DUPKA GYÖRGY

MAGYAR GULÁG–GUPVI-RABOK EURÁZSIÁBAN

DUPKA GYÖRGY

MAGYAR GULÁG–GUPVI-RABOK EURÁZSIÁBAN

Felfedett nyomok Oroszország (Baskíria, Tatárföld, Csecsenföld), Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország), Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban

Kárpátaljai Magyar Könyvek
265.

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó:
Dupka György

Készült
a pécsi Német Kör és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

© Dupka György, 2021
© Intermix Kiadó, 2021

Átdolgozott, bővített kiadás

Borító fotó: Azerbajdzsán, Hanlari hadifogolytemető

Képek, fotók, dokumentumok másolata:
Dupka György, Fuchs Andrea és a pécsi Német Kör archívuma

Felelős szerkesztő: ***Marcsák Gergely***
Lektorálta: ***dr. Zékány Krisztina***
Fedélterv, műszaki szerkesztő: ***Dupka Zsolt***
Közreműködő: ***Fuchs Andrea***
A könyv elektronikus változata:
www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)

Készült a RIK-U Kft.-ben

ISBN 978-963-9814-87-5
ISSN 1022-0283

Dupka György

MAGYAR GULÁG–GUPVI-RABOK EURÁZSIÁBAN

Felfedett nyomok Oroszország (Baskíria, Tatárföld, Csecsenföld), Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország), Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban

Történelmi szociográfia

Intermix Kiadó
Ungvár – Budapest
2021

„Az igazság egyetlen szava az egész világról súlyosabb."
(A. Szolzsenyicin)

Az Eurázsia és a Kaukázus országaiba hurcolt
magyar, német és más nemzetiségű hadifoglyok,
civil internáltak emlékére

BEVEZETÉS
A KUTATÓ-, EMLÉK-, ZARÁNDOKUTAKHOZ

A hadifogságba és a malenkij robotra a szovjet táborokba elhurcoltak, a kollektív büntetés alá eső magyarság, németség tragikus sorsával kapcsolatosan – a rendszerváltás utáni évtizedekben, különösen az ezredforduló után – előrehaladott kutatás tapasztalható. Eddig bizonyossá vált, hogy 700 000 ember (más adatok szerint 800 ezer, sőt közel egymillió is lehetett) került ki a GUPVI és GULÁG táborokba, és ott közülük minden második-harmadik ember meghalt. A hét évtized múltán is részletekben látnak napvilágot, de még mindig keveset tudunk ezekről az időkről. Nagyon fontos a helytörténészek, helyi kutatók munkája az emlékek feltárásában, elemzésében. Az eddig publikált szakirodalom, feltárt levéltári forrásanyag folyamatosan gyarapodik, a könyvtárak, az internet révén mindenki számára elérhetővé válik.

A GUPVI táborokban raboskodott foglyokkal, a lágertemetőkkel kapcsolatos helyszíni ismereteimet – az utóbbi évtizedben – a pécsi Német Körrel (elnöke: ***Matkovits-Kretz Eleonóra***)[1] egybehangoltan lebonyolított expedíciók során messzemenően tudtam gyarapítani és elmélyíteni. 2005-től közös kutatást[2], közös emlék-

[1] Lásd a honlapjukon elhelyezett kutatási anyagokat: http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/(2014)

[2] DR. BOGNÁR Zalán (szerk.): *Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt..." Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot"-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955.* Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009.

konferenciákat[3] szerveztünk, terepmunkát végeztünk az egykori lágerek területén, a kelet-ukrajnai Donyec-medencében, a luganszki bányavidéken, ahol 2014-től újra embervesztő, lakott területeket feldúló harcok, illetve testvérháború zajlik a Kreml által támogatott és függetlenségre törekvő orosz radikális autonómista-szeparatisták és az ukrán katonai egységek között.

Expedíciót indítottunk Oroszföldre, az Urál-környéki egykori munkatáborokba is, ahol sok ezer magyar, német féri és nő halt meg az éhség, a fagyhalál s a pusztító betegségek okozta végelgyengülésben.

Konkretizálódott együttműködésünk a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaságával (elnöke: ***Majorszki András,*** ügyvezető: ***Bognár Zalán***)[4] is, amely regionális szinten[5] is egybefogta a kutatói munkát, erről tanúskodik legutóbbi konferencia-gyűjteményük.[6] Régiók szintjén először az Árvay Attila vezette Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzata[7] biztosított fórumot az anyaor-

[3] *„Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek"* A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre (elnök: Matkovits-Kretz Eleonóra) projektje alapján a sztálini munkatáborokba hurcolt magyarok és németek tiszteletére a beregszászi Európa Magyar Házban rendezett nemzetközi emlékkonferencia, melynek társszervezője a Szolyvai Emlékparkbizottság volt. Lásd még: Dupka György: *Emlékezés a sztálinizmus áldozataira* (A 2010. novemberi emlékkonferencia előadásainak szerkesztett anyaga). In: Trianoni Szemle, III. évf. 2011/1. szám, 30–39. p. *„Ezer fogoly küldi imáját az égbe... Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!..."* Internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban. Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése, megtorlás Kárpátalján Nemzetközi emlékkonferencia a GULÁG-GUPVI Emlékév alkalmából a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Kárpátaljai Művelődési Intézet szervezésében (Beregszász, 2015. november 20.). Összeállítók: Dupka György és Zubánics László. Szolyvai Emlékparkbizottság, 2016 – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2016. Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=511

[4] Lásd a honlapjukon elhelyezett kutatási programokat, adatbázisokat: http://gulag.hu/ (2014)

[5] Lásd a honlapjukon elhelyezett kutatási programokat, adatbázisokat: http://www.malenkijrobot.hu/(2014)

[6] *Budapest, Kárpát-medence – 'Malenkij robot', emlékezet.* Gulágkutatók VII. nemzetközi konferenciájának kötete. Szerkesztette: Bognár Zalán-Muskvics Andrea Anna. Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, Budapest, 2017.

[7] Oroszné Stumpf Éva: *Jóvátették azt, amit el sem követhettek... A szerencsi gyűjtőtáborból donbászi kényszermunkára.* Német fordítás: Somoskőiné Hauschel Dóra. Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzata. é.n.

szági és a Kárpát-medencei kutatóknak, és az országban először állított regionális emlékművet.

A mozgalomba bekapcsolódott az anyaországi

- Kommunizmus Bűnei Alapítvány (elnöke: ***Ötvös Péter***),
- a Nemzeti Emlékezet Bizottsága[8] (elnöke: ***Földváryné Kiss Réka***),
- a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetének elnöke (elnöke: ***Menczer Erzsébet***),
- a Gulág Alapítvány (elnöke: ***Nagyné Pintér Jolán***),
- a Terror Háza Múzeum (főigazgató: ***Schmidt Mária***),
- a Magyar Nemzeti Levéltár (főigazgató: ***Szabó Csaba***),
- a VERITAS Történetkutató Intézet (főigazgató: ***Dr. Szakály Sándor***),
- a Janus Pannonius Múzeum (igazgatóhelyettes: ***Walterné Müller Judit***),
- a Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítvány[9] (elnöke: ***Cseresnyésné Kiss Magdolna***).

A külhoni és a magyarországi magyar kutatók közül:

- ***dr. Molnár D. Erzsébet,*** történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének főiskolai docense,

---

[8] Lásd: *Gulag-Gupvi. A szovjet fogság Európában*. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága, a z MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre által 2015. november 25-én Budapesten (MTA Székháza, Díszterem) megrendezett nemzetközi konferencia szerkesztett előadásai. A kötet angol nyelvű kiadásának címe: *Gulag-Gupvi. The Soviet Captivvity in Europe*. Szerkesztette: Kiss Réka, Simon István. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.

[9] *A Kárpát-medence elveszített területeiről (Kárpátalja, Felvidék, Erdély és Délvidék) szovjet típusú táborokba hurcoltak kálváriája*. Konferenciakötet. 2016. november 25-én a Polgárok Háza Dísztermében tartott konferencia előadásai. Szerkesztette: Botlik József és Cseresnyésné Kiss Magdolna. Keskenyúton Alapítvány, 2017.

- ***dr. Murádin János Kristóf***[10] történész, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok szak egyetemi adjunktusa, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karának kari kancellárja,
- az erdélyi ***Benkő Levente*** magánkutató,
- ***dr. Bognár Zalán*** történész, a Károli Gáspár Református Egyetem docense,
- ***dr. Stark Tamás*** történész, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa és mások nevéhez fűződik a szakmai körökben is elismert GULÁG-GUPVI-kutatás.

A levéltárakon kívül más országok közgyűjteményeiben is következetes adatgyűjtést végeztünk. A túlélőkkel *„oralhistory"* típusú, feldolgozott mélyinterjúkat, visszaemlékezéseket, memoárokat is nyilvánosságra hoztunk.[11]

2012–2017 között *hét eurázsiai, illetve délnyugat-ázsiai (kaukázusi)* államot érintő öt kutatóúton vettem részt a pécsi Német Kör szakértőjeként. Főleg budapesti kiindulóponttal, előzetesen elkészült forgatókönyv alapján a célországok, és azon belül a kiemelt települések között – repülőgéppel, bérelt busszal, gyalog – több mint 50 ezer km-t tettünk meg. Minden kiutazás alkalmával változó összetételű volt csapatunk, amelynek kemény magját – a GUPVI-GULÁG

[10] Lásd a ***dr. Murádin János Kristóf*** által szervezett konferencia anyagát angol nyelven: *Acta Universitatis Sapientiae.* European and Regional Studies, Volumen 7, 2015. Sapientia Hungarian University of Transylvania Scientia Publishing House.

[11] Lásd: *Vádolnak a kárpátaljai túlélők és a meggyalázott holtak.* dr. DUPKA György közreadásában. Szemelvények a szovjet fogságból hazatért túlélők (volt katonafoglyok, civil internáltak, politikai elítéltek, kényszermunkások) vallomásaiból, visszaemlékezéseiből, valamint a hozzátartozók adatközléseiből (1944-2015). Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2015., *Egy eltűnt férfigeneráció nyomában a Gupvi-Gulág kárpátaljai túlélőinek vallomásaiból. Eltitkolt, múltidéző emlékezet a szovjetizálás időszakából, 1944-1990.* DUPKA György közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017.

téma iránt – elkötelezett kutatók alkották. Terepszemléink eddig kevésbé ismert, egykori – a magyarság szempontból fontosabb – fogolytáborokhoz, sírkertekhez, a raboknak munkát adó objektumokhoz kötődtek, ahol a hadifoglyok, internáltak nyomában gyakorlati módon tényfeltáró adatgyűjtést folytattunk. Előttünk ilyen céllal magyar civil expedíció még nem járt Ukrajnában, Oroszországban, Azerbajdzsánban, Georgiában, Örményországban, Kazahsztánban és Üzbegisztánban, mely országok több mint 70 éven át a szovjet birodalomhoz tartoztak. 1991-1992-ben a szovjet impérium szétesését követően utódállamokként jöttek létre – napjainkban független, dinamikusan fejlődő országok –, az ENSZ-tagállamai közé tartoznak.

Első emlékutunkra[12] **2009. június 26.–2009. július 4. között**[13] került sor a malenkij robotosok nyomában az ukrajnai **Donyeck és Luganszk megyékben**. Csoportunk[14] a következő településeket kereste fel*: Donyeck (Sztalino), Makajevka, Ilovajszk-Sírokoje (Szpartak), Zugresz, Sahtyorszk (Katik), Kantarna, Gorlovka, Luganszk (Vorosilovgrád), Sztahanov (Kagyijevka), Lutugino, Uszpenka, Perevalszk (Parkamona), Krasznij Lucs, Novij Donbász.* A helyi szemtanúk be-

---

[12] Tárolt változat: http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=103&page=2 (2009)

[13] Első utunk az EU által finanszírozott Utak a gyökerekhez című pályázaton belül a *Polgári lakosság internálása „malenkij robotra" a Szovjetunióba* elnevezésű projekt: az EU EACEA támogatásával valósult meg.

[14] A kutatócsoport magyarországi tagjai: ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** (Pécsi Német Kör elnöke), ***Szeltnerné Winhardt Ildikó*** (Budaőrs), ***Horváthné Szemerédi Mária*** (Pécs), ***Csehily József*** (Pécs), ***dr. Havasi János*** (Pécs), ***Debreceni Mihály*** (Csap-Budapest), ***Hack Ferenc Mihályné*** (Almáskamarás), ***Singer Zsuzsa*** (Székesfehérvár), ***Szikszai Nikolett*** (Geresdlak), ***Müller Zsuzsa*** (Geresdlak), ***Szorenné Matkovits Nóra Vanda*** (Pécs), ***Lévai Gábor*** (Pécs), ***Baumann Tímea*** (Pécsvárad), ***Noll Katalin*** (Budapest), ***Varga Orsolya*** (Kismaros), ***Kulcsár Tímea Ágnes*** (Ráckeve), ***Gárdonyi Adrienn*** (Dunavarsány), ***Szorre Tibor Kornél*** (Pécs), ***Walterné Müller Judit*** (Pécs), ***Matthaeidesz Konrád*** (Budapest). Kárpátaljai, és vonattal Ungvárról indult résztvevői: ***ifj. Bakura Sándor*** (Eszeny), ***Dupka György*** (Ungvár), ***Kovács Elemér*** (Beregszász). A kutatás eredményeit 2009.szeptember 25-én a Pécsi Valeria Koch Német Kollégiumban megrendezett „Utak a gyökerekhez" konferencián ismertettük, melynek keretében „malenkij robot" témájában készült dokumentumfilm vetítésére, a korszakhoz kapcsolódó új kiadványok bemutatójára, kiállítások megtekintésére is sor került.

vonásával megszemléltük az említett településeken egykor működtetett munkatáborokat, fogoly-temetőket. Az első utunkról készült többszerzős kiadvánnyal[15], ***dr. Havasi János*** dokumentumfilmjével[16] is tudatni akartuk a széles közvéleménnyel, hogy a szovjetek nem csupán munkaképes férfiakat, de fiatal nőket is kényszermunkára hurcoltak. A tömegsírok megkeresése mellett, a legnagyobb eredményünk egy konkrét női sír megtalálása *Uszpenkában*: Az 1919 januárban született ***Marosi Józsefné*** 1945 novemberben halt meg a kis bányásztelepülésen, sírját a mai napig gondozzák a helybeliek. Azóta a hozzátartozókat is sikerült felkutatni. Többek között a női rabsorsok jobb megismerésére, a sírok felkutatására szerveztünk további emlékutakat a volt Szovjetunió különböző vidékeire.

A **II. kegyeleti és kutatóutat** bevállaló csoportunk[17] **2012. június 27. – július 15.** között az Urál hegyvonulat vonzáskörzetéhez

---

[15] Bakura Sándor – Dupka György – Kovács Elemér – Kovács Erzsébet – Molnár D. Erzsébet – Tóth Zsuzsanna: *„Otthon a könny is édes" 1944–1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallomások tükrében.* Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2009, 104. p.

[16] **Sikeres volt kutatóutunk a Donyec-medencében.** Az útról készült riportfilmek megtekinthetők az MTV Átjáró és Sírjaik hol domborulnak? c. műsorainak honlapján. Ehhez a legegyszerűbb a Google-keresőbe beírni: MTV Átjáró) http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&page=4&page=3, http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=103&page=3

[17] Az első emlékutat (Donyec medencébe (2009.) követően a második expedíciót is ezentúl az Urálba (2012.) az EU (EACEA) támogatta. A pécsi Német Kör képviseletében ott volt ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** (elnök), ***Schmidt Antal*** (alelnök), ***Bán Ilona, Hack Ferenc Mihályné, Márkus Beáta, Schmidt Ákos, Stumpf Bálint, Stumpf Bálintné, Szendéné Arnold Katalin, Szabó Alla*** tolmács, ***Máthé Áron,*** a Budapesti Terror Háza Múzeum főmunkatársa, ***Singer Zsuzsa,*** GULÁG-kutató, ***Walterné Müller Judit***, a pécsi múzeum igazgatóhelyettese, ***Csehily József,*** a pécsi ruszin önkormányzat képviselője, továbbá a Magyar Televízió stábja képviseletében ***dr. Havasi János,*** a Médiaszolgáltatás-Támogató és Vagyonkezelő Alap (MTVA) főmunkatársa, egyben a népszerű Háborús Keresőszolgálat vezetője, ***Jurkovics János*** filmes, operatőr. Kárpátalja képviseletében vonattal Ungvárról indult ***Dupka György*** történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára, ***Fuchs Andrea,*** az ungvári svábok/németek baráti körének tagja, a Szolyvai Emlékpark irodavezetője, ***Olekszij Korszun*** nyugalmazott ezredes, hadtörténész, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője.

tartozó Perm megye *(Perm, Kungur, Gajva, Perm-36: Gulág Múzeum),* Szverdlovszk megye *(Verhoturje, Novaja Ljalja, Nyizsnyaja Tura, Nyizsnyij Tagil, Rudnyik, Cseremsanka, Leviha, Kirovgrad, Nyevjanszk, Jekatyerinburg, Pervouralszk, Talica, Revda, Revdinszkij Gyegtyarszk, Ganina-jama kolostor, Berezovszkij, Pervomajszk, Lenyinszkoje, Azbeszt, Nyizsnyij Iszetszk, Bolsoj Isztok, Malij Isztok, Aramil),* Cseljabinszk megye *(Verhnyij Ufalej, Kistim, Cseljabinszk, Miassz, Szatka, Asa),* Baskírföld térségébe *(Ufa, Balanovo, Demszkoje, Isimbaj, Oktyabrszkij, Urusszu, Sztarije Tujmazi)* látogatott el. A szibériai zarándoklat fontosabb epizódjait ***dr. Havasi János*** és ***Jurkovics János*** közös dokumentumfilmje[18] (a későbbiekben a Duna Tv bemutatta) és a jelen sorok írójának könyve[19] is megörökítette. Megismerkedtünk egy magyarbarát orosz értelmiségivel, ***Dr. Vlagyimír Motrevics*** történész professzorral, aki a Jekatyerinburgi Állami Egyetemen tanít. Emellett a Moszkvában székelő Vojennije Memoriali Társaság[20] megbízásából eddig 96 hadifogolytemetőt tárt fel és tett rendbe. A felsorolt területeken 35 egykori, II. világháborús kényszermunkatábort, civil internált- és hadifogoly temetőt azonosítottunk, dokumentáltunk.[21]

---

[18] Havasi János– Jurkovics János: *Idegen ég alatt.* (Urál térségi lágerekben elhunyt magyar foglyok emlékének adózik az 57 perces film.) Szeged, 2012. http://www.port.hu/idegen_eg_alatt/pls/w/films.film_page?i_film_id=136919 (2012)

[19] Dupka György: *„Hová tűnt a sok virág..." Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában* (Történelmi szociográfia). Kárpátaljai Magyar Könyvek– 221. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2012. Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=409

[20] Lásd: Военно-мемориального сотрудничества «Военные мемориалы». (*„Vojennije Memoriali"* Katonai-emlékmegőrző Nemzetközi Együttműködési *Társaság. A továbbiakban: Vojennije Memoriali Társaság...*

[21] Tárolt változat: http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=164&page=(2012),http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/5-ural(2012),http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/4-konferencia (2012).

A **III. kegyeleti és kutatóutunk 2016. június 24. – július 2. között** *Baskíria–Ufa–Oktyabrszkij, Tatárföld–Jelabuga* útvonalon zajlott le[22].

A **IV. kegyeleti és kutatóutunkat**[23] **2016. augusztus 15.-27. között** Csecsenföld: *Groznij* terülte – *Andrejevszki völgy* – Azerbajdzsán: *Sumgait* (Kirovabadi) körzet – *Hanlari körzet* – Grúzia: *Tbiliszi*, *Kutaiszi* körzetében folytattuk. A két expedíció tapasztalatairól, eredményeiről többek között *Makkosjánosi*ban nemzetközi emlékkonferenciát rendeztünk, az elhangzott előadások anyagát könyv alakban is kiadtuk.[24]

---

[22] A 2016. június 24.–július 2. közt az uráli zarándokút tagjai voltak: a Magyar Televízió stábja képviseletében ***Noll Katalin*** szerkesztőriporter, ***Csomós István Tamás*** operatőr, ***dr. Szilágyi Péter Ferenc*** a Miniszterelnökség helyettes államtitkára, ***dr. Bognár Zalán*** és ***dr. Dupka György*** GULÁG-GUPVI-kutatók, a pécsi Német Kör képviseletében ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** elnök, ***Matkovits Réka Aléna, Dmitrienko (Belasic) Anna, Árvai András, Szenácz Mihályné*** (az Oktyabrszkiji 1701-es munkatáborban robotoló magyar szülők itt született leánygyermeke), ***Harsányi Zoltánné (Jurij Lapsin alias Arnold György*** magyarországi unokatestvére, nyugdíjas tanár), valamint Árvay Attila, a Szerencsi Német Nemzetiségi Önkormányzat elnöke.

[23] A 2016. augusztus 15-27. közötti emlékút tagjai voltak: ***dr. Szilágyi Péter Ferenc*** a Miniszterelnökség helyettes államtitkára, ***Szári Norbert Gergely,*** a Nemzeti Emlékezet Bizottság Hivatalának kutatója, ***Csornay Boldizsár László,*** a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatója és ***Walterné Müller Judit*** igazgatóhelyettes, ***Dr. Bognár Zalán*** történész (Károli Gáspár Református Egyetem docense) és felesége ***dr. Bognár Zalánné*** pedagógus, ***dr. Dupka György*** GULÁG-GUPVI-kutató, ***Varga László,*** a balmazújvárosi Veres Péter Kulturális Központ művelődésszervezője, **Csehily József,** a pécsi Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, ***Magasi Ágnes*** és ***Yazhyan Tereziya*** a Pécsi Magyar-Orosz Társaság tolmácsai, ***Gaskó Gábor,*** a Magyar Azeri Társaság (Hunaz Kft) képviselője, a pécsi Német Kör képviseletében ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** elnök, ***Schmidt Antal*** alelnök, ***Szorrené Matkovits Nóra Vanda, Dmitrienko (Belasic) Anna, Rozsnyai Ilona, Schmidt Norbert, Bán Ilona, Németh György Éva*** dokumentumfilm-forgató, ***Kampfli József*** budapesti szobrászművész (az apja a kutaiszi munkatáborban robotolt), valamint a nagykozári ***dr. Horváth Katalin*** ügyvéd, a dabasi ***Molnár József*** a motoros emléktúrák szervezője. Utunkat a Magyar Televízió stábja képviseletében ***Noll Katalin*** szerkesztőriporter és ***Szűcs Tamás Ádám*** MTVA-szakértő örökítette meg.

[24] *A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Oroszföldön és Kaukázus országaiban.* Nemzetközi emlékkonferencia anyagjai, Makkosjánosi, 2016. november 18. Szerkesztette: dr. Dupka György, dr. Zubánics László. Kárpátaljai Magyar Könyvek 256. Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017.
Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=538

Az **V. kegyeleti és kutatóutunkat**[25] **2017. június 27. – július 8.** közt –Örményország: *Jerevány–Vanadzor–Ararat* – Kazahsztán: *Karaganda–Szpasszk–Almati* – Üzbegisztán: *Taskent* – Oroszország: *Moszkva* vonalon fejeztük be. A legutóbbi három történelmi zarándokúttal a jelen írásban foglalkozunk.

Ezekhez a kutatóutakhoz ismereteink elmélyítéséhez információs alapanyagot a *Történelmi zarándokutak* idején gyűjtöttünk, amit az egykori szovjetunióbeli lágerek, lágertemetők meglátogatása idején tudtunk hasznosítani.

2011. május 4-9. között a kutatócsoporttal terepgyakorlaton vettünk részt *Erdélyben. „Itt volt a végállomás"* című uniós pályázat részeként és a *„Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek"* című projekt[26] keretein belül végig látogattuk, azonosítottuk és dokumentáltuk azokat a helyszíneket, ahol az elosztó- és gyűjtőtáborok voltak: *Nagykároly, Szaniszló, Szatmárnémeti, Érmindszent, Nagyszeben, Nagydisznód, Brassó, Ligetfalva, Marosvásárhely, Szászrégen, Nagyenyed, Déva, Lugos, Temesvár, Arad.*

---

[25] A 2017. június 27-július 8. közötti emlékút tagjai voltak: ***dr. Szilágyi Péter Ferenc*** a Miniszterelnökség helyettes államtitkára, a pécsi Német Kör képviseletében ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** elnök, ***Schmidt Antal*** alelnök, ***Matkovits Réka Aléna, Dmitrienko (Belasic) Anna, Rozsnyai Ilona, Bán Ilona Blanka, Németh György Éva*** dokumentumfilmforgató, ***Horváth Adrienn***, valamint a nagykozári ***dr. Horváth Katalin*** ügyvéd, ***Árvay Attila,*** a Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzatának elnöke, ***Csehily József,*** a pécsi Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, ***Csornay Boldizsár László,*** a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatója és ***Walterné Müller Judit*** igazgatóhelyettes, ***Halmy Keve Kund,*** a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) munkatársa, ***dr. Máthé Áron*** történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala elnökhelyettese, ***Szári Norbert Gergely,*** a Nemzeti Emlékezet Bizottság Hivatala kutatója, a dabasi ***Molnár József*** a motoros emléktúrák szervezője, ***Varga László,*** a balmazújvárosi Veres Péter Kulturális Központ művelődésszervezője, ***Magasi Ágnes*** és ***Yazhyan Teréziya***, a Pécsi Magyar-Orosz Társaság, angol, orosz tolmácsai, ***Dupka György*** történész, a MÉKK elnöke, ***Fuchs Andrea,*** a Szolyvai Emlékparkbizottság irodavezetője.

[26] A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre – Német Kör szervezésében a témával foglalkozó kutatók, túlélők, az elhunytak hozzátartozóinak társaságában a partiumi, erdélyi, illetve a székelyföldi emlékhelyeket a jól felkészült kutatóbarátaink kalauzolásával kerestük fel.

2011-2012 között Vajdaság (Szabadka, Zombor) Felvidék és Kárpátalja területére is eljutottunk, ahol szintén azonosítottuk, dokumentáltuk azokat a helyszíneket, ahol gyűjtőlágerek, lágertemetők voltak.[27]

A GULÁG-GUPVI Emlékév jegyében **2016. október 21-25.** – Románia: *Arad–Nagyszeben–Brassó–Foksány–Jassi–Kolozsváron* jártunk. *Jassi, Foksány* (2017. 02.) gyűjtőhelyeire emléktáblát készíttettünk. *Lügeten* (2016. 10. 22.) emlékművet állíttattunk.

A nagyszabású Kárpát-medencei programot **2016. november 15-19.** között Szlovákia (*Szepsi, Tornaújfalu*), Lengyelország: (*Sanok),* Ukrajna (*Sztarij-Szambor, Szolyva)* gyűjtő- és elosztó lágereit is felkerestük, ezeken a magyarság, németség „Golgotáinak" is nevezhető helyszíneken koszorúzással, megemlékezéssel, gyertyagyújtással tisztelegtünk közös halottjaink emléke előtt.

A pécsi Német Kör és a Szolyvai Emlékparkbizottság együttműködésének köszönhetően *Pécsen, Budapesten, Kolozsváron, Újvidéken, Királyhelmecen, Nagykaposon, Beregszászban, Szolyván* és más településeken megrendezett megemlékező programok keretében indult el az intenzív kutatás. Közreműködtünk a partnerszervezetek hálózatának kialakításában, aktivizáltuk képviselőiket, a helytörténészeket, hogy a soron következő tanácskozásokon előadások tartsanak és konferencia-köteteket adjanak ki.

Az általunk elindított mozgalom kárpát-medencei szintű megemlékezés-sorozatot generált. Az eddigi tapasztalatok birtokában aktívan részt vettünk a malenkij robot 70. évfordulójára alakult Emlékbizottság munkájában. Az Emlékbizottság[28] koordinálásá-

[27] Lásd bővebben: http://www.nemetkor.hu/index.php/hu/galeria/category/2-kepek (2011)

[28] A Szovjetunióba való elhurcolások 70.-ik évfordulója alakalmából szervezett Kárpát-medencei szintű rendezvények megvalósítása 2015. január 20-án indult, azonban a záróprogramok hivatalosan 2017. február 25-én fejeződött be, de a központi támogatású projektekből több 2018 folyamán valósult meg.

val belendült a malenkij robot történetének szakszerű feltárása, interjúk készítése, együttműködések határon belüli és határon túli, valamint nemzetközi szervezetekkel, levéltárakkal, a témát kutató történészekkel. A *Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások Emlékévének* felbecsülhetetlen a jelentősége, tárgyi és szellemi hozadéka, amellyel a közvélemény is szembesülhetett.[29]

Megítélésem szerint a megvalósított programok tükrében sikeres Gulág Emlékévet zártunk nemcsak Kárpátalján, hanem az egész Kárpát-medencében. Az emlékezés mozgalmát elindító Emlékév történelmi jelentőségét abban látom, hogy a közel nyolcszázezer magyar tragédiáját eddig övező hallgatás maradék falát is végérvényesen ledöntötte. ***Hamvas Béla*** szavaival elmondhatjuk, hogy a *„A lélek a túlvilágon csak akkor nyugszik meg, ha akad a földön valaki, aki élete igazságát kimondja"*. Véleményem szerint mindannyian, akik bekapcsolódtunk az országos és helyi viszonylatban is az Emlékbizottság által támogatott programok, projektek megvalósításába, ezt tettük, hogy újra és újra kimondhassuk a GUPVI-GULÁG haláltáboraiba, *„málenkij robotos"* lágereibe internált és embertelen poklait átélt apáink, nagyapáink és az ifjabb generációknak a dédpapáik – évek hosszú során titkolt – igazságát, mert ezáltal hallhatóvá tettük, amit elhallgattak, mert az újra felszabdalt magyar földet megszálló kommunista hatalom nemzetiségük miatt is kollektív bűnösnek bélyegezte őket.

Az ott megélt borzalmakat, a szovjet barakkba zárt hányattatott sorsokat, szenvedéstörténeteket, a szabadság utáni vágyakozó emberi tragédiákat igyekeztünk megidézni a kül- és beltéri kiállításokon, a megjelentetett emlékiratok, dokumentumokat, levéltári anyagokat feldolgozó könyvek sokaságában, az üldözött, megalázott, halálukig kitartó hőseink, áldozataink tiszteletére szervezett GUPVI-GULÁG

[29] *Gulág-Gupvi emlékévek*. Zárókiadvány, 2015. február 25. – 2017. február 25. Szerkesztette, összeállította: dr. Kovács Emőke. Közreműködött: dr. Nobilis Márton, dr. Rétvári Bence. Gulág-Gupvi Emlékbizottság, BP, 2017.

emlékzarándoklatok és az elhurcoltak neveit megörökítő emlékjelek állításában, emlékhelyek, emlékparkok kialakításában. A nemzeti kibeszélést elősegítő konferenciák, a rendhagyó történelemórák, tematikus előadások, dokumentum és játékfilmek, színházi előadások stb. mind-mind hozzájárultak a magyar nemzetünk kollektív emlékezetének megerősítéséhez, a feledés fekete homályának kifehérítéséhez. Mindezek betetőzése volt, hogy Ungváron, a Duhnovics Házban felavattuk a Sztálinizmus Kárpátaljai Áldozatainak Emlékmúzeumát, 2021. február 24-től a felújított kiállítás anyagának az ősi munkácsi vár adott otthont.

Az a meggyőződésem, hogy az Emlékév nem fejeződött be, mert a megkezdett munkát folytatnunk kell, hiszen sok még az elvégzésre váró feladat, sok kérdés még megválaszolatlan, és az ezzel kapcsolatos *„rejtélyes sötét foltok, történelmi ködösítések, a megtorlásokat elhomályosító mítoszok"* feltárásra és szertefoszlatásra várnak tisztességes történészeink remélhetően áldozatos és bátor munkája segítségével.

Sokat számít az erkölcsi biztatás is, a GULÁG-GUPVI-kutatók közül 2017 folyamán kilenc személy vette át eddigi tevékenysége elismerését értékelő magyar állami kitüntetést.[30]

---

[30] 2017. augusztus 20-án Áder János, Magyarország Köztársasági Elnöke mások mellett állami kitüntetésben részesítette a GULÁG-GUPVI-kutatók egy csoportját:
Magas színvonalú munkájáért *Magyar Érdemrend Lovagkereszt (polgári tagozat)* kitüntetést vehetett át:
Dupka György történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára,
Nagyné Pintér Jolán, a GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke.
Kimagasló tevékenysége elismeréseként *Magyar Arany Érdemkereszt (polgári tagozat)* kitüntetésben részesült:
Hajagos Csaba, a Kecskeméti Katona József Múzeum Történeti–Néprajzi Osztályának történész-muzeológusa, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet Vidéktörténeti Témacsoportjának megbízott tudományos kutatója,
Dr. Kovács Emőke történész, a «GULAG-GUPVI Emlékév» szakmai vezetője, az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő szakmai programvezetője,
Matkovits-Kretz Eleonóra, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre elnöke,

Véleményem szerint ma sem vesztettek aktualitásukból a túlélők által – a fentebb említett rendezvényeken – megfogalmazott kérdések: *„Mi volt ezeknek az embereknek a bűne? Mi lett a sorsuk? Vajon hogyan történhetett meg mindez? Kinek az indítványára?"*[31]

Mi is történt 1944 novemberében? Miért nevezzük Szolyvát magyar Golgotának? Miért kellett többek között az anyaország újbóli feldarabolása idején Kárpátalja, Erdély, Délvidék, Felvidék elcsatolásáért sok ezer magyarnak, etnikai németnek és más nemzetiségű embernek elpusztulnia a sztálini lágerekben? A kollektív büntetéssel sújtott magyar állampolgárok közül miért kellett – a fronton harcoló és elesett magyar honvédekhez viszonyítva – kétszerte többen meghalniuk a háborúvesztés után a munkatáboroknak titulált szovjet haláltáborokban? Miért tiltakoznak még ma is oly sokan, ha az elhurcolt és soha haza nem tért magyar polgári áldozatokat népirtásnak nevezzük? Ezek a kérdések foglalkoztatják ma is a már majdnem teljesen leköszönő túlélőket, annál inkább a hozzátartozókat és a leszármazottakat.

A lendületesen haladó kutatások eredményei tükrében a tragikus események még teljesebb megvilágítása szándékával igyekeztem a magam módján – a teljesség igénye nélkül – megfogalmazni a vá-

---

Molnár D. Erzsébet történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének főiskolai docense,

dr. Murádin János Kristóf történész, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Szak egyetemi adjunktusa, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karának kari kancellárja,

Walterné Müller Judit, a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatóhelyettese,

Olekszij Korszun ungvári történész, GULÁG-kutató.

2021. március 15-én ***Áder János,*** Magyarország Köztársasági Elnöke mások mellett állami kitüntetésben részesítette ***dr. Bognár Zalán*** történészt, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézete Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi docensét, a GKNT elnökét, aki magas színvonalú munkájáért *Magyar Érdemrend Lovagkereszt (polgári tagozat)* kitüntetést vehetett át.

[31] BODNÁR Tibor olvasói levele. In: *Kárpáti Igaz Szó,* 1989. július 16.

laszokat a fentebbi kérdésekre, reményeim szerint, hozzájárulva a magyar történelem egyes tévhiteinek tisztázásához. Ez a történelmi szociográfia is arra figyelmeztet, hogy a ***Sztálin*** nevével fémjelzett GULÁG vagy a GUPVI éppen úgy a gonoszság szimbólumai, mint ahogy ***Hitlerék*** *Asuchwitz-Birkenau* vagy *Mauthausen* megsemmisítő táborai. Ezért a cselekvő történészek fontos küldetése legyen az is, hogy a magyarság, németség internálása ne maradjon többé az európai történetírás szégyenfoltja, a történettudomány tabuja, hogy az európai népek családjában a *malenkij robot* – a *holokauszthoz* hasonlóan – ne csak a közbeszéd témája, hanem a tanintézetekben a folyamatos oktatás tárgya is legyen.

Ebből kiindulva fontos döntésnek tartom, hogy 2018 nyarán ***Orbán Viktor*** miniszterelnök úrnak kutatótársaimmal levelet írtunk és támogatást kértünk az önálló *GULÁG-GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE)* létrehozásához. A későbbiekben a megfelelő társadalmi támogatottság bizonyítása érdekében aláírásgyűjtést is kezdeményeztek.[32] A határon túli kutató-

[32] A magyar állampolgárok szovjetunióbeli kényszermunkára hurcolásának 75. évfordulójára készülve, 2016.május 6-án aláírásgyűjtési PETÍCIÓ indult az önálló GULÁG-GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozásáért, amely az alábbi kinyilatkozást tartalmazza:
„Alulírottak csatlakozunk az MTI által is kiadott Közleményhez, amelyben 2019. május 6-án a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága (GKNT) sok százezer magyart érintő nemzeti igényként fogalmazta meg egy önálló GULÁG-GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozását a magyar kormány támogatásával. A megfelelő társadalmi támogatottság bizonyítása érdekében a kárpátaljai *Szolyvai Emlékpark Bizottság* aláírásgyűjtést kezdeményez. A testület évtizedek óta kutatja a kárpátaljai elhurcolásokat, és elsőként hozott létre emlékparkot síratófallal, amelyen több mint 12 ezer áldozat neve szerepel. A bizottság állásfoglalása szerint a Kárpát-medencében élő magyar és német származású családok számára is megnyugvást jelentene egy központi kutató- és dokumentációs központ létesítése A nemzeti intézmény létrehozásának szükségessége már megfogalmazódott 2013 áprilisában Miskolcon, amikor a *Gulágkutatók Nemzetközi Társasága (GKNT)* létrehozta a „Málenkij robot" Emlékbizottságot, annak *Küldetésnyilatkozatának* már az 1. pontjában megfogalmazták egy ilyen intézmény létrehozásának a fontosságát. 2018. november 16-án a kárpátaljai Jánosiban a GULAG-GUPVI Kutatók Nemzetközi Fóruma, és 2018. november 23-24-én Pécsett, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Malenkij

kat is összefogó intézet Budapesten működne. Intézményi keretek között valósulna meg a Kárpát-medencében a magyarok, németek internálásával kapcsolatos történetek teljes, objektív, történelmi feldolgozása, összefoglaló nagy monográfiák megírása is. Az angol, német, orosz nyelvre is lefordított, összefoglaló jellegű a levéltári forrásokra épülő tanulmánygyűjtemény megjelentetése alapvetően tisztázná a Szovjetunióban raboskodó hadifoglyok, internáltak máig vitatott létszámát, tragikus sorsát, tábori életét. Európa népeinek is tanulnia, okulnia kell ezekből az időkből, hogy egy jobb, igazságosabb, békeszeretőbb generáció nőjön fel.

---

robot –Fiatal kutatók kutatási eredményei nemzetközi konferenciája is határozott állást foglalt az új nemzeti intézmény létrehozásával kapcsolatban.

A huszonnegyedik órában vagyunk!

Ennek tudatában sürgetjük, hogy a magyar állampolgárok szovjetunióbeli kényszermunkára hurcolásának 75. évfordulójára készülve, a magyar társadalom régi adósságának törlesztéseként *Budapesten jöjjön létre az új nemzeti intézmény,* amely tömörítené a hazai és külföldi – elsősorban határon túli – kutatókat, koncentrálná az eddigi, és összehangolná jövőbeli kutatásokat, valamint otthont adna az elmúlt évtizedek során keletkezett számos értékes dokumentumnak és tárgyi emléknek.

A GGDKE egykori lágerek, rabtemetők feltérképezésével, a GUPVI-GULÁG-iratokat tartalmazó levéltárak tanulmányozásával, az elkészült munkák elemző feldolgozásával, az eltűnt családtagok lehetséges felkutatásával, kiállításokkal, konferenciákkal, oktatási segédanyagokkal járulna hozzá a szovjet fogoly- és munkatáborokba elhurcolt közel 1 millió egykori magyar állampolgár, köztük mintegy 300 ezer civil sorsának, s rabságuk történeti hátterének megismertetéséhez.

A kutatóközpont további fontos célja egy közérthető, mindenki számára hozzáférhető, *teljes körű internetes adatbázis* létrehozása.

A GGDKE együttműködést kínál a nemzeti emlékezetpolitikát felvállaló partnerintézmények, önkormányzatok és civil szervezetek számára.

2019. május 8."

HARMADIK EMLÉKÚT
(2016)

„Csupasz csontig elapadva
nem bírták a robotot,
messze földön a lágerben
de sok férfi maradt ott.

Oroszföldön meggyötörve
a halálé lettek ők,
titkon őrzik csontjaikat
a jeltelen temetők...

(Ismeretlen szerző:
Lágerballada, 1944)

„AZ EMLÉKEZÉS A MEGMARADÁS MÉRFÖLDKÖVE...” BASKÍRIÁBAN ÉS TATÁRFÖLDÖN

Sikeres landolás Ufában

A GULAG Emlékbizottság támogatásával, a pécsi Német Kör[33] szervezésében a 12 fős uráli kutatócsoportunk Budapest–Moszkva–Ufa–Oktyabrszkij–Tatárföld érintésével több mint 6 ezer kilométer távolságot tett meg repülőgéppel, autóbusszal...

Bejártuk az *Oroszországi Föderációhoz* tartozó *Baskír Autonóm Köztársaság*, más néven: *Baskíria, Baskírföld, Bashkortostan* (területe: 143 000 m^2, lakossága 3 964 000 fő) nagyobb településeit, amelyek az orosz impérium európai részének keleti peremén, a Dél-Urálban vannak.

Úgy tartják, hogy Baskírföld uráli részén két világrész, Európa és Ázsia találkozik egymással. Az országrész nyugati részén, ahol a Tatárföldet Baskíriától az *Ik* folyó választja el, itt metszi egymást a két időzóna: a moszkvai és az uráli.

[33] Az előszóban jeleztem, hogy az első donbászi emlékútra 2009. június 26.–2009. július 4., a második uráli emlékútra 2012. június 29.–július 10. közt került sor.

A leszálló repülőből gyönyörködtünk a zöld övezetben, a *Belaja* folyó völgyében alattunk elterülő város kirajzolódó képében, épületeiben, a magas tornyokkal ékesített mecsetjeiben, ortodox templomaiban. Közülük az egyik legnagyobbat, a *Tulipán-mecsetként*[34] ismeri a sajátos szibériai iszlám világ. (A baskírok és az itt élő tatárok ehhez a vallási felekezethez kötődnek.)

Szerencsénkre a csodálatos verőfényben, madártávlatból jó rálátásunk volt a nagykiterjedésű településre, és azon túl a sztyeppés, majd hegyes-dombos *Baskír-tájra*, amely a *Déli-Urálban* és annak nyugati előterében a *Bugulma-Belebeji* hátság területén helyezkedik el.

Baskíria vázlatos térképe

[34] Ufa az orosz muzulmánok vallási szövetségének, az Oroszországban és a Független Államok Közössége európai tagállamaiban élő muzulmánok legfőbb muftijának a székhelye *(ЦДУМ – Центральное Духовное управление мусульман России и Европейских стран СНГ)*. Az Ufai legfelső muftiátust 1992-ben hozták létre, a főmufti ***Talgat Tadzsuddin***. Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ufa

A birtokomba került Ufa történetét (*Isztorija Ufi*) tudományos igénnyel leíró kiadvány[35], amely szerint az eddig feltárt első írásos emlékek 1574-ben keletkeztek, ekkor fejezték be az orosz helyőrségi erőd építését. Tűzvész folyamán a korábbi iratok egy része megsemmisült. Ezért az említett város alapítását egyes történészek egymástól eltérően tárgyalják. Mások szerint a baskír település a VII.-VIII. században létesült, hosszú ideig ***Tjura kán*** és ***Aknazar kán*** főhadiszállása volt. A környékén lévő kurgánokban feltárt főúri leletek viszont az V.–X. századból valók. Ufa első lakói az úgynevezett *mingi baskírok,* akik származásukat, eredetüket a hun néphez kötik, szerintük hun őseik India, Kína térségéből a IV. század folyamán Dél-Urálba érkeztek, a hun nép egyik ismert vezetőjének ők is *„az Isten ostoraként"* tisztelt ***Attila vezért*** emlegetik a különböző kiadványokban. A hunok őstürknyelven beszéltek, amely eltért a baskír, a tatár, csuvas és más itteni népek nyelvétől. A legújabb szakirodalom a baskírok etnogenezisét az ősírán rétegben jelöli meg. A korabeli arab feljegyzések szerint[36] a baskírok (*basgard* néven említik őket) már a IX. században ezen a földön éltek. Azonban ***G. N. Potanyin***[37] baskír tudós a mongol népcsoport *Möng* nevű törzsét emeli ki. Ezen tájon felhagytak a nomád vándorlással és a hagyományos mongol szokásokkal, a *„mingát"*-ok, *„ming"*-ek folyamatosan kialakították saját életmódjukat, a későbbiekben a *baskír-mingek* a *Nogaj Horda* kötelékében a *Belaja*, *Ufa* és a *Gyoma* folyók összefolyásának területén telepedtek le. A X. században kezdődött az iszlám vallás térhódítása és a XIV. századra az egész nép áttért.

---

[35] *Isztorija Ufi*. Bibliotyeka zsurnala „Ufa". Összeállításában közreműködött Bulat Aznabajev, a történelemtudományok doktora. Szerkesztette: Galina SMUHAMETOV, az „Ufa" folyóirat főszerkesztője. MBU „Ufa-Vedomosztyi", 2015.

[36] Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Baskíria

[37] ***Potanyin G.N.*** nevét felvette az Ufai Tudományos Központ (RAN) Etnológiai Kutatások Intézete.

A *Nogaj Horda* ***Izmail*** nevű vezetője már együttműködő kapcsolatban állt az orosz cárral. Ugyanis a baskírok ***Rettegett Iványhoz*** fordultak védelemért a tatároktól, akiknek az elnyomatása alatt éltek. Viszont Izmail utódja, ***Tinahmet*** már Oroszország ellen harcolt. A Kazanyból irányított orosz lövészezred az ellenálló nogajokat a mostani Ufáig visszaszorították. A baskírok közreműködésével felépítették az erődítményt. 1586-tól *Ufa* lett a Nogaj Hordából és a Kazanyi, Szibériai Tatár kánságból kivált és Moszkvához önként csatlakozó baskírföld lakosságának központja.

A baskír törzsek Oroszországhoz történt önkéntes csatlakozását követően a térség története Oroszország történetébe van beleágyazva. A baskírokra nézve a fontosabb sorsdöntő események: 1781-ben vált az Ufai Kormányzóság központjává. 1919-ben hozták létre a Baskír Autonóm Köztársaságot, 1922-ben a Baskír Köztársaságot. 1992. március 25-én hivatalosan *Baskír Köztársaság* (oroszul *Респу́блика Башкортоста́н,* baskír nyelven *Башкортостан*

Baskír Köztársaság határa Tatárföldről jövet

Республикаһы) autonóm köztársaság Oroszország európai részének keleti peremén, fővárosa megalakulása óta Ufa.

A több mint 4 millió lakosú, 143 600 km² területet magába foglaló köztársaság kék-fehér-zöld zászlójában látható sárga szimbólum a kuráj növény virága. Ebből a növényből készül a baskír nemzeti fúvós hangszer, amelynek neve szintén *kuráj*. A növény hét ága a baskír nép *hét alapító törzsét* szimbolizálja.

Tapasztaltam, hogy a múltját mélységesen ismerő baskír elit többségében tovább él az az tudat, hogy a baskírok és a magyarok közös gyökerű testvérnépek. Ufában is barátként, sőt a testvérnép képviselőjeként fogadtak minket.

A verőfényes június 25-ei, szombati napon az ufai repülőtéren landolva, a főbejáratnál segítőnkkel ***Farit Szamgullin*** (*Bajmak*, 1985), az egyik ismert ufai jégkorongozó csapat sportmenedzsere fogadta csoportunkat, aki az ufai polgári repülés gépészmérnöki karán szerzett diplomát. Az Ufában élő és itt tevékenykedő, sőt a fel-

Oktyabrszkij és a térség meghatározó városai
Forrás: http://www.mojgorod.ru/r_bashkortst/oktjabrskij/

sőbb körökben is járatos magyarbarát baskír hazafi a második expedíciónk előszervezésében is aktívan közreműködött.

Az operatív eligazítást követően, az általa odarendelt mikrobusszal indultunk ki Ufából országjáró körutunkra. Baskírföldet az ország főútvonalán (*Dema, Alkino-2, Jumatovo, Kaskalasi, Mirnij, Urmekejevo, Kandri-Kutuj, Pervomajszkoje, Kendektamak, Bisindi-Imagulovo* településeket érintve) átszeltük.

A magyar-orosz-baskír civil összefogással

Még aznap eljutottunk a fővárostól közel négyszáz km távolságra lévő célpontként kijelölt *Oktyabrszkijba* és a vonzáskörzetébe tartozó *Ik/Ék* folyó völgyi településekre (*Tujmazi, Duslik, Bisindi, Iszmailovo, Nurkejevo* stb.) is. A hivatalos információk szerint Oktyabrszkij a *Déli-Urál* nyugati előhegyeinek lábánál, Baskíria nyugati határán fekszik. Ezen a helyen az *Ik* folyó vonala képezi a határt Baskíria és Tatárföld között, a város a jobbparton épült. Közelében vezet a Volgát az Urállal összekötő Szamara–Ufa–Cseljabinszk országos jelentőségű autóút.

Oktyabrszkij lakossága 2010-ben[38] 109 474 fő volt, melyből:

№	Nemzetiség	Fő
1	orosz	44 379
2	tatár	41 346
3	baskír	14 406
4	csuvas	1 978
5	ukrán	1 385
6	mari	1 341
7	mordvin	818
8	udmurt	189
9	fehérorosz	187
10	egyéb	3 445
Összesen:		**109 474**

[38] Lásd: http://www.bashstat.ru/perepis2010/pub_work/Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года по Республике Башкортостан.pdf

Kíváncsian szemlélem a statisztikai kimutatást, mert a városban 1989-ben még 1692 oroszországi német élt. Őket még a II. világháború idején telepítették ide. A 2002-es és 2010-es statisztikai kimutatásból az örmények, tadzsikok, üzbégek mellett már a németek is eltűntek. A valóság mást mutat: az Oktyabrszkijból Németországba ugyan többszázan kivándoroltak, azonban a helyben maradt németeknek bejegyzett *Vidergeburt „Újjászületés" Kulturális Egyesületük,* különböző rendezvényeket lebonyolító alapszervezeteik vannak. Erre a későbbiekben kitérek.

A város határában, az Oktyabrszkij város *obeliszk táblájánál*, amelyet egy magyar hadifogoly fia, ***Jurij Lapsin alias Arnold***

Oktyabrszkij város bejáratánál a fogadóbizottság körében. Balról jobbra az első sorban: ***Árvai András, dr. Dupka György, Matkovits-Kretz Eleonóra*** *(elnök),* ***Reinhold Haun*** *(Berlin),* ***Jurij Lapsin*** *(Oktyabrszkij),* ***Harsányi Zoltánné, Szenácz Mihályné, Matkovits Réka Aléna, Ragyik Gabdulin*** *(Oktyabrszkij). A második, hátsó sorban balról jobbra:* ***Árvay Attila, Dr. Bognár Zalán, dr. Szilágyi Péter, Dmitrienko (Belasic) Anna, Ruszman Uszmanov*** *(Oktyabrszkij),* ***Noll Katalin.***
A felvételt ***Csomós István Tamás*** *készítette*

György az Oktyabrszkiji „Rodnyik" Népművészetek Háza vezetője és elismert képzőművésze tervezett és készített, itt várt ránk az ő vezetésével az üdvözlésünkre kiérkezett fogadóbizottság. Tagjai közt volt az oroszországi németek egyik leszármazottja, az Oktyabrszkijból Berlinbe áttelepült ***Reinhold Haun*** író, történész, az Oroszországi németek „Újjászületés" Szövetsége Oktyabrszkiji részlegének egykori elnöke, továbbá a baskír és a tatár intelligencia helyi képviselői: ***Ragyik Gabdulin,*** az afganisztáni háború veteránja, képzőművész és ***Ruszman Uszmanov,*** az Oktyabrszkiji „Rodnyik" Népművészetek Háza vezetőségének tagja.

Kíséretükben az előre lefoglalt szálláshelyünkre, a *Hotel Absolut*ba érkeztünk, a munkaebéd alatt megvitattuk a történelmi zarándokutunkon felkeresni kívánt baskíriai és tatárföldi településekkel kapcsolatos útvonaltervünket. Különösebben Oktyabrszkij város érdekelt minket, mert a szokásos szabadidő program mellett találkozóra várt minket ***Medvegyeva Irina Venyiaminovna,*** a városi múzeum igazgatója és kollektívája, ahol vezetőnk, ***Matkovits-Kretz Eleonóra,*** a pécsi Német Kör elnökasszonya és a csoport tagjai által hozott „málenkij robot"-hoz, a magyarok és németek internálásához kapcsolódó kiállítási anyagokat terveztük egy konferencia keretében bemutatni.[39] Meghívásunk volt a volgai németek idetelepített közösségének képviselőjétől, ***Voldomar Alekszandrovics Greb*** úrtól is, aki aktivistáival a saját klubhelyiségükben várt ránk.

Kíváncsian készültünk ***Kasapov Ravil Akramovicshoz,*** aki a *„Zsivi Zemlja"* múzeum igazgatója, a helyi nyomolvasók fő felderítője és egyben a városban egykor létezett lágerek, rabtemetők önkéntes kutatója. Az említett objektumokhoz kötődő levéltári

[39] Lásd: Октябрьский историко-краеведческий музей им. А.П. Шокурова, http://www.museum.ru/M1173

anyagok, köztük a temetőtérképek feltárásával is érdemben foglalkozott. Ezeket a dokumentumokat segítőkészen a rendelkezésünkre bocsátotta.

A programunknak volt egy hivatalos része is. A népek közötti megbékélés jegyében megrendezésre került a város képviselőivel egy megemlékezéssel egybekötött koszorúzás a *„Duma Szoldata"* emlékműnél a Győzelem parkban.

Ezután fel kívántuk keresni a város önkormányzati és közigazgatási hivatalát, hogy egy baráti kézfogás mellett eszmecserét folytassunk a magyar és a német foglyok által is felépített város múltjáról, jelenéről és jövőjéről, és egy emlékmű avatásának lehetőségéről a magyar és német internáltak tiszteletére, amely ***Jurij Lapsin alias Arnold György*** tervei alapján valósulna meg *„Memoriál"* néven. Azt is elterveztük, hogy az emlékmű avatására meghívjuk ***Kontra Ferenc*** főkonzult, Magyarország Kazanyi Konzulátusának vezetőjét, ***A. N. Smeljov*** urat, Oktyabrszkij város és körzete közigazgatási hivatalának elnökét és közvetlen munkatársait is.

Előrebocsátom, menet közben derült ki, hogy a város vezetősége az ismeretlen szovjet katona sírjánál a közös koszorúzást velünk nem vállalta, ettől függetlenül a csoportunk, ***Jurij Lapsin alias Arnold György*** és a helyi alkotóértelmiség képviselőivel fejet hajtottunk és koszorúztunk a szovjet korszakban létesült emlékműnél.

Megdöbbenten vettük tudomásul, hogy a városháza előterében várakozó küldöttségünk fogadásától ***A. N. Smeljov,*** a helyi közigazgatási hivatal elnöke elzárkózott, ezt a hírt az egyik osztályvezető-nő közölte velünk, aki bár illedelmesen, de mint nem szívesen látott vendégeket, csoportunkat kitessékelte az épületből.

A város vezetősége az emlékműállítási tervünket is durván keresztülhúzta, mert megtagadta a szükséges hatósági engedélyek ki-

adását. Hozzáteszem, az emlékműre tervezett feliratot is többszöri levélváltás keretében is egyeztettük.

Íme a három nyelvű felirat szövege:

Посвящается памяти интернированных немцев и венгров из Венгрии, которые с 1945 по 1948 годы строили в составе подразделений лагеря № 1701, 1852 г. Октябрьский и покоятся в неизвестных захоронениях на его территории. Памятная доска установлена национальным округом венгерских немцев из Печ-Бараньи в 71 годовщину интернирования в СССР.

*

Dem Andenken an die Internierung der Ungarn und DeutschenausUngarngewidmet, die in den Jahren1945-1948 die Stadt OktjabrskiimBestand des Lagers Nr. 1701., 1852. gebauthatten und unbekannt auf ihrem Territorium begrabensind. Gedenktafelwurdevom Nationalbezirk der ungarischen Deutschenaus Pecs Baranyaizum 71 Jahrestag der Internierung in der UdSSR eingerichtet.

*

A Magyarországról internált németek, magyarok emlékére,
akik 1945-1948 között a 1701., 1852. sz. munkatáborokban
Oktyabrszkij város építői voltak
és akik jeltelen sírokban nyugszanak.
Állíttatta a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai
Nemzetiségi Köre
a Szovjetunióba internáltak 71. évfordulójára.

A „Memorial" emlékmű makettje[40] *látható, amelynek alkotója* ***Jurij Lapsin alias Arnold György*** *(a Pécs környéki településről elhurcolt* ***Arnold János*** *internált fia). Készült a történelmi Magyarország területéről 1944-ben internált magyarok és németek emlékére, akik Oktyabrszkij város építése során haltak meg, becslések szerint 180 fő*

A pécsi Német Kör többször is kért segítő közreműködést ***E. A. Piljajevtől,*** a Vojennije Memoriali Társaság elnökétől, ***Kontra Ferenctől,*** Magyarország Kazanyi főkonzuljától is. A pécsi Német Kör megkeresésére, a HM Társadalmi Kapcsolatok Hivatala is küldött támogató levelet ***E.A.Piljajevnek,*** aki pozitívan reagált és külön levelet küldött ***A. N. Smeljovnak,*** Oktyabrszkij Közigazgatási Hivatal elnökének, hogy a költségeket is magára vállaló pécsi Német Kör emlékjel állítási tervét a helyi közigazgatási követelmények fi-

[40] ***Jurij Lapsin***, az Oktyabrszkiji „Rodnyik" Népművészetek Háza vezetője 2016. április 25-én juttatta el címünkre a „Memorial" emlékmű makettjét. Az obeliszk több részből áll: az első, a központi rész figurális sziluettekkel, a második rész az orosz, német és magyar feliratokat tartalmazó márványtábla és a harmadik, a halmon lévő vasbetonalap. Előállítási költsége 93400 rubel a 2016. áprilisi állapot szerint.

gyelembevételével karolják fel és engedélyezze az 1945-1948 között a városépítés idején elhunyt német nemzetiségű magyar állampolgárok emlékére állítandó emlékmű létesítését. Többek között arra hivatkozott, hogy Oroszország és Magyarország között 1995-től kölcsönös hadisírgondozási egyezmény van érvényben, melynek értelmében Oroszország különböző régióiban a Vojennije Memoriali Társaság közreműködésével eddig 372 emlékjelet emeltek az 1945-1948 között a különböző lágerekben elhunyt és a katonai temetőkben eltemetett magyar hadifoglyoknak és internáltaknak, ezen belül Baskortosztan Köztársaságban 4 katonai sírkertet újítottak fel.

Egyik cinikusan, 2016. június 23-án megfogalmazott és a pécsi Német Körnek megküldött válaszlevelében ***A. N. Smeljov*** a 2008. 11. 24 N-70. számú köztársasági emlékjelek állítását szabályozó törvény 6. cikkelyére hivatkozva azt írta, hogy az engedély kiadása nem a város kompetenciája. Majd ajánlotta, hogy az emlékműállítás engedélyeztetési kérdésében forduljunk Baskortosztan Köztársaság államfőjéhez, vagy ***Mardanov Rusztem Habibovicshoz,*** a köztársaság miniszterelnökéhez.

Egy másik városgazda csinovnyiktól, ***M. A. Cserkasovtól,*** a közigazgatási hivatal helyettesétől pedig olyan választ is kaptunk, hogy az emlékműállítást kérelmező beadványunkat helyben tanulmányozzák és ***Latipov Oktyabr Raiszovics,*** a szociális kérdésekkel foglalkozó osztály vezetője foglalkozik az ügyünkkel, a döntésbe a „mindenható" atyákat megtestesítő város veteránszövetségét és a belügyi szerveket is bevonták. Ennek tudatában a pécsi Német Kör elnökasszonya egy nagyon is barátságos hangvételű levélben kérte ***J. V. Korolkovot,*** a helyi veterán szövetség „nagyhatalmú" elnökét, hogy támogassa az Oktyabrszkijban elhunyt magyar és német internáltak emlékmű tervét. Utólag kiderült a bolsevikok kemény magjához tartozóról, a város egykori polgármesteréről és a kommunista párt helyi volt vezéréről, hogy ellenségesen viszonyult a pécsi

Német Kör kezdeményezéséhez, az emlékműállítást határozottan elutasította.

Smeljov következő levelében a bürokrácia fogalmát is kimerítő feltételeket és kifogásokat sorolt fel. Először is az emlékmű tervét a széles nyilvánosság bevonásával meg kell vitatni és hivatalosan jóváhagyni. Másodszor a város területére vonatkozó hadifoglyok és internáltak pontos temetkezési helyéről semmilyen információval nem rendelkeznek. Ezért azt tanácsolják, hogy forduljunk a központi levéltárhoz, hogy hivatalosan megállapítsák a feltételezett sírhelyeket Oktyabrszkijban. Végül azzal zárta levelét, hogy tudomásuk van arról, hogy a GOKO 7161 sz. 1944. december 16-án keltezett rendelete értelmében jóvátételi munkára Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Csehszlovákia és Magyarország területéről német nemzetiségű civileket valóban mobilizáltak. Azonban ezeket a transzportokat – tudomásuk szerint – csakis a Donyec-medencébe, a déli kohóművekbe, illetve a szénbányákba és más ipari övezetébe szállították, ott dolgoztatták őket. Minden bizonyítási alap nélkül, körében is valótlanságot terjesztve, kijelentette, hogy a jóvátételi munkára mobilizáltak eme kategóriájából egyetlen személyt sem szállítottak Baskortosztan területére. Tehát letagadják, hogy német nemzetiségű magyar állampolgárok internáltként kerültek volna városukba. Kitalációnak tartják, hogy itt dolgoztak, azt is, hogy sokan itt haltak meg és a ledózerolt, jeltelen sírokban nyugszanak.

A pécsi Német Kör megkeresésére válaszlevelet küldött ***Piljajev*** úrnak, aki többek között támogatásáról biztosította az emlékjelállítási programot, jelezte, hogy erre kérte egy másik levelében ***A. N. Smeljovot,*** Oktyabrszkij Közigazgatási Hivatal elnökénét is, hogy biztosítsa a feltételeket. Közölte azt is, hogy adataik szerint a 1701 sz. RB (Robocsij Batalion) munkatábor temetőjében 17 internáltat (köztük 1 német nőt, 1 magyart, 15 német férfit), valamint két hadifoglyot (német, román) tartanak nyilván. A 9001 sz. RB tábor

1-es részlegének sírkertjében 41 férfi van eltemetve, ebből 23 internált német. Rendelkeznek az eltemetett személyek névsorával, temetőrajzzal és az 1997-es felülvizsgálati jegyzőkönyvvel.

Piljajev egy másik levelében arról tájékoztatta a HM Társadalmi Kapcsolatok Hivatalát, hogy két probléma merült fel az emlékmű állításával kapcsolatban. Az egyik, hogy sem az állami, sem pedig a helyi levéltárakban nem található bejegyzés arról, hogy Oktyabrszkij településen létezett volna magyar internáltak temetkezési helye. A másik probléma abból adódik, hogy 2015 augusztusában, amikor a helyi vállalkozótól megrendelték az emlékművet, nem jelezték a helyhatóságok felé és nem kértek engedélyt a felállítására. A Memorial Társaság vezérigazgatója eleinte megerősítette, hogy támogatja az emlékmű létrehozását és a helyi adminisztráció vezetőjénél kéri az engedélyeztetést. Egyben tájékoztatott arról, hogy nincs ráhatása az ügymenet meggyorsítására, a 2016. június 24. és július 2. közötti utazásig nem garantálható az emlékmű felállításának engedélyeztetése.

Ezek a tények és más bemutatott levéltári anyagok sem hatották meg a város vezetőit. Ezek a máig Sztálint dicsőítő kommunisták és leszármazottaik mindent elkövettek annak érdekében, hogy emlékműállítási tervünk meghiúsuljon. Delegációnk a hivatalos szervek részéről hűvös fogadtatásban részesült. ***Kontra Ferenc*** főkonzul közbenjárása sem segített abban, hogy a hivatalos szervek barátságosabbak legyenek a baskíriai táborokban fogvatartott magyarországi németek hozzátartozóival szemben. Érdekünkben megfogalmazott hivatalos leveleire semmitmondó válaszok érkeztek. Többek között *„a baskír Levéltári Felügyelet főosztályvezetője arról tájékoztatta, hogy a hatáskörükbe tartozó levéltárakban nem találtak adatot arra vonatkozóan, hogy 1945 és 1948 között Oktyabrszkij város építői, illetve a Baskortosztán területén eltemetettek között magyarországi németek és magyarok lettek volna. A megállapítást a Baskír ASZSZK NKVD, a Tujmazinszki kerületi VB, valamint Oktyabrszkij város VB irattárainak átvizsgá-*

lása alapján tették. A fentiek alapján az körvonalazódik, hogy a baskír központi vezetés és Oktyabrszkij város vezetése tagadja a tényt, hogy a két (1701-es és a 1852-es) említett internálótáborban magyar polgári személyeket tartottak volna fogva a II. világháborút követően." Ez az állásfoglalás megnehezítette a tervezett emlékmű felállítását is. A magyar főkonzul a helyzet kezelése érdekében történészi feltáró munkát javasolt a nevezett 1701-es és 1852-es sz. internálótáborokról, az ott fogvatartott magyarországi németekről és magyarokról. Szerinte a kutatómunka során feltárt, elsősorban orosz nyelven rendelkezésre álló tényekkel lehetne szembesíteni a baskír állami és az Oktyabrszkij városi vezetést.

Ebben a feszült hangulatban és légkörben, de töretlen lelkesedéssel és elszántsággal valósítottuk meg a civildiplomácia vonalán a magyar-orosz-baskír összefogással a kitűzött feladatokat. ***Jurij Lapsin alias Arnold György*** és barátai közreműködésével tudtuk a különböző gátló tényezőket elhárítani. A lágerekkel és haditemetőkkel kapcsolatos adatgyűjtést a behatárolt és adott lehetőségek függvényében elvégeztük és dokumentáltuk.

Adalékok Oktyabrszkij város „megtisztított" múltjához

A város története időben nem messzire, a múlt század harmincas éveire nyúlik vissza. A mai *Oktyabrszkij* első idetelepített lakói a hivatalos kiadványok szerint az olajiparban dolgozó szocialista öntudatú munkások és mérnökök.

A város történetének hivatalos változatáról az *Oktyabrszkij i oktyabrci*[41] *(Oktyabrszkij város és lakói)* című, Moszkvában többször kiadott könyvben olvashatunk.

[41] Lásd: a településről kiadott nagy monográfiát: *Oktyabrszkij i oktyabrci.* Sokszerzős: A. G. Ahmetsin, N.SZ. Babics, A.I. Burma és mások. Moszkva, Izdatyelszva „Nedra", 1983. Ezt megelőzően és utána is több kiadása volt. *A továbbiakban Oktyabrszkij i oktyabrci.1983.*

Az általam ismert recenzensek, köztük is a Baskírföldön megismert, évek óta Berlinben élő személyes jó barátom, ***Reinhold Haun*** író és történész szerint az említett könyvet a kurzuspolitika által jól megfizetett történészek írták, akiknek az volt a vállalt feladatuk, hogy a város múltját jobb színben tüntessék fel, a rabszolgatartó kommunista vezetőket pedig az égekig felmagasztalják. És tették a dolgukat, lelkiismeretlen szerzői hozzáállással eltorzították és elhallgatták a valóságot, úgy is mondhatjuk, hogy a valós, megtörtént dolgokról hazugságokat találtak ki, és a kiadvány minden egyes fejezete a kommunista ideológiával erősen át van itatva. Egyszóval: *„propagandajellegű, melyben a Bakuból érkezett küldöttek, kommunisták, Komszomolok a város építőiként vannak beállítva. A valós események hű bemutatásához viszont hiányoznak az olyan szavak, mint kitelepítettek, internáltak, hadifoglyok, baltikumi, ukrán szabadságharcosok, légiósok, németpárti vlaszovisták, magyarok, oroszországi németek...*[42]"

A fentebb leírtakat ***Reinhold Haun*** azzal egészíti ki, hogy földije, ***Tea Adamovna Emih***, a Baskíriai Egyetem Biológiai Tanszékének vezetője az említett város-monográfiával szemben sokkalta reálisabb képet rajzol a XX. század derekán Oktyabrszkijban végbement városépítésről. Szülővárosával kapcsolatos visszaemlékezése mindössze 10 példányban jelent meg, ezért *„ritkaságnak számít."* ***Reinhold*** utal arra is, hogy *„neki csak néhány fejezete van meg belőle, melyek a „Csupán" nevű újságban láttak napvilágot."*

A kiemelt *Emih-emlékirat* mellett a német író nagyra értékeli ***Berghoffer Róbert*** túlélő *Tabu* című könyvét, amely magyar szemszögből az Oktyabrszkij város építésének történeté-

[42] Haun, Reinhold: *Anton Oktyabrszkij Berlin.* Elbeszélés az oroszországi Anton községből elszármazott Volga menti németek történetéről. Berlin, 2009. Magyar kiadásának fordítója: Dr. Lendvai Endre, az MTA doktora. Kiadja a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2016. A továbbiakban HAUN, 2009. 7. old.

be személyes élményeit is beleágyazva, ennek tükrében írja le az 1852. sz. Tujmazi láger *„belső életét."* Az információ közléséhez kapcsolódik a német író egyértelmű kérdésfelvetése is: *„Hogy mi történt a tábor falain, szögesdrótokon kívül, az más könyvekben található meg."*[43]

Az úgynevezett *„más könyvek"* közül kiemelkedik a lábjegyzetben említett ***Reinhold Haun*** író és történész *Anton Oktyabrszkij Berlin* című németül, oroszul, magyarul[44] is kiadott könyve, amelyben reálisan leírja az oroszországi *Anton* községből elszármazott *Volga menti németek* történetét. Ezen belül bemutatja az *Anton* községből kitelepített német emberek, köztük a családja sorsát. Ezek a jogfosztott, földig megalázott német emberek *Oktyabrszkij* város elsődleges építői voltak, akikről a város hivatalos történetírói, krónikásai előre megfontolt szándékkal megfeledkeztek, az egyszerű létfenntartásért megvívott élet-halál harcukat is elhallgatták. Ez a megállapítás vonatkozik a településre irányított más nemzetiségűekre, köztük a németországi és magyarországi hadifoglyokra, történetesen a malenkij robotra elhurcolt történelmi Magyarország állampolgárjaira, az etnikai németekre is, akik az NKVD itteni GUPVI és GULÁG táboraiban raboskodtak. Az internáltak szenvedéstörténetéről a későbbiekben írunk bővebben.

Oktyabrszkij település történetével kapcsolatosan fontosnak tartjuk megjegyezni: 1937-1942 között *Szocgorod* (a későbbieben *Oktyabrszkij)* elnevezés alatt – *Narisevo, Tujmazi, Makszjutovo, Turkmenyevo, Mullino* baskír települések közelében, nevezetesen a huzatos, szeles *Sajtan mezőn* feltárt kőolajmezők, kutak, tárolók közelében a tujmazi olajmunkások, illetve az NKVD által 1942-től a

[43] Haun, 2009. 7. old.

[44] A pécsi Német Kör a GULÁG Emlékév alkalmából 2016-ban a HAUN-könyv magyar kiadását a szerző hozzájárulásával és támogatásával kezdeményezte és megjelentette.

munkatáborokba mozgósított volgai német[45] férfiak és nők építették fel az első munkás fabarakk-negyedeket. Az év folyamán – az NKVD fegyvereseinek kíséretében – mintegy ezer német nő érkezett a városnak nem nevezhető településre.

A „munkaharcos" jelszavakkal vezényelt, ám gyengén kosztolt „munkahadseregben" naponta a munkaidő 10-12 órát tartott. A visszaemlékezések szerint a Kreml által kinevezett KGB-s tisztek és ***Burdakov***[46] tábornok felügyelete alatt több ezer német munkaszolgálatos nő dolgozott Oktyabrszkijban is. Naponta a fejükhöz vágták, hogy az oroszországi német nők és férfiak azért részesülnek üldöztetésben és ilyen elbánásmódban, mert Németország megtámadta a Szovjetuniót. Rajtuk kívül munkáshadsereg keretében ide irányították a krími tatárokat, örményeket, görögöket is.[47] A kijelölt lakterületüket engedély nélkül nem hagyhatták el, nem mozoghattak szabadon, mert az NKVD parancsnoksága – mint *„megbízhatatlan személyeket"* – szigorúan nyilvántartásba vette őket, és

[45] 1941 szeptemberében a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1941. 08. 21-i és 1941.08. 28-i rendelete alapján a szaratovi területről a krasznodari terület speciális településére irányították, ahonnan Sztálin rendelkezése alapján 1942 decemberében a férfiakat és nőket külön munkatáborba, – „a Szovjetunió népgazdasága számára" – rendelték. A mozgósítás kiterjedt a 15 éves lányokra és a 16-45 éves német nőkre. Számszerűen mintegy 300 000 nőt érintett a mozgósítás. Ezzel a bolsevista állam csapást mért a német nép életének alapjára, a családra. Az apa és anya nélkül maradt családok tönkrementek. Először a kitelepített öregek és munkaképtelenek haltak meg. 150 000 gyermek halt meg betegségben, az éhségtől és a hidegtől. A szovjet gyermekotthonokba került gyerekekből szovjet janicsárokat neveltek. Itt, a Baskír ASZSZK Oktyabrszkij városában több csoportot ideirányítottak és olajipari munkásként, favágóként, építőként, bányászként stb. dolgoztak. A különleges településről a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége 1955.12.13-i rendelet értelmében 1956. január 9-én szabadultak. Oktyabrszkijban is csak néhány család maradt. A sokat szenvedett németek a 90-es években Németországba mentek.

[46] ***Burdakov Szemjon Nyikolajevics*** tábornok (Kazahsztán volt belügyi népbiztosa 1940-1941-ben a SZU NKVD üzemanyag-ipari lágereinek volt vezetője és 1941.05.08-tól 1947.02.21-ig az Uht-Izsemszki munkatábor vezetője) 1947 februárjától 1948 júliusáig volt a „Basnyeftyesztroj" Tröszt igazgatója és egyben a Baskírföldi Munkatáborok és Kolóniák Igazgatóságának egyik meghatározó személyisége.

[47] Haun, R. „Kogda obretyem pomjaty:" In: „Baskirija" N-7 (139. Aprely-maj 1992.

havonta jelentkezniük kellett a parancsnokságon. A diszkrimináció fogalmát teljesen kimeríti az etnikai németekkel szemben foganatosított kegyetlen büntetőpolitika. Például Oktyabrszkijban sem ők, sem gyerekeik nem járhattak orosz, illetve semmilyen iskolába, a német nők esetében is *„férfiakkal történő találkozás"* bűntettnek számított, ha mégis gyerek született, az apa nevét nem írták be, mert az anyakönyvi hivatalnál megtagadták a házasságkötés bejegyzését, a házasságkötés hivatalos regisztrálását csak 1950. április 15-től engedélyezték. Később megengedték a német nőknek, hogy hivatalosan férjhez menjenek, magukhoz költöztessék családjukat és háztartást alakítsanak ki. A munkaszolgálatosok többsége bunkerlakásokban és munkásszállásokon lakott a település *devoni kerületében.*

1955. december 13-án fejeződött be *Oktyabrszkijban* is az oroszországi németek majdnem 15 éves megaláztatása. Erről rendelkezett a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége[48] *„a különleges rendeltetésű lakóhelyeken élő németek és családtagjait jogi korlátozásának megszüntetéséről".* A rendelet azt is kimondta, hogy az *„adminisztratív felügyelet"* alól felszabadított *„oroszországi németek"* és a Németországból *„repatriált németek",* akiket a *„különleges rendeltetésű telepekre küldtek"* (Szibéria, Kazahföld), azok nem jogosultak visszszakapni *„elkobzott vagyonukat"* és *„nem jogosultak visszatérni azokra a helyekre, ahonnan kitelepítettek őket."*

Azóta több mint 70 év eltelt, de a még élő német munkaszolgálatosok, illetve gyerekeik nem szívesen beszélnek a szovjet bűntetőpolitikáról, amelyek megsértették az emberi jogokat. Ezzel a jelenséggel találtuk szembe magunkat, amikor az *Oktyabrszkij* város német körének székházában a túlélőkkel beszélgettünk. Nehezen oldódott meg a nyelvük, hiszen ezzel párhuzamosan lelki sebeiket szaggattuk fel.

[48] Lásd: Haun, 2009. 141. old.

Annyit azért elmeséltek, hogy az első német telepesek még a XVII. században kerültek Baskírföldre, főleg a német férfiak az ufai katonai helyőrségben szolgáltak. A XIX. sz. végéig számuk mintegy ezer főre növekedett. A ***Sztolipin*** nevével fémjelzett földreform keretében az úgynevezett Ufai kormányzóság *„szabad földterületein"* 1912-1914 között 3914 német telepes gazdálkodott, akiknek a zöme a Herszon térségéből érkezett. A II. világháború idején a baskírföldi németeket nem érintette az 1941. augusztus 28-i kitelepítési rendelet, viszont jogaikat erősen behatárolták, illetve mozgásukat is korlátozták, úgynevezett *„komendant-rezsim"* alatt egy adott településhez kötve éltek és szigorított munkaszázadokban dolgoztak. A 60-as években visszanyerték elemi jogaikat.

1979-ben Baskírföldön 11 326 fő vallotta magát német nemzetiségűnek. Több mint 8 ezren városokban élnek.[49] Jelentősebb német lakta települések: Balgonarszki járás *(Prisib, Alekszejevka, Viktorovka, Novonyikolszk)*, a Szterlitamak járás (*Alekszandra-Valinka*), az Abzelilovszki járás (*Szevernij*), a Tujmazini járás (*Pervomajszkij*) és más járások. Az utóbbi időben nyelvüket nyíltan használják, katolikus és lutheránus vallásukat közösségi szinten is gyakorolják az imaházaikban és kapcsolatban állnak Németországgal.

Az *Oktyabrszkijba* érkezett német telepesek szerint az első építmények, illetve a városépítés a *Devon*[50] út két oldalán indult el. A környező erdőből kitermelt faanyagon kívül *Moszkovkában* mész-, gipsz-, homok- és kőbányát nyitottak, amelyek a szilárd építőanyagok alapját is képezték. Beindították a mészégetést, a gipsztéglák (gipszblokkok) előállítását, amely kiváló falazóanyagnak bizonyult. *Szocgorod* és a vele szomszédos *Tujmazi, Szerefimov, Harisevo, Bavla, Urussu* települések lakóházainak falaira is gipsz alapú alabástrom

[49] Movletov, V.Sz.: Isztorija i kulytura Baskorstosztana, Ufa, 2008. 375. old.

[50] Az azonos nevű első utcát a közelben lévő első *Devon* nevű kőolajlelőhelyről nevezték el.

került. Az agyagbányából kiszállított anyagból vályogtéglákat formáztak, amelyekből a lakóházak falait építették fel.

A feljegyzések szerint 91 fabarakkban eleinte mostoha körülmények között 1133 család élt, majd fokozatosan vályog-, kő- és tégla lakásokba költöztek át. Ezeket az egy- és kétszintes emeletes lakóházakat, közintézményeket stb. a II. világháború alatt és utána a sztálinisták által lakhelyükről erőszakosan idetelepített volgai németek, a frontról ideszállított hadifoglyok, majd 1944–1945-ben a történelmi Magyarország településeiről internált magyar, sváb-német civilek építették fel.

Az első nyersolajszállítmány 1940. május 1-jén az *Urussu* vasúti csomóponton keresztül haladva jutott el a szomszédos tatárföldi *Szerefimovba* létesített kőolaj-finomító üzembe.

1942-től a települést hivatalosan *Oktyabrszkijnak* nevezték el. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnöki rendelete 1946-ban köztársasági jogú városi rangra emelte, ahol erőteljesen fellendült a kőolajbányászat. Az újabb iparközpontot Baskírföld nyolcadik városaként jegyezték.

Ehhez az időszakhoz fűződik a legnagyobb történelmi esemény is. A *Narisevóhoz* közeli 100. számú fúrótoronynál az 1650-1700 méter mélységben felfedezett földalatti olajmezőből – ***M. V. Malcev*** geológus erőfeszítésének és kollégái szakmai közreműködésének köszönhetően – hatalmas vízsugárként a felszínre tört a *„fekete arany."* A krónikások szerint 1944. szeptember 26-a mérföldkőnek számít a város történetben. Ettől a dátumtól kezdve naponta 300 tonna kiváló minőségű *„devoni olaj"* került a tárlókba. Az üzemanyagot vasúti tartálykocsikban egyenesen a frontra irányították, hogy megállás nélkül üzemeltessék a hadi járművek ezreit. Ebben az időszakban a fúrótorony-építő brigádok főleg kitelepített volgai németek voltak, akik mint megbélyegzett *„munkaszolgálatosok"* éjjel-nappal, esőben, sárban, hóban és hóviharban, kegyetlen nyári hőségben dolgoztak.

Ha az elégedetlenkedők közül valaki panaszkodott, társait ellenállásra biztatta, akkor az illető 10-25 év *„átnevelő lágerbörtönt"* kapott.

Az időközben megalakult *Tujmaza-nyeft tröszt* vezetősége és 1944–1947 között egyre szélesedő termelőüzemeiben, kőolajvezeték, út-, híd- vasút- és városépítészetben, a környező bányákban, kolhozokban stb. a katona- és civilfoglyok ezrei embertelen körülmények között végeztek rabszolgamunkát.

Második kutatóutunk során is szembesültünk azzal a kegyetlen valósággal, hogy magyar honfitársaink több mint 70 évvel ezelőtt idekerülve, nagyszámban halállal végződő robotolás árán egy nagy kiterjedésű várost építettek fel. Nekik, a „munkáshadsereg" névtelen hőseinek máig egy emlékjelet sem állítottak.

A mostani város lelketlen vezetősége – mint már fentebb említettem – nem is akar tudomást szerezni arról a perdöntő tényről, hogy az idehurcolt magyar állampolgárok éveken keresztül itt raboskodtak és dolgoztatták őket. A végkimerülésben elhunytak temetőit, tömegsírjait is megsemmisítették.

Azonban itt is vannak jó szándékú és éles emlékezetű emberek, akik sorsközösségben éltek a rabokkal, a kegyetlen kommunista rabtartókat is ismerték. Még a leszármazottjaik is megközelítőleg mindenről tudnak és azonosultak fájdalmunkkal, megmutatták az egykori munkatáborok helyszíneit, romjait, a ledózerolt temetőket, az eltüntetett sírhalmokat, a bezárt temetőket. Az elhunytak lelki üdvéért együtt imádkoztunk és gyújtottunk emlékük megvilágítására gyertyákat és helyeztük el a névtelen sírokra a kegyelet virágcsokrait.

A bolsevista gondolkodás folytonosságát megjelenítő, a városháza előtti téren, a Lenin szobor árnyékában, elődjeikhez hasonlóan a mostani város vezetője és irányító testülete szintúgy kegyetlen, az őt körülvevő hivatalnokok, illetve csinovnyikok is, akik a városépítő magyar és német halottakat nem tisztelik, még az emlékezetükből is

kitörölték. Sőt a kommunista veteránok kórusban „lefasisztázzák" a hozzátartozóikat is, akik eljöttek ide, hogy emlékezzenek halottjaikra, akik jeltelen sírokban alusszák örök álmukat.

Ez a fejezet is az eltitkolt, elfeledett emlékhelyekről szól, amelyeket nagy erőfeszítések árán Baskírföldön és Tatárföldön bejártunk, felfedeztünk, lefotóztunk – a levéltári adatok és a borzasztó körülményekre emlékező túlélők anyagainak felhasználásával – a jövő nemzedék számára okulásként – írásban és dokumentumfilmen is megörökítettünk.

***

Oktyabrszkij napjainkban *Ufa, Sztyerlitamak, Szalavat* után nagyságrendűleg a negyedik nagyvarossá nőte ki magát a térségben, amelynek húzóágazata továbbra is az olajbányászat. Mellette további ipari központok *Nyeftyekamszk* és *Isimbaj*. Ezekhez a helységekhez kötődik a kőolaj, földgáz, vas- és rézérc, mangán, kősó és különböző építőanyagok kitermelése és feldolgozása. Más területen is jelentős az ipara: gép-, vegy- és faipar, nagy erőművek stb.

Egyébként az erősen kontinentális éghajlatú Baskíria mezőgazdaságában két ágazat dominál: nyugati sztyeppi részén a növénytermesztés (gabona, takarmány, ipari növények) és a lombhullató erdőkkel, tisztásokkal, legelőkkel tagolt Elő-Urálban, illetve hegyvidékén az állattenyésztés (szavasmarha-, juh- és lótenyésztés). Ide tartozik az 1930-ban kijelölt – turistákat is vonzó – *Baskír Természetvédelmi Terület,* amelynek 72 ezer hektáros *Déli-Urál hegység* nyugati lejtőit magába foglaló tájegységében igen ritka növény- és állatfajok kerültek hatósági védelem alá. A Szovjetunió nyugati országrészéből kulákként kitelepített, szabadságuktól, korábbi életterüktől megfosztott német és nyugat-ukrán, eredményesen gazdálkodó ukrán és lengyel családoknak köszönhetően a jelentősebb

Belaja, Ik és más folyók völgyében a zöldség- és gyümölcstermesztés is meghonosodott.

Ezért is fontos megjegyezni, hogy az ország népességének 64%-a városlakó. Kiderült, mintegy négymillió lakosságából kb. 1,2 millió baskír, a többiek: oroszok (kb. 40%), tatárok, csuvasok, marik, mordvinok, ukránok. Az utóbbiakat kulákként erőszakkal idehurcolták. Az ide telepített oroszokon kívül a többiek (tatárok, csuvasok, marik, mordvinok) Északi- és Déli-Urál térségének őslakói.

Baskíria nyugati részén lévő és rohamosan fejlődő *Oktyabrszkijt* 360 hektár erdősáv és nemrég telepített gyümölcsös- és zöldségeskertek veszik körül. Északi oldalát a *Haris-Tau* hegyvonulat, délebbre pedig az *Ik* folyó határolja. A folyópart túlsó oldalán *Tatárföld* terül el. Van repülőtere is, amely a települést légi úton *Moszkva, Kazany, Ufa, Nyeftyekamszk* és más városokkal köti össze. Innen naponta távolsági buszok indulnak *Kujbisev, Toliatti, Ufa, Brezsnyev* és más helységekbe.

***

A pécsi Német Kör szervezésében 2012 nyarán először jártunk, és végeztünk tényfeltáró munkát Baskíriában. A második utunk alkalmával eddig összesen 16 NKVD/MVD, GUPVI táborhelyet hadifogoly-temetőt kerestünk fel. A Moszkvában székelő Vojennije Memoriali Társaság a 16 temetőből hivatalosan 4 sírkertet újított fel, ahol főként német, magyar hadifoglyok és internált civilek nyugszanak.

A baskír földi NKVD/MVD, GUPVI katonalágerek és a civil táborok, temetők eddig ismert jegyzéke

№	Település (temető)	A láger működési ideje (Mettől meddig folytak temetések)	Tábor és táborrészleg, hadifogolytemető, táborparancsnokság	Magyar sírok száma	Német sírok száma	Összesen
1	**Ufa,** Lapatyino temető	1945.06-1949.03.	Csernyigovszk-Ufa: 319. sz. tábor 2., 3., 4., 5., és 8. részleg, az 5918.sz. lágerkórház	6	366	372
2	**Ufa,** Szvoboda utca	1940- 1949 (1953:9. sz. láger, ma 31/9. sz. bűntetőtábor	1701. munkászászlóalj (ORB), 4 munkásszázad.			
3	**Ufa,** Szergejevszki polgári temető	1945.05-1948.03.	5918. sz. lágerkórház, Csernyigovszk-Ufa: 319. sz. tábor 2. részleg	26	93	119
4		1945.05-1948.03. folytak temetések	UPVI 5. részleg	12	23	35
5	**Ufa körzet,** Balanovo temető	1945.09-1947.09.	5918. sz. lágerkórház	7	142	149
6	**Isimbaj**	1945.02.-1946.10.	5910., 5920. sz. lágerkórház	52	355	407
7	**Csernyigovszk**		319. sz. hadifogolytábor, 8. részleg	6		6
8	**Novo-Boljakino,** Szterlitarnaki körzet		319. sz. tábor 6. részleg	1		1

9	**Oktyabrszkij** (Szocgorod), városi polgári temető (a várostól észak-nyugatra, 800 méterre, a vasút mentén, 200 méterrel lejjebb a Fludingtól)	1947-XII. 12.-1949.V.25. (1950)	Oktyabrszkij (Tjurkmeni városrész, Partizanszkaja u.) 1701. sz. munkatábor, munkászászlóalj (ORB). 1. sz. részleg Táborparancsnokság vezetői: ***Kocsergin*** főhadnagy, a 1701. sz. munkászászlóalj parancsnoka (Mellékelve a temető helyszínrajza)	9		9
10	**Oktyabrszkij városi polgári temető** (a várostól észak-nyugatra, 700 méterre, vasút mentén, 300 méterre nyugatabbra a Fludingtól)	1947-02.-1949.V.25. (1950)	Oktyabrszkij1701. sz.munkászászlóalj ORB. 2. sz. részleg Táborparancsnokság vezetői: ***Kocsergin*** főhadnagy, a 1701. sz. munkászászlóalj parancsnoka (Mellékelve a helyszínrajz)	7		7
11	**Oktyabrszkij,** Urusszu hőerőmű (a településtől 1 km-re dél-keletre, a CESZ-től dél-nyugatra, 800 méterre	1947-02.-1949.05.25. (1950).	Oktyabrszkij 1701. sz. munkászászlóalj ORB. 3. sz. részleg Táborparancsnokság vezetői: ***Kocsergin*** főhadnagy, a 1701. sz. munkászászlóalj parancsnoka	1		1
12	**Oktyabrszkij-Tuimazy/** Tyumazi/ Tulmazi/ Tajmuzi (Sztarij Tujmazi)	1945-03.6.-1949.10.	Oktyabrszkij-Tuimazi (Sztarij Tujmazi) 1852. sz. munkászászlóalj (ORB) (Munkaterületek: Alekszandrovka, Bugulma: alabástrombánya, fehér téglablokk készítése, a Barátság gázvezeték építése)	180 (130)		180

13	**Oktyabrszkij**- Sztarije Urussu határában.		Oktyabrszkij-Tuimazy (Sztarij Tujmazi)1852. sz. munkászászlóalj (ORB). Sztarije Urussu határában 1.sz. részleg (Munkaterületek: híd- és útépítés, hőerőmű-építés stb.)			
14	**Oktyabrszkij, Moszkovka**	1947-05.25-1950.01.6.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 9001. sz. munkászászlóalj ORB.1.sz részleg. Táborparancsnokság vezetői: ***Liszenko*** kapitány, ***Petuhov*** orvosi szolgálat gárdakapitánya, a rabkórház parancsnoka, ***Pojarkov*** főhadnagy, a törzsparancsnok segédje (Mellékelve a helyszínrajz)		34	34 1947: 19 1948: 14 1949:1
15		1947-05.25-1950.01.6.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 9001. sz. munkászászlóalj ORB. 2., 3. sz. részleg. Táborparancsnokság: ***Batalov*** hadnagy (Mellékelve a helyszínrajz)		8 (+1)	8 (+1) (5. pont, 6. pont: 43)
16	Oktyabrszkij város közigazgatásához tartozó Zaitovo település temetője	1947-05.25-1950.01.6.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 9001.sz. munkászászlóalj ORB. (1. sz.) zaitovszki részlege		4	4
17	Oktyabrszkij-Ufa	1947-05.25-1949.10.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 9001.sz. munkászászlóalj ORB. (1. sz.). sz. részlege		3	3

18	Oktyabrszkij (Oktyabrszkij – 200 méterre a Tujmazi útvonaltól, észak-nyugatra, a várostól 1,5 km, az SZU-1 építkezési telep mellett)	1947-09.5-1949.12.14.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 2840. (2841) sz. helyőrség mellett működő láger 1. sz. temetője. A parancsnokság vezetői: ***Parkin*** főhadnagy, a 2842. sz. helyőrség megbízott törzsparancsnoka. (A temető helyszínrajzán 10 fős névsor)		10	10
19	Oktyabrszkij, (Narisevo telep-Oktyabrszkij város között, Koopertivnaja-Szevernaja útból leágazó Koszmonavti út végén, a 2840 és a 2841 helyőrsőrség keretében hadifogolytábor, temető)	1947-05.25-1949.10.	Baskír ASZSZR OPVI MVD 2841 (2840) sz. helyőrség mellett működő láger 2. sz. temetője. A parancsnokság vezetői: ***Parkin*** főhadnagy, a 2842 sz. helyőrség megbízott törzsparancsnoka. (Mellékelve a helyszínrajz és 9 fő névsora)		9	9

A felsorolt GUPVI lágereken kívül a baskírföldi *Szterlitamak, Szalavat* településeken és *Ufában* GULÁG átnevelő- és kényszermunkatáborok is működtek, az elítélteket a helyi építkezésekbe is bevonták.

Magyar és német „katonalágerek", felújított sírkertek Ufában

A *Vojennije Memoriali Társaságnak* köszönhetően Ufában az alábbi lágertemetőket hozták rendbe:

***Lopatyino hadifogoly temető*[51].** Ez az első ufai hadifogoly-sírkert, amely a város peremkerületéhez tartozik, területe 50x50 méter, betonkerítése van. A sírkert 1945 júniusában létesült, ahová 1949 márciusáig a 319. sz. tábor 2., 3., 4., 5. és 8. részlegeiben, valamint az 5918. sz. lágerkórházban elhunyt 363 hadifoglyot és internáltat, köztük 6 magyart temettek.

Szovjet postai nyomtatvány. Hazaírt levelezőlap (baskíriai Csernyigovszk-Ufa, Novo-Boljakino, Szterlitarnaki körzet 319-es hadifogolytáborból)

A sírok száma 6/366. A közel 3 méter magas kettős vaskeresztet, és az annak két oldalán elhelyezett 3-3 kisebb vaskeresztet 1999-ben állították fel. Ekkor fejezték be a magyar temető rendbehozatalát is. A legnagyobb kereszt talapzatán magyar és orosz nyelvű felirat: *„Itt magyar hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai."* A magyar sírkertbe német hadifoglyokat is temettek, emlékükre szintén vaskeresztet állítottak, amelynek talapzatán, gránitlapon német

[51] Megközelítés: repülőgéppel Moszkvából (Domogyedovo repülőtér – 4 óra) Ufa városig, tovább autóbusszal a Lopatyino kerületi temetőig.

és orosz nyelvű felirat, magyar fordításban: *„Itt hadifoglyok nyugszanak, a II. világháború áldozatai."*

Meg szeretném jegyezni, hogy a *Lopatyino temetőtől* nem messze a *Szvoboda utcában* volt a hírhedt 1701. sz. munkászászlóalj egykori főtábora és adminisztrációs központja, amelynek *Oktyabrszkij* városban több táborrészlegét innen működtették, főleg *Magyarországról* elhurcolt német fiúkat és lányokat dolgoztattak itt.

Később megtudtam, ez a hírhedt *Novozsenszkij börtön.* 1930–1940 között munkatábor, 1940–1949 között a 4. sz. munkaszázad, 1953-ban 9. sz. láger, jelenleg 31/9 (319.) sz. bűntetőtábor. Jelenleg is szigorúan őrzött köztörvényes bűnözőket tartanak fogva.

Szergejevszkoje polgári temető (Mengyelejev u.). A második magyar haditemetője 1945 májusában létesült. A temetőt 1948 márciusáig használták. Itt nyugszanak az 5918. sz. hadikórházban elhunyt rabok. A sírok száma 26/93.[52]

Az okiratok szerint a Hadifoglyok és Internáltak Igazgatósága (UPVI) 5. részlegében 35 fő van eltemetve, köztük 12 magyar hadifogoly. A Lapatyinoi hadifogoly-temetőhöz hasonlóan 1999-ben itt is kettős keresztet állítottak, a téglalap alakú sírhelyeket vaskerítéssel vették körbe. A kereszt talapzatán, gránitlapon magyar és orosz nyelvű felirat: *„A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére."*

Demszkoje Polgári Temető. Ez a harmadik felújított temetőkert *Ufától* 10 km-re lévő Balanovón van. A főkapujától néhány méterre 2001-ben magyar emlékjelet állítottak fel. A 3x3 méteres, kerítéssel övezett területen kettős keresztet helyeztek el. Talapzatánál 10 centiméteres, téglalap alakú gránitlapon orosz és magyar nyelvű felirat: *„A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére."*

[52] *Kirovszkij R-n Ufa Kirovszkij Rajon.* http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=505&megye= BASKIRIJA

Az Ufához közeli Balanovóban található magyar és német hadisírok maradványaira elhelyezett emlékjel a Demszkoje Polgári Temető főbejáratánál

Ezt a haditemetőt 1945 szeptemberében nyitották meg. 1947 szeptemberéig ide temették a közeli 5918. sz. lágerkórházban elhunyt rabokat. A sírok száma 7/142.[53] Polgári rátemetések miatt az egykori haditemetőből csak néhány négyzetméternyi maradt meg.

***

Az ufai táborokban tapasztaltakról, az embertelen szenvedések éveiről több túlélő készített feljegyzést. Például az Ufában raboskodó Heves megyei ***Almádi Ferenc*** túlélő a következőket jegyezte fel: *„A szódagyári telepen három, egyenként kb. 50 méter hosszú, földbe ásott, emeletes priccses 'szálloda' várt bennünket. Ez korábban női deportáltak lágere volt. Másnap reggel üres, kenyér nélküli levessel a gyomrunk-*

[53] *Ufimszkij Sz Balanovo.* http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=511&megye=BASKIRIJA

ban már munkára mentünk. A munkaidő este 7-ig tartott. Vacsora: 60 dkg kenyér, fél evőkanál cukor és tea. Ezt kaptuk 3 hónapon keresztül. Egy hónap alatt súlyunk felére csökkent. Feléltük saját testünket..." Leírja azt is, hogy a szűken mért lágerkoszttól fokozatosan, valamennyien munkaképtelenné váltak, tulajdonképpen *„lassú halálra ítélték"* őket.[54] A jászberényi ***Novotny János*** hadifogoly is megerősíti, hogy *„napi 8 órát dolgoztunk, hetenként csak egyszer mosakodhattunk, csak reggel és este adtak enni. Hamarosan legyöngültünk. Köz*ülünk *sokan kerültek a gyengélkedőre* és a halottaskamrába. A magyarok *között 1945 februárjában már naponta 20-25 főre nőtt a halottak száma."*[55]

Túlélőktől tudjuk, hogy az Ufa környéki téglagyárakban is sok száz magyar dolgozott. A férfiak a tégla alapanyagát bányászták, a nők az alabaster (alabastrom) porral megrakott csilléket tolták ki a bányákból, majd a vízzel összekevert alapanyagból téglát formáztak, felrakták a teherautókra.[56] A téglaformázók között volt a 276-os számú rab, ***Wiedermann Piroska*** is. A megjelentetett visszaemlékezésének fülszövegében olvasható, hogy a Szovjetunióba hurcolt nők ügye a rendszerváltásig szintén tabu volt: *„Női hadifoglyokat mi nem ismerünk – válaszolják a hetvenes években a Kádár-titkárságon segélyt kérőknek. Voltaképp igazat válaszoltak, hiszen évtizedekig nem akarták 'ismerni' őket. Nem akartak tudni a terhesen elhurcoltakról, a későn hazatértekről, az örökre ott maradottakról. Róluk, a donyeci szénbányák, a baskíriai és a tatárföldi*

[54] Almádi Ferenc: *A baskíriai Ufa-táborban – lassú halálra ítélve.* Heves HH, 1992/1. In: *Hadifoglyok írják.* Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – *Múlt nélkül nincs jövő.* Sorozatszerkesztő: dr. SZIJJ Jolán. http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm

[55] Novotni János: *Hadifogság Baskíriában, ahol őseink is jártak.* in: HH 199.: *Hadifoglyok írják.* Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – *Múlt nélkül nincs jövő.* Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán. http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm

[56] Kormos Valéria: *A végtelen foglyai* (Magyar nők szovjet rabságban 1945–1947). Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2002, 90. old.

építkezések, a szibériai fakitermelések női rabszolgáiról. Amit ők ott átéltek, amellett halománynak tűnnek a legtrükkösebb kalandfilmek forgatókönyvei is. Akik most megszólalnak, az utolsó tanúi annak a világnak, amelyet el akartak rejteni előlünk. Nem sikerült."[57]

Kimerítő volt a mezőgazdasági munka is. Az Ufához közeli települések kolhozaiban a foglyok napi normája 100 m^2 föld feltörése volt, rossz ásóval.[58] Erről tanúskodik ***Almádi Ferenc*** kolhoz-beszámolója is: *„Az ősz közeledtével megkezdődött a burgonyaszedés. Én is jelentkeztem... Nyitott teherautóban szállítottak bennünket a kolhozba. Egy hatalmas, huzatos birkahodály lett a szállásunk, aminek nedves szalmával borított padlójára szinte ájultan buktunk rá az éhségtől és a kimerültségtől. Este krumplit főztek a disznóknak, de az élelmesebbek elették az állatok elől.*

Másnap, vasárnap kivittek minket a földekre burgonyát szedni. Vállig ért a gaz, a föld valószínűleg sohasem látott kapát. A munkavezető kitűzött egy karót, odáig kellett felszednünk a krumplit estig. Ez volt a napi norma. Igyekeztünk elérni, hogy utána pihenhessünk is egy kicsit, csakhogy amikor a karóhoz közeledtünk, azt 50 méterrel tovább tették. Azt kellett volna lefényképezni és a világ elé tárni, ahogyan a holtfáradtan vánszorgó emberek lerogytak a szálláskörlet vizes szalmájára. A körletben 0 fokos hőmérséklet fogadott bennünket. Többek szájából elhangzott a megállapítás: „Jó volna még egyszer Magyarországon akár disznónak is lenni!" A csoportot végül vissza kellett vinni a városi lágerbe, mert tagjai munkaképtelenné váltak."[59]

---

[57] Kormos Valéria: *A végtelen foglyai* című könyvről. http://xxszazadintezet.hu/kiadvanyok/sajat_kiadasu_konyvek/kormos_valeria_a_vegtelen_foglyai.html

[58] *Hadifoglyok írják*...Hadifogolysors a második világháborúban. Szerk. Papp Tibor. Petit Real, BP., 1999. 49. old.

[59] Almádi Ferenc: *A baskíriai Ufa-táborban – lassú halálra ítélve.* Heves HH, 1992/1. In: *Hadifoglyok írják.* Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – *Múlt nélkül nincs jövő.* Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán. http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm

Ufa egyik fogolytáborába 1944 októberében hurcolták el Kolozsvárról, az iskolából hazaigyekvő 16 éves ***Kovács Károlyt,*** a fogságot túlélte, az unokájának[60] sem akart erről mesélni, hiszen sok sorstársa ottmaradt örökre.

***

Isimbaj város hadifogolytemetője, (Gubkina u.)[61]. Baskírföldön ez a negyedik legnagyobb és rendezett, egyben védett sírkert, *Ufától* 160 kilométerre, *Belaja* folyó mentén terül el. Az egykori ortodox kápolna közelében, a szovjet katonai temetőtől elkülönített parcellán a magyar hadisírokra szabványszerű emlékjelet építettek. Az 1945 februárjában létesített magyar haditemetőt 1999-ben állították helyre. Az emlékjel márványtalapzatán magyar és orosz nyelvű felirat: *„A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére."* A temetőt 1946 októberéig használták, ide temették az 5910. sz. lágerkórházban (más adatok szerint az 5920., az 5910. sz. hadikórház) elhunyt foglyokat. A sírok száma 52/355[62].

Adatunk van arról, hogy a 10 évre ítélt ***Jezerniczky Emil*** (Pánd, 1925) volt levente *Budapestről* került ide, az *isimbaji javító-nevelő munkatáborban* dolgoztatták. 1953. december 3-án térhetett haza.[63]

Az eltitkolt lágervilág Oktyabrszkijban

Reinhold Haun idézett könyvéből tudjuk, hogy *Oktyabrszkijban* a lágervilág 1940-ben vette kezdetét.

---

[60] Adatközlő: Kovács Eszter, Kolozsvár, 2016. június 21-én keltezett levél. Forrás: a szerző archívumából.

[61] Megközelítés: repülőgéppel Moszkvából (Domogyedovo repülőtér – 4 óra) Ufa városig, tovább autóbusszal Isimbaj városig (155 km).

[62] *Isimbaj.* http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/temeto?id=205&megye=BASKIRIJA

[63] *GULAG-lexikon*, 161. old.

Oktyabrszkijhoz közeli Tujmazi láger adatai

№	Év	Létszám	Tábor és táborrészleg
1.	1940	500	Az 1852. sz. láger magyar lakói
2.	1945.03.06-tól	1800	Az 1701. (ORB) munkazászlóalj
3.	1945.07.13-tól	800	Az 1852. sz. láger magyar lakói

Oktyabrszkij város idősebb lakóinak körében ma is közismert dolog, hogy Urussunál a Tatárföldet és baskíriai *Oktyabrszkijt* összekötő *Ik* folyó hídját magyar és német civil internáltak építették. Az építésben résztvevő magyar hadifoglyok létszáma máig ismeretlen.

A lakosság által úgyszintén igazolt tény, hogy a település várossá építésén magyar foglyok ezrei dolgoztak, akik közül több százan jeltelen sírokban vannak eltemetve. Ugyanis a múlt század hetvenes éveitől kezdve bekövetkezett városrendezés, területbeépítés folytán a sírhalmokat a város vezetői megsemmisítették. Így nincs emlékjel a magyarok és németek ottlétéről. Ottjártunkkor is azt a hazugságot terjesztették, hogy *„Baskorsztán területére nem irányítottak ilyen kategóriába tartozó személyeket (internáltakat –Szerző).”* [64]

A tények, adatok birtokában meggyőződtünk a minden alapot nélkülöző hamis állításaik sokaságáról. Az *Ik* folyó hídján kívül tagadják azt is, hogy Oktyabrszkijban volnának magyarok, németek által épített objektumok, több szintes házak, amelyekben hivatalok működnek, a lakóházakban pedig a városlakók végleges és nyugalmas otthonra leltek. Természetesen az ifjabb generáció többségének nincs valós képe a kérdésről, mert a hivatalos propaganda kilúgozta az ő fejüket is.

Mélységesen egyetértünk ***Reinhold Haun*** ama kérdésfelvetésével és válaszával: *„Hogy a városi hatóságok miért nem járulnak*

[64] Lásd: Haun 2009. 7. old.

hozzá a magyar áldozatokról megemlékező emlékmű felállításához? Mert ezzel a szovjethatalom újabb gaztettét ismernék el. Magyarországon civileket fogtak el az utcákon, lakásokban. Embereket rángattak ki a közlekedési eszközökből, majd pedig vagonokba gyömöszölték és kényszermunkára vitték őket a Szovjetunióba. Három évig nem volt lehetőségük, hogy életjelt adjanak magukról, vagy jelezzék, hogy a SZU melyik építkezésén, bányájában dolgoznak. Mindez azoknak szól, akik előszeretettel szajkózzák: „Felszabadítottuk Európát a fasiszta uralom alól."

Az internáltak nem tudtak oroszul, emiatt alig volt kontaktusuk a helyi lakossággal. Ugyanakkor nem okozott problémát, hogy németül beszéljenek az oroszországi német kényszermunkásokkal. A kiszabadult német kényszermunkás nők visszaemlékezéseikkel hozzájárultak ahhoz, hogy képet alkothassunk a város építéséről."[65]

Az egykori és a mai hatóságokat ostorozva vádoló és bizonyító erejű szavait ***Reinhold Haun*** könyvében – a kényszermunkások beszámolói alapján – számos példával támasztja alá. Például bizonyítást nyert, hogy a „15x15 cm-es gerendákból" épült, a városban az úgynevezett „szerződéses" házakat" nem a német hadifoglyok, hanem az internált magyarok építették. ***Ella Kremmer*** egykor kényszermunkásnő azt állítja, hogy a város Devoni főutcáját (egykor Sztálin út) magyar hadifoglyok aszfaltozták le.

A szerző egyik 2016. június 28-i gyűlésen tartott beszédében megemlített egy példát az államok közti egyenjogúság megsértésére, s ennek elkövetőit is megnevezte: *„A Szovjetunió Védelmi Minisztériumának „Emlékezés Adatbankja" nevű honlapján az olvasó megtalálhatja az 1925-ben született* ***Tamplon Jurij Avgusztovicsot****, aki Som*[66] *magyar község temetőjében nyugszik. E katonatiszt ősei 170*

[65] Lásd: Haun 2009. 7-8. old.

[66] *Som község* Somogy megye keleti kapuja a Siófoki járásban. Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Som_(település)

évig éltek a Volga-menti Anton[67] *községben, melynek történetével az utóbbi tíz évben foglalkozom. Vajon, hogy került ez a német ember 1945-ben a Vörös Hadsereg soraiba? Újabb talány. Jelenleg Oktyabrszkij, Belebej*[68]*, Babli*[69]*, Almetyevszk*[70] *és Buguruszlán*[71] *településen is élnek Tamplon nevű emberek. Lehet, hogy Tamplon magyarokra lőtt, talán meg is ölte őket. De a magyarok már 70 éve gondozzák a nevét őrző emlékművet a keresztény és emberi erkölcsök szabályai szerint. Természetesen, államközi szerződések is vannak. Oktyabrszkijban, a Tujmazin-hegyen, immár 77 éve nyugszanak Magyarország egykori polgárai, akik az 1852. számú lágerben raboskodtak. Nevüket, sírhelyüket nem ismerjük. A város illetékesei és a „veteránok tanácsának" vezetője,* ***J. Korolkov*** *megakadályozzák az internált magyarok emlékművének felállítását.*

Manapság a média rendszeresen beszél arról, hogy a Baltikumban, Európa területén lerombolják a szovjet katonai emlékműveket. Úgy gondolom, hogy a bűnösöket nem ott, Európában, hanem nálunk, Oroszországban kell keresni. A „korolkovok" vétkesek abban, hogy odaát lebontják a katonai emlékműveket, mert megtiltják hasonló emlékművek felállítását az ellenőrzésük alatt álló területeken."[72]

Az oroszországi német író és történész barátunkkal egybehangzóan elmondhatjuk és reménykedünk, hogy a közeljövőben *„az emlékmű felállításának kérdése megoldást nyer, hiszen a jószomszédi kapcsolatok manapság fontosabbak, mint bármikor."*[73]

---

[67] *Anton,* község Szaratov megyében, A települést 1763-1772 között II. Katalin orosz cárnő manifesztuma alapján a Németországból Volga mentére érkezett német telepesek alapították, itt éltek az 1941. szeptember 28-án a Sztálin által elrendelt *„a Volga-vidék körzeteiben élő németek áttelepítéséig."*

[68] *Belebej,* város Oroszországban, a Baskír Köztársaságban.

[69] *Babeli, Bali,* település Oroszországban, a Tatárstán Köztársaságban.

[70] *Almetyevszk,* település Oroszországban, a Tatárstán Köztársaságban.

[71] *Buguruszlán,* település Oroszországban, a Tatárstán Köztársaságban.

[72] Lásd: Haun 2009. 8. old.

[73] Lásd: Haun 2009. 8. old.

Sztarije Tujmazi: „a mobilizáltak 1852. sz. munkalágere"

Reinhold Haun könyvében értékes információkat közöl arra vonatkozólag, hogy már a II. világháborút megelőző években a *Szocgorodokként* nevezett település környéki lágerrészlegben – különböző időszakaszban – rabmagyarokból álló kontingenseket dolgoztattak.

Az első *„városépítő"* kontingens lágerhelyét az NKVD 1940-ben a *Narisevóba* vezető út mentén állította fel. A korabeli okmányokban 1852. sz. munkalágerként vált ismertté. Az itteni népemlékezet is úgy tudja, hogy a Szovjetunió nyugati, feltehetően 1939-től elfoglalt Nyugat-Ukrajna körzeteiből származó civil internáltakkal töltötték fel a kényszermunkások fogyatkozó állományát. A német történész leírása szerint: *„Értelmiségi kinézetű civil emberek voltak benne, akik nem szokták meg a fizikai munkát. Jóval a munkaszolgálatosok megérkezése előtt hozták ide őket. Őrség vigyázott rájuk, mivel meg akartak szökni. A magyarok családostól laktak ott, s a megélhetésért utolsó ruhájukat is élelmiszerre cserélték. Lehet, hogy nem tudtak alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz, de az is lehet, hogy rossz munkások voltak. 1942 telére a ruházat elfogyott, és a láger mellett szaporodni kezdtek a sírok. Nem volt élelmiszerjegyük, ezért lista alapján élelmezték őket (mindenkit egy számmal jelöltek). Érthetetlen okok miatt ők kapták a legrosszabb ellátást: mindössze 50-60 deka kenyeret. Munka után nem jártak el külön munkára, mint a német hadifoglyok. 1942-43 telén sokan meghaltak közülük. Sírjaik Zaitovóban az Oktyabrszkiji Gépgyár területén vannak. A városi park építésének kezdete, az első elültetett fák a magyarok keze munkája."*[74]

A 1852. sz. munkalágerben sínylődő magyarok, magyar állampolgárságú zsidók, ruszinok feltehetően az 1939-1940 között az ak-

[74] Lásd: HAUN 2009. 121. old.

kor a Kárpátokban fennállt magyar-szovjet határon szöktek át a jobb élet reményében, de őket lefülelték és magyar, német kémeknek nyilvánították őket. Az NKVD trojkája, illetve katonai törvényszéke általában háromtól tíz évig terjedő javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte őket. Kényszermunkásként így kerültek a 1852. sz. lágerrészlegbe.

Lapsin Jurij alias Arnold György újabb adatközlőkre hivatkozva elmondta, hogy az első fecskének számító magyar csoportok a szomszédos tatárföldi *Sztarije Urussi-lagba* is dolgoztak. Halottaikat a közeli OMZ kompresszor iparrészleg mellett temették el. A túlélők csak 1945-1956 között nyerték vissza szabadságukat.

A város építőinek következő csoportjába a német és magyar hadifoglyok tartoztak, akik 1944–1949-ig vettek részt a város építésében (útépítés, aszfaltozás, lakásépítés, finn házak ácsmunkája stb.) Az öt évig elhúzódó fogság ideje alatt például a *Jutazinka-parti* lágerrészlegben a városka különböző objektumain, az útépítkezésen, a kőbányában stb. dolgoztak. Legnagyobb és máig megmaradt építményük – a fentebb már említett – az *Ik* folyón átívelő Urussi beton híd.

A negyvenes évek második felében már nem őrizték őket, szabadon mozogtak a városhatáron belül. Egy-egy vödör krumpliért, egy vekni kenyérért a helyi lakosokhoz is eljártak napszámba, mindenütt szükség volt a szakértelmükre, a helyi vezetők is üdvözölték ezt, azonban az NKVD parancsnokságon napi szinten is számontartották őket, egyéb kihágásért, szökéskisérletért 10 év büntetés járt. ***Reinhold Haun*** rendelkezésére álló adatai szerint *„a város határain belül és a város környékén 130*[75] német hadifogoly és néhány száz internált magyar van eltemetve."[76]

A megvizsgált visszaemlékezésekben Oktyabrszkij város veterántanácsának tagjai az oroszországi németeket gyakran összeke-

[75] Más adatok szerint 180 internált magyar, nem német hadifogoly.

[76] Lásd: Haun 2009. 122. old.

verik a német hadifoglyokkal és a Magyarországról ide internált etnikai németekkel. Úgyszólván a mai napig tartó, heves németellenességükből kiindulva mindenkit *„egy kalap alá"* vettek. Ez érthető is, hiszen a felsőbb pártutasításokat vakon követve a helyi rádióadások és az újságok nem foglalkozhattak ezzel a kérdéssel, mert tabunak számított.

Például azt is kevesen tudják, hogy 1955-ben Ukrajnából származó nagyszámú német csoport érkezett Oktyabrszkijba. Bűnük az volt, hogy a II. világháború idején Ukrajnából Németországba érkeztek és német állampolgárságot *(„Volksdeutsche")* kaptak. A háború után ***Berija*** népbiztos 1944. január 7-én keltezett 0013. számú parancsa értelmében[77] a szovjet katonai kommendatúrák begyűjtötték és vasúton nem Ukrajnába, hanem 10 évre Szibériába szállították őket, majd 10 év fogság után a túlélők egy részét többek között Oktyabrszkijba telepítették. Olajtárolók gödreit ásatták ki velük. A tél nagyon hideg volt, mínusz 40-45 fokban engedélyezett volt, hogy a melegedő sátrakba bemenjenek. A földmunkások 70 deka kenyeret és híg krumplilevest kaptak. Ők is bunkerlakásokban, majd barakkokban, a későbbiekben házakban laktak. Aki már bekerült a kórházba, nem tért vissza. A fegyelmezetlenséget szigorúan büntették.

A német író szerint *„mind abból, amit a Föderatív Biztonsági Szolgálat (a volt KGB) átadott az irattáraknak, áttételes számok állnak rendelkezésünkre."*[78] Ebből kiindulva a megközelítőleg hiteles lágervilág hétköznapjait, fontosabb eseményeit és történéseit csakis sokféle adathalmazból, mozaikszerűen lehetséges rekonstruálni.

A magyarországi túlélők írásbeli útmutatásait követve, a helyrajzok segítségével és a korábban Baskíriából, nevezetesen a kinti ba-

[77] Lásd: *„A Krasznojarszki terület Csernogorszki különleges láger megszervezéséről"* parancs szerint az NKVD különleges tanácsa által elítélt összes német „volksdeutsche" -ot az NKVD Csernogorszki telepére szállították ki. HAUN 2009. 123-124. old.

[78] HAUN 2009. 125. old.

rátunktól, ***Lapsintól*** kapott felvételek birtokában megtaláltuk az 1852. számú láger helyét, éspedig az *Oktyabrszkijt Sztárije Tujmazin* dombhátait összekötő útnak a felénél, ahol most a parlagon heverő, rekultivált földterületen olajpumpák működnek.

Szemben az út másik oldalán van egy kis hegy, amelynek a neve szintén Tujmazi. Azt a helyi idősebb baskírok is megerősítették, hogy az 1852. számú fő tábor mindjárt az út mellett kezdődött és a terület hátrafelé lejtett, ott voltak a földalatti bunkerlakásaik („zemljankák"), amelyeket már eltűntettek.

Mit tudnak mindenről a 0060-as szovjet katonai rendelet alapján a málenkij robotra elhurcolt túlélők? A Szigetszentmárton[79] településen élő ***Schreiner Ernő*** 89 évesen (2016) megfogalmazott nyilatkozatából tudjuk, hogy tizenhét évesen társaival idehurcolták az 1852. számú *„mobilizált munkatáborba,"* amelynek túlélő lakójaként igazolja, hogy *„1945-1946 között a fent említett táborban voltak halottjaink. Körülbelül 160-180 személy. A temető közvetlenül a láger Tujmazy község felé eső oldalán volt, a lágertől 30 méterre."*

Az egykori pilótanövendék, *Rákoscsabáról*[80] malenkij robotra elhurcolt, 95 éves (2020), Budapesten élő, általam is jól ismert ***Berghoffer Róbert*** (1925. aug. 10.–) szintén különböző forrásanyagokkal, visszaemlékezésekkel segítette tényfeltáró utunkat. Írásbeli *nyilatkozatban* erősítette meg, hogy 1945–1946 közötti itt-tartózkodása idején a fentnevezett lágerben voltak halottjaik. Körülbelül 160-180 személyről van tudomása. Köztük volt unokatestvére, ***Schlézinger Alajos*** is, amint írja: *„én segítettem ott eltemetni"*. Szerinte is a rabtemető közvetlenül a 30 méterre lévő láger mellett, azon az oldalon, ahol távolabbi irányban Tujmazi község terült el.

---

[79] *Szigetszentmárton* (németül: *Sankt Martin*), község Pest megyében, a Ráckevei járásban.

[80] *Rákoscsaba* 1950-ig önálló település volt, jelenleg Budapest XVII. kerületének része.

***Berghoffer Róbert**et, az ifjú pilótanövendéket rákoskeresztúri otthonából német neve, származása miatt hurcolták el malenkij robotra*

Berghoffer Róbert (1925) túlélő

A fentebb közölt adatokat, tényeket ***Berghoffer Róbert*** *Tabu*[81] című könyvében is rögzíti. Magyarul és németül is kiadott visszaemlékezését annak a 180 honfitársának az emlékére írta meg, akik *„1945 januárjától kerültek az 1852. számú baskíriai kényszermunkatáborra, és onnan soha többé nem térhettek vissza hazájukba, szeretteikhez."*

„A drága szabadságtól" megfosztott sorstársaival együtt Magyarországról érkezett ide, a Szocgorodokhoz közeli vasútállomásra *„40 nap felejthetetlen utazás után"*, becslése szerint *„1600 emberrel, fiataloktól az idősekig, közöttük 460 nővel, akik most a hidegtől reszket-*

[81] BERGHOFFER Róbert: *Tabu. Élet a fehér pokolban. /Leben* in *der weißen Hölle.* Kényelven, magyarul, németül). Előszó: STARK Tamás. Ajánlás: WIEDERMANN Piroska. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010. német fordítás: BABJÁK Veronika, KEREKES Gábor, MÜLLER Márta, RUDA Gábor, SZABÓ Anikó. STARK Tamás történész írja a Berghoffer kötet előszavában: *„Úgy tűnik, hogy a világháború befejezése óta nyugaton olyan közmegegyezés van életben, amely kimondja, hogy a Szovjetunió által elkövetett bűnökkel nem kell foglalkozni, mert azokat ellensúlyozza és feledteti a nácizmus legyőzésében való részvétel.* A továbbiakban: BERGHOFFER 2010.

ve, ledermedt karjaikkal egymásba kapaszkodtak..."[82] A transzport nagyobb része a központi nagy lágerbe, kisebb csoportok *Starije Urussiba, Bogulmába, Alexandrovkába* és *Pervi Majma* dolgoztak és ott is laktak, mint az 1852. számú láger tagjai. A transzport együtt volt a grúziai átköltözésig.

Berghoffer Róbert felidézi, hogy a tovább utazó szerencsétlen rabok közül 200 főnyi erdélyi szászt is leszállítottak, akiket a *Tujmazi* és *Oktyabrszkij* település határában létesített 1852. számú munkatábor frissen épült téglaépületeiben helyeztek el: *„kiskapu mellett állt a bejárati őrbódé, tetején egy feliratos táblával, amelyen ez a szöveg állt: 1852. sz. MOBILIZÁLT MUNKATÁBOR."*[83]

A területet szögesdróttal körbekerítették, négy sarkán őrtornyok álltak. A kísérő őrök katonaruhás orosz nők (meg nem erősített hírek szerint volgai német nők) voltak.

A női rabok részére külön lágerépületet emeltek, őket biztonsági szolgálatra besorozott volgai német lányok őrizték.

Az internáltakat szakmák szerint építőbrigádokba osztva városépítési munkán dolgoztatták. Külön csoportokat vittek át azonos lágerszámmal *Alekszandrovkába* és *Bugulmába*, az alabaster bányába, ahol fehér téglablokkokat készítettek (ezekből épült a város).

Egy Magyarországról internált csoport a *Pervomajszkoje* nevű kis faluban dolgozott. Megjegyzi, hogy *„őróluk a köztünk lévő távolság miatt ittlétük alatt nem sok hírt hallottunk."*[84] A neve helyett mindenki sorszámot kapott, köztük ***Berghoffer Róbert*** a 784-es számot viselte.

A nők egy részét a *Barátság gázvezeték* építésére vezényelték, 20–22 fokos hidegben is kemény fizikai munkát végeztek (majd ez lett

[82] Berghoffer 2010, 24. old.
[83] Berghoffer 2010., 47. old.
[84] Berghoffer 2010., 53. old.

a KGST-országok ipari együttműködését szimbolizáló Barátság kőolajvezeték első szakasza.)

Ideérkezésüktől számítva néhány hónap elteltével egyre több fogoly legyengült. *„Télidőben naponta 4-5 sorstársunktól is búcsút kellett venni" – írja* ***Berghoffer Róbert.*** A halál oka: általános legyengülés, vérhas, tífusz. Rövid idő alatt 130-ra emelkedett az elhunyt férfiak száma. A legtöbben az erőltetett fizikai munkától legyengültek, mivel élelmezésük gyenge és hiányos volt. Naponta egyszer kaptak egy adag káposztalevest, hozzá 200 gramm feketekenyeret. Aki az előírt munkanormát teljesítette, az egy adag kását is kapott. Ez az ételmennyiség sokak számra kevésnek bizonyult, végelgyengülés következtében sokan elhunytak.

Aki innen szökni próbált, az eredménytelen figyelmeztetés után lelőtték, illetve képzett kutyafalkával érték utol, hozták vissza, a haldokló sebesülteket pedig a vérebek szétmarcangolták. Az egyik rab a Volga folyóig jutott el, azonban őt is üldözői lefülelték, visszahozták. ***Bulyburjan*** kapitány a láger akkor ügyeletes parancsnoka a rabokban félelmet keltő példát statuált, kiszemelt áldozatát a lágerlakók szeme láttára halálra kínoztatta.

Fegyveres kíséretben jutottak el a kijelölt munkahelyükre, bekapcsolódtak a város építésébe, naponta oda-vissza 10 km-t is megtettek. A lágertől 5 km-re húzódott a vasútvonal, itt volt az ideiglenesen létrehozott vasútállomás és a teherszállítmányt fogadó átrakodó részleg is, ahol raktárakat emeltek.

Az épülő város és a fő láger közötti térségben csak egy Tujmazi elnevezésű falucska volt, ahol őslakos baskírok maguk építette kis faházakban éltek. A település mindössze 10-15 portából állt. A munkabíró lakosok egy része a nemrég feltárt kőolajkutaknál volt alkalmazásban. A kitermelt kőolaj vízfolyásszerű patakokban iramlott a gyűjtőhelyekre. Éjjel-nappal lobogtak az égbe meredő gázgyertyák, amelyeknek a fénye a lágerig is elterjedt.

A magyarokat egy 30 méter széles, 50 méter hosszú vasbetonépületben helyezték el. A földszinttől számított padlása 6 m magas volt. A tetőzete kátránypapírral, szurokkal leöntött lapos tető volt. Az egész építményt vasbetonoszlopok tartották meg.

***

Az internált magyarok közül sokan 1945. október 21-ét a várva várt szabadulás napjaként élhették meg.

A lágerorvosok a teljesen legyengült, beteg túlélőket kiválogatták és egy transzporttal hazaküldték. Az ő útjuk már nem 40, csak 20 napig tartott.

Az első *„leszázalékolt rabszállítmány"* hazaküldése után két hónap sem telt el, amikor 1945. december 18-án váratlanul közölték az internáltakkal, hogy csomagoljanak, mert elutaznak innen.

ZIL teherautókra rakták őket, és csoportosan kiszállították a közeli pályaudvarra. Az utazás láza feledtette velük minden bajukat, átszelték az új várost. Mint leírja: *„Integető emberek búcsúztak tőlünk... Szinte hihetetlen, hogy a semmiből, ilyen rövid idő alatt magyarjaink egy várost varázsoltak ide, és ráadásul úgy, hogy ezekre az épületekre az építőink méltán büszkék lehetnek. Az ebben lakók biztos, hogy sokáig fogják áldani a magyarok keze munkáját, és a híres ácsbrigádét, akik mindig, mindenkinek tudtak segíteni."*[85]

Felső utasításra aznap az 1852. számú láger és a bugulmai, pervomajszkiji tábor részlegeinek összes internált lakóját bevagonírozták és *„minden vagon a létszámnak megfelelően vizet és kenyeret vételezhetett a konyhavagonokból. (...) Éjfél lehetett, amikor megmozdult a szerelvényünk és kigördült az Oktyabrszkij nevet viselő, hatalmas, új város pályaudvaráról. (...) Másnap délutánra, ha nehezen is, de elértük a Volga folyót. Ez azért is volt megnyugtató, mert így Európa felé*

[85] Berghoffer 2010. 96. old.

tartottunk, és nem vissza. Így búcsút inthettünk Szibériának, Baskírföldnek és a lágerünknek."[86]

Berghoffer Róbert Baskírföldön elviselt több hónapos rabsága idején megtapasztalta azt is, hogy a magyarországi sváb-magyar nők az embertelen viszonyok közepette is a férfiaknál erősebbnek bizonyultak: *„...nem fut hozzájuk a halál. A láger négyszázhatvan női tagjából egyet sem kellett itt eltemetni, míg sajnos, a férfiak közül 180 fő maradt itt Szibériában."*

Egy másik levélváltásban az *Oktyabrszkijban* megtörtént gyakori elhalálozások okát firtattam. Lényegretapintó megállapítás, mint sok más láger esetében, itt is a halálra éheztetés, a teljes legyengülés és a járványos betegség ritkította a rabok sorait.

Más forrásból is előkerültek olyan internáltak kartonjai, akiknek a halálát ebben a lágerben is a különböző járványos betegségek, végelgyengülések okozták. Hálával gondolunk ***Kontra Ferencre,*** Magyarország Kazani Főkonzulátusa főkonzuljára, aki ott-tartózkodásunk idején segítette tényfeltáró munkánkat. Például megküldte nekünk az 1852. számú internálótábor témájában a Baskír Köztársaság Levéltári Szolgálatának vezetőjéhez, ***I. V. Galjamov*** főosztályvezetőhöz 2016. július 8-ai keltezéssel intézett levelét és mellékletei másolatát. Ugyanis Baskortosztan fő levéltárosa egy korábbi levélváltásban jelezte, hogy semmilyen levéltári anyaggal nem tudják bizonyítani azt, hogy Baskírföldön, köztük Oktyabrszkijban is raboskodtak magyar állampolgárságú, német nemzetiségű civilek. Nos, ezek szerint a város archívumában nem találták nyomát annak, hogy 1946 és 1950 között a város területén elhelyezkedő 1701. és 1852. számú táborokban magyarokat, vagy magyarországi németeket tartottak volna fogva.

[86] Berghoffer 2010., 96-97. old.

Kontra Ferenc főkonzul az említett 1852-es lágerben elhunyt magyar civil internáltak kartonjaival igazolta, hogy Baskortosztan területén, többek között Oktyabrszkijban létezett a – korábban a város vezetősége és a levéltárosok által is eltitkolt – 1852. számú internálótábor. Például a moszkvai levéltárakból előkerült dokumentumok között volt a Magyarországról internált ***Fartus Gyula*** (1900-1945. júl. 22.), ***Gasler Lajos Dezső*** (Sashalom[87], 1907-1946. ápr. 3.), ***Fiser Nándorné*** (Vecsés[88], 1919-1946. jan. 12.) *Személyes dossziéja* (Ucsatnoje gyelo), akik az orvosi igazolás szerint végelgyengülésben haltak meg. Ők is a felszámolt temető földjében nyugszanak. A mellékelt ügyiratokhoz csatolták az orvos és a lágerparancsnok által aláírt jegyzőkönyveket, ebben adatot találunk a temetési könyv sorszámáról, az elhalálozott családi-, kereszt- és apai nevéről, nemzetiségéről, halálának és temetésének időpontjáról, a sír sorszámáról és a négyszög számáról, ahová az elhunytat temették.

[87] *Sashalom,* 1950 óta Budapesthez tartozó, egykor önálló település, ma városrész a XVI. kerületben. STARK Tamás írja: „Sashalmon például a 16 és 45 év közötti német nevűeket vitték el."
Forrás: http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=12&t=48&page=

[88] *Vecsés* (németül: *Wetschesch*), város Pest megyében, a budapesti agglomerációban, a Vecsési járás központja. Vecsésen is a szovjet katonai parancsnokság hírhedt 0060-as parancsát könyörtelenül végrehajtották. A legújabb kutatások szerint a munkára hurcolt civilek száma meghaladta a 300 főt. A parancsnak megfelelően döntő részében a német (a német nevű) lakosságot érintette. Vecsésen 2016-ban nagy érdeklődésre tartott számot a *Schubladen Schätze – Fiókok mélyéről című kétnyelvű album.* Szerzői FRÜHWIRTH Mihály és VASS Erika néprajzkutató A német nyelvre fordítást JASZMANN Gabriella végezte. A mintegy 300 fotó kapcsolódik a vecsési svábság életéhez, tragikus eseményeihez is, mert a család, az ifjúság, az esküvő, az egyházi élet, a munka, képi megjelenítése mellett a málenkij robot, a kitelepítés és a németországi újrakezdés szomorú pillanatait is megörökítették.
Forrás: http://www.vecses.hu/hirek/fiokok_melyerol_-_konyvbemutato-575e7217581eb

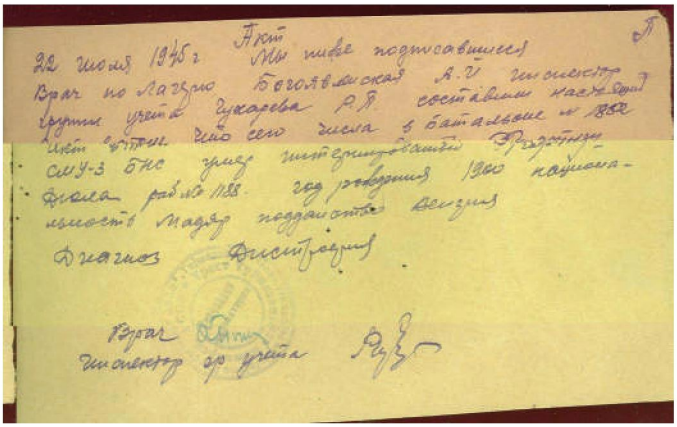

***Fartus Gyula** (1900), az 1852. sz. lágerben kiállított jegyzőkönyv 1945. július 22-én bekövetkezett haláláról*

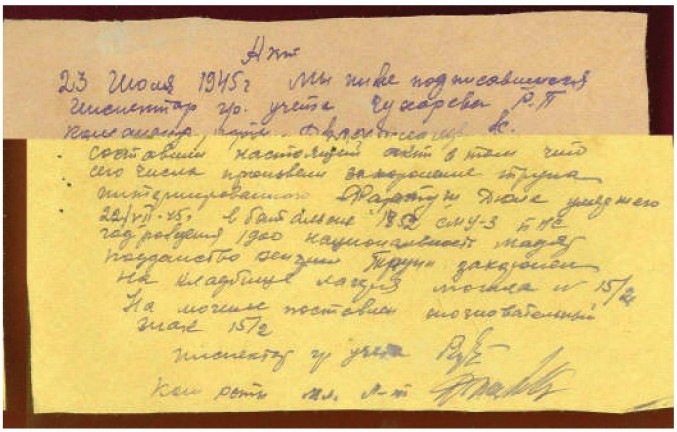

***Fartus Gyula** (1900), 1852. sz. lágerben kiállított jegyzőkönyv 1945. július 22-én bekövetkezett eltemetéséről a lágertemetőben a 15/2. sz. sírhelyen*

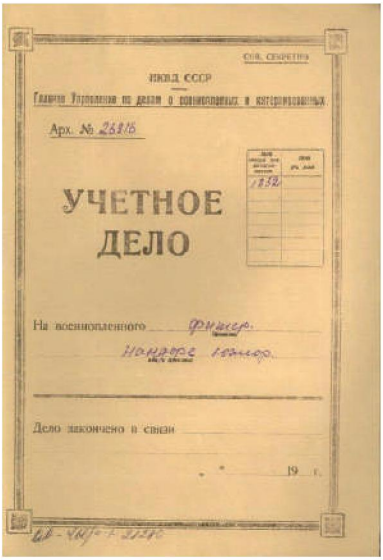

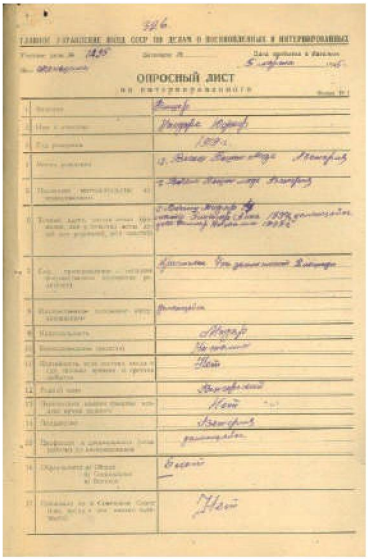

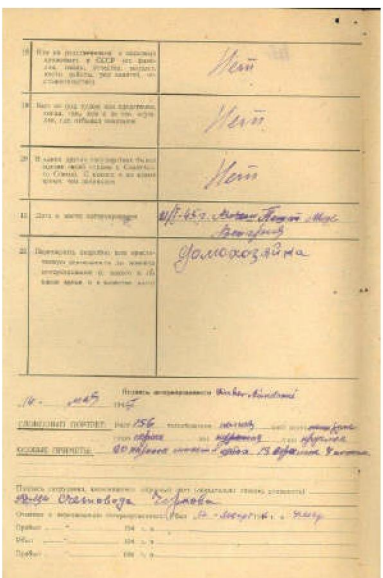

Fiser Nándorné
(Vecsés, 1919),
az 1852. sz. lágerben kiállított
ügyiratának oldalai

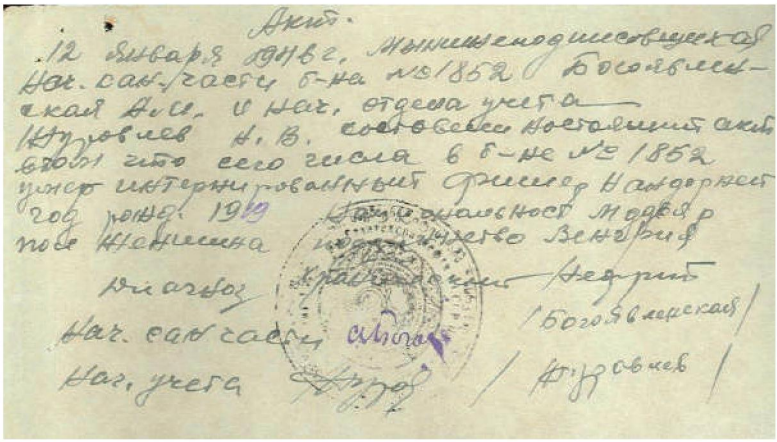

Fiser Nándorné
(Vecsés, 1919), az 1852. sz. lágerben kiállított
jegyzőköny 1946. január 12-én bekövetkezett haláláról

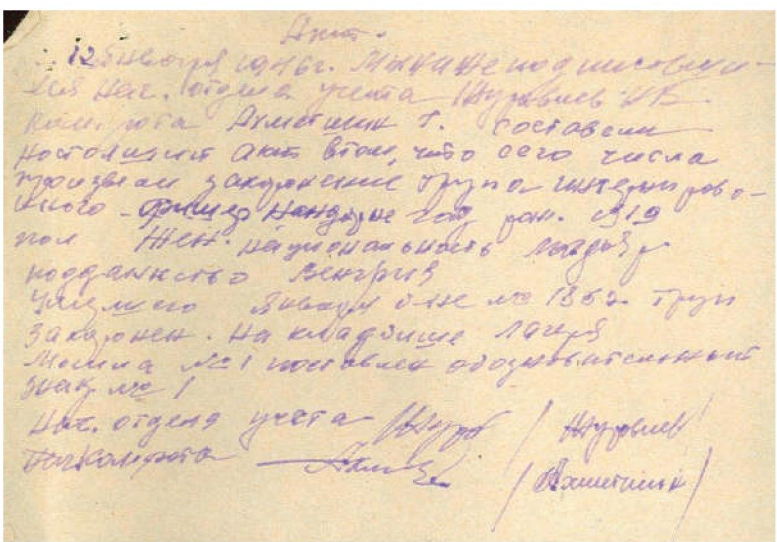

***Fiser Nándorné** (Vecsés, 1919), az 1852. sz. lágerben kiállított jegyzőkönyv szerint*
1946. január 12-én az 1852. sz. láger temetőjében, az 1. számú sírban van eltemetve

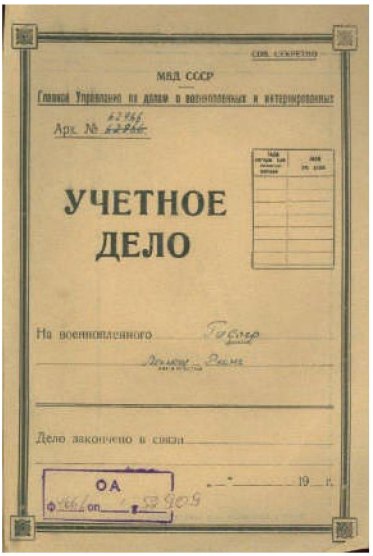

Gasler Lajos Dezső
(Sashalom, 1907),
az 1852. sz. lágerben kiállított
ügyiratának első oldala

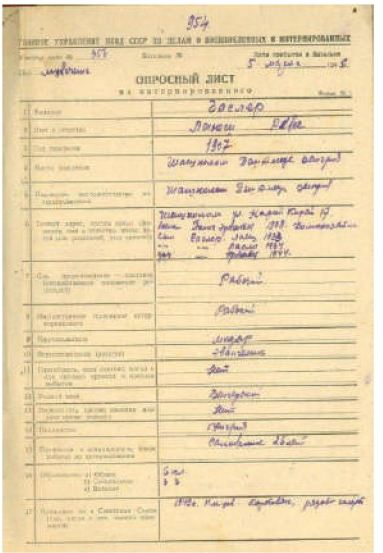

Gasler Lajos Dezső
(Sashalom, 1907),
az 1852. sz. lágerben kiállított
ügyiratának/kérdőívnek második oldala

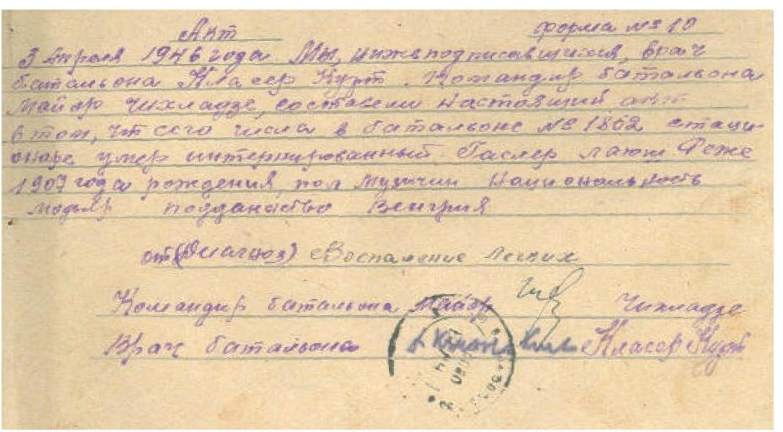

Gasler Lajos Rezső *(Sashalom, 1907),*
az 1852. sz. lágerben kiállított jegyzőkönyv 1946. 04. 03-án bekövetkezett haláláról

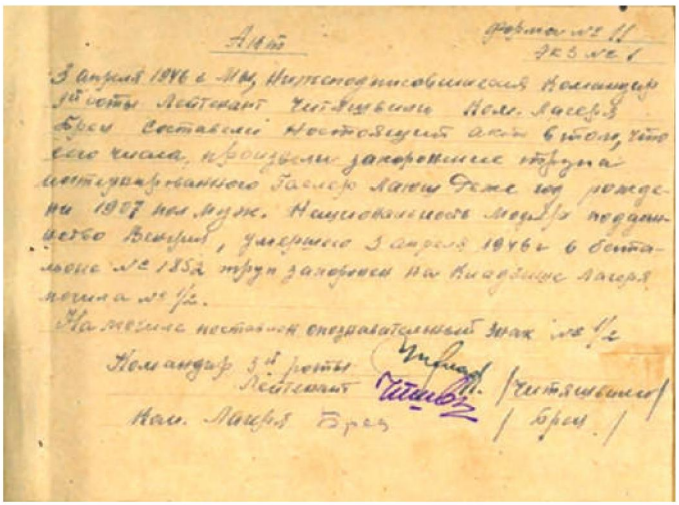

***Gasler Lajos Rezső** (Sashalom, 1907), az 1852. sz. lágerben kiállított jegyzőkönyv az 1946. április 3-án történt eltemetéséről a lágertemetőben, az ½ sz. sírban*

A pécsi Német Körrel együttműködő ***Kontra Ferencnek*** sikerült részünkre a moszkvai levéltárból megszereznie az 1852. lágerben ***Berghoffer Róbert*** szerint elhunyt 180 számszerű áldozatból, 70 magyar állampolgár, főleg német nemzetiségű férfi, köztük egy nő név szerint adatolt listáját is, akiket 1945. január 3. és január 30. között, főleg Budapestről és környékéről az Oktyabrszkij 1852. sz. ORB (batalion/zászlóalj) munkalágerbe jóvátételi munkára hurcoltak, ők a városépítés közben haltak meg.

Ez az 1852. sz. ORB munkazászlóalj temetőkönyvéből kimásolt lista, amely igazolja, hogy a 25 sírnyi négyszögben (Minden négyszögben 5 sor és minden sorban 5 sír), többnyire egy sírba 3-4, ritkábban egy-két halottat temettek. Többek között 23 sírba négyesével, 10 sírba hármasával, a többibe egy-egy halottat temettek. Ez teljesen megdönti a „nem létező" civil halottak mítoszát és a város vezetőinek álnok hazugságát. Az orosz nyelvű dokumentumból ma-

gyarra általam betűhíven átmásolt lista tartalmazza az elhunyt családi-, kereszt- és apja nevét, születési helyét, idejét és elhalálozásának dátumát. Egyes nevek, települések pontatlanul, elferdítve vannak leírva, ahol tudtam, pontosítottam.

Íme a lista:

Újhelyi János Konrád (Rákos Szentimre, 1900-1945.08.22.)
Golser Elek Arnold (Pest, Pestszentlőrinc, 1900.01.01.-1945.08.22.)
Grejf József András (Dunabogdány/Rakospatak, 1903.-1945.08.22.)
Feiber Károly Károly (Maros/Pest megye, 1911.-1945.08.22.)
Kirher István Marton (Budafok/Szigetszentmiklós, 1902.-1945.08.26.)
Majer Marton (Vecsés, 1912.-1945.08.26.)
Fiser József Rezső (Budapest/Pestszentlőrinc, 1903.-1945.08.27.)
Sturc Jenő Mihály (Rakospalota, 1901.-1945.08.28.)
Roniks Avguszt Nándor (Budapest/Kispest, 1903.-1945.09.02.)
Trakszler József József (Újpest, 1924.-1945.08.02.)
Bruder József József (Rákoscsaba, 1900.-1945.09.02.)
Najdolt Petr Joszip (Szigetszentmiklós, 1905.-1945.09.02.)
Shrek Franc Franc (Budapest/Rákostelep, 1924.-1945.09.03.)
Gollertsv János Lipót (Újpest, 1924.-1945.09.03.)
Osenbren Jozef Mátyás (Monor, 1916.-1945.09.02.)
Henri Vilmos Antal (Rákospalota, 1906.-1945.09.04)
Blum Lajos Somuel (Újpest, 1906.-1945.09.04.)
Hofman Pál Antal (Szigetszentmiklós, 1909.-1945.09.05.)
Zamel József Nándor (Vecsés, 1902.-1945.09.06.)
Strumajer Zoltán Ferenc (Pestszentlőrinc, 1926-1945.09.06.)
Honfi János Ádám (Paks/Sashalom, 1902-1945.09.10.)
Sas Lajos Károly (Rákoscsaba, 1925-1945.09.08.)
Strojk Mihály Mihály (Gyömrő, 1908-1945.09.04.)
Pleizer József (Rákoscsaba, 1903-1945.09.11.)

Smidt Ede Antal (Budapest/ Rákospalota, 1903-1945.09.08.)
Frivirt Joszip Mátyás (Vecsés, 1901-1945.09.13.)
Gartce József József (Szigetszentmárton, 1903-1945.09.13.)
Andreli József Georg (Vecsés, 1908-1945.09.14.)
Kempf András András (Magyardebrő, 1907-1945.08.15.)
Kihler Hereik Henrik (Sashalom, 1905-1945.09.14.)
Neizer Imre János (Újpest/Percel..., 1911-1945.09.16.)
Fesztbaum Pál József (Rákoscsaba, 1903-1945.09.16.)
Flaiser János István (Nagyberzseny..., 1907-1945.09.17.)
Propel József Tamás (Vecsés, 1904-1945.09.17.)
Májer Imre Imre (Rákoskeresztúr, 1914-1945.09.19.)
Metc János Ferenc (Rákosliget, 1913-1945.09.19.)
Fuksz József János (Pusztaszentlőrinc/Újpest, 1903-1945.09.22.)
Újhalin (talán Újhelyi) ***János János*** (Kistarcsa/Rákospalota, 1904-1945.09.22.)
Steiner Kálmán József (Rákostelep..., 1904-1945.09.19.)
Osvald József János (Budapest/Sashalom, 1905-1945.09.22.)
Bánki József József (Újpest, 1902-1945.09.20.)
Maus Ervin József (Budapest/Kispest, 1926-1945.09.22.)
Berger János Nándor (Vecsés, 1902-1945.09.20.)
Volf Kelemen Kelemen (Újpest, 1901-1945.09.22.)
Tuldes Gyula Dezső (Budapest/Pestújhely, 1902-1945.09.23.)
Feit Ádám Ottó (Szigetszentmiklós, 1911-1945.09.23.)
Pretner Joszip (Újpest, 1908-1945.09.24.)
Herman István Vilmos (Rákospalota, 1907-1945.09.24.)
Snajder Vilmos Miklós (Gyömrő, 1914-1945.09.25.)
Ceigatcuge Gusztáv Jakab (Gyömrő, 1906-1945.09.24.)
Onezorn Ferenc István (Pestszentlőrinc, 1929-1945.11.12.)
Sild József Péter (Rákospalota, 1901-1945.09.25.)
Keln Béla Béla (Újpest, 1928-1945.10.28.)
Druk Sándor Lajos (Budapest/Kistarcsa, 1929-1945.10.22.)

Kumpf Anna Mihály (Pestszentlőrinc, 1927-1945.09.25.)
Palkó Gyula Gyula (Pestszentlőrinc, 1900-1945.10.20.)
Gruber Tibor Mihály (Gyömrő, 1924-1945.03.05.)
Herr Mátyás János (Vecsés, 1907-1945.10.16.)
Snajder Kálmán Kálmán (Újpest, 1903-1945.10.17.)
Konrád János Demes (Kispest/Rákoskeresztúr, 1907-1945.10.15.)
Kirtmajer Gyula László (Rákospalota, 1911-1945.10.15.)
Galik János János (Monor, 1911-1945.10.13.)
Müller László Ferenc (Rákospalota, 1927-1945.10.11.)
Bilinger József György (Ercsi/Újpest, 1907-1945.01.22.)
Fof (Faf) János Jakab (Újpest, 1904-1945.10.10.)
Konecsni Miklós Géza (Gyömrő, 1912-1945.01.26.)
Rabej Dezső Károly (Sashalom, 1914-1945.10.07.)
Koltenere Lajos Ferenc (Rákospalota, 1921-1945.10.06.)
Bauer János János (Rákospalota, 1916-1945.10.05.)
Teisel Rezső Mihály (Rákospalota, 1902-1945.10.04.).

A 70 áldozatból a legidősebb 45 éves, a legfiatalabb 17-18 éves. A listában találtam egy pestszentlőrinci 18 éves lány nevére, ***Kumpf Annának*** hívták, aki az adatok szerint feltehetően 9 hónapig bírta a robotolást, aztán végelgyengülésben meghalt. Szembetűnő a hónapokra lebontott veszteség mértéke: míg január, februárban egy-egy férfi halt meg, addig augusztusban 10, szeptemberben 42, októberben 14 és novemberben 1 fő (férfi) távozott el az élők sorából. Valamennyinek járványos betegség, köztük az éhezésből fakadó végelgyengülés és a flekktífusz okozta a halálát.

Itt jegyezném meg, hogy ***Berghoffer Róbertnek*** ugyan nem volt tudomása arról, de az 1945. decemberi elszállításuk után még sokszázan maradtak az 1852. sz. lágerben, köztük nők is, akik közül többen meghaltak. Berghoffer a könyvében leírtakat a levelében azzal egészítette ki, hogy *„...egy jóvátételi munkáscsoport, hogy enni nem*

kapott, ezt megértem, hiszen nekik sem volt, de hogy akik az életüket vesztették a jóvátételi munka során, és jeltelen sírban nyugszanak, ez az ottaniak bűne, s ez megbocsáthatatlan."

Az 1852. sz. tábor ipari övezete, ahol a láger adminisztrációs épületének maradványai láthatók, ilyen épületben nyerték ki kibányászott kövekből a kvarc szemcséket, amit a falak vakolásánál dekorációs anyagként használtak fel

Az 1852. sz. láger irodájának maradványa

Berghoffer és társai számára a hazaindulás vágyálma szertefoszlott. 1945. december 18-án 550 fő internáltat Baskíriából Grúziába, a *Kutaiszitől* nem messze lévő Fekete-tenger partvidékére, *Magnetiti-Ureki* munkatáborba átirányítottak, ahol még 1947 szeptemberéig robotoltak, utakat építettek.

Mi lett az 1852. sz. láger sorsa 1945 után? Az internáltak zömének kivonása után főleg „vlaszovisták" [89] átnevelő táboraként működött. De raboskodtak itt magyar és német hadifoglyok, a korábbi kontingensekből különböző oknál fogva itt marasztaltatott internáltak is, akik az ötvenes évek végéig szintén a város máig létező épületeinek tervezői, létrehozói voltak, akik kulcsrakészen adták át az objektumokat.

Az 1852. sz. láger ledózerolt temetőjében (a Tujmazi hegy közelében), ahol Magyarországról ide hurcolt 1800 internáltból 180 német és magyar férfi alussza örök álmát. A rabtársak szomorú sorsát Berghoffer Róbert budapesti túlélő Tabu c. emlékkönyvében örökítette meg. A jeltelen rabtemető egyik nyírfájára magyar nemzeti színű szalaggal átkötött virágcsokrot helyeztünk el és imát mondtunk halottjaink lelki üdvéért

[89] *Vlaszovisták,* ***Andrej Andrejevics Vlaszov*** tábornok neve után, akik a tábornokukkal az élen 1942 júliusában a német haderőnek megadták magukat és majd, mint az Orosz Felszabadító Hadsereg parancsnoka, katonáival a bolsevizmus ellen, német oldalon harcoltak. Mint a Szovjetunió árulóit, a vlaszovisták parancsnokait a II. világháború után kivégezték, a közkatonákat átnevelő munkatáborokba irányították.

A láger egykori kerítésén kívül, dél-keleti irányban, *Sztarije Tuymazi* felé eső, kissé emelkedő területen 180 rabot temettek el. A fűvel, bozóttal benőtt domborulatait évekkel ezelőtt buldózerrel legyalulták. A feltételezett rabtemetőtől közel 100 méterre elhagyatott dácsák (hétvégi házak) tucatjai sorakoznak. Az építményeket, kerteket, utakat sűrű bozót uralja. Miért hagyták el a pihenőövezetet a helyi emberek? Erre is választ kaptunk. Amikor szembesültek azzal a ténnyel, hogy a házak egy részét rabtemetőre építették, leírhatatlan félelem költözött az emberek szívébe. Egyesek az éj folyamán kószáló kísérteteket véltek látni. Mások úgy érezték, hogy az éj folyamán lidérces álom hajnalig gyötörte őket stb. Végül egyre többen fordítottak hátat a szépen felépített hétvégi portáknak. Ma a terület kihalt, oda nem mer senki menni, a hétvégi kis települést a természet uralja, fokozatosan visszafoglalja.

A hivatalosan nem létező sírkert közepén egy fiatal nyírfát kiszemeltünk, és ott emlékeztünk halottainkra, akik közül (fentebb erről írtunk) 70-nek a neve ismertté vált.

Sztarije Urussi: az 1852. sz. tábor lágerrészlege

Még aznap, ***Jurij Lapsin*** vezetésével az 1852. számú főtábor egykori területéről elindultunk, hogy felkeressük *Oktyabrszkij* várostól nem messze lévő, de már a *Tatárföldhöz* tartozó *Sztarije Urussi* határában egykor létezett lágerrészleg helyét.

A *Jutazinka* folyó partjától és a vasútvonaltól nem messze felfedeztük a *Sztarourussinszki* lágerrészleg helyének nyomait, teljesen eltüntették.

A Jutazinka patak partján egykor létrehozott sztárourussinszki lágerrészleg egykori bejáratának fűvel benőtt alapfalai

A sztárourussinszki lágerrészleg központi világítótornyának beton maradványai

Az alekszandrovkai templom-rom, amelynek felső építményét köztudottan az 1852. sz. tábor Alekszandrovszki lágerrészlegének rabjai bontották le. Ma műemlék

Oktyabrszkij város déli részén lévő egykori kőbánya, ahol a hadifoglyokat és a civil internáltakat dolgoztatták

Az 1852. sz. láger lakói építették az M5-ös közút itteni szakaszát, a kőolajlelőhelyekhez vezető utakat és az Ik folyón átívelő hidat

Az 1701 sz. munkásszázad

A Baranya megyei svábok, főleg nők egy népes csoportját – a 0060-as parancs alapján – a csecsenföldi *Groznij* város lágeréből *Oktyabrszkij (*korábban: *Szocgorod)* városba irányították át, ők 1948–1949 között a *Centrszpecsztrojban* dolgoztak. Tehát a 1701. sz. munkásszázad diszlokációja *Oktyabrszkij* város peremterületén volt, ahol a közel 800 fő internáltat köztudottan *„kontragent munkakörbe"* sorolták. A nevezett munkásszázad bázisa, illetve központi adminisztrációja *Ufa* város *Szipajlo* kerületében székelt.

A 1701. sz. munkásszázad női táborrészlegének létezéséről, az itt dolgozók keserves hétköznapjairól több hiteles visszaemlékezés, vallomás, levél, naplórészlet, sőt lágervers (hozzátartozók, túlélők) ma-

radt fenn. Ezekből azért is érdemes idézni, mert megkérdőjelezhetetlen *oral history* bizonyítékok.

Matkovits-Kretz Eleonóra kiskassai származású édesanyját, ***Diszlberger Katalint*** és sorstársait befogadó munkásszázadot a csecsenföldi *Groznijból* egy félszemű orosz lágerparancsnok – beosztottjaival együtt kísérte el 1946 májusában az *Ufa* melletti *Oktyabrszkijba*. Először sátrakban laktak, majd 1946. október 22-én költöztek az általuk felépített fabarakkokba, kb. 6-7 barakk készült a lágerhelyükön. *„Több nőtársával*[90] *együtt leginkább a tábor melletti fűrésztelepen dolgozott (...) Volt, aki a kőműveseknél volt, volt, aki az ácsoknál. Volt, amikor a Barátság Kőolajvezetéknek ásták az árkát kb. 10 kg-os pajszerrel, télen a norma: 5 méter hosszú, 80 cm széles és 2.20 m mély, mely szinte teljesíthetetlen volt a fagyott földön. Építettek víztárolót, olajszivattyút telepítettek. Oktyabszkij faluban házat, iskolát. Megvetették Oktyabrszkij város alapjait. A temetőbe nem engedték őket, aki meghalt, szerencsére itt már nem túl sokan, azoknak a férfiak vascsövekből készítettek keresztet, hogy az talán tovább megmarad a sírjuk felett.*

Flugyinnál három műszakban építették az olajfinomítót. Türkménynél vízierőművet.

Van, aki 1948-ban, van, aki 1949-ben mehetett csak haza. Anyám valószínű 1948-ban, de nincs pontos tudomásom róla. Visszafelé útvonal: *Moszkva, Lemberg, Máramarossziget (az orosz parancsnok eddig kísérte őket), Debrecen. Debrecenből Pécsre jött, addigra Kiskassán a szülői házat már elvették tőlük, idegeneket telepítettek be. Nagyszüleimet megfosztották minden vagyonuktól (bútor, jószág, föld). Anyám* öccse *amerikai fogságban volt, (leventeként kényszer-besorozták a német hadseregbe. Anyja, nagyanyja* és *az idősebb nőrokonság kitelepítve Németország nyugati részére.*

[90] ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** címemre eljuttatott, édesanyjáról írt visszaemlékezéséből idéztem.

Én 1950. szeptember 21-én születtem Pécsett. 1956 novemberében anyám az oroszok elől Németországba menekült, ott halt meg 1985-ben."

A mecseknádasdi testvérpár ifjabbikát, ***Arnold Máriát*** (később ***Schraub Györgyné***) is Groznijból szállították Oktyabrszkijba: *„Megérkezésünkkor, még talán a háborúból, a németektől itt maradt nagy sátrokban laktunk. Májusban szerencsére olyannyira hideg nem volt már. Először is segítenünk kellett a barakkokat felépíteni, ezekben laktunk később. Aztán én magam egy fűrésztelepre kerültem. A nagy farönköket kocsira kellett raknunk és a fűrészhez húzni.*

Egy este elmentünk hárman krumplit lopni, de mindhárman beestünk a verembe, ott voltunk egész éjszaka a zuhogó *esőben. Végül reggel felé, raboló létrát tartva egymásnak valahogy csak kievickéltünk. A tábori felügyelőnk jó asszony volt, kapott tőlünk néhány krumplit, nagyon boldog volt vele, nem is árult el bennünket. Másszor elhatároztuk, hogy a pásztortól lopunk egy kecskét. Eldugtam egy nagy kést, majd sikerült is elkapnunk egyet, jól levágtuk. Ma is érzem az* ízét.

Egy alkalommal beestem a fűrészporos gödörbe, eltört a karom, kórházba is kerültem. Begipszelt kézzel persze nem tudtam dolgozni, és akkor a munkavezetőnk hazavitt magához, hogy vigyázzak otthon a kislányára. Eztán náluk laktam, segítettem a ház körül és főztem. Érdekes, próbáltam már itthon is azt a tepsiben sült vajas krumplit, de nem úgy sikerült. Szóval, ettől kezdve nekem jobb sorsom volt, mint a többieknek, jól össze is szedtem magamat. Később azért a többieknek is jobb lett, kaptak kis fizetést, tudtunk már járni a piacra is élelmet venni."[91]

Püspöknádasdról tizenhét éves magyar lányként *Groznijon* keresztül ***Pálfi Borbála*** (később ***Elblinger Istvánné***) is *Oktyabrszkijba* került: *„A hosszú, majdnem egy hónapig tartó* úton *csak ká-*

[91] *A testvérpár.* In: *Több mint élettörténetek. Sorsok.* A magyarországi németség kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Kiállításvezető. Felelős szerkesztő: WALTERNÉ MÜLLER Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 16. old.

poszta- és burislevest (hántolt árpa, gersli) *kaptunk. Az első évben nagypénteken este a káposztalevesben volt kecskehús, és adtak mellé egy darab hurkát is. Néztünk egymásra, mi legyen most, ilyet még nem kaptunk. Megegyük ezt most nagypénteken? Úgy döntöttünk, megesszük, utána imádkozunk, ezt a Jóisten nekünk megbocsátja. Akkor mindent megettünk egyszere, hátha* éjjel *valaki ellopja. Egyébként 60 dkg korpakenyeret kaptunk naponta, ez akkora volt, mint egy tégla. Volt, aki megette egyszerre, volt, aki beosztotta kétszerre. Sokan eladták, vagy elcserélték, de közülük sokan meg is haltak.*

Szállásunk egy laktanyában volt, ez körös-körül volt bombázva, nagy lyukak, gödrök voltak mindenhol. Egy ablak sem volt azon már. Deszkából összeszögelt ágyakon *aludtunk a saját ruháinkon. Egy szobában negyvenen voltunk. A szibériai hidegben sokszor –40 °C is volt. Első munkánk az volt, hogy a bombagödröket feltöltsük földdel. Mindent meg kellett csinálnunk, amit a németek szétbombáztak. Ott kaptuk a pufajkanadrágot, kabátot és a „ruszki" sapkát. Mikor először így felöltöztünk, csak bámultunk egymásra, hogy is nézünk most ki.*

Én már tudtam az Urálban jól oroszul, így „brigadernak", azaz brigádvezetőnek akartak kinevezni, de én nem akartam azt. Az asszonyok akkor pöröltek velem, hogy nekem ezt el kell vállalnom, mert én tudok velük beszélni, nekik otthon gyerekeik vannak, haza akarnak menni, és ha én nem megyek „brigadérnak", ki tudja, ki lesz az, és milyen munkát kell majd végezniük.

Még Stari Promislavban az volt a szerencsénk, hogy a főnökünk egy áldott jó ember volt. Nem volt goromba, ha mérges is volt, vagy büntetni akart bennünket, mert valami nem tetszett neki, más nem volt, minthogy énekelnünk kellett a „Valahol a Volga mentént." Ő egyébként egy oroszországi német volt. Az első napokban vízvezetéket kellett éppen ásnunk. Odajött hozzám, megkérdezte, hány éves vagyok. Mikor megmondtam neki, csak nézett, és azt mondta, hogy az ő lánya is tizenhét, de nem is akar belegondolni, hogy ő is ilyen helyzetbe kerülhetne. Azán kimérte a

negyven ember napi normáját, majd visszajött hozzám, ledobta a kufajkáját, kivette kezemből az ásót, és kiásta a félnormámat. Később hozott nekem nyelvkönyveket, szótárakat, mondta, hogy „...neked tanulnod kell. Én megcsinálom a te normádat, te meg tanulsz. Még fiatal vagy, neked tanulnod kell". Ez volt a szerencsém, így tanultam meg hamar oroszul.

Ez a jó ember abban is segített, hogy haza írjak. Elém tett egyszer egy levelezőlapot, mondta, hogy nagyon röviden írjak, és hogy egy olyan ismerősnek címezzem, aki nem a mi falunkban lakik, így biztosabb. Meg is kapták a levelet, hogy intézte el, nem tudom. Így jutott el a hír szüleimhez, és a többiek hozzátartozóihoz, hogy hol is vagyunk egyáltalán. Pécsre küldtem, oda, ahol előtte szolgáltam, oda ment el gyalog édesapám Nádasdról a levélért. A harmadik évtől kezdve aztán már minden hónapban egyszer írhattunk.

A Magyar Vöröskereszt postai nyomtatványa.
Hazaírt levelezőlap (baskíriai Oktyabrszkij 1701. sz. munkászászlóalj)

Attól nem kellett egyébként félnünk, hogy bántanak bennünket az orosz tisztek és őrök, mert szigorúan kiadták nekik, hogy egy ujjal sem nyúlhatnak hozzánk.

Sokszor vasárnap is kellett dolgoznunk. Ebből a pénzből először vettünk egy varrógépet, aztán egy harmonikát, majd egy hegedűt. Volt egy „kultúrterem," ott jöttünk össze vasárnap délutánonként, zenéltünk, énekeltünk együtt.

Még kint elhatároztuk, hogy ha hazajövünk, hálából építünk egy kápolnát. Mikor megkaptuk az első kárpótlási pénzeinket, össze is gyűjtöttük erre a pénzt. A plébánosunk kihívta Nádasdra a pécsi püspökatyát, aki azt kérte, hogy Skóciai Szent Margit tiszteletére állítsunk a templomban egy kápolnát, hisz ő itt született, ezt csak itt lehet megtenni. Így is lett..."[92]

Pálfi Borbála Nádasdon született 1927. december 2-án. Épp hogy betöltötte a 17. életévét, mikor közel öt évig tartó malenkij robotra elvitték. Csak a legutolsó csoporttal tudott hazajönni 1949. november 27-én. Négy bátyját is elhurcolták, csodával határos módon mind az öten hazatértek.

Walterné Müller Judit közlése szerint az adatfelvétel idején ***Vávi néni*** Mecseknádasdon élt. Iratait és a lágerből hazahozott tárgyait is megmutatta, illetve egyes darabokat a pécsi múzeumnak is felajánlotta. Közte volt az uráli időszak alatt készült varródoboza, amit le is fényképezett. Említi, hogy a legszükségesebbnek előírt felszerelések közt szerepelt a pokróc, a köpeny, a felsőruha, az alsónemű, illetve a cipő/bakancs. Mivel saját pokróca Vávi néninek nem volt, a helyi piacon vásárolt egyet az ottani kis keresetéből. Enélkül nem is jöhetett volna haza. Hazatérése után hosszú ideig vasalóruhának használta.

Bőröndjük sem volt, hisz annak idején 1944-ben kéthetes bácskai kukoricatörésre készülve, batyuban vitték a legszükségesebbe-

[92] *Vávi néni.* In: *Több mint élettörténetek. Sorsok.* A magyarországi németség kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Kiállításvezető. Felelős szerkesztő: WALTERNÉ MÜLLER Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 25-27. old.

ket. A hazatéréshez szükséges felszerelést viszont be is kellett tenni valamibe. Ebben egy asztalos sorstárs segített, aki elkészítette a hazatérők bőröndjeit. Ezt át is adta a múzeumnak.

A korabeli iratok között van egy szállítólevél is, amely igazolja, hogy Vávi néni hazatéréséhez előírt felszerelést minősítő okiratot Debrecenben, 1949. november 27-én állították ki.

Az elmondottakból és az okiratokból rekonstruálható az 1701. számú munkászászlóaljban dolgozó málenkij robotosok hétköznapjai is. Számukra a legborzasztóbb évszak a szibériai télidő volt, amikor közel –40 °C-os hidegben három műszakban végeztek minden elképzelhető munkát.

Például Mecseknádasd faluból az adatok szerint 138 főt, többségében fiatal lányt és asszonyt hurcoltak el az akkori Szovjetunióba, hisz a férfiak ekkor még a háborúban, illetve hadifogolyként fogságban voltak.

A legutolsóként hazatérő 25 fős nádasdi csoporttal tudott csak hazajönni, 1949. november 27-én. Az útvonal: Oktyabrszkij–Máramarossziget–Debrecen.

Az oktyabrszkiji „lágerszerelem" gyermekei

Csoportunk ***Lapsin*** vezetésével *Oktyabrszkij Tyurkmeni* város részébe indult. Újból felkerestük a baranyai megyei internáltak szenvedéseinek egykori helyszínét, amely a Partizanszkaja utcában egy dombháton van, ahová az 1701. sz. munkatábort Groznijból áttelepítették.

A „lágerszerelem" gyermekeinek sorsában osztozott ***Jurij Lapsin*** alias ***Arnold György***, aki a Lapsin nevet nevelőapja után kapta. Észtországból internált, volgai német származású édesanyjától ***(Sooms Ludmilla Abertovna)*** tudta, hogy vérszerinti édesapja, a

magyar állampolgárságú ***Arnold János*** a Baranya megyei *Szágyról*[93] hadifogolyként került a munkatáborba. Itt az orosz nyelvtudásának köszönhetően az 1852. számú lágerrészleg munkavezetője lett. Az egymásra talált szerelmes pár összeköltözött, együtt éltek. A kis Jurij 1948. június 20-án született és a lágerben cseperedett fel. Arra is emlékszik, hogy mindenki kedvence volt. Könnyes szemmel mondta el, hogy szüleit tragédiaként érintette egy korabeli hatósági intézkedés, ugyanis egy 1947. február 13-i rendelet megtiltotta a szovjet állampolgárok és külföldiek közötti házasságkötést. A megszületett gyermeket a későbbiekben édesanyja nevére regisztrálták. ***Arnold Jánost*** ez a drákói rendelet kisemmizte, kategorikusan megtiltották, hogy Magyarországra családjával együtt térhessen haza. Fájó szívvel váltak el, és családegyesítési kérvényeiket a hatóságok évek múltán is sorra visszautasították.

Jurij sokat mesélt a sztálinista korszakban szétszakított családjáról, nehéz gyerekkoráról, megosztotta velünk emlékeit. Édesanyját és sorstársait csak 1956. január 1-jén rehabilitálták.

Ekkor és a későbbiekben szerzett élményeit egy 76 oldalas könyvecskében írta le orosz nyelven, ami egy Moszkvai kiadónál *Cvetnije sztyekliski*[94] *(Színes üvegdarabok)* címmel 2016-ban jelent meg. Az előszó fölött egy bejegyzés olvasható: Ajánlja a „szpeckitelepítettek" és hadifoglyok emlékének, akik a tujmazini devoni kőolajlelőhely felfedezői és *Oktyabrszkij* első építői voltak. Ebből egy példányt nekem is dedikált.

Később ***Jurij*** édesanyja egy ***Lapsin*** nevű orosz férfi felesége lett, és a félárva sváb-magyar gyereket hivatalosan ***Lapsin*** vezetéknévvel anyakönyvezték. Oktyabrszkij elővárosában, *Türkmenyevo* negyedben nőtt fel, itt járt iskolába 1958-ig, majd a belvárosban kaptak la-

[93] *Szágy,* község Baranya megyében, a Hegyháti járásban.

[94] LAPSIN, Jurij: *Cvetnije sztyekliski. Izdatelyszvo „Pero", Moszkva, 2016.*

kást. 1965-ben érettségizett, majd az Ufai Kőolajipari Főiskolán szerzett mérnöki diplomát.

Szakmájában különböző vállalatoknál dolgozott, majd az *Oktyabrszkij Nyeftyannyik* című városi lap újságírója, a városi művelődési ház dekoratőre, dizájnere, plakátfestője és bábkészítője is volt. Bútorok formatervezésével is foglalkozott. 1986-ban bábszínházat alapított, évekig vezetője volt.

A művészi tehetséggel megáldott rajzkedvelő ifjú grafikussá érett, festővé, iparművésszé képezte ki magát. Egyedi látásmódot tükröző munkáival vált ismertté baskírföldi művészi körökben. Szabadidejében verseket, kisprózákat is írt orosz nyelven, 1970–2008 közt született verseit és képzőművészeti alkotásainak több másolatát egy kis gyűjteményben jelentette meg, amelyhez először ***Renard Hantimirov*** írt, akivel együtt újságíroskodott az *Oktyabrszkij Nyeftyannyik* című hírlapnál.[95]

Műhelyében a képzőművészet több műfajában jeleskedő alkotómunkáit (színes és fekete-fehér könyvillusztrációk, festmények, domborművek, emlékmű-makettek stb.) tekintettünk meg. 2011-től a Nyugat-Baskortosztán festőit tömörítő ufai képzőművészeti csoportosuláshoz tartozik és a közös kiállítások állandó szereplője. Ő tervezte és építette meg a fentebb említett várost köszöntő emlékoszlopot is. Büszkén vallja, hogy ebben a tekintetben apja vére csörgedez ereiben, hiszen lágertársai ***Arnold János***t is művészként ismerték meg: rajzolt, verset írt, zenélt, énekelt stb.

Jelenleg nyugdíjas, felesége a tatár származású ***Tatjana***. Ebből a házasságból egy fiú (***Jurij***t néhány éve elvesztette, vízbe fulladt, két árvát hagyott maga után) és egy lány (***Anasztázia***) született. A családfőnek eddig négy unokája van, sorrendben: ***Viktória, Kirill, Va-***

[95] Lásd: LAPSIN, J.: *Prikasznovenyije.* (Sztihi), Oktyabrszkij, 2011.

léria, Vaszilisza. Valamennyinek szőke a haja, kék a szeme, fehér a bőre, magukon hordozzák a germán törzsek főbb etnikai vonásait.

Lapsin Jurij alias ***Arnold György*** előttünk is nyíltan vállalta, hogy hármas identitású, azaz magyar, német és orosz tudatú, amíg szíve dobog, addig így érez, gondolkodik és teszi a dolgát. Minden vágya, hogy a közeljövőben eljusson Magyarországra, hogy felkeresse apja sírját, meglátogassa közeli rokonait.

A pécsi Német Kör jóvoltából ***Jurij Lapsin*** alias ***Arnold György*** találkozott magyarországi unokatestvérével, ***Harsányi Zoltánné Rothweiler Mária*** nyugdíjas tanárral, aki erre a hosszú útra eljött csoportunkkal. Mária asszonyt – tolmácsi minőségben – elkísértem Lapsin családjához. Ő az Arnold családról összeállított fényképalbumot ajándékozott unokatestvérének, hogy megismerje vérszerinti apja felmenőit, kiterjedt rokonságát. Számomra is leírhatatlan élményt jelentett a közeli rokonok és a család találkozása, hiszen 64 évig nem is tudtak egymásról.

Mindketten a magyarországi Arnold család leszármazottjai. Mi, akik szemtanúi voltunk, igen megható pillanatokban részesültünk, amikor az unokatestvérek átölelhették egymást.

Az Arnold unokatestvérek (Oktyabrszkij, 2016. július 15.)

Fogságban készült felvételek: ***Jurij Lapsin****, észtországi származású német anyjával:* ***Sooms Ludmilla Abertovna****. Apja: a magyar-sváb* ***Arnold János****, akit Baranya megyéből, Szágyról hurcoltak el*

A fenti felvétel 1949. július 15-én, a lenti 1948 szeptemberében az oktyabrszkiji munkásszázadban készült

***

Csoportunk tagja volt ***Szenácz Mihályné Kusztor (Oberitter) Ilona*** is, aki Lapsinhoz hasonlóan egy fogságban szövődött szerelem gyümölcse. Pécs környéki szüleit malenkij robotra szintén Oktyabrszkijba hurcolták. Kiskassai édesanyja, ***Oberitter Ilona*** akkor 19 éves volt, édesapja ***Kusztor János***. A lágerben találtak egymásra, és a lágerélet kilátástalansága ellenére családot alapítottak. 1949. április 28-án megszületett Marika, az *„1701-es láger lánya"*. Oktyabrszkijban anyakönyvezték.

Később ***Kusztor János*** családját kislányukkal együtt hazaengedték, mivel a férj és feleség magyar állampolgár volt.

Hatvanhét év elteltével Marika, az Újpetréi Német Önkormányzat képviselője felkereste szülővárosát, amelynek vezetői mostohán fogadták, hiszen a helyi anyakönyvi hivatalban nem sikerült információt kapnia itteni születési adatairól. Sajnos rossz szájízzel kellett elhagynia Oktyabrszkijt.

A fénykép bal oldalán Szenácz Mihályné a múzeum üvegtárlója mellett áll

Akiket a fogságban megfosztottak legszebb életéveiktől

Lapsin vezetésével újból felkerestük a fűrésztelepet, ahol az elbeszélések szerint elsősorban anyja, apja és a pécsváradi elhurcoltak dolgoztak, köztük ***Matkovits-Kretz Eleonóra*** édesanyja, ***Diszlberger Katalin*** (Kiskassa, 1922) és keresztanyja, ***Papp Jánosné***, valamint ***Walterné Müller Judit*** nagymamája, ***Schultz Istvánné sz. Frank Erzsébet***. Mintegy három évig ebben az oktyabrszkiji táborban közel ezer magyarországi és más országból idehurcolt német/sváb férfi és női rabot dolgoztattak. Munkahelyük általában változó volt: fűrész-

telep, téglagyár, vasútépítés, olajfinomító, kubikolás stb. Felmentést a munka alól csak télen, legalább harminc fokos hidegben kaptak.

Otterbein Józsefné[96] a vele készített és alább idézett interjúban elmondja, hogy a dombon lévő kétszintes barakkokban a felső emeletre a nők, az alsó szintre a férfiak kerültek. Negyvenen voltak egy szobában, és az őrök sem voltak már olyan szigorúak. A rabok kubikoló munkájukért pénzt kaptak, a láger kapujáig eljövő tatár asszonyoktól savanyú tejet (kumiszt) és egyéb élelmiszercikkeket vásároltak. Sokan meghaltak itt is. Idézem: *„Mikor jöttünk el föntről az első emeletről reggel, mindig ott feküdtek a létra mellett a halottak. Volt sokszor három-négy is egy éjjel. Akkor jött a kocsi, ilyen lovas kocsi, és akkor ketten csak úgy feldobálták a halottat... Temetésről nem tudok... Elvitték őket és kész. (...)Volt egy véméndi gyerek is velünk. Az oroszoktól vagy valahonnan megtudta az ember, akié a föld volt, hogy mi krumplit lopunk, és jöttek és fogta a kapát tőle és a nyakába vágta. Meghalt szegény gyerek. Onnantól kezdve nem mentünk többet."*

Otterbein Józsefnét társaival együtt 1949. november 28-án engedték haza.

Arnold Jánosné Gungl Katalin[97] (1925, Püspöknádasd, ma Mecseknádasd) öt évet élt Oroszországban, illetve a Kaukázusban, majd Szibériában ott, ahol *„nagyon hideg van, alig terem valami, de az meg nagyon gazdag olajban."* Tizennyolc évesen vitték el, huszonnégy évesen hazajött. A legszebb életéveit ott töltötte fogságban. Együtt dolgozott a Volga-menti kitelepített németekkel, akik borzasztó körülmények közepette, földbe ásott kunyhókban (zemljankákban) laktak. Idézve szavait: *„Nagyon nehéz volt ott az élet. Előbb úgy kel-*

---

[96] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."* Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945–1949. „Malenkij robot" interjúkötet. Szerkesztette: Márkus Beáta. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2013. 70–71. A továbbiakban: *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*

[97] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...",* 175–177. old.

lett dolgozni, hogy a kezek életbe jöttek, akkor a lábunkkal kellett valamit kezdeni, hogy az is éljen, hogy ezek nem fagytak le! Akkor néztük egymást, hol az egyiknek az orra elkezdett fehéredni, hol elkezdett fagyni. Akkor hóval dörzsöltük az orcát, és ettől életbe jött, nem fagyott meg." Ezeket a túlélési fogásokat a helyi lakosoktól, oroszoktól, a volgai németektől, a helyi tatároktól, baskíroktól tanulták, akikkel meglehetősen jó baráti kapcsolatban álltak. Ahogy mondja, nemcsak a fagy-, hanem az éhhalállal is meg kellett küzdeniük, mert alig volt ételük, azt a keveset is be kellett osztani, hogy életben maradjanak. A rabok reggelire itt is káposztalevest és egy darab fekete korpakenyeret kaptak, ebéd sosem volt. Munkából hazatérve kaptak *„5-6 darab ilyen kishalat, ilyen sós halat, olyan, mint a kisujjam, és ez volt a vacsora. Akkor ittunk sok vizet, hogy tele legyen a hasunk. Jaj, nem is jó beszélni róla..."* Az ő családját is *„kikezdte a háború"*, az elhurcolás, bátyját elvitték katonának, apját, őt és nagynénjét Oroszországba munkára – *„az már az úton meghalt... És hány ilyen család van!"*

Streibl Róza[98] húsz éves volt (1923, lakhely Vókány), amikor kiskassai, devecseri társaival együtt elvitték Újpetrére, innen Kozármisleny útvonalon át Pécsre, a helyi Lakits laktanyába, majd 5 hétig vonatoztak Oroszországban. Dolgoztatták őket Dnyepropetrovszkban, majd a Kaukázusba (Groznijba) kerültek, ahol az *„embert számmal hívták, nem a nevén! Nekem volt 2227"*, itt főleg sáncokat ástak. Végül az Urálba kerültek. Ide Magyarországon kívül Szerbiából és Romániából is kerültek rabok. Ők is svábok, illetve erdélyi szászok voltak. Együtt dolgoztak az ide telepített Volga-menti német családok tagjaival. Ők napszámba jártak, többet fizettek nekik. Összesen öt évig volt távol hazájától. 1950. október 6-a éjjelén ért haza.

A határon túliakkal készült interjúk között szerepelt a bácskai ***Ábel János***[99] vallomása is, akinek a *Csében/Dunacséb/Celavero* nevű

[98] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*, 197-206. old.
[99] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*, 291-299. old.

sváb településen letelepedett családjából édesanyját vitték ki Oroszországba. Úgyszólván az egész családja megszenvedte a II. világháborút és annak következményeit. Ebben a községben 1800–2000 német élt. 1944 októberében vonultak be a szovjet csapatok Bácskába a szerb partizánokkal együtt. December 28-án hívták be édesanyját a helyi iskolába, közölték vele, hogy december 31-én elviszik őket a Szovjetunióba. Karácsonytól szilveszterig közel 114-120 főt vittek el, 19 napig utaztak marhavagonban. Valahol az Urál hegységben volt a táboruk (Bokovo, Druzskovka környékén), ahol főleg bácskai svábok voltak. Másnap már levitték őket a bányába dolgozni, tavasszal és nyáron mezőgazdasági munkát végeztek. A hastífusz terjedése kritikus időszak volt: *„nagyon sokan meg is haltak benne. Aki fejtífuszt kapott, az általában meg is halt. A másik a dizentéria, a hasmenés nagyon levette őket a lábukról."* Csalánnal és csalángyökérrel gyógyították egymást, túlélte, 3,5 év után, 1948 táján jött haza.

A felvidéki ***Bartók Lajost***[100] (*Görgő, ma: Spissky Hrnov, Szlovákia*) húszévesen hurcolták el ún. *„három napos munkára". Kassán* volt a gyűjtőpont, szülőfalujából közel 100 főt vittek ide. Csak azt engedték haza, aki még nem töltötte be a 18. életévét, illetve süketnéma vagy béna volt. A szlovák hatóság emberei az oroszoknak adták át őket. *Eperjesen* keresztül a lengyelföldi *Sanok* gyűjtőtáborba kerültek, onnan vonatszerelvényen utaztak 26 napot, először a *kujbisevi 2.* számú lágerbe kerültek, ahol 2500 fő raboskodott. Egyébként közel 30 ezer rabot foglalkoztató 15 táborrészleg volt ebben a városban. Egy ideig az itteni gyárban dolgoztak, majd a transzport egy részét a Kaukázusba, a másik részét az Urál térségébe irányították. Túlélését az élni akarásnak, az összefogásnak is köszönheti. A falubelijeivel testvérszövetséget kötöttek, vigyáztak egymásra, és mint mondja: *„ki mit tudott szerezni, azt megosztottuk, és így mind a hatan haza tud-*

[100] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...",* 226-330. old.

tunk térni. Ha kevés is volt, de mégis tápláltuk egymást. Egyszer el voltunk keseredve, mert azt mondta nekünk az orosz tiszt, hogy kapott egy parancsot, hogy akit civilbül vittek el, azokat civillágerbe kell áthelyezni. És azt mondta nekünk jóindulatból ez az orosz tiszt, hogy változtassuk meg a vallomásunkat, mert mi mindenütt mondtuk, hogy minket három napi munkára vittek el. Ők ezt szégyellték, és ezért Moszkvából kaptak parancsot, hogy távolítsanak el minket a katonafoglyoktól, vigyenek civillágerbe, mert ottan volt nagy orosz civil láger, oda. Muszáj volt megváltoztatni, valamilyen alakulatot beírni, én soha nem ismertem ezeket az alakulatokat, én is mondtam valamit, azt se tudom. A 21-es gyalogezredet mondtam, máskülönben minket áttettek volna a civil lágerba. Ebben annyiban volt jobb, hogy itten mégis nemzetközi egyezménybe. Orvosnő kóstolta az ételt, hogy meg lehet-e enni, ha nem, akkor nem hagyta kiosztani. Télen kaptunk téli ruhát, amit a fronton a halottakról leszedtek, csupa vér volt, de mégis meleg volt."

A hazatérésük is körülményes volt, a transzportokat Máramarosszigetre irányították, itt újra névegyeztetés történt, ha valakinek a nevét megkeverték, mert az illető ellenkezett, visszavitték a küldő lágerbe. Egyébként 1948-ban a már Romániához tartozó Máramarosszigeten magyar kormánybiztosok fogadták a hazatérő hadifoglyokat: *„Ezek megsúgták, hogy mondjuk magunkat anyaországinak, mert a felvidékiek visszamaradtak Máramarosszigeten, mert Csehszlovákia nem akarta kiváltani őket. A jugoszlávok meg éhségsztrájkot tartottak, mert ők annyian összegyűltek ottan, a jugoszláv kormány meg nem volt hajlandó őket kiváltani, mert a költséget ki kellett valakinek fizetni. Mi magyar anyaországinak mondtuk magunkat, majd aztán Debrecenben tűnt ki, hogy lényegében mink Szlovákiához tartozunk."* A felvidékiek végül a zöldhatáron átszökve jutottak haza, nem büntették meg őket.

Nem mindenkinek volt egyforma a hazaérkezése. Egyesek betegek voltak, hamarabb hazakerültek. ***Bartók Lajos*** elmondása sze-

rint sokan őutána kerültek haza: *„mert a bátyám is volt. Ő Kijevben volt, ő karácsonykor jött, én augusztusban, 1948-ban. De egy Kardos János nevezetű ember, ez 5 évig volt oda, ő a Kaukázusban volt, ahol az a sok ember meghalt, mert 32 meghalt Görgőről."*

A magyarországi svábok hazatérésnek folyamata is több fázisban zajlott, egy részüket az NKVD irányításával erőszakkal Németországba szállították, mondván, Magyarországon megkezdték a németek kitelepítését.

Mások hazajöttek és a kitelepítés várt rájuk és hozzátartozóikra. Az is megtörtént, hogy a családtagokat már rég kivitték Németországba, és egykori házukban idegenek laktak.

Sokaknak végül mégis sikerült eredeti otthonukba visszatérni. Egyes településeken a vegyes házasságban élő, elmagyarosodott sváb családokat békén hagyták.

A felvidéki hadifoglyokhoz, civil internáltakhoz hasonlóan a délvidékieknek, erdélyieknek és a kárpátaljaiaknak is választaniuk kellett a megcsonkított Magyarország és az idegen uralom alá került szülőföldjük között. Akadtak olyanok is, akiknek nem volt családja, közeli hozzátartozója, illetve saját jövőjük érdekében, egyéni számításból a magyar hazát, az anyaországot választották.

Előkerült okiratok a vitatott és letagadott lágerek létezéséről

Oktyabrszkijba történő második látogatásunk idején ***A. N. Smeljov***, a helyi közigazgatási hivatal elnöke egyszerűen letagadta, hogy a város építésében magyarországi civil internáltak és hadifoglyok vettek részt. Továbbá tagadta, hogy a város területén 1945–1950 között munkatáborok üzemeltek volna. Megjegyzendő, hogy a pécsi Német Kör és a város vezetősége közti levélváltások sokaságából az is

kiolvasható, hogy eleinte támogatták a Lapsin által tervezett emlékmű harmadik változatának felállítását, ám miután a város veteránszövetsége kategorikusan ellenezte az emlékjel-állítási akciónkat, a város vezetősége is meghátrált és megtagadta az engedélyek kiadását. A város vezetőjének és a veteránszövetség elnökének valótlan állításait sikerült megcáfolni több, azóta feltárt levéltári irattal. De ez sem érdekelte őket, durva, elutasító hangnemben közölték Lapsinnal, hogy az *„egykori fasiszták, illetve a magyar és német foglyok leszármazottjaival nem fognak együttműködni"*. Figyelmen kívül hagyták azt is, hogy a helyi városi levéltárban ***Kasapov Rail*** helytörténész (Lapsin barátja) által felkutatott, előkerült iratcsomók meggyőzően igazolták Oktyabrszkij és vonzáskörzete területén a vitatott és letagadott lágerek létezését.

A kérdés tisztázásában ***Borisz Hrisztov*** ufai újságíró is segíteni próbált, aki az oktyabrszkiji múzeum vezetőinek biztatására arra vállalkozott, hogy ismeretterjesztő cikksorozatot ír a Baskíriába hurcolt magyar és német hadifoglyok, civil internáltak és a Szovjetunió régióiból ide száműzött különböző nemzetiségű csoportok szenvedéseiről. Azonban, mint később kiderült, nemes kezdeményezése elakadt, mivel az ufai levéltárakban az általa keresett anyagok nagy része titkosított. Másrészt az NKVD által kezelt és őrzött, a lágerek ügyviteli okmányait, a foglyok kartonjait, a temetőkönyvek anyagait tartalmazó iratcsomókat a moszkvai levéltárakban lehet kutatni. Megjegyzendő, hogy ezután tőlünk kért a civil internáltakkal kapcsolatos visszaemlékezéseket, más fellelhető iratokat, de cikksorozata így sem született meg. További tényfeltáró tevékenységünk előmozdítását elsősorban Lapsinnak köszönhetjük, akinek a közvetítésével ***Kasapov Rail*** helytörténész rendelkezésünkre bocsájtotta a birtokában lévő NKVD-dokumentumok másolatait. A későbbiekben a város vezetőségének dacos tagadását csakis ezekkel az 1947–1952 között keletkezett dokumentumokkal tudtuk megtörni.

Vajon ezek a dokumentumok miről mesélnek? Lássuk sorjában!

1947. december 12-én *Oktyabrszkij* város népképviselői végrehajtó bizottságának elnöke *Igazolást*[101] adott ki arról, hogy az 1701. számú munkásszázad számára a folyó év december 12-én egy 30x30 méteres földterületet jelölt ki az elhunyt internált németek eltemetésére, amely Oktyabrszkij város észak-nyugati térségében, a városi polgári temetőtől 500 méterre található.

1949. május 25-én ***Kocsergin*** főhadnagy, az 1701. számú munkásszázad parancsnoka a hatáskörébe tartozó internáltak Oktyabrszkij városban létesített temetőiről hivatalos *Emlékeztetőt*[102] készített. Ebből megtudjuk, hogy az *1. számú temető* az oktyabrszkij városi polgári köztemető peremén létesült, és az eltelt időszak alatt itt 9 internált személyt hantoltak el. A sírokat a hivatalos előírások alapján ismertetőjelekkel látták el.

A munkásszázad *2. számú temetője* szintén Oktyabrszkij városban található, 700 méterre az északnyugati irányban lévő polgári temetőtől, illetve a 200 méterre lévő Fluding mellett van. Ide 7 internált személyt temettek el.

Az *Urussu* állomástól délkeletre 1 km-re és az erőműtől 800 méterre, délnyugatra lévő sírkertben 1 internált van eltemetve.

Az 1947. december 12. és 1949. május 25. közötti időszakban összesen 17 internált halt meg, valamennyien az 1701. sz. munkásszázad mobilizált munkásai voltak. A nevük sajnos mindmáig ismeretlen.

A *Feljegyzéshez* ***Kocsergin*** főhadnagy a munkásszázad 1. és 2. számú temetőiről készített helyszínrajza[103] hozzá tartozik.

---

[101] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK Oktyabrszkiji város népképviselői végrehajtó bizottságának Igazolása az 1701. sz. munkásszázadnak temetkezési célból kijelölt földterületről, 1947. december 12., az 1. sz. gépirat másolata.

[102] Forrás: Kasapov-archívum, Feljegyzés az 1701. sz. munkásszázad 1., 2. sz. temetőiről, 1949. május 25., 12. sz. kézzel megfogalmazott irat másolata.

[103] Forrás: Kasapov-archívum, az 1701. számú munkásszázad 1., 2. számú temetőinek térképvázlata, 1949. május 25., a 14. sz. kézzel megrajzolt séma másolata.

Az itteni 1701. sz. munkásszázad 1. és a 2. számú, egymással szomszédos sírkertjét elhagyatott állapotban találtuk, a vasút mellett terül el, és az 1952-ben bezárt polgári temető veszi körül. Bejárat felőli részén már a sírokon elhelyezett garázsok és egyéb épített objektumok sorakoznak.

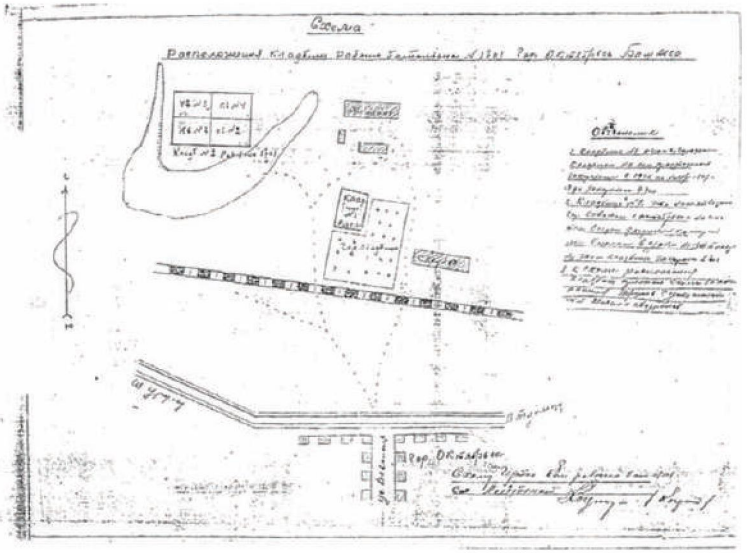

Forrás: Kasapov-archívum, az 1701. számú munkásszázad 1., 2. számú temetőinek térképvázlata, 1949. május 25-i keltezésű, a 14. számú kézzel megrajzolt séma másolata

2016 júliusában – hatósági engedély nélkül[104] – a helyi értelmiség és a volgai németek aktivistáinak támogatásával felavattuk ***Jurij***

[104] 2016 szeptemberében a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének elnökasszonya a Külgazdasági és Külügyminisztérium Oroszországi Főosztályától tájékoztató levelet kapott (iktatószám:4428/RUS/2016, ***Nagy Gábor Ferenc*** s.k. főosztályvezető) a baskíriai temetőben elhelyezett kereszt ügyében keletkezett orosz külügyi

Lapsin** Kereszt angyallal* nevű emlékjelét a Mullin-2 polgári temetőben, melyet kérésünkre ***Konstantin atya, a helyi pravoszláv pap felszentelt, és közösen imádkoztunk halottjaink lelki üdvéért, akiket ima nélkül temettek el. Az emlékjel épsége érdekében nem tartottuk célszerűnek, hogy az alábbi mondatot végül felvéssük rá:

„1944-TŐL MAGYARORSZÁG TERÜLETÉRŐL
INTERNÁLT POLGÁRI LAKOSOK EMLÉKÉRE.
ÁLLÍTATTA A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK
PÉCS-BARANYAI NEMZETISÉGI KÖRE A
SZOVJETUNIÓBA HURCOLT POLITIKAI FOGLYOK ÉS
KÉNYSZERMUNKÁSOK EMLÉKÉVE ALKALMÁBÓL
2016."

A koszorúra kötött nemzeti színű szalagon azonban mégis szerepelt ez a felirat.

A gyászszertartáson is elhangzott, hogy korábban ide lettek elhantolva a Magyarországról internált magyar és német rabok és a városba deportált, száműzött volgai németek.

A városi hatóság emberei távol maradtak, csupán a helyi televízió riportereit küldték ki, hogy a szertartás és a megemlékezés menetét felvegyék. Az emlékbeszédet tartó szónokokkal interjú is készült.

---

reakcióról. Konkrétan arról van szó, hogy *„az orosz Külügyminisztérium a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre delegációjának 2016. júniusi útja során a baskíriai Oktyábrszkij város pravoszláv temetőjében elhelyezett katolikus keresztje ügyében bekérette moszkvai nagykövetünket. A megbeszélés során az orosz fél értetlenségét fejezte ki és jelezte, hogy a kétoldalú kapcsolatainkat zavaró momentumként értékelik a történteket. Az orosz külügyminisztérium nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy az oroszországi temetkezési helyekkel és emlékművekkel kapcsolatos bárminemű tevékenységet csak a magyar-orosz kormányközi hadisír-megállapodás maradéktan betartásával lehet végezni. A Nemzetiségi Kör emlékművének megtartását esetleg a felállítás utólagos engedélyeztetésével lehetne megoldani, amelyben a „Vojennie Memoriáli" nevezetű, Nemzetközi Katonai Emlékmegőrző Együttműködés Társaság az illetékes." Forrás: a szerző archívumából.*

A Memorial honlapja: Associacia mezdunarodnogo sotrudničestva „Voennye memorialy" http://www.voennie-memorialy.ru

A felszámolásra ítélt Okyabrszkij város vasút melletti volt polgári temetőjében az 1701. sz. tábor 18 elhunyt rabja nyugszik, sírhelyüket eltüntették.
***Lapsin Jurij** alias **Arnold György** által készített emlékjelet **Konstantin** atya szentelte fel*

*A rendezvényen emlékbeszédet tartott: **dr. Szilágyi Péter Ferenc**, a Miniszterelnökség helyettes államtitkára,*
***Matkovits-Kretz Eleonóra,** a pécsi Német Kör elnöke,*
***Voldomar Greb,** az Oktyabrszkiji Német Kör elnöke,*
***Jurij Lapsin** képzőművész, valamint e sorok írója*

A koszorúzással egybekötött közös megemlékezésre a helyi civilszervezetek képviselői is részt vettek: ***Greb Voldomar****, a helyi, a Volga-mentéről származó, de ide telepített német családokat összefogó egyesület elnöke,* ***Reinhold Haun*** *Berlinben élő történész, író,* ***Kasapov Rail*** *helytörténész, a Nyomkeresők helyi múzeumának igazgatója, valamint Oktyabrszkij város magyarbarát értelmiségének képviselői (****Szergej Telicsko*** *vállalkozó,* ***Ruszlán Kamaletgyinov*** *sportoló,* ***Vladimir Dobrin*** *oktató,* ***Oleg Nyikolajev*** *építész,* ***Ragyik Gabdulin*** *grafikus,* ***Albert Uszmanov****, az Alkotók Háza vezetőségi tagja,* ***Vjacseszlav Muhin****,* ***Ruszmán Uszmanov*** *és mások)*

Oktyabrszkij: a 9001/1. számú láger temetője

Lapsin Jurij barátjának, ***Kasapov Rail*** helytörténésznek, a *Zsivi Zemlja* nyomolvasó osztag vezetőjének köszönhetően újabb forrásanyagokkal tudjuk igazolni, hogy *Oktyabrszkij* területén a fentebb említett munkatáborokon (az 1852. sz. mobilizáltak munkalágeré-

re és az 1., 2. sz. lágerrészlegre, az 1701. sz. munkásszázadra gondolunk) kívül más lágerek is léteztek.[105]

A címemre is eljuttatott, 1949–1950 között keletkezett 14 levéltári iratmásolat áttanulmányozása során derült ki, hogy az 1947-ben felállított 9001/1. és 2. sz. német hadifogoly főláger lágerrészlegeivel együtt szintén *Oktyabrszkijban* működött, és a Baskír ASZSZK MVD OPVI táborrendszeréhez tartozott.

Az 1949. május 24-i keltezésű *Jegyzőkönyvben*[106] a láger felelős vezetőinek megállapítása szerint a 9001/1. számú láger temetője 1947. május 25-én került megnyitásra. 1947–1949 között összesen 42 sírhantot vettek számba. Ebből a 9001. sz. tábor 1. lágerrészlegének 34 elhunyt foglya közül 1947-ben 19, 1948-ban 14, 1949. május 24-ig 1 főt helyeztek örök nyugalomra. A 9001. sz. tábor Zaitovszki 2. sz. lágerrészlegéhez 8 sírhant tartozott.

A lágerközpontban a titkosított jelzésű iratokat (a halottakat orosz ábécé sorrendben nyilvántartott temetőkönyv, személyi kartotékok stb.) az előírások alapján szigorúan őrzik.

Az említett *Jegyzőkönyv* szerzői megállapítják, hogy a lágerhez közeli temető működtetésével és használatával kapcsolatban hivatalos hatósági engedéllyel nem rendelkeznek. A szemle idején több sírhantot erősen megrongálva találtak, sok helyen nincs feltüntetve az elhunytra utaló tábla és számozása, valamint a meglévők is több esetben eltérnek a temetőkönyvben lévő adatoktól.

A láger- és temetőkönyv ellenőrzése folytán az is kiderült, hogy 1947 folyamán négy hadifogoly másutt, nevezetesen a *Zaitovszki* te-

[105] Oktyabrszkij városban élő ***Jurij Lapsin*** közvetítésével a pécsi Német Kör birtokába került ***Kasapov Rail*** helytörténész, az oktyabrszkiji „Zsivi Zemlja" nyomolvasó osztag vezetőjétől származó 14 levéltári irat. 2016. június 27-én egy e-mail-csatolmányaként rajtam kívül még ***Piljajev Jevgen Anatolevics,*** az oroszországi Vojennije Memoriali Társaság vezetője is megkapta. A továbbiakban Kasapov-archívum.

[106] Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1., 2. sz. német hadifogolytábor 1949. május 24-i 2. sz. Jegyzőkönyvének gépirat másolata.

metőben lett minden ismertető jel nélkül eltemetve. *Ufa* város temetőjében 1948-ban 3 hadifoglyot helyeztek ottani sírba.

Az ellenőrző bizottság 1949 májusában 2 napos határidőt adott az illetékes lágervezetőknek, hogy küszöböljék ki a mulasztásokat: a hadifogoly-temetőket körbevevő kerítés megjavítása, a sírhantokon a temetőkönyv alapján helyezzék el az ismertető jeleket, táblákat, azon tüntessék fel az elhunyt nevét, hivatalosan regisztrálják be a temetőt a helyhatóságnál, ennek határozatát a Baskír ASZSZK MVD OPVI táborrendszer vetőségének címére juttassák el.

A *Jegyzőkönyvet* a következő tisztek írták alá: ***Grigorjev*** kapitány, a Baskír ASZSZK MVD OPVI táborrendszer meghatalmazottja, továbbá a 9001/1. sz. lágerrészleg képviseletében ***Liszenko*** kapitány, ***Petuhov*** kapitány, ***Pojarkov*** főhadnagy.

Az 1950. január 6-án keltezett 6. számú *Jegyzőkönyv*,[107] amelyet *„titkosított"* iratként jegyeztek, a már fentebb idézett, 1949. május 24-én keletkezett *Jegyzőkönyvhöz* szorosan kapcsolódik. Ebből megtudjuk, hogy az Oktyabrszkiji ORB 9001/1. és a Zaitovszki ORB 2. sz. láger temetőjében 1947–1950 közötti időszakban összesen 43 sírhantot vettek leltárba, egy fővel a korábbi 8-ról 9-re növekedett a *Zaitovszkban* eltemetett hadifoglyok száma. Megjegyzem, hogy az 1949. május 24-én keltezett *Jegyzőkönyv* adataihoz képest az 1950. január 6-án keltezett *Jegyzőkönyvben* tévesen felcserélték a 2. és az 1. sz. lágerrészlegek temetőinek adatait. A közölt számadatok azonban összességében megegyeznek. A hivatkozott *Jegyzőkönyvet* egyébként az ASZSZK MVD OPVI táborparancsnokság rendeletének értelmében, pontosabban a temetők átadásának (átadó: ***Batalov*** hadnagy, a 2. számú ORB képviselője) és a temetők átvételének (átvevő: ***Ogyinokov*** kapitány, Oktyabrszkij város MVD képviselője) esetét rögzítő irat, az 1949. december 3-i keltezésű N-2/0199 hivatkozási

[107] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1., 2. sz. német hadifogolytábor 1950. január 6-i Jegyzőkönyve, a 6. sz. gépirat másolata.

sz. parancs, 1. DSZD parancsnoki utasításra készült. Az irat 3. pontja külön kitér arra, hogy 4 hadifogoly holtteste Zaitov falu polgári temetőjében van eltemetve. A 4. pont szerint a hadifoglyok sírkertjét fakerítéssel körbekerítették, a rendbehozott sírhantokon számozott táblák vannak elhelyezve. Csatolják a temetők térképvázlatát is.

Az iratokból az is kiolvasható, hogy 1950-től *Oktyabrszkijban* a 9001/1. és a zaitovi 2. sz. lágerrészleget teljesen felszámolták, illetve máshová áttelepítették. A hadifogolytemetőket a város belügyi főosztályának hatáskörébe átadták. Ebből az is következtethető, hogy a későbbi években a város vezetősége kegyelet nélküli döntést hozott, az úgynevezett *„fasiszta hadifoglyok"* rendezett temetőit sorra felszámolta, likvidálta. A kiadott építkezési engedélyek alapján a sírkertekre különböző ipari objektumokat emeltek.

A leírtakat alátámasztja az *Oktyabrszkij* város népképviselőinek végrehajtó bizottsága által 1950. január 7-én meghozott *Határozat*,[108] amely a Verhnye-Zaitov településtől délnyugati irányban 2 km-re lévő hadifogolysírkert bezárásáról rendelkezett, és a további temetkezések leállítása mellett döntött, valamint kötelezte a temetőért felelős 2841. számú katonai helyőrség parancsnokát, hogy zárókerítést helyezzen el folyó év április elsejéig. A kiadott *Határozat* hiteles aláírói: ***R. Zakirov***, Oktyabrszkij város népképviselői végrehajtó bizottságának elnöke és ***G. Bagramov***, Oktyabrszkij város népképviselői végrehajtó bizottságának titkára.

Visszatérek az időrendben keletkezett 3. számú irathoz,[109] amely az 1949. május 24-i *Jegyzőkönyvben* lefektetett hiányosságok kiküszöbölésével kapcsolatos. A kézzel írt feljegyzést ebben az okiratban említett el-

[108] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1., 2. sz. német hadifogolytábor 1950. január 6-i Jegyzőkönyve, a 6. sz. gépirat másolata.

[109] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK Oktyabrszkij városi népképviselői végrehajtó bizottságának határozata a 2841. sz. katonai helyőrség mellett, Verhnye Zaitov térségében létrehozott hadifogoly temető bezárásáról, 1950. január 7., az 1. sz. gépirat másolata.

lenőrző bizottság részére ***Pojarkov*** főhadnagy készítette. Beszámolt arról, hogy a 9001/1. sz. lágerrészlegtől 200 méterre délnyugati irányban, 2 km-re *Zaitov* településtől kialakított hadifogoly-temető kerítését megjavították, a sírhantokon nevesített, számozott táblákat helyeztek el.

A 4. sz. irat[110] részletes térkép, a város fontosabb objektumainak, temetőjének vázlatát ábrázolja, és bemutatja a város szélén elterülő központi polgári temetőt és a tőszomszédságában külön kialakított 9001/1. sz. lágerrészleg hadifogoly-temetőjének sémáját. A sírhantok a 40. sz. építkezési munkaterület peremén vannak bejelölve.

Az 5. sz. irat[111] a 2840. és a 2841. sz. katonai tábor 1. és 2. sz. hadifogoly-temetőjének térképvázlatát mutatja be.

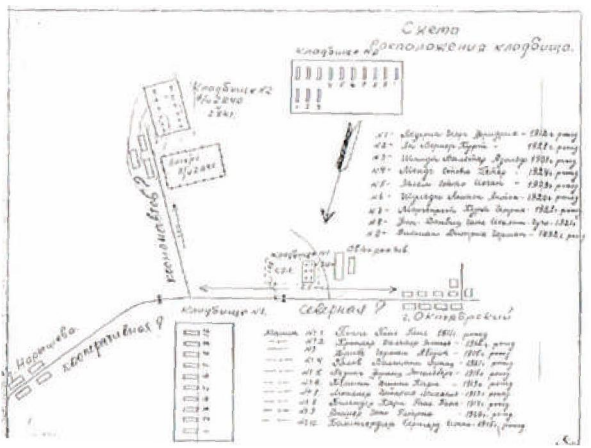

A Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszíni rajza, a sírkert a városi polgári temető közvetlen szomszédságában van (Forrás: Kasapov-archívum)

[110] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszíni rajza, a sírkert a városi polgári temető közvetlen szomszédságában van.

[111] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszíni rajza, a sírkert a városi polgári temető közvetlen szomszédságában van.

Az 1. sz. temető térképvázlata szerint *Oktyabrszkij* város és a *Narisevo* lakótelepet összekötő *Kooperatív* és *Észak/Szevernaja* 2,5 km-es útszakasz mentén létesített tehergépkocsi-javító üzemtől 200 méterre, az 1. számú Építkezési Igazgatóságtól 100 méterre, illetve a két objektum között kialakított hadifogoly-temetőben – az 1947-1949-ben keletkezett iratok szerint – 10 főt hantoltak el. Oroszból történő átírás szerint közlöm a neveket:

az 1. számú sírban ***Poppe Hans Hans*** (1911)
a 2. számúban ***Karnker Walter Jamil*** (1912)
a 3. számúban ***Fribe Herman Aviust*** (1905)
a 4. számúban ***Galov Valentin Franc*** (1921)
az 5. számúban ***Rezing Franc Engelberg*** (1915)
a 6. számúban ***Bekman Villi Karl*** (1913)
a 7. számúban ***Müller Csajnriz Mihael*** (1913)
a 8. számúban ***Bolender Karl Hans*** (1914)
a 9. számúban ***Fiser Gans Ditrih*** (1920)
a 10. számúban ***Bosncerdser Bernhard Johan*** (1915) van eltemetve.

A 2. sz. temető térképvázlata Oktyabrszkij város és a *Narisevo* lakótelepet összekötő *Kooperatív* és *Észak/Szevernaja* 2,5 km-es útszakasznak 1 km-es bekötőútját is ábrázolja, amelynek végén feltüntették a 9001/1. sz. lágert és a mellette létesített 2840. és a 2841. számú katonai helyőrséget. Mögötte kb. 200 méterre alakították ki a 9001/1. sz. lágertemetőt. Itt 1947-1949 között összesen 9 főt temettek el.

Oroszból történő átírás szerinti nevek:

az 1. sz. sírban ***Lederla Georg Fridrih*** (1912)
a 2. sz. ***Jan Verner Kurt*** (1928)
a 3. sz. ***Smidt Walter Adolf*** (1901)
a 4. sz. ***Mende Ottó Péter*** (1921)
az 5. sz. ***Zelm Ottó Johan*** (1903)
a 6. sz. ***Suld Anton Anton*** (1920)

a 7. sz. ***Morgenrot Kurt Henrik*** (1923)
a 8. sz. ***Fon-Danvic Hans Joahim-Cugo*** (1921)
a 9. sz. ***Fiser Hans Ditrih*** (1920)
a 10. sz. ***Dikman Ditrih Herman*** (1892) nyugszik.

1949. december 14-én 55. regisztrációs szám alatt a város Kommunális Gazdasági Osztálya *Igazolást*[112]adott ki arról, hogy a 2840. sz. katonai helyőrség mellett létrehozott hadifogolytábor részére 1947. augusztus 5-én temetőterületet utalt ki. A parcella a 2,5 km-re lévő város észak-nyugati körzetében van, 200 méternyi távolságra az *Oktyabrszkij-Tujmazi* útvonaltól. Mivel a város területének bővítésére kijelölt területen a SzU-1 cég építkezése folyik, ezért a korábban kijelölt temető területét az itteni szervezetek elfoglalták. Így számolták fel három év után ezt a hadifogolytemetőt is.

Oktyabrszkij: ORB 9001. számú főláger, Moszkovka település 3. számú lágerrészlege

Szrjabkov főhadnagy, az itteni lágerek egyik törzsparancsnokának 1949. május 25-én írt *Feljegyzéséből*[113] szereztünk tudomást arról, hogy az ASZSZK MVD OPVI táborparancsnokság Oktyabrszkiji ORB 9001. sz. táborának volt egy Moszkovka település közeli 3. sz. lágerrészlege is. Ennek hadifogoly-temetője feltételezhetően a faluhoz közeli északnyugati domboldalon, a délkeleti irányba vezető *Oktyabrszkij–Urusszu* közúttól számítva 1000, az erdő szegélyétől pedig 400 méterre helyezkedett el. Az irat az 1949. május 24-én kel-

[112] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 2840. sz. katonai helyőrség mellett működő rabtemető sorsáról, 1949. december 14-i Igazolás, a 13. sz. gépirat másolata.

[113] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor 1949. május 25-i 7. sz. feljegyzésének kézzel írt másolata.

tezett *Jegyzőkönyv* csatolmánya, amely a hadifogoly-temetők állapotát felmérő bizottság kérésére készült.

1949 októbere folyamán *Oktyabrszkijban* egy újabb *Jegyzőkönyvet*[114] állítottak össze, amelyben arról esik szó, hogy ***Parkin M. F.*** főhadnagy, a 2842. számú katonai helyőrség megbízott törzsparancsnoka a 9001/3. sz. táborrészleg hadifogoly-temetőjének a további felügyeletét ***Vaszilij*** őrnagynak, az MVD GO Oktyabrszkij Belügyi Főosztálya parancsnoka helyettesének átadja. Erre kötelezi a feleket az SZSZKSZ Belügyminisztériumának 1949. május 25-i, N-324. számú rendelete és a 2842. számú katonai helyőrség parancsnokának 1949. július 7-i N-3/SZO1173. számú parancsa.

A leírás szerint az említett hadifogoly-temető rendezett állapotban van, be van kerítve, a halmokon – a temetési könyvvel megegyező – ismertető jeleket, számokat helyeztek el. Területe délkeleti

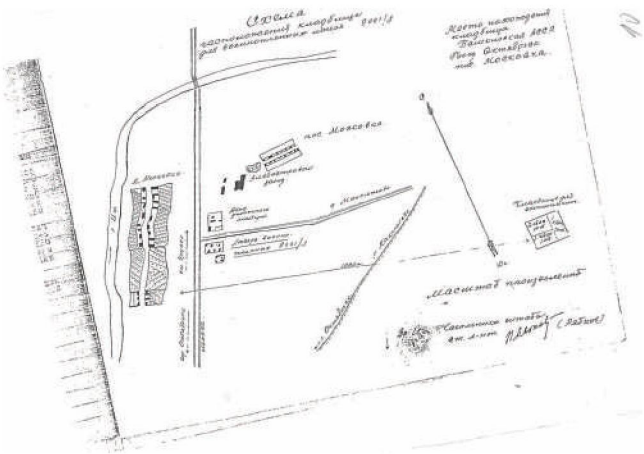

A Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszíni rajza, a sírkert a városi polgári temető közvetlen szomszédságában van (Forrás: Kasapov-archívum)

[114] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor 1949. októberi Jegyzőkönyve, a 8. sz. gépirat másolata.

irányban, az 1 km-re lévő *Oktyabrszkijhoz* tartozó *Moszkovka* település körzetében van.

A *Jegyzőkönyvhöz* a hadifogoly-temetőről készült kétféle térképvázlatot is csatoltak.

Az első *helyszínrajz*[115] szerzője ***Parkin M. F.*** főhadnagy, az SZSZKSZ MVD 2842. sz. katonai helyőrség megbízott törzsparancsnoka, aki a 9001/3. sz. *Moszkovka* település közeli láger hadifogoly-temetőjét személyes rajzával örökítette meg (az egyszerűsített temetővázlatot[116] ***Rjabkov*** főhadnagy, a láger törzsparancsnoka készítette).

A temető helyrajzán a következő fontosabb földrajzi pontok, objektumok kerültek feltüntetésre: az *Ik* folyó és az *Oktyabrszkij–Urusszu* közút menti területen Moszkovka település terül el. Az Ik folyón is átívelő főút északkeleti oldalán útelágazás vezet *Makszjutovo* település irányába. Az út torkolatánál az MVD 9001/3. számú lágerrészleg barakkjai kerültek felállításra. A tábor szálláshelyétől jobbra, kb. 1000 méterre, az erdőszegélytől kb. 400 méterre, a karsztdombok alján van bejelölve a hadifogoly-temető. Az előírások szerint a temetőt háromszor 25 sírnyi négyszögre osztották. Minden négyszögben van 5 sor, és minden sorban 5 sír. A sírok száma feltételezhetően kb. 75. Névsort nem mellékeltek.

A derékszöget képező utak fölött, az *Okgyabrszkij–Urusszu* főútszakasz és *Makszjutovo* település felé a főútból leágazó út északi oldalán, amely területet északon az *Ik* folyó határol, volt a hírhedt Alabastrom gyár, mellette az útépítők szerelőműhelye, a másik oldalán pedig a gyár lakótelepe. Tehát a hadifoglyokat a kőfejtőben és az alabástromot feldolgozó gyáregységben foglalkoztatták.

---

[115] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszínrajza, 9. sz. irat.

[116] Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszínrajza, 10. sz. irat.

A helyi lakosok visszaemlékezése szerint a felsorolt munkatáborok rabjait *Oktyabrszkij* város 5-10 km-es körzetében lévő településeken is foglalkoztatták (*Moszkovka, Mullin-1, Mullin-2, Alekszandrovka, Bugulma, Pervomajszkoje* stb.).

A Szovjetunió összeomlását követően, 1991 decemberében a *Baskíria* c. napilap 5. számában *Az emberi maradványok nem jelentenek veszélyt* címmel vitasorozatot indított annak kapcsán, hogy *Oktyabrszkij* város vezetősége a helyi magyar, német hadifogoly-temetők kérdésével nem akar foglalkozni, miközben szemet hunynak afölött, hogy a rabtemetőkre új épületeket emelnek.

A cikksorozathoz hozzászólt ***Garipov M.***,[117] Oktyabrszkij város egykori főépítésze. Ő kategorikusan ellenzi a hadifogoly-temetők felszámolását, ám ha mégis elkerülhetetlen lenne, azt javasolta, hogy az emberi maradványokat exhumálni kell, ezt követően pedig meg kell szervezni az áttemetésüket olyan helyre, ahol senkinek sem lesz útjában, továbbá az itt számba vett halottak névsorát a sajtóban is le kell közölni, hogy a jövőben jelentkező hozzátartozók a tömegsírok fölött fejet hajtsanak, koszorúzzanak és gyertyát gyújtsanak.

Az újság ugyanebben a számában leközölte ***Haun R.***,[118] az oroszországi németek Újjászületés Szövetsége oktyabrszkiji alapszervezete elnökének cikkét is, aki a német–orosz megbékélés jegyében a hadifogoly-temetőkben, a városok parkjaiban emlékművek állítását sürgette. Mindkét cikkíró javaslata süket fülekre talált az eltelt 24 esztendőben.

Reinhold Haun helytörténész, író, a helyi német szervezet egykori elnöke jelenleg Berlinben él, onnan segíti anyagi és erkölcsi vonatkozásban itt maradt földijeit. A szervezet tagjai *Oktyabrszkijban* is köztiszteletnek örvendő ***Voldomar Alekszandrovics Greb*** elnökük-

[117] Garipov, M. *„Stroim na. kosztyah cselavecseszki."* (Az emberi csontokra építkezünk):" In: *„Baskírija"* N-7 (13). Aprely-maj 1992.

[118] Haun, R.: *„Kogda obretyem pamjaty?"* (Mikor állítunk emléket?) In: *„Baskírija"* N-7 (13). Aprely-maj 1992.

kel együtt úgy döntöttek, hogy nem vándorolnak ki, Oktyabrszkijban maradnak. A hagyományőrzés tekintetében is elszántak, a családtagjaikat, a fiatalokat is arra buzdítják, hogy ne adják fel nyelvüket, identitásukat, erről győződtünk meg, amikor több órás eszmecserét folytattunk a helyi német közösség aktivistáival, a klub vezetőivel.

Találkozó a Volga-mentéről kitelepített németek leszármazottjaival civilszervezetük székházában (Oktyabrszkij városban)

Az Oktyabrszkij Német Kör hagyományőrző énekkara

Közös kiállítást és értelmiségi fórumot szerveztünk a városi központi múzeumban

Az oktyabrszkiji központi múzeumban

Két akcióban is sorsközösséget vállaltak velünk. Ott voltak a *Mullin-2* temetőben, amikor közösen, polgári engedetlenséget gyakorolva felszenteltettük a magyar és német halottak tiszteletére állított emlékjelet.

A város vezetőinek tiltása ellenére is eljöttek a városi múzeumba, hogy kibeszéljük közös fájdalmainkat, és egy rögtönzött kiállítás keretében bemutassuk a magunkkal hozott malenkij robottal kapcsolatos tárgyi emlékeket, kiadványokat.

A világháborús és a „málenkij robot" emlékhelyei Tatárföldön

Az *Urál*i régió keleti, délkeleti részén elterülő *Baskíriát – Oktyabrszkij* térségében, két időzóna határában – a *Tatárföldtől* az *Ik* folyó választja el. Így a baskíriai időzónából az *Ik* folyó hídján áthala-

A baskíriai Oktyabrszkijt Tatárföldtől az Ik folyó választja el

dó mikrobuszunkkal a tatárföldi, hivatalosan a moszkvai időzónába (UTC-hez viszonyítva +3/MSK) kerültünk.

A 68 ezer km²-es *Tatárföld* összterülete a Kelet-európai-síkságon fekszik, ahol 3 868 537 ember él. A 2002–2016-os itteni népszámlálási adatok szerint ennek 52,92%-a tatár, 39,49%-a orosz, 3,35%-a csuvas. Több mint 160 ezer fő egyéb etnikai csoportokhoz tartozik (udmurtok, ukránok, mordvinok, marik, krjasen tatárok, baskírok, azeriek, fehéroroszok, örmények, üzbégek, tádzsikok, zsidók, németek, kazakok, grúzok, moldovák, romák, lezgek stb.) Megjegyzendő, hogy a 800 főnél kisebb csoportok között egykori magyar emigránsok, hadifoglyok, internáltak, főleg Kárpátaljáról elszármazottak asszimilálódott utódai is élnek.

A *Tatárföld* szomszédos területei északra a *Kirovi* terület, északkeletre *Udmurtföld*, délkeletre *Baskíria* és az *Orenburgi* terület, délre a *Szamarai* terület, délnyugatra az *Ujanovszki* terület, nyugatra és északnyugatra *Csuvasföld* és *Mariföld*. A hatalmas méretű sztyeppék legmagasabb pontja 343 méter. *Tatárföld* átmérője észak-déli irányban 290 km, kelet-nyugati irányban 460 km. Főleg a *Volga* és a *Káma* folyók között helyezkedik el, síkságait ettől kisebb, nagyrészén hajózható folyók (*Ik, Belaja, Vjatka)* is átszabdalják. Legnagyobb tava a *Qabanka*. Ezen kívül a *Káma* mentén több, 40 kilométer szélességet is elérő, jól hajózható, halakban gazdag víztározó, például a híres *Kujbisevi-, Nyizsnyekamszki* víztározó van. Az utóbbin *Jelabuga* felé áthaladtunk, az itteni vízierőmű építésén – a levéltári adatok és visszaemlékezések szerint – magyar és német rabok is dolgoztak.

Egyébként Oroszország egyik leggazdagabb köztársasága *Tatárföld,* amely egy vallásilag toleráns muszlim terület. A két legnagyobb iparág az olajipar és a gépipar (Kamaz). Kőolajban, gázban, gipszben és még számos ásványi kincsben gazdag terület, amelyeknek 1944–1950 közötti kitermelésében, feldolgozásában ugyancsak

magyar hadifoglyok és civil internáltak ezreit is alkalmazták. A halálra hajszolt rabok egy része az itteni lágertemetőkben, sokfelé, jeltelen sírban nyugszik.

A nyugat-európai ember számára időjárása szeszélyes, változó, olykor kibírhatatlan, egészségromboló. Télen csípős hideg (meghaladja a mínusz 30 fokot), nyáron tikkasztó, száraz meleg van (eléri a 30 fokos forróságot is).

A túlélők emlékirataiból tudjuk, hogy sokan halálukig sem feledték el *Aznakajevo, Almetyjevszk, Bavli, Bugulma, Jelabuga, Zainszk, Zelenodolszk, Leninogorszk, Naberezsnije Cselni, Nyizsnyekamszk, Nurlat, Tyetyusi, Csisztopol* nagyobb városok és *Arszk, Urusszu, Mengyelejevszk, Bolgar* stb. járási székhelyek, kisebb települések neveit, amelyekhez lágerbeli szenvedéstörténetük kapcsolódik.

A Tatárföldön diszlokált NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, lágerrészlegek temetőinek jegyzéke, amelyekbe magyar hadifoglyokat és internált civileket is temettek

№	**Település (temető) Tatarsztan/ Tatár ASZK**	**A láger működési ideje** (mettől meddig folytak temetések)	**Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető, táborparancsnokság**	**Magyar sírok száma**	**Német sírok száma**	**Összesen**
1.	Jelabuga/ Elabuga, Arszkij Arszk temető	1945. 06.– 1949. 03.	Jelabugai fő tábor száma: 97. 700 m északra Jelabugától. Jelabugai körzet. A városi köztemető területén található az elkülönített hadifogoly-temető, fennmaradt teljes egészében 2 parcella.	2	707	709

2.	Arszkij, Arszk	1940–1949	Arszki 3655. sz. kórház. Arszktól 1500 m-re keletre, a Kazany-gorkiji országúton, az úttól jobbra 50 méterre. Hadifogoly-temető. Teljes egészében fennmaradt, erdő nőtte be.	103	1810	1913
3.	Volzsszk	1945. 05.–1948. 03.	Volzsszk, 119. sz. fő tábor, 5. táborrészleg, Volzsszk, Volzsszki körzet (Mari ASZSZK),	2		2
4.	Kazany	1945. 05.–1948. 03.	Kazany, 119. sz. fő tábor, 3. táborrészleg, Kazany, Szverdlovszki kerület, Arhangelszki temető	18/2		20
5.	Zelenodolszk	1945–1948	Zelenodolszki 119. sz. fő tábor, 1. táborrészleg			
6.	Kukmor	1945–1948	Kukmor, 374. sz. fő tábor, 2. táborrészleg			
7.	Lubjanszkij	1945–1948	374. sz. fő tábor, 2. táborrészleg			
8.	Bjatszkie Pojan járás, Bjatszkie Pojan település	1945–1948	Bjatszkie Pojan, 374. sz. fő tábor, 4. táborrészleg			
9.	Buguljma	1945–1948	Buguljma, 373. sz. fő tábor, 3. táborrészleg			
10.	Kamszkij	1945–1948	Kamszkij, 373. sz. fő tábor, 2. táborrészleg			
11.	Buinszk	1945–1948	Buinszk, 375. sz. fő tábor, 1. táborrészleg			
12.	Zelenodolszk	1945–1948	Zelenodolszk, 119. sz. fő tábor 1. táborrészleg, Troickepolje út	22 h.f. 3 int.		25
13.	Zelenodolszk	1945–1948	Zelenodolszk, 3656. sz. kórház Zelenodolszk, Troickepolje út.	50/3		53
14.	Leninogorszk	1945–1948	Leninogorszk, 347. sz. fő tábor egyik táborrészlege			
15.	Nurlat	1945–1948	Nurlat, 375. sz. fő tábor egyik táborrészlege			

16.	Semordan	1945–1948	Semordab, 374. sz. fő tábor egyik táborrészlege			
			Összesen:	**205**	**2517**	**2722**

A baskírföldi *Oktyabrszkijtól* a *Tatárföld* fővárosa, *Kazany*[119] (alapítási éve: 1005, Kazany) 400 km-re, tőle pedig *Moszkva* 800 km-re van.

Kazanyban székel Magyarország főkonzulátusa,[120] amely 2016 körül nyílt meg. A főkonzul elfoglaltsága miatt nem tudott velünk találkozni. Azonban a pécsi Német Kör elnökasszonyával telefonon és e-mailben is tartotta a kapcsolatot, és emlékutunkhoz szakmai útbaigazítást, segítséget nyújtott. A hatóságokhoz intézett levelei azonban hatástalanok maradtak.

Jelabugában

A közel 80 ezer lakosú *Jelabugát* (*Elabuga, Yelabuga*),[121] amely egyben a mintegy 10 ezer lakosú járás központja is, régtől fogva az orosz kereskedők városának tartották. Műemlékeit télen és nyáron turisták százai csodálják. Idegenvezetői szerepkörben ***Jurij Lapsin*** tökéletesen összegzi a térség látnivalóit, szépségeit. Megtudjuk, a *Kama* folyó jobb partján elterülő várost 1007-ben alapították, 1780-ban pedig ***II. Katalin*** orosz cárnőtől megyeszékhelyi rangot kapott. Kazanytól 200 km-re fekszik, és ma a térség második legnagyobb városa.

---

[119] *Kazany* 1919-től a Tatár Autonóm Köztársaság és 1990-től a Tatár Köztársaság (Tatárföld) fővárosa.

[120] Itt teljesít diplomáciai szolgálatot ***Kontra Ferenc***, Magyarország Kazanyi Főkonzulátusának főkonzulja.

[121] Jelabuga népessége: 2010-ben 81 632 lakosa volt, melyből 42 233 orosz (51,7%), 34 750 tatár (42,6%), 958 mari (1,2%), 824 csuvas (1%), 692 udmurt, 517 baskír, 402 ukrán, 187 mordvin.

A városhoz kötődő híres személyiségek közül leginkább a festő ***Siskin***[122]a legismertebb. Itt született és nőtt fel továbbá a tudós, kutatóorvos ***V. M. Behtyerev***, akinek a nevét az Állami Pszichoneurológiai Tudományos Kutatóintézet is viseli.

A sztálinisták ebben a városban kergették öngyilkos halálba az ide kitelepített ***Marina Cvetajeva***[123] orosz költőt, akinek felkerestük emlékmúzeumát,[124] köztéri szobrát. Megszemléltük a városi temetőben gondosan rendben tartott sírhelyét. Itt a költő rajongói egymást váltják, akik közül többen a nyugat-európai országokból turistaként keresték fel a megbecsült emlékhelyét.

A helyi kiadványokat tanulmányozva a *Jelabuga*[125]c. orosz nyelven kiadott útikönyvből megtudtam, hogy a településen már több mint 300 évvel ezelőtt hadifogolytábort működtettek. ***I. Péter*** orosz cár idejében 1709-től itt raboskodtak az orosz seregekkel szemben *Poltava* (Jelenleg Ukrajna) alatt csatát vesztett svédek. 1812-től ***Napóleon*** francia császár megadásra kényszerített katonáinak (többségében francia, olasz, német, lengyel és portugál nemzetiségűek) adott hosszú ideig barátságtalan otthont. Az 1830-ban levert lengyel nemzeti felkelés elfogott és ide hurcolt résztvevőit is bilincsbe verve tartották itt fogságban. Az 1915–1918-as Nagy Há-

[122] ***Ivan Ivanovics Siskin*** (Oroszország, Jelabuga (ma Tatárföld) 1832. január 25.– Szentpétervár, 1898. március 20.) orosz tájképfestő, a XIX. századi realista orosz festészet kiemelkedő mestere, aki képeinek témájául is gyakran választotta szülőföldje vidékét.

[123] ***Marina Ivanovna Cvetajeva*** (Moszkva, 1892. szeptember 26.; a Gergely-naptár szerint: október 8.–Jelabuga, 1941. augusztus 31.) orosz költő és író, az orosz modernizmus egyik legnagyobb alakja, aki élete végén élt itt, és itt is halt meg. Amikor nagyobb lánya, majd férje is repatriált, 1939-ben Cvetajeva is erre kényszerült. Lányára a Gulág járt, férjére a börtön, őrá pedig 1941-ben a német seregek betörése nyomán a kitelepítés Moszkvából Tatárföldre. Nehézségekkel, nélkülözésekkel, csapásokkal teli életének 48 éves korában, 1941. augusztus 31-én önkezével vetett véget.

[124] A Cvetajeva Emlékmúzeum honlapja: http://elabuga.com/zvet/zvet.html

[125] Jelabuga. Putyevogyityely. Avtorszkij kollektyiv – G R. Rudenko, E. A. Kasapova, R.R. Bruszkova, T.I. Agisina, O. E. Eszipova, G. A. Frolova, P.M. Habibullina. Redaktor – M. V. Lebegyeva. Izdatyelsztvo MAMATOV, 2015.23-26.old. A továbbiakban *Jelabuga 2015...*

borúban az Osztrák–Magyar Monarchia és a császári Németország keleti fronton fogságba esett, begyűjtött katonái közül mintegy 4 ezren itt sínylődtek, többen meg is haltak. 2014-ben a Jelabugai Helytörténeti Múzeum és az osztrák Fekete Kereszt Salzburgi Jótékonysági Szervezet közös összefogásával felújították a sírkertet, ahol a 140 katona nevét márványtömbökre vésték. A sírkert bejáratánál orosz és német nyelvű felirat, rögtönzött fordításomban így hangzik: *„Itt nyugszik 140 hadifogoly, az osztrák császári és a magyar királyi hadsereg (1914–1918) katonái."* A nevekből ítélve magyar fiúk is itt alusszák örök álmukat.[126]

A baskíriai Oktyabrszkij városhoz viszonyítva a tatárföldi Jelabugában a város vezetősége *„A halott katona nem ellenség többé!"* világszerte ismert jelmondathoz tartja magát, és hogy így legyen, a

[126] A teljesség igénye nélkül átmásolt nevek: ***Ignacz Albert***, (1) ***Josep Andraska, Istvan Asztalos, Johann Ader, Josef Bajnstrot, Franz Bakomol, Peter Balicz,*** (2) ***Johann Boschlager, MilkoBosic, Josef Bozak, Karla Biderman, Franz Balmik, Josef Bobej, Viktor Briber,*** (3) ***Peter Bischal, Lepold Brenner, Johann Brenner, Ivan Bokotej, Johan Dorf, Vasili Dogan, Nandor Eizenger (Schezinger),*** (4) ***Hermann Fabik, Jans Fabi, Istvan Fekete, Josef Figura, Janz Flitner, Endre Gaspar, Francz Gelir***, (5) ***Johann Gester, Janos Gerbert, Johann Gezenkt, Alfons Gilwatner, Jans Grot, Johann Grinko, Ilko Grizan,*** (6) Josef ***Gruber, Emil Holan, Engerbert Havel, Peter Höfelmaier, Richard Höpner, Stefan Horvat, Istvan Horvat***, (7) ***Koprijak Likic, Martin Ilis, Janos Jakobek, Jakob Janosik, Nandor Jednits, Teodor Kaiser, Anton Kalman,*** (8) ***Ferencz Kardi, Frencesko Kaspro, Jan Kelen, Tomas Kilcher, Ferencz Kis, Sandor Kis, Ferencz Klaman*** (9).
A félkörben: (1) ***Filip Lajos, Poscman Lajos, Josef Litkoj, Miljan Ljahc, Djura Lapotic, Brinza Lukacs, Janos Maiton,*** (2.) ***Stefan Mariel, Josef Marton, Filip Matias, Andras Moto, Sandor Meisjaros, Angelo Micheloni, Josef Mihály,*** (3) ***Seres Mihaly, Johann Nedelko, Dusan Nedelkovits, Istvan Nemet, Franz Nepuzanka, Balazc Novak, Michae Novak***, (4) ***Michaly Nüniüsz, Tedoko Oreksin, Adolf Otmazel, Jan Ozegal, Janos Pal, Mihaly Polatinus, Istvan Pop,*** (5) ***Georg Pavlovits, Johan Perner, Ferencz Petrovits, Ilja Pol, Friedrich Pop, Vasili Pop***, (6) ***Johann Pristovec, Mathias Pushanits, Georg Reindler, Hekke Rudolf, Leopold Galaeger, Leopold Schreiber, Herman Spinger,*** (7) ***Vaso Stefanosa, Alois Steigelberger, Edwald Stilfelder, Heinrich Stiller, Mari Stoja, Emil Strecher, Marton Szaroüsz***, (8) ***Josef San, Dimitrij Szelezsan, Johann Togesberger, Ion Taud, Josef Teol, Frencs Teretanek, Ivan Todor,*** (9) ***Djuric Tokic, Josef Tot, Jan Trojan, Dimitrij Tsemanz, Janos Turi, Frantos Uwert, Franz Vidic***, (10) ***Wilhelm, Michel, Ferencz, Karl Z., Michel Z., Sandor Z., Josef M.***

Az I. világháborús magyar-osztrák hadifoglyok rendezett sírkertje Jelabugában

város és temetőkerti emlékhelyek civilizált környezetének fenntartását fontosnak tartják.

Visszakanyarodva az I. világháborús sírkertre, érdeklődve fedeztük fel és jegyzeteltem le egy magányos sírkő magyar feliratát: *„**Petrovácz Ferenc** m. kir. 16. honv. ezredbeli hadapródjelölt meghalt 22 éves korában, 1917 évi június 19-én hadifogságban."*

A szomorú életútról árulkodó felirat keltette hangulatot barátaim körében egy érdekes I. világháborús, ám magyar vonatkozású történettel oldottam fel, amely egy igen bátor, 19 éves magyar hadifogolyról szól, aki innen megszökött és a több mint 3 ezer km-re lévő szülőföldjére sikeresen hazatért. Ez a történet valóban *Jelabugához* kötődik, főhősei: egy magyar hadifogoly és egy helyi orosz leányzó, akik elválaszthatatlanul egymásba szerettek. Korábban erről olvastam ***Bekő Tamás***, a Zala Megyei Levéltár munkatársa egyik cikkében. Az általa leírt történet kulcsfigurája a tanulmányait félbesza-

kító ***Molnár László*** (Budapest, 1897), egyévi önkéntes tizedes, aki 1916 júniusában *„a budapesti 30. honvéd gyalogezred kötelékében jutott ki a magyar honvédek egyik leghírhedtebb vesztőhelyére, a bukovinai arcvonalra"*, ahol nem sokkal később orosz fogságba került hadapród őrmesteri fokozattal. Egy ideig *Penzában*, majd 1916 telén *Jelabugában* raboskodott. Ő is ama tisztek sorába került, akiket nem kényszeríthettek munkára, havi zsoldot kapott, szállása emberségesebb volt *„a földalatti barakkokban összezsúfolt sorállományú közkatonákhoz"* képest. Tehát rangjának köszönhetően humánusabb elbánásban részesült, kijárt a városba, és többek között ***Licivel***, azaz ***Lídia Tunguszkova*** 17 esztendős gimnazista lánnyal is megismerkedett. A francia, orosz, magyar nyelvű levélváltások, egymás nyelvének megtanulása, a titkos találkák folytán önzetlen szerelem szövődött a két fiatal között. A lány közben pedagógus lett, azonban a fogolyéletnek is vége szakadt. ***Benkő Tamást*** idézem *„Molnár 1918 nyarán szerencsésen megszökött börtönéből, ám kedvesét Tatárföldön*

Lici és Laci Jelabugában
(Forrás: http://zaol.hu/hetvege/egy-hadifogoly-magyar-altiszt-es-egy-orosz-diaklany-szenvedelyes-romanca-1662893)

hagyta. Háborúkon, forradalmakon és országhatárokon átívelő szerelmük azonban kibírt minden megpróbáltatást. Lici névházasságot kötve először Csehszlovákiába emigrált, majd a hosszú és kalandos út végén a magyar fővárosba érkezett, ahol további életük folyását 1922-ben házasságkötéssel pecsételték meg."[127]

Még a II. világháború alatt, 1941-ben *Jelabugában,* az itteni női kolostorban[128] hozták létre a leghírhedtebb, az NKVD felügyelete alá tartozó 97. sz. lágert. A frontokon fogságba esett német, osztrák, olasz, magyar, román és horvát nemzetiségű hadifoglyok voltak az első lakói. Majd Sztálingrád (ma: Volgográd) ostroma idején a

Jelabugában, az itteni női kolostorban működött az NKVD 97. sz. hadifolytábor

[127] Benkő Tamás: *Egy hadifogoly magyar altiszt és egy orosz diáklány szenvedélyes románca.* In: *Zalai Hírlap Online.* 2014. november 29., http://zaol.hu/hetvege/egy-hadifogoly-magyar-altiszt-es-egy-orosz-diaklany-szenvedelyes-romanca-1662893

[128] A jelabugai női kolostort 1928-29 között a bolsevik hatalom bezártatta, központi templomát 1930-ban felrobbantották. A többi helyiségben úgynevezett gyermekvárost szerveztek, ahol 400 kiskorú fiatalt helyeztek el. A II. világháború idején az NKVD 97. sz. hadifogolytábort állított fel az egykori női kolostorban.

Paulus tábornok vezette 6. német hadsereg[129] 1943. áprilisában foglyul ejtett tisztjeinek, katonáinak egy jelentősebb kontingensét szállították vasúton *Kizner* állomásig. Onnan a leépült, beteg foglyokat gyalog hajtották *Jelabugáig.* A 97. sz. lágerbe csak egy részük érkezett meg, sok százan útközben lelték halálukat. Az első német-magyar hadifogolysírok adatai 1943. március 19-én kerültek a temetőkönyvbe.

A sztálingrádi csoportot a női monostorban az úgynevezett beszszarábiai és tiraspoli németbarát román kontingensek követték.

Az eddig ismert adatok szerint 1943–1948 között 623 főleg német, magyar és más nemzetiségű hadifogoly van eltemetve 207 számozott sírban. A német halottak névsorát két embermagasságú márványtáblára is felvésték. A németországi hozzátartozók előtt ez a városszéli sírkert igen ismertté vált. A sírlátogató német turisták is egyre gyakrabban keresik fel, akik gyertyát gyújtanak, kegyeletteljesen emlékeznek szeretteikre.

Az örökre itt nyugvó ismertebb német foglyok közé sorolják ***Kurt Reuber***[130] orvos kapitányt (mások szerint főhadnagy), a szakma által is számontartott ikonfestőt, aki 1942 decemberében a sztálingrádi romok között fogságba esése előtt festette meg a *Sztálingrádi Madonna* (*„Stalingradmadonna"*[131]) c. ikonját. A jelabugai

---

[129] A hadtörténészek szerint is Sztálingrádnál fogságba esett 91 000 német hadifogolyból csak kb. 6 000 élte túl a fogolytábort és került haza a háború után. Sok ezer magyar katona halt, sebesült meg vagy esett fogságba. A legyengült hadifoglyok többsége el is pusztult az 1943-tól 1955-ig tartó rabság alatt.

[130] *Jelabuga, 2015, 25. o.*

[131] A *Sztálingrádi Madonna* Szűz Mária híres képe, amelyet egy német katona, ***Kurt Reuber*** orvos hadnagy rajzolt Sztálingrádban (a mai Volgograd) 1942-ben, a sztálingrádi csata idején. A *Madonnát* a 16. páncélos zászlóalj parancsnoka menekítette ki az ostromgyűrűből, az utolsó géppel, amely elhagyta a körülkerített 6. hadsereg ellenőrizte területeket. Reuber maga nem volt ilyen szerencsés. Amikor a 6. hadsereg végül megadta magát, fogságba esett. Eredetije Berlinben, a Vilmos császár emléktemplomban látható, másolatait a berlini katedrálisban, a coventryi katedrálisban és a volgográdi katedrálisban állították ki, mint a II. világháborút egymás ellen vívók megbékélésének jelképét.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Sztálingrádi_Madonna

hadifogságban ***Kurt Reuber*** 1942 karácsonya körül festett egy második Szűzanyát ábrázoló képet *A foglyok Madonnája* címmel a hadifogoly-újság számára. A következő karácsonyt a festő már nem érte meg, néhány héttel később, 1944. január 20-án meghalt.

1945–1949 között a *Kvantung*-hadsereg 8 ezer foglyul ejtett japán katonájával bővítették az itteni rabok állományát, akik közül 85-en haltak meg. Összességében a láger fennállástól számítva a kolostor falai közt mintegy 10 000 hadifoglyot őriztek.

Feljegyezték a krónikások azt is, hogy ***Szunicsin Kacujami*** japán fogoly a lágerélet napjait rajzsorozatban örökítette meg.

A kolostor falai között csodák is történtek, ***Otto Rule*** hadifogoly visszaemlékezése szerint az idekerült súlyosan megsebesült foglyok – a

Kurt Reuber
Sztalingrádi Madonna című
ikonjának eredetijét Berlinben,
a Vilmos császár emléktemplomban őrizik

szent helyen Istenhez fohászkodva – néhány nap elteltével felgyógyultak.[132] A német olvasók körében is jól ismert Rule-emlékiratot *Iszcelenije v Jelabuge* címmel 1969-ben oroszul is kiadták. Könyvében név szerint említi és dicséri ***T. A. Necsajev, I. M. Malevickij*** orvosokat és ***T. M. Grebenscsikov*** tolmácsot, akik emberi életek százait mentették meg a jelabugai hadikórházban. Itt indult a világszerte ismertté vált ***Otfried Preubler (Preussler)*** német gyermekkönyvíró és illusztrátor pályafutása, a 21 éves hadnagy első meséit fogságában fogalmazta meg.[133]

A magyar hadifoglyok életéről tudósít az itt raboskodott jászberényi ***Novotni János*** *„Még ebben a hónapban Jelabugába költöztünk. Ez a helység régen püspöki székhely volt, sok szép egyházi épülettel, templommal. Mi már csak raktárakat, istállókat és hadifogolytáborokat találtunk bennük. Itt leginkább a mezőgazdaságban foglalkoztattak bennünket. Rossz ásókkal napi 100 m² földet kellett felásnunk fejenként. Itt láttam német tiszteket ekét húzni, német tisztet agyonlőni, mert a kijelölt zónahatárt átlépte egy-két zöldellő falevélért.*

Japánokkal is találkoztunk. Az ő tisztjeiket is ekehúzásra akarták kényszeríteni, de ők ezt megtagadták. Az őrség lövöldözésére a japánok parancsnoka sorakoztatta embereit, és bevonultatta a táborba. Többet nem küldték ki őket mezőgazdasági munkára."[134]

---

[132] *Kazanszka-Bogorodnyickij Zsenszkij Monasztir.* Szosztavityel: glavnij redaktor – Ilja KRIVOV. Jelabuga, 2014, 14.o.

[133] ***Otfried Preussler*** (Liberec, 1923.10.20.–2013.02.18.) meseíróa jelabugai hadifogság után Németországban 1953 és 1970 között tanárként dolgozott. Ekkor bontakoztatta ki tehetségét meseíróként és illusztrátorként.1972-ben megnyerte a német gyermekirodalmi díjat (Deutscher Jugendliteraturpreis) *Krabat* című könyvéért, de a német nyelvterületen számos más díjazásban is részesült. Műveit 55 nyelvre fordították le, és világszerte több mint 50 millió könyvet adtak el belőlük. Szintén ismert világszerte a Der Räuber Hotzenplotz című könyvsorozata. Magyarul megjelent könyvei: *Málévári ribillió, A kis boszorkány, Krabat a Fekete Malomban* stb.

[134] NOVOTNI János: *Hadifogság Baskíriában, ahol őseink is jártak.* In: HH 199.: *Hadifoglyok írják.* Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – *Múlt nélkül nincs jövő.* Sorozatszerkesztő: DR. SZIJJ Jolán. http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm

Az egykori lágerként működtetett épületkomplexum 1993-ban visszakerült jogos tulajdonosához, azóta újra női kolostorként funkcionál. Bejártuk a felújítás alatt lévő területet. A felrobbantott templomot újjáépítették, a lágeréletre emlékeztető nyomokat rég eltüntették.

1993-tól a női kolostor területén újjáépítették a felrobbantott templomot

Az NKVD 97. sz. lágeréből csak a város szélén lévő rendezett német-magyar és a külön elkerített japán hadifogoly-temető maradt meg, amelyeket 1989-ben a sírlátogató német és magyar turisták, hozzátartozók nagy megelégedésére a város vezetősége a német és a magyar hadisírgondozó irodák közreműködésével teljesen felújított, azóta a fenntartók a sírkertet folyamatosan gondozzák.

2002-ben a japán hadisírgondozók a Jelabugai Helytörténeti Múzeummal közösen exhumálták a volt japán hadifoglyok marad-

ványait és hazaszállították a szigetországba, a kiüresített sírkertben figyelemre méltó emlékművet állítottak.

II. világháborús német-magyar hadifoglyok rendezett sírkertje

1943-1948 között 623, főleg német, magyar és más nemzetiségű hadifogoly, köztük tiszt van eltemetve 207 számozott sírban

A jelabugai sírkert emléktáblájának magyar és orosz felirata: A II. világháborúban elhunyt magyar hadifoglyok nyugszanak itt

A tatárföldi utazásunk során *Urussu, Jutaza, Bakirova, Bugulma, Almetyevszk* településeket érintve eljutottunk Jelebuga és más helységekbe, ahol egykori kényszermunkatáborokat, hadifogoly-temetőket azonosítottunk, dokumentáltunk. Azonban a legemlékezetesebb kegyeleti főhajtásunk színhelye *Jelabuga* város (Káma folyó völgyében) magyar-német hadifogoly-temetőjében és a 97. sz. szigorított NKVD-láger helyéül szolgáló női kolostorban volt.

A politikai elítélteket a jelabugai GULÁG átnevelő-kényszermunkatáborban a KAMAZ autógyár építkezésén dolgoztatták, a 92. sz. láger lakóival nem érintkezhettek. A lázadozó rabok közül egyeseket *Kazany* egyik börtönszerű elmegyógyintézetbe (pszihuska) zárták.

A feledésbe kényszerített halottak emlékének tatár és magyar megörökítői

A népgyilkos rendszer sztálinistái az itteni tatár értelmiség százait is a Gulág-táborokba hurcolták, megtizedelték. A megalázó, gyalázatos rendszerben a *„feledésbe kényszerített halottaknak”* és ifjúkori éveinek a

tatár ***Ajaz Giljzanov*** író *Imádkozzunk!* c. memoárregényében állított méltó és kegyeletteljes emléket, aki a magyarországi ***Galgóczy Árpáddal*** (Szamosangyalos, 1928. nov. 8.) a későbbiekben József Attila-díjas költővel, műfordítóval együtt raboskodott 1953–1954-ben a *Karaganda* környéki *Volinka* lágerében, ahol a helyi bányában együtt követ fejtettek.

Gesztus értékű cselekedetnek tartom, hogy a 2017-ben megjelent memoárregény magyar kiadásához előszó levelet írt egykori Gulág-rabtársának ***Galgóczy Árpád***, aki 2011-ben Budapesten is bemutatta saját életrajzi trilógiáját. Ő szovjetellenes ellenállóként került a Gulágra, és ott olyan jól megtanult oroszul, hogy hazatérése után az egyik legjobb magyar műfordító lett. Egykori fogolytársát ekképpen idézte, szólította meg: *„Aztán elváltunk, én kiszabadultam a lágerből, és nyilván ez történt veled is, de akkor már kikerültünk egymás látóköréből. Nekem hat évet kellett várnom, míg végül hazatérhettem, Neked több szerencséd volt.*

Aztán megbukott a rendszer. Bekövetkezett az, amit már remélni sem mertünk. Hallom, mekkora örömmel fogadtad gyönyörű szép 1956-os forradalmunkat és szabadságharcunkat, amely elbukott ugyan, de az első olyan léket ütötte a leninizmus-sztálinizmus hajóján, amelyet eltömni, betapasztani többé már nem lehetett.

A rendszerváltás után emberebb lett az ember, Te felhágtál az irodalom legmagasabb csúcsaira, néped büszkesége lettél. A sors nem adta meg, hogy sikeres szabad emberekként találkozzunk, Te itt hagytál bennünket, de kifogtál a sorson, 63 év után is megszólítottál, s most műveid új kiadásához én írom az előszót. Lassan betöltöm 90. életévemet, és idővel szépen elballagok utánad. Mekkorákat fogunk beszélgetni! Addig viszont légy türelemmel, várj rám, s én megígérem, hogy megkereslek.

Ajaz, drága barátom, a viszontlátásra – odaát!"[135]

---

[135] Giljazov, Ajaz: *Imádkozzunk!* Memoárregény. (Ajaz Giljazov *Davaj, pomolimszja!* Nauil Ismuhametov orosz fordítása alapján magyarra fordította Vértes Judit (9–167. o.) és Soproni András (167–413. o.). Előszó: Galgóczy Árpád. A GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány, Budapest, 2017, 7–8. o.

A baskír- és tatárföldi expedíció után a sajtóból értesültem, hogy ***Galgóczy Árpád*** neves magyar műfordító és költő volt a díszvendége a Kazanyi Szövetségi Egyetem tatár nyelv és irodalom kara 2016. október 19-i rendezvényének. Az akkor 88 éves alkotót a rendezvény szervezői annak kapcsán hívták meg, hogy a Tatár Köztársaságban kezdeményezték az egyik legkiemelkedőbb kortárs tatár író, ***Ajaz Giljazov*** *Imádkozzunk!* című regényének orosz nyelvű kiadását, melynek egyik szereplője volt rabtársa, ***Galgóczy Árpád.***

Az 1947-ben húsz évre elítélt ***Galgóczy Árpád*** politikai fogolyként 13 évet töltött az egykori Szovjetunió területén található GULAG-táborokban, ahol megtanult oroszul. Egy Karaganda melletti táborban ismerkedett és barátkozott meg az 1950-ben a hírhedt 58-as paragrafus alapján szintén politikai nézetei miatt elítélt ***Ajaz Giljazovval*** (1928–2002), a későbbi híres íróval, akinek *Zsezkazgan, Kengir, Balkas, Aktasz, Volinka* jelentette lágeri pályafutását.

Magyarországra történő visszatérését követően ***Galgóczy Árpád*** – aki az idők során Puskin és Lermontov egyik legautentikusabb magyarországi műfordítójaként szerzett szakmai elismertséget – elvesztette a kapcsolatot a mintegy húsz regényt jegyző tatár népi íróval, aki haláláig már nem is találkozhatott egykori fogolytársával.

A tatár író vallomásszerű önéletrajzi regényének orosz nyelvű változata készülő kiadása kapcsán a kazáni egyetem illetékesei újabb próbálkozást tettek ***Galgóczy Árpád*** felkutatására, ami – főkonzulátusunk segítségével – sikeresnek bizonyult, s az idős magyar alkotó a meghívást elfogadva személyesen vett részt a kazáni rendezvényeken.

A Kazanyi Szövetségi Egyetemen megtartott ünnepélyes eseményen részt vett a tatár író özvegye, három gyereke, a helyi politikai és kulturális élet számos jeles képviselője, valamint a 2015-ben megnyílt Magyarország Kazáni Főkonzulátusa élére kinevezett ***Kontra Ferenc*** főkonzul és a külképviselet több munkatársa. Az író özvegye, ***Rita Haszanova*** *A büszke magyar Galgóczynak* felirattal el-

látott emléktárgyat adott át a vendégnek, akit a zsúfolásig megtöltött terem hallgatósága felállva, tapssal köszöntött. Figyelemreméltó volt, hogy a rendezvényen olyan idézetet is felolvastak a hazájában hosszú ideig mellőzött tatár író művéből, amely az 1956-os budapesti forradalom után bekövetkezett elnyomásról, a szovjet tankok dicstelen szerepéről tett említést.[136]

Gulyás Gyula filmrendezőt idézem, aki a túlélőről filmet is készített:[137] *„Sok történetet ismerhetünk a Gulág szigetvilágról – magyarul is, magyarokról is. Ám a mi Árkásánk (Árpádunk) párját ritkító Odüsszeiát teljesített, valódi hungarikumot hozott létre. Szinte akaratlanul. Csak megérezte már igen korán, hogy a legszörnyűbb ideológia mentén prosperáló kultusz és terror árnyékában is él és létezik valamiféle kultúra."*[138]Az elmondottak kapcsán ***Galgóczy Árpád*** egyik írásában talált útravaló gondolatai megszívlelendő bölcsességről tanúskodnak: *„...egyetlen nép szellemiségét, lelkiségét, művészetét sem szabad azonosítani az Őt megnyomorító és elaljasító politikai rendszerrel. Az ilyen esetekben egyenlőségjelnek nincs helye, és nem is lesz soha."*

Galgóczy Árpád méltatása nem vált egyedi esetté a magyar külképviselet[139] által újraélesztett tatár-magyar kapcsolatokban. A Kazanyi Szövetségi Egyetemen Kulturális Tájékoztató Központ nyílt, valamint kiállítások, dokumentumfilmek, könyvbemutatók,

---

[136] A rendezvényről megjelent tudósításokat az alábbi linkeken lehet megtekinteni: http://www.business-gazeta.ru/article/326095, http://kpfu.ru/philology-culture/ego-pravda-ego-molitva-252052.html

[137] A Gulag Emlékbizottság támogatásával, a GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány (***Pintér Jolán*** elnök) közreműködésével ***Galgóczy Árpád*** túlélőről *Kifutás* címmel ***Gulyás Gyula*** dokumentumfilmet készített, amely a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja alkalmából 2018. február 26-án a budapesti Uránia filmszínházban került bemutatásra.

[138] Lásd az Uránia Nemzeti Filmszínház honlapját: http://www.urania-nf.hu/esemenyek/1153/2018/02/26/kifutas-gulyas-gyula-dokumentumfilmje

[139] Lásd bővebben: Magyarország Főkonzulátusa Kazany honlapját: https://kazany.mfa.gov.hu/nodes/nodes/term/page:4/slug:all/type:news

konferenciák, üzleti fórumok stb. keretében folyamatos kultúrprogramok megvalósítására kerül sor a tatárok székesfővárosában és a vidék nagyobb településein.

„Magna Hungária" kapujában

Mikrobusszal a délutáni órákban hagytuk el *Jelabugát,* és a mintegy 200 km-re lévő Oktyabrszkijba, szálláshelyünkre vettük utunkat.

Jurij Lapsin barátunk kalauzolásával *Tatárföldön* és *Baskíriában* felkerestünk több olyan települést, kurgánt, ahol állítása szerint ősmagyarok temetkezési helyei voltak. Az *Ik/Ék* folyó völgyében, ahol az *Uszeny* patak partján terül el *Musztafino* és *Tukajevo* tatárok lakta kis falu, az egyik kurgán (mások szerint domb) tetején megszemléltünk egy ősi oltárkövet és a temetkezések helyszínét is.

Tukajevo egyik kurgánjának tetején
a helyi népemlékezet szerint egy ősi oltárkő van

Ez a természeti kincsekben rendkívül gazdag vidék több mint másfélezer esztendővel ezelőtt a keleten maradt magyarság és a bolgárság valamikori szállásterülete, az ismert magyar vándorló, ***Julianus*** barát szavait idézve a *Magna Hungária*[140] és *Magna Bulgária* volt, ahol az orosz, baskír, tatár és magyar régészek az ősmagyarok nyomára bukkantak, eddig 3 igazolt temetőt, 15 kurgánt, 5 várost, 4 kistelepülést tártak fel.[141]

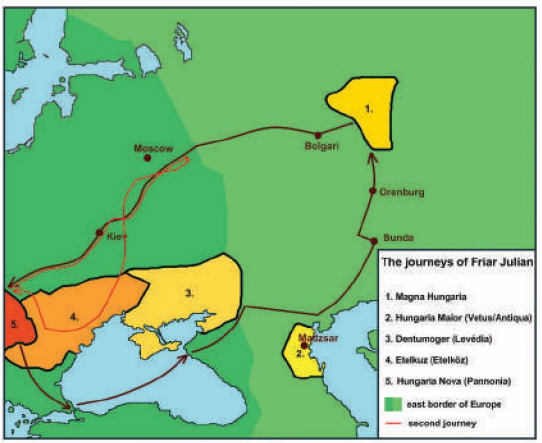

Julianus útjai
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Julianus_barát

[140] *Magna Hungaria* a régebben feltételezett nagy vagy régi Magyarország latin neve az Urál délnyugati oldalán. Mint őshazát, ma vitatják, de egy időben éltek ott magyarok. Létezéséről ***Julianus*** barát tudósított 1236-ban. Őt megerősítette ***Giovanni da Piandel Carpine*** is. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Magna_Hungaria. Továbbá: ***Thury József*** (1861-1906) történész-turkológus a magyar nép eredetéről írt háromrészes tanulmányában a korabeli keleti kútfők alapján kimutatta, hogy a késő ókori és a középkori forrásokban egyáltalán nem szerepel *Magna Hungaria*, mind földrajzi fogalom. Julianus írta le először azt, hogy *Nagy-Magyarország,* vagy *Magna Hungaria* északon található. A kelet európai tatárjárást követően keletre merészkedő pápai követ, ***Plano Carpini,*** majd a francia király küldötte, ***Wilhelmus Rubruk*** a magyar szerzetes nyomán már úgy emlegetik a Volga-menti vidéket, mintha annak valóban *Magna Hungaria* lett volna a neve.

[141] Lásd: Ivanov, V. A. *Putyami sztyepnih kocsevij* (A sztyeppi nomádok Nyomában), Tanulmánygyűjtemény. Ufa, 1982.

Az egyik baskír kisenciklopédiában a következő címszót találtam: *Magyar hipotézis a baskírok származásáról* (*Magyarszkaja gipoteza proiszhozsgyenyije Baskir*).[142] A teória szerint az időszámításunk első évezredében az *Elő-Urálban* megjelent ősmagyarok, finnugor törzsek és az itt élő ősbaskír törzsek közötti érintkezésben a kultúra és a nyelv területén sok közös vonást fedeztek fel. Egyes kutatók szerint *Ómagyarország,* illetve *Magna Hungária* a kusnarenkovói és a karajankupovói/kajakupovói kultúra[143] hordozói az ősmagyarok voltak. Például a baskír-magyar lingvisztikai párhuzamokat is lényegesnek tartják. A mai magyar toponímiák, illetve helynevek között előforduló baskír szavak: *Szakmar, Urial, Tokszaba, Dima*, az etnonímiák vonatkozásában ismert a *Jenő, tarkan, kaszi/keszi* és más szavak. Forrásalapnak tekintik ***Julianus,***[144] ***Plano-Carpini,***[145] ***Rubruk***[146] nyugat-európai szerzők szövegeit, akik munkáikban a baskír vidéket, mint *Nagy-Magyarországot* írják le, az ősmagyaro-

[142] Forrás: Garilov T. M., Kuzejev R. G., *Baskiro-magyarszkaja problema* //Arheologija i etnografija Baskiriji. -T.1. – Ufa, 1962.

[143] A *kusnarenkovói kultúra* az Urál hegységtől (Dél-Urál) nyugatra fekvő területeken elterjedt, VI-VIII. századi régészeti műveltség. A lelőhelyek többsége a mai Baskíria területén található, a temetők főleg a *Belaja* folyó mentén csoportosulnak, de két lelőhely található a *Káma* jobb partján. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kusnarenkovói_kultúra

[144] ***Julianus*** barát egy magyar Domonkos-rendi szerzetes volt, aki ***Gerhardusszal*** és még néhány szerzetestársával két utazást tett, hogy megkeresse a magyarok őshazáját keleten. A ***Julianus*** barát két útjáról készült feljegyzéseket a vatikáni levéltár őrzi. Az első útról (1235–1236) ***Pater Richardus*** – valószínűleg ***Julianus*** felettese – írt jelentést a pápai kúria számára, a második útról (1237–1238) maga ***Julianus*** írt feljegyzést (*Levél a tatárok életéről*). A kéziratokat ***Cseles Márton*** magyar jezsuita fedezte fel újra a vatikáni levéltárban 1695-ben, de felfedezése kiadatlan maradt. Ötven évvel később, 1745-ben ***Desericzky Ince*** piarista szerzetes újból rábukkant a kéziratokra és 1748-ban kiadta azokat *De initiis ac majoribus Ungarorum* c. művének második kötetében. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Julianus_barát

[145] ***Giovanni da Piandel Carpine*** latinul ***Plano Carpini Johannes*** (1180 k.–1252) ferences rendi szerzetes, tartományfőnök, pápai legátus, érsek. A ferences szerzetesrend egyik első buzgóterjesztője. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Giovanni_da_Pian_del_Carpine

[146] Lásd bővebben: XIII. századi szerzetes utazók (***Julianus, Plano Carpini*** és társai, ***Rubruk***) http://finnugor.elte.hu/?q=szerzetesek

kat pedig a baskírok fölé helyezik. A keleti szerzők közül a hasonlóan megnyilatkozó ***Ibn-Ruszta*** (X. sz.) a baskírokról írt jellemzését is forrásnak tekintik, aki leírja: *„Sátrakban élnek, egyik helyről a másikra vándorolnak és megfelelő fűben gazdag legelőket keresnek."* Szerinte a *„baskírok (magyarok) a pecsenyeg és a bolgárföldek közötti térségben éltek."*[147]

Meg kell jegyeznem, hogy az ősmagyar-ősbaskír kapcsolatok kérdése erősen megosztja a mai baskír, orosz és magyar történészeket, nincs egybehangzó vélemény, egyesek tagadják, mások viszont az eddigi régészeti oldalról feltárt és elemzett leletek alapján bizonyítani tudják, hogy az *„ősmagyarok és ősbaskírok valamikor erősen részt vettek egymás néppé válásában."*[148] Egy harmadik csoport mindezt felülírja az őshun-ősbaskír kapcsolatokkal, származási gyökereiket az V. században az Urál déli térségében előre tört ***Attila*** vezér hun népéhez vezetik vissza.[149]A további elméletek felsorolásától eltekintek.

A szakirodalom szerint meglepően gazdagok az *Oktyabrszkij*-ban 1957-ben letelepedett és rajztanárként, helytörténészként tevékenykedő ***Aniszin Pavlovics Sokurov*** (1912–1990) régész kutatási eredményei, akinek a nevével fémjelzett régészeti térképén több mint 400 archeológiai emlékhely, illetve régészeti forráshely van feltüntetve. A *Baskírföldön* és *Tatárföldön* végzett feltárások zöme a középkori IX–XIV. századból való. Ebből az *Ik* folyó középső szakaszának völgyében 97 temetőt, kurgánt, ősi lakhelyet találtak.[150] ***Sokurov*** a magyarországi ***Erdélyi István***[151] (1931-2020) nemzetközi

[147] *Kultúra Narodov Baskortosztana.* Szlovar-szpravocsnik... Avtor-szoszt. SZ. G. SZINENKO, podobscsijred. prof. M.V. ZAJNULIN. Ufa, 2003.98. o.

[148] ZEGERNYEI: *Közös őshaza? Baskírok és magyarok: közelítés a régészet felől.* In: Nyelv és tudomány, 2010. október 22. https://www.nyest.hu/renhirek/baskirok-es-magyarok-kozelites-a-regeszet-felol?comments

[149] MOVLETOV, V. Sz. *Isztorija i kulytura Baskorstosztana.* Ufa, 2008. 12. o.

[150] SOKUROV A. P. *Materiali k arheologicseszkoj karte nyizsnyeho tecsenyije r. Beloj i szrednyego tecsenyije r. Ik //Drevnosztyi Baskiriji.* M., 1970.

[151] Lásd: ***Erdélyi István*** (régész) -https://hu.wikipedia.org/wiki/Erdélyi_István_(régész)

szinten számontartott kiváló régész munkáit is ismerte,[152] aki 1955–1959 között aspiráns volt a Leningrádi Állami Egyetem Régészeti Tanszékén (Szentpétervár) és 1959-ben szerezte meg a kandidátusi fokozatot *A magyarok Levédiában* című dolgozatával.

1957–1958-ban a baskíriai Djurtulinszki járás *Kusulevo* településen, ***A. P. Sokurov***, ***V. A. Ivanov***[153] és mások segítő közreműködésével végzett eredményes feltárásokat, a leletek a IX. sz. végéről és a X. sz. kezdeti időszakából származnak, amelyeknek egy része az 1957-ben ***Sokurov*** által létrehozott múzeum gyűjteményébe került. Mellesleg ***Erdélyi*** kollégája, ***Ivanov*** professzor az ősmagyarok és a kipcsakok (kunok/hunok) sajátos keveredéséből eredezteti a baskír nép kialakulását.

A Sokurov-kultuszt az is élteti, hogy az Oktyabrszkij tájtörténeti múzeum[154] 1990-ben felvette a nevét. A városban élt régész, muzeológus tevékenységéről csoportunknak ***Medvegyeva Irina Venyiaminovna***, a városi múzeum igazgatója számolt be, amikor a malenkij robotról szóló konferenciánkat a város vezetőinek tiltása ellenére megtartottuk.

„Két esztendőnyi járás" után ***Julianus*** barát *Nagy Bolgárországba* érkezve, ezen a földön találkozott először egy *„madzsar asszonynyal"*, aki *„megmagyarázta a barátnak az utat, hogy merre menjen, s azt állította, hogy kétnapi járóföldre biztosan megtalálhatja azokat a*

---

[152] Erdeji I. *Bolsaja Vengrija*// Acta Archaeologica Akademiae Scientiarum Hungaricae.13. Budapest, 1961.

[153] Lásd: Ivanov, V. A. *Putyami sztyepnih kocsevij* (A sztyeppei nomádok nyomában) című tanulmányában (Ufa, 1982) többek között a baskírföldi ősmagyarokról, a feltárt ősmagyar sírokról, kurgánokról is ír. Ő az ősmagyarokat nem sorolja a finnugorok közzé, mivel ezek a csoportok jóval északabbra éltek. A tanulmánygyűjtemény bemutatásának forráshelye: Dupka György: „Hova tűnt a sok virág..." Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941–1955) nyomában. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2013, 195. o.
Tárolt változat: http://mek.oszk.hu/11300/11392/

[154] http://www.museum.ru/M1173

magyarokat, akiket keresett. Így történt. Megtalálta pedig őket a nagy Etil[155] *folyó mellett...*"[156]

Julianus észak felé a *Belaja* és az *Ufa* folyók összefolyásáig jutott el, azaz a mai *Ufa* városáig. Innen nyugatnak, délnyugatnak tartva érkezett haza első útjáról 1236-ban. Útvonalának egy részét mi is bejártuk, a *Volga, Káma, Belaja, Ik* folyókon átkeltünk párszor.

Elképzeltük és felidéztük, hogy 781 esztendővel ezelőtt ***Julianus*** barát hosszú hónapokon át gyalog vagy lóháton miként juthatott el *Ufáig* és vissza *Budáig.* Megértette az itt talált magyarok nyelvét, tőlük olyan híreket szerzett, hogy a keleten lakó mongolok megtámadni készülnek Európát. Hazatérve beszámolt tapasztalatairól ***IV. Béla*** királynak is.

A millecentenárium évében előttünk járt ***Petraskó Tamás*** tanár, lovas hagyományőrző is, akinek az első nagy szervezése nyomán jött létre a 13 tagú *Magna Hungaria Expedíció*[157] 1996-ban, amikor nyolc lovas élén indult el *az Őshazából* az *Ural* hegység lábától, eleink útját követve, „hont foglalt" itt, a Kárpát-medencében. A 4200 kilométeres utat mindannyian sikeresen teljesítették négy hónap, pontosabban 130 nap alatt. Emlékszem, a *Vereckei-hágón* népes csapattal fogadtuk és üdvözöltük őket, Budapestre, a Hősök terére igyekeztek. A feledhetetlen esemény óta 20 esztendő telt el. A nyugdíjas tanár[158] 2013-ban Gömörszőlősön telepedett le, ahol a Gömöri Lovasudvar[159] szellemi vezetőjeként élő történelemórákat vezetett, íjász-, lovasíjász-, lovas harci edzéseket, oktatást tartott.

---

[155] *Volga* folyó neve.

[156] Részlet ***Pater Richardus*** (német szerzetes, pápai megbízott) úti jelentéséből (1236-ban). Tárolt változata: http://www.ehumana.hu/arpad/szoveg/to16.htm

[157] Lásd az emlékútról készült dokumentumfilmet. I. rész: https://www.youtube.com/watch?v=9NGX-JwiofY&feature=youtu.be

[158] 2013.02.09-én a *Magyar Kultúra Lovagja* címet kapta ***Petraskó Tamás.*** A kisrozvágyi polgármester a magyar kulturális örökség ápolásáért kapta az elismerést. A kitüntetéssel járó láncot, oklevelet és ezüst kitűzőt Budapesten vette át.

[159] Lásd bővebben: www.gomorilovasudvar.hu

Csoportunk a *Magna Hungaria Expedíció* által is követett útvonalon – segítő társainktól elbúcsúzva – sajnos nem lóháton, hanem mikrobusszal indult vissza *Ufába*. A mintegy kétszáz kilométeres távolságot közel 3 óra alatt, ráérősen tettük meg. Közben dúdolgattam, mondogattam én is magamban ***Kodolányi János***[160] *Julianus barát*[161] című történetét lezáró, ám fülbemászó versikéjét, amelyet a barát a *Káma* folyón átkelve *„Magna Hungaria kapujában"* találkozva vélt hallani a nótázó előmagyaroktól, és az én fülemben is fölharsant *„a lovakon poroszkáló vidám férfiak harsány éneke:*

Sűrű a lovam sörénye,
Feketével ki fonta be..."[162]

A Baskír-Magyar Baráti Társaság úttörői

Ufában újra az *Agidel* Hotelben szálltunk meg, 2012 nyarán már a falai közt töltöttünk néhány élménydús éjszakát, szállásadóink akkor és most is barátságosan fogadtak minket.

Örömmel olvastuk azt a hírt is, hogy magyar részvétellel turkológiai tanácskozásra került sor Baskírföld székhelyén, és *Magyar Információs Pont nyílt* Ufában,[163] ahol az Orosz Tudományos Akadémiának a második legnagyobb tudományos központja található. Ennek az intézménynek a történelmi, nyelvi és irodalmi intézetében adták át az úgynevezett magyar pontot. Az eseményen jelen volt ***Baranyi***

[160] Lásd: ***Kodolányi János*** (Telki, 1899. március 13.–Budapest, 1969. augusztus 10.) Kossuth-díjas magyar író, újságíró, az úgynevezett népi írók kiemelkedő képviselője.

[161] Lásd tárolt változatát: Kodolányi János: Julianus barát (regény), http://mek.oszk.hu/01100/01140/html/index.htm

[162] Kodolányi János: *Julianus barát*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971. 876. o.

[163] Forrás: http://oroszhirek.hu/2016/06/28/magyar-informacios-pont-nyilt-ufaban/

András,[164] a Balassi Intézet Moszkvai Magyar Kulturális Központjának igazgatója is, akinek nyilatkozatából értesültünk arról, hogy az ufai a 11. magyar tájékoztatási pont Oroszországban. Moszkvában, Szentpéterváron, Jekatyerinburgban és hét finnugor régióban működik ilyen, ez az első, amelyet türk nyelvű orosz régióban hoztak létre.

A megnyitót, amelyen ***Gumerova Lilija***, a Baskír Köztársaság miniszterelnök-helyettese is részt vett, az *Oroszországi népek nyelvjárásainak aktuális problémái* című tudományos konferencia keretében tartották. A tanácskozást a baskírföldi akadémiai intézet és a Moszkvai Magyar Kulturális és Tudományos Központ közösen szervezte ***Torma József*** magyar turkológus, néprajztudós (1943–2000) születésének 70. évfordulója alkalmából. A szakember az Ufában lévő baskíriai akadémiai intézetben is tevékenykedett. Közleményeinek jelentős részében a baskírok között végzett helyszíni gyűjtéseinek eredményeit tette közzé. 1998-ig Magyarország almati nagykövete volt. Négy magyar résztvevője is van a konferenciának. ***Torma Tamás***, a magyar néprajztudós fia, valamint három magyar turkológus: ***Somfai Kara Dávid***, ***V. Szalontai Judit*** és ***Dallos Edina***. ***Baranyi András*** elmondta, hogy a Baskír Köztársaság kultúráért is felelős miniszterelnök-helyettesével konkrét magyar-baskír együttműködési programokról állapodtak meg.

A baskír-magyar kapcsolatoknak fontos mérföldköve lett a *Nagy-Kurultáj,* vagy röviden *Kurultáj*[165] magyar hagyományőrző rendezvény, amelyre kétévenként kerül sor *Bugacon* a Magyar Turán Alapítvány szervezésében.[166] A sztyeppei lovas nomád kultúra és a keleti eredet hagyományának ápolásába, a hun–türk-tudatú népcsoportok képviselőinek fórumtevékenységébe 2010-től Baskírföld

[164] A későbbiekben Magyarország Asztanai nagykövete

[165] A Kurultáj elindítója, főszervezője ***Bíró András Zsolt*** humánbiológus-antropológus.

[166] ***Lezsák Sándor,*** mint az országgyűlés alelnöke, elvállalta a Kurultáj védnöki tisztét.

hagyományőrző csoportjai is bekapcsolódtak. Már 2010-ben ***Bíró András Zsolt*** humánbiológus-antropológus által vezetett magyar küldöttség is jelen volt a Baskír Kurultáj ufai rendezvényein. Megjegyzendő, hogy a Baskíriával szomszédos Tatársztán is csatlakozott a Kurultájhoz.

Ezekről és más kérdésekről is elbeszélgettünk baskíriai barátainkkal, akik számunkra turisztikai látványosságokat megtekintő buszos-gyalogos programot szerveztek, a városnézés késő délutánig eltartott.

A szállodánkhoz közeli kávézóban ***Farit Számigullin*** régi barátunk meghívását elfogadva búcsúestre gyülekeztünk, ahol a csoport minden tagja által támogatott indítványomra megalakítottuk a *Baskír–Magyar Baráti Társaságot*, elnökévé egyhangúan választottuk meg régi barátunkat, ***Farit Számigullin*** ufai mérnököt.

Az alakuló ülésen 15-en vettek részt, köztük történészek, civilszervezetek képviselői, a baskíriai értelmiség képviselői (turisztikai

Ufában megalakítottuk a Baskir-Magyar Baráti Társaságot

szakemberek, kutatók, vállalkozók, egyetemisták, grafikusok), illetve a pécsi Német Kör által szervezett kutatócsoport tagjai.

Elnökségi tag lett továbbá:

Lapsin Jurij, alias ***Arnold György*** képzőművész,

dr. Bognár Zalán GULÁG-GUPVI-kutató,

Matkovits-Kretz Eleonóra, a pécsi Német Kör elnöke,

Árvay Attila, a Szerencsi Német Önkormányzat elnöke,

Szenácz Mihályné (az Oktyabrszkiji 1701-es munkatáborban robotoló magyar szülők itt született leánygyermeke),

Harsányi Zoltánné (Jurij Lapsin magyarországi unokatestvére, nyugdíjas tanár), ***Dmitrienko (Belasic) Anna*** idegenvezető és mások.

A Baskír-Magyar Baráti Társaság megalakulását, létrehozását üdvözölte ***Kontra Ferenc***, Magyarország kazanyi főkonzulja is.

A magyarokat testvérnépként fogadó ***Farit Szamigullin*** elnök az alakuló ülésen az MTVA-t az utunkról tudósító szerkesztőriporternek (***Noll Katalinnak***) is nyilatkozott. Szavai szerint a létrehozott civil szervezet célja, hogy a népi diplomácia eszközeivel hatékony segítséget nyújtson a baskíriai kormányzati szerveknek és az önkormányzatoknak kiszélesíteni Magyarországgal és annak önkormányzataival, intézményeivel és civilszervezeteivel a kétoldalú kapcsolatokat gazdasági, kereskedelmi, humanitárius, kulturális és tudományos területen.

Az kutatóút egyik legnagyobb negatívuma, hogy Oktyabrszkij város kommunista, ortodox szemléletű vezetői nem kívántak velünk találkozni és megakadályozták a központi emlékmű felállítását. Tervünkről azonban nem mondtunk le. Erre köteleznek minket azok az ezrek, akiknek nevében a Gyomaendrődről származó, fogságának itteni éveit megéneklő ***Tímár Máté*** (1922–1999) hadifogoly – aki a Margitszigeten esett fogságba és fogolyvonata az Urálig meg sem állt – *Baskírföldön* című versében ekképpen szólt:

„Baskírföldön, negyvenfokos
farkasfogú télben,
összetépett imakönyvlap
száll orkánló szélben,
olvasni sem lehetne tán,
azt, mi rá van írva,
de mintha a vihar nyelvén
a Kisjézus sírna...

Nézem, nézem, az enyém volt,
Édesanyám adta,
s barakkzabrán a GPU-s
zsákmányául marta,
elkobozta, és véle még
néhány sánta versem,
s mint papír a szélviharban,
úgy zokog a lelkem...
Ural, 1946"[167]

[167] TÍMÁR Máté: *Lélekváltság,* 1996. http://hgyvk.hu/index.php/a-konyvtarunk/nevadok/timar-mate/timar-mate-versei/58-baskirfoldon

NEGYEDIK EMLÉKÚT
(2017)

„Ezer fogoly küldi imáját az égbe,
Hallgasd meg hát, Uram, kérésünket végre.
Könyörögve kérünk, segíts haza minket,
Bűneiben szenvedő fogoly népeidet.
Mi atyánk, Úr Isten, ki fenn vagy az égben,
Hallgasd meg hát sok-sok kérésünket végre...”

(Ismeretlen szerző, *Ezer fogoly...*, 1944)

A KAUKÁZUS LÁBÁNÁL CSECSENFÖLDÖN

A kaukázusi térség országait felkereső kutatócsoportunk első állomáshelyére, a *Csecsen Köztársaságba*, amely az *Oroszországi Föderáció* tagállama az ország déli határán, a *Kaukázus* északi részén, a Budapest–Moszkva (átszállás Vnukovón)–Groznij légi útvonalon repülőgépjárattal érkezett.

Groznijban a *Gorodok Hotelben* laktunk, és a város vezetősége által kijelölt ***Larszanov Hamzat*** helytörténész és újságíró volt a kalauzunk, akitől bőséges információt kaptunk *Csecsenföld*, másnéven *Icskéria* múltjáról és jelenéről.

Sokat mesélt őseiről, a bátor és harcias csecsen népről, akik a *Dagesztánban* élő népcsoportokkal vannak közelebbi rokonságban, azonban minket, magyarokat is egykori kaukázusi testvérnépként üdvözölt.

Mint elmondta, a csecsenek klasszikus értelemben vett néppé egészen az 1800-as évekig nem szerveződtek, hanem úgynevezett *aul-közösségekre* oszlottak, ami egyfajta nemzetségi jellegű tagolódás (települési egységekbe tömörültek). Patriarchális nemzetségeiket *tejpeknek* nevezték, szigorú származási rend alapján működtek (szigorúan szabályozott exogámia). A nemzetségi szervezet intézményei, mint a vérbosszú, a nemzetségi tanács, a nőrablás, a vendégbarátság stb. mind a mai napig fennmaradtak. Ezek a nemzetségek kö-

rülbelül 40-50 fős nagycsaládokból álltak, a család feje a nemzetségi tanács tagja és a vallási teendők ellátója volt.

A XVI. században az *Icskeri* hegyekből a síkvidékre vándoroltak. A XVIII. században felvették az iszlám vallás szunnita ágát, de továbbra is megmaradt ősi mitológiájuk, valamint rítusaik.

1845-ben az oroszok rátámadtak *Csecsenföldre*, de a nagy veszteségek miatt végül feladták a megszállásra vonatkozó terveiket. Bár az oroszok az offenzívával felhagytak, ***Samilimám*** kényszerhelyzetbe került, és a harcok pénzelésére adót kezdett szedni, ami azt eredményezte, hogy a nép ellene fordult. 1859 után az oroszok telepeseket küldtek Csecsenföldre, és az ellenállást 1864-re sikerült megtörniük. Ezután az egész Kaukázussal együtt az Orosz birodalomhoz csatolták. Később Szovjet-Oroszország is igényt tartott *Csecsenföldre.*

A II. világháború alatt, amikor híre ment, hogy a németek a Kaukázus felé törnek, több helyen felkelések robbantak ki. Sztálin megtorlásképpen 1944-ben a csecsenek, ingusok java részét, körülbelül 400 000 embert *Kazahsztánba* és *Kirgíziába* deportáltatta. *„A mai napon, február 23-án hajnaltájt megkezdtük a csecsenek és ingusok kitelepítését. Az akció különösebb zavaró események nélkül, normálisan folyik. Csupán hat személy kísérelt meg ellenállni, aminek fegyveres úton véget vetettünk. Letartóztatásokra is sor került. Azok közül, akiket eleve ki akartunk vonni a forgalomból, 842 embert őrizetbe vettünk. Délelőtt 11 órára már 94 ezer 741 embert szállítottunk el lakóhelyéről"* – írta ***Lavrentyij Berija***, a szovjet titkosrendőrség vezetője 1944. február 23-án.[168] ***Larszanov Hamzat*** hátborzongató történeteket mesélt az NKVD megtorló akcióiról. Többek között ***Berija*** pribékjei a kitelepítésnek ellenszegülőket, a hegyekbe menekülő szö-

[168] *A sztálini terror elfelejtett epizódja.* Múlt-kor, 2014. február 26. 14:21. http://mult-kor.hu/20140226_a_sztalini_terror_elfeledett_epizodja

kevényeket a helyszínen agyonlőtték, a településeket lerombolták, házukat is rájuk gyújtották, sokan elevenen égtek el a lángok között.

A Kazahföldre kitelepített csecsenek egy része ***Sztálin*** halála, másik részük csak a Szovjetunió összeomlása után települt vissza. A csecsenek szerint 1944-ben genocídium zajlott a csecsen nép ellen, majd 2004-ben az Európai Parlament is úgy határozott, hogy a deportálás kimerítette a népirtás fogalmát.

A Szovjetunió felbomlásakor a csecsenek ***Dzsohar Dudajevet*** választották meg elnöküknek, aki kinyilvánította a Csecsen Köztársaság függetlenségét, bár ezt egyetlen állam sem ismerte el. 1993 áprilisában erőszakkal átvette a hatalmat, amire válaszként az oroszbarát csecsen fegyveresek támadásokat intéztek a kormányzat ellen (1994). Az orosz csapatok még ez évben, 1994. december 11-én ismét bevonultak Csecsenföldre.

A felvételen Dzsohar Dudajev Aszlan Maszhadov és Samil Baszajev társaságában, kihirdeti a Csecsen Köztársaság függetlenségét
Forrás: Historicana.ru

A több mint 60 000 fős orosz seregnek közel fél évébe telt a főváros, *Groznij* elfoglalása (1995 márciusa). A csecsenek ezután gerilla-

harcokban igyekeztek megsemmisíteni az orosz csapatokat. Ebben a helyi maffia által „befektetett" olajpénzeknek is nagy szerepe volt.

1997. januárjában ***Aszlan Maszhadov*** személyében új elnöke lett *Csecsenföldnek*, azonban a háború megdöntötte hatalmát, és helyére az oroszok 2003-ban ***Ahmad Kadirovot*** tették. 2004 májusában terroristák megölték az elnököt. Ottjártunkkor az új elnök az oroszbarát ***Ramzan Kadirov***, a korábbi elnök fia lett. Azóta a jelenlegi elnök számos politikai ellenfelét ölték meg ismeretlen merénylők. Időközben Oroszország – **Putyin** orosz elnök vezetésével – megkezdte a porig rombolt *Groznij* újjáépítését.

Vladimir Putyin és Ramzan Kadirov
Forrás: Historicana.ru

A teljes népesség 1 394 833 fő. Etnikai csoportok: csecsenek, oroszok. Összterület: 17 647 km². Csecsenföldön (a 2010. évi népszámláláskor) 5 város és 359 falusi település található, mely utóbbiak közül 29 lakatlan.

A 2010. évi népszámlálás adatai szerint Csecsenföldön csupán 35% a városi lakosság aránya. A legnagyobb települések népessége meghaladja a 22 ezer főt, és összesen 87 falué éri el a háromezret, melyek együttesen a köztársaság lakosainak 50%-a számára nyújta-

nak otthont. Más orosz régiókhoz képest a városok és az aprófalvak súlya kisebb, a nagy- és óriásfalvaké viszont sokkal nagyobb Csecsenföld településhálózatában.

Az egész köztársaságot visszafogott iszlám szellem lengi be. A nők fején kendő, bokáig érő szoknyát hordanak. Most is eszembe jut kísérőnk figyelmeztetése: a csecsen nőkkel kezet fogni, kézcsókkal illetni őket szigorúan tilos.

A férfiak nyáridőben is hosszú ujjú ingben járnak. A szállodai szobában nyíl jelzi, merre van Mekka. Külön korcsolyapályát tartanak fenn a nőknek és a férfiaknak.

Hadifoglyok és internáltak táborai, temetői

A város külterületén lévő *Sztaropromiszlovszki* kerületben (az egykori, ma már nem működő konzervgyár területén) terepszemlét tartottunk. A grozniji polgármesteri hivatal által kirendelt ***Larszanov Hamzat*** helytörténész, újságíró kalauzolásával az egykori 1701, 1702 (r/b-rabocsij batalion, 'munkászászlóalj') civil munkatáborok lehetséges helyszínein, majd felkerestük az Andrejevszki-völgyet, ahol a hírhedt 237. sz. hadifogolytábor lágerrészlegei voltak.

Tudatosult bennünk, hogy az eltelt 70 év és az utóbbi két, egymást követő csecsen-orosz háború után gyökeresen megváltozott a táj. A majdnem földig lerombolt *Groznij* városa is csak az utóbbi öt évben épült újjá.

A lágertemetőkkel együtt a csecsen polgári temetők is megsemmisültek 1945–1950 között. Az utóbbit a csecsenek erőszakos kitelepítése következtében vandál módon ledózerolták.

Ugyanerre a sorsra jutottak a későbbiekben a magyar, német hadifoglyok lágerei és temetkezési helyei is. Csupán az *Andrejevszki-völgyben* lévő városhoz csatolt, azonos nevű településen maradtak

meg az egykori téglából épült barakkok, a lágerközponthoz és részlegeihez tartozó gazdasági és adminisztrációs épületek (jelentős részét átépítették, lakóházakká átalakították), amelyeket a helyi lakosok emlékezete szerint magyar és német hadifoglyok, Magyarország térségeiből ide internált sváb-magyar férfiak és nők építettek fel. A mindkét lágerhelyhez közeli, de teljesen felszámolt temetők helyén megemlékeztünk arról a 136 magyar hadifogolyról és internáltról, akik csecsen földben nyugszanak.

*A **Csecsenföldön** diszlokált NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, lágerrészlegek temetőinek jegyzéke, ahová hadifoglyokat és internált civileket temettek*

№	Település (temető)	A láger működési ideje (mikortól meddig folytak temetések)	Tábor és táborrészleg, hadifogolytemető	Eltemetett hadifoglyok, internáltak
1	Groznij, Andrejevszki-völgy, likvidált temető	1945–1946	237/1. sz. hadifogoly táborrészleg. Groznij, Andrejevszki-völgy (237. sz. tábor, 1. részleg 1. sz. temető	84
2	Groznij, Andrejevszki-völgy, likvidált temető	1946–1947	237/1. sz. hadifogoly táborrészleg. Groznij, Andrejevszki-völgy (237. sz. tábor, 1. részleg 2. sz. temető	49
3	Groznij, Andrejevszki-völgy, likvidált temető	1947–1948	237/1. sz. hadifogoly táborrészleg. Groznij, Andrejevszki-völgy (237. sz. tábor, 1. részleg 3 sz. temető)	15
4	Gora, Gorai körzet likvidált temető	1945.06.–1949.03.	237/2.sz. hadifogoly táborrészleg. Gora, gorai körzet: 237. sz. tábor 2. részleg 1. sz. temetőrészleg	15

	Groznij, Andrejevszki-völgy, likvidált temető	1945–1949	237/1. sz. hadifogly táborrészleg. – Groznij, Andrejevszki-völgy (237. sz. tábor, 1. részleg)	30
5	Groznij, Andrejevszki-völgy, likvidált temető	1945–1946	424/4., 8. sz. hadifogoly táborrészlegek. A Sztavropoli tartomány Pjatyigorszki 424. sz. lágerhez tartozó grozniji 4., 8. sz. táborrészleghez tartozó temető	45
6	Groznij, Sztaropromiszlovszki kerület, likvidált temető	1945.06.– 1949.03	1702. sz. R/b (munkazászlóalj), civil internáltak tábora. Groznij, Sztaropromiszlovszki tábor száma: 1702 sz. r/b, temetője	70
7	Groznij, Sztaro-promiszlovszki kerület, likvidált temető	1945–1946	1701. sz. R/b (munkászászlóalj), civil internáltak tábora. Groznij, Sztaropromiszlovszki főtábor száma: a 1701. sz. r/b temetője	50
			Összesen:	**358**

A táblázat adatait ***E. Piljájev***, a Vojennij Memorial Társaság vezérigazgatója a pécsi Német Körnek címzett leveléből vettük át. Tudomásunkra hozta, hogy az eltemetett személyek listájával, a temetők helyrajzával is rendelkeznek. A temetők feltárásával eddig nem foglalkoztak. A vezérigazgató felajánlotta közreműködését a Groznijba tervezett emléktábla felállítása ügyében: elküldte a táblára vésendő orosz nyelvű szöveget is, amely így hangzik: *„A második világháború áldozatainak és az internált magyar állampolgárok emlékére, akik 1945–1947-ben haltak meg."* Az emléktáblaállítási-terv ügyében ***R. A. Kadirovnak***, a Csecsen Köztársaság államfőjének is megküldte levelét. Ebben többek között említést tesz arról, hogy *Groznij* területén az NKVD GUPVI által felügyelt munkatáborokhoz tartozó öt temetőből kettőben hadifoglyok és háromban internáltak nyugszanak.

A 237. sz. tábor 1. és 2. sz. részlegének temetője

A 237. sz. tábor 1. és 2. sz. részlegének temetője a *Groznijtól* délnyugatra lévő *Andrejevszki-völgyben* található, ahol 194 hadifogoly nyugszik. Nemzetiségi megoszlásuk: 1 internált, 5 osztrák hadifogoly, 135 magyar, ebből egy internált, 50 német hadifogoly, 1 román, 1 szerb, 1 szlovák hadifogoly.

Birtokunkba került az 1. sz. irat a Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaság, más néven a Grozniji területi Andrejevszki-völgyben diszlokált 237. sz. katonai láger 1. és 2. sz. részlege temetőjéről szóló 1002. sz. dosszié borítójának (ucsotnoje gyelo) a másolata. Lezárva 1952. augusztus 25-én.

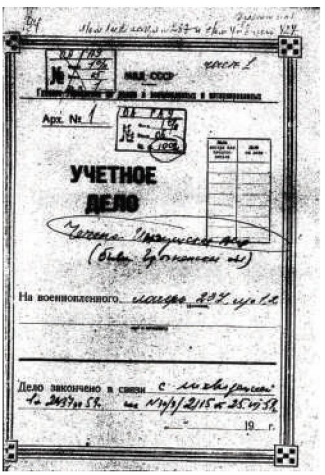

Az andrejevszki-völgyi 237. sz. katonai láger 1. és 2. sz. részleg temetőjének 1002. sz. dossziéjának borítója

A 2. számú irat a Groznij városi népképviselői tanács végrehajtó bizottságának 10. sz. 1947. december 12-én kelt határozata, melynek értelmében a temetkezéshez további 2100 m² földterület jelölnek ki a város délnyugati részén (az Andrejevszki-völgyben), a *Dzaudzsika*

felé vezető régi főút mentén lévő 237. sz. láger részére. Egyben arra kötelezik a láger vezetőségét, hogy a *Dzaudzsika* felé vezető régi főút jobb oldalán elterülő régi temetőt telepítsék át az újonnan kijelölt földterületre. Aláírók: ***V.Misin*** vb-elnök, ***A. Jegorov*** vb-titkár, ***Kozorjev*** a protokollrészleg vezetője.

A 3. sz. irat egy 1949. május 25-én Groznijban keltezett *Jegyzőkönyv* az *Andrejevszki-völgyi* 237. sz. láger 8. részleghez tartozó temetőben tartott szemle során tapasztalt állapotokról. Megállapították, hogy a lágerrészlegnek 3 temetője van, az 1. sz. részleg Groznij *Sztálin* kerületében van, a 2. és a 3. sz. részleg az *Andrejevszki-völgyben* lévő munkástelepüléstől másfél kilométerre az északi körzet halmain terül el. Innen 300 méterre húzódik az akkor épült *Groznij–Dzaudzsika* út. A 85 sírt magába foglaló 1. sz. temetőrészlegen 1945 tavaszán kezdték el és 1946 őszén fejezték be a temetkezéseket. A 2. sz. részleget 1946. március 22. és 1947. augusztus 31. között tartották fenn, ahol 49 hadifoglyot földeltek el. Szomszédságában van a 3. sz. részleg, ide 15 főt temettek. A szemle résztvevői a halasszthatatlan tennivalók közé sorolták a sírokról hiányzó ismertetőjelek felállítást, és a temetőrészlegek szögesdróttal való körbekerítését. A jegyzőkönyv aláírói: ***Fedulov*** főhadnagy, az UMVD Groznij területi belügyi szervek megbízottja, ***Mezencev*** őrmester, a 8. sz. lágerrészleg nyilvántartási fő inspektora. Megjegyzendő, hogy az említett 3 temető körzetében nyitották meg a 424. sz. tábor 4. és 8. sz. lágerrészlegének a temetőjét is.

A 4. sz. irat a fentebb megnevezett temetők leírásával foglalkozik, amelynek a szerzője ***Fedulov*** főhadnagy, az UMVD Groznij területi belügyi szervek megbízottja. Többek között kitér a Groznijtól 70 km-re található *Gora* körzetében felállított 237. sz. fő tábor 2. sz. részlegéhez tartozó, a *Gora-Gorai Kalausz* útvonal melletti temető ismertetésére, amelyet a mellékelt temetőrajz szerint 1945. június 30-án nyitottak meg és 1946. március 1-jén zárták le. Ennek parcel-

lájában 15 hadifogoly nyugszik, és szomszédos az itteni orosz polgári temetővel, ettől 2 km-re található a legközelebbi munkástelepülés. Az iratokhoz csatoltak 2 temetővázlatot és 4 sémát a négyszögek szerint számozott bontásáról, amelyen nyomon követhető 164 hadifogoly nyughelye, az elemzett ügyiratokból 30 halott nyilvántartása hiányzik, mivel a 237. sz. tábor 1. és 2. sz. részlegének veszteséglistáján 194 hadifogoly elhalálozását tüntették fel.

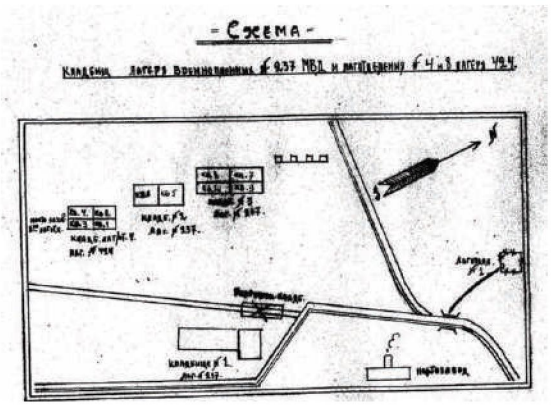

A 237. sz. hadifogolytábor és a 424. sz. láger 4. és 8. sz. részlege temetőjének sémája

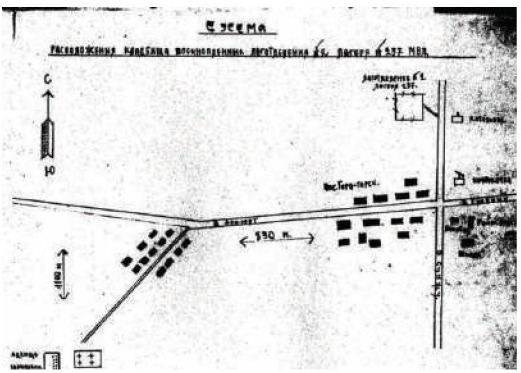

A 237. sz. hadifogolytábor 2. sz. részleg temetőjének sémája

A 424. sz. tábor grozniji 4. sz. részlegének sírkertje

A Sztavropoli tartomány Pjatyigorszki 424. sz. tábor grozniji 4. sz. részlegének sírkertje a 327. sz. láger temetője mellett terül el az *Andrejev* völgyben, ahol 45 főt hantoltak el: 1 osztrák, 38 német hadifogoly, 2 német, 3 lengyel internált és 1 román hadifogoly alussza itt álmát.

Az első irat a Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaság, másnéven a Grozniji területen diszlokált 424. sz. láger 4. sz. részlegének temetőjével kapcsolatos 1003. sz. ügyirat borítója (ucsotnoje gyelo). Lezárva 1952. július 25-én.

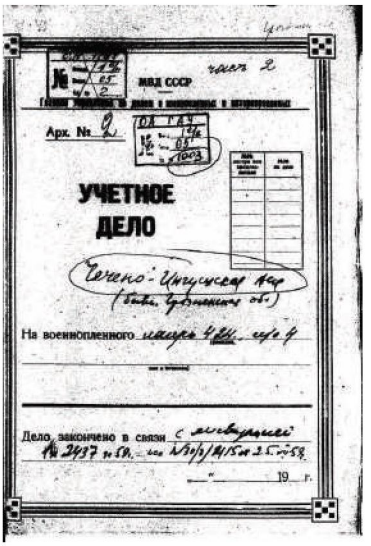

A 424. sz. láger 4 sz. részleg temetőjével kapcsolatos 1003 sz. ügyirat borítója

A 2. sz. irat a Grozniji Városi Népképviselői Tanács Végrehajtó Bizottsága 21. sz., 1946. május 6-án kiadott határozata értelmében a temetkezéshez további 2100 m² földterületet jelölt ki a város dél-

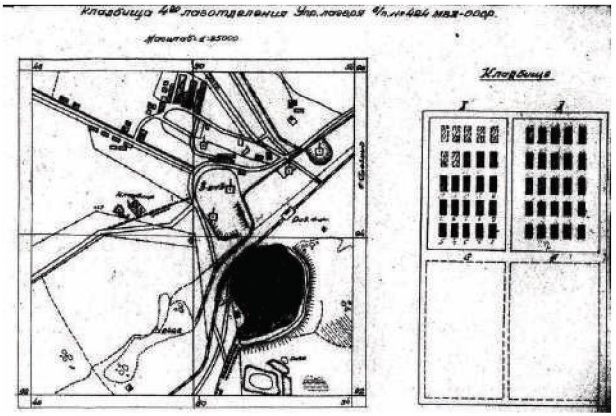

A 424. sz. hadifogolytábor 4. sz. részleg temetőjének sémája

nyugati részén (az Andrejevszki völgyben), a Dzaudzsika felé vezető régi főút mentén lévő 424. sz. láger 4. sz. részlege részére. Korábban

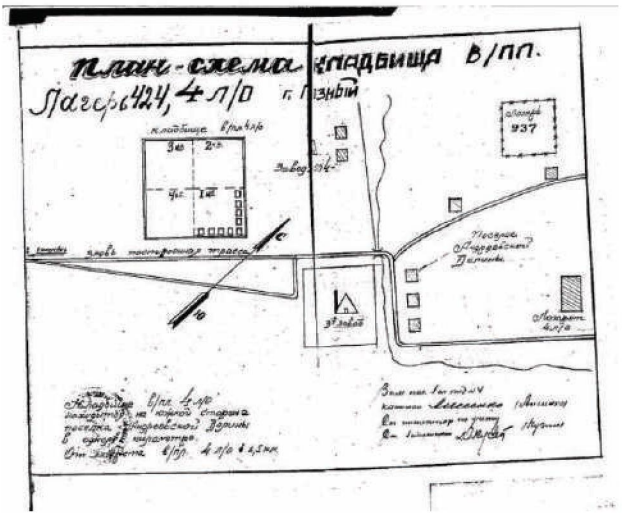

A 424. sz. hadifogolytábor 4. sz. részleg temetőjének sémája Groznij területén (a 237. sz. láger szomszédságában)

itt nyitották meg a 237. sz. tábor 1., 2. és 3. sz. temetőjét is. Aláírók: ***V.Misin*** vb-elnök, ***A. Jegorov*** vb-titkár, ***Kozorjev*** a protokoll részleg vezetője

A 3. sz. irat: Groznijban 1949. május 25-én keltezett *Jegyzőkönyv* az *Andrejevszki* völgyben létesített temetőben megtartott szemle során tapasztalt állapotokról. Megállapították, hogy mivel a 424. sz. tábor 8. sz. lágerrészlege nem rendelkezett saját temetővel, az elhunyt hadifoglyokat 1949 januárja és áprilisa folyamán ide temették.

Egy másik, 1949. december 30-án keltezett okiratban megnevezik, hogy 424. sz. tábor 4. sz. lágerrészlegének temetőjében összesen 50 sírt tartanak nyilván. A parcella körbe van kerítve, minden halmon van ismertetőjel, amelyre felírták az elhunyt hadifoglyok legfontosabb adatait.

Az 1702. sz. és az 1701. sz. r/b (munkazászlóalj) temetőjének leírása

Az 1702. sz. munkászászlóalj temetőjét Groznij Sztaropromislovi kerületében hozták létre. Ennek négyszögében 120 (122?) internált sírja van, ahol egy magyar és 119 német nemzetiségű magyar állampolgárt földeltek el. A Vojennij Memorial Társaság az 1702. sz. munkászászlóalj archívumából 5 levéltári iratot küldött meg, ezek alapján rekonstruálható a rabtemetőben fellelhető sírok elhelyezkedése, száma.

Az első irat a Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaság, másnéven a Grozniji területen diszlokált 1702. sz. munkászászlóalj temetőjével kapcsolatos ügyirat borítója (ucsotnoje gyelo). Lezárva 1952. július 25-én.

A 2. sz. irat a *Sztaropramislovi* kerület népképviselői tanács végrehajtó bizottságának (vb.) 572. sz., 1947. október 7-én kiadott igazolása a temetkezéshez további terület kijelöléséről a német internál-

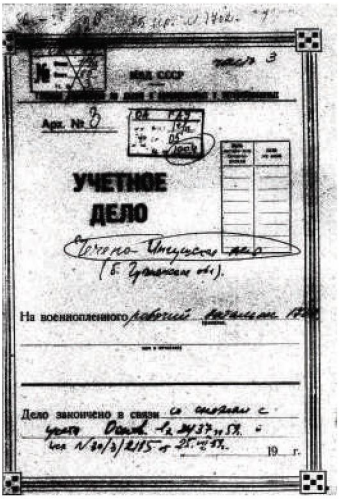

Az 1702. sz. munkászászlóalj temetőjével kapcsolatos 1004. sz. ügyirat borítója

tak 1702. sz. munkatábora részére. Aláírók: ***Kornyijenko*** vb-elnök, ***Vojtova*** vb-titkár, ***Szencsikov,*** a földhivatal vezetője.

A 3. sz. irat a Groznijban 1949. október 2-án összeállított *Jegyzőkönyv* az 1945 márciusában a *Sztaropromislovi* kerületben a helyi végrehajtó bizottság engedélyével az 1702. sz. munkatábor által nyitott temetőben tapasztalt állapotokat rögzíti. A szemle résztvevői ***Fedulov*** főhadnagy, az UMVD Groznij területi belügyi szervek megbízottja, ***Ivanov*** főhadnagy, az 1702. sz. munkatábor parancsnoka, ***Belouszov,*** a helyi kőolajipari tröszt képviselője. A szemle során megállapították, hogy az internáltak bekerítetlen temetője a városi kórháztól észak-nyugat felé másfél kilométerre terül el a Sztaropromislovi kerület polgári temetője mellett, amelytől egy árok választja el. A sírhelyek még jól kivehetők, azonban csak 15 halmon volt fából készült, feliratozott ismertetőjel. Összesen 98 sírhelyet számoltak meg, amelyek az 1702. sz. munkatáborhoz tartoznak, a többi sírban a korábban itt működött 1701. sz. munkatábor halottjai nyugszanak. Az elhalálozott in-

ternáltak adatait (családi-, kereszt- és apai neve, születési éve és helye, halálának időpontja, oka, a temetés időpontja, a négyszög, a sír száma) tartalmazó temetőkönyvet rendben találták, amelynek mellékletét képezi az elhunyt nyilvántartási kartonja, a temetőrajz, a négyszögek, sírok sorszámozott vázlata. A sírok számát összevetették a temetőkönyvben leírt adatokkal. Két mulasztás pótlásáról rendelkeznek: pótolni kell a hiányzó sírokon az ismertetőjeleket, és körbe kell keríteni a temetőt szögesdróttal. A megvalósítás határideje: 1949. július 15.

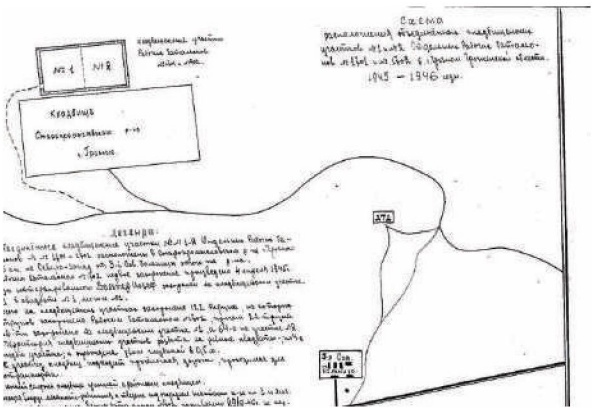

Az 1701. és az 1702. sz. munkászászlóalj 1945–1946 közti temetőjének sémája Groznijhoz tartozó Starij Promszlavi kerületben

A 4. sz. irat a *Starij Promiszlavi* kerületben 1945-1946-ban az 1701. és 1702. sz. munkatáborokhoz tartozott összevont két temető (1. és 2. sz.) vázlata, helyrajza, amely a városi polgári temető mellett terül el. A sémához fűzött adatokból tudjuk, hogy az első halottat 1945. április 4-én helyezték nyugalomra, akinek a neve ***Valter József*** internált. Az utolsó temetés 1946. szeptember 29-én történt. A temetőtérkép szerint az 1702. sz. munkatábornak 70 (72?), az 1701. sz. tábornak 50 halottja van. Az 1. sz. részlegen 22., a 2. sz. részlegen 98 fő van eltemetve 50 cm mélységben.

Az ***E. Piljájev***, a Vojennij Memorial Társaság vezérigazgatója által küldött levéltári okmányok szerint Csecsenföldön, illetve Groznijban és környékén 1945-1949 között összesen 2 hadifogolytábor 4 lágerrészlege és 2 r/b, internáltak munkazászlóalja végzett jóvátételi munkát. Az említett lágerrészlegek 7 temetőt nyitottak, ahol 358, főleg magyar hadifoglyot, internáltat, köztük nőket is temettek el. A későbbiekben ezeket a temetőket, a lágerrészlegeket likvidálták, amelyeknek – a helyi lakosság segítő irányításával – csak a nyomait tudtuk felfedezni. Az elhunytak névsorával, amelyet nem kaptuk meg, a Vojennij Memorial Társaság rendelkezik.

Az 1701., 1702. sz. munkazászlóalj hétköznapjainak megidézése

A Kárpát-medence-szerte ismertté vált archívfelvétel.
Csecsenföld, Groznij, Starij Promislav városrész
1701. sz. munkászászlóaljban dolgozó Pécs környéki német lányok, asszonyok.
A felvétel 1946. április 8-án készült (W. Müller Judit gyűjtéséből)

Ezt az eddig is sokat publikált archív felvételt és a témához kapcsolódó dokumentumokat ***Walterné Müller Judit,*** a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum) igazgatóhelyettese elhozta magával és a feltételezett magyar rabok sírhelyén elhangzott emlékbeszédét más hasonló iratokkal is illusztrálta. Többek között elmondta, hogy ez a téma a pécsi múzeumban is 40 évig tabu volt és szinte az utolsó pillanatban kezdeményezték a feltárást és egy kiállítás keretében mutatták be a túlélők közreműködésével összegyűjtött dokumentumokat.

Ebből a gyűjtésből emelte ki a fentebb látható, *Groznijban* készült csoportképet és fűzte hozzá az alábbi történetet: *„hogy hány ártatlan fiatal lányt, családanyát, fiút, férfit hurcoltak el Magyarországról több éves «jóvátételi munkára», pontosan ma sem tudni, de mintegy hatvanezer sorsról beszélhetünk. Mintegy felük jeltelen sírban nyugszik az akkori Szovjetunió munkatáborai közelében. Az át- és kitelepítések, a vagyonelkobzások még további százezreket érintettek. «Bűnük» az volt, hogy ahhoz a német nemzetiséghez tartoztak, amelynek nevében oly sok bűnt elkövettek a II. világháborúban. De azok mások voltak, nem ők, akiket kollektíven tettek felelőssé mások tetteiért."*

Kitért arra is, hogy a megsárgult felvétel olyan élettörténeti anyag, egyben bizonyíték is, amely igazolja, hogy a Pécs környéki német nők itt, a *csecsenföldi Groznijban*, az *Andrejevszki völgyben* robotoltak.

A felvételen baloldalt ***Arnold Mária, Maris*** néni[169] ül, mellette nővére, ***Rézi*** néni,[170] akinek négyéves kislányát, Annát kellett otthon hagynia. Őt ez idő alatt apai nagyszülei nevelték. Az ***Arnold*** nővérek *Groznijban* együtt voltak másfél évig, aztán az „erősebb" ***Maris***

[169] ***Arnold Mária, Maris*** néni született Mecseknádasdon (régebben Püspöknádasdon) 1925. november 22-én. Később Schraub Györgyné.

[170] ***Arnold Teréz, Rézi*** néni született Mecseknádasdon (régebben Püspöknádasdon) 1919. december 12-én. Férje után: Schramm Jánosné.

nénit mintegy 40 falubeli társával együtt tovább vitték az *Urál* környékére, *Baskíriába*. A testvérek egymásról semmit sem tudtak ettől fogva, de a sors úgy hozta, hogy három nap különbséggel, 1948 júliusában mindketten hazatértek. A képen látható lányok, asszonyok közül – a 2013. április 11-i állapot szerint – már csak ők ketten élnek.[171]

Matkovits-Kretz Eleonóra édesanyja az ***Arnold*** nővérekkel együtt dolgozott a grozniji üveggyárban, amely akkor a térség legnagyobb zöldségkonzervgyárához tartozott. A túlélőktől azt is tudjuk, hogy a hibás üvegeket néha megkapták és eladhatták a piacon.

A képen látható lányok, asszonyok a grozniji üveggyárban dolgoztak (W. Müller Judit gyűjtéséből).

[171] ***Walterné Müller Judit*** közlése szerint az összegyűjtött élettörténetek hanganyaga és a kamara-kiállítás fotóanyaga a Baranya Megyei Múzeumok Janus Pannonius Múzeumában rendelkezésre állnak: *Több, mint élettörténetek. Sorsok.* A magyarországi németség kollektív büntetése a II. világháború után baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Felelős szerkesztő Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009; A továbbiakban: *Több, mint élettörténetek. Sorsok.* Lásd még: Bognár Zalán-W. Müller Judit: *A 0060-as parancs.* A német származás indokával Magyarországról elhurcoltak története. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2017.

Arnold Teréz adatközlőtől került lejegyzésre az alábbi szomorú történet is, amely 1948 májusában esett meg. Az elhurcolt nők és férfiak között néha barátság és szerelem is szövődött. Volt például egy eset, mikor az egyik lánytársuk gyermeket várt a szintén elhurcolt tolmácsuktól. Ő mondta neki, hogy várjon rá otthon, ha ő is hazajön, feleségül veszi. Közben megszületett a kislányuk, de az asszony nem várt tovább, máshoz ment. A férfi viszont brutális módon meggyilkolta a szerencsétlen asszonyt, elvágta a torkát, és az akkor egy-két éves kislányt mellé fektette. A kislány sírására végül is a szomszédok jöttek át, de addigra szegény asszony már elvérzett.

A kislányt az édesanyja testvére, a „nénije" nevelte fel, ő látható a kép jobb szélén. A kislány később tanár lett, két fia van.

Az embertelen mobilizálási akció folytán ***Arnold Máriát***[172] Mecseknádasról Pécsváradra vitték, majd onnan gyalog ment Pécsre, a *Lakits* laktanyába. 14 napi várakozás után sorstársaival együtt bevagonírozták. Pécstől majd egy hónapig tartott az út Groznijig. Mint elmondta: *„már a vagonokban sokan meghaltak. Köztük volt a későbbi vőm édesapja is, akiről mondják, hogy hastífuszban halt meg az odaúton. A vőm ekkor még csak kétéves volt.*

Este érkeztünk meg, gyertyával világítottak az oroszok. Minket egy dombtetőn lévő nagy házban szállásoltak el, borzalmas volt a hideg. Ablak, ajtó, WC nem is volt az épületben, azokat később tették be. Csak a négy fal. Megint megszámoltak bennünket az oroszok, negyven fő egy szobába. Lent a férfiak, fent az emeleten a nők voltak elhelyezve. Később már állítottak egy kályhát is, akkor tudtunk kicsit fűteni. Reggel hatkor kellett mennünk a napi élelmünkért, egy kis darab, mintegy 60 dkg fekete kenyeret és egy-egy liter levest kaptunk reggel és este, néha kis káposztát. Ezt kellett egész napra beosztanunk. Én sokszor már, ahogy mentem fel a lépcsőn, megettem a napi kenyéráda-

[172] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*, 160-163.old.

gomat. Oly gyenge voltam, hogy néha alig bírtam felmenni. Muszáj volt menni kéregetni a közeli faluba, különben nem bírtam volna ki. Adtak volna nekünk azok az emberek, de maguknak sem volt semmijük, néha mégis kaptunk kis krumplit, kenyeret tőlük.

Jó egy év múlva, 1946-ban a kicsit erősebbeket, így engemet is, továbbvittek vonattal az Urálba..."[173]

A testvérpárt elszakították egymástól. ***Arnold Teréz*** húgát Baskíriába vitték. Ő itt maradt a baranyaiak egy részével Groznijban, s szintén megtapasztalta, hogy a helyiek is nagyon szegények voltak. A víz is olajos volt ezen a vidéken, télen a havat olvasztották fel, azt itták. Sokszor járványos betegségekben szenvedtek. Visszaemlékezése szerint *„vasárnaponként nem kellett mennünk dolgozni. Akkor az volt a «munkánk», hogy egymás tetveit leszedjük, merthogy tisztálkodni nem nagyon tudtunk. Megvarrtuk a ruháinkat, beszélgettünk és imádkoztunk.*"[174]

Más túlélők is közölték, hogy a munkatáborokban egyetlen vigaszuk a hazagondolás mellett a közös könyörgés volt az Úrhoz:

„Édes Istenem, ne hagyd, hogy elvesszünk,
Hogy hazátlanok legyünk az idegenben,
Uram, segíts minket a szükségben,
Adj nekünk hajlékot és mindennapi kenyeret,
Uram, szánj meg minket, és irgalmazz
Nekünk, bűntelen szegényeknek.
Mindent elvettek tőlünk,
Boldogságunk és örömünk elszállt.
Uram, add vissza nekünk hazánkat..."[175]

Az imádságot az asszonyok együtt, mondatról mondatra rakták össze a táborban, aztán németül naponta elmondták a szöveget.

---

[173] *A testvérpár.* In: *Több mint élettörténetek. Sorsok.* 15. old.

[174] Uo. 15. old.

[175] *Rózi néni.* In: Több mint élettörténetek. Sorsok. 24. old.

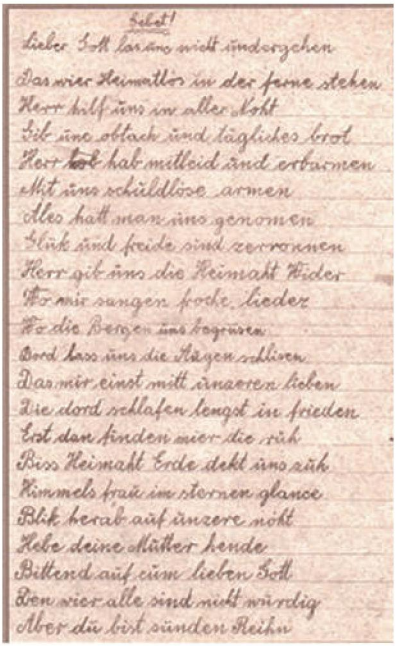
Gebet!
Lieber Gott las uns nicht undergehen
Das wier Heimatlos in der ferne stehen
Herr hilf uns in aller Noht
Gib une obtach und tägliches brot
Herr ~~hab~~ hab mitleid und erbarmen
Mit uns schuldlose armen
Ales hatt man uns genomen
Glük und freide sind zerronnen
Herr gib uns die Heimaht Wider
Wo mir sangen froche liedez
Wo die Bergen uns begrüsen
Dord lass uns die Augen schlisen
Das mir einst mitt unzeren lieben
Die dord schlafen lengst in frieden
Erst dan finden mier die ruh
Biss Heimaht Erde dekt uns zuh
Himmels frau im sternen glance
Blik herab auf unzere nöht
Hebe deine Mutter hende
Bittend auf cum lieben Gott
Den wier alle sind nicht würdig
Aber du bist sünden Reihn

Egy irkában megőrzött Ima szövege német nyelven
(W. Müller Judit gyűjtéséből)

A nők itt is jobban vigyáztak egymásra, fegyelmezettebbek voltak, mint a férfiak, akik közül többen különböző szenvedélyeknek éltek, emiatt legyengültek, hamarosan elhunytak. ***Arnold Teréz*** visszaemlékezése[176] szerint Groznijban *„Sok férfi eladta a kenyerét, és annak az árán nemcsak cigarettát vettek, hanem «olajlepényt» (napraforgóból sajtolás után maradt massza) is. Teljesen megbódultak tőle, sokan meg is haltak így. Akkor minden nap jött egy teherautó, és elvitte a halottakat. Télen a nagy fagyban nem is tudtak sírt ásni, csak úgy elkaparták őket.*

[176] *A testvérpár.* In: *Több mint élettörténetek. Sorsok.* 15-16. old.

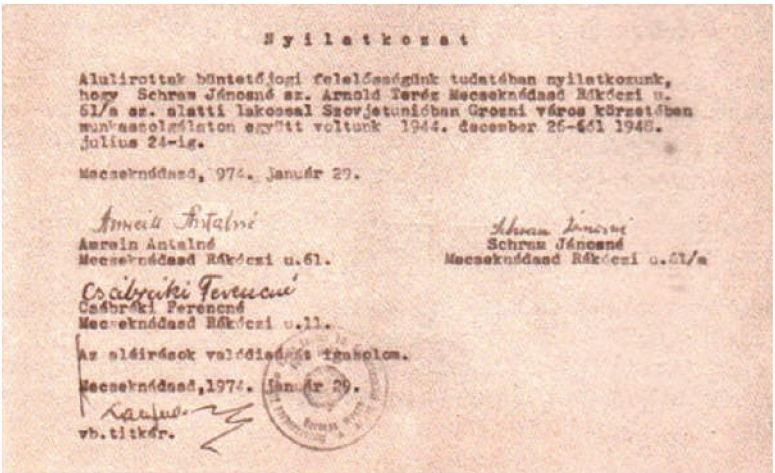

Nyilatkozat

Alulirottak büntetőjogi felelősségünk tudatában nyilatkozunk, hogy Schras Jánosné sz. Arnold Teréz Mezőkeresztes Rákóczi u. 61/a sz. alatti lakossal Szovjetunióban Grozni város körzetében munkaszolgálaton együtt voltunk 1944. december 26-tól 1948. július 24-ig.

Mezőkeresztes, 1972. január 29.

Arnold Antalné
Mezőkeresztes Rákóczi u.61.

Schras Jánosné
Mezőkeresztes Rákóczi u.61/a

Csábrádi Ferencné
Mezőkeresztes Rákóczi u.11.

Az aláirások valódiságát igazolom.

Mezőkeresztes, 1972. január 29.

vb.titkár.

Nyilatkozat arról, hogy Schras Jánosné Arnold Teréz Groznijban „munkaszolgálaton" volt
(W. Müller Judit gyűjtéséből)

Mikor az andrejevszki lágerben voltunk, az egyik társunknak született egy kislánya egy ottani magyar férfitől. Egyszer csak jött egy ottani orosz házaspár, mondták, hogy hallották, született itt egy kislány, és ők elvinnék őt. Mondták, hogy akár minden nap jöhet az anya megnézni, hogy mi van a gyerekkel, megadták a címet is. De hát a táborból nem volt szabad senkinek csak úgy kimenni. Néhány hónap múlva ők hozták el a kisgyereket, olyan volt, mint egy grófkisasszony. Babakocsiban, szép ruhában, jól táplálttan hozták. Ott nálunk nem kapott mást szegényke, csak teát..."

(...) Már sokszor gondoltam, miért van ez így, hogy én annyira szenvedtem, és mégis ilyen öreg lettem. Nem gondoltam, hogy ez így lesz. Én ott mindig sírtam és sírtam, és sírtam. Hát, ez van."

Arnold Teréz Schramm Jánosné fennmaradt, 1972. január 29-én keltezett egyik *Nyilatkozata* szerint 1944. december 26-tól 1948. július 24-ig *„Groznij város körzetében munkaszolgálaton együtt volt"*

Anrein Antalné és ***Csábráki Ferencné*** mecseknádasdi asszonyokkal. Az aláírások valódiságát Mecseknádasd vb-titkára igazolta.

Adatunk van arról is, hogy az egyik legfiatalabb mecseknádasdi elhurcolt a 17. életévét épphogy betöltő ***Pálfi Borbála***, későbbi nevén ***Elblinger Istvánné***,[177] azaz ***Vávi néni***, akinek a szülőfalujából 104 nőt és mintegy 30 férfit vittek el.[178] A püspöklakiak között is volt egy 17 éves lány ***Ulrich Ádámné*** (1927) személyében.[179] Mindketten közel öt évet töltöttek Szibériában, ebből a nem kerek évet a Groznij környéki *Staropromislavban* létrehozott lágerben dolgozták le. A fentebbi lányokéhoz hasonló ***Pálfi Borbála*** története is: *„Az oroszok 18 éven felüli lányokat, nőket kértek «jóvátételi» munkához. Én épp három hete töltöttem be a 17. évemet, de mégis fent voltam a listán. A gyülekezőhelyen egy falusi elöljáró mondta, hogy ezt a Pálfi lányt otthon kéne hagyni, még nagyon fiatal. Akkor* a *jegyző azt válaszolta, hogy ahol ott van a négy Pálfi fiú, oda mehet a lány is. Pécsen a Lakits-laktanyában a felvételnél lévő ember is összecsapta a kezét, és azt mondta, hogy Jézus Máriám, megbolondultak, hogy lehet ilyen gyerekeket elküldeni? Egy éjszakát töltöttünk a bajai erdőben a hóban, jégben toporogva. Akkor odajött egy magas rangú orosz tiszt a tolmáccsal, ők előzőleg Nádasdon voltak elszállásolva. Nagyon jó emberek voltak. Kerestek engem és egy másik fiatal lányt, felajánlották nekünk, hogy adnak egy papírt, menjünk haza, mert innen mindenkit Oroszországba szállítanak. De mi nem mertünk elmenni, mert mindenhol fegyveres orosz katonák voltak, féltünk, hogy lelőnek minket, és azzal kész. Csak kapaszkodtunk egymásba, és nem mertünk elmenni. Így mi is Oroszországba* (Groznijba–szerk.) *kerültünk.*

Egy év után többünket tovább vittek Stari Promislavból a szibériai táborba. Eleinte ezt nem is hittük el, azt gondoltuk, most megint kü-

[177] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...”*. 168-171. old.
[178] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...”*. 168. old.
[179] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...”*. 168-171. old.

lön válogatják a betegeket és az egészségeseket. Az út felénél már rájöttünk, hogy tényleg Szibériába visznek minket..."[180]

Otterbein Józsefné[181] (1921, Berkesd), 21 éves lehetett, amikor 1944-ben, mint háromgyerekes hadiözvegy anyát – a férje a Don-kanyarban eltűnt – karácsony másnapján, a templomból hazaérkezve a helyi kisbíró és egy „ruszki" katona kíséretében a gyűjtőhelyre elvitték, majd a többiekkel gyalog mentek Pécsváradra, onnan Pécsre, a *Frigyes*-laktanyába. Tizenöt napi kényszerű várakozás után bevagonírozták. Az oldalvágányokon többször veszteglő tehervagon végül *Groznijban* állt meg. A vasútállomásról a transzportot gyalogosan átirányították *Sztaripramiszlov* kerületbe, ott egy domboldalon lévő lakatlan kaszárnyában helyezték el őket. Voltak ott védődiek, bozsokiak, szebényiek stb. Menet közben, mint elmondta *„egy asszony beesett egy gödörbe és ott is maradt, meghalt."* Deszkás emeletes ágyak voltak, *„mindenki foglalt magának helyet, és kaptunk káposztalevest. Nem kaptunk mást, mindennap káposzta volt."* A láger vegyes volt, a férfiakat külön barakkban helyezték el. Életveszélyes volt a vécé, aki nem vigyázott, az beleesett és ott maradt örökre, egy ember közülük belecsúszott, nem tudták megmenteni. Tisztálkodási lehetőség csak egy hónapban egyszer volt. Egy hatalmas termetű goromba nő őrizte a kaput, a barakkokat szögesdróttal vették körül. Negyven fokos télidőben pufajkaruhát, szőrcsizmát kaptak. Akit a lopáson az őrök rajtakaptak, azt a karcerbe zárták. A tavasz beálltáig többen örökre eltávoztak. Például Pécsváradról az anya két lányát ide kísérte, nem bírta a munkát, meghalt. Másfél évet voltak itt, miközben árkokat ástak víz-, olaj- és gázvezetéknek. Utána az Urálba kerültek.

Megerősítést nyert az is, hogy nem a nők, hanem a férfiak körében aratott legnagyobb mértékben a halál. Például a Donyec-me-

[180] *Vávi néni.* In: Több mint élettörténetek. Sorsok. 25. old.

[181] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...".* 65-74. old.

dencei szénbányákból hazatért ***Schauermann Menyhértné*** (1923, lakhely: Pécs, akkori lakhely: Hidas) a pécsi bevagonírozásnál látta utoljára édesapját, őket kiszállították Dnyepropetrovszkban, apját *„tovább vitték Groznijba. Ott halt meg mingyárt az első évben."*[182]

Perlaki Anna (1926, lakhely: Maráza) elmondása szerint még Pécsen kaptak olyan injekciót, hogy *„a menstruáció maradjon el. Nagyon sokan megzavarodtak... Én 18 éves voltam akkor, a nagynéni 21 és az édesapám 42. Ő az Urálba került ki és meg is halt. (...) Groznijig mentünk."*[183] Ő is a fentebb említett, dombon lévő kaszárnyaépületbe került. A helyi kolhozban dolgoztak, egy konyhakertben. Az ő esetében levelet írni nem lehetett, 1948-ban ért haza.

Schulz Ferdinándné Koch Mária[184] (1925, lakhely: Mecseknádasd, akkor Püspöknádasd) a grozniji olajtárolókat ért bombatámadás következtében lerombolt téglaépületek romeltakarításával három hónapon át foglalkozott, nyáron a fentebb említett kolhozban dolgozott, mindkét lába baleset következtében tört itt el, 11 hónapig volt a kórházban, majd rokkanttá nyilvánították és 1948. június 4-én hazajött.

Nagy szerencséje volt ***Hauszmann Péternének***[185] (1916, lakhely: Újpetre), aki 28 évesen került 10 Újpetrére való nővel Groznijba. Egy év leforgása alatt a kimerítő sáncásás és más fizikai munka ledöntötte a lábáról, a testüregei tele voltak vízzel, a rabkórházban úgy döntöttek, hogy további munkára alkalmatlan, 1945 karácsonyán haza is került, itthoni segítő környezetben az orvosai talpra állították. Haza indulása előtt az oroszok megtiltották neki, hogy eljárjon a szája arról, mi volt Groznijban. Csendben maradt, kitelepítés alá nem került.

---

[182] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*. 105. old.
[183] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*. 154. old.
[184] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*. 172-174. old.
[185] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."*. 119-122. old.

Tolnai Bélánét[186] (lakhely: Szalatnak) félárvaként, betegeskedő anyja mellől ragadták el, a többiekkel együtt őt is Groznijba vitték, ahogy mondja, neki szerencséje volt, mert varrónőként került nyilvántartásba, a parancsnoka elvitte egy grozniji zsidó szabó varrodájába, aki védőszárnyai alá vette. Szakszerűen és ügyesen tudta kezelni a Singer varrógépet, ezen az orosz férfiaknak ingeket varrt, ebbe a műhelybe került egy kisvaszari asszony és egy hidasi férfiszabó. Szabadon mozogtak, jártak-keltek a városban, a helyi zsidó közösség barátságosan fogadta őket. Megjegyzése szerint még a négyig számolni alig tudó munkás oroszok is jó lelkűek voltak, az itt dolgozó svábságot tisztelték, mert szorgalmas, fegyelmezett nép volt. Zsidó főnöke mentette meg a malária és a vérhasbetegségtől, amit tavasszal a szúnyogok terjesztettek. Ő is megtapasztalta, hogy az emberek az első évben teljesen le voltak soványodva. Egyre többen maradtak a lágerben, dolgozni már nem bírtak, végelgyengülés fenyegette őket, gyilkos hasmenésük volt, sokan meghaltak. *„Mikor volt egy olyan 5-6-7-8 halott, akkor jött egy teherkocsi, és akkor fölrakták őket, mint egy darab fa, és kivitték a temetőbe. (...) nem volt semmi szertartás, nem is mentünk temetésre. Munkánk volt, dolgoztunk, ezeket meg napközben vitték el... Emlékszem, volt két vérmendi testvér. Mindjárt az első évben jóban voltunk egymással, és azt mondta egyszer az egyik: «Rella, képzeld, meghalt a Liszi», a testvére volt. Úgy sírtam. Aztán meglökött és megkérdezte, hogy miért sírok? Holnap ő kerül sorra. Itt nem számított egy emberélet."*

A gyakori elhalálozás mellett gyerekek is születtek. Az idekerült házaspárokon kívül fiatal nő és férfi rabtársai közül többen „összeálltak", együtt éltek, gyerekük is született. Például: *„két szalatnaki is kinn született. Az egyiknek nagyon sokáig nem is volt személyi igazolványa. Az egyik fiatal pár már itt udvarolt egymásnak, Oroszország-*

[186] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...".* 178-196. old.

ban is együtt voltak, és kinn született meg a gyerekük. Haza is jöttek mind a hárman...”

Megemlékezés a Groznijhoz tartozó Andrejevszki-völgy ledózerolt lágertemetőjében

A lágerbéli körülményekről a levelek, a fiatal lányok, anyák, özvegyek elbeszélése alapján a GULÁG-GUPVI emlékévben számos könyv jelent meg. Említeném köztük ***Varsányi Gyuláné*** két alsómocsoládi túlélővel készített interjúját, amely *Hiányzó láncszemek*[187] (2016) címmel jelent meg. A pécsi Német Kör hagyományos emlékrendezvényén a szerzőtől egy dedikált példányt kaptam. Interjúalanyainak egyike a németajkú ***Marchauser Maris*** néni, a másik pedig ***Jerger Bözsi*** néni. Az ő elbeszéléseikből ismerhetjük meg az Alsómocsoládról elhurcolt 15 személy sorsát, közülük négy férfi (***Spohn Antal, Schmidt István, Bayerle János, Reiber József***) az internáltak GUPVI táboraiban halt meg.[188] Először őket is Groznij városába,

[187] Varsányi Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...*, Nyomda: Dombóvári SZECSOH Kft., 2016. 81. old.

[188] A GULÁG-GUPVI Emlékbizottság támogatásával Alsómocsoládon, a templomkertben 2016. november 26-án történt meg az ünnepélyes emléktábla avatás. A rávésett névsorok emlékeztetnek a múlt tragikus eseményeire.

az internáltak 1701. sz. munkatáborába vitték: *„Egy nagy barakkban kaptak szállást. Ablak nem volt rajta, faágyak mindenütt és tele az egész hóval, befújta oda a szél. Ott osztották el őket «brigádokba», ugyanis többfajta brigád volt. Máris néni brigádja (...) olajcsövek számára ásta az árkot. Egy idő után egy tsz-be vitték őket paradicsomot palántázni és kapálni. (...) A felügyelők részéről az volt a jelszó, ha a normát nem végzik el, akkor nem lesz vacsora. Ha mégis volt, akkor 50 dkg félig megsült, fekete kenyeret kaptak, semmi mást. Néha volt buris leves, amiben 10 szem búza vagy köles volt. Reggel étel nélkül mentek dolgozni. A szokásos szöveg ismét elhangzott: «Étel csak akkor lesz, ha meglesz a norma!» Két évig dolgoztak Groznijban ilyen körülmények között, utána ez a brigád az Urálban lévő Ufába került."*[189] Bözsi néni is megerősíti, hogy Groznij környékén találkoztak magyar honvédek egy csoportjával, akik az utat építették. A foglyok között felismert egy mocsoládi fiatalembert, akit ***Beck Ferinek*** hívtak, társaival orosz fogságba került. Engedélyezték, hogy elbeszélgethessen vele, mivel azt lódította, hogy a bátyja. Más alkalommal dinnyét vittek a teherautón, elhaladva a magyar hadifoglyok mellett dinnyéket gurítottak le nekik.

Ugyancsak ebből a könyvből idézem ***Feuerstein Valéria*** szalatnaki lakos édesanyja, ***Vali*** néni, ***Feuerstein Jánosné*** 1989-ben papírra vetett visszaemlékezéseit. Ebből tudjuk, hogy amikor kikerült Groznijba, először lövészárkot ásattak velük, mert háborúra készült Oroszország. Majd, amikor látták, hogy ott nem lesz háború, akkor olajvezetékek számára ásatták az árkot. *„Nagyon nehéz napokat éltünk át, minden nap meghalt egy jó barátunk. Deszkából össze volt szögelve láda és abba tették a halottakat. Este mikor munkából jöttünk, a láda az udvar közepén állt. Az volt mindig a szemünk előtt. Mi is már annyira gyöngék voltunk, hogy azt mondogattuk egymásnak, holnap már én fekszek benne. Este jött mindig egy lovaskocsi és*

[189] Lásd: Varsányi Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...*, 12-13. old.

elvitte. Az orosz felnőttekre nem lehetett panaszkodni, azok nem bántak csúnyán velünk. De voltak olyan tízévesek, akik azt kiabálták, hogy „Vajna kancsál, Hitler kaput!" és ököllel úgy az arcunkba vertek, csak úgy folyt a vér az orrunkból. És még nagyon-nagyon sokat lehetne írni. Ez volt Sztari Promiszlova. Körülbelül másfél évig voltunk ott. Aztán bevagonírozták és 3 hét körül értünk Urálba."[190]

A pécsváradi ***Kollár Sándorné Schmidt Erzsébet*** (1926) felidézi, hogy 1945. január 7-én indultak Pécsről és február 7-én értek ki Groznijba. Egy orosz őr jött mindig velük, amikor dolgozni mentek. Akár a többiek, Erzsébet is hasonló munkát végzett: kubikolt, útkarbantartással foglakozott, majd a kolhoz kertészetében, az olajkutaknál dolgozott. Mint mondja: *„Aki nem volt lázas, vagy nem volt törése, vagy valamilyen sebe, az nem maradhatott otthon, annak menni kellett dolgozni. Én nem voltam kényes, mindent meg tudtam enni, ha hideg volt, ha sós, de szegény* ***Link Annuska*** *(egyik pécsváradi társa), ő nem bírta, már akkor gyengélkedett, mikor kiértünk, és ő meghalt. Innen mentünk aztán az Urálba."*[191]

Makk Károlyné közlése szerint a mecseknádasdiak nagy része a Groznijhoz közeli *Staropromiszlav* nevű lágerbe került, a másik csoport tovább utazott *Andreszki Dolina* (másnéven *Andrejevszki-völgy*) nevű lágerbe, néhányan Groznijba, az ún. *Stadtlágerbe* kerültek. Az embertelen körülményeket, a kemény fizikai munkát, az éhezést nem sokan bírták elviselni. Főleg a férfiak pszichésen is nagyon hamar feladták. Többen napi kenyérporciójukat elcserélték egy maroknyi dohányért, ők voltak az elsők, akik örökre elaludtak. A halottakat föltették egy szekérre vagy autóra és elszállították

[190] Lásd: Varsányi Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...*, 39-40. old.

[191] Részlet az interjúból, lejegyezte: Bayerné dr. Sipos Mónika. – *Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései.* Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 26-27. old.

őket. Az otthoni hozzátartozók semmilyen hivatalos értesítést nem kaptak halálukról. *„1946 áprilisában jött egy bizottság és a legerősebbeket kiválogatták (...) hamarosan megtudták, hogy az Urálba kell menniük. (...) Mi pedig, akik Groznijban maradtunk, átkerültünk az andreszki lágerbe és dolgoztunk és éheztünk tovább, koldultunk és loptunk, ügyeskedtünk, hogy életben maradjunk. (...) Aztán 1948 júliusában végre eljött a nap. Mondták, hogy nem kell már dolgoznunk, mert hamarosan hazamehetünk. (...) 1948 júliusában az egész andreszki lágert felszámolták, vagyis minden nő hazajöhetett. Csak a 70 férfinak kellett még maradni, ebből 3 nádasdi volt. Sírtak a férfiak nagyon, hogy ők nem jöhettek haza. Ők még egy évig, 1949 novemberéig maradtak."*[192] Nádasdról – az utólag összeállított lista alapján – 138 személyt hurcoltak el a Szovjetunióba. 103 nőt és 35 férfit. Mecseknádasról 24-en (ebből 16 férfi) soha nem tértek haza,[193] valószínűleg mindnyájan Csecsenföldön nyugszanak:

Bareith Jozefa (-1946)
Bischof Antal (-1945)
Blum Borbála (-1945)
Bürger Ferenc (-1945)
Bürger Teréz (-1945)
Dittrich Anna (-1945)
Frank Antal (-1945)
Gasz Miklós (-1945)
Gradwohl Antal (-1945)
Hauck Károly (-1945)
Horak Erzsébet (-1945)
Knipl István (-1945)
Krasz Jánosné Gradwohl Anna (-1945)
Meder István (-1945)
Müller Ferenc (-1945)

[192] Makk Károlyné: *A nádasdi németek elhurcolása a Szovjetunióba. – Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései.* Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 48-53. old.

[193] Mecseknádasd Önkormányzata a Gulág Emlékbizottság GUL-16-D pályázati programból 2.393.700 Ft összegű támogatást nyert a volt rendőrség helyén kialakításra kerülő emlékoszlop felállítására, és az emlékmű környezetének méltó kialakítására. In: https://www.mecseknadasd.hu/aktualis/malenkij-robot-emlekmu-26

Müller Károly (-1945)
Rack István (-1945)
Ruppert Roman (-1945)
Schillinger Mária /Schowets/ (-1945)
Schillinger Ottilia (-1945)
Schraub Antal (-1945)
Schraub József (-1945)
Schultz Ádám (-1945)
Weimert Károly (-1945)[194]

Márkus Beáta egyik tanulmányában a Püspöknádasról elhurcoltak adatközlései kapcsán szintén megerősíti, hogy *„1948 júliusában felszámolták a grozniji lágert, így az ott dolgozók a hónap végére hazatérhettek. Az Urálba vittek helyzete is javult, 1947-től fizetést kaptak. Innen az első betegszállítmány 1948-ban indult vissza és majdnem együtt érkezett meg a groznijiakkal."*[195]

Az andrejevszki-völgyi „magyar láger" helyén

Groznijtól 5 km-re lévő andrejevszki-völgyi (más néven: *Andreszkaja dolina)* dombháton 1945-ben állították fel a GUPVI táborrendszeréhez tartozó 237-es hadifogoly láger 1. és 2. számú részlegét. Főleg pár ezer német és néhány száz magyar hadifoglyot őriztek és dolgoztattak a lágerben, de voltak közöttük román, lengyel nemzetiségű hadifogoly katonák is.

Az itteni túlélők, köztük ***Tolnai Béláné***[196] (lakhely: Szalatnak) elbeszéléséből azt is tudjuk, hogy a 1701. sz. munkaszázadban dol-

[194] A névsort ***Dékány Jánosné*** gyűjtéséből idéztük. Makk Károlyné: *A nádasdi németek elhurcolása a Szovjetunióba. – Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései.* Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 63–64. old.

[195] Márkus Beáta: *„Malenkij robot" Püspöknádasdon. Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései.* Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 95. old.

[196] *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...",* 187. old.

gozó Pécs környéki német lányok, asszonyok barátkoztak a „magyar láger" foglyaival, akik az orosz tisztek kíséretében egyszer *„jöttek színdarabbal. Szintén magyar katonák vótak, de egy másik lágerben, ott Groznijban."*

A Siófok-Kilitibe való ***Szőke Ferenc*** hadifogoly írásában beszámol arról, hogyan került Csecsenföldre, ahol *„négy éven át egy szép nevű lágerben"* raboskodott. A fogságba esett magyar honvédet az egyik frontmelléki NKVD-gyűjtőtáborból vagonírozták be és indították el Kaukázus térségébe: *„Jó tizenöt napig tartott, amíg szerelvényünk elért az Azovi-tenger partjára. A nyílt pályán megállt a vonat, kinyitották az ajtókat és kihirdették: fél órát állunk, aki akar, megfürödhet. Június eleje volt, jó meleg, így le sem vetkőztünk, ruhástól ugrottunk a vízbe. Jól csináltuk, mert aki levetkőzött, elvitték a holmiját.*

Még két napig utaztunk Groznijba. Körülöttünk szép, füves térség pompázott, a levegő olyan dús volt, hogy szinte beleszédültünk.

A számlálás után elindultunk szállásunk felé. Ahol elhaladtunk, a lakosság részéről barátságtalan magatartást tapasztaltunk, a közelebbállók leköptek, a távolabbiak tégladarabokkal megdobáltak bennünket. A tábor neve viszontszép volt: Andreszkaja Dolina. Amikor a kapu elé értünk, akkor *terelték ki az előttünk ottlakókat, állítólag románok voltak. Megnyílt előttünk a lágerkapu, ami négy éven keresztül csak akkor ismétlődött meg, ha dolgozni mentünk.*

Az időjárás nem volt elviselhetetlen. Legtöbbször a sár okozott gondot, mert jó lábbelink helyett olyat kaptunk, amelyen ki-bejárt a sár. Ez különösen azoknak volt nagyon kellemetlen, akik 10-15 kilométerre jártak dolgozni. Havat csak tiszta időben láttunk, de azt is csak az Elbrusz, a Kazbek vagy az Ararát tetején.

Sokan a kevés élelmet *sem fogyasztották el, le akartak gyengülni, hogy minél előbb hazakerüljenek. Egy idő után ellenőrök* álltak *az* étkezde *ajtajában, hogy meggátolják az* élelmiszer *kivitelét, amit aztán*

dohányra cseréltek. Ők ügyeltek *arra is, hogy mindenki maga fogyassza el saját porcióját.*

Rendszeressé váltak a kihallgatások. A GPU-sokat az érdekelte, ki volt csendőr, nyilas vagy keretlegény."[197]

Mi maradt fenn az andrejevszki-völgyi 237. tábor 1. és 2. sz. lágerből? Ezt tekintettük meg egy ***Szultán*** nevű taxis segítségével, aki barátként tekintett ránk, hiszen jó véleménnyel volt a magyarokról: 1975-ben sorkatonaként Magyarországon szolgált. Öt kilométerre távolodtunk el Groznij várostól, egy földúton kietlen, lakatlan területre értünk. Itt volt az Andrejevszki-völgyben létesített hadifogolytábor. Mindenütt betondarabok, útszakaszok, gépi erővel elegyengetett épületmaradványok, földbe süllyedt jelnélküli sírhantok váltották egymást. A hullarablók nyomait is felfedeztük, egyes sírokat megbolygattak, a csontokat is kiforgatták. Vajon miféle kincset lehet itt még felkutatni? A területet felverte a gaz, birtokába vette a természet.

Találkozó a grozniji polgármesteri hivatalban

A terepszemle után magyar delegációnkat Groznij város Polgármesteri Hivatala emlékezetes baráti fogadtatásban részesítette.

Umiszam Muszajeva alpolgármester asszony, ***Ruszlan Sajpov*** a város közigazgatási hivatala vezetőjének helyettese, ***Magomeg*** és ***Curjajev*** nevű képviselők, ***Szupja Magomadov,*** a történelemtudományok kandidátusa, a Csecsen Tudományos Akadémia Történelmi és Archeológiai Intézetének igazgatója, és az egykor létrehozott Csecsen-Magyar Baráti Társaság alapítója vett részt az eszmecserén.

A két tárgyaló fél megállapodott abban, hogy felújítják a Csecsen-Magyar Baráti Társaság tevékenységét, támogatják a Német

[197] HH 1995/4.

Találkozó Groznij Polgármesteri Hivatalában

Kör által kezdeményezett emléktábla felállítását és egyéb testvérvárosi, kulturális, gazdasági kapcsolatok kialakítását.

Később fogadott és együttműködéséről biztosított minket ***Tamara Umarovna***, a Csecsen Nemzeti Múzeum igazgatójának első helyettese. Megdöbbenve vettem tudomásul, hogy a csecsenek kitelepítéséről a múzeumban egyetlen írásos vagy képes információt sem találtunk. A múzeum munkatársai ezt azzal magyarázták, hogy még nem jött el az ideje a tragédiákkal terhelt időszakok, így a csecsenek kitelepítésének vizuális megjelenítésére, mert oroszellenességet, gyűlöletkeltést válthat ki az idelátogató emberekben. Az orosz-csecsen kapcsolattörténet köréből olyan események bemutatásának adnak helyet, amelyek a két népet egymáshoz közelítik és nem okoznak egymástól való eltávolodást.

A szépirodalmi alkotások, egyes tényfeltáró tanulmányok bőven foglalkoznak a fehér foltnak tekintett kitelepítési ügy feltárásával, ennek kapcsán kirobbant heves vitáknak nyoma van az orosz, csecsen, sőt a magyar sajtóban is. Például 2014-ben az orosz kulturális minisztérium nem adott engedélyt egy, a csecsenek II. világhábo-

rús tömeges deportálásáról szóló film forgalmazására. Az illetékes minisztérium vezetője azzal indokolta a döntést, hogy ***Ruszlan Kokanajev*** alkotása, a történelmi tragédia 70. évfordulójára készített *Felejtés parancsra* című film történelemhamisító, oroszellenes és gyűlöletkeltő. Az említett dokumentumfilm részletesen bemutatja, hogy Sztálin utasítására Berija NKVD-egységei hogyan telepítették ki a csecseneket és az ingusokat. A film hosszan részletezi egy hegyi falu, *Haibah* 700 lakosának elevenen való elégetését. *„Semmilyen fellelt dokumentum nem bizonyítja, hogy lakosokat tömegesen megégettek volna, noha ilyenek után az NKVD és a KGB állambiztonsági szolgálatok archívumaiban és Sztálin levéltárában is kutattak. Ebből arra következtetünk, hogy egy ilyen esemény megtörténtének állítása történelemhamisítás"* – szögezte le a minisztérium.

Ruszlan Kokanajev filmrendező ugyanakkor azt nyilatkozta a *Kommerszantnak*, hogy a haibahi eset szerepel szépirodalmi művekben és történelmi kutatásokban is, amelyek hitelességét soha senki nem cáfolta meg. ***Szalamat Gajev*** a forgatásban szakértőként résztvevő történész – aki éveken át foglakozott a haibahi eset tanulmányozásával – azt mondja, hogy a minisztérium kifogásai meggondolatlanok. *„A Lavrentyij Berija vezette NKVD nagyon rövid időt kapott a csecsenek kitelepítésre, és tartva attól, hogy nem tudja megadott határidőre teljesíteni Sztálin parancsát, helyszínen végeztetett ki csecseneket, és ez történt Haibahban is"* – mondta a történész.

A legjelentősebb orosz emberi jogi szervezetnek, a Memorialnak az elnöke, ***Alekszandr Cserkaszov*** az AFP-nek nyilatkozva azt mondta: *„a haibahi tömegmészárlás «általánosan elfogadott tény», legfeljebb az áldozatok számáról van helye vitának."*[198]

[198] *Egyelőre nem foroghat a csecsenek deportálásáról szóló film.* Múlt-kor, 2014. május 28. 13:36 MTI. In: http://mult-kor.hu/20140528_egyelore_nem_foroghat_a_csecsenek_deportalasarol_szolo_film

A csecsen kitelepítetteket 1957-ben rehabilitálták és újra létrehozták az Oroszországon belüli Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaságot. Azonban a Szovjetunió összeomlása után az 1994. december 11-én kezdődő első és az 1999. szeptember 30-án folytatódó második oroszokkal vívott csecsen háború tízezrek halálához, megsebesüléséhez, eltűnéséhez vezetett. Az etnikai tisztogatások miatt százezreknek kellett elmenekülniük, csaknem a teljes nem csecsen lakosság, de sok csecsen is otthonának elhagyására kényszerült.

***

A csecsen központi filharmónia koncerttermének igazgatóhelyettese ***Aszhat*** asszony, ***Ajmani Ajdamirova,*** az Orosz Föderáció érdemes népművésze, a filharmónia szakmai igazgatója meghívását is elfogatuk. Az általa vezetett csecsen népi táncegyüttes a *Csecsen tavasz* nevű fesztiválra készült. Fergeteges táncokat mutattak be.

A Gorodok hotelből történt kirajzásunk során megtekintettük a Csecsenföld szíve mecsetet, a Szt. Mihály templomot, a Terroriz-

Groznij, a Csecsenföld szíve mecsetet is felkerestük

mus ellen harcolók emlékművét, a városközpont más nevezetesebb létesítményeit, amelyek az utóbbi években létesültek Moszkva támogatásával.

Ahová nem sikerült eljutni...

A térségben megnyilvánuló zavargások miatt nem sikerült eljutni a közeli *Dagesztánba* (Dagesztáni SZSZK), ahol a 379/0. sz. *Mahacskala* körzetében lévő fő táborban magyar hadifoglyok is voltak, 17-en örökre ott maradtak.

A 379/1. sz. *Kaszpijszk* melletti láger temetője a várostól 1500 méterre, délkeletre van, ahol 10 magyar nyugszik. A 379/2. sz. *Mahacskala* melletti altábor temetője 4000 méterre található, itt 7 magyarnak ástak sírhelyet.

Az Észak-Oszét területen (Észak-Oszét ASZSZK) 19 honvéd és 101 internált nyugszik, akik a 496/0 (*Pravberezsnij járás, Beszlan* állomás), a 228/0 (*Dzsaudzsi-Kau),* a 228/4B (*Szadoni körzet*), a 228/1 (*Dzaudzsikai-Dzaugesz-telep*), a 228/2 (*Zmejevszkaja*) GUPVI lágerekhez tartoztak.

A 228-as főtábor 1. sz. részlegén *Dzaudzsi-Kaui, Dzaugeszteleppen* 4 fő, a 2. sz. részlegén *Zmejevszkaja Kirovi körzetében* pedig 2 magyar hadifogoly és a 4 „B" részlegén a *Szádolni körzethez* tartozó *Nuzalban* 92 civil magyar halt meg.

Továbbá a 424. sz. tábor 2. sz. részlegén a *Pravoberezsnij körzeti Iriszton*ban 12 magyar hadifoglyot tüntettek fel a veszteséglistán.

A 496 sz. ORB munkazászlóaljból *Pravoberezsniji körzeti Beszlan* állomás mellett egy, míg a 1087 r/b munkazászlóaljból *Szadoni körzeti Galon* településen kilenc internáltat temettek el.

A Kaukázus lábainál egy felújított – II. világháborús katonák végső nyughelyéül szánt – német katonai temetőről tudunk, ame-

lyet 2005. szeptember 1-jén adtak át az oroszországi *Krasznodar* mellett.[199] Az *Apseronszkban* létesített temetőben mintegy ezer német katona földi maradványait helyezték végső nyugalomra, de idővel itt akarják elhantolni az Észak-kaukázusi térségben elesett összes német katonát, akiknek száma a harmincezret is elérheti. A nagyszabású projekt szervezője és megvalósítója a Népi Szövetség a Német Katonasírok Gondozásáért szervezet. Mint ismeretes, az 1942 nyarán a Kaukázusig előrenyomuló német hadsereget 1943 őszén a szovjet csapatok szétverték. A harcokban a népi szövetség adatai szerint százharmincezer német katona esett el.

A mostani újratemetés is egy több éve tartó program részét képezi. E program célja, hogy a keleti fronton elesett német katonák méltó végső nyughelyet kapjanak. A szövetség az elmúlt 15 évben több mint húsz katonatemetőt létesített Oroszországban. Az utolsót *Kurszkban* hozták létre.

[199] Lásd bővebben: Német katonai temető a Kaukázus lábánál. http://mult-kor.hu/20050901_nemet_katonai_temeto_a_kaukazus_labanal

AZERBAJDZSÁNBAN, „A TŰZ ORSZÁGÁBAN"

„Egyszer eljön majd az idő, leszünk boldogok,
Amikor a szív felderül, minden szem ragyog.
Ölelős karok várnak majd haza,
Megtört apját fogadja a kisgyermek szava.
Felszáradnak mind a könnyek, lesz újra mosoly.
Ha hazatér otthonába a hadifogoly..."
(Ismeretlen szerző, *Fogolytábor bús lakói...*, 1946)

A „kis Dubajnak" becézett Bakuban

Groznijból repülővel érkeztünk *Moszkvába*, amely a további kutatások kiindulópontja lett. *Vnukovóról* kényelmes busszal jutottunk el a *Domogyedovói* repülőtérre, és a Moszkva–Baku légi útvonalon közlekedő repülőjárattal az azeriak fővárosában, a *Hajdar Alijev* nemzetközi repülőtéren landoltunk.

A Kaszpi-tengertől nem messze lévő *Sapphir hotelban* találtunk átmeneti szálláshelyre, ahol ***Kapitány Sándor***, Magyarország Bakui Nagykövetségének külgazdasági attaséja fogadott minket. Szót váltok vele, az elhangzott adatok közül a következőket tartom lénye-

gesnek megemlíteni: amint az Azerbajdzsáni Köztársaság elnyerte függetlenségét, 1992. november 27-től a kölcsönös diplomáciai kapcsolatok eredményeként több területen értek el jelentős fejlődést. Magyarország 2009. január 12-én nyitott nagykövetséget Bakuban, míg a magyarországi azerbajdzsáni nagykövetség 2004 szeptemberében tárta ki kapuit Budapesten. Azóta jól alakulnak a gazdasági, kulturális és politikai kapcsolatok, egymást váltják az államfői, kormányfői, házelnöki és miniszteriális szintű látogatások. 2014-től a két ország által aláírt stratégiai partnerségi szerződésben vállalt feladatok megvalósításán dolgoznak. Mindez lendületet adott a civil-diplomáciai, testvérvárosi, ifjúsági és egyéb együttműködéseket egybefogó, sok szálon futó közös projekteknek.

Emlékutunk során mi is meggyőződtünk róla, hogy a két ország között kiemelkedően jó a kapcsolat. Mint a népi diplomácia hírnökei, mindenütt, ahol megfordultunk, magyarságunk előtt szívet melengető módon tisztelegtek és baráti fogadtatásban, vendéglátásban részesültünk.

A „kis Dubajnak" becézett Bakunak napjainkban több mint kétmillió lakosa van. A meghökkentő gazdagságú, csillogó-villogó városon áthaladva – a nagykövetség munkatársainak segítő irányításával, szervezésében – a fontosabb emlékhelyeket bejártuk. Így megtekintettük a *Bulvar Parkot*, a *Száz-tornyot*, a *Sírváni Sahok palotáját*, az *Elnöki palotát*, a *Nemzeti zászló teret*, a *Martyrs' Lane emlékparkot*, a *Bibi-Heybat mecsetet*, a *Szőnyeg múzeumot*, a *Heydar Aliyev Cultur Centert*, továbbá az *Absheron-félszigeten* a *Suraxani tűztemplomot* és a *Yanar Dagot* is felkerestük. A szabad program része volt a *Khazar Islands* és más épített örökségek felkeresése is.

Döbbenten szemléltük a Baku egyik belvárosi utcájában álló múltszázad eleji épületeket, amelyeket a németföldről még a cári Oroszország idejében idetelepült németek építettek.

Baku, 1991. január 22.
A bakuiak halálfélelmet nem ismerő bátorsággal a szovjet tankoszlopnak az útját állták.
(Forrás: Historicana.ru)

Fejet hajtottunk az azeriek központi kegyeleti parkjában, a *Mártírok sétányán*, a karabahi háború és a „Fekete január" áldozatainak emlékhelyén (egykori *Kirov park*).

Az utóbbi egy véres bakui eseményhez kapcsolódik: 1990. január 19-ről 20-ra virradó éjszakán a Gorbacsov vezényelte szovjet katonák a szovjet rezsim ellen felkelő azeri civileket gyilkoltak. Az itt található információs tábla szerint az azeri szabadságot eltipró szovjet hadsereg katonái 170 azeri patriótát öltek meg, 800 megsebesült, 841 főt letartóztattak, százakat nyilvánítottak eltűntnek. A szovjet intervenció Bakuban és környékén felbecsülhetetlen károkat okozott. Az azeri függetlenség kivívásáért drága árat fizettek.

Az eset vészesen hasonlít a magyarországi '56-os forradalomhoz. Bakuban is erővel akarták a kommunista diktátorok leverni egy nép szabadságküzdelmét. Ugyanakkor ez a rendszer összeomlását is beindította. A mai Oroszország nem Gorbacsov hanyatló Szovjetuni-

Az azeriek központi kegyeleti parkjában (egykori Kirov park)

ója, pragmatikusan működnek együtt velük, mint ahogy a nyugati országokkal is.

Kísérőink gondoskodásának köszönhetően eljutottunk a fontosabb hadifogoly-temetőkbe.

Az ország területén 44 GUPVI táborában raboskodtak magyar foglyok. A többi kaukázusi országhoz viszonyítva itt haltak meg a legtöbben. A lágerek nagy többségéről eddig semmilyen adatot nem találtunk, a szovjet korszakban minden nyomot eltüntettek.

Az ide vonatkozó NKVD-s levéltári anyagokban az itt elhunyt német hadifoglyok veszteséglistáján igen sok magyar rab nevét is feljegyezték. Az Azerbajdzsán területén létrehozott 4 főtáborban (hanlari 223. számú, kirovábádi 223. számú, sumgaiti 328. számú, daskeszani 429. számú, bakui 442. számú főtáborokhoz tartozó számos lágerrészlegében) sokezer magyar raboskodott, akik közül több mint 400 fő halt meg végelgyengülésben, járványos betegségekben.

Azt sem hallgathatjuk el, hogy előfordultak ritkaságszámba menő kivételek is. Az itt felsorolt haláltáborok közül például a Bakuban felállított 328. sz. hadifogolylágerben volt a legjobb ellátás, itt szinte nem is volt elhalálozás. Erről a kabai származású, még Csap alatt fogságba került ***Furkó Béla*** (1920) számolt be *Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkről, holtakról* c. emlékiratában. Ő 1946 májusa közepén a pokol kapujának nevezett szolyvai, majd a szambori gyűjtő- és elosztólágerből 5 napi vonatozás után 700 életben maradt sorstársával együtt került a Kaszpi-tenger melléki „olajos városba".

Baku külvárosába, a *Szolinszki kaszárnya* mellett volt a lágerük. Társait naponta, őrök kíséretében kihajtották az építkezésekre. Polgári lakóházakat, ipari objektumokat, hidakat, utakat építettek. ***Furkó Béla*** eleinte a lazarett/gyengélkedő szakácsa lett. A lágerben jó ellátást kaptak, még a teljesen lesoványodott rabok is teltebbek lettek. Mivel beteg rab már nem volt, a lazarettet felszámolták és az építőbrigádba került. Rakodómunkásként két másik társával – a sarkadi ***Balogh Károllyal*** és az érsekújvári ***Csicsely Sándorral*** – együtt egy gépkocsivezetőként dolgozó leszerelt orosz hadnagy felügyelete alá kerültek. Naponta méretre vágott mészkőtéglákat szállítottak a bányából az építkezésekre.

Megfigyelése szerint a városban a hadifoglyokon kívül százával dolgoztattak civil internáltakat, 5-től 10-15 évre elítélt Gulág-rabokat, köztük nőket és *Sztálin-ifjúkat* (így nevezték az árvaházba kényszerített, szüleiket elvesztett serdülőkorú fiúkat), apátlan-anyátlan csírkefogókat is, akikre szintén fegyveres katonák vigyáztak, hogy meg ne szökjenek. Találkozott az egyik szigorúan őrzött és a külvilágtól teljesen elzárt rabtelepen a német SS-katonákkal, akikből már százan sem maradtak, az éhségtől kidőltek, a többiek is élőhalott emberek voltak. Naponta egyszer 30 dkg kenyeret, reggel és este híg levest kaptak, miközben kemény fizikai munkára kényszerítették őket.

Furkó Bélához és társaihoz magyar származásuk miatt a helyi városlakó azeriek és az idetelepített orosz munkások barátságosan viszonyultak, élelemmel és közszükségleti árucikkekkel, gyógyszerekkel is segítették a rászorulókat, sőt üzleteltek, csereberéltek is velük. Azonban gondtalannak tűnő rabéletük 1947. május 4-én gyökeresen megváltozott. Felső parancsra a 328. sz. táborrészleget Bakuban felszámolták, és a 700 német és magyar hadifoglyot Szumgaitba, az ugyancsak 328. sz. fő lágerbe szállították át, és őket is bevonták a szovjet nehézipari központ építésébe. A bakui jólét után az embertelen körülmények szenvedő alanyaivá váltak: *„1-2 hét elteltével kezdtük érezni, hogy nem bírjuk a nehéz munkát tovább. Munka közben többen estek el a gyengeségtől. Egy hónapi itteni munka után leváltottak bennünket, mert annyira legyengültünk és lefogytunk, hogy 35-40 kg-os foglyok lettünk újra, mint 1945-ben, a fogságunk elején. Dolgozni nem mentünk ki a lágerből. OK-sok lettünk, ami azt jelentette, hogy legyengült foglyok, de feljavított kosztolás után újra munkára foghatók leszünk. Aki nagyon legyengült, az disztrófiás kosztot kapott: fehér kenyeret, hozzá kb. 3 dkg zsírt. 1947. nyara tehát így telt Szumgaitban, az új helyünkön."*[200]

Feljavulás után újra a gyárépítéshez került, egy itt történt kellemes esetről így számol be: *„...magyar női hangot hallottunk. Megállt a kezünkben a munka, felugrottunk a gödörből, futottunk a magyar hang után. Utolértük őket, úgy megörültek ők is, nem tudták, hogy itt magyar hadifoglyok is vannak. Olyan volt ez a magyar női hang, mintha az angyalok szóltak volna hozzánk. Hiszen már lassan 4-ik éve nem hallottunk női hangot magyarul. Minden hangja, mintha simogatott volna mindnyájunkat. Elmondták, hogy Rahóra való*

[200] Lásd: Furkó Béla: *Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkről, holtakról* c. emlékiratát.
In: http://www.adkiado.hu/FurkoBela/

ruszin leányokat toboroztak munkára. Ők jelentkeztek, mert mióta a szovjetek bejöttek Kárpátaljára, nagy a nyomor. Azt ígérték, hogy Szumgaitban jól lehet majd keresni, így kerültek ide. Panasz tört fel belőlük. Mondták magyarul, hogy a fene ette volna meg, mikor bejöttek a szovjetek, a mézes madzagot elhúzták előttük, idecsalták őket erre a nagy fegyenctelepre. Elküldtek, hogy majd holnap találkozunk újra. Másnap reggel hiába vártuk, nem láttuk többet őket, mindannyiukat eltüntették máshová. Azt mondta az egyik szumgaiti lakos, hogy valaki volt közöttük, aki elárulta őket, hogy szidták a magyar foglyok előtt a szovjetrendszert. Ki tudja, hova kerültek... Szép emlékből csak egy nap jutott nekünk. Eltűnt, elszállt a simogató magyar női hang, vele együtt a bennünk pislákoló reménység is."

A hazakészülődés pillanatait a mintegy 700 fogolytársa nevében így örökítette meg: *„1948 tavasza nehezen múlt, volt olyan bajtársam, aki már idegileg összeomlott. Megzavarodott, nekiment a 3 soros szúrós drótkerítésnek, a magasfigyelőben posztoló orosz őr pedig lelőtte. Még mindig katonák kísértek bennünket a munkahelyre és vissza. A fegyvereiket végig lövésre készen tartották, ránk célozva. Egy napon, mikor a munkahelyünkre kiérkeztünk, az egyik orosz katona mérgében földhöz vágta a géppisztolyát. Magából kikelve ordította, hogy miért nem engednek már haza benneteket, régen vége van a háborúnak, miért kell még titeket őrizni. Mi már nem reméltünk semmit azzal kapcsolatban, hogy valamikor hazakerülünk. Dolgozni jártunk, mint a gép, emberi lényünk már rég nem volt. Ekkor láttuk meg igazán a szovjetrendszer igazi arcát, nem mintha ez ideig nem sejtettük volna. (...) 1948. június 20-21. Végre eljött a várva várt szabadulás napja. (...) Felöltözni mindenkinek az új ruhába, utána sorakozó a vagonok előtt az elosztás szerint. A vagonok az iparvágányon a lágerkapu előtt álltak üresen várva a hazatérő foglyokat. Úgy néztünk ezekre a vagonokra, mintha a mennyországba vinne majd bennünket. Haza Magyarországra, a szülőhazánkba!"*

***Azerbajdzsán területén** diszlokált fontosabb NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, lágerrészlegek temetőinek jegyzéke, ahová hadifoglyokat és internált civileket temettek*

№	Település (temető)	A láger működési ideje (Meddig folytak temetések)	Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető	Eltemetett hadifoglyok/ internáltak becsült adatai
1	Baku, Sumgait, felújított, gondozott temető	1945–1946	328/0. sz. hadifogolytábor. Baku – Sumgait, 1. sz. temető	21/1
2	Baku, felújított, gondozott temető	1946–1947	442/1. sz. hadifogoly táborrészleg. – Baku (Kislinszkij kerület) 1. sz. temető	8
3	Kirhli, Kirovábádi körzet, felújított, gondozott temető	1947–1948	223/1. sz. hadifogoly táborrészleg. – Kirhli, Gandzsa/Kirovobád körzete, 1. sz. temető	141
4	Hanlar északi peremvidéke, Hanlari körzet, felújított, gondozott temető	1945.06–1949. 03.	223/2. sz. hadifogoly táborrészleg. – Hanlar északi peremvidéke, Hanlari körzet, 2. sz. temető	13/2
5	Hanlar, Hanlari körzet	1945–1946	1552 sz. kórház és 498. sz. ORB, Hanlar, Hanlari körzet 1. sz. temető	192/6
6	Baku, Oktyabrszkij kerület	1945.06–1949.03	498. sz. ORB, Baku, Oktyabrszkij kerület, 1. sz. temető	4
7	Mingecsaur, Jevlahi kerület	1945–1946	5030/2. sz. kórházrészleg, Mingecsaur, Jevlahi kerület, 2. sz. temető	3
8	Gandzsa/Kirovábád, Nuhinszkij		429/1. sz. táborrészleg, Gandzsa/Kirovábád, Nuhinszkij, 1. sz. temető	1
			Összesen:	**383/9**

**A helyi adatközlők tudomása szerint 328/0 és a 442/1 hadifogoly táborhoz tartozó temetőben az elhunytak száma kb. 150 fővel több, mint a táblázatban közölt elhunytak száma.*

Sumgait, a hadifoglyok, internáltak csontjaira épült város

Az első nap ***Rzazadeh Vusala***, az Azerbajdzsan Tourism Institut hivatásos idegenvezetője, a Bakui Slavyan Universitet (BSU) doktori iskolájának ruszista filológus PhD-hallgatója volt a kísérőnk. A nap folyamán szeretett országáról, az itt élő büszke azeriekről és a velük harmonikus egységben élő más népcsoportokról – *lezg, talis, orosz* és egyéb nemzetiségekről –, az épített örökségről, a tovább élő hagyományokról, életviteli szokásokról és egyéb tudnivalókról mesélt nekünk. Megjegyzem, a felsorolásból az örményeket tapintatosan kihagyta, de erről később szólok. Mint ismeretes, az egykor azerbajdzsáni örmények a *hegyi-karabahi* részen laknak. A terület hovatartozása a mai napig vita tárgyát képezi Azerbajdzsán és Örményország között.

Rzazadeh Vusala, *a doktorandusz idegenvezetőnk, 2016*

A tudós idegenvezető hölgy és a magyar nagykövetség attaséja a Bakutól északra, 30-35 km-re az *Absheron-félszigeten* elterülő, az ország harmadik (Baku és Gandzsa után) legnagyobb, közel 300 ezer

lakosú *Sumgait* városba is elkísérte csoportunkat. A Kaszpi-tenger partján fekszik, legfontosabb iparága – a könnyűipar, gyógyszeripar, építőipar, autóipar és az elektronika mellett – a kőolaj kitermelése, feldolgozása.

Sumgait felé tartva kényes kérdéseket is szóba hoztunk, a máig ható véres konfliktusokkal terhelt azeri-örmény viszonyról is elbeszélgettük. Kísérőnk azeri patriótaként az örményekről tartózkodóan nyilatkozott, értésemre adta, hogy Azerbajdzsán és Örményország viszonyát beárnyékolja a *Hegyi-Karabahért* vívott háború. Az azeriek elvesztették területüknek közel húsz százalékát, beleértve *Hegyi-Karabahot*.

Barátaink elmondták, hogy a kialakult konfliktus gyökerei részben Szumgaitból eredeztethetők, hiszen 1988-ban itt tört ki a *Sumgaiti-pogrom*, amelynek során a helyi azeri lakosság rátámadt az örményekre. A konfliktus során 53 örmény veszítette életét, több százra rúgott a sebesültek száma, a városban élő 14 000 örmény lakos pedig elmenekült. A pogrom volt az ezt követő véres hegyi-karabahi háború elindítója. 1988 februárjától 1994 májusáig a *Sztepanakert* központú *hegyi-karabahi enklávé* birtoklásáért véres háború folyt, amely 1994. május 16-án orosz közvetítéssel Moszkvában kötött fegyverszünettel zárult le. A két állam azóta sem kötött békét egymással. A harcokban 30 000 ember halt meg. Mindkét félnek felróható az etnikai tisztogatás bűne, ami miatt 230 000 örmény és 800 000 azeri menekült el szülőföldjéről. Az ebből adódó feszültséget emlékutunk során többször tapasztaltuk.

Az egykori munkástelepülés várossá fejlesztéséhez az idehurcolt, főleg magyar és német hadifoglyok, civil internáltak jelentős mértékű munkával és szaktudással járultak hozzá. A különböző objektumok felépítése közben sok százan meghaltak. A kegyetlen hajcsárok a norma teljesítéséért végelgyengülésbe hajszolták őket. A rabok csontjaira is épült Szumgait települést 1949-ben városi rangra emelték.

Mindezek tudatában utaztunk a többsávos *Koroghlu* sugárúton, és kerestük fel a régi szovjet stílusú panelházak mögött a német kormány és német civilszervezetek által felújított hadifogoly-temetőt, ahol ***Almazova Malek Midzsidov*** asszony, a temetőt gondozó család tagja fogadott minket.

Azerbajdzsán, Sumgait, megemlékezés a német-magyar hadifogoly-temetőben. Balról jobbra: ***Molnár József, Csornai Boldizsár László, Rzazadeh Vusala, Varga László, Almazova Malek Midzsidov***

A gondnoki szerepet apjától, az azóta elhunyt ***Zabit Midzsidov*** II. világháborús veterántól vette át. Elmondása szerint a névtelen, ám számozott sírokban több mint százan nyugszanak itt, névsorukat a városházán őrzik.

Sumgaiti fogságának éveire a budapesti ***Bizony Ottó***[201] így emlékezett: *„Táborunk közvetlenül a tenger mellett, Bakutól 60-70 kilo-*

[201] Bizony Ottó: *Az első benyomások és az azerbajdzsáni nyár.* in: HH 1998/4.

Azerbajdzsán, Sumgait, a német-magyar hadifogoly-temető látképe

méternyire volt. Szokás szerint többszörös szögesdrót kerítéssel, őrtornyokkal körülvéve. A látvány gyönyörűséges volt! De mit ért nekünk, amikor gyakran a csupasz földön hasra feküdtünk, hogy ne érezzük annyira az éhséget!

Kora reggel a munkahelyre kivonuláskor gyakran találkoztunk azeri tevés karavánokkal. Olykor átvonultunk azeri településeken is, amelyek földszintes, lapos tetejű, fehérrel meszelt házakból álltak (hasonlatosak a valamikori Mária Valéria-telep szükséglakóházaihoz).

Az általánosan 12 órás napi munka után a bevonuláskor a létszámellenőrzés néha órákon át tartott – és csak azután volt vacsoraosztás. A későbbiek során tevehúst is kaptunk. Nekünk, éheseknek ez is jó volt... Egyik alkalommal munkahelyünk közelében édes gyökérnövényeket fedeztünk fel. Teleszedtük zsebeinket, jó kiegészítő volt a szerény étkezés mellett.

Időnként fürdőbe mehettünk. Egy nagy fahodályban kis fadézsákba meleg vizet kaptunk. A „fürdésre" ötpercnyi idő állt rendelkezésünkre, közben ruházatunkat fertőtlenítették. A serkék azonban gyakran túlélték ezt is, és vidáman tobzódtak rajtunk. Az élősdiektől sokat szen-

vedtünk. Közmondás is lett, hogy itt a tetvek háziállatok... A lágerben volt egy úgynevezett „disztrófiás elkülönítő", ahová a teljesen legyöngült, élőcsontváz foglyok kerültek.

Őreinkkel nem volt különösebb bajunk. Az idősebbek talán megértést, sőt együttérzést is tanúsítottak irántunk, de nem így a fiatalok. Táborparancsnokunk egy orosz őrnagy volt. Egyszer azt láttuk, hogy a konyha felől somfordál, és hosszú köpenye alól kilóg egy nagy halfej. Így született a mondás: a szocializmusban mindenki lop.

Hiába volt lágerünk közvetlenül a tenger mellett, nem juthattunk oda, csak a drótkerítésen át láthattuk, és vágyakozhattunk rá a nyári nagy melegben. Az azerbajdzsáni nyár 1946-ban kegyetlenül meleg volt. A munkahelyeken félmeztelenül dolgoztunk, valósággal feketére lesülve. Esténként szinte mulatságos volt, amikor a barakkok között fehér trikókat és alsókat láttunk imbolyogni: „fej és lábnélküli" embereket." ***Bizony Ottó*** a leírás alapján valószínűleg a tengerhez közeli Sumgaitban felállított, 328. számú német-magyar hadifogolytáborban raboskodott.

A budapesti születésű ***Lengyel Sándort*** (1925) tizenkilenc évesen hurcolták Érdről malenkij robotra. Temesvárról ő is a Bakutól 30 km-re fekvő, 328. számú lágerbe, Sumgaitra került, ahol három évig volt fogságban. Innen tért haza 1948. június 26-án. Viszaemlékezéseit már 1954-től felszentelt római katolikus papként 1997. augusztus 27-én jegyezte le. A sumgaiti lágerben fekvőhelyük először a puszta föld volt, később kaptak védőponyvát, fekvőhelyüket otthonosabbá tették. Mint érettségizett diákot, megtették a negyven fős létszámú barakk parancsnokának. Megtanult oroszul. Először egy új gyártelep építésénél dolgozott, mint brigádparancsnok, majd festőnek adta ki magát. Egy ideig egy bitumenező brigádhoz állt be, később kőfaragó lett. Az egyik kőbe, mint írja: *„belevéstem az L. S. monogramot. Kövem ma is ott díszlik a Sumgaiti Művelődési Ház oldalán."* Az első év karácsonya után megbetegedett. A magyar tisztek

faszenet etettek vele, ettől jobban lett, talpra állt. Megtudta, hogy van egy német pap a lágerben, és – mint írja – *„amikor láttam, hogy gyertyákkal, könyvecskével a kezében megy az egyik barakk irányába, utánamentem. Ettől kezdve szentmisében volt részem. (...) A lágerben tudomásom szerint körülbelül kétezer magyar és körülbelül egyezer német volt. (...) Időnként közölték velünk: „magyarszki szkoro domoj, magyarok hamarosan mentek haza, ekkor és ekkor. Számoltuk is a napokat (...) S mikor jött el a hazajövetel? S hogyan jött el? Amikor háromévi ottlét után egy betegtranszportot irányítottak haza, s az nem volt tele magyarokkal, akkor egy szép napon – s akkor már elhittük, mert ilyen még nem volt – tetőtől talpig új holmit – cipőt, harisnyát, alsónadrágot, nadrágot, kabátot, inget, sapkát és egyebet – kaptunk, de előtte lefürdettek minket. Most aztán már megdobbant a szívünk, meg is írtam a piros-fehér-zöld színű lapocskát a szüleimnek. Jövünk hazafelé. (...) Most már boldog voltam, hazasegített a Jóisten. (...) Orosz fogságban a német* ***dr. Burkál*** *és az orosz* ***dr. Badalova*** *orvos azt mondotta: csoda, hogy hazakerülök annyi szenvedés, betegség, a halál lépcsője előtti próbatétel után. Én nem csodának mondom. Úgy érzem, hogy a Jóisten akarta, hogy hazakerüljek, s gyermekkori vágyam, hogy pap lehessek, az Ő hívására teljesüljön."*[202]

A két túlélőtől idézett emlékanyag szerint a sumgaiti 228. sz. táborban a magyar hadifoglyokon kívül magyar internáltak is voltak.

Visszafelé jövet tudtuk meg, hogy Bakuban, a 442. sz. főtáborban is raboskodtak magyarok. A láger temetője a város nyomornegyedében, illetve az egyik elszegényedett külterületén volt elhelyezve, azonban a helyiek német katonai temetőként ismerik. A *Zaur Karimov* út 1. száma alatti zárt területen találtuk meg gondozott állapotban. A sumgaitihoz hasonlóan itt is a német hadisírgondozóknak köszönhető, hogy 1992–1993 között teljesen felújították és ma-

[202] Muskovics Andrea Anna: *„Mit vétettem, kinek ártottam?" Tárnokiak malenkij roboton.* Tárnok Nagyközség Szlovák Nemzetiségi Önkormányzata, Tárnok, 2016. 27-35. old.

gas kőfallal körbekerítették. A bejárati vaskaput csoportunk előtt az azeri ***Guszejn Güszejnov*** temetőgondozó nyitotta ki.

Bakuban, a Zaur Karimov út 1. száma alatt, a 442. számú főtábor sírkertjében

Német támogatással gondosan megépített betonkeret alatt vannak a sírok. Az információs táblán feltüntetett névsor adja tudtunkra, hogy a sírkertben 80 hadifoglyot temettek el. Azt is kiolvassuk belőle, hogy 13 magyar katonafogoly talált itt örök nyugalomra. Három elhunyt magyar nevét sikerült kibetűzni: ***Huber János, Lukács Henrik, Práter József.*** Nyugodjanak békében. Ebben a katonai temetőben is kegyeletteljes megemlékezést tartottunk, és imádkoztunk a fogságban elpusztultakért, akik idegen földben nyugszanak.

Másnap, míg a csoportunk városnézésre indult, addig ***dr. Szilágyi Péter Ferenc,*** a Miniszterelnökség helyettes államtitkára, a nagykövetség közvetítésével, találkozott és tárgyalásokat folytatott többek között ***Nazim Samadov*** kulturális miniszterhelyettessel, valamint az Azeri Diaszpóra Ügyeiért Felelős Állami Ügynökség és a Bakui Önkormányzat vezetőivel.

Gandzsába (Kirovábád)

Bakuból az ország északnyugati részébe bérelt busszal indultunk el, a szárazság övezte köves, homokos, gyéren lakott pusztákon át. Útközben érintjük *Gobusztan* és *Shamakhi* városokat. Az itteni térség legnagyobb látványossága az iszapvulkán.

Gandzsába vezetett az utunk, több mint háromszázezer lakosával ez Azerbajdzsán második legnagyobb városa. Az itt szenvedő magyar hadifoglyok, internáltak a visszaemlékezéseikben még *Kirovábádként* emlegetik, nevét a múltban többször megváltoztatták: 1804–1918 között *Jelizavetpol*, 1918–1939 között *Gandzsa*, az erőszakos szovjetizálás szüleménye a *Kirovábád,* 1989 után újra *Gandzsa*. Azóta a térség, illetve a *Hanlari járás* mezőgazdasági, ipari és közigazgatási központja lett.

Az azerbajdzsáni és az iszlám építészet alkotásaiban bővelkedő metropoliszban a *Vego Hotelben* kaptunk szálláshelyet. Kísérő-

Gandzsa, találkozó a város vezetőivel és a Magyar-Azeri Baráti Társaság aktivistáival

Barangolás a Hanlari körzetben

ink szerint ez már a belváros, ahol kalauzolásukkal több szép, XVII. századi mecsetet kerestünk fel. Megmutatták a karavánszerájt, másnéven a fogadót, ahol a selyemút kereskedő vándorainak áruval megrakott karavánjai megpihentek. Megcsodáltuk az óváros épségben fennmaradt kapuit, amelynek falait a középkori kézműves művészet szép alkotásai díszítik. Néhányan felkerestük a *Kán kertjét* és az itt született XII. századi perzsa költő, ***Nizami Gandzsavi***[203] mauzóleumát. Felsorolni is sok, mennyi látnivalóban gyönyörködtünk.

Az itteni programunk magyarbarát szervezői megleptek minket. Tiszteletünkre a helyi polgármesteri hivatal a *Kaya étteremben* bőséges munkavacsorát adott, amelyen a gandzsai *HUNAZ Magyar-Azeri Baráti Társaság* aktivistái is megjelentek.

[203] Teljes nevén ***Abu Mohammed bin Juszuf Nizamed-din*** (1141–1209) középkori perzsa költő. A szeldzsukok udvarában szolgált udvari költőként. Verseskötete (divanja) mintegy 20 000 verssorból áll. Ezen kívül 5 nagyobb epikus költeményt szerzett. Ezeket *Öt kincsnek* nevezték később, és a perzsa irodalom remekeinek tartották. Lásd magyarra fordított költeményeinek elektronikus változatát: https://terebess.hu/keletkultinfo/nizami.html

Magyar rabok közreműködésével felépült vasútvonal Hanlari körzetben

Másnap a Társaság aktivistáinak szervezésben és kalauzolásával, ***Abbasov Ehtibar*** nyugalmazott alezredes, HUNAZ-tag és ***Nadzsir*** gandzsai pedagógus vezetésével a *Hanlari* körzetben, *Gandzsától* 14 km-re meglátogattuk az egykori lágerek sírhelyeit.

A svédországi *Uppsalában* a későbbiekben letelepedett ***Szabó Sándor***[204] egykori hadifogolynak és sorstársainak a *Kirovobád–Tbiliszi* vasútvonal építése lett a feladata. Levelében leírja többek között, hogy *„Szovjet rabok rakták le a síneket, mi pedig építettük a pályát. A munka igen nehéz volt: lyukfúrás a sziklába, robbantás, kőtörés, a törmelék elszállítása stb. Az otromba szerszámok nagyon megnehezítették a munkát. A pályát két irányból indulva építettük, mégpedig munkaversenyben. A terv szerint a két munkacsapatnak november 7-én kellett találkoznia. Ez meg is történt, csakhogy 1 méter-*

[204] Szabó Sándor – Uppsala, Svédország, HH 1993.

nyi szintkülönbség volt a két sínpár között. Szegény mozdonynak lépnie kellett egyet...”

Sarkana település közelében – két rendezett temetőben tartottunk gyászszertartást, ahol magyar foglyok is nyugszanak

Minket elsősorban a Hanlar, hanlari körzet *1552. sz. hadifogolykórházhoz* és a Magyarországról civilként idehurcolt internáltak *498. sz. ORB* munkászászlóaljához tartozó 1. sz. sírkert érde-

Az 1552. számú hadifogolykórház és a 498. számú ORB munkászászlóalj 1. számú temetőjében 371 halott van eltemetve

kelt, ahol 371 internált van eltemetve, többsége német nemzetiségű magyar állampolgár.

Azerbajdzsán, Gandzsa környékén, megemlékezés a hanlari körzeti 1552. sz. hadikórház és a 498. sz. ORB, valamint a 223. sz. tábor hadifogoly-temetőiben

Itt a kövek borította fennsíkon mintegy 500 méterre terül el a hanlari 223. sz. hadifogolytábor 2. sz. sírkertje, ahol 323 sírhantot számoltam meg. Ugyanitt 10 tömegsír is van, névtelen magyar és német katonaáldozatok nyughelye.

Mindkét sírkertben kegyeletteljesen emlékeztünk halottjainkra, sírjuk felett imádkoztunk, a központi kereszt tövében nemzeti színű szalaggal átkötött mezeivirág-csokrot helyeztünk el.

A helyi azeri lakosok elmagyarázták, hogy a magyar földről idehurcolt internált civilek és hadifoglyok a kopár hegyek, völgyek sziklás tájain vasútvonalat, hidat, állomást építettek, nehéz kőfejtő munkát végeztek. Sokuk a kemény fizikai munka, az éhezés, a végelgyengülés áldozata lett.

Feljegyeztem a táblákra írt sírok számát, azonosítójelét, az NKVD utasítása szerint egy négyszögben itt is 25 holttestet temettek, minden négyszögben 5 sor és minden sorban 5 sír. A sírok számozása minden négyszögben külön kezdődik (1-től 25-ig)

Az NKVD osztagai a helyi azeri lakosokat – *Qizilqaya, Kirhli, Göygöl* férfinépét – sem kímélték, őket is rabszolgamunkára kényszerítették. Megmutatták a közeli muzulmán temetőt, ahol sok, a vasútépítés során elhunyt azeri is nyugszik.

A *Vojennij Memorial Társaság* jóvoltából ismertté vált számunkra is az alábbiakban közölt hanlari magyar áldozatok eddig felkutatott névsora.

HALOTTAINK A TEMETŐI JEGYZŐKÖNYVEK ÉVEK SZERINTI BONTÁSÁBAN

„Ki rájuk kaparta
ezt a rögös földet,
aki betakarta, az se tudna
többet.
Békében haltak meg, még sem
volt ravatal.
Itt fekszik, itt porlad sokezernyi
magyar.
Sok ártatlan magyar.
Sok védtelen magyar."
(Plósz Mihály, *Ki rájuk kaparta...*, 1946)

Azerbajdzsán négy (*Hanlari, Kirhli, Baku, Sumgait*) lágertemetőjére vonatkozóan eddig 360 nevet sikerült kigyűjteni az adatbázisból, melyek a történelmi Magyarország egészére, az elszakított régiók magyarlakta településeinek szülöttjeire is vonatkoznak.

Legtöbbjük esetében rendelkezésre állnak azok a személyes adatok, melyek alapján beazonosíthatók (születés éve, helye, édesapja keresztneve). Közel 100 fő esetében hiányzik valamelyik adat. A legtöbb

esetben ismert a halál időpontja, valamint a fogvatartás és a temetés helye. Az elhunytak egy részénél sajnos nem ismert a születés helye.

Ahol feltüntették a települést és a megyét, ott az orosz átírás miatt elferdített földrajzi neveket olvashatunk, az eredeti helységnév nehezen fejthető meg. Több esetben vonatkozik ez a vezeték- és keresztnevekre is.

Mi állapítható meg a kigyűjtött adatokból?

Az adatbázisban szereplő legidősebb személyek:

Andrási Antal (sz. 1893),

Kiss András András (sz. 1894),

Molnár János Péter (sz. 1896),

Péter Mihály Mihály (sz. 1897),

Molnár Mihály (sz. 1899, Hajdúszoboszló).

A legfiatalabbak 1927-es születésűek, köztük ***Kelemen Ferenc*** (Pesthidegkút, Levente u. 43.), ***Nagy János János***, ***Vat(c)h Maksz***. A 360 elhunyt közül 13 fő született 1900 előtt, 325 fő 1901–1922 között, 18 fő 1923–1926 között, 3 fő pedig 1927-ben.

Az is megfigyelhető, hogy a hadifoglyok körében 1945-ben és 1946-ban volt legmagasabb az elhalálozások száma, 1945-ben 175-en és 1946-ban 102-en haltak meg. Embertelen körülmények uralkodtak a *Hanlarban* és a *Kirhliben* felállított szovjet koncentrációs lágerekben, az előbbiben a két év alatt 155, az utóbbiban 100 magyar hadifogoly halt meg végelgyengülésben és járványos betegségben.

A legtöbb magyar ember a hanlari táborban és az ottani kórházban halt meg.

1946-ban a hanlari tábor postafiók száma 223, 1947-ben 223/2.

1948 októberétől a Hanlar körzetében levő tábort felszámolták, a hadifoglyok ugyancsak az Azerbajdzsán területén fekvő *mingecaviri táborba* kerültek át.

Az egyik hadifogoly 1949. január 1-jén kelt levelezőlapján már 7444/3. tábori szám olvasható. Mint írja: *„minden a régi, a munka is tűrhető”*, asztalosként dolgozik.

1949 júliusában itt is felszámolták a tábort és a repatriáció idején visszatartott magyar hadifoglyok egyik részét áthelyezték a 7082/3. táborszámú Voronyezs környéki hadifogolytáborba. Feladatuk a település háború alatt lerombolt épületeinek újjáépítése volt. Ebben a táborban már csak magyar hadifoglyok tartózkodtak.

Adathiány és az iratok pontatlansága miatt nehéz az azeri táborvilág teljes körű veszteségeinek pontos adminisztrálása.

Kimutatás a nevesített magyar rabok elhalálozásáról, eltemetéséről a fontosabb azerbajdzsáni lágerekben

Év	Hanlar 1552. sz. rabkórház, 498 sz. ORB tábor	Kirhlih 223/2. sz. táborrészleg 1. sz. temetője	Baku 442/2 sz. hadifogoly-tábor 1. sz. temetője	Sumgait 328 sz. hadifogoly-tábor 1. sz. temetője	Összesen
1944	1	2	-	-	3
1945	90	74	10	1	175
1946	65	26	7	4	102
1947	62	14	3	1	80
1948	2	2	2	-	6
Összesen:	**220**	**118**	**22**	**6**	**366**

Hanlar: magyar rabok sírjai katonás sorrendben

HANLAR

(Az északi peremkerületében levő 1552. sz. rabkórház és a 498. sz. ORB láger nevesített halottai évek szerinti bontásban)

1944-ben elhunyt (1 fő):

Tolober (Talabér) Ferenc (1913-1944. 12. 22.).

1945-ben elhunyt (90 fő):

Szavák Gavril (1911-1945. 01. 03.)
Ledes József (1920-1945. 01. 09.)
Andrási Antal (1893-1945. 01. 14.)
Somodi János (1903-1945. 01. 19.)
Zih Károly (Irsemen, Bihar, 1910-1945. 01. 20.)
Szőke (Székely?) Sándor (1908-1945. 01. 23.)
Fekete Lőrinc (BacsoGer? 1906-1945. 01. 24.)
Trut v. Toud (Tóth) István (Gádoros, Békés, 1919-1945. 01. 25.)
Imre János (Kékes, Borsod, 1922-1945. 01. 28.)
Szamai Lajos (1912-1945. 01. 28.)
Galin János (1922-1945. 02.)
Kovács Zoltán (Cleveland, Amerika, 1909-1945. 02. 01.)
Ureki Ivan (1900-1945. 02. 01.)
Guter Jon Andres (1912–1945. 02. 02.)
Seijntas Mihály (1900-1945. 02. 03.)
Szalai Lajos (Irkertfüves? Bihar, 1912-1945. 02. 03.)
László Ferenc (Orosháza, 1913-1945. 02. 08.)
Vrezguló Mihály Mihály (1912. 02. 08.)
Horvát János János (1914-1945. 02. 08)
Galin János Ion (1922-1945. 02. 11.)
Bálint Ferenc István (1909-1945. 02. 21.)
Boncos (Bokuas v. Boncas?) Vladiszláv (László) (Amasa, Bihar/Románia, 1922-1945. 02. 21.)
Holousz (Halász?) Lajos (1914-1945. 02. 27.)

Salgó István Ferenc (1922-1945. 02. 28.)
László István (Recsju? Tolna, Tamási, 1918-1945. 02. 28.)
Horvát Ferenc (1921-1945. 03. 12.)
Boku (Bakó?) Ferenc (Kisoosa? Baranya, 1921-1945. 09. 05. v. 03 12.)
Niksz Georgij (György) (Zarkaháza, Vas m., 1917. 03. 12. -1945. 03. 16.)
Mojzes (Mózes?) József Péter (1905-1945. 03. 17.)
Tabán István István (1919-1945. 03. 19.)
Paj v. Pop István János (1922-1945. 03. 20.)
Domnos v. Domiod (Dámnagy?) Gábor (1910-1945. 03. 20.)
Bohus Dezső Mihály (1921-1945. 03. 21.)
Tola József József (1925-1945. 03. 24.)
Karikás Sándor (Zjo Sz. ? 1911-1945. 03. 25.)
Antus József József (1909-1945. 03. 27.)
Begedi István István (1922-1945. 04. 03.)
Figer (Fehér) György István (Szevljus/Nagyszőlős, 1908-1945. 04. 03.)
Vargos Imre János (1914-1945. 04. 13.)
Liker Mihály Mihály (1908-1945. 04. 03.)
Szabó Gyula Gyula (1921-1945. 05. 01)
Hercsik Pál János (Oszt-Beste?, 1908-1945. 05. 17.)
Vadguckij Mihály Józsegf (1907-1945. 05. 28.)
Egen v. Egon Lajos (Kenderes, 1913-1945. 05. 30.)
Palotaj v. Palotás v. Palotai József József (1920-1945. 06. 03.)
Nagy Sándor József (1922-1945. 06. 04.)
Borsodi Béla Albert (Dacsukesz?, Nógrád m., 1905-1945. 06. 11.)
Csinoj v. Inoj Frigyes (1922-1945. 06. 19.)
Csinoj Frikes Ion (1922-1945. 06. 25.)
Tót Sándor István (1914-1945. 06. 25.)
Szűcs Imre Imre (1913-1945. 06. 30.)

Krisztof (Kristóf) János János (1914-1945. 06. 30.)

Danfi v. Daifi (Dánffy?) Sándor József (Jagovick, Boronszk 1910-1945. 06. 30. v. 07. 02.)

Tót János Georgij (1909-1945. 07. 06.)

Borbély Lajos Koszta (1921-1945. 07. 11.)

Kohara v. Kogan Lajos Lajos (Túrkeve, 1920-1945. 07. 18.)

Simou v. Simon Ferenc (Szalaptamart? Bihar, Románia, 1911-1945. 07. 20.)

Kovács Imre Mihály (Bélavár, Somogy m. , 1902. 02. 18. -1945. 07. 13.)

Boota (Bóta?) János János (Ukajin v. Uszajs?, 1920-1945. 07. 23.)

Szenkrke v. Szekrenini Miklós (1909. 07. 11. -1945. 07. 23.)

Brunner János (Vértesacsa, Fejér m., 1920. 01. 20. -1945. 07. 23.)

Zoud (Zöld?) János Sándor (1910-1945. 07. 23.)

Szekeres Miklós Antal (1912-1945. 07 23.)

Domokos András Ferenc (1914-1945. 07. 28.)

Bolvolvi (Gálvölgyi?) Antal (1901-1945.07.31.)

Budij (Budai?) Miklós (Jászapáti, 1915-1945.07.31.)

Bognár Sándor (Napkor, Szabolcs m., 1907-1945.08.01.)

Eli (Élő?) Elek Antal (Páty, Pest m., 1925-1945.08.01.)

Magyar József (Noszvaj, Borsod m., 1913-1945.08.13.)

Kovács József (Kjacsnimet, Pest, (Kecskemét?), 1922-1945.08.24.)

Godor (Gödör?) Géza (Söjtör, Zala m., 1922-1945.08.28.)

Nagy János János (1927-1945.08.31)

Baki Ferenc Ferenc (1921-1945.09.05.)

Fuirmadi v Formodi József (Torvaj, Somogy m., 1921-1945.09.09.)

Hathazi (Hadházi?) József (Nyíradony, Szabolcs m., 1923-1947.09.10.)

Soós Sándor Lajos (1908-1945.09.12.)

Babos György Márton (1905-1945.09.14.)

Baján Áron Sándor (1907-1945.09.19.),
Cseszeni SándorJános (1906-1945.09.22.),
Kazak (Kozák?) János (1921-1945.09.28.),
Korsós F. J. (1911-1945.09.30.)
Szőke István József (1909-1945.10.18.)
Csuti Sándor Sándor (1905-1945.10.28.)
Toud (Tóth) Bálint Bálint (1921-1945.11.11.)
Zsíros István Ferenc (1911-1945.14.11.)
Balázs Kolsan (Kolozs?) Lajos (1909-1945.16.11.)
Bordi (Borda?) György (1914-1945.11.18.)
Albert József Lajos (1924-1945.17.12.)
Szubuli Dénes Ödön (1922-1945.12.17.)
Kovács József (Rábacsécsény, Győr m., 1916-1945.12.21.)

1946-ban elhunyt (65 fő):

Bencs István István (1921-1946.01.03.)
Szuper József József (1911-1946.01.17.)
Katona Lajos Andor (Dejvaval (Déva?),1921-1946.01.17.)
Tót József József (1909-1946.01.19.)
Máté Miklós Gusztáv (1915-1946.01.23.)
Péter Mihály Mihály (1997-1946.01.29.)
Krogunu Lajos János (1920-1946.02.08.)
Jurtovics (Jurkovics) József Ádám (1922- 1946.02.20.)
Balázs Miklós Miklós (1921-1946.02.24.)
Pangesz János János (1909-1946.03.13.)
Pislu László Sándor (1923-1946.03.12.)
Horvát Imre Ferenc (1921-1946.03.27.)
Kala (Káli?) József József (1919-1946.04.01.)
Kunos Antal József (Orosháza, Békés,1922-1946.04.03.)
Kiss András András (1894?-1946.04.06.)
Barát Gyula Sándor (1922-1946.04.09.)

Zsak Pál Jakob (1909-1946.04.27.)
Talobas Miklós György (1911-1946.05.14.)
Domokos István (Mezőhegyes, 1920.03.24.-1946.06.03.)
Domokos István István (1905-1946.06.23.)
Kasza József József (Debrecen, 1922-1946.07.11.)
Teleki István Gy. (1922-1946.07.05.)
Rupgert István János (1920-1946.07.18.)
Fridrih János János (1924-1946.07.28.)
Bajáki József (Kiskunfalu? Pest?, 1914.08.01.)
Zacs Ferenc Ferenc (1918-1946.08.12.)
Baranyai István Antal (1908-1946.08.13.)
Pór Sándor Sándor (1925-1946.08.18.)
Bancsó (Bacsó?) Béla József (1917-1946.08.18.)
János György László (1920-1946.08.21.)
Horvát Ambrus (Somogysárd, 1921-1946.08.22.)
Kuti (Kuh?) József (Szedres, Tolna, 1908.11.01.-1946.08.29.)
Ócsai Lajos Mihály (1912-1946.08.30.)
Deák István (Kecskemét, 1913-1946.08.30.)
Ocsaj (Ócsai) Lajos (Mindcen (Mindszent?) 1912-1946.08.30.)
Galusztik v. Golustik (Halustyik?) Lukác Mihály (Gadros 25 (Gádoros?), Békés, 1913-1946.08.30.)
Galvake v. Galvaksz v. Galvács v. Galavics? Károly (Sopron 1905-1946.09.01.)
Burko József József (1905-1946.09.11.)
Pásti György András (1907-1946.09.14.)
Koncz Károly (Marosvásárhely, 1903-1946.09.18.)
Mogyoródi György György (1921-1946.09.24.)
Kis Mihály Mihály (Tiszjakeret? Jász, 1926-1946.09.24.)
Rengert v. Reingert János (1908-1946.09.28.)
Horvát Imre Benedek (Hakcsó, Somogy, 1907-1946.10.04.)

Teke v. Tőke Gyula Sándor *(1912-1946.10.11.)*
Horvát László István (1922-1946.10.16.)
Horvát István Mihály (1922-1946.10.18.)
Zala József Gáspár (1921-1946.10.18.)
Horvát István (Lajoskomárom, Veszprém, 1922-1946.10.18.)
Weis Pál Mikael (1914-1946.10.22.)
Deák Antal Lajos (Geszt, Bihar, 1908.09.11.-1946.11.03.)
Kovács Lajos Lajos (Hajdúszováta, 1926-1946.11.06.)
Radun v. Raduj Gábor Gábor (1920-1946.11.07.)
Bazi Lajos Dénes (Okicska, Pest,1922-1946.11.11.)
Priol Kirsz Ferenc (1915-1946.11.12.)
Kis Sándor József (Pocsaj, Bihar, 1920-1946.11.14.)
Mari Sándor József (1926-1946.11.18.)
Doganes (Dohanics) János (Békéscsaba, 1914-1946.11.19.)
Szabó János János (1915-1946.11.21.)
Torma János Ferenc (1923-1946.11.22.)
Mandik (Mandrik?) József Antal (1918-1946.12.12.)
Sisa István Illés (1920-1946.12.13.)
Szil Albert Dávid (1923-1946.12.15.)
Izer Pál (Bacsbodrok (Bácsbokod?), 1923-1946.12.15.)
Nagy Vilmos Ferenc (1926-1946.12.15.)

1947-ben elhunyt (62 fő):

Rigó Balázs Balázs (1918-1947. 01.02.)
Nagy Vilmos Ferenc (1926-1947. 01.06.)
Legendi Lajos István (Dunakeszi, 1917.10.20.-1947.01.11.)
Misztyurih György György (1922-1947. 01.11.)
Tót István Károly (1905-1947. 01.20.)
Pénzes Pál Pál (1903-1947.01.25.)

Zongó László János (1914-1947. 02.04.)
Csiszár Károly (Hajdúszoboszló, 1921-1947.02.06.)
Bralind SándorIstván (1904-1947. 02.11.)
Bonan (Bodnár?) János (1913-1947.02.19.)
Danka Sándor (Nádudvar, 1909-1947.02.24.)
Kenyer v. Kever (Kender?) Sándor (Demecser, Szabolcs, 1921-1947. 02. 27.)
Krosjanszkij József (Lajosmizse, 1909-1947.02.27.)
Klajgansz József (Ganna? Veszprém,1912-1947.05.01.)
Szevati Imre Gáspár (1908-1947.03.03.)
Fulojter v. Fulajtár János (Goros, Románia, 1907-1947.03.07.)
Vas János Mihály (1906-1947.03.09.)
Gojdu (Hajdú?) Károly (Vasad? Pest, 1912-1947.03.11.)
Zsupán József István (1917-1947.03.22.)
Giber István (Tata, Komárom, 1925-1947.03.28.)
Molnár József József (1909-1947.04.01.)
Horvát Imre (Gejderlog? Pest, 1910-1947.04.05.)
Szabó József János (1903-1947.04.05.)
Járó János Ferenc (1917-1947.04.10.)
Novák István Erzsébet (1921-1947.04.13.)
Balázs Károly Gyula (1921-1947.04.22.)
Nagy Károly (Biharnagybajom, 1914-1947.04.22.)
Nagy Mihály József (Szigali, Zakabast?, 1919-1947.04.24.)
Nagy Károly János (1919-1947.04.24.)
Kaufmann István Georg (Újpest, 1912.11.20-1947.04.27.)
Borbély József (Tab, 1912-1947.05.12.)
Gambos v. Gombas (Gombos?) Vince Mihály (Gabor v. Gaborja, Bihar, 1911-1947.05.21.)
Csulik József József (Lajoskomárom, Veszprém, 1924-1947.06.05.)
Török Gábor György (1922-1947.06.12.)

Fendrik (Fendics?) László Ignác (Vas megye, 1910-1947.06. 18.)
Buraczki József Gábor (Pestszenterzsébet, 1916-1947.06.22.)
Bogár Ferenc Károly (Napkor, Szabolcs, 1909-1947.06.26.)
Nagy Aladár Aladár (1912-1947.06.28.)
Rácz Lajos Lajos (1907-1947.07.02.)
Koszorus Gyula István (Ejgenfod? Zala, 1921-1947.07.10. v. 11.20.)
Molnár János Péter (1896-1947.07.10.)
Gozsov (Gazsó?) v. Gozsu János Mihály (Lajosmizse, 1913-1947.07.13.)
Cigány Géza Lajos (Paty, Budapest, 1921-1947.07.18.)
Szabács Béla Aladár (1914-1947.08.02.)
Tandori István Mátyás (1921-1947.08.12.)
Til János János (1911-1947.08.12.)
Tomusz (Tamás) Ignác Károly (1909-1947.08.24.)
Révész Benedek Sándor (1918-1947.09.12.)
Kelecsényi László László (Modenuszen Galánta, Pozsony, 1908-1947.09.10.),
Hadházi József Sándor (1923-1947.09.10.)
Pál Márton Antal (Derdeanfalu Deordju 46, Románia, 1905-1947.09.13.)
Gercen v. Gerceg (Herceg) Ferenc Imre (Ketergény, Fő u. 27, Ung m. 1913-1947.09.13.)
Bíró László István (Nagyszalonta, 1911-1947.09.13.)
Szűcs Ferenc György (1914-1947.09.20.)
Fodor Ferenc Ferenc (Budapest, 1911-1947.09.24.)
Lejnard v. Lejnart v. Lénárd Béla (Budapest, 1913-1947.10.12.)
Ko(c)h Mihály Mihály (1903-1947.10.26.)
Mike Kálmán Antal (1912-1947.11.04.)
Barta Andor József (1920-1947.12.05.)
Dóka Emánuel Sándor (Jászárokszállás, 1908-1947.12.11.)
Rider Pál Pál (1909-1947.12.15.)
Fridrih János Ferenc (Plitnohak? Baranya,1925-1947.12.22.)

1948-ban elhunyt (8 fő):

Kovács István István (Nyírbátor, 1914.10.26.-1948.02.05.)

Krogupu László (1920-1948.02.08.)

Krakoj v. Krokoj (Krakkói?) József József (Abaújvár, 1901-1948.02.14.)

Dezsi (Dézsi?) Lajos József (Nagyvárad, Bihar, 1919-1948.02.29.)

Végh Gyula Sándor (1924-1948.03.02.)

Timor (Tihor?) József György (1922-1948.05.06.)

Kun József Ferenc (Kevermes, Csongrád, 1913.11.16.-1948.06.14.)

Burkó József (Kisca? Notkalsa, 1905-1948.09.)

KIRIHLI

(A 223/2. sz. táborrészleg temetője)

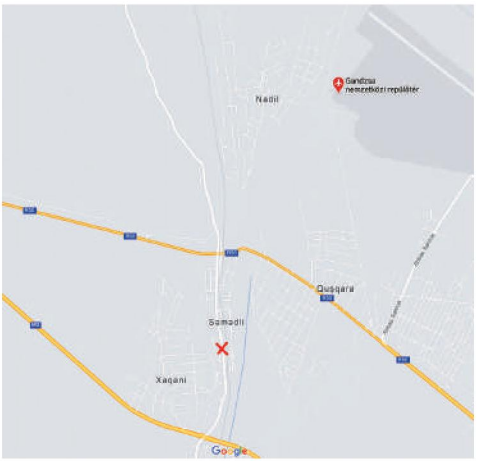

Sematikus térkép a kirihli (Кырыхлы) vasútállomás elhelyezkedéséről

Térkép a kirihli (Кырыхлы) vasútállomás elhelyezkedéséről.
Forrás: https://railwayz.info/photolines/station/20889

1944-ben elhunyt (2 fő):

Kocer, Kovar v. Kocor Lajos (Csigeo-Ruszto? Somucsimede? 1922-1944.02.24.)

Cavor v. Cavar István (Ejne, Feled, 1902-1944.12.08.)

1945-ben elhunyt (74 fő):

Szabó Ion (János) (1902-1945.01.15.)

Bori János (1912-1945.02.17.)

Ekler Vendel (Gilvacs v. Gulács, Szatmár, 1912-1945.01.30.)

Nagy András (1920.05.-1945.02.)

Geloger v. Gerekoj v. Gerencsij (Gerencsér?) József (Becsenya (Berzence?), Somogy,1907-1945.02.16.)

Tokacs Erigot (Takács Ernő) (Orat? 1912-1945.02.16.)

Papp János (Ipoly, Bars? 1921-1945.02.17.)

Mester József (1906-1945.02.19.)

Ungvári Gyula (Debrecen, 1910-1945.02.19.)

Puskás Mihály (Köröstarcsa, Békés,1920-1945.02.22.)

Dalmadi István (Dobaz v. Dobosz, (Doboz!), Békés, 1914.06.17.-1945.02.23.)

Susinszkij (Sutinszkij?) István (Szarvas, Békés, 1908-1945.02.23.)

Gertner Péter (1925-1945.02.23.)

Murvai László (1912-1945.02.24.)

Demeter Kondras (Konrád?), (András?) (1921-1945.02.24.)

Demeter Sándor (Dés, 1922-1945.02.24.)

Patopoj Imre (1915-1945.02.25.)

Tout (Tóth) Kálmán (1908-1945.02.25.)

Zakal v. Zakan (Szakál?) Imre (Doropolsu? Szabolcs, 1902-1945.02.25.)

Meggyesházi Pál (1921-1945.02.26.)

Sipos Sándor (Nagyszalonta, Bihar, 1913-1945.02.27.)

Szokolec Imre (1911-1945.02.27.)

Veres János (Szanir v. Szenyér? Somogy, 1921.01.08.-1945.03.)

Polickas (Pálinkás?) János (1911-1945.03.02.)

Polibila Mátyás (1911-1945.03.03.)

Nagy Lajos (Somador, Somogytúr, Somogy, 1907-1945.03.04.)

Ökrös György (Battonya, Csanád,1913-1945.03.06.)

Molnár Lajos (1913-1945.03.06.),

Spaniberger János (1906-1945.03.07.)

Rácz Ferenc c. őrv. (Somogyfajsz, 1908-1945.03.16.)

Delisz András (1916-1945.03.20.)

Potata Miklós (1911-1945.03.20.)

Dalmadi Sándor (Doboz, 1910.06.17.-1945.03.22.)

Kecskés János (1902-1945.04.15.)

Kis József (Peston (Penyige?), 1922-1945.04.30.)

Edvis (Edvi?) Pál (1920-1945.05.01)

Gábor József (Ozora, Tolna, 1900-1945.07.20.)

Kis Károly (1922-1945.09.04.)

Csa Imre (Cset-falu, Vas, (Csehi?), 1919-1945.09.06.)

Dunagátvas (Dunahát Vass?) László (Szentes, 1908-1945.09.11.)

Hansz Jakab (ApatinSzombor, 1903-1945.09.13.)

Bogodi (Bagdi) Károly (Buhar, Bihar m., 1909-1945.09.14.)

Enidej v. Zsejdej (Leiner?) József (Székesfehérvár, 1908-1945.08.01.)

Kis István (Csepek? (Cserháthaláp?), Nógrád, 1911-1945.08.02.)

Borbás István (Kisdoncso? Somogy m., 1921-1945.08.04.)

Német György (Zsadány, Bihar, 1910-1945.08.21.)

Paál Imre (Sz. Potmonostor? Becsbodrog, 1914-1945.08.23.)

Tout (Tóth) János (Komuselen? 1922-1945.09.01.)

Furaj v. Furon Ferenc (1921-1945.09.02. v. 10.02.)

Lebc Sarnon (Simon?) (1895?-1945.10.12.)

Kopács Sándor (Budapest, 1910-1945.09.27.)

Ekros v. Ökrös István (Kozár, Nógrád, 1899? -1945.10.03.)
Farogu (Faragó?) József (Fibes, Temes, 1907-1945.10.15)
Kis Ferenc (1913-1945.10.15.)
Egern László (1920-1945.10.20.)
Tjuren Sándor (1909-1945.10.21.)
Vati(c)h Maksz (1927-1945.10.27.)
Orbán Domokos (Miklósfalva, Udvarhely, 1904-1945.11.01.)
Szeijgen v. Szicsi Albert (LutcaOdorhej? Románia, 1910-1945.11.02.)
Konrád Mihály (1892? -1945.11.04.)
Klejber (Kléber?) Ádám (1905-1945.11.07.)
Kis János (1914-1945.11.12.)
Máriás Béla (Hejőcsaba, Borsod, 1916-1945.11.12.)
Molnár Mihály (Hajdúszoboszló, 1899? -1945.11.12.)
Tischner Béla (Veszprém 1910-1945.11.14.)
Tout (Tóth) Mihály (Peszszer-Adacs, 1913-1945.11.27.)
Vágner Imre (1906-1945.11.29.)
Kovács Bálint (Sukoró, Fejér, 1899-1945.12.04.)
Kis Ferenc (1913-1945.12.08 (08.08.)
Vasicsek Kálmán (Gyöngyöspata, 1912-1945.12.10.)
Vágner Imre (1906-1945.11.29.)
Nagy József (Szatmárnémeti, 1911-1945.12.18.)
Nagyváti Béla (1916-1945.12.19.)
Horomec Horomgi v. Horoms László (Hoduszano (Hajdúszoboszló?) 1902-1945.12.28.)

1946-ban elhunyt (26 fő):

Lescsán György (Szarvas, 1922-1945.03.04.)
Német István (Kéthely, Somogy, 1901-1946.03.19.)
Radoki József (1907-1946.07.18.)
Tokács (Tokaji?) György (Pázmánd, Fejér, 1903-1946.07.23.)
Gincs Miklós (Radnót, Románia, 1904-1946.07.28.)

Hibner András (1902-1946.07.29.)
Pich József (Budapest, 1905.03.23.-1946.07.29.)
Koliba v. Kolibo Miklós (Nyírbertek (Nyírbéltek?), 1922-1946.07.29.)
Tót Péter (Rogoj (Regöly?) Tolna, 1901-1946.07.31.)
Orosz József (Nagyvárad, 1911-1946.08.17.)
Csermuska Imre (Szirmabesenyő, Borsod, 1913.01.12.-1946.08.24.)
Szabó Mihály (Szolgoétgazo? Fehér, 1919-1946.08.25.)
Kovács Károly (Győr, 1907-1946.09.18.)
Huszti Imre (Janusholm, (Jánoshalma?), 1914-1946.09.21.)
Juhász Erazmus (Vilkov, Pest, 1910-1946.10.09.)
Kovács Imre (Babot, Sopron, 1908-1946.10.13.)
Herczeg Mihály (Békés, 1920-1946.10.18.)
Gál Imre (Mezőkeresztes, 1919-1946.10.20. vagy 02.11.),
Kalmár István (Nogir, Vas, 1910-1946.11.06.)
Vejbel (Weibert) József (1911-1946.11.08.)
Dunai István (Újkigyós, Békés 1910-1946.11.13.)
Tilki László (Rakamaz, Szabolcs, 1916-1946.12.18.)
Bujdosó János (Kötegyán, Bihar, 1920-1946.12.27.)
Márkus Béla (1920-1946.12.27.)
Szabó József (Nagykáta, 1919-1946.12.27.)
Zambó János (Kiskundorozsma, Csongrád, 1917-1946.12.27.)

1947-ben elhunyt (14 fő):

Peis József (1904-1947.01.25.)
Bocsák István (Reszneg, Zala,1907-1947.02.02.)
Tóth Zsigmond (Nyírmeggyes, Szatmár, 1912.04.11.-1947.02.09/10.)
Riger Márton (1909-1947.02.20.)
Bosne (Bosnyák?) Boldizsár (1920-1947.02.25.)
Smirmund János (Kisszosdfeklut? 47. Tana (Tanya?), 1895-1947.02.28.)

Gedaj (Gedai) Pál (1921-1947.04.05.)

Csermák Gyula (1907-1947.04.13.)

Horvát István (Kopoj, Sziomodi (Somogy?), 1915 v. 1925-1947.04.30.)

Patócs Géza (Tiszaőrs, Heves, 1912-1947.05.03.)

Teller János (Somogygaso. Somogy 1908-1947.05.30.)

Lemli (Lenti?) György (Zombor (Jugoszlávia) 1908-1947.08.02.)

Medve Mihály (1912-1947.09.12.)

Gaál Sándor (Nagyhászan, Csík, Erdély, 1901-1947.12.21.)

1948-ban elhunyt (2 fő):

Borbély József (Temes, 1922-1948.11.18.),

Kovács József (Dimenyháza, Maros-Torda, 1926-1948.07.21.)

BAKU

(A 442. sz. hadifogolytábor 2. sz. temetője)

1945-ben elhunyt (9 fő):

Pesír (Piszár?) József (1905-1945.01.29.)

Szekeres János (Szeged, 1909.07.23.-1945.02.19.)

Devegeni v. Devicseni (Debreczeni?) Ferenc (Törökbálint, Pest, 1906-1945.05.01.)

Bakonyi Gergely (1906-1945.08.27.)

Szabó Sándor (Nagykolontár? 1914-1945.10.04.)

Gerdeusz István (1914-1945.10.30.)

Kovalter Ene (Ede? Jenő?) (Dirmot, Dervar, 1921-1945.11.01.)

Haszilló Ferenc (Kecel, Nyúl 209, 1918.01.13.-1945.12.15.)

Szücs? (Szja v. Zja) ***Erta?*** (1900-1945.12.20.)

Tót Mihály (1921-1945.12.29.)

1946-ban elhunyt (9 fő):

Rivnjak Lajos (1914-1946.01.21.)

Koloszar (Koleszar?) Béla (Nogyoszad (Nagyatád?), Somogy m. 1913-1946.01.21.)

Német István (1901-1946.03.19.)

Lévai (Lovas) István (Cegléd, 1913-1946.01.30.)

Kadi Gáspár (1894-B/SZ, 1946.01.11.)

Karácsony György (1901-B/SZ, 1946.04.10.)

Koszó Menyhért (1911-B/SZ, 1946.07.16.)

1947-ben elhunyt (3 fő):

Tiszai Sándor (Komada, Bihar, 1920-1947.07.25.)

Kiskovács István (Szeged, Csongrád, 1921-1947.08.25.)

Kelen Ferenc (Pesthidegkút, Levente 43, 1927-1947.10.19.)

1948-ban elhunyt (2 fő):

Kamerer Dezső (1923-B/SZ, 1948.01.28.)

Bedő (Badó) József (1910-1948.04.28.)

SUMGAIT

(A 328. sz. hadifogolytábor 1. sz. temetője)

1945-ben elhunyt (1 fő):

Simonek István (Kesztölc, Esztergom, 1925-1945.12.05.)

1946-ban elhunyt (4 fő):

Foncsor Ferenc (Uike, Udvarhely megye, Románia, 1885?-1946.01.10.)

Fegir (Fehér?) József (Csongrád, Szegednogyszeksos, 1907-1946.07.01.)

Szűcs Béla (Maconka, Heves, 1904-1946.31.23.)

Balogh György (1910-1946.07.02.)

1947-ben elhunyt (1 fő):

Starbauer v. Starkbauer János (Újpest, 1909-1947.05.21.)

A lágerek világát megjárt **Cseh József** építészmérnök egyik interjú-visszaemlékezéséből[205] idézek, akit 1945 telén egy azerbajdzsáni munkatáborba szállítottak: *„(...) Budapesten estem fogságba. (...) Amikor megérkeztünk Bakuba, két embert vízhordásra kerestek a konyhavagonba. Én azonnal leugrottam, hogy jelentkezzem, de rög-*

[205] Forrás: ERDÉLYI Péter: *Fekete gőzös. Feldolgozásra vár az azerbajdzsáni magyar hadifoglyok története. Magyar Nemzet,* 2006. július 1., https://mno.hu/migr_1834/fekete-gozos-484681Fekete gozos

tön össze is estem, annyira elgyengültem a sok fekvéstől és az éhezéstől. (...) Először Baku mellett egy szögesdróttal elkerített területre hajtottak be bennünket, később teherautókra zsúfoltak fel, és a Kura folyó felé, a kirovobadi német lágerbe szállítottak, azután Hanlarba, amely a cári időben Helenendorf néven volt ismert. Majd pedig fel, egészen a hegyekbe, a daskäsäni végső táborba, ahol szintén német foglyok voltak. A miénk a 223/5-ös láger volt. (...) Elhanyagolt épületek, rozoga priccsek fogadtak. Az első feladatunk éppen a tábor renoválása volt. Megrázó élményben volt részünk, amikor a Hanlar melletti táborból szürke ruhás, sápadt, görnyedt embereket láttunk ötös sorokban kivonulni. Az orosz rabláger volt. Ez lesz a jövőnk, ez lesz a sorsunk? – kérdeztük egymástól. (...) A lágerben jobb volt az ellátás, mint a vonaton. Az első napon amerikai marhanyelvkonzervet bontottak nekünk, amelyből fejenként öt-hat dekányit kaptunk. A gyomrunk azonban annyira átalakult a négyhetes koplalás alatt, hogy nem bírta a zsíros ételt. Rosszul lettünk, ment tőle a hasunk. Egyébként az élelmünket egy távoli raktárból vételeztük, ahonnan általában csupán a fele érkezett meg, mert a többit ellopták a civilek. Érthető, hiszen ők is éheztek. (...) Összesen hatszázan éltünk ott. A környező üzemekben dolgoztattak minket. Kétszázan jártak az asztalos üzembe, az építőbrigád is volt vagy százötven fős, a szabók körülbelül húszan lehettek. A többieket pedig más szakterületekre osztották be, például a mészégető telepre. Jómagam a láger mérnökévé léptem elő. Én irányítottam az építőbrigádot.

A fogolytársaim (...) gyakorta nem is betegségben haltak meg. Sokszor az elkeseredettség végzett velük. Főleg azok nem bírták, akik még a háború alatt kerültek fogságba, és már négy-öt éve raboskodtak. Sokukat tíz esztendőre ítélte a szovjet katonai bíróság. Egyszer csak azt vettük észre egy-egy fogolytársunkon, hogy teljes letargiába esik. Egyre kevesebbet eszik, rendszeresen másnak adja a vacsoráját, lassan lefogy, sápadt lesz, éjjel pedig a pokróca alatt sírdogál. Ilyenkor a magyar lágerparancsnok már előre megmondta, hogy maholnap visszük a hul-

laházba. Bújában halt meg. Nem volt semmi baja, az elhagyatottság és a reménytelenség végzett vele. (...)

Igen nehéz körülmények között éltek a második világháború magyar hadifoglyai. Ennivalójuk inkább a moslékhoz hasonlított, semmint emberi táplálékra (...) Szinte mindig éhesen lézengtek a táborban. Sokan hasra feküdtek a csupasz földön, hogy ne érezzék az éhséget. (...)

A Moszkva és Budapest között létrejött hadifogoly-egyezmény értelmében 1948 végéig az összes magyar hadifoglyot haza kellett szállítani. Az azerbajdzsáni rabok a Kirovobad melletti „hazamenőtáborban" kaptak szabadulóigazolványt, majd nem kis viszontagságok és izgalmak árán, általában egy hónapig tartó utazást követően jutottak haza. „Fekete gőzösnek csattog a kereke, magyar hadifoglyok mennek haza véle..." – énekelték a marhavagonokban. (...)

A német telepesek városában, Goygolában

Azerbajdzsáni utunk utolsó állomását, *Goygola* települést is felkerestük. A *Goygol/Göygöl* németek által alapított településen – ahol Sztálin „jóvoltából" már németek nem élnek –, kutatómunkánkat a nyolcvan éves ***Fikrat Izmajlov,*** a város nyugalmazott építésze, helytörténésze segítette. Közreműködésével a németek által rendbe hozott sírkertbe látogattunk el, ahol 9 náció (német, magyar, román, olasz stb.) fiai, mintegy 900 fő van eltemetve.

A halottak névsorát nem sikerült felkutatni. A kísérőnk úgy tudja, hogy az egykori láger veszteséglistája az egyik moszkvai levéltárban van, ahol az NKVD GUPVI-táborainak titkosított iratait helyezték el.

Megtudtuk, hogy 1945–1947 között az NKVD helyi szervei az itteni német római katolikus templomban állították fel az NKVD GUPVI 223. sz. hadifogolytáborhoz tartozó 1552. sz. rabkórház it-

A Goygol/Göygöl németek által alapított településen kutatómunkánkat a 80 éves ***Fikrat Izmajlov****, a város nyugalmazott építésze, helytörténésze segítette*

A Goygol/Göygöl németek által alapított település katonai temetőjének bejárata

teni részlegét és a 223. sz. főláger különböző táborrészlegeiben elhunytak kerültek az előbb említett temetőbe.

A Goygol/Göygöl németek által alapított település katonai temetőjének látképe

Megemlékezés halottjainkról a Goygol/Göygöl németek által alapított település katonai temetőjében

A városka másik végében egy kisebb, szintén jól gondozott hadifogoly-temetőt is felkeresünk, amely az egykor itt élt német lakosság polgári temetőjének szomszédságában terül el. Az eltemetett 51 halottból 37 osztrák, a többi német és magyar nemzetiségű.

1944-1948 között a helyi római katolikus templomban volt a rabkórház

A 2. sz. katonai temetőben

A németek által rendbe hozott sírkertbe látogattunk el, ahol 9 náció (német, magyar, román, olasz stb.) fiai, mintegy 900 fő van eltemetve.

A városka utolsó német lakosának sírjánál

A polgári temetőben – búcsút véve az azeri tájegységtől – szomorúan szemléltük meg, hogy a település utolsó, 1935-ben született német lakosát, *Viktor Kleint* 2007-ben temették el.

Az azerbajdzsáni magyar hadifogoly-történet – különösen *Gandzsa, Hanlar, Kirihli* térségében – még feldolgozásra vár, ezért fontos a dokumentumok, visszaemlékezések összegyűjtése, elemzése, a megírt tanulmányok sajtó alá rendezése.

GEORGIA/GRÚZIA

„Hozzád fohászkodom, drága jó Istenem,
Segíts meg még egyszer innen hazatérnem.
Segíts meg, hogy lássam még egyszer gyermekem,
Kedves jó szüleim meg a feleségem...”
(Nagy Jenő: Könyörgés, Grúzia, 1946.)

(Tbiliszi–Rustavi–Gori–Tkibuli–Kutaiszi–Magnetiti–Ureki)

Tbiliszi (Tiflisz)

Az azeri *Gandzsából* busszal indultunk a 213 km-re lévő Grúzia felé az M5-ös, majd az R24-es országúton. Átszeltük a *Nadil-Samhir-Tovuz-Qazax-Das Salahli* azeri településeket, átkeltünk a *Kura* folyón, ahol nem messze terült el a magyarok másik hadifogolytábora, az itteni rabok hidat, utat építettek. Most az országút két oldalán gondozott, öntözött földparcellákat, szőlőültetvényeket, teaültetvényeket láttunk.

Az 510-es kilométerkő után *Sadigli* térségében elértük az *azeri-grúz* határátkelőt, az azeri autóbuszt hátunk mögött hagyva, az útlevélvizsgálaton is átesve átgyalogoltunk a határátkelőn, ahol már

a *Tbiliszből* megrendelt autóbusz várt ránk, amellyel a *Rustavi–Gerdobani–Vakhtangisi* útvonalon jutottunk el a késő esti órákban *Georgia* fenségesen kivilágított, 479-ben alapított fővárosába, ahol közel másfél millió ember él. A *Tbiliszi-Copala* szállóban csoportunk jóbaráti grúz fogadtatásban részesült. Az útifáradtságot legyűrve többedmagammal esti városnéző sétán vettem részt.

Történelmi zarándokutunk georgiai programtervét számunkra a magyar nagykövetség munkatársai állították össze és szervezték meg. Tolmácsot is biztosítottak ***Chaduneli Mariam,*** a nagykövetség titkárnője személyében. Ugyancsak segítő partnerünk volt ***David Jishkarini*** történész, a Tbiliszi (SOVLAB) egyik főiskolai docense is. Tréfásan jegyezte meg, amióta 1991. április 9-én lerázták a 69 évig tartó szovjet-orosz bilincset és újra független köztársaság lett a mintegy 69 700 négyzetkilométer területű *Georgia*[206], a hegyvidéki és szubtrópusi éghajlatú tájait a jó bor, a konyak, a szerelem és a fafaragás uralja. A négymilliónyi szabadságszerető nép sokat hangoztatott nemzeti mottója: *„Egységben az erő".* Tbilisziben a forró víz, délnyugatra pedig a *Fekete-tenger* strandolásra alkalmas partjai európai hangulatot áraszt. A kereszténység iránti elkötelezettségüket a grúz nemzeti színű zászló is kifejezi, fehér mezőben piros kereszt. Az ország történetéről, elsősorban alapításáról, az itteni nép a kaukázusi nyelvcsaládhoz való tartozásáról – melyhez legalább 40 nyelvet sorolnak –, a grúz-magyar nép kapcsolatáról eddig több ismeretterjesztő dolgozatot, cikket, elemző és tényfeltáró tanulmányt és könyvet[207] írtak. Egyes kérdéskörrel a két ország kutatói is elmélyülten foglalkoznak. Van már olyan nyilvánosságra hozott szakvélemény is ***Péterfalvi János István*** megfogal-

[206] Ma az Európa Tanács, a Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködés, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, a WETO tagja és integrációra törekszik az Európai Unióval, valamint a NATO-val.

[207] Lásd: TARDY Lajos: *Kaukázusi magyar tükör – magyarok, grúzok, cserkeszek a kezdetektől 1948-ig.* (Körösi Csoma Kiskönyvtár), Akadémiai Kiadó, 1988.

mazásában, hogy a grúz törzsből (*gurdzs/gordzs,* a szláv nyelvekben a *grúz(in)-Grúzia* népnév terjedt el) vált ki és a honfoglalókkal érkezett a Kárpát-medencébe a *Kolcok,* illetve *Kolcsok* népcsoport. Egyik cikkében a *kolcsok, kolc* népnév megfejtésével foglalkozik. Mint írja: *„A koltsok nyoma ezután eltűnik a történelmi adatokból, de nem tűnik el a földrajzi nevekből".* Ezután a magyar településeken létező nevek sokaságát sorolja fel: *Kocs, Nemeskocs, Kocsárd, Kocsérd, Kolcmező, Kölcsén* (*Kolcsino,* Ukrajna) stb. Szerinte a kaukázusi ország környékéről idekerült *kolcsok, kolhiszok* emlékét a településnevek sokasága őrizte meg: *„Elég kemény bizonyíték a magyar-grúz rokonság irányába. (...) Mi, magyarok közvetlenül a németektől kaptuk az azóta náluk, mármint a németeknél kihalt Grusien szót, 1800 körül, de akkor még élt a Georgia változat is. A XIX. század végén nálunk a Grúzia vált elfogadottá."*[208] Nem hallgathatom el, hogy több Grúziában raboskodott túlélő visszaemlékezése erre a megállapításra jut, köztük a Tbiliszibe hurcolt kárpátaljai ***Nagy Jenő*** is megjegyzi emlékiratában: *„Különösen ezek a grúzok vendégszeretők, ugyanúgy, mint mi, magyarok. Rokonuknak is tartanak bennünket. Képesek a legutolsó falatot is megosztani velünk. Áldja meg őket a Mindenható..."*

A főiskolai tanár büszkén mesél országának, népének gazdag történetéről, többek között arról is, hogy kultúrájuk ősi gyökerei mintegy háromezer évre nyúlnak vissza az időben. Kezdetben saját országukat *Szakartvélónak,* majd *Grúziának* hívták, 2008-tól a háború hatására a grúz kormányzat eltörli a *Grúzia* nevet, mivel az orosz eredetű és helyette hivatalosan *Georgia* nevet használja. Megjegyzem, hogy a *„Grúzia vagy Georgia"* névhasználat a magyar nyelvészek körében is vita tárgya lett. Például ***Kenesei István***, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója a *Kinek a teája?*[209] című

[208] Péterfalvi János István: Grúzia és Kolkhisz /magyar vonatkozásai/. In: Magyar megmaradásért, 2017.03.37.

[209] Kenesei István: Kinek a teája? In: Magyar Nemzet, Magazin melléklet, 2011. augusztus 13.

cikkében írt a kérdésről, a *Georgia* nevet a szaktudomány nevében elutasította. Azonban a *Georgia* országnév a politikában, a közéletben, médiában is használatos lett.

Jó szerencsénk volt grúz kísérőink kalauzolásában megcsodálni ezredéves épített örökségük legnagyobb becsben tartott műemléképületeit is. Az általa vezetett városnézésbe is beleláradtunk, mert programunkban szerepelt az Open Air Museum of Ethnography, a Nemzeti Múzeum, a Narikala erőd, a Grúzok anyja szobra, Tsminda Sameba Katedrális, a Metekhi templom, a Rustaveli avenue, Április 9-e park (Zichy Mihály szobra), a Kénfürdők, a Matsmindapantheon, a Sololaki négyes, valamint a régiségeket felvonultató bolhapiac megtekintése.

Számos történet kötődik a *Mtakvari* folyó első hídjához, melette van a *Metehi-templom*, amely a perzsa és török háborúk áldozatainak is emléket állít, akiket a hídon próbáltak erőszakkal muszlim hitre téríteni, de ők inkább a halált választották. Többek között az egykori muszlim kultúrára emlékeztetnek a folyó jobb partján lévő fürdők, amelyeknek 40 fok feletti forró, kénes vizük van. A toleráns és sokszínű városban a 80 százalékot kitevő grúzok mellett többféle vallású és nemzetiségű embert befogadtak, köztük az oroszok, örmények, azeriek, oszétek, abházok, ukránok, görögök, zsidók, észtek, németek, kurdok, asszírok is otthonra találtak. A domináns vallásúak 85 százaléka a kereszténységet (*Grúz-, Örmény-, Orosz Ortodox Egyház és a nyugati kereszténység, ezen belül katolikusok, evangélikusok, baptisták*) képviseli. Az is elképesztő, hogy ötszáz méteres rádiuszon belül egyaránt láttunk ortodox, katolikus, evangélikus templomot, zsinagógát és mecsetet is, a legnagyobb azonban az 1995 és 2004 között elkészült *Szentháromság-katedrális*, amely 103 méter magas és aranyozott kupolája a sikló igénybevételével megmászott hegytetőről is impozáns látványt nyújtott a csillogó napsütésben.

Csoportunk megkereste a magyar vonatkozású emlékhelyeket is. Egy darabig elidőztünk, emlékeztünk és fotózkodtunk az *Április 9-e parkban* felállított egész alakos *Zichy Mihály*[210] köztéri szobra mellett. A belvárosban utca is viseli a nevét. ***David Jishkarini*** történész és idegenvezető értésünkre adta, hogy ***Zichyt*** *„nemzeti festőjükként”* tisztelik a grúzok, mivel ő illusztrálta ***Sota Rusztaveli*** középkori művét, a grúz nemzeti eposznak tekintett, *A tigrisbőrös lovag* című verses elbeszélést.

Georgia fővárosában, Tbilisziben, ***Zichy Mihály*** *szobránál*
Forrás: http://ru.esosedi.org/GE/TB/1000198388/pamyatnik_zichi_mihay/photo/132499.html

[210] ***Zichy Mihály*** (oroszul: Михаил Александрович Зичи) (Zala, 1827.10.14. – Szentpétervár, 1906.03.01.) festő, grafikus, az illusztrálás és a magyar romantikus festészet kiemelkedő alakja és úttörője. Az orosz cárok udvari festője, húszéves korától – néhány éves párizsi és rövid hazai megszakítással – haláláig, negyvenkilenc évig dolgozott Oroszországban. A Kaukázusban is többször megfordult. Baráti kapcsolatban állt ***Ilja Csavcsavadzé***val az új grúz irodalom megalapítójával.

Kísérőnk, ***Chaduneli Mariam,*** a nagykövetség titkárnője elmondta, hogy ottjártunk előtt 2016. március 11-én Zichy Mihály festő, grafikus halálának 110. évfordulója alkalmából a Nagykövetség a Parlamenti Könyvtárral közösen képkiállítást szervezett. A kiállítás elemeit elsősorban a híres grúz költő, ***Sota Rusztaveli*** *„A tigrisbőrös lovag"* című nemzeti eposzához készített Zichy-illusztrációk képezték. A kiállítást megelőzően ***Szabó Sándor*** nagykövet ***David Usupashvili*** parlamenti elnök, és más közméltóságok jelenlétében megkoszorúzta az *Április 9-e parkban* lévő Zichy-szobrot.

A parkban szót ejtettünk a grúz nép tragikus korszakairól és a XX. század véres csatáiról. Ezek a háborúk – akárcsak a magyarokat – a grúzokat is erősen megtizedelték. Különösen a szovjet korszak kommunista diktatúráját megtestesítő NKVD, KGB pribékjei a másként gondolkodó grúz értelmiségre is keményen lecsaptak, ellenállásukat kegyetlenül megtörték a koncepciós perek, GULÁG-lágerek, kivégzések stb. formájában is. A két grúz származású hóhér – ***Sztálin,*** a szovjet kommunista pártvezető, diktátor és hűséges kiszolgálója, ***Berija,*** a szovjet titkosszolgálat vezetője – fajtájukhoz sem volt könyörületes.

Megdöbbentő látványban volt részünk, amikor bejártuk a Grúz Nemzeti Múzeum termeit. Hosszú perceken át némán szemléltük azokat a kiállításokat, ahol többek között levéltári iratcsomók százai igazolják, hogy a kommunista terror több mint 400 ezer grúz embert érintett, akikre az NKVD helyi pribékjei itt is rásütötték a szovjetellenesség bélyegét. Valamennyit koncepciós perek folytán a szovjet GULÁG-ra hurcoltak és több tízezer értelmiségit a halálba küldtek. Ezeknek az áldozatoknak a rendszerváltás után méltó emléket állítottak.

A szabadságszerető grúz nép Tbilisziben három ízben is tömegesen kivonult az utcákra, így 1956-ban, 1978-ban és 1989-ben rendeztek szovjetellenes tüntetéseket. Az utóbbit Gorbacsovék már

nem tudták leverni, az egységbe tömörülő nemzeti törekvések hatására 1991. április 9-én Tbiliszi a XX. század folyamán ismét a független Grúzia székvárosa lett. Az ország függetlensége, területi épségének megbontása, védelme is sok grúz ember életébe került. Különösen akkor, amikor a grúz-orosz határ 1992 végére frontvonallá változott. Az oroszok által is támogatott abház lázadók 1993. szeptember 27-én bekebelezték *Szuhumit,* akkor számos és kegyetlen atrocitást követtek el a városban maradt grúzokkal szemben, amely a *„szuhumi mészárlás"* néven vált hírhedtté, az etnikai népirtás következtében ezerszámra haltak meg és tűntek el az emberek.

Az már a XXI. század számlájára írható, hogy 2003-ban ***Soros György*** által is támogatott *„rózsás forradalom"* az ellenzéket juttatta hatalomba, akik igen éles konfliktusok színterévé változtatták a grúz parlamentet. Megosztották, egymás ellen hangolták a grúz patriótákat is.

A Kreml által szított feszültségek orosz-grúz, pontosabban a dél-oszétiai háborúba torkollott, amely 2008-ban robbant ki az egyik oldalon Grúzia, a másik oldalon Dél-Oszétia, Abházia és Oroszország között. Azóta a grúz veszteséglista újabb és újabb áldozatokkal bővül.

A médiából[211] tudjuk, hogy magyar részvétel is volt a békemisszióban, egyik egység vezetője, ***Székely György*** önkéntes műveleti tartalékos alezredes volt, aki 2008-ban az abház oldali szektor parancsnokaként látott el katonai megfigyelői szolgálatot Grúziában. A megfigyelők feladatai közé tartozott az abház és grúz felek szétválasztásának felügyelete; a Független Államok Közössége fegyveres békefenntartó erői tevékenységének nyomon követése; a csapatmozgások megfigyelése; a nemzetközi egyezmények megsértésének kivizsgálása, valamint együttműködés a humanitárius szervezetekkel a menekültek visszatelepülésének elősegítése érdekében.

[211] Lásd: https://www.honvedelem.hu/cikk/35864_gruzia_a_magyar_reszvetel_tapasztalatai_a_bekemissziokban

A közvélemény szerint Grúziának nem kellett volna katonai akciót kezdenie, aminek a végén hatalmas vereséget szenvedett. A georgiai parlament döntése értelmében hivatalosan megszakadtak a grúz-orosz diplomáciai kapcsolatok. Ezzel a bátor lépéssel a grúzok véget vetettek annak a történelmi folyamatnak, hogy a grúz *„fejlődés ütemét"* továbbra is Moszkvából diktálják. Ezzel Oroszország elvesztette a térségben a hagyományos piacot, politikai befolyását és gazdasági érdekeltségét. Országjáró körutunk során erről többek között mi is meggyőződtünk, hogy az üzletekben a korábbi orosz helyett a nyugati és a kaukázusi országok árudömpingje van jelen.

***

Magyar rabok hajóúton, vonattal a Kaukázus felé

Georgiában – a legutóbbi adatok szerint – 500 főre becsülik az eltemetett magyar hadifoglyok és internáltak számát. Valamennyien az NKVD által felügyelt GUPVI táborrendszer keretében a Grúz SZSZK területén létrehozott 26 fő tábor, illetve lágerrészleg foglyai voltak. Van adatunk arról is, hogy a szovjetellenesség vádjával elítélt magyar, német és más nemzetiségű hadifoglyok az ország GULÁG táboraiba kerültek, őket csak 1956 előtt engedték haza.

A Kaukázust megjárt hadifoglyok írásaiból tudjuk, hogy a Kárpát-medence térségéből Cegléden, Szolnokon és más magyarországi gyűjtőhelyeken összegyűjtött katonai és civil foglyok egy részét *Püspökladány-Nagykároly* útvonalon *Konstancáig* szállítottak. Majd hajóval vitték tovább a Krím-félsziget, majd a Kaukázus kikötői felé. Például a budapesti ***Szilassy Sándort***[212] és sorstársait rabhajóba rakták, a *Fekete-tengert* átszelve, a grúz tengerparton sze-

[212] Szilassy Sándor – Budapest HH 1995/5.

rencsésen kikötöttek, majd vonatra szálltak, mint írja: *„Tbiliszin túl, Fronzij közelében álltunk meg – a 41. lágerbe kerültünk".* A békéscsabai ***H. A.*** túlélő[213] is megerősíti, hogy a konstancai hajókikötőben kerültek ki a vagonból, *„ahol mintegy 6000 embert zsúfoltak össze a Transzilvánia nevű személyszállító tengerjáró hajón, s élelem és víz nélkül Szevasztopolba szállítottak. Mintegy 200 főt, köztük engem is. Itt kihajóztak, a többit tovább vitték a Kaukázus felé."* A Homokszentgyörgyre való ***Vámosi Ferenc***[214] hadifogoly szintén a *„fekete-tengeri hajókázás után a parttól mintegy 180 kilométerre fekvő kuracecei lágerbe"* – erdei favágásra került, míg másokat a Kaukázus lágereibe, hegyvidéki robotra hurcoltak. A budapesti ***Kiss István***[215] szintén hadifogolyként élte át *„az egyhetes hajóberakodás keserveit"*, aki kétnapos hajóút után, 1945. június 7-én a mintegy kétezer magyar hadifogoly-szállítmánnyal Jaltában kötött ki. Ez volt a térség egyik legnagyobb elosztótábora. Innen sokan további hajóúton kerültek Grúziába.

Sokan örültek annak, hogy nem a rideg Szibériába, hanem a szubtrópusi Kaukázusba kerültek. Ezt alátámasztja emlékírásában a kenderesi ***Barabás Elek*** is. *„Május közepén Grúziába vittek, Tbiliszitől 50-60 kilométerre délkeletre, egy nagy kopasz völgybe, ahol egymást érték a lágerek. Egyetlen jó dolog volt: itt nem éreztük a telet, a hőmérséklet akkor is 12-15 fok volt. Betontömböket törtünk kézi kalapáccsal."*

Tbiliszibe került sorstársaival a kiskunhalasi ***Darányi Dénes***[216] hadifogoly is, aki visszaemlékezésében megörökítette rabságának lenyűgöző színhelyeit, *„a kaukázusi hajnal csodáit"*, aki Grúziában egy útjavító brigádban dolgozott. Mint írja: *„(...) A tifliszi táborba*

---

213 H A. – Békéscsaba HH 1994/2.

214 Vámosi Ferenc – Homokszentgyörgy HH

215 Kiss István – Budapest HH 1994/2.

216 Darányi Dénes: *A kaukázusi hajnal csodái.* HH 19.

érkezve, a számlálások idején a hajnali látványokban gyönyörködhettünk. Ahogy lassan kelt fel a nap, északnyugaton roppant magasságban megjelent egy rózsaszínű S betű az égen, a Kasbek 6000 méteres (pontosan 5047 m – szerk.) csúcsa, amit keletről megvilágított a nap. Lassan az egész csúcs láthatóvá vált, mintha tejtengeren úszott volna. Ahogy emelkedett a nap, kibontakozott a párából az alacsonyabban húzódó kaukázusi csúcsok hosszú sora, majd ahogy a pára oszlott, távolabb az Elbrusz. A látvánnyal nem lehetett betelni. Hajnalonként szinte vallásos áhítattal néztük végig, mint egy szertartást, amelyet a természet celebrált..."

A kelet-magyarországi, a kárpátaljai és a felvidéki magyar és sváb származású civil internáltak egy része *Szolyva-Sanok-Sztarij-Szabor-Dél-Ukrajna-Kaukázus-Ocsemcsíri* vasútvonalon került *Grúziába*. Míg másokat *Debrecen* és *Észak-Erdély* térségéből a délkelet-romániai *Foksányban* átszállva, marhavagonokban szállítottak *Tbiliszibe, Kutaiszibe, Batumiba* és más városokba.

***Grúzia** területén diszlokált fontosabb NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, lágerrészlegek temetőinek jegyzéke, ahová hadifoglyokat és internált civileket temettek*

№	Gruz SZSZK, **Település (temető)**	**A láger működési ideje**	**Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető**	**Eltemetett hadifoglyok / internáltak**
1	Szuhumi 146. sz. fő tábor:			
	2. sz. részleg	1945- 1947	Ingiri	8/4
	3. sz. részleg		Szuhumi	11
	4. sz. részleg		Ilori, Ocsamcsíri körzet	20/2
	4. sz. részleg		Mecskop, Szuhumi körzet	2
	5. sz. részleg		Mecskop, Szuhumi körzet	-
	6. sz. részleg		Kelaszuri, Szuhumi körzet	1
1/1	Szuhumi 461/0. sz. fő tábor	1945- 1947	Szuhumi	-

2	Molotovka Kaukázus 441.sz. fő tábor		Molotovka, Kaukázus	
3	Kaukázuson túli 181. sz. főtábor:			
	2. sz. részleg	1946-1947	Rusztavi: Kelaszuri felújított, gondozott temető	57
	3. sz. részleg		Rusztavi felújított, gondozott temető	12
	4. sz. részleg		Bulacsauri (Ibulacsauri) Duseti körzet	11
	5. sz. részleg		Rustavi felújított, gondozott temető	11
	6.sz. részleg		Rusztavi felújított, gondozott temető	1
4	Navtlugszkiji: 236. sz. főtábor:			
	1. sz. részleg	1947-1948	Navtlugi	123
	1. sz. részleg		Navtlugi	4
	5-6. sz. részleg		Dviri-Borzsom, Borzsomi körzet	2
5	Tkibuli: 518. sz. főtábor			
	1-2. sz. részleg	1945.06 – 1949.03	Tkibuli	1
	4. sz. részleg		Csikauri	8
	5. sz. részleg		Zasztafani	2
	6. sz. részleg		Kvezani	2
6	1250. sz. kórház	1945.06 – 1949.03.	Gagri(a)	25/4
7	1563. sz. kórház		Tbiliszi, Saburtalo kerület	193
8	Kutaiszi, ORB	1945-1946		-
9	Tbiliszi, ORB	1945.06-1949.03		-
10	Zeemka	1945-1946.		-
11	Ghardobai			-
12	Magnetiti-Ureki, 1852. sz. ORB mobilizált munkatábor	1946-1947	Magnetiti-Ureki	-
			Összesen:	**494/10**

Lágerélet Tbilisziben két kárpátaljai túlélő emlékirata tükrében. Tbilisziben először a *Saburtalo kerületben* jártunk, ahol az 1563. sz. hadifogolykórház állott. A kórházban elhunytak száma 193 fő. Többek között adatunk van arról, hogy ***Budai János*** (Kapuvár, 1919.11.03. – Tbiliszi, Szaburtalo ker. 1946.11.04.) az 58/18. sz. sírban nyugszik. Azonban temetőt nem találtuk, helyben derült ki, hogy a rendszerváltozás előtt likvidálták, még a szovjet időszakban a sírokra különböző építményeket emeltek. A rabkórházat is ipari célú objektummá alakították át.

A felvételen jobbról balra: ***David Jishkarini*** *történész (SOVLAB), Tbiliszi egyik főiskolai docense,* ***Mariam Chaduneli,*** *a tbiliszi magyar nagykövetség tolmácsa az egykori 1563. sz. hadifogolykórházról beszél, ahol sok magyar fogoly hunyt el és temették el a közeli csatorna domboldalán*

Megnéztük a birtokunkban lévő visszaemlékezések alapján azokat a városrészeket is, ahol a Kárpát-medencéből idehurcolt magyarokat, köztük kárpátaljai sváb németeket, magyarokat dolgoztattak.

Az 1563. sz. hadifogolykórház átalakított épülete más funkcióban, ahol 1945-1947 között sok magyar fogoly hunyt el, lejjebb, a domb alján a felszámolt temető helye látható

Az internált foglyok között volt két kárpátaljai, az Ugocsa-vidéki *Feketepatak* szülötte, ***Nagy Jenő*** (1926) és a Bereg-vidéki *Benébe* való ***Horváth László*** (1926). Mindkét túlélőt jól ismertem személyesen, sőt jó baráti viszonyban voltunk.

Horváth Lászlót 1944 őszén, nyolcadikos gimnazistaként édesapjával (***Horváth Simon***) együtt, ***Nagy Jenőt*** pedig debreceni diákként vitték el három napos munkára, a szolyvai gyűjtőlágerbe. Onnan a lengyelországi *Sanokon* át marhavagonba zsúfolva tovább vitték a *Kaukázusba – Abháziába*, majd *Tbiliszibe*. Kevés híján *Tbilisziből* két év múlva kerültek haza. A lágerélet folyamán nem ismerték egymást, mert mindegyik más-más munkabrigádban dolgozott. Csupán 1989-ben az általam szervezett beregszászi emlékkonferencián ismerkedtek meg, ahol ***Nagy Jenő*** a túlélők nevében szólalt fel. Mindketten a rendszerváltás idején emlékiratban örökítették meg szenvedéstörténetüket, különösen *Ocsemcsirihez* és *Tbiliszihez* kapcsolódó lágeréletüket.

Nagy Jenő nyugalmazott pedagógus visszaemlékezéseit 1989-ben magnófelvétel alapján lejegyeztem, majd kiadásra előkészítettem, amely *Megaláztatásban* címmel 1992-ben látott napvilágot. Ugyanebben az időben a miskolci ***Mankovits Tamás*** barátom dokumentumfilmet is készített a feketepataki diák kálváriájáról.

Horváth László *Élet és halál árnyékában* című saját megfogalmazású visszaemlékezését 2004-ben jelentettem meg a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozatban az Intermix Kiadó gondozásában.

Ezúttal ***Nagy Jenő*** szalagra mondott vallomásaiból a *Tbiliszi* lágéréveket részletekben idézve, elemezve emeltem ki, melyekre így emlékezett: *„Öt óra felé járt az idő, mikor a kerekek nyikorogva lassítottak és megállottak a tbiliszi állomás egyik mellékvágányán. (...) A rongyos csapat 5 kilométernyit gyalogolt, míg beért egy parkhelyiségbe. Ott aztán meztelenre vetkőztettek mindannyiunkat és a levetett rongyhalmazt a közelben felállított, kereken guruló fertőtlenítőbe dobták. Alig telt el egy félóra, a fertőtlenítő lángra lobbant és az őrök meg a rabok szeme láttára hamuvá égett. A problémát azonban eléggé ötletesen oldották meg a lágerfőnökök. Ahogy voltunk, sapka a fejben nadrágszíj a derékon, bakancs a lábon, mint valami abesszin katonasereg, „sorakozó" és irány a város közepe. A városlakók csodálkozása, nevetgélése közepette jó félórányi gyaloglás után egy négyszintes iskolaépületbe érkeztünk. Egy teherkocsi állott meg az iskola udvarán és vadonatúj, kékre festett munkaruhát osztottak ki nekünk."*

Nagy Jenő és fogolytársai, köztük a feketepatakiak is, az ún. Tbilsztroj cégnek dolgoztak egész nyáron. Azt a feladatot kapták, hogy *„a Tbiliszi központjában álló egyik római katolikus templomot romboljuk le. Amikor Hitler seregével megtámadta a Szovjetuniót, az itt élő németeket Sztálin Szibériába száműzte. A sors keserű fintora, hogy a száműzött németek templomát magyar száműzöttekkel romboltatták le."*

1945 nyarán áttelerték őket a Tbiliszi Vache nevezetű téglagyárába. Itt nem voltak többen kétszáznál. Ebben a téglagyárban dolgozott a benei ***Horváth László*** is, azonban elkerülték egymást, csak hazatérésük után szembesültek azzal a ténnyel, hogy egy munkászászlóaljban voltak. A munka alatt sima derékszíjas, fegyvertelen katonaőrök őriztek őket. A városba kimenni tilos volt, ők azonban többször is kiszöktek, munkát kerestek. A grúz civil lakosság aránylag jól megfizette a fizikai munkát, különösen a szakmai jártasságot értékelte nagyra. Ha az őrük tetten érte őket, 24 órai zárkát kaptak büntetésül. *„A városi kiruccanásokról tehát nem tudtunk lemondani. Azt a hasunk diktálta. Mióta felvettük a lakossággal a kapcsolatot, 52 kg-ról 64-re híztam. Dolgoztunk a városban, ha munka nem akadt, csellengtünk, kéregettünk. Voltak megszokott, ismerős helyeink. Nekem is volt egy állandó helyem, ahová egy nagydobronyi társammal jártunk. Ebben a tömbházban egy fiatal építészmérnöknő, Zagenthi Natália lakott Thengiz nevű 6 év körüli kisfiával. A férje őrnagyként harcolt Románia területén. Göcsörtös fatuskókat hasogattatott velünk. (...) Jó pár napig tartott, mire végeztünk a fatuskókkal. 50 -50 rubelt kaptunk és a fiatalasszony kijelentette, bármikor szívesen lát, ha ki tudunk szökni."*

Nagy Jenő – akár ***Horváth László*** – ő is megszegte a levelezési tilalmat, a segítőkész grúz lakosság lehetővé tette, hogy életjelet adjanak magukról és kapjanak az otthoniakról. *„Én az első levelet Zagenthi Natália címére kaptam. (...) Másfél hónapba telt, mire megkaptam az első választ. A fiatal grúz nő is átélte velem a várakozás gyötrelmeit, ő is megkönnyezte az első levelemet. Ezüsttálcán nyújtotta át nekem anyám keze írását, ezzel is demonstrálta, mennyire együttérez az elhurcoltakkal. Szóról szóra le kellett neki mindent fordítani. Ezzel is sokat tanultam oroszul. Öröm és bánat kavargott a szívemben. Örültem jó anyám sorainak, (...) majd minden órában újra olvastam, végül már kívülről tudtam a tartalmát. Anyám leve-*

le a hálónkban kézről kézre járt. Mindenki meg akarta érinteni azt a darab papírt, amely olyan hihetetlenül nagy utat tett meg, amely itt most szimbólum volt, a szülőhazának egy darabját jelentette. A sápadt arcok kipirultak, a bágyadt szemekbe visszatért a fény."

1946. májusának első napjaiban kihirdették a szabadulásukat. *(...) Kisorakoztattak bennünket a szűk udvaron. Kihirdették, hogy senki semmit nem vihet magával. Még egy fényképet sem, aki mégis megteszi, az otthon helyett Szibériában fog kikötni. Én egy fényképet, amelyen dolgoztunk és egy parányi képet, ami egy pálmafát ábrázolt, már jó előre elrejtettem a sapkám bélésében, így motozáskor nem találták meg. Aztán az anyaországiaknak ki kellett lépniük a sorból"*, mert ők még tovább maradtak.

Az elhurcolt feketepatakiak Tbilisziben.
Az archív felvétel 1946 februárjában készült a Vaké nevű téglagyárban.
Balról jobbra álló sor: ***Nyíri Sándor, Nagy Jenő, Tibor Gusztáv, Homoki Ödön, Kádár Gusztáv, Dacsinec Ferenc, Dacsinec Pál.***
A fotót egy grúz ember készítette

A kárpátaljaiak 1946. május 13-án indultak el vonattal Grúzia fővárosából, *Tbilisziből*, 13 nap kellett hozzá, hogy *Máramarosszigetre* érjenek, ahol kilenc napot töltöttek. *„A tizedik napon nagy csinnadratta közepette, fúvós zenekar kíséretében, katonás rendben, lépést tartva a Tisza hídján átkísértek bennünket Aknaszlatinára. (...). 1946. június 6-át írtak ezen a napon. Ez kissé több volt, mint a beígért három nap – állapítottam meg. Úgy látszik, a dolgozók országában viszont, ahol Sztálin hatalmasabb volt, mint maga a teremtő Isten, 565 nap számított háromnak. Arról már nem is beszélve, hogy hány embernek került az életébe a háromnapos munka. (...)*

***

Horvát Lászlóék munkászászlóaljának (ORB) szálláshelye Tbiliszi peremkerületében volt. A helyi *„üzemmel szembeni dombon állt, méternyi magas cölöpökön”*, így védekeztek többek között az emberre is rátámadó éhező „sakálok” ellen, akik a szemétdombon egymással is „civakodtak.” Ezért az „árnyékszék is cölöpökön állt, mert az emberi ürüléket is „felfalták”, „reggelre mindig tisztára nyalták”.

Legkegyetlenebb vérszopó ellenségük a *„téglagyári munkásoktól felszedett tetvek”* voltak, elszaporodtak a matracaikban és paplanjaikban. Embertelen körülmények között éltek. A koszban, mocsokban élő internáltakat ritkán vitték a városban lévő fürdőbe tisztálkodni. Ilyenkor fertőtlenítették ruházatukat is, de a szálláshelyükön a matracok és paplanok továbbra is a tetvek kiváló tenyészhelye maradt, megkeserítette mindennapjaikat. Ívóvíz nem volt a barakkban, ezt a téglagyári telepről – ahol mosakodni tudtak – szójás dobozokban naponta magukkal hozták. Egészségügyi vizsgálatra csak havonta került sor egy orosz orvosnő személyében, aki csak a teljesen legyengült raboknak adott a munka alól felmentést egy rövid időre. Hiányoztak az alapvető embermentő gyógyszerek, ezért a járványos beteg-

ségben szenvedők nem sokáig bírták, egy-két napos haláltusa után örökre elszenderedtek, őket a közeli rabtemetőben hantolták el. Ottjártunkkor már ezt a dombaljában lévő temetőt is likvidálták.

Főleg kárpátaljai, szabolcs-szatmári (*Tiszabecs, Uszka, Milota*) internált magyarok, *Munkács* környéki sváb németek voltak a Tbiliszi tábor lakói. Például a halálosan legyengült ***Horváth László*** életét – német nyelvtudásának köszönhetően – egy *Munkácshoz* közeli *Várkulcsára* való „Karcsi bácsi nevű sváb ember" mentette és gyógyította meg, hogy ne kerüljön ismét „rossz munkahelyre", a svábok korelnöke beajánlotta „sváb társainak csoportjába", akik a városi vízműveknél víztisztító üzemet építettek. A sváb brigád őrség nélkül járt munkába, kezük alatt dolgoztak szigorú őrizettel a politikai elítéltek (a szovjet társadalom elítélt színe-java, főleg a grúz értelmiségiek, köztük orosz, ukrán, magyar, lengyel, német és más nemzetiségű GULÁG-rabok is voltak).

A benei tizennyolcéves fiút – *Horváth Lászlót* – feljavulása után parancsnoka téglagyári munkára osztotta be. Itt is a túlélésért küzdöttek az emberek, a tizenegy hónapos *„téglagyári együttlét alatt"* összekovácsolódtak, bizonyos *„rangsort"* alakítottak ki. Ezek szerint a *„felső téglagyárban"* a túlnyomó többségben lévő idősebbek könnyebb munkához jutottak, *„jobban összetartottak"*, mert megértőbb volt az örmény származású munkavezetőjük. A *„lenti gyárban"* az erősebb fizikumú fiatalabbaknak a nehezebb munka jutott, ráadásul a hajcsár egy kommunista ***Valiko*** nevezetű izgága, rosszindulatú grúz volt, aki nem engedelmeskedett neki, karcerbe került, több esetben az őrparancsnok is megsokallta túlkapásait és felmentést adott a rabnak.

A leírás szerint a nyáridőnek örültek, a tél ugyan enyhe volt, de amikor a téglagyár részére „agyagot bontottak a hegyoldalon" akkor a „csepergő esőben latyakossá vált az agyag" bocskoruk beleragadt a sárba, a kapcájuk vizes lett, emiatt sokan lebetegedtek, sorra dőltek ki az emberek.

Felbecsülhetetlen lelkierőt adott számukra az otthoniakkal való levelezés, míg ezt *Ocsemcsíriben* az NKVD szigorúan megtiltotta, a levelezőlapokat elkobozta, tulajdonosát megbüntette. *„Tbiliszi-ben már senki sem tiltotta"*, de ennek is számtalan akadálya volt, amit le kellett küzdeni. Például a kárpátaljaiak nem tudták, hová címezzék a levelet, mivel *„Magyarország már nem jöhetett számításba, Csehszlovákia lemondott rólunk. Ocsemcsiriben hallottuk, hogy megalakult Kárpát-Ukrajna és csatlakozott a Szovjetunióhoz. Baj volt a nyelvtudással is, hiszen oroszul kellett volna címezni – időbe telt, amíg megtanultuk. Írtunk néhány levelet háromszögbe hajtogatott füzetlapra, borítékot is magunk ragasztottunk, nem ismertük a lágerünk számát sem – nem árulták el"*. A szemfülesebbek, a bátrabbak igyekeztek az oroszul jól tudó grúz családokkal kapcsolatba lépni, akik megszánva a rabokat, saját lakásuk címéről küldték el és fogadták a kárpátaljaiak leveleit, akik azzal hálálták meg gesztusukat, hogy a grúz családoknak bármilyen munkát elvégeztek. Ilyen postás szerepet vállalt ***Horváth László*** is, aki közreműködött a levelek be- és kijuttatásában, az internáltak és a politikai foglyok otthoniakkal tartó kapcsolattartásában. Kockázatos dolog volt, mert egyes őrök néha őt is megmotozták, de vállalta. A levelek feladásában *„az egyik kedves grúz család segített. Közel laktak a téglagyárhoz, bejáratos voltam hozzájuk, nemegyszer adtak élelmet. Az apa egyetemi tanár volt, felesége tanárnői diplomával főállásban családanya. Három eladósorban levő lányuk közül a legidősebb orvostanhallgató volt, a legkisebb gyerekük pedig tíz év körüli fiúcska. Az egyik beszélgetéskor kiderült, hogy a medikus latin nyelvet magol, és nehezen megy neki. Elmondtam neki kívülről a Lupus et agnus című tanmesét, segítettem neki a coniugatiókban és declinatiókban is. Ámulva nézett rám, elújságolta a dolgot az édesapának is, aki a következő találkozáskor tréfásan felajánlotta, menjek hozzájuk a tanszékre latint tanítani. Ilyen előzmények után javasolta a lány, hogy a levelemen őt tüntessem fel*

feladóként, nehogy az apjának kellemetlensége legyen az NKVD-val „külföldi" levelezés miatt."

Rabéletének legnagyobb öröme volt, amikor levelére válasz érkezett édesanyjától, könnyezve olvasta a sorokat. *„Ifjú férfi létemre nagyon szégyelltem magamat a négy hölgy és a legényke előtt. Széket adtak alám, a mama kendőt hozott, meghatódva törölgette a szememet és orromat, puha és meleg kezét a fejemre helyezte, a maga nyelvén kedvesen vigasztalni próbált, amitől még inkább elérzékenyültem... Végül is sikerült elolvasnom a levelet, és akkor mélységesen megnyugodtam, mert kiderült, hogy a lágerben keringő hír, miszerint a magyarokat kitelepítették Kárpátaljáról – nem igaz. A háziak bezárták az ajtót, s nekem – közösen gyönge orosz nyelvtudásunk mellett – el kellett mondanom, mit írt édesanyám. Nagyon meghatódtak azon, hogy engem négy testvér vár otthon, három olyan korú lány, mint ők, és van egy öcsém is, ezenkívül várnak a szüleim, és öreg nagyapám. Velem együtt ők is örültek, amint írta édesanyám, hogy Szolyva óta az én levelemből kaptak először hírt tizenkét beneiről, akiknek a nevét megírtam. Együtt sajnáltuk azokat is, akikről azt írta édesanyám, hogy meghaltak a lágerekben.*

A kemence-barlangban aznap este a kétszázas égő alatt szorongott az otthoni hírekre kiéhezett, elkeseredett fogolysereg. Édesanyám levele kézről-kézre járt, mert mindenki a saját szemével akarta látni, olvasni az otthoni híreket, a rég nem látott magyar írást.

Az otthonról kapott levél híre eljutott más munkahelyen dolgozó társainkhoz is. Általában vasárnaponként jöttek látogatók hozzánk más csoportokból." A sikeren felbuzdulva sorra írta haza a leveleket, mindegyik feladójaként ***Lora Tobidzét*** tüntetve fel.

A Kárpát-medencéből idehurcolt magyar állampolgárságú svábok, magyarok egy sor objektumot építettek fel Tbilisziben és a környékbeli településeken. ***Horváth László*** rangsorolása szerint *„a láger húsz legerősebb, kiválogatott foglya"* a Tbiliszi városvégi láger-

barakk *„fölött levő hegyen dolgozott; alagutat fúrtak, amellyel a fennsíkon fekvő öt tavat szándékoztak összekötni, s azok bázisán üdülőövezetet kialakítani. Nehéz munkájuk volt, de jól kosztolták őket, néha még nekünk is hoztak némi megspórolt eleséget. Ők voltak a „legmódosabb" foglyok köztünk. A legszegényebbek pedig az útépítő és karbantartó brigád tagjai, akik a városon kívül dolgoztak, így nem volt lehetőségük se feketemunkát vállalni, se kéregetni. Az építőbrigád Munkács-környéki svábjai nem jártak hozzánk, ők zárt közösségbe tömörültek. A városban dolgoztak, különböző építkezéseken, javítómunkálatokon, tehát lehetőségük volt pénzért feketemunkát vállalni."*

Horváth László a szolyvai gyűjtőlágerben, menet közben, illetve *Szolyva* és a lengyelföldi *Sanok* közti útszakaszon, a *Duklai-hágón* áthaladva, *Sanokból* marhavagonban utazva *Ocsemcsiri* felé megtörtént sikeres és sikertelen szökési kísérletekről is beszámolt: *„A lágerben sokszor azzal biztattuk magunkat, hogy a szabadságunkat elvehették, de jogunk a szökéshez megmaradt. Ami persze nem volt könnyű, többen sikertelenül próbálkoztak."* Például már a Grúzföldre érve, *„hárman is megkísérelték a szökést a vagonból, de egy ukrán vlaszovista besúgta őket. Mindhármójukat nagyon megverték, más vagonba helyezték."*

Elmeséli, hogy egy továbbszolgáló jutási szakaszvezető, egy pesti újságíró igazi, klasszikus szökést hajtott végre. *„A tengerparti homoklapátolás közben mindketten eltűntek a pár méterre húzódó, part menti sűrű erdőben. A második napon meghozták a két szökevényt, tépett rongyokban, véresre verve. Minket felsorakoztattak a drótkerítés mellett, s azon túl az őrök felváltva ütötték, rugdosták a szerencsétleneket. A lágerparancsnok beszédet tartott, amelynek lényege az volt, hogy így jár, aki szökni próbál – agyonlövik, mint a kutyát. Ki is ásattak egy keskeny, két méter mély gödröt, az alélt testeket annak szélére fektették. A parancsnok még megkérdezte, ki akar így járni, aztán pisztollyal a kezében mindkettőt bedobatta a gödörbe. Lö-*

vés azonban nem dördült. Igaz, mindannyian azt hittük, hamarosan úgyis meghalnak a gödörben, mert a parancsnok szigorúan megtiltotta, hogy enni és inni adjanak nekik. Napokig hallottuk a nyöszörgésüket, amint munkára menet és onnan jövet elhaladtunk a közelükben.

Nem haltak meg. Kitaláltuk a módját, hogyan segítsünk rajtuk. Egy-két erősebb izmú társunk elment a latrinára, a többiek pedig a barakk bejáratánál hangos civakodással elterelték az őr figyelmét; ezalatt kenyér és cukor repült a gödörbe. Besegített a természet is: itt, a tengerhez közel naponta többször felszökött egy-egy kis felhő, bőséges záport zúdítva a vidékre; a gödörfogsággal megbüntetett szökevények így csillapították szomjúságukat, mosták sebeiket. Mindeközben a láger belső tisztségviselői, a Munkács-környéki svábok, akik beszéltek oroszul, s a parancsnok szívesen elbeszélgetett velük, folyton győzködték őt, kegyelmezzen meg a két szerencsétlennek. Ő azonban nem hajlott erre. Egy este aztán, amikor a munka végeztével éppen beszélgettek, hiába vezényeltek sorakozót vacsorára – senki nem ment. A parancsnok kérdésére, hogy miért, ezt válaszoltuk: engedje ki a rabokat a gödörből vagy lője őket agyon, különben másnap munkába sem megyünk. Kénytelen volt meghátrálni, a szökevényeket kiszedték a gödörből. Iszonyatos látványt nyújtottak: arcuk bedagadva, tele véraláfutásokkal, egész testükön nehéz bűzt árasztó gennyes sebek. Nem tudtak lábra állni, mozogni is alig. Társaink a vízcsap alatt tisztára mosták és bebugyolálták őket a betegszobából hozott lepedőkbe. A lengyel szanitécek kategorikusan megtagadták ápolásukat, mondván: „nem fogjuk a bűzt szagolni – úgyis megdöglenek". A mi barakkunk egyik sarkában helyeztük el őket, s napközben az ügyeletesek felváltva hajtották róluk a legyeket, naponta cserélték a lepedőket; szándékosan olyan fogoly lett az ügyeletes, aki legalább egy kicsit értett a betegápoláshoz. Mivel orvosság nem volt, a csongori kanász, Pali bácsi a folyópartról – ahol dolgozott – gyógyító füveket hozott, s azok főzetével mosogatták a sebeket. Közben némi pótkenyérrel, cukorral és tojáspor-

ral járultunk hozzá a gyógyulásukhoz. Meglepően hamar felgyógyultak. Az újságíró később velünk jött Tbiliszibe, a szakaszvezető – mint anyaországi illetőségű – ott maradt. Tbilisziben már senki sem foglalkozott a szökés gondolatával – beletörődtünk sorsunkba."

Horváth László és ***Nagy Jenő*** munkatáborát 1946 május közepén számolták fel és a hazatérésükre is megjött az NKVD-parancs *Moszkvából.* Ezzel befejeződött a *„tizenegy hónapig tartó rabság" Tbilisziben.* Beárnyékolta örömünket az is, hogy földink, ***H. Béla*** örökre ott maradt egy jeltelen sírban a hegy tetején, kívül a temetőn. Még 1945 nyarán halt meg, saját szenvedélye végzett vele. Cukoradagját rendszeresen dohányra cserélte, alig evett, legtöbbször a lágeri lötytyöt. Legyengült, végzetes székrekedést és gennyes bélfertőzést kapott. Orvosi kezelés nélkül, szörnyű kínok közt halt meg. Két szál deszkán mi, beneiek vittük fel négyen a meredek hegyre, amelynek sziklás talajában a sírások két nap alatt csupán alig egy méter mély gödröt tudtak ásni, ráadásul az is rövidre sikerült – a halott két lába fennakadt. Estére járt már az idő, a gödör tágítása számításba sem jöhetett, a holttestet pedig nem hagyhattuk ott temetetlenül a sakálok miatt. Fekete képű, ferdeszemű kísérőnk mérgesen mutogatott valamit, de nem értettük, mit akar. Végül vette az ásót, kegyetlen szadizmussal, térdben eltörte a halott lábát, mire az beleesett a gödörbe. Így földeltük el – meztelenül, kifordulva, az ég felé meredő lábakkal...

Hazafelé menet a következő útvonalon haladtak át: *Tbiliszi–Kaszpi-tengermelléki települések–Kubany–Don–Rosztov–Ukrajna* déli része, a romániai *Jasi* (Jászvásár)*–Máramarossziget.* Itt kellett megvárniuk, amíg a *„szemközti Aknaszlatinára megérkezik Ungvárról a bizottság, amely átvesz bennünket, illetve kiadja az elbocsátó igazolásokat. Várakozás közben orosz orvosok meztelenre vetkőztetve alaposan megvizsgáltak bennünket, egyidejűleg az esetleges SS-múltra utaló tetoválásokat, vagy azok nyomait keresve. A máramarossziget láger ugyanis tele volt német hadifoglyokkal."*

Innen futva siettek át a vasúti hídon *Aknaszlatinára. „A bizottság már várt, tipikus orosz bürokráciával, azaz vérforraló lomhasággal munkához látott. Néhány fogoly kiment a vasútállomásra, megkérték az állomásfőnököt, addig ne indítsa el a vonatot, amíg mindannyian meg nem kapjuk az elbocsátó igazolást. Az állomásfőnök még régi magyar káder volt, megértette a helyzetet és aszerint cselekedett: arra hivatkozott, hogy a mozdonyvezető „hibát jelentett, azt bütyköli". Végül is mindenki megkapta a noteszlapnyi igazolást, rajta a szöveggel: X. Y.-t elbocsátották a hadifogolytáborból, és állandó lakhelyére utazik. Ott állt a dátum is – 1946. június 6. –, valamint bizonyos Kusztyikov őrnagy, az UNKVD parancsnokának aláírása.*

A túlzsúfolt személyvonaton egész éjjel senki sem aludt, a vidám hangulat egyetlen percre sem hagyott alább. A mozdonyvezető sűrűn, jókorákat füttyentett, Királyházáig behozta a késést.

Vonatunk reggel hat óra körül futott be a benei kis megállóba, ahol 19 hónapig tartó raboskodás után, Isten segítségével végre hazai földre léphetett 12 szabadult fogoly."

Megszemléltük a hadifoglyok által épített objektumokat is. Leverten vettük tudomásul, hogy mindenütt felszámolták az egykori lágerhelyeket, a feltételezett temetőket. Ezeken a területeken nemrég épült lakóházak állnak.

Már félig beépítésre került az Tbiliszi Állami Egyetem épülete mögötti hadifogolytemető is. Fejet hajtottunk és imádkoztunk halottjaink lelki üdvéért a *Zeemka* hadifogoly-temetőben.

Rustavi

A grúz fővárost magunk mögött hagyva kísérőinket arra kértük, mutassák meg csoportunknak a történelmi nevezetességeken kívül Tbiliszi vonzáskörzetében – a túlélők által is emlegetett – lágerhe-

lyeket, és a hozzájuk tartozó hadifogoly-temetőket is. Az írások szerint a fogva tartott internáltak és hadifoglyok, valamint a politikai elítéltek ezrei elsősorban utakat, vízelvezető csatornákat, vízierőműveket, ipari létesítményeket, lakóházakat építettek. Az ingyen munkaerőből bőven jutott az ipari üzemekbe és a mezőgazdasági szektorba is. A szűkös napi eledelért keményen dolgoztak, azt az NKVD által diktált munkatempót nem sokan bírták, a hajcsárok a gyengébbekre, a betegekre, mint hullajelöltekre tekintettek, akiknek a sírok kiásása is nagy kihívást jelentett, hiszen mindenütt erősen köves volt a talaj. A térség kisebb temetkezési helyeit azóta felszámolták. Egy nehezen megközelíthető domboldalon mégis találtunk egy gondozott német hadifogoly-temetőt. Az információk szerint a német hadisírgondozók évekkel ezelőtt újították fel.

A hadifogoly-temető bejárata

A hadifogoly-temető látképe

A kegyeletteljes főhajtás után az ország délkeleti részében, *Tbiliszitől* 25 km-re, a *Kura* folyó völgyében elterülő *Rustaviba* is bérelt autóbusszal jutottunk el. A főiskolai történész ezt a helységet az ország legrégibb településeként mutatta be. Az *Alsó-Kartli* régió kereskedelmi, kulturális központját a világhódító mongolok a XIII. században földig rombolták. Mintegy hétszáz éven át puszta, elhagyatott, elátkozott hely volt, csak a szovjet megszállás időszakában, különösen a II. világháború után, főleg német hadifoglyok ezreivel építették újjá. A Németországban leszerelt, teherszállító vagonokkal ide transzportált gyárakat – szigorú NKVD-felügyelet alatt – német mérnökök közreműködésével újra összerakták, beüzemelték, a gépek, gyártósorok kezeléséhez szükséges munkaerőt betanították. Ekkor indult rohamos fejlődésnek az iparváros, területe meghaladta a 60 km^2, lakosságát mintegy 100 ezer főre duzzasztották fel.

Bejártuk a német, magyar foglyok által tervezett, épített városnegyedeket, ahol napjainkban grúz, orosz és más nemzetiségű családok laknak. A Szovjetunió összeomlása, illetve a rendszerváltás

után a gyárak többségét bezárták, mert termékeik döntő többségét Oroszországban értékesítették. Újraindításuk is okafogyottá vált, miután kitört a grúz-orosz-abház háború, ezáltal a kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok megszűntek, ezrek váltak munkanélkülivé. A szakképzett mérnökök, munkások családjaikkal együtt örökre elhagyták a „bedőlt-iparú" várost.

A város több pontján szembe találtuk magunkat – képletesen szólva – a szocializmus hagyatékával, az elenyésző csontvázaknak avanzsált, lerobbant gyártelepekkel, amelyeknek az alapberendezéseit Németországból zsákmányolták.

Németországból áttelepített gyárrészlegek maradványai

A sorsukra hagyott gyárobjektumoktól úgy ötszáz méternyire vettük észre a német hadisírgondozók által felújított első német hadifogoly-temetőt, amelyet a kaukázusi 181. sz. főtábornak tulajdonítanak, ide tartozott a rustavi város területén felállított 2., 3., 5., és a 6. sz. lágerrészleg, ezeknek az összlétszáma 10 ezer fő körül volt. A 181. sz. főtáborhoz tartozott még a *Bulacsauri Duseti* körzetben felállított 4. sz. lágerrészleg, melynek temetőjében 11 magyar van el-

hantolva. Hogy hány német hadifogoly nyugszik *Rustaviban,* arról nincs adatunk, viszont az egyik moszkvai levéltári dokumentumban 81 elhunyt magyar hadifogolyról – nevek felsorolása nélkül – tesznek említést.

A rustavi munkatábor egykori lakója, a kenderesi ***Barabás Elek***[217] írásos beszámolójából megtudjuk, hogy a Tbiliszi környéki kopasz hegyek között felállított lágereben 1945 *„júliusban már mintegy 2500-an lehettünk, de még mindig érkeztek újabb és újabb csoportok. Az orvosi ellátás nem volt megfelelő. Szerencsére a foglyok között orvosok is voltak, akik sokat segítettek a betegek gyógyulásában. Ilyen volt a két magyar orvos: dr. Bodó* és *dr. Klein orvosszázadosok. A magyarokat 1948 november végén hazaengedték, de hatvan főt – köztük engem is – visszatartottak: nem közölték az okát! Először Rustaviba vittek ...”*

A rustavi hadifogoly-temetőben

[217] Barabás Elek – Kenderes HH 1995/9.

Megemlékezés a rustavi temetőben

Az idézett beszámoló szerint a munkatábor állományának egy része magyar volt és cáfolja azt az állítást, hogy a lágerben kizárólag német hadifoglyok tartózkodtak. A kérdés felvetésétől függetlenül fontosnak tartottuk a megemlékezést a sírkertben.

Hofnungstal-traubental. *Rustavitól* és a „kísértet-gyártelepeitől" elbúcsúzva *Tbiliszi* felé, délutáni programsorozatunk további helyszíneire siettünk. Útközben megtekintettük a *Hofnungstal-traubental* német polgári temetőt, elhagyatott, gondozatlan állapotban találtuk. Ennek az a magyarázata, hogy a II. világháború előtt ***Sztálin*** parancsára, az NKVD szervezésében, ebből a városból is kitelepítették az etnikai németeket. A későbbiekben a túlélők közül néhány család visszatelepült, ám azóta az elhunytak hozzátartozói is kihaltak, egy részük viszont *Tbilisziben* telepedett le. Ezért nem találtunk németül beszélő lakost az egykor németek lakta városrészben sem.

Hofnungstal-traubental polgári temetőben, ahol német telepesek nyugszanak

Vízierőmű melletti volt lágerhely és temető

A rabok által épített vízierőmű látképe

A tbiliszi németek központjában. Az országban letelepedett és ott élő német kulturális szövetség központi székházát – a pécsi Német Kör képviseletében előzetes bejelentkezés folytán – *Tbilisziben* felkerestük. Közben elbeszélgettünk ***Anna Ardeleannal,*** a Tbiliszi Városi Tanács nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezetőjével, és a *„Georgia Today"* angol nyelvű hetilap újságírójával.

Ezt a napot az itteni etnikai németeknek szenteltük, életvitelükkel, környezetükkel ismerkedtünk. Meglátogattuk a *Neutiflis* német városrészt, ezekben a házakban főleg grúzok élnek. A városépítők csekély létszámú leszármazottai a rendszerváltás után létrehozták a *Georgiai Németek Egyesületét („Einung" – Assoziationder Deutschen in Georgien).* A többfunkciójú székházban csoportunkat ***Alexander Feldmaier,*** az Assoziation de Deutschen Gerorgiens igazgatóhelyettese fogadta. Ritkaságszámba menő eseménynek, megható találkozónak lehettem tanúja, krónikása, hiszen két független ország két etnikai népcsoport érdekvédelmi egyesületvezetői, aktivistái

találkoztak, osztották meg egymással a diaszpórában élő németek nyelvi, irodalmi, nemzetiségi hagyományokról szóló és tudaterősítő akciók ápolásával kapcsolatos tapasztalataikat. Németül, oroszul, grúzul és magyarul társalogtunk. Az igazgatóhelyettes általános tájékoztatóját ***Walterné Müller Judit*** tolmácsolta németről magyarra és fordítva.

Alexander Feldmaier *igazgatóhelyettes bemutatta a helyi német szövetség tevékenységét*

Csoportunk vezetője, ***Matkovitsné-Kretz Eleonóra*** elnökasszony a magyarországi németekről szóló beszámolóját hol anyanyelvén, hol magyarul mondta el.

A papírra vetett gondolatok közül tetszett nekem az a kijelentés is, hogy a XIX. század folyamán a német telepesek nem hódítókként, nem fegyverrel a kezükben érkeztek az országba, hanem kifejezetten az orosz cárok felhívására a Baltikumból, Bajorországból, Ausztriából, Svábföldről és más régiókból települtek ide az oroszokkal együtt. Lelkesen jöttek a különböző mesterségek birtokában,

hogy a korábban a grúzokra erőltetett iszlám iránti kulturális irányultságot visszaszorítsák, hogy a grúzok nyugati mintára európaizálódjanak. Önzetlenül megosztották tudásukat a helyi lakossággal, a városokban házakat, gyárakat építettek, mezőgazdasági javakat feldolgozó korszerű egységeket létesítettek stb. A későbbiekben európai arculatot adtak a fővárosnak is.

Keserűen jegyezte meg, hogy a virágzó német telepesi közösségeket váratlan csapásként érintette *Grúzia* szovjetizálása, amely számos áldozattal járt. A II. világháború kitörése idején, és az azt követő években a német kolóniák felszámolása fokozódott. ***Sztálin*** nemcsak az Észak-Kaukázusban élő kisebb népeket (*csecsenek, ingusok, karacsajok, balkárok*) vádolta meg a náci németekkel való kollaboráció vádjával, hanem az etnikai német telepeseket is. Velük egyidőben elrendelte kitelepítésüket *Szibériába, Közép-Ázsiába*, legtöbbjüket a távoli *Kazahföldre.* Egyes családok csak a diktátor halála utáni években szivárogtak vissza eredeti lakhelyükre. Az igazgatóhelyettes ezt a moszkvai intézkedést – a németek esetében is – népirtásnak minősítette. Például a közel százezres tbiliszi német közösségből alig kétezren maradtak a városban. Napjainkban elsősorban Németország tbiliszi nagykövetsége, valamint németországi segélyszervezetek támogatásának köszönhetően különböző projektek realizálódnak, hogy a maradék német telepesek leszármazottait egyben tartsák és elindítsák őket az önszerveződés, a fejlődés útján. Például a német gyökerű fiatalokat a székházban a Németországból érkezett volontőrök segítségével német nyelvre és kultúra szeretetére tanítják.

***

Magyarország nagykövetségén. Késő délután a fővárost tanulmányozó utunk *Magyarország nagykövetségén* fejeződött be. ***Dr. Pető Szilvia*** ideiglenes ügyvivő háziasszonyként meleg fogadtatásban ré-

szesítette csoportunkat, fogadást rendezett tiszteletünkre. Néhány napos késéssel az államalapító ***Szent Istvánról*** is megemlékeztünk. Jelen volt a grúz értelmiség néhány kiváló képviselője, köztük a történész kalauzunk is. Arra is emeltük pezsgőspoharunkat, hogy immár 25 éve létezik a magyar-grúz diplomáciai kapcsolat, felvételének időpontja: 1992. május 14. 2008-ban pedig hivatalosan is megnyitották Tbilisziben a magyar nagykövetséget. Azóta a kétoldalú kapcsolatrendszer politikai légköre baráti, megoldatlan kérdések nem terhelik.

dr. Pető Szilvia *ideiglenes ügyvivő*

Pohárköszöntők sora hangzott el. Ittunk grúz barátaink egészségére, országaink jó kapcsolatainak további kibontakozására, és kiváltképpen Georgia függetlenségére.[218]

Ezekről a kérdésekről a grúz intelligencia és a magyar diplomácia képviselőivel nyíltan elbeszélgettünk, közvetlenül is megtapasztaltuk, hogy aggódnak saját jövőjükért, nemzeti kultúrájukat féltik és egyben

[218] Grúzia számára 2017. március 28-a országos örömünnep volt, mert hatályba lépett az EU döntése.

büszkén ápolják. Mindezen túl a grúz-orosz-abház-oszét kapcsolatokat terhelő konfliktusok békés megoldására, rendezésére törekszenek.

Georgia az új stratégia jegyében arra is törekszik, hogy a kaukázusi népek központja, szellemi világítótornya legyen. Ez a projekt egyelőre kulturális mezben jelentkezik, s hivatalos célja a *„kaukázusi civilizáció értékeinek megőrzése."* Ezeket a projekteket egyelőre sikeresen fékezi Moszkva, de a grúz stratégia harmadik jelentős eleme, a nemzetközi konferenciák szervezése cserkesz ügyben eddig meglehetősen sikeresnek bizonyult. Többek között nemzetközi szinten is fölkarolta a *cserkesz mozgalom* ügyét. A cserkeszek ugyanis azt követelik Oroszországtól és a világ közvéleményétől, ismerjék el népirtásként azt a mészárlást, amit 1864-ben, ***II. Sándor*** orosz cár uralkodása idején hajtott végre ellenük a cári orosz kormányzat. A mai történészek 400 ezerre teszik a halottak és majdnem félmillióra az elűzöttek és deportáltak számát. Csak egy maroknyi cserkesz maradhatott Oroszországban. Tbiliszi tehát a cserkeszek ügye mellé állt, ez a patrióta cserkesz értelmiségnek is tetszik, hiszen mostantól Moszkva sem ignorálhatja a problémát. 2011-ben a grúz parlament a világon elsőként egyhangúlag fogadta el a cserkeszek álláspontját a népirtásról. 2012-ben a grúzok még tovább mentek: május 21-én felavatták a cserkesz népirtás áldozatainak emlékművét *Anakliában,* mintegy 200 kilométerre délre *Szocsitól.*

A grúzok részéről üdvözlendő és egybehangzó vélemény az is, hogy az EU felé vezető úton nagyra értékelik Magyarország támogatását, a két baráti ország további célja a gazdasági együttműködés, a grúz és magyar diákoknak szánt oktatási csereprogram, közös kulturális, tudományos projektek megvalósítása. Láttuk azt is, egyre több magyar turista – vízummentesen, érvényes útlevéllel, legutóbb már magyar személyi igazolvánnyal, közvetlen repülőjárattal – utazik ide, és szabadon csavarog az országban, strandol a grúz tengerparton.

Magyarország Tbiliszi Nagykövetségén

Az est folyamán elégedetten állapítottuk meg, hogy Tbiliszi és Budapest baráti kapcsolata is jó irányba halad. E tekintetben néhány adat is elhangzott. Például a grúz nagykövetség részvételével 2011-ben *Budapesten* felavatták a híres XII. századi grúz költő, ***Sota Rusztaveli*** szobrát *Hegyvidéken*, a *Kútvölgyi* és a *Virányos* út kereszteződésében. A grúz-magyar barátság nevében a *Józsefváros* és a VIII. kerület határához közeli *Vagon* tér a fővárosi közgyűlés döntése nyomán 2013-tól a grúz főváros után a *Tbiliszi* tér nevet viseli.

Georgia Budapesti Nagykövetségének adatai szerint a Magyarországon letelepedett grúzok száma félszázra tehető és közel félszáz diák különböző felsőfokú intézményben tanul. Évről évre bővül a kulturális együttműködés. Például nemzetközi elismerés övezi a Magyarországon is vendégszerepelt *Kaukázusi Grúz Nemzeti Táncszínház* produkcióját, másnéven a *Georgian Storm – A grúz vihar* – illetve a *„repülő grúzok"* című tüzes temperamentu-

mú, elsöprő energiájú előadást, a táncosok tökéletes képet nyújtanak *Georgia* ősi kultúrájáról. Hasonló magyar népi táncprodukciók, különböző kiállítások kerültek *Tbilisziben* is bemutatásra.

Azzal váltunk el Tbiliszi barátainktól, hogy a meglévő magyarországi *IPU grúz-magyar tagozat* kapcsolatépítő tevékenységének példáját követve kezdeményezzék a *Grúz-Magyar Baráti Társaság* létrehozását, hogy a *„népi diplomácia"* gondolatkörének útján haladva, sokoldalú kapcsolatrendszer kiépítésére törekedjünk, hiszen érezhető rokonság van a magas kultúrával rendelkező, függetlenségéhez ragaszkodó két „büszke" nép között. Azóta az első konkrét lépést – informális vonalon – megtettük. ***David Jishkarini*** történész, Tbiliszi (SOVLAB) egyik főiskolai docense és ***Mariam Chaduneli,*** a tbiliszi magyar nagykövetség tolmácsa kérésére megküldtem a Grúzföldre a malenkij robotra elhurcolt ***Nagy Jenő*** *Megaláztatásban* című, 1993-ban Ungváron sajtó alá rendezett emlékiratának elektronikus változatát. Barátaim úgy döntöttek, hogy lefordítják grúz nyelvre, mivel semmilyen anyaggal nem rendelkeznek a *Tbilisziben* raboskodó magyarokról.

Gori, ahol őrzik Sztálin emlékét

Kutaiszi felé menet megálltunk *Goriban*, amely egy 54 ezres iparváros. Tbiliszitől autópályán 82 kilométerre van nyugat felé haladva, és 150 kilométerre Kutaiszitól.

A *Liakhvi* és a *Mtkvari* folyók találkozásánál felépült *Gori* többek között arról is nevezetes, hogy ezer évvel ezelőtt ***Dávid,*** az építő grúz király alapította, és egy VII. században épült várban is lehet ott gyönyörködni. Mindezt elhomályosítja, felülírja az a tény, hogy itt született ***Joszif Dzsugasvili,*** vagy ismertebb nevén ***Joszif Viszszarionovics Sztálin***, és ennek okán itt található a világ egyetlen

Sztálin-múzeuma. Érdekességként még az is megemlíthető *Goriról,* hogy az egyik testvérvárosa az ausztriai *Braunau,* amely ***Hitler*** szülővárosa. Gori legutóbb a 2008-as dél-oszétiai háború során került be a nemzetközi hírekbe, amikor is az orosz hadsereg bombázóinak támadása miatt sok ház megsérült a külvárosban. Azóta a megrongált házakat helyreállították.

Gori, a Sztálin-múzeum bejárata

Az átjárható termek kiállítási anyagai ***Sztálin*** gyerekkorától, a kommunista mozgalomban való részvételén keresztül, a kiépülő személyi kultusszal bezárólag, a nagy vezér haláláig dokumentált életútját mutatja be, mások mellett családját, küzdőtársát, Lenint és a „nem kegyvesztett elvtársait". Külön teremben látható a vezért dicsőítő tárgyak (faliszőnyeg, festmény, szobor, számos kiadvány stb.) sokasága. Időrendben sorakoznak különböző ajándékok a kínai, magyar és más népektől, így tovább. A hatalmas múzeum egy ósdi vidéki helytörténeti kiállítás szintjén mutatja be a felsorakoztatott tárgyakat, melynek hangulata „államszocialista romantikát" ébreszt.

Gori, a Sztálin-múzeum, a magyar nép ajándékát reprezentáló dicsőség obeliszk, amelyet a magyar pártvezetőség – Rákosi Mátyás pártvezér, Sztálin egyik leghűségesebb tanítványa közreműködésével – 1951-ben adott át Sztálinnak, amikor erőteljes személyi kultuszt alakított ki Magyarországon is, például 1951–1961 között Sztálinváros névre hallgatott a mai Dunaújváros, s szobrokat állítottak neki

A múzeumból kilépve elkeseredve állapítottam meg, hogy egyetlenegy levéltári iratot, képanyagot sem találtam a GULÁG-GUPVI áldozatok millióiról, akiket a diktátor parancsára, hóhérainak közreműködésével öletett meg, csukatott börtönökbe, koncentrációs haláltáborokba.

A tárlatvezetőt is kifaggattam. Ezek szerint az idősebb korú grúzok többsége azért jön ide, mert nemzeti történelmi személyiségként tekintenek rá. Az orosz turisták (főleg veterán kommunisták) a legelvakultabban tisztelik Sztálint, mert győzelemre vezette a Szovjetuniót a náci Németországgal szemben. Egyébként a szovjet diktátor halálának évfordulóján minden esztendőben az orosz kommunisták virággal borítják be Sztálin moszkvai síremlékét, és küldöttségük megkoszorúzza a gori Sztálin szobrot is, az ortodox templomban pedig gyertyát gyújtanak emlékére. Kíváncsi nyugati turistákat

is láttam, akik közelebbről ismerkedtek meg a világ egyik legvéresebb kezű szovjet diktátorával.

A múzeum parkjában látható a grúz haza dicső fiának szülőháza orosz és grúz felirattal: *„Itt született és itt élt 1879-től 1893-ig a nagy Sztálin, a világ dolgozóinak vezére"*. Többek között megtekintettük a Szovjetunió generalisszimusza páncélozott vasúti kocsiját. Mivel repülési iszonya volt, mindenhová ezzel utazott, a jaltai és a teheráni konferenciákra is, ahol a világháborút követő érdekszférák újrafelosztásáról döntött.

Csoportunk is csalódottan lépett ki a múzeumból, mert állandó tárlatából nem derült ki számunkra, hogy ki is volt valójában a szóban, írásban, képben, tárgyban egekig istenített „Vörös diktátor". Ezen töprengve eszembe jutott az egyik legismertebb kárpátaljai *„Láger ballada"*, ismeretlen szerzője az áldozatok nevében tömören fogalmazta meg a válaszát:

„Sztálin Jóska, te vad hóhér,
megfordulhatsz sírodban,
átok veri porcikádat,
nem pihenhetsz nyugodtan.

Álnok szavad, hazug szavad,
de sok népet ámított,
megszenvedték hatalmadat
az ártatlan magyarok."

A *„kaukázusi vad hóhér"* hatalmát mások mellett sok százezer ártatlan magyar is megszenvedte. Egyébként *Gorin* kívül Georgiában azért nem bálványozzák annyira ***Sztálint.*** A főtérről már 2010-ben eltüntették a hatalmas Sztálin-szobrot, amelyet ***Miheil Szaakasvili*** elnök rendelt el. Indoklásképpen egy minisztere azt

nyilatkozta, hogy *„történelmi példaképként olyan emberekre kell emlékeznünk, akik normális, civilizált országot próbáltak teremteni. Egy ilyen vérszomjas hóhér nem lehet a példaképünk"*. A helyi emberek esetleges tiltakozását elkerülendő a szobrot az éjszaka leple alatt távolították el, és a Sztálin-múzeum közvetlen szomszédságában állították fel. Ezzel egyidőben országszerte megkezdték a Sztálin nevét viselő utcák, terek átnevezését is.

Tkibuli

Kis kitérővel eljutottunk a „hegyek közé szorult" 15 ezer lakosú *Tkibuliba,* Észak-Georgia szénbányászati központjába. A rendszerváltás után egy időre leállt a szénbányászat, ennek következményeként 10 ezer fővel csökkent a település lakossága. A szénkitermelést napjainkban a törökországi nagyvállalkozók működtetik. Híres a cseppkőbarlang rendszere, és a település határában lévő teaültetvény is, melyhez hasonló minőségű nincs több az országban.

A bányavárosban megszemléltük a németek által rendbehozott hadifogoly-temetőt. Itteni lelkes kísérőink már vártak minket. A fogadóbizottság tagja volt ***Boris Gabriadze*** önkormányzati képviselő, ***Koba Giorgadze,*** a város főépítésze és ***Turziladze Tarijev*** temetőőr.

Tkibuliban volt felállítva a hírhedt 518. sz. főtábor 1., és 2. számú részlege, másnéven bányaláger, ahol a három barakkban kétezer, főleg német hadifoglyot szállásoltak el. Köztük magyar rabok is voltak, valamennyien szenet bányásztak, követ fejtettek, házakat, utakat, vízierőművet építettek. Az 518. sz. hadifogoly főtáborhoz tartozott a Csikauriban a 4. sz., a Zasztafaniban az 5. sz. és a Kvezaniban a 6. sz. részleg is, ahol főleg németeket dolgoztattak. Az 1945-1949 között fennálló tábor német halottainak számáról nincs adatunk,

az eddigi ismeretek szerint az 518. sz. fő tábor mind az öt részlegében 13 magyar fogolykatona hunyt el.

Georgiában. A barakk maradványa a tkibuli bányaláger helyén

A német állam támogatásával felújított helyi német-magyar hadifogoly-temetőben lebonyolított megemlékezésen a magyarbarát grúzokkal együtt énekeltük a *Szuliko* mélabús grúz dalocskát, megkönnyeztük halottainkat, hiába volt ez állítólag Sztálin Jóska, a vad grúz hóhér kedvenc nótája. ***Berghoffer Róbert*** internált túlélő is említést tesz emlékiratában, hogy itt Grúzföldön a munkásszázad zenekara a munkatáborhoz közeli településeken a lágerparancsnokság engedélyével gyakran előadta ezt a dalt is. Mint írja: *„Rázendítettünk a Szilikóra. Pillanatok alatt megváltozott a hangulat. Rögtön kinyílt a szemük, de a torkuk is..."*[219]

[219] Berghoffer Róbert: *Tabu. Élet a fehér pokolban. Leben in der weißen Hölle.* Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010.127. old.

Szulikó
Fájó szívem majd meghasad,
nem találom sírhantodat.
[: Űzött, hajtott bú-ú-ú-úm, bánatom.
Felelj, hol vagy szép Szulikóm? :]

Erdők mélyén, vén fák alatt,
piros rózsaszál most fakad.
[: Mint a rózsa hűs hajnalon,
Úgy virultál szép Szulikóm.:]
Sűrű lombok közt fenn a fán
rejtőzött egy szép kismadár.
[: Kis madárka lágy hangodon
Mondd meg, hol van szép Szulikóm?]
Rám borult az éj csendje már,
megszólalt a szép kismadár.
[: Csengő hangja szállt, úgy dalolt,
mintha mondaná, én vagyok.:]

(Szerzője ***Akakij Cereteli,*** a zenét ***Varenyka Cereteli*** szerezte, a keletkezés időpontja: 1895.)

Közismert, hogy közel egymillió függetlenségért küzdő grúz értelmiségi vált a kommunista diktatúra áldozatává. Ez a dal most a rabok temetőjében a magyar-grúz szolidaritás jelképévé vált.

Az elhangzott dal kapcsán kalauzunk, ***Koba Giorgadze,*** a város főépítésze egy történetet mesélt el. A központi desztalinizációs intézkedésre 2010-ben a főtér rekonstrukciójára hivatkozva a Sztálin emlékművet eltávolították, amely ellen a helyi lakosok egy része hevesen tiltakozott. Ennek előzménye az volt, hogy először még ***Sztálin*** idején kapott a városban szobrot a grúz nép nagy fia, ame-

lyet a 80-as évek végén lebontottak, majd a 90-es évek közepén – a lakosok követelésére – ***Sztálin*** szobrát ismét felállították. Ezt a szobor ügyet azóta is szégyenletes történetek közé sorolja, mivel az európéer gondolkodású grúzok döntő többsége a nyugati integrációra törekszik.

Megemlékezés a tkibuli lágertemetőben

A helyi polgármesteri hivatal, ***Silva Garéidé*** alpolgármesterükkel az élén, őszinte barátsággal fogadta a történelmi zarándokút résztvevőit. Beszélgetésünk idején kijelentette, ha kérjük, szívesen ad engedélyt egy magyar-német-grúz nyelvű emléktábla elhelyezésére a város területén.

Elutazásunk előtt újdonsült barátaink bemutatták a felújítás alatt lévő *Tkibuli Helytörténeti Múzeumot,* a lágeréletre vonatkozó töredékdokumentumokat. Nagy meglepetésünkre egy unikális olajfestmény is előkerült. A kép hátoldalán ez olvasható: *„Tkibuli 1948-ban"*, alkotója ***Christian Dehler*** stuttgarti hadifogoly. A német lágerfestő az egykori munkahelyét, a szénbányát és a szálláshelyüket, a hegyoldalban felállított barakkokat örökítette meg. A házigazdák megengedték, hogy

„Tkibuli 1948-ban". Christian Dehler stuttgarti hadifogoly festménye, elöl a szénbánya, a háttérben a barakkok

lefényképezzük a múzeum féltve őrzött tulajdonát, a műnek felbecsülhetetlen művészi és kordokumentumi értéket tulajdonítanak.

Kutaiszi

A fővárostól 221 km-re van az ország második legnépesebb metropolisza, *Kutaiszi,* mint kiderült, *Szombathely* testvérvárosa, több mint 200 ezren lakják.

Ideérkező csoportunkat ***David Megrelishvili,*** az önkormányzat nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezetője fogadta, aki nagyvonalakban bemutatta az ősi települést, amelyet 3300 évvel ezelőtt alapítottak. Egy ideig fővárosa volt az ókori *Kolchisznak,* a középkori és *Imereti* királyságoknak. Ez utóbbit *Oroszország* 1810-ben bekebelezte, és *Kutaiszi* székhellyel létrehozta a *Grúz kormányzóságot.* Mielőtt Georgia 1991-ben kivívta függetlenségét, *Kutaiszi* fon-

tos ipari központ volt. Napjainkban az ország legjelentősebb oktatási és tudományos központja. Például a Gelati Tudományos Akadémiát és a Gelati kolostor-koplexumot a XII. századi grúz király, Dávid, az építő 1106 körül alapította. A XX. század harmincas éveiben létrehozták az Akaki Tszereteli Állami Egyetemet.

Arról is nevezetes, hogy 2011-ben a decentralizáció szellemében új törvényt hoztak, a grúz Országgyűlést (Parlamentet) Tbiliszből ide költöztették, a hatalmas üvegpalotát közelről is megtekintettük. Idegenvezetőnk megjegyezte, hogy ezt az impozáns, modern vonalú épületet 2012-ben egy lebontott szovjet emlékmű helyén építették fel.

Az idegenvezetőnkkel, ***David Dishkarianival,*** a Kutaiszi önkormányzat nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezető helyettesével először a város és környékének nevezetességeit kerestük fel (Uqimerioni Erőd, Történeti Múzeum, St. Thekla templom, St. Elijah próféta temploma, St. Cyprian és Jusztina templom, Fehér Híd, Motsameta kolostor, Geguti Palota, helyi termelők által üzemeltetett piac, régi zsidónegyed, Prométheusz-barlang stb.)

A II. világháború után térség fontos ipari központja volt. Ennek fejlesztéséből a magyar hadifoglyok is bőven kivették részüket. A barakk-lágereket a külvárosban már nem találtuk, itt is felszámolták a rabtemetőket, a munkatáborok egykori telepeit, ahol például a *Kolhida* autógyár építésénél, majd a gyártási folyamatban 150 ezer munkás, sok ezer hadifogoly, köztük egy *Érdről* elhurcolt német kisebbségi férfi is dolgozott. A feljegyzések szerint *„a meleg és erős napsütés kínozta inkább a foglyokat."* Lehetetlen volt innen megszökni, mert a helyi lakosok a szökevényeket feladták, ezért a lágerparancsnokságtól pénzjutalmat, élelmiszert kaptak. Az érdi Eszes Vendel túlélő szerint *„A lakosok jószívűek voltak. Igaz ez már a harmadik évben volt, nem az elején."*[220]

[220] Timár Edit: *Érdiek a szovjet hadifogolytáborokban.* Tárolt változat: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/013_erdiek_a_szovjet_hadifogolytaborokban.htm

Kutaiszi munkatábor 1948-ban. A foglyok ekkor már viszonylag kielégítő ellátásban részesültek, sőt munkájukért fizetést is kaptak. Középső sor jobbról a második Eszes Vendel (Eszes Vendel szívességéből)[221]

Láttuk a rabok által emelt lakónegyedeket, a *Kolhida* autógyárat, amely most felszámolás, átalakítás alatt van.

A rendszerváltás után a város ipargazdasága összeomlott, a gyárakat bezárták, ekkor a várost ezrek hagyták el, hogy a szomszédos országokban keressék a boldogulást.

Magnetiti-Ureki

Az utolsó napon busszal jutottunk el *Ureki* és *Magnetiti* falvakba, ahol ***David Robakidze,*** Guria régió kormányzóságának egyik helyi képviselője és ***Sota Tavberidze*** nyugdíjas idegenvezető közreműködésével felkerestük a Fekete-tenger melléki egykori lágerek, munkatáborok helyeit is.

[221] Timár Edit: *Érdiek a szovjet hadifogoly-táborokban.* Tárolt változat: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/013_erdiek_a_szovjet_hadifogolytaborokban.htm

Magnetiti-Ureki Fekete-tenger partján, ahol 1945-1947-ben a homokkal elvegyült vasport begyűjtő magyar és német munkatáborok voltak, ma üdülőövezet

A kutatóút fáradalmait a *Kutaiszihoz* közeli, mindösszesen 60 km-re elterülő *Ureki-Magnetiti* unikális strandján pihentük ki, amelynek homokburkolata természetes vasporral, illetve vasérc szemcsékkel van vegyítve, csontjainkból egy-kettőre kiszívta a fáradtságot. A jelentős forgalmat lebonyolító üdülőhely *Tbiliszitől* 300 km-re, *Batumitól* 42 km-re van. Helyrajzilag a közeli *Adzsaro-Guri* hegységből eredő *Natanebi* és a *Supsa* folyók közöti síkvidéken terül el.

A közeli Kaukázusi hegyekből az évmilliók folyamán a vasport a közeli, tengerbe ömlő folyók hozták le. Kitermelése 1945-ben[222] kezdődött és főleg hadifoglyok ezreit dolgoztatták, több mint 20 barakkot építettek, a négyszögalakú munkatábort bambusznád kerítéssel vették körül. 1947-ben a baskíriai Oktyabrszkij városból ideszállítottak közel ezer magyar internáltat, illetve etnikai németet, férfiakat és nőket, akik kézi erővel gyűjtötték össze a vasszemcséket,

[222] prof. Shukrita VARTKILADZE, prof. Archil KHANTADZE és más szerzők: *Ureki. Unikalnij kurort.* 2016. 91. old.

amelyet magas minőségi tartama miatt a kőolajiparban hasznosítottak. Ebből a vasporból 28 országba is szállítottak. Az 1946-1971 között létrejött munkástelepülésből fejlődött ki a gyógyüdülő városka, miután 1960-ban a moszkvai vezetőség leállította a vastartalmú homokbányászatot. A tengerpart 11 km hosszan üdülőövezetté lett nyilvánítva, ekkor indították el a picundai fenyők telepítését, mára erdősáv övezi a tengerparti tájegységet. Az ureki központi gyógyüdülőben évente 25 ezer ember fordul meg, akik a mágneses mező gyógyhatásait kihasználva komplex egészségügyi szolgáltatásban részesülnek. Például a helyi lakók nem ismerik a magas vérnyomást.

Magnetiti Ureki magnetit vasporral kevert homokos strandján

A kutatóterület helyszíni vizsgálatánál budapesti barátom, ***Berghoffer Róbert*** *Tabu*[223]című emlékiratára támaszkodtam. Őt és rabtársait a baskírföldi *Oktyabrszkijból* vasúti szerelvényen indították útnak. Így búcsút intettek Baskírföldnek, a komisz lágerüknek

[223] Berghoffer Róbert: *Tabu. Élet a fehér pokolban. Leben in der weißen Hölle.* Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010.

és az ott meghalt 174 honfitársuknak. További útvonaluk a *Volga mente-Szaratov-Sztálingrád–Szocsi-Szuhumi-Szupsza.* Mint írja: *„Ötszázan szálltunk le a vagonokból".* A tengerparti *Szupsza* településhez közeli láger-együttesbe kerültek, melyet az itteni grúz olajvállalat (Gruznyefty Promislennoszty) építtetett.

Az ötszáz internáltból 160 magyarországi német származású nő volt, új parancsnokuk egy örmény származású kapitány, ***Zaharov*** lett. A férfiak lakótáborának őrnagyparancsnoka megengedte, hogy a házaspárok és az élettársi kapcsolatban lévők külön pavilonban összeköltözzenek. ***Berghoffer Róbert*** is itt lépett párkapcsolatba egy szentmártoni ***Margit*** nevű lánnyal, a későbbiekben egy életre szóló házasság lett belőle.

A fogvatartók párnapos pihenő, tengeri fürdés után valamennyiüket 10-12 tagú munkabrigádokba osztották. ***Berghoffer*** brigádja is *magnetit vaspor* kitermelésével foglalkozott, ez a folyamat az aranymosáshoz hasonlított. A vasport elsősorban a hagyományos olajfúrás esetében hasznosították, a túlélő leírása szerint *„amikor a forgó fej elérte az olajszintet, mellé beöntik a vasport, ami itt kiválóan keveredik az olajjal, és a forgó fúrófej körbepréseli a furat falára ezt a képlékeny anyagot, ahol ez úgy megszilárdul, mint egy vascső. Ezután már nincs más hátra, mint egy elzáró fejjel ellátni a kutat, és már jöhet is fel rajta az olaj."*[224]

Berghoffert egy ideig erdőirtásra vezényelték, este pedig a zenekarban játszott. Egy ízben a favágáskor balesetet szenvedett, és a Batumi kórházban ápolták törött vállcsontját. Felerősödése után a vaspormosókhoz került. Leírása szerint lapátolták be a homokot a teknőbe és egy speciális kis falapáttal, miközben folyamatosan folyt a víz a homokra, a vízzel keveredő homokból kimosták a vasport. Egy mosónak, a tíz lánynak a napi teljesítménye négy tonna tisz-

[224] BERGHOFFER: *Tabu,* 109. old.

ta vaspor volt. Hatalmas mennyiségű homokot kellett a mosókhoz szállítani, ugyanis a homokban a vaspor mindössze tíz-tizenöt százaléknyi volt. Ez a munkafolyamat a tűző napon kemény fizikai megterhelést jelentett számukra. Sokan még a műszak befejezése előtt kidőltek.

A férfiak közül egyesek ezt a munkatempót nem bírták, inkább a szökést választották, azonban itt is kiderült, hogy a szökni vágyó hadifogoly nem jutott messzire, mert elfogták. A fogvatartók először a Józsi nevű szökevényt kegyetlenül megkínozták, vermet ásattak vele és egy hétig fél liter vízen hagyták szenvedni. Szabadulása napján ki kellett húzni a veremből, egy hétig ápolták, mire újra talpra állt. Ebből okulva senki sem próbálkozott szökéssel. Szerencsére a 1862. sz. láger többi tagja szabadon mozoghatott, az ügyeletes tisztnél be kellett regisztrálódni, ha hetente egyszer el akartak menni a szupszai piacra élelmiszerért.

Kemény munkás hetek, hónapok váltották egymást, végül 1947. augusztus 25-én felsorakoztatták őket és a lágerparancsnok ünnepélyesen kijelentette, hogy *„a Szupszai 1852. sz. mobilizált munkatábor lakói – (nem elhurcoltak!) – befejezték a megbízatásukat"*[225]. Ezzel véget ért a sok szenvedés, hazamehetnek. *„Sokan kötöttek jó barátságot a környék lakóival, akik most kívül, a kerítés drótjánál állva búcsúztatták a hazautazó hadifogoly barátaikat..."*[226]

Az 1852. sz. felszámolt mobilizált munkatáborból *„A lányokat valamilyen meggondolásból a kis ZIL-lek hozták ki a vasúthoz. Enynyit igazán megérdemeltek. Ők voltak a telep valós hősei."*[227]A magyarországi internáltak szerelvényei *Szocsi-Kutaiszi-Tbiliszi-Baku-Groznij-Rosztov-Odessza* útvonalon jutottak el a romániai *Foksány* gyűjtőtábor területén lévő külön vasúti vágányok egyikére.

[225] Berghoffer: *Tabu*, 132. old.
[226] Berghoffer: *Tabu*, 136. old.
[227] Berghoffer: *Tabu*, 133. old.

Ezután következett az orvosi vizsgálat formalitása. Három év után érkeztek vissza magyar földre, *Debrecenbe*, a szűrőállomásra, ahol a Szovjetunióból visszatérő hadifoglyokat, internáltakat is ellátták a megfelelő igazolásokkal.

Az emlékirat befejező részéből a következő gondolatot emelem ki: *„Bennünket a német hangzású nevünkért internáltak, ezért a „bűnünkért" már megbűnhődtünk. Csak remélni tudtuk, hogy azért marad még hely számunkra is ebben az országban, ami azért a mi hazánk is."*[228]

Berghoffer Róbert *Tabu* című emlékiratát Magnetiti-Urekibe is elhoztam, hogy a leírtakat, látottakat ehhez a tengeri partvidékhez köthessem, ahol szenvedéstörténetük stációja véget ért.

A vasporos tengerparton mi is sütkéreztünk, szuvenírként ásványvizes üvegekbe vasport gyűjtöttünk, hogy a ritkaságszámba menő anyagot az otthonmaradottaknak is megmutassuk. Belegondolni is nehéz, hogy a huszonéves internált fiúknak, lányoknak, illetve a 12 főből álló brigádnak napi négy tonnányi vasport kellett kitermelni. A legnehezebb időszakok a nyári hónapok voltak, 35-40 fokos melegben is dolgoztatták a rabokat, akik közül sokan kidőltek, őket a közeli polgári temető melletti külön parcellában hantolták el.

Mivel a fejfák is eltűntek, egyik társunk nemzeti szalagot kötött a névtelen sírokra boruló faágakra. Nyugodjanak békében.

Ma tízezrek keresik itt a vasporos strandon a gyógyulásukat, a grúzok nagyrabecsült nemzeti kincsei közzé sorolják.

Másnap *Kutaisziből,* a modern nemzetközi repülőtérről felszállva, WizzAir-rel irány *Budapestre.*

Szerencsésen megérkeztünk.

***

[228] BERGHOFFER: *Tabu,* 136. old.

Összességében elmondhatjuk, hogy a Csecsenföldön, Azerbajdzsánban és Georgiában lebonyolított történelmi zarándokút jól sikerült. Kitűzött feladatainkat maradéktalanul megvalósítottuk.

A felkeresett helyszíneken több egykori, II. világháborús kényszermunkatábort, hadifogoly-temetőt azonosítottunk, dokumentáltunk, amelyek Magyarországról, illetve a Kárpát-medencéből (*Erdély, Délvidék, Felvidék, Kárpátalja*) „málenkij robotra" elhurcolt civilek, hadifoglyok itteni sorstörténetével, illetve egyéni sorsok tragédiájával kapcsolatosak.

A katonatemetők – ahol magyar civil internáltak, honvédek is nyugszanak – gondozása, példás felújítása eddig kizárólag Németország Tbiliszi nagykövetsége, az illetékes német hadisírgondozással foglalkozó szervezetek adományának jóvoltából valósult meg. A temető-projektek gyakorlati kivitelezéséhez a grúz hatóságok, az érintett települések helyi lakosai, a német kör aktivistái önzetlen segítséget nyújtottak.

A Német Kör látogatása alkalmával ismét felmerült, hogy a II. világháborút követően a mai Georgia területén elhunyt magyar hadifoglyok emlékére emlékművet állítsunk Tbilisziben. Erre vonatkozóan 2015 elején az itteni Védelmi Minisztérium és a Honvédelmi Minisztérium között megállapodás jött létre. A Nagykövetség tudomása szerint a programot magyar részről a HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztálya koordinálta.

Az emlékműállítás eddig nem történt meg.

ÖTÖDIK EMLÉKÚT
(2017)

„Adj Uram, szeretetet a világra!
Árvák és özvegyek könnyét töröld le
Mindenható kegyelmeddel örökre,
Ne áztassa az barna kenyerüket,
Aranyozd be aprócska örömüket.
Ó, Uram! Ne legyenek többé rabok,
Legyenek az emberek mind szabadok!
Lakják otthonukat szépen, szelíden,
Szorgos kezükkel teremtett jólétben!
Vélt bűnökért ne üldözzön, jaj, senkit:
Egyként becsüljön a törvény mindenkit!"

(***Horváth Simon,*** *Rab fohász...,* 1954)

ÖRMÉNYORSZÁG

Két órás repülés után (Budapest–Moszkva) éjfélkor Moszkvában, a seremetyevói légi kikötőben landoltunk. Plakátok hirdették, hogy az orosz Aeroflot 94 éves. Majd átszállás a Jerevenba induló járatra és újabb, közel háromórás repülés következett 180 utassal a fedélzeten.

Átszeltük a Kaukázus légterét, és előttünk kitárulkozott a világ első keresztény állama, a keresztény kultúrkör védőbástyája a muszlin világ Kaukázuson túli peremén. Örményország az Ararát konyak és a sárgabarack országa is. Hajnali napsütésben érkeztünk meg[229]. Kilépve a repülőből, először a hósapkás Ararátot láttuk meg és rengeteg sarlós fecske körözött az épületek felett.

A jereváni repülőtér, távolban az Ararát hegy körvonalai láthatók

[229] 2017. június 28-án keztük meg örményországi emlékutunkat.

Az útlevelek kezelésénél csoportunk egyes tagjait, köztük engem is arról faggattak, hogy a múlt évben – mi, magyarok – mit kerestünk a számukra ellenséges *Azerbajdzsánban...* A kérdezősködő határőrtisztet meghökkentette válaszom: Gulág-kutató turisták vagyunk... Az örmény tiszt a fejét csóválva, kíváncsi tekintete a kijáratig kísért minket, a gyanús, jókedvű, hangoskodó magyarokat. Így érkeztünk meg az 1,2 millió lakosú fővárosba, amely 900-1300 méter tengerszint feletti magasságban, a *Hrazdan* folyó völgyében terül el.

Gondjaink voltak a beutazási vízummal. A pécsi Német Körnek köszönhetően a németországi kapcsolat révén, mint magyarországi állampolgárok, a jereváni német nagykövetség meghívója alapján kaptunk beutazási vízumot.

Ennek az a magyarázata, hogy Örményországban megszünt a magyar külképviselet. Áthidalhatatlan diplomáciai feszültség alakult ki a két ország között. A sajtóból[230] is ismeretes, hogy Magyarország 2012. augusztus végén adta ki Azerbajdzsánnak *„az örmény katonatársa meggyilkolása miatt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt* ***Ramil Sahib Safarovot,*** *akit hazájában elnöki kegyelemmel azonnal szabadlábra helyeztek, őrnaggyá léptettek elő, új lakást adtak neki, és visszamenőleg kifizették a bérét. Ennek következtében Örményország minden kapcsolatot megszakított Budapesttel."* A magyar kormány azzal érvelt a kiadatás mellett, hogy Azerbajdzsán igazságügyi minisztériuma korábban arról tájékoztatta a magyar szaktárcát, hogy nem alakítja át az ítéletet. Örményországban tiltakozási hullámot váltott ki az eset, például a jereváni magyar konzulátusról letépték a zászlót. Azóta is szünetel minden egyéb hivatalos kapcsolat, nem állnak *„beszélő viszonyban"*. Csupán a népi diplomácia vonalán van némi együttműködés, mivel a Kárpát-mencében, illetve Magyarországon a különféle becslések szerint 15 000-20 000 fős

[230] Azeri-örmény feszültség – magyar „közvetítéssel". In. MASZOL, 1912. szeptember 3., http://www.maszol.ro/index.php/hatter/2192-azeri-ormeny-feszultseg-magyar-kozvetitesselq

örmény származású magyar állampolgár él. Az itt élők több mint 95 %-a a kb. három évszázada Erdélybe érkezettek leszármazottja, akik nagyrészt Trianon és a II. világháború következtében alkotják a ma már csak szórványban élő örmény kisebbséget Magyarországon. Mintegy húsz településen és csaknem minden budapesti kerületben működik örmény kisebbségi önkormányzat. Örmény származású magyar volt ***Agárdy Gábor*** színművész, ***Lázár Vilmos*** és ***Kiss Ernő*** aradi vértanúk és ***Csiky Gergely*** író.[231]

A diplomáciai szakítás előtti időkben szerteágazó gazdasági, kulturális stb. kapcsolatnak nagy a szakirodalma. Az *Örményország* 1991-ben kiáltotta ki a függetlenségét a *Szovjetuniótól*, hiszen közel 75 évig szovjet befolyás alatt voltak. A közel 30 ezer négyzetkilométeres, hegyes, dobos területen több mint 3 millióan élnek, átlagban számítva 1800 méter tengerszint feletti magasságban. Már a leszálló repülőgépről jól láttuk Örményország *„szent hegyét"* az *Ararátot*, amely 1920-tól Törökország területéhez tartozik. A szimbolikus hegyhez kötődik az az ősi legenda is, hogy *Noé bárkája* itt ért földet, a vízözön levonulása után. Az örmények úgy tartják, hogy ők ***Noé*** legkisebb fiának, ***Jáfet***-nek a leszármazottjai és azt is beszélik, hogy a történelem előtti időkben itt volt a *„bibliai Édenkert."* A régészek 8 ezer évvel ezelőtti emberhasználta eszközöket (nyílhegy, balta, kés stb.) is találtak.

Azerbajdzsán és Törökország felé zárva vannak határai, amelynek őrzésében az orosz katonák is közreműködnek. A kis

[231] A történelmi Magyarország területén a XVII. században és azt követően jöttek létre örmény települések, elsősorban Erdélyben. Az erdélyi örmények számára az általuk létrehozott Szamosújvár vált az emlékezet helyévé, az örmény identitás központjává, az erdélyi örménység „fővárosává". Alapvetően négy erdélyi települést tartunk számon örmény helységként: Szamosújvárt, Erzsébetvárost, Csíkszépvizet és Gyergyószentmiklóst. A legtöbb örmény család ezekről a településekről ment tovább Erdély és a Kárpát-medence különböző területeire. Az Erdélyben letelepedett örmények az uralkodóktól rendszeresen különböző kiváltságokat kaptak, amelyek kereskedői és iparosi tevékenységüket segítették elő.

hegyvidéki ország népének csupán Irán és Grúzia felé van szárazföldi kijárata.

A *Képes Krónika* szerint eleink átkeltek egy nagy hágón (Tbiliszitől északra menő hágó, *Alán-hágó*), és ott rabolta el ***Dúl*** király lányait ***Hunor*** és ***Magor***. A Kaukázustól délre most *Örményország* annak a területnek neve, ahol a *Szevan-tó* is található, amelyet szintén felkerestünk. Itt van az *Árpa* nevű folyó, a partján egy város, *Vajk*. Valószínűleg a *szavárd magyarok* nyomai, más néven a kaukázusi magyarok – országuk bukása után – beolvadtak a környező népek tengerébe.

Jereván is a civilizáció egyik bölcsőjének számít, hiszen 28 évvel Róma előtt, kr. e. 782-ben ***I. Argisti,*** *Urartu* királya alapította. Azt már a helyiektől tudjuk, hogy az *„urartu"* szóból ered az *Ararát* név.

Letaglózott minket a város leghíresebb épületének, a domb tetején álló *Matenadaran* látványa, ez a térség legnevezetesebb kézirattára, ahol örmény, perzsa, szír, római és más ősi nyelveken írt, több mint tízezer kódexet és egyéb kéziratot őriznek. Előterében látható *Meszropmastoc* (361 körül–440-ig) emlékműve, nevéhez fűződik az örmény és a grúz írás megalkotása. Örményországban és fővárosában a szovjet idők végét számunkra az is szimbolizálta, hogy a *Sztálin-szobor* helyén az *Örmények Anyja-szobor* díszelgett.

Az itt-tartózkodásunk alatt gyönyörű helyeken jártunk, mindenütt az ezredéves örmény keresztény kultúra fantasztikus látványában részesültünk. A *Kaszkad* nevű lépcsősor a város egyik fő látnivalója, a szomszédos domboldalra vezet fel a belváros szélén. Csodálatos az is, hogy az építmények és a műemlékek (*Világosító Szent Gergely székesegyház, a Köztársaság tér palotái, a perzsa Kék mecset és minaret, az Óváros szűk sikátorai és házrengetege, a főpályaudvar épülete* stb.) háztöbbsége egységes képet, hangulatot árasztanak, mivel az objektumok jelentős része – főleg az 1988-as földrengést követően – ugyanabból a vulkanikus eredetű rózsaszín tufából épült.

Itt-tartózkodásunk alatt *Németország Jereváni Nagykövetségének* vendégei voltunk. Az is kiderült, hogy a missziót vezető ***Kiesler Mathias*** nagykövet a hadisír-gondozási program megvalósítását szívügyének tekinti. A nagyszabású feladat elvégzésébe az örményországi etnikai német szervezetek vezetőit, aktivistáit, a németbarát örmény értelmiség képviselőit is bevonta és fölötte védnökséget vállalt. A nagykövet a háttérből irányította országjáró kutatóutunkat, a céltelepüléseken alaposan megszervezték a találkozókat, örmény idegenvezetőket is biztosítottak, akik nagy szeretettel mutatták be országukat, meséltek múltjáról, jelenéről.

Házigazdáink mesélték, hogy félszáz család tartja kezében a helyi gazdaságot. Az elemzett statisztikák szerint *Georgia* és *Örményország* között az egy főre jutó GDP összegét illetően nincs nagy különbség. Mégis azok élnek jobban, akiknek a családtagjaik külföldön dolgoznak, mivel több örmény él külföldön, mint az országban, gyakorlatilag ők tartják el az egész országot.

Az első tanácskozásunk az *Aviatrans hotelben* volt, kísérőinkkel a közös vacsorán ismerkedtünk meg. Köztük kiemelkedett alapos felkészültségével az örmény etnikai németeket is képviselő ***Viktor Genrihovics Vuhrer,*** aki 1949-ben egy, a *Cseljabinszki* területre kitelepített német családban, *Kopejszke* településen született. A szovjet érában került Örményországba, egy katonai objektum kutatóintézetében vegyész-technológus mérnökként tevékenykedett. Amikor Örményország független lett, alezredesi rangban folytatta kutatómunkáját. ***Vuhrer*** alezredes egyben a műszaki tudományok kandidátusa, az Örmény Tudományos Akadémia műszaki osztályának tagja. 2000-től az Örmény Köztársaság Elnöke által létrehozott, nemzetiségi, tudományos, kulturális, nemzeti és vallásügyi kérdésekkel foglalkozó tanácsadó testület tagja. 2007-től az Örményországi Németek Teuton Szövetségének elnöke. Az oroszországi, kaukázusi, illetve az örményországi németek történetéről eddig három

könyve jelent meg: *Az oroszországi németek sorsa /" Szugyba" -roszijszkij nyemec/,* 2007., *Fejezetek az oroszországi, kaukázusi németek* történetéből, /Nyemeckije *sztranyici isztoriji Rosziji i Zakavkazja/*, 2009, *A németekről, ezen belül az oroszországi németekről /O nyemcah, v csasztnosztyi o Roccszijszkiih Nyemcah/,* Vanadzor, 2013.

Önzetlen segítséget nyújtott csoportunknak ***Vardan Vardanyan*** kutató, a helyi hadisírgondozó alapítvány munkatársa, ***Marina Gevorgyan*** kutató, ***Hovhannes Hovhannisayn*** történész és ***Natalia Algulyan,*** a helyi német kulturális egyesület ügyintézője is.

Az első állomáshelyünkön, Jerevánban a *Cicernakaberd* (más néven *Tsitsernakaberd),* az örmény népirtás áldozatainak emlékművénél hajtottunk fejet.

Az emlékmű 1967-ben készült el a *Cicernakaberd* dombon, a *Hrazdan* folyó felett, ahol az örmények nemzeti újjászületését jelképezi a 44 méter magas központi oszlop, szomszédságában 12 tábla sorakozik kör alakban, melyek a 12 elveszett – ma Törökországhoz tartozó – tartományt szimbolizálják. Itt a kör közepén elhelyezett örökmécses lobogó lángja mellett csoportunk megemlékezést tar-

Cicernakaberd (más néven Tsitsernakaberd), az örmény népirtás áldozatainak emlékművénél

tott, majd a beregszászi örmény családból származó, de Pécsen élő ***Yazhyan Terézia*** pedagógus *„Jaj, eljött a szél...”* címmel örmény dalt adott elő, miközben a magyar nemzet nevében ***dr. Szilágyi Péter,*** a Miniszterelnökség nemzetpolitikaért felelős helyettes államtitkára feliratozott szalaggal átkötött virágot helyezett el.

Nemzeti színű szalaggal átkötött virágot helyeztünk el

Információs tábla hirdette itt is, hogy 1915. április 24-e az örmények számára a *genocídium emléknapja.* Mint a szakirodalomból ismeretes, 1915-ben ezen a napon az *„Ifjú Törökök”* vezette kormány *Isztambulban* 200 örmény vezetőt tartóztatott le. Ezzel kezdetét vette a vallásháború, az *anatóliai katasztrófa*, az örmény népirtás, egy nemzet deportálása, legyilkolása, éhen- és szomjanveszejtése, járványoktól való megtizedelése. 1915–1923 között a férfiakat, nőket, gyerekeket – egymástól elszakítva – a sivatagokban felállított haláltáborokba hurcolták, ahol hagyták őket éhen halni. A szélsőséges, radikális török nacionalisták a legbarbárabb gyilkoló eszközöket is igénybe vették, százakat akasztottak fel, illetve feszítettek keresztre, a megtorlás során mintegy 2 millió örményt pusztítottak el, javaikat elkobozták.

A tudományos körökben elfogadott nézet szerint 600-800 ezren vesztették életüket. Az emberi tragédiák sorozata főleg *Kelet-Törökországban* az örmény felkeléssel és az orosz megszállással egyidőben

vette kezdetét. A török katonai hatóság azzal vádolta meg az itteni örmény népcsoportot, hogy támogatják a felkelőket és az orosz hadsereget, ezért *Észak-Szíriába* telepítették át az örményeket. Az erőszakos kitelepítés, az oszmán vezetők túlkapásai, a fegyveres bandák támadásai is több százezer életet követeltek. Sok ezren menekültek el szülőföldjükről és telepedtek le a világ számos országában.[232]

A törökök máig vitatják az 1915-ben történtek „népirtásként" való definiálását, ám *„ez nem jelenti az örmény nép által megélt fájdalmak tagadását."*[233] Az örmény népirtást eddig 24 független állam ismerte el.[234] Az utóbbi években számos kiadvány jelent meg a tragikus események szemtanúinak beszámolóival. Továbbá tudományos monográfiák, tanulmányok, játékfilmek, dokumentumfilmek, szépirodalmi és művészeti alkotások témája lett a népírtás, melynek valóságos megtörténtét alátámasztó rengeteg bizonyíték ellenére az egymást követő török kormányok folyamatosan tagadják a genocídiumot 1915-től kezdve egészen napjainkig.

A döbbenetes történelmi tények hatása alatt *Jereván* városrészeiben és vonzáskörzetében lévő településeken folytattuk a kutatómunkát.

Elhaladtunk az állatkert mellett, ahol egykor egy koncentrációs tábor volt. Kísérőnk, ***Vuhrer*** alezredes mesélte el, hogy a kiáradt *Hrazdan* folyó a tábort 1946-ban elsodorta, a hullámsír magyar hadifoglyokat is elnyelt. Korábban, 1936 körül a szovjetellenességgel megvádolt örmény intelligencia képviselőit is az NKVD könyörtelen

[232] Az örmények 12 millióan vannak összesen, ebből 3 millió az országban maradt, továbbá 3,5 Oroszországban, 3,5 az USA-ban és mintegy 2 millió a világ számos országban elszórtan él.

[233] Mustafa Serdar Palabiyik: *Megérteni 1915 eseményeit: törökök és örmények*. Szófia Kiadó, BP., 2017. 13. old.

[234] Az örmény népirtást elismerő független országok: Uruguay (1965), Ciprus (1975), Örményország (1988), Oroszország (1995), Kanada (1996), Libanon (1997), Belgium (1998), Franciaország (1998), Görögország (1999), Vatikán (2000), Olaszország (2000), Argentína (2003), Svájc (2003), Hollandia (2004), Szlovákia (2004), Venezuela (2005), Litvánia (2005), Lengyelország (2005), Chile (2007), Svédország (2010), Bolívia (2014), Ausztria (2015), Csehország (2015), Németország (2016).

hóhérai itt végezték ki. Saját maguknak ásták meg a sírt. Ezen a helyen azért nincs emlékjel, mert a távolabb lévő központi emlékparkba áttemették az áldozatokat, köztük német, magyar és más nemzetiségű hadifoglyokat is. Értésünkre adta azt is, hogy az általa vezetett német szövetség tagjai a német nagykövetséggel és a helyhatóság képviselőivel minden év november harmadik hetének végén közösen tartanak koszorúzással egybekötött kegyeleti megemlékezést.

* * *

Az örmény-magyar kapcsolat ápolása jegyében *Jerevánban* két nagy, két kisebb német- és egy volt román hadifogoly-temető felkeresése szerepelt tervünkben. ***Vuhrer*** alezredes és a helyhatóság emberei, történészei úgy magyarázták, hogy ezekben a rabtemetőkben főleg német hadifogolykatonák nyugszanak és szerintük a hadifogolytáborokban a románokon kívül más nemzetiségű, így magyar rabokról egyáltalán nincs tudomásuk. Erre rácáfol a budapesti ***Jobbágy Kálmán*** volt magyar hadifogoly túlélő írásos beszámolója, akit 1945.május 9-én az oroszok foglyul ejtettek, a Sopronkőhida melletti gyűjtőtáborba kísértek és pár hónap múlva előállított *„a bedrótozott ablakú marhavagonokba"* terelték társait és a táborból *„megkezdődött a kiszállítás"*. Mint írja: *„Rám is sor került. Végül is Örményországban, Jerevánban, az örökös hóval fedett, ötezer méter magas Ararát „szomszédságában" kötöttünk ki, ahonnan csak 1947 októberében érkeztem vissza édesanyámhoz és testvéremhez Kecskemétre."*[235]

Örményország területén egyaránt számos emlékhely található, ahol alkalmunk nyílt az itteni tömegsírokban nyugvó hős elődjeink emléke előtt tisztelegni.

Kísérőnk információi alapján a rendszerváltás után először ***Ácsván Tatevoszján*** kezdeményezte az örményországi hadifogoly-sír-

[235] Jobbágy Kálmán – Budapest, HH 1997/5.

helyek rendbehozatalát. Ezzel kapcsolatosan levélben kértek és kaptak anyagi segítséget a németországi kormánytól, miközben a moszkvai archívumokban is a GULÁG-GUPVI táborrendszer örményországi hálózatának felkutatásával foglalkozott. E tárgykörből tanulmányok sorát jelentette meg.

A programba bevonta a fiát, ***Gagyik Tadevoszyant***, aki a *Hetazodum Alapítvány* egyik ügyvezetője lett, magára vállalta a sírok méltó megóvását, gondozását, a halottak névsorának összeállítását, a temetkezési helyek felkutatását. A jótékonysági szervezet szorosan együttműködik a jereváni német nagykövetséggel, eddig több mint 20 emlékművet állítottak, ugyanennyi sírkertet újítottak fel. A program megvalósításába a jereváni német szövetség aktivistái is bekapcsolódtak. Nyíltan hirdetik, hogy az örmény nép sorsközösséget vállal a magyar, német és más népek áldozataival, hiszen „elzárásukért a kommunista rendszer a felelős".

***

Az egykori Örmény SZSZK Armijanszki 115. számú főlágert és a több mint 10 táborrészlegét, az 1474. sz. központi rabkórházát 1945–1949 között hozták létre. Az öt év alatt a munkatáborokban mintegy 20 ezer hadifogoly fordult meg, akikkel 525 millió rubelben kifejezett befektetésnek is értékelhető munkát végeztettek, ezzel nagyban hozzájárultak az örmény népgazdaság további fejlesztéséhez. Az NKVD által is nyilvántartott értéktár listáján a következő objektumok épültek Jerevánban: a Kanakeri Alumíniumgyár, a Dinamo sportstadion, a Győzem híd, lakónegyedek, közintézmények. A főváros környékén üzembe helyezték a Szevani földalatti alagúttal ellátott vízierőművet, amely a maga nemében unikális mérnöki létesítmény. *Spitakban* cukorgyárat, *Vanadzorban* azot vegyipari üzemet, *Ararát* település környékén mész- és cementgyárat, *Artykban* tufabányát létesítettek. A meredek, kopár sziklavölgyekben több ki-

lométer hosszúságban közutat, támfalakat építettek, az utóbbiak ma is szilárdan állnak, védik a közlekedést. Például a nevezetes *Ahtanak parkba* vezető és a *Kanaker* településig futó nevezetes *„Planigluh"* műutat is a hadifoglyok építették. A helyi lakosság barátként viszonyult a munkatáborok lakóihoz, jó kapcsolat alakult ki a hadifogoly férfiak és az özvegy örmény nők között is, akik a rabok ellen agitáló szovjet propagandát figyelmen kívül hagyták. Amijük volt, azt megosztották a német, magyar és román hadifoglyokkal, akik cserében fontos háztartási eszközöket készítettek részükre.

A *Hetazodum Alapítvány* eddigi levéltári felmérése szerint 1605 hadifogoly (zömében németek), köztük 332 magyar pusztult el különböző járványos betegségekben, az éhség okozta végkimerülésben, ők az eddig feltárt és felújított rabtemetőben nyugszanak.

Sokan az éhezés okozta végelgyengülésben haltak meg. Bár az étkezési norma, illetve a központilag megállapított fejadag Örményországban is előírta, hogy a hadifoglyoknak naponta:

600 gramm komisz kenyér,
90 gramm kása,
30 gramm hús,
100 gramm hal,
15 gramm szalonna,
15 gramm növényzsír,
17 gramm cukor,
600 gramm burgonya és más élelmiszer jár.

Valójában ezek az adatok csak a papíron léteztek, mivel a hadifoglyoknak járó porciót a lágerparancsnokság keményen megdézsmálta, vagyis a feketepiacra került, mivel országos szinten gyenge volt az élelmiszerellátás. A fehérjedús élelmiszerhiány okozta a rabok legyengülését, pusztulását. Például az átlag 70 kilós férfiból 30 kilós disztófiás lett, aki a tápanyaghiány okozta szövetsorvadásban szenvedve pusztult el. Volt olyan időszak, hogy csak liszttel etették a foglyokat, tudtuk meg az örmény ***Naira Ajvazjan*** és ***Valerij Gasparjan***

beszámolóiból[236], akik portrét készítettek a német foglyok legismertebb személyiségéről, ***Konrad Zacharias Lorenz*** (*Bécs,* 1903.11.07. – *Bécs,* 1989.02.27.) lágerorvosról, a korábbi katonai pszichiáterről, neurológusról, aki a szabadulása után zoológusként, ornitológusként fiziológiai és orvostudományi Nobel-díjban részesült 1973-ban két társával ***(Karlvon Frisch, Nicolaas Tinbergen***) egyetemben. Úgy maradhatott életben, hogy skorpiót, pókot és különböző csúszómászókat, madarakat is megette. Lágerorvosként arra is volt ideje, hogy az úgynevezett *„klasszikus összehasonlító magatartás"* úttörőjeként kísérleteket, tudományos feljegyzéseket is végezzen a lágerben.

Konrad Lorenz, 1944, Szovjetunió

Csak négy évvel a szovjet fogságba kerülését követően, 1948-ban engedték szabadon, ekkor térhetett vissza az ausztriai *Altengbergbe,* hogy folytassa hírnévvel övezett kutatásait.

* * *

[236] Ajvazjan, Naira: *Konrad Lorenz és i Armenyija (Konrad Loren és Örményország),* Gaszparjan, Valerij: *Armijanszka odiszeja nobelianta Konrada Lorenca.* Konrád Lorenz nobelista örményországi odisszeája című orosz nyelvre lefordított anyagokat a német nagykövetség jereváni munkatársaitól kaptuk.

Jereván külterületén, illetve közel száz kilométeres körzetében felkerestük a hírhedt 115. sz. főláger több mint tíz lágeregységének egykori telephelyeit és a rabtemetőit (*Abovján Elár, Varszer/Szevan tó, Arapkir/Kanaker GESZ* stb.).

1.) Abovian/Abovjan (Elar), a 115/5. sz. lágerrészleg

Koordinátai: 40.265510, 44.616866.

Bérelt busszal jutottunk el az egykori faluból, 1963-tól várossá fejlesztett *Abovján–Elár* településre, *Kotajk* tartomány központjába, becsült népessége 35 ezren felül van. A város szélén a lerobbant autótelep mellett találtuk meg a több mint 70 évvel ezelőtt kialakított 115. tábor 5. sz. lágerrészlegét.

Abovianban a 2400 négyzetméter nagyságú és egy méter magas kőkerítéssel körülvett sírkertet 1999-ben németországi támogatással a *Hetazodum Alapítvány* újította fel. A 3,5 méteres központi emlékkereszt „árnyékában" 97 fő van eltemetve. A méterenként sorjázó sírhantokat elegyengették, a gondozott fűtakaró alatt 10 magyar honvéd, 87 német katona alussza örök álmát. A mezei virágokból összeállított csokrot nemzeti szalaggal ellátva helyeztük el a német, örmény feliratú márványtábla tövében. Béke poraikra!

Az aboviani lágertemetőben

Ima kíséretében a magyar áldozatok listáját is felolvastuk:
Duzs Gergely Gergely (1891-1945.02.04.)
Dobai Károly András (Vágás (Ro.),1910-1946.02.22.)
Korcsinszki Tibor Gyula (1888-1945.12.18.) százados
Kovács János György (1903-1946.01.06.)
Kovács Vince József (Hegyhátsál, 1915-1945.03.10.) szakaszvezető,
Majtenyi Károly Károly (1919-1946.01.31.),
Magyar(i) József József (Budapest,1908-1946.01.31.) hadnagy
Trencsik Károly Károly (1904-?)
Csikos Imre Imre (Karcag, 1900-1946.01.04.)
Sári István István (1908(1894) -1945.06.30.)

2.) Varser (Sevan, Szevan), a 115/3. sz. lágerrészleg

Koordinátai: 40.553046, 44.925275.

Először a *Jerevántól* 65 km-re lévő, az ország legnagyobb, a 1900 m tengerszint feletti fekvő tavát, a *Szevan-tót* kerestük fel, amely a Balatontól 30%-kal nagyobb. Luxus és mélyszegénység él egymás mellett az épülő-szépülő turistaparadicsomban, ahol az örmény nép

A Szevan-tó látképe

évezredes történelmi emlékhelyeit, a legutóbbi földrengésnek is ellenált középkori templomokat, korábban létező kolostorokat is megcsodálhattuk. A *Zangu (Razdan)* az egyetlen folyó, amely a *Szeván-tóból* folyik ki, számos hegyi patak táplálja a természetes víztározót.

A csoport néhány vállalkozó kedvű tagja megmártózott hidegnek mondható vizében.

A partmenti lakóházak, középületek egy része az ötvenes évekre emlékeztetnek, amelyek többségét az NKVD GUPVI rendszeréhez tartozó 115. sz. főtábor 3. sz. lágeregységének magyar, német hadifoglyai építettek fel. Sokan a kőfejtőkben dolgoztak vagy utat építettek, aki kidőlt és holtan rogyott össze, azt a láger sírkertjében eltemették.

A 115/3. sz. lágerrészleg *Szevan* város közelében, *Varser* település végén, kőkerítéssel körbevett temetőjét ugyancsak németországi támogatással a *Hetazodum Alapítvány* újította fel 1998-ban. A 2700 m^2 parcella jobb és bal oldalán négy csoportban kisméretű fémkereszteket, közepén pedig egy 5,5 méter magasságú fémkeresztet helyeztek el.

Az eredeti sírkertből megmaradt több, számozott, kisméretű sírkő is. Az eddig ismert adatok szerint 200-217 sírhantot találtak és hoztak rendbe.

A felújított német-magyar hadifogoly-temető

Az itt elhunytak is az 1842-ben alapított, jelenleg közel 20 ezer lakosú *Szevan* város ipargyáraiban dolgoztak, lakóházakat építettek. A hadifoglyok saját maguknak is felépítettek egy szálláshelyet, ahol most városi kórház van. Az embertelen körülmények, éhhalál és járványos betegség következtében 1945–1948 között körülbelül 154 német, osztrák és 63 magyar hadifogoly hunyt el és lett ez a sziklás föld a végső nyughelyük, ahol megemlékezést tartottunk.

A magyar áldozatok névsorát alább közöljük:

Arbogós Mátyás György (1911-1945.09.24.)

Árvavölgyi András Mátyás (Budapest, 1913-1945.12.02.) csendőr szakaszvezető

Bokonics József István (1921-1945.05.22.)

Bula István János (Perkáta, 1903-1945.06.22.)

Béres János Károly (Hódmezővásárhely, 1914-1945.07.08.)

Benő József Mihály (1898-1945.07.10.)

Bunyevac István Ferenc (1906-1945.07.23.)

Bazsó Vendel János (Zalakaros, 1895-1945.09.16.) törzsőrmester

Bónis Dezső Mihály (1904-1945.10.23.)

Vizsnyicai Lajos István (Békés/Pestszenterzsébet, 1908-1945. 08.04.)

Varga József Pál (Bárdudvarnok, 1923-1945.09.13.) tizedes

Gulyás István János (Szabadi/Sárszentmiklós, 1901-1945.05.24.) őrvezető

Gansz Pál Pál (1903-1945.11.10.)

Galosi György György (1912-1946.03.04.) őrmester

Deák Lajos Márton (1902-1945.09.08.) altiszt

Dávid Sándor Ferenc (Spring, 1909-1945.09.27.)

Dávid László László (Kecskemét, 1923-1946.01.04.)

Danleli Pál Gerhard (1910-?)

Illés János János (Hódmezővásárhely, 1906-1945.10.21.)

Ivacsei János István (1923-1946.01.10.)

Knapp Ferenc (1903-1945.05.14.)

Kiss János János (Fehérvárcsurgó, 1898-1945.06.30.)

Keszeg Sándor István (Vasad/Nagydobos, 1899-1945.07.02.) törzsőrmester

Kaufman József József (Mecsekpölöske, 1919/1917-1945.07.02.)

Kósa József György (Somogyapáti, 1910-1945.07.21.)

Kovács Béla József (Patvarc/Balassagyarmat, 1900-1945.08.11.) őrvezető

Keresztély(ny) Márton Dénes (Székelyudvarhely, 1910-1945.11.10.)

Keresztesi Zsigmond Ádám (Nagydobos, 1905-1945.11.24.)

Krepsz József, József (1909-1945.11.23.)

Kádár Gáspár Lajos (Nyujtód, 1901-1948.11.09.) őrvezető

Lacza János József (Sárbogárd, 1910 (1900) -1945.06.22.),

Lendér András András (1902-1945.07.11.)

Laitner István István (1921-1945.09.01.)

Lutz János Ádám (1922-1945.09.24.) tizedes

Mate János Imre (1908-1945.06.30.)

Mellman Antal Antal (1909-1945.08.04.)

Mackó Ignác Ignác (Váchartyán, 1921-1945.10.04.)

Meggyes József Menyhért (1919-1946.04.28.) csendőr szakaszvezető

Noll Márton Bálint (Szebény, 1924-1945.07.02.)

Nagy Gusztáv Dániel (Mátészalka/Csengerpuszta, 1909-1945.07.21.)

Nikovits Rudolf Rudolf (Bakonyoszlop, 1925-1945.10.23.)

Papp János Rudolf (Bakonyszentiván, 1905-1945.06.30.)

Parti Imre Imre (1908-1945.12.19.)

Pálinkás Ferenc István (Vértes, 1907-1945.06.30.)

Rippert Henrik Ádám (Adolf) (Szentendre, 1922-1945.10. 10.)

Szuross János János (1900-?)

Székely Sándor András (Igrici, 1901-1945.08.25.)

Szlobodnyik András István (Nógrád, 1898-1945.12.05.)
Szentirmai József József (1918-1946.01.17.)
Szelesi Pál Pál (Nyíregyháza, 1922-1946.05.09.) zászlós
Fejős János János (Kalocsa, 1908-1945.09.21.)
Fodor Mihály Miklós (Ipolyszalka,1912-1945.10.17.)
Floka János Mária (1901-1945.11.12.)
Hess János János (1906-1945.04.29.)
Horvát István László/Lajos (Párkány, 1902-1945.07.11.) szakaszvezető
Hurguly Dávid Demeter (Gyula, 1897-1945.08.27.) szakaszvezető
Hirs Antal György (1914-?)
Csosz Lajos Pál (1912-?)
Csondor Vendel Vendel (1907-?)
Csicsai György György (Budapest, 1921-1945.11.17.)
Sass Vendel Vendel (Tápiógyörgye, 1914-1945.06.14.) szakaszvezető
Strasszer János József (Kisökrös, 1916-1945.10.31.)
Ördög Mihály Antal (Battonya, 1908/3-1945.06.04.) tizedes

Szőrös János *1900-ban született Jászberényben, meghalt itt, a Szevan-tó partján*

A neveket, az elhalálozási évszámokat megdöbbenve vesszük tudomásul, mert a magyarok körében is főleg 1945-ben aratott a halál, a 63 elhunytból 49-en az említett esztendőben éhségtől, betegségtől legyengülve haltak meg. ***Varga László*** csoporttársunk közlése szerint földije, ***Szőrös János*** 1900-ban született Jászberényben, meghalt itt, a *Szevan-tó* partján a 115/3. sz. láger temetőjében 1945.06.29-én vérhasban. Az általa felkutatott archív felvételt is bemutatta.

A szerencsésen hazatért magyar rabok közül sokan az életben maradásukat a segítőkész örményeknek is köszönhetik. Mások mellett az Ung-vidéki ***Bisztray János*** (*Sislóc*, 1910) is hálával gondolt az itteni emberekre, akinek az emlékeit unokája, ***Bisztray Éva*** jegyezte le. Írásából tudjuk, hogy nagyapja is a *Szevan-tó* melletti hadifogolytábor lakója volt. *„A táborban, ahol voltak gyakran főztek csalánlevest és a szemétre kidobott krumplihéjat rakták bele. A krumplihéjtól sárgaságot kapott. Lefogyott 45 kilós testsúlyra. Többször volt kórházban. Egyszer eltörött négy oldalbordája, mert a munka közben a gyengeségtől ráesett a vasúti sínekre.*

Egy testvárpár, akik már régebben ott voltak hadifogságban, a hátukra véve, felváltva hordták őt a kórházba kötésre. Ha jól emlékszem, császlóciak voltak. A konyhán dolgoztak és később, mint földit, magukhoz kérették konyhai kisegítőnek. Itt jó dolga volt, mesélte.

A lábain, lenn a fagytól a bőr barnára színesedett. Gyakran nézegettem ezeket a fagyott foltokat, mint gyerek mindenre kíváncsi voltam, és Ő szívesen mesélt, de emlékszem az arca nagyon elszomorított amikor ránéztem: ilyenkor mintha beesett volna, a homloka tele lett ráncokkal, a szeme a visszatartott könnyektől meg-megcsillant.

A Szevan-tó mellett is volt. Az ottani emberek gyakran vittek enni a foglyoknak, szinte testvérként bántak velük, mondta és arca ilyenkor kissé mosolygóssá vált. Hazahozott a lágerből egy csajkát emlék-

nek, sokáig őrizgette. Aztán hová lett, nem tudom. Bizonyára megette a rozsda.

Öt-hat évesen kezdtem el tőle tanulni a lágerből hozott orosz szavakat, mint például „szanitárka".

Nagymamám, amíg Nagyapa lágerben volt, nem könnyű időket élt át Édesanyámmal. Szerencsére volt egy tehenük, amivel szántani lehetett. A fő megélhetés a háztájiban termelt eledel, ami nagyon kevéske volt. A térdig érő búzát a szovjetek kiszántották, hiába ment a Nagymama sírva az akkori Fehér Házba (a hivatalt így emlegette), a tizenöt hektár családi gazdálkodásból alig maradt valami, az állam elvette, mint mindenkitől.

Cipőt, ruhafélét csak úgy tudott venni, ha eladta a vajat az asztalról. Gyalogosan, kosárba rakva vitte fel a városba az eladnivalót tőlünk olyan kilenc kilométernyire, Ungvárra. Vagy Nagyapám régi viharvert kalapjából csináltatott a suszterrel nyárra szandálokat maguknak, hogy ne legyenek mezítláb. Télen Nagymama az itthon maradt férfibakancsokban telelt ki.

Na meg egymás között is bartercsere folyt. Ki mit feleslegesnek látott elcserélte élelemre, erre-arra. Nagymama mindig sütött krumpliskenyeret. Édesanyám mesélte, egy barátnője, akinek az édesapja szintén fogoly volt valahol, egyszer kis tükröt és fésűt hozott el neki, hogy egy darab kenyérre cserélje.

Napszámba is járt a Nagymama, aratni, kukoricát törni, kapálni, ahol adódott munka.

Szívós, szikár ember volt Nagyapa. Nem emlékszem, hogy betegeskedett volna. 1948 óta dolgozott a kolhozban, mindig tett-vett, csendben, imádkozva, haláláig, 86 éves koráig.

Ennyi maradt meg az évek folyamán az emlékeimben.

Örülök, hogy ezzel a lehetőséggel emléket tudok állítani Neki, akinek, amikor befejezte esténként a lágerről szóló elbeszéléseit, magasba lendült száraz, erektől duzzadó, mélyen napszítta keze, azzal fe-

jezve be mondókáit, hogy intően felém lendítette és azt mondta: Soha ne kelljen senkinek átélni ezeket a szörnyűségeket – azt kívánom".[237]

Budapestről, a XVIII. kerületből hurcolták el ***Tóth János*** honvédet is, aki szintén a szevani táborban sajátította el a túlélés művészetét, aki nemrég, 85 éves korában hunyt el.

A *Szevan-tónál* még most is működik az a vízierőmű, ahol egykor ***Bisztray Jánost, Tóth Jánost*** és még sok száz fogolytársát az objektum felépítésére kényszerítették, de a vasút és a közút is az ő emléküket idézi fel, a temető is, ahol porladnak lágertársak csontjai. A németországi hadisírgondozók ezt a sírkertet nemrég felújították, a hatalmas gránit kereszt tövében halottjainkról kegyeletteljesen megemlékeztünk.

[237] Bisztray Éva (Kállai Erika): *Bisztray János, munkatábori emlékek* (2016. 08. 03.). in: Dupka György személyi archívuma.

3.) Jereván – „Aljuminsztroj" /Alumínium factori, Arapkir-Kanaker GESZ, 115. sz. főtábor, 1. sz. táborrészleg temetője

Koordinátai: 40.218999, 44.479472.

Jerevánban az Alumínium-feldolgozó és Lámpagyár (Aluminsztroj/ Alluminium Factory) közelében van a 115. sz. főtábor Arabkir 1. sz. táborrészleg helye és a *Hetazodum Alapítvány* által felújított, gondozott temetője, amelyet szintén ***Vardan Vardanyan*** kutató, a helyi hadisírgondozó alapítvány munkatársa kíséretében kerestük fel. 1998-ban felújították, a temető az alumíniumgyár fala mellett van, ott található a Kanaker vízierőmű is. Ezek a halottak egykor az alumíniumgyárban dolgoztak.

A német-magyar és a román hadifogoly-temető egymás mellett van. A temetőhöz vezető utat a rabok építették. Az előbbiben az 1200 négyzetméter nagyságú terület közepét egy kb. 2 méteres sétány választja ketté, amelynek a végében egy 5,5 méter magasságú fémkeresztet emeltek, a tövében lévő feliratos emléktábla örményül és németül jelzi, hogy itt a hadifoglyok nyugszanak. Mindkét részlegen négy csoportban 3-3 kis méretű márványkeresztet helyeztek el. Mindkét sír-

A német-magyar és a román hadifogoly-temetőben

Vendégsében a temetőgondozónál

A magyar-német-román rabok által épített vízierőmű

kert gondozója ***Sarmen Sztepanyán*** temetőőr, aki a szabad ég alatt megterített bőséges asztallal – ízletes falatokkal és helyben termesztett paradicsommal, jó erős örmény pálinkával – fogadott minket.

Úgy is mondhatom, több mint 70 év elteltével jöttünk össze a halotti torra és azokra emlékeztünk, akik nem tértek haza, itt nyugszanak, ahol emléket hagytak maguk után. Felépítették a jereváni alumíniumgyárat és a kanakeri vízierőművet, ahol az alagútba vájt vízfolyamnak közel 800 méter esése van.

Az itt eltemetett 330 halott közül 59 fő magyarként van nyilvántartva[238].

Balázs János László (Budapest, 1907-1945.07.18.)
Bányás István István (1897-1945.09.12.) tizedes
Bogdán János Mihály (Vajszló/Ócsárd, 1899-1947.02.01.)
Bajzik József János (Nagykapornak, 1899-1945.09.13.) őrmester
Borbély Sándor Sándor (Dunavecse, 1909-1945.07.23.)
Borcsik Géza Albert (Karcsa,1922-1945.04.18.)
Botchein (Bácskai) Mihály István (Pilisvörösvár, 1922-1945.04.15.)
Varga Mihály György (Ravazd/Budapest,1913-1945.05.15.) őrmester
Varga Sándor Sándor (Miske, 1888-1945.09.04.) tizedes
Vasas János János (Kallóssemjén,1917-1946.08.18.) tizedes
Hajfried József Ignác (1926-1945.12.22.)
Gál Antal Antal (Budapest, 1913-1945.07.29.) szakaszvezető
Heves Gábor Bálint (1904-1945.08.04.) törzsőrmester
Hegedüs János József (Budapest, 1918-1945.09.29.) őrvezető
Giricz Antal Antal (Endrőd, 1922-1945.05.06)
Gutflesz Kálmán János (1905-1945.09.23.)
Debreceni István István (1914-1945.10.05.)

[238] Örményországi archívumok anyagai, 2016. december.

Dekker János János (1902-1946.07.26.)

Dojcsman (Deutschman) Ádám János (Somogysárd, 1895/1911-1945.09.16.)

dr. Zempléni Károly (Kornél) Lajos (Sátoraljaújhely/Debrecen, 1890-1946.02.03.) főhadnagy

Imre Lajos Lajos (Beszterce, 1914-1945.08.31.)

Jóni Gergely Péter (1886-1945.05.25.) tizedes

Karda Ödön Gyula (1898-1946.02.10.) alhadnagy

Katona Sándor József (Sashalom, 1909-1945.05.14.) őrmester

Kérdi József Pál (Várgede/Dobóca, 1904-1945.07.18.)

Kovács János Sándor (1899-1945.09.21.)

Kovács József Sándor (Debrecen, 1892-1946.02.13.) altiszt

Kádas (R.) Dezső József (Zajta/Bőcs, 1921-1946.02.22.) alhadnagy

Kozsaki Károly György (1899-1945.07.29.)

Kocsó Sándor Károly (1918-1945.04.15.)

Küffer Rudolf Károly (Budapest,1904-1946.1.23.) altiszt

Kovács János Sándor (1899-1945.09.21.)

Lugosi Imre Sándor (Hódmezővásárhely1890-1945.06.20.) főtörzsőrmester

Makarész Imre Antal (Budapest, 1907-1945.08.28.)

Molnár Vilmos István (Szarvas/Buda1912-1945.07.23.) szakaszvezető

Novák Pál Ádám (Szenta, 1905-1945.07.26.)

Arany László Gyula (Székesfehérvár1920-1946.03.06.) zászlós

Pálvölgyi József István (1917-1947.06.29.)

Pető Béni Pál (Perkupa, 1904-1946.07.01.)

Pesthelyi Béla István (1907-1945.07.26.)

Szabó Sándor István (Sátoraljaújhely/Bodrogkeresztúr, 1914-1945.04.15.)

Szabó István György (Kálmáncsa/Rimaszombat, 1912-1945.09.17.) szakaszvezető

Szántó József Gábor (Pápoc/Raj,1898-1945.09.06.)
Ficzu Károly Károly (Bés, 1912-1945.09.04.)
Csáki/Cséke József József (Vámosatya1918-1945.05.07.)
Csanak (i) József József (Debrecen, 1887-1946.05.15.)
Sedon Bonaventura János (Jászdózsa, 1908-1945.05.13.)
Simon József József (Szigetszentmiklós, 1908 (1896) – 1945.07.21.)
Schmieder János Henrik (Bikal/Ófalu, 1903-1945.07.23.)
Érces Zoltán Ferenc (Mikepércs/Budakeszi,1926-1945.12.30.)
Jakab Sándor Péter (Császló, 1896-1945.07.10.) őrvezető
Janics András Mihály (1906-1946.08.18.)
Tóth István János (Káloz, 1919-1945.06.04.)
Hornung István György (Andocs, 1898-1945.07.09.)
Szürer Konrád Jakab (1927-1945.06.08.)
Tóth János Lajos (1897-1945.08.27.)
Bojgmann Ádám, János (Johann) (1911-1945.09.16.)
Orán László Gyula (1920-1946.03.06.)
Kövér Rudolf Károly (1904-1946.10.23.).

4.) Örmény-magyar II. világháborús emlékhely Jerevánban és Budapesten

Jereván peremkerületében is jártunk. A több száz magyar rab emlékére a *Jereváni Mezőgazdasági Főiskola* szomszédságában tufakőből készült emlékmű mellett hajtottunk fejet. Előttünk már jártak itt magyarok. Az emlékoszlopra magyar trikolórt helyeztek el, felirata szerint a *Győri Örmény Önkormányzat* nevében tették oda.

Az örmény és magyar feliratos tufakőbe vésett sorok így hangzanak: *„A második világháborúban Örményországban elhunyt magyar hadifoglyok és Magyarországon elesett örmény katonák emlékére."*

Örmény-magyar II. világháborús emlékhely Jerevánban

Örmény-magyar II. világháborús emlékhely Jerevánban

Adatközlőink szerint az emlékművet a *Budapesti XVIII. kerületi örmény nemzetiségi önkormányzat* közreműködésével emelték 2003-ban.

Hasonló feliratot tartalmazó örmény-magyar katonai emlékművet 2002-ben avattak fel Budapesten a XVIII. kerületi *Uzsok téren*, amelyet *„A második világháborúban Magyarországon elesett örmény katonák és Örményországban hadifogságban elhunyt magyar hadifoglyok emlékére"* állítottak.

Egyedülálló és követésre méltó kezdeményezés. Sőt, megvalósítható elképzelésnek tartom, hogy a volt Szovjetunió minden önállósult tagországában – ahol magyar hadifoglyok, internáltak százai hunytak el – a baráti társaságok hasonló feliratú obeliszket emelnének a megbékélés jegyében. E tekintetben olyan lelkes patriótákra lenne szükség, akik e nemes ügy iránt nagyfokú elkötelezettséget tanúsítanak. Ilyen embert ismertem meg ***Nazarjan Hamlet*** személyében, aki a budapesti XVIII. kerületi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat elnöke. Mindkét emlékmű felállítása az örmény-magyar barátság hídépítőjének nevéhez kapcsolható, akivel ideutazásunk előtt Budapesten találkoztam. Amikor megtudta, hogy szűkebb hazájába emlékútra készülünk, egy dossziényi anyaggal és jótanácsokkal látott el minket.

A két nép együttműködésének generálója, krónikása tizenhat napos volt, amikor édesapja a frontra ment, és nem jött vissza többé. A családja azt az értesítést kapta, hogy *Biatorbágyon* esett el. Felnőtt korában eljött Magyarországra édesapja sírját megkeresni, aztán feleséget talált magának, és itt is maradt, belecsöppent a közéletbe, felkereste földijeit, még a rendszerváltás előtt felvette a kapcsolatot az *Arménia Magyar–Örmény Baráti Társasággal*. 1988-ban az örményországi földrengést követően társaival részt vett a helyreállítási munkálatokban.

A rendszerváltás után a XVIII. kerületi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat aktív tagja, majd elnöke lett és elkötelezetten részt

vállalt az örmény-magyar együttműködést elősegítő programok megvalósításában. Például kezdeményezésére 1999-ben felavatták a XVIII. kerületben ***Kiss Ernőnek,*** az 1848–49-es forradalom és szabadságharc örmény származású altábornagyának márványból készült emléktábláját a róla elnevezett utcában. Majd a fentebb említett örmény-magyar katonai emlékmű felállítását 2002-ben *Budapest*en, 2003-ban pedig *Jereván*ban valósította meg. Budapesten a Havanna-lakótelepen lévő *Nemzetiségek emlékművének* ugyancsak van örmény kapcsolódási pontja, ugyanis örmény szobrászművész, ***Mamikon Yengibarian*** készítette 2003-ban. ***Nazarjan Hamlet*** megalakította az *Artasat Örmény Nemzetiségi Színházat* a helyi önkormányzat támogatásával, ***Keller Linda*** színművész vezetésével, amely 2015 májusától Pestszentlőrinc–Pestszentimre Önkormányzata intézményeként működik, itt az örmény származású ***Csiky Gergely*** *A vasember* című komédiáját is bemutatták.

A kapcsolattörténet fontos eseménye az is, hogy *Pestszentlőrinc–Pestszentimre* több mint 15 éve ápol testvérvárosi kapcsolatokat az örményországi *Artasattal*, ***Nazarjan Hamlet*** szülővárosával.

Foglalkozott a jereváni, illetve Örményország temetőiben nyugvó magyar hadifoglyok kilétének kiderítésével. Ezzel párhuzamosan kutatta a II. világháborúban Magyarországon elesett örmény katonák sírját. Mindez arra inspirálta, hogy 2016. február 27-én az *Uzsok téri* örmény-magyar katonai mementó szomszédságában a Gulág-Gupvi Emlékbizottság támogatásával felavatták az Örményországban hadifogságban elhunyt magyar katonák emlékművét, ***Szilágyi Mihály*** szobrászművész alkotását.

A mű két testes kőtömbből áll, amelyen a 223 magyar hadifogoly neve olvasható, és fel van tüntetve az a város és temető is, ahol a sírjuk található. (A XVIII. kerületi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat a Honvédelmi Minisztérium közreműködésével pontosította a névsort.)

Ebben az országban járva úgy éreztem, hogy ***Nazarjan Hamlet*** és itteni adatközlő barátainak jó szelleme, gondoskodása mindvégig nagy segítségünkre volt hadisírkutató utunkon. ***Nazarjan Hamlet*** a két nép közti kapcsolatépítést továbbra is szívügyének tekinti: *„Nagyon sok a közös bennünk, a múltunk, a kultúránk, a mentalitásunk. Ezért szeretném, ha minél többet tudnának otthon a magyarokról és itthon az örményekről".*[239]

A magyarországi örmények szívükön viselik a magyar nemzet sorsát. Például a Fővárosi Örmény Önkormányzat ***Esztergály Zsófia Zita*** elnök kezdeményezésére 2016. október 11-én Budapesten, majd november 6-án az erdélyi Csíkszeredán, Szamosújváron *Elkobzott életek*[240] címmel vándorkonferenciát szervezett a Gulágra és Gupvira egykor elhurcoltoknak emléket állítva. Ez a konferencia lehetőséget adott arra is, hogy a történészek az oroszországi hadifogság szörnyűségeiről ébren tartsák az emlékezetet, köztük az örmény gyökerű ***dr. Murádin János Kristóf*** kolozsvári Gulág-kutató, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem oktatója és mások felkutassák a saját közösségükön belül azokat, akik – az anyaországi, erdélyi örmény vonatkozással is kibővülve – áldozatai voltak a kommunizmusnak.

A napi program befejeztével eszmecserével egybekötött találkozót tartottunk a szálloda konferenciatermében. A fentebb bemutatott ***dr. Vuhrer Viktor*** alezredes, a helyi német kör elnöke, ***Natalia Algulyan***, a kör aktivistája, ***Vardan Vardanyan,*** a *Hetazodum Alapítvány* programmenedzsere társaságában megjelentek a Jereváni Nemzeti Egyetem Történelem Karának jeles képviselői: ***dr. Marina Gevorgyan*** docens, történész és ***dr.Hovhannes Havhannisyan***

[239] Fülep Erzsébet: *Rohamsisak, puska, katonai bakancs.* in: Válasz.hu, 2017.03.04.: http://valasz.hu/pest_budai_latkep/rohamsisak-puska-katonai-bakancs-122892

[240] *Erdélyi Örmény Gyökerek*. 20. évf. 226. sz. (2016. november-december). Tárolt változathttp://epa.oszk.hu/01400/01440/00112/pdf/EPA01440_eogyke_2016_226_033-034.pdf

történész, akiktől fontos tudnivalókat, ismereteket, adatokat kaptunk. Megállapodtunk abban, hogy kölcsönösen segítjük egymás kutatómunkáját, levéltári és más dokumentum cseréket bonyolítunk le, elősegítjük a kutatási eredmények kölcsönös publikálását is.

5.) Tairov/Merdzavan 115. főtábor 6. sz. lágerrészlege

Koordinátai: 40.174862, 44.389919.

Dr. Vuhrer alezredes vezetésével több száz km-t tettünk meg *Jereván-Vanadzor* között.

Első állomásunk *Mertsavan*: a „van" szó települést jelent. A rendszerváltás előtti neve: *Tahirov* település, ahol a 115/6. sz. hadifogolytábor volt.

Jerevántól 5 km-re lévő kőfejtő bányában dolgoztatták a magyar és német hadifoglyokat.

Az északnyugati irányban lévő kősivatagban 1500 négyzetméteres, a *Hetazodum Alapítvány* által felújított parcella közepén 3,5 méteres bazaltkőkeresztet, a jobb és baloldali részén 4 csoportosulásban kisméretű bazalt kereszteket helyeztek el. A teljesen kopár földterületet másfél méteres időtálló kőfal veszi körül. Az itt nyugvó 45 főből 33 magyar honfitársunk, akik előtt fejet hajtottunk.

Tahirov település mellett létrehozott hadifogoly-temetőben

Eddig ismertté vált magyar hadifoglyok nevei:

Fónagy (Fonád) András Imre (1909-1946.01.24.)

Berczi Pál Pál (1897-1945.07.04.) főtörzsőrmester

Bagdi Gyula Jenő (Biharkeresztes, 1920-1945.09.25.) szakaszvezető

Bencze Antal István (Csalár,1900-1946.01.25.)

Veres József József (1905-1945.09.25.)

Viederman Béla András (1899-1945.11.29.)

Hegedüs Antal József (Hajdúböszörmény, 1909-1946.02.01.)

Dobó József József (Kiskunhalas, 1914-1945.12.22.)

Dubo(a) Dezső János (Pornóapáti/Garamszentgyörgy, 1904-1946.12.08.)

Komlósi János János (1903-1945.07.20.)

Király Lajos István (1896-1949.09.07.)

Küllei Imre János (Zalaszentbalázs,1904-1945.09.28.)

Kulinyi Ferenc Ferenc (Budapest,1919-1945.10.07.)

Kovács József Károly (1904-1945.11.09.)

Kulcsár Gyula Gyula (1918-1947.01.23.)

Leiber László Sándor (1900-1945.07.29.)

Mucza József Lőrinc (Egyek, 1922-1945.08.29.)

Marsal Flórián Mihály (1908-1945.12.12.)

Pokol Barna Barna (1902-1945.09.23.)

Poppel József Miklós (1895-1945.09.03.)

Póliska József Mihály (1909-1945.10.31.)

Rajk (i) Károly Sándor (Kőröshegy, 1905-1947.06.09.)

Szili János Antal (1922-1945.08.18.)

Szallai István István (1897-1945.12.14.)

Tonka Lajos Antal (Nemesbőd, 1899-1946.12.22.)

Ferenc Béla István (1902-1945.08.29.)

Fórizs Endre Ferenc (Vitka, 1923-1945.10.03.)

Csatári József Lőrinc (Dévaványa, 1898-1946.01.15.)

Sarány József József (1898-1946.07.16.)
Schubert Pál Pál (1905-1945.08.10.)
Ell Jakab István (1900-1945.07.22.)
Englern(t) Pál János (Városlőd, 1920-1946.02.26.)
Juhász János Sándor (1907-1945.01.21.).

Búcsút vettünk a lehangoló látványt nyújtó kősivatag övezte *Mertsavantól* és tovább mentünk a *Jereván-Vanadzor* útvonalon.

6.) Az „Örmény ábécé mezején"

*Mertsavan*tól az „Örmény ábécé mezejéig" több mint 110 km tettünk meg a bérelt autóbusszal. Az országút mentén elterülő örmény ábécé és a neves történelmi személyiségek emlékparkjában lenyűgöző látványban részesültünk.

A bejáratánál információs tábla hirdeti, hogy az örmény írást 405-ben az általuk szentként tisztelt ***Meszrop Mastoc*** alakította ki. Számos más írás alapján (pl. föníciai, szír stb.), de a magyar rovásíráshoz hasonló ősrégi rovásírásos örmény ábécére támaszkodva alakította ki, a betűk sorrendje viszont a görög ábécére épült. A szakértők szerint is *„nagyszerű ábécé ez, amelyben a hangzás pontosan megfelel a grafikus ábrázolásnak."*[241] Ebben az egyedülálló parkban minden egyes betűkép tufakőből van kivésve. Az összkép lenyűgöző, a 36 betűkép embernagyságú, önálló egységekből a hegyoldalon felépített szoborcsoportot alkot. ***dr. Vuhrer Viktor*** alezredes a betűképek kapcsán megjegyzi, hogy ezek az örmény nemzeti büszkeség jelképei, a nemzeti tudat, a sajátos írás szimbólumai, a népet és hitét egybekovácsolja. Ezért ők minden egyes betű khachkar (középkori örmény kőkereszt) formájában megfaragott szobrával állítanak emléket ***Meszrop Mastocnak*** *Oshakanban*, az általa alapított kolostorban, ahol sírja 440 óta zarándokhely az örmény hívők számára.

[241] *Vang folyó versei:* Az örmény ábécé. http://wangfolyo.blogspot.com/2016/04/az-ormeny-abece.html

Ennek szellemében létesült a rendszerváltás, a függetlenség kivívása utáni években ez a park és napjainkban az *„Örmény ábécé mezeje”* a második legnagyobb turista zarándokhellyé nőtte ki magát. Naponta több száz ember jön ide el megcsodálni az örmény képzőművészek egyedi alkotásait.

A park feletti hegytetőn többágú kereszt van felállítva, amely a kereszténység felvételének több mint 1700. évfordulójának jelképe. Ott-tartózkodásunk idején ünnepelték a kereszténység felvételének 1716. évfordulóját és a keresztre minden évben egy újabb kis keresztet tesznek.

Majd az országút mentén felállított kereskedelmi központban tartottunk rövid pihenőt és megbeszélést, megkóstoltuk az örmény kemencéből kiemelt pékkészítményeket.

Áthaladtunk a tűzimádó *Kurdo-ezidák* (kb. 40 ezren vannak) településein. Szembetűnően több ház udvarában tehéntrágyát szárítanak, amivel télen fűtenek. Érdekes, hogy a hegyoldalon kialakított temetőjük jobban néz ki, mint a lakóházuk. Az itteni élet, szenve-

A Spitaki-hágót átszelő országút építésében magyar-német hadifoglyok is közreműködtek

dés, az ottani a mennyország, ezért nem siratják a halottakat. Beszélik, hogy e népcsoport köréből verbuválják a bérgyilkosokat. Ha lány születik – az ünnep, ha fiú, az nem jó, mert a lányért kalimot fizetnek.

A *Spitaki-hágón*, kb. 1400 méter magaslaton rövid pihenőt tartottunk és elfogyasztottunk három üveg „Achtamár" márkájú finom örmény konyakot, ezzel kedveskedtek örmény kísérőink. Az örmény és a magyar nép egészségére koccintottunk, amely az ARARÁT Konyakgyár ajándéka volt. A gyárnak saját múzeuma van, melynek idegenvezetői legendaként terjesztik, hogy ***Winston Churchill*** angol miniszterelnöknek a háború idején ők szállították a mindennapi konyakot.

7.) Spitak/Szpitak (Amamlu), 115. főtábor 2. sz. lágerrészlege
Koordinátai: 40.833358, 44.249466.

A rendszerváltás előtt, a XVII. században alapított várost – *Lorj tartomány* központját – *Amamlunak* nevezték. A *Spiták* fehér várost jelent. Az ország északnyugati részén található hegyvidéki város legnagyobb, máig ki nem hevert tragédiája az 1988-ban bekövetkezett földrengés. A Richter-skála szerinti hetes erősségű rengésnek minősült, amelynek epicentruma *Spitak* városánál volt. A négyezres település teljesen megsemmisült a katasztrófában. 25 ezren, más adatok szerint 40 ezren haltak meg, több mint 140 ezren megsérültek, és több tízezren váltak hajléktalanná, akiknek nemrég emlékszobrot is állítottak. A csapás az említett város mellett *Leninakan* (a mai *Gjumri*) városát is érintette. A földrengés kapcsán a nemzetközi érdeklődés *Örményország* felé fordult, segélyszállítmányok, városépítő brigádok még *Magyarországról* is érkeztek. Az újjáépített településnek napjainkban 12 ezer lakosa van. Elhaladtunk az alumíniummal borított templom mellett, amely szintén az áldozatok emlékére épült.

A város határában lévő 115/2. sz. lágerből, illetve a raboknak munkát adó és az általuk felépített cukorgyárból a földrengés után csak az üzem kéménye maradt meg.

Az itt elhunyt foglyok Kirovakán (Varses), Artik, Dzoragisz tufabányáiban külszíni fejtést is végeztek

Emlékezés a spitaki hadifogoly-temetőben

A *Hetazodum Alapítvány* 1998-ban a város melletti hegyoldalon elterülő 2700 négyzetméteres temetőt teljesen felújította. A parcella középpontjában 5,5 magas fémkeresztet helyeztek el.

Az eddig megszemlélt sírkertekhez viszonyítva az itteni temető jellegzetessége, hogy minden halott sírhantján kereszt áll. Valamennyien 1988-ban a földrengés által lerombolt város ipargyáraiban dolgoztak.

A katonás rendben sorakozó keresztek alatt 178 magyar és német fogoly nyugszik, 22 magyarnak a neve szintén ismeretes:

Vígh György Mihály (1896-1945.09.04.)

Herman György György (1897-1945.05.06.)

Drah József Lőrinc (1909-1945.05.29.)

Krupa Mihály Pál (Csesztve,1895-1945.06.29.)

Kecskés István István (Budapest,1914-1945.10.04.)

Kovács Lajos Lajos (1918-1945.03.18.)

Mekes Béla Auguszti (1896-1945.04.26.) őrmester

Mészáros Károly József (Szalkszentmárton/Budapest, 1896-1945.09.22.) őrmester

Nagy László József (Budapest, 1903-1945.08.01.) tizedes

Nemcsu (o)k János János (Sarkadkeresztúr,1908-1945.09.03.)

Obenausz Béla Lajos (1902-1945.07.02.)

Andrássy Kálmán Ákos (Gyulavári/Budapest,1910-1945.07.20.)

Okváth Bertalan József (1901-1945.07.28.)

Rajber Mihály Péter (1906-1945.02.08.)

Szentirmai József József (Pestszenterzsébet, 1918-1945.01.17.) zászlós

Takács András István (Sárosd/Érd, 1912-1946.02.09.) őrmester

Fityus András István (Tápióság/Budapest, 1898-1945.08.29.)

Forró János Géza (Vága, 1902-1945.10.03.)

Hutvanger Ferenc József (1907-1945.06.20.)

Solymosi Ferenc András (Vajta/Dorog, 1917-1945.09.21.)

Epeli József József (1907-1924.05.23.).

Azonosíthatatlan név: ***Taugy János János*** (1905-1947.04.03.)

8.) Kirovakan/Vanadzor, 115. sz. főtábor 10. sz. lágerrészlege

Koordinátai: 40.817737, 44.495297.

A rendszerváltás előtt *Vanadzornak Kirovokán* volt a neve, a visszaemlékezésekben, dokumentumokban a táborrészleg az utóbbi elnevezéshez kapcsolódik. Az idehurcolt magyar és német rabok a helyi vegyigyárban dolgoztak, a vasutat építették. Az áldozatokat az itteni polgári temetőben kialakított sírkertbe temették el. Fent a hegyen volt a temető, a bozóttal benőtt meredek feljárón sikerült felkapaszkodni, ahol megemlékezést is tartottunk.

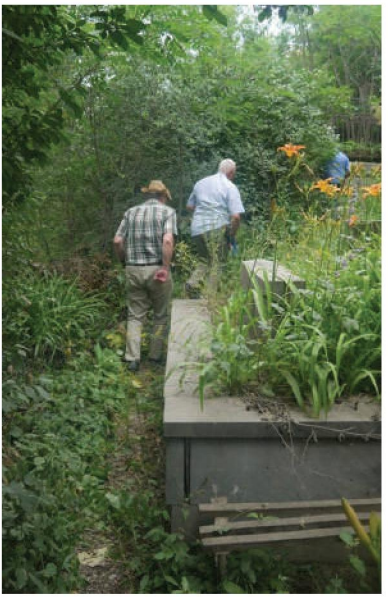

A meredek hegyoldalon létesült a vanadzori hadifogoly-temető

A *Hetazodum Alapítvány* a 380 m^2, az erősen meredek hegyoldalon lévő temetőt 1998-ban felújította. Parcellája kétszintes, bazaltkővel van körbekerítve, a központi bazaltkőkeresztet a parcella legmagasabb pontján helyezték el. Ezen kívül két-két kisméretű ke-

resztcsoportot emeltek a jobboldali és baloldali részen az alsó és felső szintjén. A sírkertben 61 fő van eltemetve, ebből 5 fő magyar:

Kádár Gáspár Ludvig (1901-1948.11.04.) tizedes,

Nagy Ferenc Márton (Bük/Igál, 1907-1946.07.31.) szakaszvezető,

Szabó István Mihály (Babót, 1910-1945.07.17.) szakaszvezető,

Szabó Lajos Lajos (Budapest, 1892-1947.01.31.) százados,

Tóth Károly János (Kiskunfélegyháza, 1913-1947.01.01.).

9.) Az örmények szent emlékhelyein

Vanadzorból útirányunkat *Jereván* felé a vadregényes hegyvidéken folytattuk. Ezen a vonalon a *Kotajk* tartományon belül is ezredéves erődítmények, őrtornyok, templomok, kolostorok is jelzik az örmények szent emlékhelyeit. Köztük kiemelkedik a Krisztus utáni századokban épült *Garni templom*, a *Gerhard keresztény kolostor* és más középkori építmény.

Jerevántól körülbelül 30 kilométerre keletre található az *Azat* folyó völgyében, az awani bazaltszurdok felett a hétezer lakosú *Gar-*

A világörökség része az I. évszázadban épült ión Mithrász templom

ni, amely néhány évszázadon át az örmény királyok nyári szálláshelye volt. A magyarországi *Visegrádot* juttatta eszembe. Az erődítmény romjai máig megvannak. A világörökség része az I. évszázadban épült *ión Mithrász* templom, amely másfél évezred háborítatlansága után egy földrengés során súlyosan megsérült, majd 1966-ban rekonstruálták a felkutatott, a helyi lakosságnál megtalált eredeti építőelemekkel.

A legújabb ásatások során római kori fürdőre bukkantak, a mozaikpadló sértetlenül átvészelte az évezredeket. A turisztikai látványosságok közé tartozik egy kék és fekete bazaltból épült keresztény templom *Garniban,* sok az örmény fővárosból idelátogató kiránduló. A turisztikai látványosságok közé tartozik egy kék és fekete bazaltból épült keresztény templom is, valamint a 2000-től a világörökség részévé nyilvánított XII. századi, félig sziklába faragott *Gerhárd kolostorkomlexum.*

Az objektum előtt felállított információs tábla szerint „*Geghard* (szó szerint lándzsa) az itt őrzött szent ereklyékről is nevezetes volt, melyek messze földről vonzották a zarándokokat. Közülük a leghíresebb *Longinusz lándzsája,* amivel megölték Jézust. A lándzsát állítólag *Tádé* apostol hozta ide és a kolostor róla kapta a nevét is (elő-

A sziklába faragott Gerhárd kolostorkomlexum

ször 1250-ben nevezik így). Pengéje egészen széles, gyémánt formájú és keresztformát vágtak bele. Ereklyetartóját 1687-ben készítették, ma a lándzsával együtt *Ecsmiadzinban* őrizik. A XII. században a kolostornak adományozták ***András*** és ***János*** evangélista ereklyéit is. A XIII. században az egyik barlangcellában élt a neves örmény krónikás-szerzetes, ***Mhitar Ajrivaneci***. A fénykorában a hét templom és negyven oltár kolostorának nevezett „barlangkolostor" történelme során nehéz időket, földrengést, templomromboló hódítást, fosztogatást, felégetést stb. vészelt át, azonban mindig volt olyan hagyománytisztelő keresztény uralkodó, királyi család, önzetlen herceg, aki a több nemzeti, állami, egyházi funkciót is ellátó kolostorkomplexumot újjáépítette, bővítette és megmentette az utókornak is.

10.) Jerevan-Shengavit, 115. sz. főtábor 8. sz. lágerrészleg

Koordinátai: 40.164886, 44.487486.

Az örmények szent helyeinek felkeresése túl időigényes vállalkozásnak bizonyult, ránk esteledett, azonban a jereváni záróprogramban még két hadifogolytemető felkutatása szerepelt. Úgy döntöt-

A Jerevan-Shengavit lágerrészleg temetője a Razdan folyó partján

tünk, hogy a kitűzött napi feladatunkat maradéktalanul teljesítjük. Azokkal, akik még nem fáradtak el, a jereváni barátaink kíséretében lámpákkal felszerelve esti temetőfelderítésre indultunk.

Megkerestük a város peremkerületében a tömbházak után a 115/8. sz. lágerrészleg helyét a *Razdan folyó* partján. Itt volt a számos rab tüdejét, légzőszerveit tönkre tevő ragasztógyár, ennek objektumait is felépítették, majd őket naponta látástól vakulásig tartó munkára kényszerítették a termelési egységekben. Az üzem területén kívül, kétszáz méteren túl, megtaláltuk a *Hetazodum Alapítvány* által 1998-ban felújított lágertemetőt, ahová az eddigi adatok szerint 8-9 főt temettek el.

A német halottak között egy magyar bakát is nyilvántartanak. A közlegény neve ***Hajdú János János*** (Karcag, 1905-1947.04.30.) őrvezető, akinek az életútja itt ért végett. A tufakővel körbekerített 300 négyzetméteres sírkert középpontjában mintegy 3,5 m méteres bazaltkőkeresztet, tövében örmény-német nyelvű gránitlapot helyeztek el, amely fölött fejet hajtottunk az értelmetlenül elhunyt katonaáldozatok előtt. Az emlékhely a főváros mesterséges tava mellett, az amerikai nagykövetséggel szemben van.

11.) Jerevan-Noragavit, 115. sz. főtábor 9. sz. lágerrészlege

Koordinátai: 40.116135, 44.479472.

A *Jerevan-Norgavit* 115. sz. főtábor 9. sz. részlegét 1945-1947 között az egykori *Sztálini* kerületben helyezték el. A front melletti gyűjtőhelyekről ideszállított német-magyar hadifoglyokat bevonták a vegyipar és a gyógyszergyár felépítésébe és működtetésébe. Az ezredes vezetésével a 9. sz. lágerrészleg sírkertjét este 21 óra körül a sötétben, a helyi polgári temető végében találtuk meg, amelyhez közel van a most is működő vegyigyár.

A 2002-ben a *Hetazodum Alapítvány* szervezésében felújított, vaskerítéssel gondosan körbekerített tömegsírnál is megemlékez-

Jerevan-Noragavit lágerrészleg sírkertje

tünk. A több mint 5,5 méteres fémkereszttel, tövében örmény-német nyelvű feliratos márványtáblával és 3-3 márványkereszttel jelzett parcellában 11 német katona, köztük 1 magyar honvéd van eltemetve.

12.) Ararat, 115. főtábor 0. sz. lágerrészlege

Koordinátai: 39.838221, 44.696965.

2017. június 7-én Jerevánból kiindulva 42 kilométert tettünk meg az örmény-török határ mentén, hogy elérjük a 20 ezer lakosú *Ararát* várost, amely *Ararát tartomány* déli részén terül el. Itt a német és magyar hadifoglyok 1944-1948 között az örmény lakosok közreműködésével építették fel a várost, a cementgyárat, és az aranybányát is beindították, szabadulásukig ott dolgoztak.

Országjáró körutunk során ez volt az utolsó előtti állomáshelyünk, ahol a magyar hadifoglyok nyomait is kutattuk. Kísérőinktől és a helyi lakosoktól azt is megtudtuk, hogy az itt dolgozó hadifog-

lyok szabadon, katonai őrizet nélkül jártak munkába, csekély fizetést is kaptak. A helyi örmények egyenrangú félként kezelték a rabokat, élelmet biztosítottak az éhezőknek, ennek köszönhetően százak életét mentették meg. Közülük többen nem tudtak ellenállni az örmény hadiözvegyek gondoskodó szeretetének, személyükben segítő házastársakra, befogadó családra találtak, örökre itt maradtak, utódaik német és magyar neveket viselnek.

Baráti találkozóra került sor az araráti polgármesteri hivatalban

Ajk Ajken polgármester és ***Abraham Babajan*** és ***Garnik Margaryat*** tanácsadói fogadtak minket hivatalában. Jövetelünk célját elmagyarázva azonnali válaszként hangzott el, hogy ismerik a temetkezési helyet, ahol a hadifoglyok nyugszanak. A megemlékezési helyet a *Hetazodum Alapítvány* és a jereváni német nagykövetség közreműködésével rendben tartják. Németországból érkező turisták, a túlélők hozzátartozói is ellátogatnak a városba és a hadifogoly-temetőbe. *„Minden érdeklődő előtt ajtónk nyitva áll, örmény vendégszeretettel szívesen fogadjuk"* – mondta az alpolgármester.

A pécsi Német Kör küldöttségét ***Matkovits-Kretz Elonóra*** elnökasszony mutatta be. Megköszönte, hogy baráti hozzáállással ápolják a sírhelyeket és a németek mellett a magyar elhunytak emlékét is.

A tanácsadók közlése szerint *Ararát* levéltárában nincs meg a hadifoglyok listája. A tábor felszámolása után az NKVD itteni hivatalnokai a helyi lágerre vonatkozó iratok egy részét megsemmisítették, a fontosabb okmányokat *Moszkvába* küldték. A hadifoglyok megüresedett munkahelyére *Kazahsztánból* küldtek ide etnikai németeket, ők aztán, mint szakértők, működtették az itteni üzemeket, a cementgyárat is.

Örmény-német emléktábla a Hadifoglyok Házának bejárata előtt

A várossal kapcsolatos hadifogoly-ügy a rendszerváltásig tabu téma volt. A város központjában megőriztek egy kétszintes házat, amit a hadifoglyok építettek. Barátaink megmutatták a *Hadifoglyok Házát,* így nevezik a városlakók. Az örmény-német magyar barátság folytonosságát jelképezi az a gesztus is, hogy a helyi polgárság képviselőinek a kezdeményezésére, a jereváni német nagykövetség támogatásával a *Hadifoglyok Házá*nak falán örmény és német feliratú táblát helyeztek el, annak emlékére, hogy a hadifoglyok egykori szálláshelye volt.

A *Hadifoglyok Háza* falán 2016-ban ***Kiesler Matthias*** nagykövet személyes részvételével avatták fel az emléktáblát. Itt készült csoportképünk is.

A felvétel a Hadifoglyok Háza előtt az araráti polgármesteri hivatal munkatársai körében készült

A helyi lakók közül ***Zebet Vartanyan*** szerezte meg a *Hadifoglyok Háza* tulajdonjogát. Elmondásából kiderült, ő még gyerekként emlékszik az itt lakó, dolgozó német hadifoglyokra, akik az örmény gyerekeknek, köztük neki is különféle játékokat készítettek. Ezért

Az asztalosműhely falán egy hadifogoly által ráfirkált korabeli Lenin-plakátot is megőriztek

döntött úgy, hogy az épület alsó szintjét érintetlenül hagyja, hogy múzeumként maradjon az utókorra. Sorra bemutatta a hadifoglyok munkaeszközeit, a hálótermet stb. Az asztalosműhely falán egy korabeli Lenin-plakátot is felfedeztünk. A bolsevik vezértől egy neki tulajdonított mondást örmény nyelven idéztek, amely magyarul így hangzik: *„A munkásember becsületet, hősiességet és bátorságot fog elérni".*

A tulajdonos szerint az egyik tréfás kedvű hadifogoly Lenin kopasz fejére egy sportsapkát, orrnyergére egy fekete szemüveget, szájába egy füstölgő szivart rajzolt.

A tulajdonos bemutatta kíséretében tartózkodó fiát, ***Avah Zebetovics Vartanyant***, aki az épület társtulajdonosa, vállalkozó. Elmondták, hogy a család közösen kezdeményezte az örmény és német nyelvű emléktábla felállítását a rabok tiszteletére. Egyedülálló kezdeményezés.

A ***Vartanyan*** apa és fia a felső szinten berendezett családi fészküket is megmutatta. Az egykori rabok lakószobáit tetszetősen átalakította. Lett belőle tágas, világos hálószoba, ebédlő, konyha, társalgó, gyerekszoba és más helyiség, amelyeket korszerűen felszereltek és bebútoroztak. Nem mindennapi örmény vendéglátásban részesül-

Vendégségben a Vartanyan családnál, a Hadifoglyok Háza tulajdonosánál

tünk. Pillanatok alatt roskadásig megrakták a két nagy asztalt különböző ínyencségekkel, finom süteményekkel, amelyeket örmény konyakkal, a magyar-német-örmény barátságot éltető pohárköszöntők kíséretében jóízűen fogyasztottuk el.

Itt-tartózkodásunk idején ez az első olyan település, ahol egy örmény család emberbaráti vendégszeretetét is élvezhettük. A vendégmarasztaló kávézás, konyakkóstoló után a magyarbarát családtól elérzékenyülten búcsúzkodtunk.

Az apa és fia a csoportunkat a sírlátogatásra is elkísérte. Becslések szerint Ararát településen 45 fő halt meg, ebből 37 német, 8 fő magyar. Őket a városvégi polgári temetőben elkülönített parcellában hantolták el.

Ararát település temetőjében

1998-ban németországi támogatásból a *Hetazodum Alapítvány* kivitelezésében 20 négyzetméteres területen épült fel az emlékhely, ahol a város elöljáróságának megjelent képviselőivel közös megemlékezést tartottunk. A központi bazaltkőkereszt tövében közös imádkozás után virágot helyeztünk el, majd elénekeltük a magyar himnuszt is.

*Ararát*tól, a megismert örmény barátoktól nehezen és fájó szívvel vettünk búcsút. A hadifoglyok alapította városból szép emlékekkel

távoztunk. Megnyugtató érzéssel vettük tudomásul, hogy halottaink emlékét még számos éven át megőrzik.

***

A nap hátralevő részében még két program megvalósításra várt. Először is Örményország negyedik legnagyobb, időszámításunk előtt 685-ben létesült ókori városába, a napjainkban már közel 60 ezer lakosú *Ecsmiadzinba (Vagarszapat),* illetve *Armavir tartomány* közigazgatási centrumába siettünk. Egybehangzó vélemény szerint a közös elhatározásunkat nem bántuk meg, hogy az örmény nép vallási és szellemi központjának megtekintésére némi időt szakítottunk. Akár az idelátogató turistákat, minket is lenyűgözött az örmény apostoli ortodox egyház székhelye, egy sor kultikus intézménye.

Ecsmiadzin – az örmény apostoli ortodox egyház székhelye

Kíváncsian és átszellemülten léptük át a IV. század első éveiben épült, hatalmas székesegyház küszöbét. Ez a világ egyik legrégebbi keresztény temploma, amely 303-ban készült el eredeti formájában, amikor Örményország világelsőként lett keresztény állam. Az épületet először 480-ban, másodszor 618-ban, harmadszor 1658-ban jelentősen bővítették, azóta is állagmegóvási hatósági program keretében vigyáz-

nak az épített örökségre. Tudomásunkra jutott az is, hogy az 1944-1947 között a városban dolgozó hadifoglyok, internáltak, politikai elítéltek, amikor szabad mozgásban részesültek, ide jártak imádkozni, hogy az embertelen körülmények túléléséhez lelkierőt nyerjenek itt.

***

Ezsmiadzi 18 km-re van *Jerevántól*, és egyik elővárosának tekintik. Lelkileg feltöltődve érkeztünk a székesfővárosba, ezzel örményországi emlékutunk a jereváni *Charents* utcában a német külképviseleten fejeződött be.

A vadonatúj többszintes rezidencia egyik tárgyalótermében vendéglátónkkal, ***Kiesler Matthias*** nagykövettel találkoztunk és cseréltünk információt a sírlátogatásokkal kapcsolatos megfigyeléseinkről.

A pécsi Német Kör és a csoportunk nevében az elnökasszony a 2 éve diplomáciai szolgálatban lévő nagykövetnek köszönetet mondott, hogy meghívója alapján szerencsésen *Örményországba* érkeztünk és küldetésünknek maradéktalanul eleget tettünk, mert a nagykövetség körültekintő háttérszervezéssel hozzájárult a program sikeres megvalósításához.

A nagykövet kérésére mi is elmondtuk benyomásunkat, és ki-ki a maga módján köszönte meg a felújított temetők gondozását, hálá-

Német Nagykövetség Jerevánban

Találkozó Kiesler Matthias nagykövettel

val emlegették a nagykövetséggel együttműködő civil és nemzetiségi szervezeteket, akik közreműködtek a sírkertek felújításában, megemlékezések szervezésében, a pusztulásra ítélt parcellák emlékhellyé változtatásában, ahol most méltó körülmények közepette a német hadifoglyok mellett magyarok is jelzett tömegsírok földjében aluszszák örök álmukat.

A nagykövet először tőlünk szerzett tudomást arról, hogy az általuk gondozott sírkertekben mintegí 300 magyar hadifogoly van eltemetve. Azóta ígéretünket teljesítettük, a birtokunkba jutott magyar hadifogoly-áldozatok listáját a nagykövet által megadott drótpostacímre elküldtük.

Időhiány miatt kihagyott emlékhelyek, temetők

1.) Leniakán/Gyumri, / az armijanszki 115. sz. főtábor 1474. sz. hadifogolykórház temetője

Koordinátai: 40.778798, 43.836801.

Napjainkban a közel 121 ezer lakosú *Gjoumri* (1990-ig *Leniakan*) Örményország második legnagyobb városa, amely Jerevántól 120 km-

re északnyugatra hegyvidéken, 1509 m tengerszint feletti magasságban helyezkedik el, és *Sírak tartomány* székhelye. A történelmi időkben a helységet a görög telepesek alapították, a középkorban az örmény lázadók központja, akik az arab fennhatóság ellen harcoltak. A legutóbbi névváltozások a XIX. századtól következtek be, először 80 évig *Alekszandropol* (1840-1924), majd *Leninakan* (1924-1990) volt a neve.

A város neve a lágerirodalomban *Leninakan* elnevezéssel vált ismertté. Több ezer német és magyar foglyot dolgoztattak a városban, utat, középületeket, lakóházakat, építettek, ezért hálásak a helyiek. Azonban az 1988-ban bekövetkezett földrengés az építményekben is jelentős kárt okozott.

Ezen a településen állították fel és működtették 1944-1948 között a 1474. sz. hadifogolykórházat. Annak idején több mint száz kilométeres körzetből ideszállított, súlyosan beteg rabokat életmentő kezelésben részesítették. A túlélőktől tudjuk, szakember, gyógyszer és egyéb orvosi eszközök krónikus hiánya miatt sokan a kórházi ágyon gyógyíthatatlan járványos betegségben is elpusztultak.

Az 1474. sz. hadifogolykórház temetője a város délnyugati peremrészén, a *Komszomol utca* végén lévő dombon van. A 15. (Marx) utcai börtön foglyainak munkája révén gondozott maradt a földrengésig. Majd egy évtized elteltével az 1500 négyzetméteres, teljesen elhanyagolt parcellát a *Hetazodum Alapítvány* munkatársai 1998-ban felújították.

A kutatómunkának köszönhetően eddig 370 elhunytat, főleg németet, köztük 40 magyart azonosítottak, nevük ismertté vált.

Antal Zsigmond Zsigmond (Maksa, 1898-1946.12.07.)
Bodó Pál (Csikcsekefalva, 1905.)
Botos Dániel János (Hodász, 1904-1947.03.26.)
Boglyas János János (1900-1947.06.13.)
Vereb András András (Felsőlóc/Felsőzsolca, 1894-1946.08.14.)
Vizhányó János Péter (1922-1947.03.03.)
Grimm János István (Vértesacsa, 1909-1946.01.23.)

Gerő Antal Sándor (1895-1946.04.06.)

Zsadon Lajos Lajos (Budapest,1907-1947.02.17.)

Mikó István János (Fót, 1899-1945.09.28.)

Munkácsi István István (Fegyvernek, 1893-1945.10.11.) altiszt

Kiss Ferenc Ferenc (Budapest, 1913-1945.12.18.)

Krauniseld Samu Samu (1899-1946.03.18.)

Krajcsi Pál Pál (Abony, 1910-1945.05.09.)

Kerekes Gyula Mihály (Kózsa/Pestszentlőrinc, 1902-1946.06.28.) hadnagy

Kaczkó János János (Békéscsaba, 1922-1947.02.02.)

Molnár Pál Pál (Hódmezővásárhely, 1915-1946.10.22.) rendőr

Mészáros József József (1921-1947.05.01.)

Nagy Kálmán Boldizsár (Nemesszentandrás/Buda, 1921 (1908) -1945.09.01.)

Nagy Imre Imre (Kiskunhalas, 1905-1947.07.12.)

Orbán György György (Cegléd/Debrecen, 1907-1946.10.25.) zászlós

Prépost István Mária (1904-1945.12.21.)

Pásztor Mihály Mihály (Gyömrő, 1913-1946.01.13.)

Pukancsik János János (1914-?)

Reider János Antal (Bakonyjákó/Székesfehérvár, 1903-1945.10.09.)

Szekeres Sándor Sándor (Kiskundorozsma, 1920-1946.02.27.)

Szántó István János (Karátföld/Sárfimizdó, 1914-1946.08.31.)

Tresz Lajos Lajos (Nagykőrös/Budapest, 1914-1945.10.16.)

Tóth János János (Hidashollós/Budapest, 1899-(1944.11.12) 1945.08.27. főtörzsőrmester

Török István György (1899-1945.12.11.)

Tárkányi Szücs András József (Hódmezővásárhely, 1914-1947.01.29.)

Fék(i) András Makszim/Miksa (Soltvadkert/Vác, 1893-1947.02.09.) százados

Helle(r) Jaklab Jakab (Bácsbokod,1911-1945.12.17)

dr. Csókási József Ferenc (Szeged, 1915-1945.10.07.)
Czikely Sándor Ferenc (Szentpéter,1911-1946.05.15.)
Csuka Lajos Sándor (Alszopor, 1922-1946.03.21.)
Csipko(e) Péter József (1897-1946.08.07.)
Csotai Béla Béla (1922-1946.11.14.)
Skellecz(sz) Imre Lajos (Sz. Soledmeletna? 1911-1945.10.22.)
Somogyi István Gyula (Diósgyőr/Eger, 1905-1947.02.22).

***2.) Kapan, az armijanszki 115. sz. főtábor egyik lágerrészlegének* temetője**

Koordinátai: 39.230174, 46.611564.

A negyvenötezres lakosú *Kapan* város Örményország déli részén fekvő *Szjounik tartomány* székhelye. Nyugatról az Azerbajdzsánhoz tartozó *Nahicseván* (itt hadifogolytábor működött), keletről Azerbajdzsán határolja, de az utóbbi országgal nincs hivatalos államhatár, mivel itt található a *de facto* független *Hegyi-Karabah Köztársaság.* A tartomány gazdag örmény kulturális örökségekben, köztük például a *Tatevi kolostor.*

1945-1948 között a 115. sz. fő tábor egyik lágerrészlegének ideirányított hadifoglyai ebben a városban a réz-molibden feldolgozó gyárban dolgoztak. Az élők sorából a teljesen legyengült, disztrófiás betegek örökre eltávoztak. Az eddig feltárt lágerokmányok és becsült adatok szerint az örmény hadisírkutatók 167 főről tudnak, akik a 2002-ben a *Hetazodum Alapítvány* által felújított városszéli temetőben vannak elhantolva.

3.) Katschagan, az armijanszki 115. sz. főtábor 8. sz. lágerrészlegének temetője

Koordinátai: 40,962395, 44.611564.

A 115. sz. fő tábor egyik lágerrészlegét 1945-1948 között ezen a településen helyezték el. A hadifoglyok hegyi utat építettek, hegy-

be vájt alagutat fúrtak, amely a *Lori régió* északi és déli területét összeköti össze, napjainkban is használják. Becslések szerint az alagút építésénél elhunyt 5-7 rabot a település határában kialakított sírkertben helyezték örök nyugalomra. A *Hetazodum Alapítvány* 1999-ben a 80 négyzetméteres parcellát felújította.

3.) Arasdajan (ma: Yerashk): az armijanszki 115. sz. főtábor egyik lágerrészlegének temetője

Koordinátai: 39.400375, 44.501070.

Arasdajan, illetve *Yeraskh* az azerbajdzsáni határ mentén terül el. Az itt létrehozott hadifogoly-temető a határvonalon van, és a széles nyilvánosság előtt emiatt elzárták, csak katonai hatósági engedély beszerzésével és meglétével látogatható. 12 nevesített sírjel van, de valójában 110 ember nyugszik itt. A vaskerítésen belül található egy központi fémkereszt, és öt csoport kis kereszt, egyenként 3-3 kereszttel.

4.) Artyk: az armijanszki 115. sz. főtábor egyik lágerrészlegének temetője

Koordinátai: 39.609609, 43.971627.

Az V. században alapított és közel 20 ezer lakosú *Artyka Sírak* tartomány területéhez tartozik. A 115. sz. fő tábor rabjait a közút, a lakóépületek fejlesztésébe vonták be. 1945-1947 között 61-en haltak meg, akiket a település peremén lévő sírkertben hantoltak el. A *Hetazodum Alapítvány* 1998-ben a 1260 négyzetméteres temetőt felújította, amely a város központjában van. A domboldalon kialakított parcella két szinten terül el. Az első szinten örmény keresztet helyeztek el. Felirata: *„Az 1945-1947-ben elhunyt német hadifoglyok emlékére"*. A sírkert két oldalán lépcsőzet vezet fel a második szintre, a legtávolabbi részén egy 3,5 m-es kőkereszt látható, mindkét oldalán a földből kis keresztekből álló csoportok emelkednek ki.

5.) Az armjanszki 115. sz. főtábor halottjai

Az alábbi neveket Varga Lászlóval pontosan nem tudtuk beazonosítani, csak annyit, hogy a 115-ös főlágerhez tartoztak, de konkrét altáborok nincsenek megadva.

Bagosi Sándor János (Nagyszalonta, 1905-1947.12.08.)

Bakonyi József István (Ercsi, 1921-1945.05.22.)

Balla Imre Imre (Budapest, 1922-1945.04.06.)

Bányász István István (Csobaj/Szob, 1897-1945.09.12.) őrvezető

Bányi Dezső Mihály (Simontornya, 1904-1945.10.23.)

Bartholy György (1922-1945.05.13.)

Bazsó Vendel János (Budapest, 1922-1945.04.06.)

Becső József Mihály (Buj, 1895-1945.07.10.)

Benkovics József Gáspár (Csallóköznyék, 1916-1945.12.22.)

Bérczi Pál Pál (Katymár, 1897-1945.07.04.) őrmester

Bogdán Mózes (1912-1945.05.13.)

Bojás János János (Sáregres, 1900-1945.05.13.)

Burián István István (Lőrinci, 1922-1945.05.26./1944.04.29)

Csicsely Sándor Ferenc (Érsekújvár, 1911-1946.01.11.)

Csipka Péter József (Jászszentlászló/Kiskunmajsa, 1897-1946.08.07.)

Csöndes Vendel Vendel (Zalakaros, 1907-1945.08.17.)

Csontos Béla István (Győrzámoly/Budapest, 1912-1947.10.24.) szakaszvezető

Csősz Lajos Pál (Simontelke/Budapest, 1912-1945.08.01.) törzsőrmester

Csótai Béla Béla (Jászárokszállás, 1922-1946.11.14.) őrvezető

Daten Gyula (1901-1946.05.20.)

Demeter György (1900-1945.05.13.)

Dús Gergely Gergely (Nagykőrös, 1891-1945.12.04.) zászlós

Fauszt Ádám József (Mucsi, 1906-1945.02.08.)

Flach János Márton (Budapest, 1910-1945.06.10.)

Gáfrik József Ignác (Budapest, 1926-1945.07.29.)

Ganz Pál Pál (1903-1946.04.05.)

Gera Antal Sándor (1895-1946.04.05.)

Gera Antal Sándor (Makó, 1895-1946.05.06) tizedes

Gerecs József Pál (1912-1945.04.055)

Gresz János János (Erdély, 1906-1945.04.29.)

Gyenesik Károly Károly (Püski, 1904-1946.05.30.)

Hegedüs Antal József (Hajdúböszörmény, 1909-1945.01.30.)

Hengl Ferenc József (Hőgyész, 1908-1945.06.20.)

Hollósy György György (Székesfehérvár, 1912-1946.03.04.) őrmester

Hoppal József József (Budapest, 1924-1945.07.03.)

Hyrozs Antal György (Szécsény/Budafok, 1914-1945.11.24.)

Ivancsó János István (1923-1946.01.10.)

Jancsár András Mihály (Nyíregyháza, 1896-1946.08.18.)

Janecskai András István (Nyíregyháza, 1896-1946.08.18.)

Jani Gergely Péter (Nemeskisfalud, 1886-1945.05.25.) őrvezető

Kacsó Sándor Károly (Felsőcsernáton, 1918-1945.04.15.)

Káldi Egon Hugó (Buda, 1898-1946.02.10.) zászlós

Kanyó Pál Lajos (Maksa, 1897-1946.08.23.)

Kazsoki Károly György (Balatonújhely/Budapest, 1899-1945.07.30.) törzsőrmester

Knap Ferenc József (Vágszentkereszt, 1913-1945.05.14.)

Kocsi Tibor György (Nagymajtény, 1920-1948.02.22.)

Koricsánszki Tibor Gyula (Budapest/Törökbálint, 1888-1945.12.18.) százados

Kovács Jenő György (Királyegyháza, 1901-1946.01.08.)

Kovács István István (1905-1956.05.25.)

Kovacsics János Sándor (Vörösberény/Enying, 1899-1945.09.20.)

Krejcz József Antal (Tótvázsony,1909-1945.02.25.)

Kroniscfeli Samu Samu (Sopron,1899-1946.03.18.)
Leitner István István (1921-1945.09.01.) őrmester
Lender Andor András (Budapest, 1922-1945.07.11.)
Lévi István József (Ráckeve, 1894-1945.07.08.)
Lőrincz János Lajos (Kecső,1914-1947.10.04.)
Lucz János Ádám (Szárász, 1922-1945.09.24.)
Luders József Manfréd (Upor/Szentendre,1919-1946.04.28.) őrvezető
Majthényi Károly, Károly (Sümeg, 1919-1946.01.03.) zászlós
Márton Ferenc Gyula (Torja, 1912-1945.06.30.)
Máté Imre János (Martonos, 1903-1945.04.26.)
Megyes Béla Auguszt (1895-1945.04.26.) törzsőrmester
Méhes Béla Ágoston (Hatvan, 1896-1945.08.04.) törzsőrmester
Mehlmann Antal Antal (Németország, 1909-1945.09.22.)
Mészáros József Lajos (Szombathely, 1921-1945.09.28.) tizedes
Nemecsek Sándor (1913-1945.05.15.)
Németh György György (Dorog, 1897-1945.05.06.)
Nitsch György Mátyás (1926-1946.02.03.)
Nyilas József Mihály (Visznek, 1921-1947.03.21.)
Omnhausz Mátyás György (Sajósárvár, 1911-1945.09.24.)
Osváth Bertalan József (Tiszagyulaháza, 1901-1945.07.28.)
Pati Imre Imre (Ráckeresztúr, 1908-1945.12.19.)
Pekárcsik János János (Magyarkeszi/Nagyvejke, 1914-1946.08.31.)
Pesti Béla István (Salgótarján/Dorog, 1906-1945.07.21.)
Póliska József Mihály (Koncháza, 1909-1945.10.31.)
Pór Antal Sándor (Esztergom/Felsőgalla, 1892-1946.03.12.) főhadnagy
Rosztoczky Sándor (1901-1945.05.17.)
Runa Frank Pál (1920-1945.06.14.)
Stiekel Konrád Ádám (Darány, 1910-1945.11.29.)
Strobl Ádám György (Muhi,1906-1946.01.28.)

Szilágyi Ferenc Imre (Magyargyepes1924-1946.10.16.)
Szöllősi Pál Pál (Nyíregyháza, 1922-1946.05.09.) zászlós
Szóró János János (Jászberény, 1900-1946.06.29.) őrvezető
Turai Pál István (Szászrégen, 1899-1946.02.24.) zászlós
Ungi Valter György (Budapest, 1909-1945.12.02.) altiszt
V. Csikos István István (Vezseny, 1922-1947.08.03.)
Vágvölgyi József István (Gáborjánháza/Szentgyörgyvölgy, 1917-1947.06.29.)
Vernicz János József (1922-1945.04.05.)
Vigh György Mihály (Dunapentele/Herceghalom, 1898-1945.09.04.)
Visek János János (1901-1945.04.05.)
Weiss József Lőrinc (Csánk, 1911-1945.12.24.)

A több mint 300 magyar áldozat névsorának pontosításában sokat segített egyik csoporttársunk, ***Varga László*** (Balmazújváros) katonai hagyományőrző, aki a rögös kutatóutat velünk járta be.

A rendszerváltás előtt a temető sírköveit a helyiek beépítették lakóházaikba, istállóikba. Néhány idős még emlékszik az egykori barakkokra, a foglyok sanyarú életére, a magyar foglyok szorgalmára.

Azonban a rendszerváltás után a Kaukázus vadregényes tájain eddig feltárt 16 lágertemető Németország kormányának köszönhetően új arculatot kapott. A többször említett *Hetazodum Alapítvány* vállalta magára a II. világháború 1605 áldozata sírjainak méltó megóvását. A több helyen parkosítva, fákkal, virágokkal, rendszeresen lekaszált fűszőnyeggel, néhol virágokkal gazdagítva álló megemlékezési helyek vonzzák az idelátogatókat, köztük voltunk mi is, hogy virágot helyezzünk el egy ima kíséretében.

№	**Örményország, település (régi és új neve), Főtábor, részleg száma**	**Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető**	**Halottak száma**
1	115. sz. főtábor: 1. sz. részleg (Jerevan)	Arabkir (Jereván), Kanaker GESZ, „Aluminsztroj"	330, ebből **59 magyar**
2	115. sz. főtábor: 2. sz. részleg (Amamlu/Spitak)	Amanlu, Spitaki körzet, cukorgyár	178, ebből **22 magyar**
3	115. sz. főtábor, 3. sz. részleg (Szevan/ Varszer)	Varszer, Szevani körzet	154, ebből **63 magyar**
4	115. sz. főtábor: 5. sz. részleg (Elar/Abovján)	Elar délnyugati része, Kotajkszki körzet	97, ebből **10 magyar**
5	115. sz. főtábor: 6. sz. részleg (Tahirov/Mertsavan)	Jereván, Tairov-telep nyugati peremkerülete	45, ebből **33 magyar**
6	115. sz. főtábor: 8. sz. részleg, Jereván (Sengavit) – a Razdan folyó mellett	Jereván, Ragaszték Gyár Kacsagan, Kirovakani körzet (Dzora GESZ)	9, ebből **1 magyar**
7	115. sz. főtábor: 9. sz. részleg (Jerevan/Noragavit)	Jerevan, Sztálini kerület, vegyipari és gyógyszergyár Noragavit – Vegyi gyár mellett	11, ebből **1 magyar**
8	115. sz. főtábor: 10. sz. részleg (Kirovakan/Vanadzor)	1 km-re északra Kirovakantól (Vanadzortól)	61, ebből **5 magyar**
9	115. sz. főtábor: 0. részleg Ararat	Ararat	37, ebből **8 magyar**
10	Leninakan/Gyumri/Kjümri 424. sz. hadifogoly kórház	Leninakan délnyugati peremkerülete	370, ebből **40 magyar**
11	Leninákán/Gyumri, 1474/0. sz. ORB munkatábor	---	---
12	115. sz. főtábor, 0. sz. részleg Arasdajan/Yereaskh/Nakhijevan,	Arasdajan/Yereaskh/ Nakhijevan	110 fő
13	115. sz. főtábor: 0. sz. részleg Artyk	Artyk	61 fő
14	115. sz. főtábor: 0. sz. részleg, Kapan	Kapan	167 fő
15	115. főtábor, 8. sz. részleg Katschagan/Kacsagan	Katschagan/Kacsagan	7 fő
16	115. sz. főtábor: 0. sz. részleg Artyik	Artyik	61 fő
17	Armjanszk, 115. sz. főtábor: 0. sz. részleg	A részlegek nincsenek megadva	**91 magyar**
		Összesen:	1698 fő, ebből **333 magyar**

KAZAHSZTÁN

„Ó, édes Jézusom,
Alázatos szívvel kérlek Téged,
Feleségemnek és családomnak
Add meg a mindennapi kenyeret.
Erőt, egészséget, békességet és szeretetett,

Bocsásd meg nekik vétkeiket
és mentsd meg őket minden bajtól és veszedelemtől.
Engem pedig szabadíts ki e nehéz rabságból.
Hogy családommal együtt dicsőíthessem
a te szent felségedet.
Ámen.

(Bendász István, Ó, édes Jézusom...,
Karaganda, 1949-1955.)

NUR-SZULTANBAN

Jerevánból a világ kilencedik legnagyobb területű országába, a több mint 12 millió lakosú *Kazahsztánba* (*Kazakisztán, Kazahföld, Kazah Köztársaság*), annak új fővárosába, *Nur-Sultanba*[242] (Korábban *Asztana)),* több mint három órát repültünk. Áthaladtunk *Azerbajdzsán,* a *Kaszpi-tenger,* és a részlegesen kiszáradt *Aral-tó* fölött.

Így érkeztünk az ország dinamikusan fejlődő új fővárosába, ahol már számos futurisztikus épület, felhőkarcoló, impozáns szálloda és más középület köti le az idelátogatók figyelmét.[243]

---

[242] 2019. március 20-án a kazak parlament egyhangúlag úgy határozott, hogy Asztana nevű főváros a *Nur-Szultan* nevet vette fel a lemondott államelnök, ***Nurszultan Nazarbajev*** tiszteletére. Kazahsztán függetlensége óta itt – a *Celinograd* helyén, a hatalmas sztyeppe közepén, az *Isim folyó* partján modern épületekkel létesített, lenyügöző város született, amelynek a lakossága több mint 800 ezer fő. *Almati* – a régi főváros – után az ország legnépesebb városa. Érdekes, hogy a várost nem a kazahok, hanem az oroszok alapították 1830-as években *Akmolinszk* néven. Az oroszosítás csúcsidőszaka Hruscsov- és a Brezsnyev-korszakra esik, amikor a szovjet pártfőtitkárok által kezdeményezett észak-kazahsztáni szűzföld-program központja lett. Ebben az időszakban – a kommunista párt felhívására – Kazahföld nagyobb településein több mint két millióan érkeztek és telepedtek le.
1994-től *Celinográdról* átnevezett *Akmola* 1997-ben az ország új fővárosa lett, 1998-ban kapta *Asztana* nevét. Fővárossá nyilvánítása az északi részen előre törekvő további oroszosítási és irredenta törekvések megerősödését végérvényesen meggátolta és leállította. A főváros a közel húsz év alatt az ország dübörgő gazdaságának tükre is. Kazahsztán manapság Oroszország után a térség leggazdagabb országa, hiszen kőlajban, aranyban, szénben, különböző ásványikincsekben stb. bővelkedik. A világ buzatermelő és exportáló országai között a harmadik helyen vezet (előtte van Kanada, Oroszország).

[243] 2017. július 1-jén kutatócsoportunk Kazahsztán fővárosába érkezett és folytatuk az emlékutunkat.

Nur-Szultan jelképe: Bayterek-torony

Kazakisztán legfiatalabb települése, fővárosa sztyeppére épült, az államfő rendelete értelmében a várost övező síkvidéken folyamatos az erdőtelepítés, a zöld övezet kialakítása. A repülőtérről előre leszervezett autóbusszal érkeztünk a végtelen sztyepéből kinövekedett, modern város központjába, amely látnivalók sokaságában bővelkedik.

***

Ismerkedés a titokzatos Kazahsztánnal. A városnéző barangolás idején ***Attila*** hun király (375-454) nagyméretű szobra is felkeltette kíváncsiságomat, amely bölcs és kedvelt vezérként ábrázolja alakját. A kazahok nagyra becsülik a hunok királyát.

A kísérőnk ***dr.Arajlim Muszagalijeva,*** a Nur-Sultani Nemzeti Egyetem történészprofesszora elmesélte, hogy a 13. században a mongol birodalom alá tartozó kazahok egy része hősként tisztelte ***Batu*** kánt (1205-1255), aki példaképének tartotta ***Attila*** hun királyt világhódító eszméinek megvalósításában. Sajnálatát fejezte ki, hogy

Batu kán volt a magyarországi tatárjárás fővezére, aki 1241.április 11-12-én Muhi mellett a mongoljaival döntő vereséget mért ***IV. Béla király*** seregére, pusztulást okozó csapatai felbecsülhetetlen károkat okoztak országunknak is. A történelmi eszmecserét azzal zártuk le, hogy a magyarok elszánt ellenállása miatt mégsem tudta elfogni, térde kényszeríteni a magyar királyt és adófizetésre kényszeríteni az ország népét. Mint ismeretes, Batu kán a legyőzött népeket, így a kazahokat is befogadta, lehetőséget adott nekik a csatában dicsőséget szerezni maguknak, úgy, hogy előretolt seregtestként saját zászlójuk alatt harcolhattak, így a zsákmányból is eképpen részesülhettek.

Attila hun király szobra, Nur-Szultanban

Az *Oasis* szálloda halljában csoportunkat az asztanai idegenvezetőink szeretettel fogadták. Még az est folyamán megismerkedtünk a felkészült, ismert tudósasszonyokkal:

dr. Arajlim Muszagalijeva (Арайлым Мусагалиева), a Nur-Sultani Nemzeti Egyetem történészprofesszora (az Aral melletti Argün törzsből való, neves GULÁG-kutató),

dr. Muszabekova Róza (Роза Мусабекова) irodalomtörténész (kazakisztáni *madjar törzsből* származik) a GULÁG-ra elhurcolt írók sorsa a kutatási területe). Elmondása szerint édesapja a *madjarok törzséből* való, ősei a kazahsztáni *Torgaj vidékén* élnek a *Sarikopa-tó* körül. A madjarok törzsi konföderációban élnek az *Argün-törzsel.* Róza apja is az *Argün-törzsből* választott feleséget.

dr. Szandibajev Ulbolszin (Улболсын Сандыбаева) filozófus (szintén a kazakisztáni *madjar törzsből* származik, a GULÁG-megtorlások és áldozatok rendszer-elméletével, a lágerbeli túlélés lehetőségével foglalkozik).

Távolba szakadt rokonként viszonyultak hozzánk. Szóba kerültek az ismertebb türk eredetű a magyar és a kazah nyelvben is használatos, azonos jelentésű szavak: *anne/anya, ata/atya, arok/árok, arpa/árpa, balta, bicska, elma/alma, kendi/kend, Pazar/bazár, sakal/szakáll, sator/sátor, zseb stb.* Például a *Karcag* szó – pusztai rókát jelent türk nyelven. Éjfélbe nyúló beszélgetés során emberközelbe hozták azt a titokzatos Kazahsztánt, amely a világ kilencedik legnagyobb területű – tengerpart nélküli – országa, melynek népessége 18 millió fölött van.

Az itt élő népeknek a közel 60 % kazah, akik főleg *szunita iszlám vallásúak* és a *türk eredetű közép-ázsiai népcsoporthoz* tartoznak. Ezt főleg azzal magyarázták, hogy a X. században Kazahföld déli része a *szeldzsuk török birodalomhoz,* a XIII. században *Dzsingisz kán birodalma* alá tartozott.

A kazah nemzeti ébredés első mérföldköveként jelölik meg a XV. századot, amikor megalakult a *Kazah Kánság.* Közös kazah törzsi összefogással kivédték a *kalmükök* területhódítását és 1730-1750 között az *orosz cártól* kérték és megkapták a védelmet jelentő *protektorátust.*

Függetlenségüket nem tudták megtartani, mert a XIX. század derekától a *cári birodalom* a Kazahföldet teljesen bekebelezte.

***

Kazahsztán a bolsevikok uralma alatt. 1920-tól a bolsevikok uralma következett, amely erősen megtizedelte kazahsztán népét is. Annyi engedményhez jutottak, hogy *Kirgiz ASZSZK,* majd 1925-től *Kazah ASZSZK* néven a *Szovjet-Oroszország* gyarmata lett.

A sztálini erőteljes „tisztogatás" idején, 1936-tól 1991-ig a *Szovjetunió* tagköztársasága volt.

A kommunista diktatúra sok másként gondolkodó kazah értelmiségi halálát okozta. Az ellenálló, tiltakozó (az atomkísérleti telep Szemipalatyinszkba /ma: Szemi/ való telepítés, az erőteljes oroszosítás, a szűzföld-program stb. miatt), szabadságjogokat követelő kazahokat helyben a legnagyobb szovjet munkatáborokba internálták.

A szovjeturalom utolsó napjaiban is fokozódott az elégedetlenség a moszkvai kommunista rezsim népelnyomó politikája miatt.

Katahsztán közigazgatási területeinek beosztása

***

Független ország, dübörgő gazdaság, jogbiztonságban élő népek. Az 1991.december 16-án megtörtént függetlenség kikiáltá-

sa után ***Nurszultan Abisuli Nazarbajev***[244] lett évtizedeken át az ország elnöke (elnöki köztársaság). Az elnök indítványára az ország csatlakozott *a Független Államok Közösségéhez (FÁK),* majd 2010. július 1-jétől *vámuniót alkot Oroszországgal és Fehéroroszországgal.*

A kazah gazdaság húzó ágazata az olajipar. Az elnök megnyitotta az ország kapuját a külföldi befektetők előtt is, egyre több nagyvállalat és kisebb cég telepedik le az országban, valamennyien hozzájárulnak a gazdaság felvirágoztatásához és a jól fizető munkahelyek kialakításához.

A szívesen fogadott országok közül kiemelten barátként viszonyulnak Magyarországhoz, hiszen évek óta Kazahsztánnal stratégiai partnerek, kétoldalú kapcsolataik igen intenzíven alakulnak. A politikai, kulturális, gazdasági egyéb kapcsolataik is kiemelkedően jók.[245]

A két ország közötti akadálymentes együttműködésről többek között ott-tartózkodásunk idején győződtünk meg, melynek egyik fő koordinátora Magyarország asztanai nagykövetsége, melynek 2015-től ***dr. Baranyi András***[246] nagykövet a vezetője. Gondoskodó szervezésének köszönhető, hogy kutatóutunk alkalmával találkozhattunk a *kazakisztáni madjar törzsből* származó kutató és törté-

---

[244] ***Nurszultan Abisuli Nazarbajev*** (Csemolgan, 1940.július 6.) 2019.március 19-én lemondását jelentette be Kazahsztán történetének mindeddig egyetlen elnöke, aki a tisztséget 28 éven át, 1991.december 16.-2019.március 20. között töltötte be. A 79 éves politikus megtartotta pártelnöki tisztségét a kormányzó Nur Otan pártban, és továbbra is a biztonsági tanács elnöke marad, (utóbbit törvény írja elő). Szintén a törvény értelmében élete végéig a Nemzet Vezetője (Елбасы) is marad, ami számára széles jogköröket biztosít. 2019.március 20-tól ***Kaszim-Zsomart Tokajev*** (Almati, 1953.május 17.) Kazahsztán új, megválasztott elnöke. Megbízása 5 évre szól.

[245] Magyarország Nagykövetsége Asztana. Kétoldalú kapcsolatok: Kazahsztán. Tárolt változat: https://asztana.mfa.gov.hu/page/ketoldalu-kapcsolatok-kazahsztan (2019. augusztus 11.)

[246] ***dr. Baranyi András*** 2015-2019-ben Magyarország nagykövete *Kazahsztánban, Kirgizisztánban* és *Tádzsikisztánban.* 2019-től Külgazdasági és Külügyminisztérium Keleti kapcsolatok fejlesztéséért felelős helyettes államtitkár.

nész hölgyekkel (erről már fentebb tettem említést), számunkra tartalmas programot biztosítottak.

A diplomatáktól kimerítő információt kaptunk a Közép-Ázsia hatalmas országáról, a 18 milliót jóval meghaladó lakosságáról. Felhivták a figyelmünket a számottevőbb népcsoportokra is: az ország lakosságának 25 % orosz, 2 % fölött van az ukrán és az üzbég. A tatár, ujgur és a német népcsoport számaránya 1,5 % tehető.

A rendszerváltásnak köszönhetően a kazahok aránya a népességen belül növekszik, míg a betelepült oroszok és ukránok száma csökken. A Szovjetunió felbomlása után legjelentősebb az orosz nemzetiségűek visszaszorulása, a kiváltságaik elvesztése miatt folyamatos az Oroszországba való visszatelepülésük.

Figyelemfelkeltő a lakosság felekezeti megoszlása is. A szunita iszlám vallásúak döntő többségén kívül az orosz ortodox/pravoszláv 34 %, a protestáns és katolikus 2%, és az egyéb felekezetűek 7 % tesz ki.

A pécsi Német Kör tagjait is tájékoztatták az országban élő etnikai németekről, akik a XIX. század végétől kerültek Kazahföldre. Az Almati ***Pododprigora Júlia***[247] történész által készített táblázat szerint:

1897-ben 7 049 német telepes található Kazahsztánban.

1939-ben már 92 571-re nőtt a számuk.

A II. világháború idején ***Sztálin*** kezdeményezésére, ***L. Berija*** koordinálásával a „kollektív hűtlenséggel" megbélyegzett volgai németek, többek között Kazahsztánba történő áttelepítésének a következménye volt a német nemzetiségű lakosság növekedése. 1959-ben pedig 659 751 német főből mintegy 500 000-en beszéltek anyanyel-

[247] *Немцы Казахстана: мост между Астаной и Берлином. Материалы международной научно-практической конференции (г.Астана, 5-7 октября 2015),* (Németek Kazahsztánban: híd Asztana és Berlin között. 2015.október 5-7-ben Asztanában megrendezett nemzetközi tudományos-gyakorlati konferencia anyagai.) Almata: AOOHK „Vozrozsgyennyije, 2015.171.

vükön. A kazahsztáni németek száma a szovjet korszakban nőtt, bár 1989-re jelentős részük eloroszosodott.

A németek jelentős számban a következő régiókban éltek 1970-ben[248]*:*

№	Város, megye	Német lakosság, fő	Német lakosság, %
1	Karaganda	146 000	9
2	Celinograd	100 000	13
3	Kusztanaj	90 000	10
4	Kokcsetav	75 000	13
5	Pavlodar	73 000	11
6	Dzsambul	66 000	8
7	Almati	52 000	7
8	Szemipalatyinszk	47 000	7
9	Csimkent	46 000	4
10	Észak-Kazahsztán	38 000	7
11	Talgi-Kurganszk	35 000	6
12	Aktyubinszk	31 000	6
13	Kelet-Kazahsztán megye	22 000	3
14	Turgaj	11 000	5
	Összesen:	**832 000**	----

A *Szovjetunió* felbomlása, a „vasfüggöny" lebontása után a függetlenné vált *Kazahsztánból* 1999-2014 között 800 ezer etnikai német *Németországba* költözött. A nagy kivándorlási hullámot követően Kazahsztánban 180 ezren maradtak és a kisebbségbarát politika értelmében megbecsült kazah állampolgárok. Manapság a kivándorolt és a szülőföldön maradott állampolgárok a két ország között a népi diplomáciában élő hidat képeznek.[249]

Az etnikai németek kulturális központja *Almati*, zászlóshajója az itteni, 1999-ben alapított Kazah-Német Egyetem és a Kazahsztáni Német Egyesületek „Újjászületés" (Возрождение/ Vozrozs-

[248] Gyóni Gábor 2011: Németek a történelmi Oroszországban. *OroszVilág,* 06/06. http://oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=2078 (2019. augusztus 10.)

[249] *Немцы Казахстана 2015:* 8.

gyennyije) Szövetsége,[250] amelynek 67 ezer aktivistája van. A németországi Goethe-Institut volontőrei *Nur-Sultanban, Karagandiban, Pavlodarban, Kosztanéban* és *Uszty-Kamenegorszkban* oktató-központokat, könyvtári olvasótermeket működtetnek[251], amely nagymértékben elősegíti a német nyelv hatékonyabb elsajátítását.

Az itteni német és más nemzetiségű katolikusok életében a 2001. szeptember 22-25-ei dátumhoz[252] történelmi jelentőségű esemény fűződik. A köztársasági elnök meghívására ***II. János Pál*** pápa látogatást tett Kazahsztán fővárosába. Többek között a GULÁG-táboraiban szenvedett és elhunyt foglyok emlékművénél imát mondott. Találkozott mintegy 50 ezer katolikussal, akik hozzájárulnak az ország közjavához. ***II. János Pál*** pápa anyanyelvükön köszöntötte a németeket, lengyeleket, kazahokat és a jelen lévő kazahsztáni magyarokat[253] is.

***

Bevándorló magyarok és őshonos kazakisztáni madjar törzs Kazahföldön. Az 1989-es hivatalos népszámlálás adatai alapján a Szovjetunióhoz tartozó Kazahsztánban 683 magyar él[254], akik különböző időszakban, történelmi hullámban kerültek Kazahsztánba.[255]

---

[250] *Немцы Казахстана 2015:* 11.

[251] *Немцы Казахстана 2015:* 21.

[252] https://www.magyarkurir.hu/hirek/ii-janos-pal-papa-kazahsztani-apostoli-latogatasarol, (2019. augusztus 13.)

[253] Az asztanai pápai szentmisén jelen volt Kazahsztáni Magyarok Kulturális Szövetségének küldöttsége, ***Leskó László*** elnök vezetésével.

[254] Dupka György 1994: *A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján /1910-től napjainkig/.* In: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990). Szerkesztette: Kovacsik József. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 171.

[255] Frank Miklós 2002.: Magyarok Kazahsztánban. *Életünk.* Május/5. Tárolt változat: http://www.magyar-misszio.de/eletunk/2002maj.pdf, (2019.augusztus 11.)

1.) Az első hullámot az I. világháború hadifoglyai képezték, akiket a bolsevik forradalom szabadított ki a börtönlágerekből. Haza azonban nem térhettek, helyben letelepedési engedélyt kaptak és dolgozhattak, családot alapíthattak. Ezek gyermekei a 70 és 80 évesek még megélték a Szovjetunió felbomlását. Soraikból került ki az első olyan csoport, amely 1992-ben Magyarországra tett látogatást.

2.) A második legnagyobb utánpótlás a II. világháború hadifoglyai voltak, akik 1943-1945 körül kerültek kazah földre. Ezeknek egy részét (mint 10-25 évre elítélt háborús bűnöst) a lágerbörtönből való szabadulásuk után, sosem engedték haza, örökös száműzetés lett a sorsuk, melybe sokan beletörődtek. Ők is megcsaládosodtak, bekövetkezett halálukig ittmaradtak.

3.) A harmadik hullámot a málenkij robotra hurcolt magyar és német internáltak képviselik.

4.) A negyedik hullám a Szovjetunió összeomlásáig tartott, ide főként a Kárpátalja egykori lakóiból kerültek ki. Azok, akik 1938-1941-ben Kárpátaljáról a Szovjetunóba szöktek, őket magyar és német kémeknek nyilvánítva 3-tól 15 évig terjedő szabadságvesztésre, kényszermunkára ítélték. A 1944. után az erőszakos szovjetizálás és tisztogatás következtében, mint szovjetellenes elemek is idekerültek, gyarapították a GULÁG-rabok népes táborát. Ugyancsak a IV. hullámhoz tartoznak az 56-os magyar forradalom harcosai, akik Kazahsztán zárt területeire kerültek.

5.) Az ötödik hullám a függetlenné vált Kazahsztánt célozta meg és máig tart, melynek képviselői főleg kárpátaljai emberek, akik s már szabad akaratukból lettek kazah állampolgárok és jutottak szakmai felkészültségük folytán jól fizető állásokhoz, illetve különböző kis- és középvállalatokat alapítottak és sikeresen működtetnek. Ezek a magyar családból származó betelepültek már egyes településeken baráti köröket, klubokat, egyesületeket vasárnapi iskolákat is létrehoztak.

Kuriózumként jegyzem meg, hogy az ország északkeleti részén – szétszórt, laza településformákon – a 2000 családból álló *kazakisztáni madjar törzs* képviselőivel is találkoztunk, bár nyelvük már kazah és szunnita iszlám vallásúak. A magyar kutatók közül legutóbb a személyesen ismert ***Bíró András Zsolt***[256] végzett az 1300-1800 éve itt élő *Torgaji madjarok* körében genetikai (Y-kromoszómás) vizsgálatokat. Nagy vitát kiváltó egyik publikációja szerint a *madjar törzs* legközelebbi rokona a Kárpát-medencébe vándorolt magyarság. Vagyis a génmarkerek kontrollcsoportokkal történt összehasonlító vizsgálatai alapján az alföldi magyarsággal állnak legközelebbi genetikai kapcsolatban. A XX. század végén, illetve a XXI. század elején értesültek a madjar törzsbeliek, hogy nincsennek egyedül a nagyvilágban, most már ők is tudják, hogy a legközelebbi vérrokonaik a nyugatra vándo-

Egy torgaji madjar család körében Kizbel településen
Az első sorban jobbról a második ***Bíró András Zsolt***
(A fotó forrása: www.kurultaj.hu)

[256] Fogarasy Attila 2009: Magyar-madjar rokonság. *Vörösvári Újság* online, 9/11. Tárolt változat: http://pilisvorosvar.hu/vorosvariujsag-regi/2009/szeptember/11.php

rolt magyarok. A hivatalos kapcsolatfelvétel 2007. július 4-8. között történt meg, amikor *Arkalikban* megrendezték a *Kurultájt*, illetve a *magyar törzsi gyűlést*, amelyen ***Bíró András Zsolt*** humánbiológus, antropológus által vezetett magyar küldöttség is részt vett.

Ezt követően mindkét fél vezetői megállapodást kötöttek a hagyományok és népi kulturális értékek kölcsönös megőrzéséről.

Azóta a kazakisztáni madjar törzsi vezetők által létrehozott Nagy Sztyepp Alapítvány (*Torgaj, Szaga*) és a Magyar-Turán Alapítvány (*Kunszentmiklós, Bösztörpuszta, Bugac* stb.) közösen szervezi a két turáni testvérnép kulturális, hagyományőrző kapcsolatok fejlesztését, kölcsönösen részt vesznek a meghirdetett fontosabb programokon, a tömegeket vonzó *Kurultáj* rendezvényein.[257]

I. MAGYAR FOGLYOK A GUPVI TÁBOROKBAN

A kazah történész barátaink eddig feltárt adatainak ismeretében szembesültünk azzal a lehangoló ténnyel, hogy a Kazahföldre elhurcolt hadifoglyok, internáltak számát tekintve mi, magyarok a harmadik helyen állunk a németek és a japánok után. Kazahföld hatalmas területén 1941-1950 között mintegy 15 GUPVI lágert állítottak fel. Ebből 4-et a Karagandi területen működtettek. Számos tábor még felkutatásra vár. Ezekben a lágerekben több ezer magyar hadifoglyot helyeztek el,[258] akik az ágazati minisztériumokhoz tartozó különböző munkahelyeken (szénbányászatban, ipari és útépítésben, mezőgazdaságban stb.) dolgoztak.[259]

[257] http://kurultaj.hu/category/madjarok/page/2/(2019. augusztus 13.)
[258] Varga Éva Mária, Korotajev (szerk.) 2006: 368.
[259] Varga Éva Mária, Korotajev (szerk.) 2006: 240.

Az utóbbi évtizedekben az orosz és a kazah történetírás, illetve szakmai kutatás – főleg ***L. V. Mihejeva***[260], ***R. K. Bekmahabetov***[261], ***A. S. Altajev***[262], ***B. O. Zsanguttin***[263] publikációira gondolok – egyik témája lett a hadifoglyok kazahsztáni sorsa. A Kazahföldön raboskodó magyar hadifoglyokkal érdemben ***N. O. Dulatbekov***[264] karagandai történész 2013-ban kiadott orosz-kazah-angol nyelvű könyvében foglalkozott, aki az idevonatkozó moszkvai és a kazahsztáni levéltári anyagokat is feldolgozta, a figyelemre méltó, forrásértékű adatokat is megosztja a könyv olvasóval. A kiadvány *Mellékletében* orosz nyelven közreadja 1075 magyar hadifogoly névsorát (a születési évszámot és a hadifogoly nemzetiségét, katonai ragját is feltünteti, köztük 77 zsidó munkaszolgálatos van), akik a karagandi területen felállított 99.sz. Szpasszki GUPVI lágerekben tartózkodtak 1941-1950 között. *(Lásd a függelékben).*

A már fentebb említett ***Muszagalijeva Arajlim Szabitovna, Muszabekova Roza Madenietovna,*** szerzőpáros általunk lett megkérve, hogy írják meg a *„Magyar hadifoglyok a kazahsztáni GUPVI táborokban"* című tanulmányt. Azóta a dolgozatot magyarul is közreadtuk ***dr. Lengyel Sándor*** fordításában a Szolyvai Emlékpark-

---

[260] Mihejeva, L. V. 2007: *Idegen hadifoglyok és internáltak Közép-Kazahsztánban a XX. században (1941-1950 között),* a kandidátusi disszertáció szerzői absztrakja: 07.00.02. Karagandi, 30.

[261] Bekmahabetov, R. K. 2014: *Hadifoglyok Kazahsztán területén.* Kosztanaj: a kazah köztársaság belügyminisztériumának Kosztanaji Akadémiája. 166.

[262] Altajev, A.S., Zsanguttin, B.O. 2006: *GUPVI: hadifoglyok és internáltak Kazahsztán területén (1939-1951)*: segédkönyv 3 r.-ben. Almati, Abaj Kazah Nemzeti Pedagógiai Egyetem. 1.r. 104.; Altajev, A. S. 2005: *A II. világháború történelmének aktuális problémái // „Mi a győzelmet közel hoztuk, ahogy tudtuk"*: a Győzelem 60. évfordulója tiszteletére rendezett tudományos-gyakorlati konferencia anyaga. Almata, Abaj KazNPE. 14-18.

[263] Zsangutin, B.O. 2008: *GUPVI: hadifoglyok és internáltak Kazahsztán területén (1941-1951).* Haza történelme. 2/107-114.

[264] Dulatbekov, Nurdan O. 2013: *Vengerszkije vojennoplennije v karagandinszkij oblasztyi* /Magyar hadifoglyok a Karagandai területen. Karaganda: RIO „Bolasak-Baszpa". 248.

bizottság legutóbbi konferenciakötetében.[265] A kutatók véleménye szerint a kazahsztáni levéltárakban (pl. *a Kazah Köztársaság Elnöki Levéltárában, a Karaganda Megyei Állami Levéltárban, a Zsezkazgan*[266] *Városi Állami Levéltárban, Akmola Megyei Állami Levéltárban*) jelentős dokumentumhalmaz gyűlt össze a hadifoglyokról, de ezek közül nem mindegyiket oldották fel, ami azt jelenti, hogy a jövőben ebben a kutatási irányban sok még a tennivaló.

Az említett publikációkból ismertté vált, hogy a Kazahsztán területén megalakult táborok többsége Közép-Kazahsztánban található. A Karaganda, Akmola és *Zsezkazgan* ércfeldolgozó vállalatoknál tapasztalható munkaerőhiány arra késztette a szovjet államot, hogy a régióban intézkedjen a politikai fogvatartottak büntetésének letöltéséről, a végkimerülésig dolgoztatták a GUPVI és a GULÁG táborokban a rabokat.

A hadifoglyok között az elhalálozások aránya magas volt. Kétségtelen, hogy a hadifoglyok különböző betegségekben haltak meg. A betegség és a halál okozói közül említhető a barakkok télre való felkészületlensége, a fűtés, az élelmezés, az egészségügyi ellátás stb. hiánya. A tábori személyzet a kiutalt anyagi javakat már a felállítás idején elpazarolták, ellopták. A foglyok számára a munka utáni pihenés feltételei nem voltak biztosítva – a fogvatartottak a barakkokban csupasz priccsen pihentek. Az egészséges és a beteg hadifoglyokat – akiket kemény munkára kényszerítettek – együtt tartották, egymást fertőzték meg. Számos lágerkonyhában élelmiszerlopásra derült fény, a barakkokban szenny volt, a vizet a tűzoltó tárolókból merítették. Az elhunytak többsége tuberkulózisban és disztrófi-

[265] Dupka György, Zubánics László (szerk.) 2018: *„Nevük élni fog nemzedékről nemzedékre..." Múltidézés a Kárpát-medencében: szovjet katonai megtorlás, GULAG- es GUPVI-táborok, áldozatok, emlékhelyek.* Nemzetközi emlékkonferencia, Beregszász, 2017. november 17. Az emlékkonferencia anyagai. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 165-207.

[266] Zsezkazgan, korábbi nevén 1992-ig *Dzsezkazgan.*

ában (végelgyengülésben) szenvedett. A fertőző betegségek elterjedését gyógyszerek hiánya is okozta.

A táborokban kevés volt szakorvos, sőt a középfokú káder, de még alkalmazott személyzet sem volt biztosítva. A legtöbben krónikus tüdőbajban, szívbetegségben és maláriában szenvedtek. A bányában dolgozva számos hadifogoly kapott mérgezést az arzént is tartalmazó érc miatt, ez okozta többeknek a halálát.

Az elhalálozott személyekről készült diagnózisok szerint: gyakori volt a disztrófia, diftéria, tuberkulózis (tbc) és egyéb betegség.

Összefoglalva a fentieket, megállapítható, hogy a Kazahsztán irattáraiban fellelhető dokumentumok kétségtelenül fontos forrást jelentenek a külföldi, köztük a magyar hadifoglyok itt tartózkodása történetének szempontjából.

A hadifogolytáborok kazahsztáni jegyzéke, ahol magyar foglyok is tartózkodtak 1941–1955 között

№	Kazahsztán, Kazah SZSZK	Az NKVD GUPVI 1941-1955 közt működő tábor megnevezése, száma, részlege[267]	Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető helye	Eltemetett hadifoglyok /internáltak eddig ismert adatai
1	Pahta-Aral	29. sz. főtábor, 2. sz. részleg	Aral-tó környéke „Iljics" munkástelepülés, Iljicsi körzet	54
2	Pahta-Aral	29. sz. főtábor, 4. sz. részleg	Aral -tó környéke „Iljics" munkástelepülés, Iljicsi körzet	1
3	Dzsezkazgan/ Zsezkazgan	39. sz. főtábor, 0. sz. részleg	Dzsezkazgan/Zsezkazgan, 2.temető	44/3
4	Alma-Ata	40. sz. főtábor	Alma-Ata	1
5	Alma-Ata	40. sz. főtábor, 7. részleg	Alma-Ata, Kaganovicsi kerület	7
6	Ust-Kamenegorszk	45. sz. főtábor	Ust-Kamenegorszk/ Öszkemen	62
7	Akmolinszk	330. sz. főtábor	Akmolinszk (Celinográd, Asztana, Nur-Szultán)	73
8	Akmolinszk	330. sz. főtábor 1. részleg	Akmolinszk	18
9	Akmolinszk, 2. részleg	330. sz. főtábor	Ugolnij, Dzselombat bánya	2
10	Akmolinszk	330. sz. főtábor 3. részleg	Bogumbaj, Sztálini körzet	3
11	Taskumir	364. sz. főtábor 5. részleg	Taskumir	24
12	Zsezkazgani/ Dzsezkazgan	39. sz. főtábor	Zsezkazgan/Dzsezkazgan	42
13	Zsezkazgan/ Dzsezkazgan	502. sz. főtábor	Zsezkazgan/Dzsezkazgan	
14	1054. kórház		Scsucsjinszk, Kokcsetavi körzet	38
			Összesen:	**369/10**

~~A 99. sz. főtábor,~~ ahol magyar foglyok is tartózkodtak 1941–1955 között

[267] A jegyzéket a Hadifogoly – és Internáltügyi Főparancsnokság levéltári irataiban található adatok alapján állítottuk össze (RGVA, f. 1p).

№	Kazahsztán, Kazah SZSZK	Az NKVD GUPVI 1941–1955 közt működő 99. főtábor részlege[268]	Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető helye	Eltemetett hadifoglyok /internáltak eddig ismert adatai
1	Szpaszo-zavodi	99. sz. főtábor:	Szpaszk/Szpaszozavod	74
2		1. részleg	Szpaszk, Lenini körzet, Karagandai terület	37/10
3		2. részleg	Szpaszk, B. Mihajlovka, Lenini körzet, Karagandai terület	1
4		4. részleg	Szpaszk, Kirov-Ugoly bánya, Kirovi körzet, Karagandai terület	2
5		5. részleg	Szpaszk, 6. sz. Sahti-telep, Kirovi körzet, Karagandai terület	5
6		6. részleg	Szpaszk, Kosztyenko bánya, Kirovi körzet, Karagandai terület 99/5 Kosztenko bánya – csak messziről megnéztük	1
7		7-10-16. részleg	Szpaszk, Sztálini kerület, Karagandai terület	2
8		8. részleg	Szpaszk, 5. sz. bánya, Prisahtyinszki/Kirovi körzet, Karagandai kerület	3
9		11. részleg	Szpaszk, 6. sz. bánya, kirovi körzet, Karagandai kerület	3
10		12. részleg	Szpaszk, A 2. sz. téglagyár telepének környéke, Lenin körzet, karagandai terület	1
11		15. részleg	Szpaszk, Dubrovka, Prisahtyinszki körzet, 6. sz. bánya, Kirovi körzet karagandai terület	1
12		21. részleg	Szpaszk, Dzsalambet, Akmolinszki terület	2
			Összesen:	132/10

1.) A Karagandi területi Szpasszk (Szpaszo-zavod) 99. sz. táborának temetőjében

[268] A jegyzéket a Hadifogoly – és Internáltügyi Főparancsnokság levéltári irataiban található adatok alapján állítottuk össze (RGVA, f. 1.p).

Az NKVD moszkvai vetősége a Szpasszki 99. sz. hadifogolytábor[269] elődjét 1941. júliusában Karagandi területen, a Karlag szpasszki részlegének bázisán szervezte meg. Koordinátai: GPS hossz: 49 5425. GPS szél: 73 2812. *Karaganditól* 45 km-re keleti irányban diszlokálták, ahol Szpasszkban rézolvasztó műveket üzemeltették. Ennek a vállalatnak az 1917-es bolsevik forradalom előtt egy angol cég volt az alapító-tulajdonosa. Az államosítás után katonailag védett stratégiai objektumként kezelték. A második világháború idején, először *szpaszo-zavodi táborként* emlegették, amelynek csupán egy lágerrészlege volt és közvetlenül a SZU MVD GUPVI parancsnoksága alá tartozott. Majd a láger 1944-ben az UMVD Karagandi terület közigazgatása alá került. Ekkor vette kezdetét a tábor bővítése, termelési lágerrészlegeket hoztak létre. Hadifogoly-kontingesét a karagandi szénmedence bányaipari vállalataiban alkalmazták. A Szpasszk lágerrészlegeibe átirányított, bányamunkára már alkalmatlan, legyengült foglyokat a mezőgazdaságban dolgoztatták, pontosabban 400-450 hektáron gazdálkodtak, főleg szemesterményeket, zöldséget termesztettek, állattartással és kézműiparral foglalkoztak stb. A leépült emberek egészségügyi felügyeletére, felépülésére, fizikai és mentális felerősödésére lehetőséget biztosítottak. Majd a gazdaságban előállított kalóriagazdag élelemmel feltáplált foglyokat 1948 végén az MVD sztyeppei lágerébe irányították át.

A kimutatások szerint a szpasszki 99. sz. táborban 1943. december 5-én 1944 főt (közte 40 magyar), 1945. április 4-ei állapot szerint 14 100 főt, majd a kibővített 24 lágerrészlegében 1947-1948-as években 30 ezer hadifoglyot és internált civilt tartottak fogva és dolgoztattak fegyveres őrizet alatt.

[269] Dulatbekov, Nurdan O. 2013: 83-87.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a szpasszki 99. sz. tábor parancsnoka ***Hohlov*** alezredes, az operatív ügyek helyettese ***Gajvoronszkij*** kapitány, a termelési ügyek helyettese ***Nyesztyerov*** alhadnagy, a politikai ügyek helyettese ***Kozlov*** alezredes volt.

A tábor 1950.július 15-én befejezte működését és anyagi bázisát a SZU MVD Peszcsanij lágerének adták át.[270]

***

A 99. sz. tábor lágertemetőjében. Az M-36-os Jekatyerinburg-Alma-Ata nemzetközi út mentén, felkerestük[271] a Szpasszk község határában elterülő, egykori 99. sz. tábor temetőjét, ahol 5152 hadifogoly, internált és politikai rab van elhantolva, köztük német, japán, román, osztrák, lengyel, olasz, finn, ukrán, cseh, szlovák, magyar és más nemzet fiai, lányai alusszák örök álmukat. Azonban a sztyepei, a lugovói és a peszcsannai lágerek foglyai is itt leltek örök nyugalomra.

Az egykori 99. sz. tábor területe, jelenleg a kazahsztán egyik katonai egységének bázisa

[270] Dulatbekov, Nurdan O. 2013: 83-87.

[271] 2017. július 2-án.

A sirkerttől néhány kilométerre terül el az egykori tábor, amelyet az ötvenes évek végén felszámolták. Jelenleg a kazah katonai egység zárt területe. Táblák jelzik, hogy szigorúan tilos a katonai objektumot megközelíteni.

A Szovjetunió összeomlása után a következő országok, országrészek és népcsoportok állítottak emlékművet a szpasszki temetőben.

№	Ország, országrész, népcsoport
1	Azerbajdzsán
2	Belorusszia (2014)
3	Csecsenek és Ingusok
4	Észtország
5	Finnország (1994)
6	Franciaország (1994)
7	Grúzia
8	Izrael
9	Japán (1992)
10	Balkárok, cserkeszek, karacsájok (Karacsáj-Cserkesz Autonóm Köztársaság, észak Kaukázus, Oroszország)
11	Kazahsztán
12	Kirgízia
13	Korea
14	Lengyelország
15	Lettország
16	Litvánia
17	Magyarország
18	Moldva, Besszarábia és észak Bukovina
19	Németország (1995)
20	Olaszország (1994)
21	Örményország
22	Oroszország
23	Románia
24	Spanyolország
25	Szlovákia
26	Ukrajna

2015-ben a „Kék divízióban" szolgált olasz és litván hadifoglyok emlékét is megörökítették.

Külön emlékművet emeltek a sztálini megtorlásban részesült Kazahsztán központjában élt orosz állampolgároknak. Azóta to-

Emlékművek az egykori 99. sz. főtábor temetőjében

vábbi országok, köztük Magyarország, Ukrajna, Oroszország, Izrael, Lengyelország, Litvánia, Örményország, Románia, Csehország is létesített emlékművet honfitársainak, akik embertelen körülmények között raboskodtak, éh- és fagyhalál és különböző járványos betegségek következtében haltak meg.

Magyar hadifoglyok és civil internáltak emlékműve

Volt politikai foglyok emlékoszlopa a temető bejáratánál

2004-ben felavatták a különböző nemzetiségekhez tartozó volt politikai foglyok emlékoszlopát. 2013-tól a nemzetközi emléksírkertet állami védelem alá helyezték.[272]

***

Csoportunk megemlékezést tartott magyar hadifoglyok és civil internáltak emlékművénél. Imát mondtunk és megkoszorúztuk a magyar emlékoszlopot, amelynek felállítását Magyarország Nur-Szultanban működő nagykövetsége kezdeményezte. A velünk emlékező ***dr. Baranyi András*** nagykövet becslése szerint mintegy 25 ezer magyar katona és civil raboskodott a kazahsztáni GUPVI lágerekben és a GULÁG büntetőtáborokban. A Kazahsztánba akkreditált nagykövetségek képviselői minden névben egy közösen meghatározott időpontban koszorúzással egybekötött megemlékezést tartanak.

Csoportkép a szpasszki 99. sz. tábor
felújított sírkertjében a magyar áldozatok emlékére emelt emlékoszlopnál

***

[272] Абдулин, А. (Гл. ред.) 2008: *Караганда. Карагандинская область: Энциклопедия.* Алма-Ата: Атамура.

Az MNL OL[273] adatai szerint a 99. sz. tábort nyugodtan nevezhetjük megsemmisítő haláltábornak is, hiszen, ha az elhalálozási arányszámokat összevetjük a többi kazah láger vesztességeivel, itt haltak meg a legtöbben.

A fogságba esett és idehurcolt magyar rabok közül az elhunytak több mint fele ebben a temetőben nyugszik. Pl. a somogyszentpáli ***Fábián Jánost*** az 5638-as számú sírban helyezték el. A legidősebb 68 évesen, a legfiatalabb 21 évesen hunyt el.

A halottak névsorában egy nőt is felfedeztünk: ***Huszár Heléna*** 60 éves budapesti lakos neve is ott olvasható.

A 99 sz. tábor eddig ismert magyar halottjai:

Akkerman József József (1909-1941.12.22.) honvéd

Bábik Gyula Menyhért (Tordaméc,1914-1948.07.18.) őrvezető

Bánusz Ferenc Ferenc (Mánfa,1911-99/5 Szpaszo-Zavod,1946.07.23.) honvéd

Bőröndi Sándor Mihály (Pestszentimre, 1915-1942.12.13.) honvéd

Császár Imre István (Kéthely/Horvátkút,1909-1942.11.08.) honvéd

Dávid Ferenc Ferenc (Szelestyehuta, 1917-1948.01.05.)

Demeter Károly József (Rafajnaújfalu,1919-1944.10.04.) honvéd

Deninger Károly József (1919-1943.05.10.) honvéd

Fábián János János (Pusztakovácsi/Somogyszentpál, 1907-1942.11.08.) honvéd

Farkas Vince József (Felsőhideghegy/Somogyszentpál, 1918-1942.06.21.) honvéd

Farkas Vince József (1916-1942.07.21.) honvéd

Gattyán György Márton (Budapest/Rákosszentmihály, 1908-1941.12.28.) honvéd

[273] https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/

Gelencsér József József (Újpest/Csepel,1919-1942.09.11.) honvéd

Goldberger Válter (Bécs,1924-1945.09.23.) honvéd

Gombár Pál Iván (Kiskőrös/Budapest,1915-1943.01.02.) honvéd

Graner Adolf János (Ercsi,1878-1942.11.05.)

Grünfeld Ferenc Sándor (Nyírbogdány/Budapest, 1919-1942.06.21.) honvéd

Grünhut Dezső Károly (Komló,1919-1945.08.22.) honvéd

Hajg Gabriel (Berkesd,1908-1945.09.27.) honvéd

Hang Gabriel József (Berkesd,1908-1945.09.27.) honvéd

Hanzsély József József (Budafok,1909-1941.12.22.) honvéd

Heileingeiner Max Ferenc (Ausztria/Csepel,1919-1945.09.22.) honvéd

Himmelberg Valter Frank (Bécs,1924-1945.09.25.) honvéd

Horváth Ferenc Ferenc (1911-1945.05.15.)

Horváth Imre István (Balatonfenyves/Kutas,1912-1946.01.12.) honvéd

Huszár Heléna Sándor (Máramarossziget/Budapest, 1886-1946.05.25.)

Kácser Pál Simon (Pereg,1901-1947.07.20.) honvéd

Kalófelső Viktor Viktor (Csobád,1916-1943.05.13.) honvéd

Kirschner Henrik Hernrik (Mórágy,1907-1945.09.15.) honvéd

Kiss Ferenc József (Tiszalök/Nyíregyháza, 1906-1946.04.11.) honvéd

Kiszely Mihály Mihály (Aszód/Hévízgyörk,1911-1942.05.13.) honvéd

Kolompár János Jákob (Budapest/Taskent,1878-1942.10.21.)

Kolozsi János János (1913-1942.10.16.) honvéd

Kónya Ferenc Miklós (Nyírbátor,1911-1941.09.30.) honvéd

Kretz Pál András (Pesthidegkút,1913-1945.10.14.) honvéd

Ladányi László József (1915-1942.06.12.) honvéd

Ladányi László József (Nyíregyháza,1915-1942.06.12.) honvéd

Lázok Károly Károly (Tornova,1920-1945.04.22.) honvéd

Lévai Lajos Rezső (Sajószentpéter/Rudolftelep, 1920-1943.09.02.) honvéd

Lipp Kárl Ferenc (Holics,1902-1945.09.21.) honvéd

Lukács Béla János (Sajóbesenyő/Tarna,1902-1947.08.04.) őrvezető

Mayer Ludvig József (Budapest,1912-1942.07.07.) honvéd

Nicsinger Géza Mátyás (Hegyeshalom,1927-1948.03.04.) honvéd

Obereszt Antal (1918-1945.08.13.)

Onda József Lukács (Mogyoróska,1914-1943.02.03.) honvéd

Pálfi Zsigmond Ludvig (Nagyvárad/Berekböszörmény, 1915-1942.07.26.) honvéd

Pálfi Zsigmond Ludvig (1915-1942.07.26.) honvéd

Papp János Henrik (1908-1945.08.28.) honvéd

Papp János (1908-1945.08.28.) honvéd

Papp János Henrik (1915-1945.08.28.) honvéd

Penderik Mihály Mihály (Egyházasdengele,1918-1942.08.22.) őrvezető

Présel Vendel Ádám (Felsőpusztafa,1918-1942.06.09.) honvéd

Rincsán György János (Tiszaalpár,1917-1942.06.21.) honvéd

Ropcsó György János (Lakitelek,1917-1942.06.21.) honvéd

Schmitt Henrik Henrik (Hidas/Bátaapáti,1925-1946.03.26.) honvéd

Schwarcz Miklós Ferenc (Szabolcs/Nyírjákó,1905-1945.09.05.) honvéd

Sikő Mihály József (Miskolc,1904-1944.10.07.) honvéd

Stark Herbert (1897-1945.08.11.)

Sterk Herbert Lőrinc (1897-1945.08.11.)

Szarvas Mihály György (Mócs,1919-1945.08.28.) honvéd

Szarvas Mihály György (Magy,1919-1945.08.28.) honvéd

Szeberényi László János (Kisterenye,1913-1942.03.14.) honvéd

Szentpéteri János János (Nagyrozvágy,1919-1942.01.12.) honvéd
Tarlósi János János (Tápiószecső,1913-1942.10.16.) honvéd
Töröc Alecsandru Joszif (Lungsor,1899-1942.07.19.) honvéd
Tóth Lajos Lajos (Sorokpolány,1914-1942.08.31.) őrvezető
Tőzsér Béla Balázs (Árokszállás,1910-1946.01.29.) őrvezető
Túri Elek János (Nagyrákó,1903-1945.03.29.) őrvezető
Túri Károly János (Monor,1916-1942.10.01.) honvéd
Váradi János János (Kelemér/Szalóc,1901-1945.08.17.) honvéd
Venzel Imre Ignác (Nádudvar,1918-1942.07.27.) honvéd
Vona György József (Szemlak,1910-1946.12.22.) honvéd
Vibling János János (Budapest/Epöl,1914-1945.12.21.) honvéd.

***

A 99 sz. GUPVI tábor GULÁG lágerré való átszervezése. A túlélőktől és az itteni adatközlőktől tudjuk, hogy a 99. sz. GUPVI tábort a foglyok repatriálása után, 1948-ban GULÁG-os férfi és női börtönlágeré nyilvánították és a Karlaghoz csatolták. Az itteni kényszermunkások hétköznapjait, itt szerzett élményeit ***Szak István*** politikai elítélt lágernaplója külön fejezetben[274] örökítette meg. Ebből idézünk néhány sort, és a börtönlágerről készített rajzát is lentebb közöljük. A krónikás leírása szerint a hatalmas GULÁG táborban *„közel negyven barakk és ház volt a területén. (...) Ezeket az épületeket még az angolok építették, amikor az 1928-as évek előtt itt voltak. Itt, Szpasszkban rézolvasztójuk volt. Ami rézércet kibányásztak Dzsezkazganban, azt ideszállították teveháton kiolvasztani, ami pedig ide 650 kilométerre van. (...) Az új láger az angol telep helyén a második világháború alatt lett felállítva, hadifoglyok részére. És most, 1948 nyarán adták át az elítélt rabok számára. Amikor az első rabszállítmányok megérkez-*

[274] Szak István év nélkül: 163-222.

tek, voltak itt még német, olasz és román hadifoglyok. Csak szeptember első napjában szállították el az utolsó hadifogoly-transzportot."

A lágernapló szerzője ennek a börtönlágernek volt egy darabig lakója, a 329 sz., majd „Zs-731" -es számot viselte. A barakktól számítva, mintegy 4 kilométernyire egy 3 km hosszú duzzasztógátat építettek és a mezőgazdasági munkálatokban is részt vettek, napi 9-10 órát kellett dolgozni silány koszton. 1949. július elején már több mint 18 000 ember volt a lágerben. Mint írja *„A nagy halálozás tovább tartott, sőt fokozódott. Volt olyan nap, amikor 70-80 ember halt meg a kórház területén. Így halt meg a szegény* ***Bánfay János*** *bácsi is 1949. június 27-én (...) Bánfay János bácsi volt a második halott, amióta itt voltam Szpasszkban. 1949. április első felében a 22 éves székesfehérvári* ***Horváth Zoltán*** *halt meg tüdőbajban."* Nemsokára a kórházban mellette fekvő ***Gyimesi János,*** majd az alföldi származású ***Takács Gyula*** szintén tüdőbajban, míg ***Pfeifer Márton, Széll János*** járványos betegségben halt meg. Becslése szerint ezidőtájt 200-250-en voltak magyarok a lá-

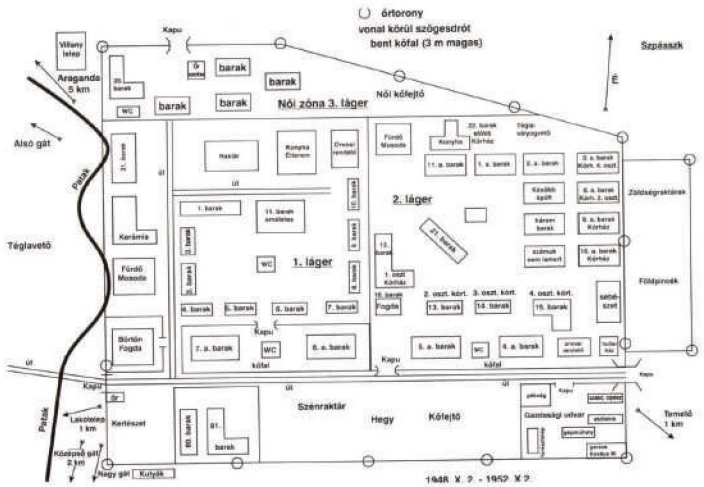

Szak István *alaprajza a szpasszki GULÁG-táborról*

gerben. A területét három részre osztották az 1. számú férfi munkásláger, a 2.számú kórháztábor és a 3.számú női munkásláger volt. *„A szpásszki láger rendeltetés szerint feljavító-rokkant lágernek számított. Sajnos azonban nem feljavított, hanem lerontott, és nem annyira munkásutánpótlást jelentett, mint a szaporodó sírgödrök lágerét"* – jegyzi meg keserűen. *„Elég sokan voltak magyarok Kárpátaljáról. Voltak papok is, akik szintén el voltak ítélve."* Szak Istvánt négy év múltán szállították át a „haláltáborból" az Aktász börtönlágerbe.

2.) Dzsezkazgan/Zsezkazgan, 39. sz. tábor

A 39. sz. tábort Karagandi területen, a *Zsezkazganban* (Dzsezkazganban) ideiglenesen létezett 502. számú láger bázisán 1945-ben szervezték meg[275]. Koordinátai: GPS hossz: 47 7863. GPS szél: 67 7010. Ide kerültek a távol-keleti japán hadsereg hadifoglyai. 1945-ben már 1 474 főt tartottak nyilván. A lágerközpont a városi vasútállomástól lévő *Novij Dzsezkazganban* diszlokált. A *„Kazmedsztroj"* tröszt által biztosított, különböző távolságokban lévő épületekben három lágerrészleg működött, ahol 5 ezer főt őriztek.

Az 1. és a 2. sz. lágerrészleget a vasútállomástól 5 km-re lévő *Novij Zsezkazganban* állították fel. Az 5 ezer férőhelyes egyszintes barakkokat félig földbe vájták, a falait helyi sztyeppei kőből építették fel. A belső termet kétszintes ágyakkal látták el. A láger területén kialakított 300 ágyas barakk-kórházban rendelő és patika is volt. Közelében fürdő, mosoda, víztorony, pékség, étterem, konyha és egyéb irodák sorakoztak.

A szigorított börtönláger lakóit olyan háborús bűnökkel vádolták meg, akik az egységük katonájaként a szovjet állampolgárokkal, par-

[275] Dulatbekov, Nurdan O. 2013: 93-95.

Zsezgazgan/Dzsezkazgan, Sztyeplaghoz tartozó kengiri szabadtéri emlékmúzeum-komplexum területén a GULÁG rabtelepeire hurcolt magyar áldozatok emlékére emlékoszlopot állított a Szovjetunióban volt magyar politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete (SZORAKÉSZ) 2019 szeptemberben ***Menczer Erzsébet*** *elnök szervezésben*
Fotó: ***Roza Muszabekova***

tizánokkal szemben különböző atrocitásokat követhettek el, illetve a büntető alakulatoknál, a felderítőknél, kémelhárítóknál szolgáltak.

Az 1. és a 2. sz. lágerrészlegben 1945 és 1948 között 9261 rab fordult meg. Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 39. tábor parancsnoka ***Kalinyin*** őrnagy, az operatív ügyek helyettese ***Szalihov*** őrnagy, a termelési ügyek helyettese ***Percsenko***, a politikai ügyek helyettese ***Ultanbajev*** alezredes volt.

A 39. főtábort 1948. április 2-án számolták fel. Az 1339 fős kontingensét a karagandai 99. sz. NKVD/MVD hadifogoly-főtáborba szállították át.

Az MNL OL[276] adatai szerint közel félezer magyar hadifogoly is a bűntetőtáborba került, az embertelen körülményeket túlélő

[276] https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/

honfitársainkat 1946 szeptembere és 1947 novembere között kisebb-nagyobb csoportokban hazaküldték. Például a szerencsés túlélők között volt a budapesti ***Baranyai Béla*** a „pesti utcáról" 1945. január 24-én hazafelé menet került „szovjet fogságba". *„Budapesten, a Bethlen Gábor utcában mellém toppant két tatárképű szovjet katona, és fegyverrel egy közeledő, civilekből álló csoportba kényszerített. (...) gyalogútba indítottak az alábbi útvonalon: Baross tér-Kerepesi út-Sashalom-Mátyásföld-Cinkota-Kistarcsa-Gödöllő. (...) Állítólag már 20 000 fogoly tartózkodott ott. Február 10-én kezdődött a bevagonírozás, aminek a vége a sztalinoi 6. és 13. tábor, majd a dzsezkazgani büntetőláger (Kazahsztán) lett."*[277]

Az 1945-1947-ben meglévő sírkertben az eltemetettek száma 250 német, japán, magyar és más nemzetiségű katona. Feltűnő, hogy a 26 magyar halottból 16-an 1947-ben haltak meg járványos betegségben. A legidősebb 1907-es, a legfiatalabb 1924-es születésű. Megjegyzem, hogy a közreadott listából 5-en elhalálozásuk előtt a dzsezkazgani 39. sz. lágerből más hadifogolytáborba kerültek (Herszoni 418. sz. Hdf tábor/2 fő: ***Bíró Zoltán*** és ***Vida János***, Pudozs 447. sz. Hdf. tábor/1 fő: ***Hiz Benedek***, Orszk 260/4 sz. tábor/1 fő: ***Jakab Rudolf*** és a Novográd-Volinszk 5953 Hdf kórház/1 fő: ***Torcsi Imre***) és annak temetőjében leltek végső nyugalomra.

A 39 sz. főtábor eddig ismert magyar halottai:

Bendek József Antal (Gyula,1922-1947.01.11.) honvéd

Bíró Zoltán András (?/Tésény,1921-1945.10.22.) tizedes

Burka József János (Kiskunfélegyháza/Budapest, 1919-1947.06.19.) őrvezető

Gajdos Tamás Pál (Sajó-Arnót/Pápa,1918-1947.10.11.) szakaszvezető

Gallai Máté József (Eperjes,1910-1947.03.10.) honvéd

[277] Baranyai Béla 1993: Budapest: *A pesti utcáról szovjet fogságba*. In: HH 1993/1.

Gunykó József József (Somogy vm.,1911-1946.12.08.) honvéd

Hiz Benedek Benedek (Tótvázsony,1908-1945.11.27.) honvéd

Jakab Rudolf Ferenc (Holtmaros,1915-1944.12.23.) honvéd

Juhász Nagy Lajos János (Kiskunmajsa,1920-1946.11.19.) tizedes

Kovács Imre István (Zagyvarékás/Pesthidegkút, 1914-1947.11.12.) őrvezető

Kugler János Ilona (Dévaványa/Újiráz,1907-1947.08.07.) honvéd

Lévai András András (Ófehértó,1919-1947.09.27.) honvéd

Molnár Béla Béla (Pomáz/Budapest,1908-1946.11.13.) honvéd

Ördög József József (Oszlop/Komárom,1905-1946.11.24.) honvéd

Sáfrány László József (Serényfalva,1924-1947.05.06.)

Seres Sándor István (Alpár,1918-1947.08.04.) szakaszvezető

Szalai János Bertalan (Kisújszállás/Kenderes,1921-1947.03.18.) honvéd

Szappan Pál Károly (Mátraszőlős/Budapest,1908-1947.01.20.) honvéd

Szekeres József József (Csemő/Füle,1916-1947.07.01.) honvéd

Szkálosy János János (Borsodnádas,1908-1947.11.18.) őrmester

Torcsi Imre Ferenc (Hete,1911-1945.08.18.) honvéd

Tóth József Sándor (Gérce/Budapest,1918-1947.02.02.)

Varga János István (Csongrád/Budapest,1912-1947.04.10.) őrvezető

Varga István Lajos (Tuson/Nagyvárad,1921-1947.07.31.) szakaszvezető

Vida János András (Szegvár,1921-1945.10.23.) tizedes

Zatovics György Sándor (Bakonyszentkirály,1920-1947.08.28.) honvéd.

3.) A dzsezkazgani/zsezkazgani 502. sz. tábor

Az 502. sz. tábort az NKVD *Karagandi területen* lévő egyik lágerrészlegének *(Zsezkazgani (Kengir-Novij Dzsezkazgan)* bázisán szervezték meg.

A jóvátételi munkára a kelet-európai régiókból internált civilek ORB „vegyes-lágerében" a férfiak és a nők a *Kazmedsztroj tröszt* munkásai voltak. Az 1945. április 22-ei keltezésű nyilvántartásban 1640 internáltat említenek, köztük 123 nőt. A kontingens nemzetiségi megoszlása szerint: 998 német, 640 lengyel, 1 román, 1 osztrák.

Az MNL OL[278] adatai szerint ***Pogány Imre*** (Kecskemét, 1905) őrmester és ***Leb Henri*** (Budapest 1920) internált neve is az 502. sz. tábor nyilvántartásában található, az utóbbi 1945. július 7-én távozott, míg a kecskeméti őrmester majd 1948. augusztus 12-én már egy másik lágerből térhetett haza.

1945. október 1-jén a koncentrációs tábort felszámolták, a rabok egy részét Németországba repatriálták, a másik részét más lágerbe átirányították.[279]

***

Dzsezkazganban a GUPVI hadifogolytábor mellett szigorúan őrzött GULÁG börtönlágert is működtettek, lakói között számos magyar rab volt, akik itt töltötték le büntetésüket, majd többen örökös száműzetésbe mentek, kevesen élték túl a fogság éveit. 1947. december 26. és 1948. szeptember 20. között a szerencsés túlélők között volt ***Szak István,*** aki sémát is készített a dzsezkazgani börtönlágerről.

A volt leventét 1947. december 26-án a dzsezkazgani rézbányák vidékére vitték, 650 km-re van Karaganditól délnyugatra, az 1.számú lágerbe került. Itt *„sokan elpusztultak Dzsezkazgan rézbányáiban,*

[278] https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/

[279] Dulatbekov, Nurdan O. 2013: 88.

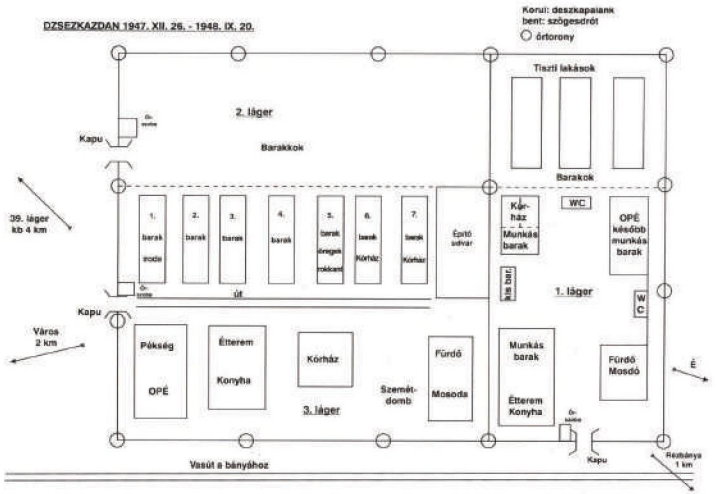

Szak István rajza a Dzsezkazgani/Zsezkazgani GULÁG börtöntáborról

vagy igen rövid életük lett az ott összeszedett végzetes betegségek miatt." A 12 barakkot kitevő lágerben négyezer ember volt. A katorgára elítéltek között volt ***Szak István,*** az ózdi ***Tóth István,*** a pestkörnyéki ***Csányi József.*** A közel 8 kilométert kitevő oda-vissza gyaloglással ingáztak a láger és a munkahely között. Időközben két társa, ***Hadzsi Emil*** és ***Hosszú Márton*** is visszaadta lelkét a teremtőjének és meghalt. 1948. szeptember 20-án legyengült etápjával újra a karabasi elosztó táborba került, innét pár nap múlva Szpásszkba átirányították.

4.) Az akmolai (Akmolinszk, 2019-től Nur-Szultan) 330. sz. tábor

Az akmolai 330. sz. tábort 1945 augusztusában állították fel Akmolai területen, amelyhez 5 lágerrészleg tartozott.[280] Koordinátai: GPS

[280] Dulatbekov, Nurdan O. 2013: 89-90.

hossz: 51 1667. GPS szél: 71 4333. Az 1. sz. lágerrészleg, koordinátai: GPS hossz: 51 1798. GPS szél: 71 4466.

A tábor felszámolásáig itt megfordult 4356 fős kontingensét, köztük a nyugaton legyőzött hadseregek 2647, a japán hadsereg 1709 hadifoglyát a *Sztalino-Magnyitogorszki országút* nagy szabású építkezésein, a *„Kazzolota" tröszt* és a *Petropavlovszki TEC* termelési egységeiben dolgoztatták. *Végelgyengülésben 291 fő halt meg.*

Az MNL OL[281] adatbázisa szerint itt is több száz magyar került a lágerbe, A központi tábort és részlegeit 1947 októberében számolták fel. Akkor összesen 1753 főt repatriáltak – ebből 960 „nyugatit" és 793 „keletit" szállítottak haza. A visszatartott 2304 hadifoglyot a 99. sz. táborban helyezték el.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 330. sz. főtábor parancsnoka ***Konsztantinov*** főhadnagy, az operatív ügyek helyettese ***Pavlenko*** alezredes, a termelési ügyek helyettese ***Liszenko***, a politikai ügyek helyettese ***Ivanov*** kapitány volt.

A magyar hadifoglyokból 10-en az ukrajnai 22. sz. FPPL szambori gyűjtő és elosztótáborból, egy fő Verjovka/Makejevka 1040 sz. munkászászlóaljból, és egy fő a szorai 331.sz. hadifogoly lágerből került az aktyubinszki 330. sz. táborba.

A többi magyar katona harcközben esett fogságba a keleti fronton. 1943-ban 21, 1944-ben 2, 1945-ben 11, 1946-ban 28, 1947-ben 2, és 1948-ban 1 fő halt meg. A lágerben elhunytak között két magyar nő nevét is felfedeztük. Az egyik temesvári születésű, Aradra való lakos, ***Czárth Anna*** (1919), a másik krasznabéltelki ***Schmied Mária*** (1921). Mindketten 1054 sz. hadifogoly kórházban fejezték be életüket és az akmolinszki munkászászlóalj temetőjében, a 130. számú sírban nyugszanak.

[281] https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/

Akmolinszk, a GULÁG-GUPVI rabok egyik elosztó- és munkáltató központja, sok magyar ember életének utolsó állomása, nyughelye

Az *akmolai* 330. sz. táborhoz tartozó 1054 sz. rabkórházban 49 magyar honvéd hunyt el gyógyíthatatlan betegségben, akiket *Scsucsinszk* határában lévő kazah temető mellett, külön kialakított parcellában helyeztek örök nyugalomra. További 20 fő az *akmolai:* 330. sz. tábor 1., 2., 3. és 6. sz. részleg sírkertjének 1-4. sz. parcellájában van eltemetve (a 4. parcellában kb. 100 halott van).

A 330. sz. tábor eddig ismert magyar halottai:

Babarczi Ferenc Kálmán (Mezőőrs,1912-1945.11.22.) honvéd

Baksai Vilmos (?1916-1943.09.04.) őrmester

Balan Ignác (?1907-1943.06.12.)

Balog Ignác (Tarnalelesz, 1908-1943.06.12.) tizedes

Balogh Ferenc Mihály (Zamárdi/Balatonzamárdi, 1910-1944.09.06.) szakaszvezető

Bata István András (Szeged/Szentes, 1914-1946.03.12.) tizedes

Batka András András (Jászberény, 1907-1945.11.06.) honvéd

Boldizsár Dénes Dénes (Zágon, 1925-1947.09.01.) honvéd

Bukó Sándor Sándor (Jászfényszaru, 1910-1946.03.10.) honvéd

Csopák Mihály (?, 1915-1943.07.04.) honvéd

Csulyok Péter (felsőpakony, 1907-1943.08.11.) honvéd

Czárth Anna Frank (Temesvár/Arad, 1919-1945.08.26.)

Dányi János (?, 1920-1943.05.30.) honvéd

Demeter László (?, 1900-1943.06.27.) honvéd

Derecskei János Ferenc (Bodrogkisfalud, 1900 1946.03.05.) honvéd,

Dombi János (?, 1920-1943.05.30.) honvéd

Fájer József (Egerbakta, 1926-1946.04.16.) honvéd

Francz Albert Ferenc (Borsi/Csíkszereda, 1914-1946.11.13.) honvéd

Gál Miklós Mihály (Lajosmizse, 1900-1946.08.09.) honvéd

Gazda József György (Szerencs, 1909-1946.03.03.) honvéd

Gedei Ignác Ignác (Jászárokszállás/Adács, 1910-1906.05.01.) honvéd

Gömöri László István (Csobád, 1920-1945.12.03.) honvéd

Gutmayer Sándor (?, 1918-1943.05.27.) honvéd

Csopák Mihály (?, 1915-1943.07.04.) honvéd

Gyarmati Lajos (?, 1917-1943.06.07.) honvéd

Hejsz Mátyás (?, 1905-1943.06.24.) honvéd

Hrechuss László Mátyás (Trencsén/Esztergom, 1918-1946.03.20.) őrvezető

Hubai Sándor (?, 1905-1943.08.06.) honvéd

Izer Ferenc Jénos (Zalaszántó, 1909-1945.11.27.) honvéd

Józsa Ervin Ödön (Vargony/Kürt, 1925-1946.05.23.) honvéd

Juhász Gábor József (Enying/Berhida, 1924-1946.02.22.) honvéd

Kelemen Lajos Julián (Vámospércs, 1909-1945.11.23.) honvéd

Kertai Károly (?, 1912-1943.07.21.) honvéd

Kocsis Lajos Lajos (Nagykölcs, 1904-1946.02.11.) honvéd

Kovács János János (Ógyalla, 1921-1946.09.26.) szakaszvezető

Kovács István István (Rigyác/Zala, 1919-1946.05.07.) honvéd

Kovács István István (Zajk, 1920-1946.05.07.) honvéd

Kovács Ferenc József (Sormás/Galambok, 1909-1946.04.11.) honvéd

Kovács Ferenc (Senyeháza, 1909-1946.04.11.) honvéd

Kun Sándor Pál (Veszprém, 1907-1945.09.20.) honvéd

Kun vagy Kungl Antal (Erdély, 1905-1947.03.17.) honvéd

Madarász László Gyula (Debrecen/Budapest, 1915-1945.10.24.) főhadnagy

Marczis Árpád József (Ózd, 1910-1945.01.16.) honvéd

Marich Ferenc József (Búcsúszentlászló/Miskolc, 1899-1946.02.09.) hadnagy

Martin József Ferenc (Budakeszi, 1909-1946.06.10.) honvéd

Mester Pál János (Kunhegyes, 1909-1945.11.27.) tizedes

Mészáros Lajos Pál (Csanádalberti, 1918-1946.04.26.) őrmester

Mitál János Mihály (Nyírábrány, 1914-1946.06.05.) tizedes

Mokány Gábor (Magyarország, 1899-1946.02.12.) honvéd

Mokány Gábor József (Csokoly, 1899-1946.02.12.) honvéd

Kovács István István (Rigyác/Zala, 1919-1946.05.07.) honvéd

Nagy Bálint Imre (Vorer/Várus, 1910-1946.02.23.) honvéd

Nagy Béla József (Anarcs/Ajak, 1921-1949.09.26.) honvéd

Nagyi Bálint (Hódmezővásárhely, 1909-1946.02.23.) honvéd

Pátkai Dénes János (Kajászószentpéter/Székesfehérvár, 1916-1946.12.25.) zászlós

Pilisi János Ferenc (Budapest, 1922-1946.02.17.) honvéd

Radics Dávid (?, 1919-1943.06.13.) honvéd

Rancz Albert Ferenc (Brassó/Csíkszereda, 1914-1946.11.23.) honvéd

Sánta Mihály László (Vésztó, 1898-1945.08.09.) őrvezető

Sáros János János (Pilis, 1922-1946.03.19.) honvéd

Schimied Mária Ferenc (Krasznabéltek, 1921-1948.09.03.) honvéd

Sikő Mihály József (Miskolc, 1904-1944.10.07.) honvéd

Stanyik István (Temesd, 1925-1946.01.01.) honvéd

Sveda Béla (Vingrád, 1915-1943.06.07.) honvéd

Sveda Béla (?, 1920-1943.06.07.) honvéd

Szatmári József József (Kecskemét/Pálmonostora, 1919-1945.11.26.) őrmester

Szlávik László András (Magyarország/Alpár, 1921-1946.10.12.) őrvezető

Tarjáni András (?, 1919-1943.07.14.) honvéd

Tóth András (?, 1905-1943.05.27.) honvéd

Tóth Sándor (?, 1909-1946.06.27.) honvéd

Varga István István (Nógrád, 1908-1946.01.28.) honvéd

Vendlinger Mihály Vendel (Szakoly, 1920-1948.08.16.)

Zilahi Lajos (?, 1912-1943.07.05.) honvéd

Zolnai István István (Kohányszentlőrinc/Zala, 1925-1945.12.20.) honvéd.

5.) Uszty-Kamenogorszk (ma: Öszkemen), 45. sz. tábor

A Kelet-kazahsztáni területen az *Irtisz* és az *Ulba* folyók összefolyásánál 1720-ban alapított város a szovjet időszakban jelentős bányászati központtá fejlődött. Koordinátai: GPS hossz: 49 9833. GPS szél: 82 6166.

Fontos színesfém, különösen urán, berillium, réz, ólom stb. bányászati helyre sok ezer német, japán hadifoglyot, köztük több száz magyart is idehurcoltak az MNL OL[282] adatbázisa szerint.

Az uszty-kamenogorszki 45. sz. tábor 1946 januárjában 2146 fős kontingenssel jött létre a kelet-kazahsztáni területen és 1947 októ-

[282] https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/

beréig működött. Fennállása idején 5466 rabot őriztek. Főparancsnoksága Uszty-Kamenogorszk városban székelt.

A Uszty-Kamenogorszk/Öszkemen építésébe a magyar rabok is bekapcsolódtak (Fotó: Wikipédia)

Ennek a tábornak öt lágerrészlege volt, amelyből a 2., 3., 4. és az 5. lágerrészleg korábban a leninogorszki 347. sz. táborhoz tartozott, míg az 1.sz. lágerrészleg a Kirovi járási *Zaulbinki* település nyugati területén volt felállítva.

Az 1947. júniusi állapot szerint a 40. sz. tábor parancsnoka ***Boriszov*** alezredes, az operatív ügyek helyettese ***Akimov*** őrnagy, a politikai ügyek helyettese ***Kalugin*** őrnagy volt.

A tábor felszámolásakor a visszatartott rabokat a leninogorszki 347. sz. főlágernek és a karagandai 347. sz. főtábornak adták át.[283]

[283] Dulatbekov, Nurdan O. 2013: 95-96.

Az uszty-kamenogorszki 45. sz. főtábor magyarokra vonatkozó vesztességlistájában 1942-ben feltűnően sokan (53 fő) haltak meg, akik egy-két hónappal azelőtt, 1942 augusztusában estek szovjet fogságba főleg a Don folyó környékén. Rabságuk a voronyezsi 62. sz. táborban kezdődött, majd a 45. sz. tyemnyikovi lágerrészlegen folytatódott és az uszty-kamenegorszki 45. sz. táborban fejeződött be. Az eltűntek sorában találjuk mások mellett ***Tas József*** (Dombóvár, 1912) alhadnagyot.

A 45. sz. főtábor eddig ismert magyar halottai:

Babos Pál Pál (Tésenfa, 1909-1943.02.03.) honvéd

Barczi József Dezső (Somogysámson, 1908-1942.11.17.) őrvezető

Bátai György István (Szilágy, 1910-1942.10.25.) honvéd

Berczeli László János (Dernő, 1920-1942.09.26.) honvéd

Berki Péter Lajos (Csikóstöttös/Pécs, 1903-1942.10.31.) honvéd

Beruhard László János (?, 1920-1942.09.26.) honvéd

Binzah György Gáspár (Mucsi, 1908-1943.01.03.) honvéd

Bodvánszki András András (Srirmabesenyő/Mucsi, 1914-1942.11.16.) honvéd

Dénes László József (Hosszúpereszteg, 1915-1942.11.18.) honvéd

Dómbó József Imre (Szőny, 1914-1942.11.08.) honvéd

Doszpod György György (Lánycsók, 1911-1942.11.25.) honvéd

Eigner Miklós Miklós (Bakonyszentiván/Pápateszér, 1912-1942.10.09.) honvéd

Erdős Lajos Lajos (Sobor, 1914-1942.10.09.) honvéd

Falusi György Tódor (Győr/Budapest, 1909-1942.10.31.) honvéd

Farkas Ferenc Ignác (Diósgyőr, 1915-1942.11.10.) honvéd

Farkas János János (Kemenesmagasi, 1920-1942.11.16.) honvéd

Füge István József (Balmazújváros/Hajdúböszörmény, 1913-1942.12.21.) honvéd

Fuksz József András (Beremend/Villány, 1919-1942.12.03.) honvéd

Godó László Vilmos (Sóshartyán/Kishartyán, 1910-1942. 11.26.) honvéd

Gönczi János Benedek (Telekes 1918-1943.01.06.) honvéd

Gróf László (Sóshartyán, 1910-1942.11.26.) honvéd

Hegedűs István Sándor (Bocsárlapújtő, 1915-1943.02.21.) őrvezető

Hermann András András (Fadd/Bogyiszló, 1915-1942.10.28.) honvéd

Hirith Vendel Vendel (Majtis, 1910-1942.10.26.) honvéd

Hokics Mátyás István (Dávod/Diószegpuszta, 1908-1943.02.09.) honvéd

Ihász József József (Somogytarnóca/Péterhida, 1911-1942.10.27.) honvéd

Jeney Balázs (Budapest/Nagykörös, 1915-1942.10.08.) honvéd

Juhász János János (Nagyfüged, 1913-1942.10.17.) honvéd

Kaszala Ferenc Jónás (Tiszaújfalu, 1914-1943.01.15.) honvéd

Kolesza Mihály István (Galgahévíz, 1912-1942.11.10.) honvéd

Koleszár Mihály István (Galgahévíz, 1912-1942.11.10.) honvéd

Kovács György György (Pécska, 1914-1942.11.17.) honvéd

Kovács Barna Ferenc (Felsőtelekes, 1919-1942.11.10.) őrvezető

Kovács József István (Győrság, 1920-1942.01.14.) szakaszvezető

Kovács Antal Antal (Rábaszentandrás, 1909-1942.12.11.) honvéd

Laza Ferenc György (Nyírcsaholy, 1912-1945.02.24.) honvéd

Lezák István József (Dédes, 1913-1942.12.14.) honvéd

Matkovics József (Miszla, 1911-1942.10.07.) honvéd

Matkovics József József (Simontornya/tornanémedi, 1911-1942.10.07.) honvéd

Mészáros István Lajos (Hajdúszovát, 1914-1942.12.13.) őrvezető

Nagy György Sándor (Tirnáva, 1906-1942.11.29.) honvéd

Nyilasi György Albert (Igar/Felsőnyék, 1912-1942.10.07.) honvéd

Nyúzó Lajos Lajos (Verőce, 1922-1948.01.20.) honvéd

Péter Henrik János (Németország/Komló, 1911-1942.11.02.) honvéd

Rajki István Mihály (Pusztaföldvár, 1909-1945.02.24.) honvéd

Sárközi Ignác (Máriaújfalu, 1914-1942.11.10.) honvéd

Schiffler Béla József (Budapest/Gyöngyös, 1901-1942.10.19.) honvéd

Schmuck György György (Lajoskomárom, 1911-1942.09.22.) honvéd

Sonnenfeld Sándor Géza (Baja/Hatvan 1912-1943.03.08.) honvéd

Stef György László (Dévaványa, 1919-1945.12.15.) honvéd

Szabó Dénes (Ugra, 1910-1943.01.10.) honvéd

Szabó Pál Pál (Dunavecse/Budapest, 1905-1942.11.22.) honvéd

Szabó János József (Kaposvár/Budapest, 1918-1943.11.11.) honvéd

Szalai Ferenc János (Hosszúpereszteg/Budapest, 1914-1943.01.25.) honvéd

Szász János Pál (Disznóshorvát/Sajószentpéter, 1911-1942.11.11.) honvéd

Szekeres Gyula (Pécs, 1918-1945.02.23.) alhadnagy

Sztruhár István Mihály (Nőtincs, 1910-1942.11.09.) honvéd

Tőke János János (Csoltó, 1910-1942.09.26.) őrvezető

Vaday Béla István (Nagybajom, 1914-1942.11.09.) őrvezető

Veisz Elemér Ignác (Gyöngyös, 1906-1942.12.01.) honvéd

Vincze János György (Fábiánsebestyén, 1906-1942.11.11.) honvéd

Wetzl Ádám Ádám (Mohács, 1912-1942.10.11.) honvéd

Zsadányi István István (Magyarország/Kiskunfélegyháza, 1918-1943.01.09.) honvéd.

5. A pahta-arali 29. sz. tábor

A dél-kazahsztáni területen a *Kizilorda* térség központja, az Aral-tó melletti *Aral* település, az egykori bővizű tó napjainkban eltűnőben van. A helytelen vízgazdálkodás, öntözőcsatornák kialakítása következtében nagy része kiszáradt, *Aralkum* néven sós sivataggá vált, amelyet a repülőgépről is jól megfigyeltünk. A sós mocsár az ember számára is élhetetlen holt vidékké változott. Megjegyzem, hogy 1954-ben az Aral-tó közepén lévő Vozrozsgyenyije (Újjászületés) szigeten hozták létre az *Aralszk-7* elnevezésű szovjet biológiai fegyvergyárat és teszterületet, amely csak a Szovjetunió felbomlásakor, 1991-ben szűnt meg. Sok ember és állat halálát okozták a háború idején bevethető, elszabadult vírusok.

Aralsk és az Aral-tó környékén felállított hadifogolytáborok temetőiben magyarok is nyugszanak. Forrás: Wikipédia

A pahta-arali (Pahtaral) 29. sz. tábor és 6. sz. lágerrészlege a Dél-kazahsztáni területen a *pahta-arali* gyapottermesztő szovhoz területén 1943-ban jött létre, melynek kontingense gyapottermesztéssel és elsődleges tisztításával foglakozott. Amikor száz nap el-

teltével beérett tok felnyílik (ez az ún. kovadás), a rabok leszedik a kibomlott, felbolyhosodott szálakkal borított magvakat. 1948 februárjáig működő tábort felszámolták, ahol az évek folyamán 10 649 hadifogoly, köztük 8231 nyugati 2328 keleti származású hadifogoly került nyilvántartásba. 2055 fő hunyt el. 4615 főt – köztük 4452 nyugatit, 163 keletit repatriáltak. A főtábor likvidálása után a visszatartott 1879 nyugati és 2107 keleti hadifoglyot az alma-ati 40. sz. és a szpaszki 99. sz. táborba átszállították.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 29. sz. tábor parancsnoka ***Zelenszkij*** kapitány, a termelési ügyek helyettese ***Kobuskin*** hadnagy, a politikai ügyek helyettese ***Trofimov*** kapitány volt.[284]

A SZU Belügyi Népbizottsága 29. sz. pahta-arali táborában az MNL OL[285] adatai szerint több száz magyart dolgoztattak, a túlélők 1945-1947 között távoztak a táborból. Azonban több magyarnak is ismeretlen a sorsa: ***Sepsi Imre*** (Tiszakeszi,1920) honvéd, ***Andrási Sándor*** (Horvátberek 1923) honvéd, ***Nagy István*** (Mezőcsát, 1918) honvéd, ***Bujdosó Jenő*** (Tiszaszederkény, 1914) ***Kiss Ferenc*** (Balatonzamádi, 1915).

A pahta-arali (Pahtaral) 29. sz. tábor 2. sz. és a 4. sz. hadifogoly részlegei az *Aral-tó* környékén az Iljics munkástelepülésen volt felállítva. Közelében alakították ki a temetőt, ahol a több mint 6 parcellában a 150 halott van eltemetve, köztük 24 magyar.

A 29 sz. tábor eddig ismert magyar halottai:
Balog Gyula Mihály (Buzita/Perény, 1911-1943.11.14.) honvéd
Barta István Mór (Túrkeve, 1911-1943.11.14.) munkás
Bartók Mihály József (Pest, 1909-1943.10.13.) honvéd
Besenyei Sándor Mihály (Erdőtelek, 1913-1944.01.15.) honvéd
Gál Sámuel Boldizsár (Martonfalva, 1918-1943.12.01.) honvéd

[284] Dulatbekov, Nurdan O. 2013: 87-88.
[285] https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/

Halavács István István (Makkosjánosi, 1919-1943.09.09.) honvéd

Homoki Antal Antal (Ózd, 1917-1944.02.18.) honvéd

Horvát József József (Dercen, 1904-1945.12.11.) internált

Horvát József József (Budapest, 1918-1946.06.30.) őrvezető

Horvát János Imre (Bolhás/Pororrogszentkirály, 1919-1943.10.05.) tizedes

Iváncsi János István (Böhönye/Budapest, 1911-1946.09.06.) őrvezető

Kálmán Vendel Vendel (Tószeg, 1918-1943.09.27.) honvéd

Lajosi Imre Imre (Szikszó, 1920-1945.07.26.) honvéd

Liksai József Sándor (Miskolc/Mátyus, 1915-1943.08.29.) őrmester

Májer Sándor András (Tőketerebes, 1912-1944.01.07.) tizedes

Majoros Stefán Stefán (Székesfehérvár/Kassa, 1894-1946.02.24.)

Mala Ferenc Sándor (Szemere/Budapest, 1913-1945.07.17.) honvéd

Márkus József István (Sárszentmihály, 1904-1946.07.21.) törzsőrmester

Milik János János (Badaló/Rásonysápberenc, 1918-1943.07.19.) honvéd

Mojzer József József (Klaznó/Koppányszántó, 1913-1944.01.14.) honvéd

Nagy László Lajos (Dunapataj, 1914-1945.07.15.)

Nagy János József (Paks, 1914-1943.12.12.) honvéd

Pér Antal István (Kálócfa/Budapest, 1914-1943.10.04.) honvéd

Petz Ignác Károly (1918-1943.04.07.)

Pikárt Richárd Ferenc (Braunschweig, 1921-1943.04.25.) altiszt

Piros Emil Imre (Csökmő, 1909-1946.08.01.) tizedes

Rajta Márton Márton (Oszkó, 1914-1944.01.14.) honvéd

Repka András András (Gömörhosszúmező, 1911-1944.10.05.) honvéd

Lajosi Imtre Imre (Szikszó, 1920-1945.07.26.) honvéd

Sabján Ferenc Ferenc (Budapest, 1921-1947.02.12.) zászlós

Sági/Sápi Aladár István (Tekeháza, 1909-1944.02.16.) honvéd

Salomon Lajos Mihály (Tét, 1914-1943.08.29.) szakaszvezető

Sedon Bonaventúr János (Jászdózsa, 1908-1945.05.13.) honvéd

Steinhauser Fernc Ferenc (Budapest, 1921-1948.04.29.) tizedes

Szanyi Mihály János (Barkaszó, 1982-1946.05.30.)

Talján Alexander Alexander (Csap/Ungvár, 1904-1946.03.18.)

Toldi Miklós József (Gyöngyös, 1913-1944.01.01.) honvéd

Tóth István László (Putnok/Sajókazinc, 1913-1943.12.08.) honvéd

Ungarom György Péter (Bisztere/Nagyernye, 1915-1945.05.22.) honvéd

Vince Bálint (Magyarország, 1918-1946.01.21.) honvéd.

A Pahta-Arali (Pahtaral) 29. sz. Más lágertemetőben elhantolt, a névsorban szereplő 15 magyar elhunyt:

Balog Gyula és ***Milik János*** az átszállítás idején útközben hunyt el és a Tjulkubasz állomás környékén temették el;

Gál Sámuelt, Homoki Antalt, Nagy Jánost, Sági/Sápi Aladárt Dzsambulban, a helyi hadifogoly-temetőben;

Horvát József József derceni internált és ***Majoros Stefán*** a 3081. sz. hadifogoly kórház makajevkai temetőjének 9. sz. és a 13/10 sz. parcellájában nyugszik.

Iváncsi János, Piros Emil, a 4791 sz. hadifogoly kórház novikovói temetőjében;

Lajosi Imre, a 3670 sz. hadifogoly kórház ferganai temető 17/24. sz. parcellájában,

Sedon Bonaventúr a 115. sz. armijanszki hadifogolytábor temetőjének 1/25 sz. parcellájában,

Szanyi Mihály a 6026. sz. hadifogoly kórház temetőjében, Dzerzsinszk/Makejevka,

Talián Alexander a 3081. kórház makajevkai temetőjének 15. sz. parcellájában,

Ungarom György a 256. hadifogolytábor krasznij-lucsi temetőjének 7. sz. parcellájában került elhantolásra.

6.) Taskumir, a 364. tábor

A Gurjev területhez tartozó taskumiri 364. sz. hadifogolytáborban a németek, japánok között magyarok is voltak. Az MNL OL-adatbázis[286] szerint például

Kott Lyulo (Budapest, 1929),

Konrádi László (Kispest, 1928),

Himer Oszkár (Budapest, 1928),

Német Lajos (Abda, 1923),

Pus János (Vas megye, 1913) honvédek 1945. július 26-án,

Kulcsár István (Csaford, 1905) honvéd 1945. augusztus 11-én,

Horváth Stefan (Erdély, 1923) honvéd 1945. október 23-án,

Garamszeg Dezső (Győr, 10913) polgári személy 1947. július 3-án,

Kovács István 1947. szeptember 26-án,

míg ***Szabó Ferenc*** (Marosoroszi, 1921) 1948. június 5-én távozott a lágerből.

Megjegyzem, ***Kristóf Ferenc*** (Maroslak, 1918) honvéd sorsa ismeretlen. Az 5. sz. részleg vesztességlistájában eddig 1 magyar hadifogoly

[286] https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/

neve vált ismertté: ***Zemler Jákob Jakab*** személyében, aki 1904-es születésű és végelgyengülésben hunyt el 1946. március 16-án.

A tábor koordinátai: GPS hossz: 43.45 GPS szél: 69 2666.

***

Az MNL OL-adatbázis[287] szerint az alábbi táblázatban feltüntetett táborokban is, ha nem nagy létszámban, de tucatszámra raboskodtak magyar hadifoglyok. Ezeknek a táboroknak az anyaga szintén feldolgozásra vár intézményesített keretben.

HADIFOGOLYTÁBOROK KAZAHSZTÁNI JEGYZÉKE, AHOL MAGYAR FOGLYOK IS TARTÓZKODTAK 1941–1955 KÖZÖTT

№	Kazahsztán, Kazah SZSZK	Az NKVD GUPVI 1941- 1955 közt működő tábor megnevezése, száma, részlege[288]
1	Zsezkazgan/Dzsezkazgan	502. sz. főtábor
2	Kizilorda	468. sz. főtábor
3	Gurjev (Atyraul)	262. sz. főtábor
4	Leninogorszk	347. sz. főtábor
5	Leninogorszk	528. sz. főtábor
6	Acsisza	348. sz. főtábor
7	Büsztrovka	365. sz. főtábor
8	Balkhash	37. sz. főtábor
9	Aktöbe (Aktyubinszk)	1094. sz. ORB/ munkászászlóalj
10	Aktöbe (Aktyubinszk)	222. sz. főtábor

[287] https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/

[288] A jegyzéket a Hadifoglyok és Internáltak Főparancsnoksága levéltári irataiban található adatok alapján állítottuk össze (RGVA, f. 1p).

A magyar Gulag-rabok kapcsán egyetértek ***Szakály Sándor*** korábbi kijelentésével, hogy *„Ami ma már szinte hihetetlen: bárkiből fogoly válhatott. Keresztény és zsidó, munkás és értelmiségi, a kommunista eszmékkel rokonszenvező egyaránt a Gulag valamelyik táborában találhatta magát.*[289]

Legkézenfekvőbb példaként említhető a GULÁG táborok egyik legismertebb magyar személyiségei közül ***Menczer Gusztáv*** (1921-2011) politikai foglyot, aki a kazahsztáni *szpasszk láger* érintésével kilenc évet, közel 3500 napot töltött a GULÁG rabtelepein.[290] A későbbiekben a Szovjetunióbeli Volt Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetének (SZORAKÉSZ) alapítója és elnöke, valamint a Kárpótlás Társadalmi Kollégium elnökeként figyelemre méltó feljegyzéseket végzett a GULÁG-témakörben. Megjegyzem, a Kárpátalján is beindított kárpótlási akció idején kapcsolatban álltam vele.

Akkor ismertem meg közelebbről álláspontját, a közvetlen szovjet forrásokon alapuló szakmai véleményét, a GULÁG-rabokkal kapcsolatos adatait, amelyet *„A Gulág rabtelepei"* című, összefoglaló munkájában is megfogalmazást nyert. Egyik recenzense szerint *„A könyv történészeket is érdeklő értékes része, kuriózuma a bő forrásanyag. Menczer Gusztáv számos dokumentummal igazolja állításait, az eredeti orosz nyelvű iratokat is megmutatva (...) A Gulag rabtelepei. A bolsevizmus népirtásának színtere című munka (rém) regénybe illő történetekből kerek egésszé összeálló korszakleírás értékes dokumentumokkal és évtizedekig követett (hiszen a szerző orvos is) utóélettel, jelenkori üzenetekkel; egyfajta mikrotörténelem világ-*

[289] https://moly.hu/konyvek/sara-sandor-nehezsorsuak

[290] ***Menczer Gusztáv*** fia (***Ifj. Menczer Gusztáv***) 2019 folyamán húgával, ***Menczer Erzsébettel***, a SZORAKÉSZ-delegáció vezetőjének társaságában felkereste a kazahföld börtönlágereinek emlékhelyeit – facebook bejegyzése szerint: *„Szpasszkban, ami egy közbülső állomás volt, 8 hónapot töltöttek el a szüleink. Innen vitték tovább őket Szibériába, Vorkutára és más helyekre."*

történeti összefüggésekbe ágyazva – egy nagyszerű ember tollából. A félmúlt egyes fehér foltjainak eltüntetéséhez kitűnő fogódzó"[291]

„A könyve megírásával Menczer Gusztáv be akarta mutatni azt az irracionalitást, ahogy ugyanabba a börtönbe kerültek nyilasok és

Budapesti lakhelyén 2016-ban felállított Menczer-emléktábla

ellenállók, ahogy a koncepciós perek elérték a kommunistákat és a háborús bűnösöket, ahogy az Auschwitzból szabadult zsidók az ÁVH börtöneibe, sőt újra vagonba és fogolytáborba kerültek. El akarta mondani, hogy már 1945 előtt 12 ezer magyart listázott az orosz titkosrendőrség, akiket Magyarország elfoglalása után rabszolgává kívántak tenni. Beszélni akart arról, hogy a 760 ezer magyar hadifogolyból 223 tért haza, hogy ötvenezer polgári személyt internáltak, negyvenezret szovjet hadbíróságon ítélték el, akik közül kétezerre azonnali kivégzés várt, 38 ezren a Gulágon pusztultak el."[292] Menczer állítása az is, hogy 1945-1963 között a *„szovjet hadbíróságok politikai ítélettel kivégeztettek 2700 magyart"*[293]. ***Stark Tamás*** egyik tanulmányában írja: *„A magyar GULÁG-rabok számával kapcsolatban nagy a bi-*

[291] KESZEGHY: *3500 nap – A Gulág rabtelepei, A bolsevizmus népirtásának színtere.* http://www.papiruszportal.hu/site/index.php?f=2&p=6&n=1773 (2019. augusztus 23.)

[292] https://hu.wikipedia.org/wiki/Menczer_Gusztáv_(politikai_fogoly)

[293] MENCZER Gusztáv 2007: *A Gulág rabtelepei, A bolsevizmus népirtásának színtere.* Budapest, Századvég Kiadó. 159. 108.

zonytalanság"[294]. Azonban a Menczer által közölt borzalmas számadatokat nem vitatja és nem cáfolja meg. ***Botos János*** történész a *Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956* című könyvének[295] adatai szerint a szovjet hadbíróságok 1944 és 1952 között 40 129 magyar állampolgárt – közte magyar zsidókat is – ítéltek el, közülük sok ezren nem élték túl a GULÁG táborok, közte a kazahsztáni *Karlag lágerbörtönei*nek a megpróbáltatásait.

A birtokunkban lévő szovjet levéltári és más felkutatott adatok szerint a történelmi Magyarországon (beleértve az elszakított *Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Délvidék* területeit) és a szovjet lágerekben a katonai bíróságok mintegy 100 ezer magyar állampolgárt (magyarokon kívül etnikai németet, ruszint, zsidót és más nemzetiségűt) ítéltek el GULÁG-rabságra. A „vörös csillagos" lágerekben, börtönökben minden harmadik magyar állampolgár odamaradt, eltűnt vagy örökös száműzetésben halt meg az NKVD által kijelölt zárt településeken.

***

A történelmi emlékutunkat Kazahföld középső részén elterülő, az ország egyik legnagyobb városában, *Karagandiban* (kazakul: *Қарағанды,* oroszul: *Караганда*, a magyar rabok irataiban: *Karaganda)* folytattuk és felkerestük az itteni emlékhelyeket is.

A túlélők úgy tartják, Kazahsztán legnagyobb GUPVI és GULÁG „láger- és börtönvárosa" volt az ötvenes évek elején. Azonban „kommunista beutalóval" orosz szakemberek ezrei is ellepték a várost. Mes-

[294] Stark Tamás 2017: *Magyar civilek elhurcolás a Szovjetunióba.* – Végső István: *„A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve Kiskunhalason,"* Kiskunhalas, Pásztortűz Kulturális és Hagyományápoló Egyesület. 24.

[295] Botos János 2018: *Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956.* Jakab és Komor tér 5. Egyesület.

terséges betelepítés útján így vált népességének 80 % orosz, de örökös száműzetésbe ide irányították az ún. *„áruló népeket”*[296] is.

A szovjethatalom idején *Karagandit* zárt településnek nyilvánították. Ez lett a Moszkvából irányított 1931-1959-ben a hírhedt *Karlag és a GULAG ALZSIR* egyik adminisztratív központja, lágerrészlegeiben – különböző időszakban – több mint egymillió lágerlakója volt. A külvilágtól elzárt iparváros vasútállomására hozták a hadifoglyok – internált férfiak és nők, kényszermunkára elítéltek – ezreit, eredeti lakhelyéről kitelepített népcsoportokat, főleg Volga-menti németeket.[297] Innen a táborokba még 30 km-t gyalogoltak. A túlélők szerint ez volt a halál útja. A közel két évtized folyamán ide hozták az NKVD, majd a KGB által kiszűrt kulákokat, a kivégzett hazaárulók családjának tagjait (asszonyokat, gyerekeket, lányokat és fiúkat, nagymamákat és nagyapákat), akiknek speciális rabtelep lett a kijelölt lakhelyük, sokak életútjának ez volt az utolsó állomása. Ez az ipar- és bányászváros is a német, japán, magyar és más nemzetiségű hadifoglyok, politikai rabok csontjaira épült.

Valójában Karagandi az idehurcolt németek, katolikus hitűek *„központi székhelye”* volt. Például 1970-ben Karagandi megyében 146 ezer (9 %,) német élt.

Nem hallgathatjuk el viszont, hogy a mesterségesen létrehozott várost – más nemzetiségűek mellett – magyarokkal is bővítették.

Dr. Arajlim Muszagalijeva történész szerint a kazah értelmiség kiválóságai is – a sztálinisták által megtervezett és végrehajtott

---

[296] A sztálinizmus éveiben a kommunisták az ország keleti és északi körzeteibe deportáltak kb. kétmillió nem orosz nemzetiségű személyt: finneket, németeket, lengyeleket, észteket, litvánokat, letteket, csecseneket, ingusokat, balkárokat, karacsájokat, kalmüköket, görögöket, törököket, krimi tatárokat és nyugati ukránokat. A kitelepítettek egyik része a rehabilitása után visszatérhetett szülőföldjére, a másik része az embertelen rabságban elpusztult, azonban sokan beletörődve sorsukba, végleg itt telepedtek le.

[297] ***II. (Nagy) Katalin*** porosz származású, távoli orosz felmenőkkel is rendelkező orosz cárnő uralkodása idején (1762) indult el a németek betelepítése.

– asszimilációs törekvés áldozatává váltak. Következésképpen az őshonos kazahokat kisebbségbe szorították. A kazah nemzet a fölényét csak az aulokban/kistelepüléseken őrizte meg.

Emlékszem, apám baráti körének krónikás túlélői félve emlegették Karagandit, a „börtön-várost." Sokat meséltek a táborokról és a száműzetésről. Apám később, a 60-as években egy kárpátaljai építőbrigád tagjaként egy teljes nyári időszakon át itt dolgozott. Magyaros házakat építettek a jurtában lakó kazahoknak, barátként, sőt családtagként fogadták és búcsúztatták őket. Hogy örültünk, amikor több mint 20 mázsa búzával hazatért a családjához az ínséges időszakban. Tőle tudom, hogy többször találkozott a kint maradt magyar fogolyokkal, akiket örökös száműzetésre visszatartottak, közülük többen családot alapítottak, de a gyerekeik már nem beszéltek magyarul. Hasonló tapasztalatokat fogalmazott meg a 80-as években a helyi bányavidéken gyakorlatozó magyarországi, az interneten Morgómedve álnevet használó fiatalember, illetve a leendő bányamérnök is, aki naplójában szintén leírta, hogy *„azoknak a leszármazottjai, akik jó néhány évet lehúztak a sztálini munkatáborokban és mikor letelt a büntetésük nem utazhattak el, itt kellett letelepedniük. Ők itt maradtak, családot alapítottak, utódaik születtek. Persze csak ha a szabadulás idején koruknál fogva még képesek voltak erre."*[298]

***

1.) A száműzött munkácsi püspök városában

A fentebb idézett gondolatokkal kerestem fel csoportunkkal a karagandi száműzött telepesek leszármazottjai közreműködésével, lengyelországi és osztrák támogatásból 2012-ben épült római katolikus székesegyházat.

[298] Morgómedve 2013: *Karaganda*. 1. rész.: https://morgomedve.blog.hu/2013/01/13/karaganda_1_resz, (2019.augusztus 10.)

A Lengyelországból származó ***János atya*** fogadott minket és mutatta be a püspöki székhelyet. Elmondása szerint a *Vatikánból* küldött püspök irányítása alatt Kazahsztánban közel 1 millió katolikus (német, lengyel, koreai, magyar, ukrán, litván, lett, észt stb.) él, s az ország területén 180 működő templomuk, kápolnájuk, imaházuk van.

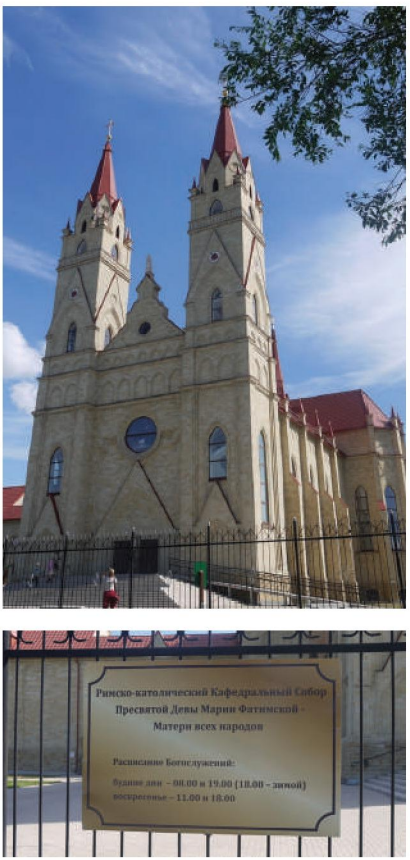

A 2012-ben épült karagandi (majkoduki) római katolikus székesegyház, püspöki székhely, a kazahsztáni római katolikusok egyik központi temploma

Nagy érdeklődéssel szemléltük a másik karagandi (Majkoduk városrész) Szent József római katolikus templomot, amely a Kárpát-aljáról származó magyar ***Chira Sándor*** (Irhóc, 1897. január 17. – Karagandi, 1983. május 30.) görögkatolikus püspök nevéhez kötődik.[299] Az 1978 decemberében általa felépült Szent József templom 1999 óta székesegyházi rangra emeltetett. Megjegyzem, a száműzetésben élő püspök 1980 januárjában itt tartotta gyémánt miséjét.

Szent József római katolikus templom (Karaganda)

A munkácsi püspök 1949-től bekövetkezett haláláig – mint örökös száműzött – a karagandai németek lelki gondozója volt és abban a római katolikus templomban van eltemetve, amelynek felépítését a német hívei körében ő kezdeményezte, és amelyet 1978 karácsonyán szentelt fel.

Meg kell jegyeznem, a kárpátaljai püspök még halála előtt itt ordinálta titkos püspökké az ungvári ***Holovács Józsefet*** (1924-2000). Egy ideig a főpappal szolgált az ungvári ***Murányi Miklós*** (1911-1979) görögkatolikus vikárius, akit Kárpátaljáról kitiltottak. ***Bendász István***[300] (1949-1991) felsőveresmarti görögkatolikus parochus

[299] Riskó Marianna 2017: *Chira Sándor munkácsi püspök élete és vértanúsága.* Budapest, Doktori (PhD) értekezés.

[300] Bendász István 1991: *Öt év a szögesdrót mögött.* Budapest.

***Chira Sándor** püspök emléktáblája a Szent József templom külső falán, ahol eredeti sírhelye volt*

***Chira Sándor püspök** végleges sírhelye, 2008-ban földi maradványait áthozták a karagandai Szent József templom mellékoltára alá*

is (a későbbiekben kanonok, egyháztörténész[301]) szabadulása után 1957-59-ben biritualista misszionáriusként Karagandiban a száműzött németek, ukránok, ruszinok körében misszióját együtt végzi ***Chira Sándor, Murányi Miklós*** és a szintén elítélt, majd száműzött bányafalui parochus ***Sztankanineczy-Hám Antal Ágoston*** (1905-) oltártestvérekkel.

[301] Bendász Dániel-Bendász István 1994: *Helytállás és tanúságtétel.* A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Ungvár-Budapest, Galéria Ecriture.

Riskó Mariann[302] életrajzírója szerint *„Hosszú, áldozatos szolgálatát a Szentszék is méltányolta. 1982. január 16-án II. János Pál pápa hosszú táviratban apostoli áldását és köszöntőjét küldte a 85. életévét betöltő Sándor atyának. Egy évvel később Karagandiban, 86 évesen tüdőrákban elhunyt. Az állami tiltás ellenére tizenöt pap és több ezres tömeg búcsúztatta a rajongva szeretett „páter Alexandert". 2003. december 8-án a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye hivatalosan is megindította Chira Sándor titkos püspök boldoggá avatási eljárását."*

A Szent József székesegyház belseje

A szentmise végén érkeztünk a deportáltak, száműzöttek és volt hadifoglyok templomába.

Vidám közösség fogadott minket, a liturgia orosz nyelven zajlott. Akkor itt Szlovákiából érkezett papok, nővérek teljesítettek szolgálatot. Megtudtuk a szlovák ***Vladimír*** plébánostól, hogy a jelenlegi közösséget a magyar, német hadifoglyok, internáltak, száműzöttek leszármazottjai alkotják, de vannak köztük a katolikus hitre áttért

[302] Riskó Mariann 2017: Chira Sándor hitvalló püspök vértanúságának üzenete. I. II. rész. *Új Hajtás,* 4-5. szám, XXII évfolyam.

kazahok is, akik részben a madjari törzsből származnak. A hívek között még egy magyar cigányról is tud az atya.

*Találkozó a szlovák **Vladimír** atyával, a Szent József templom plébánosával*

***

Karagandi első magyar politikai foglyai. A lágerkrónikások feljegyzése szerint a karagandi láger első magyar lakói között szerepel ismertebb nevén ***Huszár Pufi***[303] zsidó származású forgatókönyvíró, kupléénekes, színész, aki a magyarországi zsidóüldözés elől feleségével a Szovjetunióba szökött és Vlagyivosztokon keresztül (9289 kilométeres vasúti utat megtéve) akarták megközelíteni az Egyesült Államokat, azonban tervük meghiúsult, a belügyi járőrök Vlagyivosztokban letartóztatták, majd a hadbíróság Gulág-rabságra ítélte őket, Karagandiba került, rossz bánásmód, valamint az étel és ital hiánya mellett betegségei ellátatlanságába halt bele, 1941 júliusában. Megjegyzem, hogy a zsidóüldözés elől számos zsidó származá-

[303] ***Huszár Károly*** (született ***Hochstein Károly***) színész, külföldön ***Charles (Huszár-) Puffy*** vagy ***Karl (Huszár-) Puffy*** (Budapest, 1884.szept. 3.-Karaganda, 1941.július). Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Huszár_Pufi

sú fiú és lány szökött át a magyar-szovjet határon, valamennyit magyar és német kémként ítélték el.[304]

Almás István úgy került *a karagandi* büntetőlágerbe, hogy a sepetovkai táborból 1945 nyarán megszökött. Erről levelében így számolt be: *„Hamarosan elfogtak, kihallgatás után fogdába zártak, és többhetes zárka után, augusztus végén, 14 társammal együtt a karagandi 7099. számú büntetőlágerbe szállítottak. Ott 5000 embert tartottak fogva, köztük kb. 200 rokkantat, akiknek mindkét lába vagy mindkét keze hiányzott. Ez egy régi rézbányatelep volt, az épületeket még a cári időkben építették. Bennünket, büntetetteket külön épületben helyeztek el, teljesen elkülönítve a többi fogolytól. Az udvart 3 méter magas deszkafallal vették körül. Az ablakokat is bedeszkázták, így teljesen el voltunk zárva a külvilágtól. Érkezésünkkor itt már 50 főt őriztek, köztük oroszok is voltak. Egy ideig nem kellett dolgozni, igaz, csak fél adag kosztot kaptunk, WC-re sem járhattunk, minden szobában egyszer ürítettek. Szalmazsák nélküli fapriccsen feküdtünk, takaró nélkül. Bakancsunk szolgált fejpárnául. Igazi rabok voltunk. A mi 15 fős csoportunk külön szobát kapott. Az egyik esti sétán megismerkedtem* ***Elinhard Pál*** *nevű kárpátaljai zsidó munkaszolgálatos-*

[304] Gereben Ágnes 2003: *„Engedd el népemet!" Zsidók a háború utáni Szovjetunióban.* Budapest, Athenaeum 2000; Botos János 2018: *Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956.* Jakab és Komor tér 5. Egyesület.
Botos János, a téma kiváló kutatója elismeri, hogy a Szovjetunióban raboskodott magyar zsidókról nehéz a pontos adatokat meghatározni. A kérdéstörténetében megjegyzi, hogy ***Szekfű Gyula*** moszkvai magyar követ több névsort is átadott a szovjet hatóságoknak, ezek egyikén 7045 zsidó hadifogoly neve szerepelt. A Magyar Zsidók Országos Tanácsa 25 ezer ember hazahozatalát sürgette. A Honvédelmi Minisztérium veszteségi osztálya a világháború után mintegy 30 ezer szovjet fogságba esett zsidóról tudott. A kutató említett könyve megkísérli név szerint felsorolni a Gulag-rabságra elítélteket, a hadműveletek során fogságba esetteket, illetve a II. világháborút követően szovjet hadifogságba kerülteket. Külön rubrikában szerepel a születési idő, a lakóhely, a foglalkozás és a szabadulás vagy a halál időpontja. Hatalmas munka ez, hiánypótló forrás, még ha jelzi is a szerző, hogy a titkolózás és a hibás névátírás miatt a névsor aligha teljes.

sal, összebarátkoztunk, és elintézte, hogy átkerüljek a románok jobb szobájába, ahol ő is lakott." [305]

Ismertté vált, hogy a 25 évre ítélt ***Póczos Sándor*** istenmezejei volt levente Karagandiban bányaomlás áldozata lett.

Az egyik ungvári ismerősömtől, **Negre Viktortól** tudtam meg, hogy 1955. április 2-án a *karagandi Peszcsanlagban* (Песчаный лагерь, Песчанлаг (адрес «п/я ЖЮ-419») született, ahol aknaszlatinai születésű édesanyja, **Sztárovszky Júlia** (1926) töltötte le büntetését. 1953. március 23-án a 27 éves Júliát Ungváron a Kárpátaljai Megyei Bíróság az 58. § 1, 1a, 1g, 2, 10, 14 pontjai alapján szovjetellenes tevékenység vádjával 8 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A karagandi lágerhez közeli munkahelyen ismerkedett meg a budapesti ***Váradi József*** (1904) elítélt hadifogollyal, aki repülős hadnagyaként, 1943. januárjában hadifogságba került, majd az 58-as § alapján őt is koncepciós perbe fogták. 25 évet kapott és a karagandi politikai elítéltek bűntetőtáborába hurcolták. A már 11 éve itt raboskodó ***Váradi József*** elítélt Sztálin halála után szabad mozgáshoz jutott, fogvatartói megengedték, hogy 1954-ben összeköltözzön ***Sztárovszky Júliával.*** Együttélésükből így született meg ***Viktor*** Karagandiban. Az akkori szovjet törvények értelmében külföldi állampolgárnak nem engedélyezték a szovjet állampolgárral kötendő házasság hivatalos bejegyzését. ***Váradi József*** magyar állampolgár, ***Sztárovszky Júlia*** szovjet állampolgárként volt nyilvántartva. Így a közös gyermeküket a leányanyaként regisztrált Júliára anyakönyvezték. 1955-ben mindketten amnesztiában részesültek.

Váradi József családját nem vihette magával haza Budapestre. Élettársa, ***Sztárovszky Júlia, Viktor*** gyermekével visszatért *Aknaszlatinára.* A megfigyelés alá helyezett Sztárovszky Ilonát a „férjével" történő kapcsolatfelvételt, a családegyesítést a KGB éber őrei továb-

[305] Almás István 1994: Szolnok: *Büntetőláger Karagandában.* In: HH. 1994/3.

biakban meghiúsították. Évek múltán Aknaszlatinán férjhez ment ***Negre Györgyhöz***, aki nevére vette Viktort. Így lett ***Viktor*** már ***Negre*** vezetéknéven anyakönyvezve. A Negre-házasságból gyerek nem született, 1972-ben felbontották a házasságot. A politikai enyhülés következtében ***Sztárovszky Júlia*** újra kísérletet tett ***Váradi József*** felkutatására. Csupán annyi információhoz jutott, hogy élettársa bekapcsolódott az 56-os szabadságharcba és a forradalom után nyoma veszett. A későbbiekben Ungváron letelepedett Sztárovszky Júliát 1988-ban hivatalosan is rehabilitálták. 2009. augusztus 29-én bekövetkezett haláláig a Karagandiban született Viktor ápolta.

2.) Karabas – a politikai rabok vasúti „kikötője"

Szak István a ZS-711-es szám viselőjének *Fogolynaplójából* megtudjuk, hogy *Karaganditól* 40 km-re lévő sztyepén, a *Karlag* címére érkező rabszállító szerelvények (Sztolipin-vagonok) központi vasúti kikötője *Karabasz* állomás volt. Itt építették fel Kazahföld központi gyűjtőtáborát, innét vitték ki a rabokat a *Karlag* mintegy 24 börtönlágerébe.

Szak István leírása szerint a *„gyűjtőtábor két részből állott. Egyik a karantén, vagyis az egészségügyi vesztegzár zónája, a másik pedig a közös zóna, több, egymástól szögesdrót kerítéssel elkülönített barakokkal. (...) Itt már nem volt az a szigorú bezártság, mint a börtönben. Bármikor kint lehetett járkálni az udvaron, csak a szögesdrót közelébe tilos volt menni. (...) A gyűjtőtáborban hat lakóbarakk volt. A kerítés miatt az egyik barakkból a másikba nem volt átjárás. Csak a börtönőrök, a lágeri funkcionáriusok, no meg az alvilági zsiványok közlekedhettek szabadon. A vagányok /oroszul blatnoj-ok/ voltak a legnagyobb urak a gyűjtőtáborban. (...) A 6-os számú barakk egyik felében minden nemzetiségből származó nők voltak. A férfi rabok is a világ minden tájáról verődtek össze: kínai, japán, koreai, mongol, tatár, török, örmény, csecsen, grúz, azerbaj-*

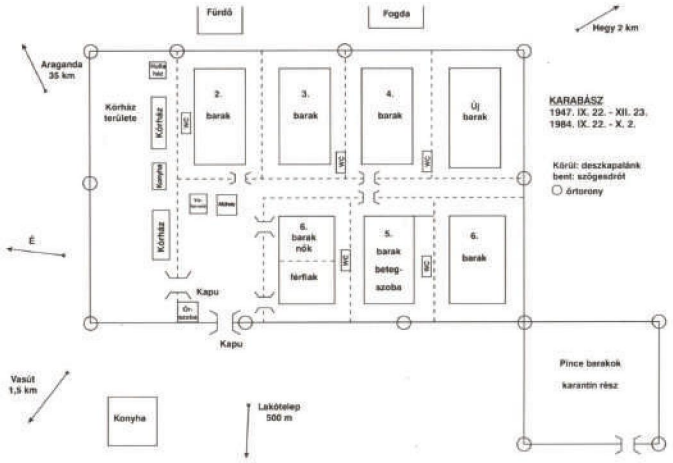

***Szak István** rajza a Karabasz GULÁG elosztótáborról*

dzsán, türkmén, tadzsik, kirgiz, üzbég, kazah volt ott, azonkívül Európából is sokan, még spanyol, angol, görög is akadt, nem tekintve a kelet-európai népek fiait, vagy a balti államokból származókat. Több eddig ismeretlen magyarok is találkoztunk, akik már hónapokkal előbb itt voltak, és várták az elszállítást valamelyik lágerbe. (...) Itt nagyon sok magyar és német hadifogollyal találkoztunk, akiket kisebb lágeri lopásokért vagy munkamegtagadásért ítéltek el 10-15-20 vagy akár 25 évre. (...) 1947. december 22-én olvasták a nevemet etapra. Gondolkodás nélkül jelentkeztem. Talán valami gazdasági lágerbe kerülök, és ott majd csak jobban hozzá lehet jutni valami élelemhez. Itt a havas, kopár lágerudvaron semmi kilátás arra, hogy valamit lehessen szerezni."[306]

A Kazahsztánba hurcolt 1924-28-as születésű mozgósított leventék közül a 8 évre elítélt ***Brunáczki Pál*** (Füzér, 1925) 1946-ban érkezett *Karabasba*: *„... nem állomás volt, csak megálló. Úgy potyog-*

[306] Szak István: 123-132.

tunk ki a vagonból, mint a fagyos krumpli. Úgy megvoltunk dagadva, hogy saját magunkra nem ismertünk rá...”

A Gulág „szigetvilág kikötői” közt említi meg ***Alekszandr Szolzsenyicin*** *Karabast. „A Karaganda közelben fekvő karabaszi továbbító lágeron*[307]*, melynek neve fogalommá vált, félmillió ember ment át néhány éven belül.*[308] *„Karabaszból Szpasszkba hosszú időn át rendszeresen indítottak fogolymeneteket. A távolság csak 30-40 kilométer, de egy nap alatt kell megtenni, egyszerre ezer emberrel, akik közül sokan még állni is alig bírnak. (...) Ezért a menetoszlopot nemcsak géppisztolyosok viszik – azok is ott vannak persze, ötven méternyire a menettől – hanem fegyvertelen, de bottal felszerelt ka-*

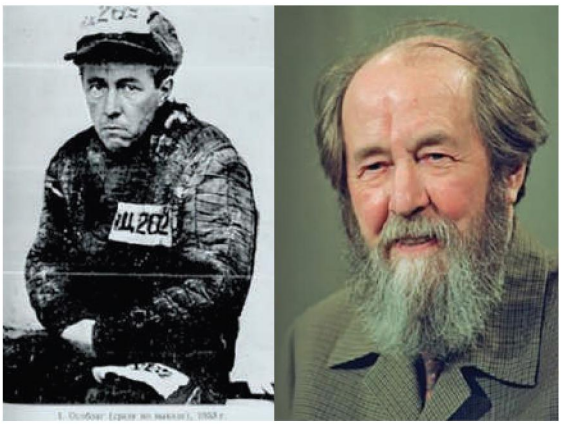

Alekszandr Szolzsenyicin *szabadulása 1953-ban az Oszoblágból, aki később Nobel-díjas íróként a GULÁG táborok világát eddig a leghitelesebben ábrázolta műveiben.*
Forrás: Internet

[307] Szolzsenyicin, Alekszander 1989: *A GULag szigetcsoport. 1918-1956.* Budapest, Új Idő. 481. Tárolt változat: https://www.scribd.com/doc/241062650/150395726-Gulag-Szigetcsoport-Szolzsenyicin-

[308] Szolzsenyicin lábjegyzete: *„Karabasz talán minden más továbbítónál jobban megérdemelte volna, hogy múzeummá tegyék, de sajnos, már nincs meg: egy vasbetonkészítményeket gyártó üzem van a helyén.”*

tonák is, szorosan a foglyok mögött. A lemaradókat verik (mint azt már Sztálin elvtárs előre megmondta), ütik-verik – azok pedig akkor is mennek, ha már jártányi erejük sincs – s csodálatosképpen sokan célhoz is érnek![309]

Karabasból a férfi és női rabszállítások etápjait többek között a Karlag ITL-lágerrészlegeibe irányították. ***Rózsás Jánosnak*** *Karagandiban* 137, *Szpasszkban* 53, *Dolinkán* 5, *Akmolinszkban, Temirtauban, Balhasban és Alma-Atában* 3-3 magyar elítéltről van adata, szócikke. Más források szerint számos magyar a *Zsezkazgan/Dzsezgazgan/Rudnyik, Saran/Szaransztroj /a szaranszki központ 1., 2., 6. sz. lágerészleg, Ekibastuz/Ekibasztuz, Kingir, Zhezdy/Dzsezsdi/Diserdi, Aktas, Dubovka, Burma, Bajkonur, Piket* stb. javító-nevelő munkatáboraiban töltötték büntetésüket.

3.) Leventék, katonák a Karlag börtönlágereiben

Az áldozatok között feltűnő, hogy a GULÁG táborokba juttatott magyarok legnagyobb hányadát a civilek és katonák mellett a leventekorú fiatalok[310] (*volt leventék és mozgósított leventék)* tették ki: 15 évestől 20 évesig, illetve 1923-1928 közti születésűek. Ugyanis a szovjet kémelhárítás (*SZMERS Halál a kémekre!)* nem hadifogolynak, hanem „partizánnak", illetve „háborús bűnösnek", kiképzett „terroristának" tekintették őket.

[309] Szolzsenyicin, Alekszander 1989: 520.

[310] A leventemozgalom az 1939: II. honvédelmi törvény értelmében a fiúk katonai előképzésével foglalkozott 12 éves kortól a bevonulásig. A szállasi kormány hozzájárult ahhoz, hogy a 16 éves kornál idősebb leventéket teljes katonai kiképzés céljából Németországba telepítsék. Az 1944 novemberében meginduló kitelepítést sok fiatal, úgy próbálta elkerülni, hogy a Kisegítő karhatalomhoz (KISKA) és ifjúsági alakulatokhoz csatlakozott. De jelentős számban voltak olyanok is, akik a Bakonyi brigád, az Antibolsevista Tábor és más csapatok keretében meggyőződésből, önként vállalták a harcot a Vörös Hadsereggel. Lásd: Stark Tamás 2016: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Budapest. 100.

A „levente-ügy" egyik kiváló szakértőjét, az ismert Gulág-rabot, ***Rózsás János*** (1926-2012) magyar írót is személyesen ismertem.

Rózsás János

Fogságáról több emlékiratot írt, jelentetett meg.[311] Többek között az 1999-ben megjelent *Kárpátaljai magyar Gulág-lexikon*[312] című gyűjteményem adataival segítettem a 2000-ben a Püski Kiadónál napvilágot látott *Gulag Lexikon* c. munkáját.

A megkerülhetetlen forrás-értékű gyűjteményében közel 5 ezer volt magyar politikai elítélt szócikkét adta közre. A *Gulag Lexikon*

---

311 ***Rózsás János*** GULÁG-rab, magyar író, nyugalmazott könyvelő, német-orosz műszaki tolmács. 1944–53 között kilenc éven át ártatlanul politikai fogoly volt a Gulágon. Könyvei a rendszerváltás előtt külföldön jelenhettek meg, 1997-től lett a Magyar Írószövetség tagja. Művei: *Keserű ifjúság* (München, 1986)., *Éltető reménység* (München, 1987)., *Duszja nővér* (Nagykanizsa, 1995)., *Leventesors*. A leventeintézmény története, 1921-1945; Hármas Halom Baráti Kör–Trianon Társaság Nagykanizsai Szervezete, Nagykanizsa, 2005. *Válogatott írások*; RAJNAI Miklós, Nagykanizsa, 2008 (A magyar műveltség kincsestára), *Schwester Dusja. Ein belebender Sonnenstrahl in Sibirie. Ein Ungar im Gulag* (Duszja nővér); németre ford. RÓZSÁS László; Gryphon, München, 2005., *A Nagy Magyarország-emlékmű Nagykanizsán;* szerk. RAJNAI Miklós, RÓZSÁS János, SZEMENYEY-NAGY Tibor; 8. átdolg., bőv. kiad.; *Nagy-Magyarország-emlékmű Szoborbizottsága,* Nagykanizsa, 2006., *Gulag lexikon;* RAJNAI Miklós, Nagykanizsa, 2008 (A magyar műveltség kincsestára)., *Fogságom naplója és egyéb irodalmi munkáim sorsa. „Habent sua fata libelli...";* Balaton Akadémia, Keszthely., 2011 (Szent György könyvek) *Leventesors*. A leventeintézmény története, 1921-1945; RÓZSÁS János, Nagykanizsa, 2012.

312 DUPKA György 1999: *Kárpátaljai magyar Gulág-lexikon. Lefejezett értelmiség 1944-1959.* Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

2008-ban jelentősen bővített kiadásban megjelent, sajtó alá rendezte ***Rajnai Miklós*** bölcsész. A könyv mellékletében mintegy 30 dokumentum másolata olvasható.[313]

Az első kiadású lexikon 432 olyan elítélt adatait tartalmazza, akik Kazahsztán különböző kényszermunkatáboraiban raboskodtak. Foglalkozás, rendfokozat szerint: volt levente 115, mozgósított levente 63, leventeoktató 3, nemzetőr 4, civil 72, hadifogoly katona 37, tiszt 6, rendőr 1, csendőr 3, nő 2, ismeretlen magyarországi elítélt 25, kárpátaljai civil 21, római katolikus pap 6, görögkatolikus parochus 53, református lelkész 3.

[313] Rózsás János 2000: *Gulág Lexikon.* Budapest, Püski. 415. Rózsás János 2008. *Gulág Lexikon.* Rajnai Miklós közreadásában. Nagykanizsa, A Magyar Műveltség Kincsestára. 536.

Kimutatás a kazahsztáni magyar rabokról a Gulag Lexikon (2000) adatai alapján

Év	Meghalt, kivégezték	Sorsa ismeretlen	Hazatért (lágerből, örökös számüzetésből)	Összesen
1946-1947	14	56	-	70
1948	-	1	-	1
1949	3	-	-	3
1950	3	1	1	5
1951	1	-	1	2
1952	5	-	1	6
1953	-	-	230	230
1954	3	-	4	7
1955	2	-	43	45
1956	-	-	50	50
1957	1	-	4	5
1958	-	-	2	2
1959	1	-	-	1
1960	-	-	1	1
1961	-	-	-	-
1962	-	-	2	2
1979	-	-	1	1
2006	-	-	1	1*
Összesen:	**33**	**58**	**341**	**432**

Ismereteink szerint az utolsó Gulág-rab – **Bucsella József az örökös számüzetésből 2006 -ban tért haza Kárpátaljára Ida lányával Kazahsztánból.*

A táblázatba rendezett számsorokból kiolvasható, hogy a legtöbb elítélt (70 fő) 1946-1947-ben pusztult el, 21 fő pedig 1948-1959-en hunyt el, az áldozatok egy részének ismeretlen a további emberi sorsa. Számos esetben a halál oka: az éhezés okozta végelgyengülés, járványos betegség. A szovjet foglyok körében is hasonló elhalálozási okokat tüntettek fel és ugyanezekben az években köztük is sűrűn „kaszált a halál".

A 341 életben maradt politikai elítéltből 1953-ban – Sztálin halála után – 230-an szerencsésen hazatértek, a 15, 20 vagy 25 évre ítéltek még megfigyelés alatt maradtak. Így 111 főből összesen 102 fő – évekre bontva – 7-en 1954-ben, 45-en 1955-ben, 50-en 1956-ban jöhettek haza. Továbbá 9 főt visszatartottak, őket örökös száműzetésbe küldték.

Az elítéltek mintegy 70 százaléka 10 évet kapott, ebből 8 évet ledolgoztak *Karabas, Karagandi, Szpasszk, Ekibasztuz, Zsezkazgan, Kingir, Dolinka* és más GULÁG lágerben.

Rózsás János GULÁG-os sorstára volt a fentebb idézett ***Szak István*** is, aki hányattatásait objektív hűséggel 1958-1960-ban megírt Fogolynaplóját megszerkesztette, kiadásra ajánlotta, hogy „az utókor okuljon" és sohase feledje a vele és sorstársaival történteket. ***Szak István***[314] 16 éves mozgósított levente a szovjet rabtovábbító börtönöket (*Odessza, Harkov, Herszon, Dnyepropetrovszk*) bejárva, szenvedéseinek első kazahsztáni állomását 1947. szeptember 22-től a *karabasi gyűjtő- és rabtovábbító lágerben* tapasztalta meg. Minden börtön-állomásának egy-egy szociográfiai hűséggel megírt fejezetet szentelt, a lágerekről, a végelgyengülésig tartó robotolásról, az ottani túlélésért küzdő életvitelükről, a rabok és rabtartók, a lágerbeli férfiak és nők, a magyarok és más nemzetiségűek egymást segítő és egymásnak ellenszegülő kapcsolatáról. A nagyobb lágerbörtönökről pontos leírást, sémát rajzolt.

Krónikásként jegyezte fel, hogy ki, hol, milyen körülmények közepette halt meg. Társaival *Karabasból* a rézbányászatáról nevezetes *Dzsezkazgan* környéki lágerekben töltötte le a bűntetését. Sztálin halálát követően 1953. július második felében 360, főleg magyar ember indult el hazafelé a Karagandi környék lágereiből. *„A lembergi számvetésnél megállapítottuk, hogy milyen sokan meghaltak közülünk, akiket ismertünk. Hát még, akiket nem ismertünk, akikkel nem találkozhattunk, mennyien elpusztulhattak szerteszét a nagy országban, az embertelen bánásmód, az éhezés miatt. De hát talán még*

[314] ***Szak István*** mozgósított levente alig múlt 16 éves, amikor a Dunántúlon parancsra több ezer fiatal társával együtt bevonul a leventékhez „kiképzésre". Beöltöztették őket német katonai ruhába, de harci cselekményekben nem vettek részt. A zűrzavaros időkben, 1945 tavaszán a Dél-Dunántúlon a németek szélnek eresztették őket. Kis csoportban indultak haza, s a Dráva közelében a front mögött román és bolgár katonák elfogják, iszonyatosan megverik, kifosztják őket, majd átadják a fiatalokat a szovjeteknek. Az ártatlan fiúra Szibériában letöltendő tíz évet oszt ki még Magyarországon – jóval a háború befejezése után – a szovjet katonai bíróság.

az is csoda, hogy ennyien még életben maradtunk és túléltük a szörnyűségeket." Zárszavában hálás köszönetet mondott a Fogolykiváltó boldogasszonynak, a Boldogságos Szűz Máriának, aki meghallgatta imáját és közben járt érette, hogy abból a pokolból megszabadulhasson és hazatérhessen az édes szőlőhazába. Mint írja: *„A jó isten útjai kiszámíthatatlanok. Az Ő titka, hogy miért kellett mindezt sok ezer magyar fiatalnak, köztük nekem is végigcsinálni... legyen meg mindenben az Ő szent akarata!..."*[315] – fejezte be Fogolynaplóját.

A rendszerváltás előtt és utána az elítéltek túlnyomó többségét rehabilitálták.

Kimutatás a kazahsztáni GULÁG táborokról a Gulag Lexikon (2000) adatai alapján

№	**Kazahsztán, Gulag táborok megnevezése, száma, részlege1934-1960 között**	**Tábor és táborrészleg temetőjének helye**	**Eltemetett és ismeretlen sorú magyar politikai foglyok becsült száma**
1	Dolinka, a Karlag főtáborhoz tartozó 19 ITL*-alegység adminisztrációs központja	Dolinka és környéke, Karagandai terület	1
2	Karabas, a Karlag főtábor ITL-elosztó központja	Karabas és környéke, Karagandai terület	1(3)*
3	Karaganda, a Karlag főtábor ITL-alegységének spec. politikai lágere	Karaganda/Rudnyiki és környéke, Peszcsannij, Urenia, Karagandai terület	9(10)
4	Szpasszk, a Karlag főtábor ITL-alegységének spec. politikai lágere	Szpasszk és környéke, Szpasszozavod, Karagandai terület	8 (11)
5	Dzsezkazgan/Zsezkazgan, a Karlag ITL-alegységének spec. politikai lágere	Dzsezkazgan/ Ruddnyik és környéke, Sztyepni, Karagandai terület	4

[315] Szak István 1983: 312.

6	Saran/Szaransztroj, a Karlag ITL-alegysége, a szaranszki központ 1,2,6-os spec. politikai lágere	Saran/Szaransztroj és környéke, Karagandai terület	
7	Ekibastuz/Ekibasztuz, a Karlag ITL-alegységének spec. politikai lágerei	Ekibastuz/Ekibasztuz Karagandai terület	(3)
8	Kingir, a Karlag alegységének spec. politikai bűntetőlágere	Kingir és környéke, Karagandai terület	(1)
9	Zhezdy/*Dzsezsdi*/Diserdi, a Karlag ITL-alegységének spec. politikai bűntetőlágere	Zhezdy/*Dzsezsdi*/ Diserdi és környéke, Karagandai terület	(1)
10	Temirtau/3/Temir-Tau/Tartau, a Karlag ITL-alegységének spec. politikai bűntetőlágere	Temirtau/3/Temir-Tau/Tartau és környéke, Karagandai terület	
11	Balkhash/Balhas, a Karlag ITL-alegységének spec. politikai bűntetőlágere	Balkhash/ Balhas és környéke	
12	Alma-Ata: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai bűntetőlágere	Alma-Ata és környéke	
13	Aktas: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai bűntetőlágere	Aktas és környéke,	(1)
14	Dubovka: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai bűntetőlágere	Dubovka és környéke,	
15	Burma: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai bűntetőlágere	Burma és környéke,	(1)
16	Bajkonur: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai bűntetőlágere	Bajkonur és környéke	
17	Piket: a Karlag ITL-alegységének bűntetőlágere	Piket és környéke	
18	Akmolinszk: a Karlag ITL-alegységének spec. politikai bűntetőlágere	Akmolinszk	
19	Karlag ITL-alegységének spec. politikai bűntetőlágereiben		
		Összesen:	**33 (58)**
Az eltemetett és ismeretlen sorú magyar GULÁG-rabok becsült száma mindösszesen: 91			

**ITL/ИТЛ (Исправительно-трудовой лагерь) – Javító-nevelő munkatábor*

A „magyar Szolzsenyicinnek" is titulált ***Rózsás János*** lágerkrónikás – fogságának 9 esztendeje alatt – megjárta *Odessza, Nyiklajev, Herszon* börtöneit. Majd az Észak-uráli *Szolikamszk*, 1949. márciusától *Karabasz, Szpasszk, Ekibasztuz* speciális politikai táborokban az építkezésen, rézbányában dolgoztatták. Az utóbb említett táborban ismerkedett meg ***Alekszandr Szolzsenyicin*** matematika-fizika szakos tanárral, akinek írói munkásságát a későbbiekben Nobel-díjjal ismerték el. Három éven át legendás orosz írónak rabtársa és barátja volt.

Emlékezete szerint: *„Hamar megtanultam oroszul, az analfabéták helyett írtam a hazaküldött leveleket, valamint a brigádvezető helyett a napi jelentést. Könyvtárba is jártam az ekibasztuzi táborban, így ismerkedtem meg és barátkoztam össze Alekszandr Szolzsenyicinnel, akit meghatott az „ütődött magyar" orosz irodalom iránti érdeklődése, és tanáromul szegődött (...) Intelligens, csendes, barátságos embernek ismertem meg, ízig-vérig oroszként ragaszkodott a pánszláv hagyományokhoz, a valláshoz. (...) Visszatérve a lágerhez: az Iván Gyenyiszovics egy napja a lágerünkben játszódik, tulajdonképpen átéltem, a leírt párbeszédeknek fültanúja voltam."*[316]

Az 1998-ban készült felvételen az ekibasztuzi romtábor látható.
Fotó: ***Mohi Sándor****, Rubicon történelmi magazin http://www.rubicon.hu/ma_files/2017_3_70.pdf*

[316] Imre Péter 2008: *Vásárhelyen mesélt Szolzsenyicin rabtársa, Rózsás János.* 11.08. https://www.delmagyar.hu/hodmezovasarhely_hirek/vasarhelyen_meselt_szolzsenyicin_rabtarsa_rozsas_janos/2076622/ (2019. augusztus 13.)

Egy másik írásából tudjuk, hogy *Szolzsenyicin* egy rákos hasműtéten esett át: *„A műtétet egy magyar orvos végezte,* ***Várkonyi Ferenc.*** *Ő mentette meg Szolzsenyicin életét '52 februárjában az ekibasztuzi táborban."*[317] Szolzsenyicin szabadulása után több könyvben írta meg lágerélményeit.

Szolzsenyicin kedvelte magyar rabtársát, szabadulásuk után levelet is váltottak, akinek hatására tényfeltáró írásaival gazdagította a hazai magyar lágerirodalmat. A Szovjetunióba hurcolt, ártatlanul elítélt volt magyar politikai rabok közül közel 4700 személynek a sorsát dolgozta fel a Gulag lexikon című, legfontosabb munkájában (Budapest, 2000), melynek alapdokumentációját Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában őrzik az utókor számára.

A lágerkrónikás adatbázisában olvastam egyik kazahsztáni levente sorstársának megrendítő haláláról. A miskolci fiatalember, ***Elek András*** rabságának hetedik évében gyógyíthatatlan tbc-vel Szpasszk rabkórházába szenvedte el végnapjait 1952 januárjában. *„A bajtársak megható visszaemlékezése szerint halála drámaian gyönyörű volt. Haldoklásakor a téli nap sugara az ágyára vetődött, őt fénybe vonta. András a vég közeledtével felegyenesedett ágyában, elhaló hangon elénekelte a magyar Himnuszt, és az utolsó szavaknál holtan hanyatlott vissza fényárban úszó betegágyán..."*[318]

A tíz évre ítélt, huszonöt éves ***Unger József*** nagykanizsai mozgósított levente ugyancsak tbc-ben halt meg. Az ugyancsak 10 évre elítélt ***Bánfai (Kálovics) János*** kispáli leventeoktatót a szpasszki lágerben a tüdővérzés vitte el. Rabságának tizenharmadik évében

[317] Rózsás János 2017: Lágéreletről és Szolzsenyicinről. *Rubikon,* 28. évfolyam, 3. sz. március. Tárolt változat: http://epa.oszk.hu/03100/03122/00004/pdf/EPA03122_rubicon_2017_03_070-079.pdf

[318] Rózsás János 2000: 87.

Bodó István lovasberényi volt levente az örökös száműzetésben, hazatérés előtt a folyóba veszett.

Sírjaik a lágerrészlegek kijelölt rabtemetőiben vannak. Ezeket még a rendszerváltozás előtt felszámolták.

Kazahsztánban elhunyt magyar hadifoglyok:

Bánfai (Kálovics) János (Kispáli, 1891–Szpasszk, 1949.06.27.) volt leventeoktató

Bászler Jakab (Siklós, 1885-1945) honvéd a kazahsztáni Sasagáji kényszermunkatáborban halt meg

Bodó István (Lovasberény, 1926-Ekibastuz? 1959)

Czigány Imre (Felsőgalla, 1922- Zsezskazgan)

Domaföldy József (Szigervár, 1927-Karaganda,1945)

Elek András (Miskolc,1926-Szpasszk,1952.01.)

Hajmási József (Győr, 1924-Karaganda,1947.03.27.)

Hosszú Márton (1926.- Zsezskazgan, 1948.08.30.)

Jánosi István (Mesztegnyő, 1925.– 1945.03.30.)

Kasza János (1923.-? Karabasban nyoma veszett)

Klinger János (Pacsatüttős, 1925.- Karabas, 1946.10.)

Komáromi József (Pacsatüttős, 1928.-Karaganda-Urenia,1950.)

Kozár József (1926.-Kingir, 1952?)

Lancz Győző (Nagykanizsa, 1925.-Karlag-Bidajk, 1946/1947.)

Lenvai Ferenc (Szekszárd, 1923.- Karabasban nyoma veszett)

Németh Antal (Nagykanizsa, 1928. – Zsezskazgan, 1946/1947.)

Orosz Ferenc (-1926.-Karlag-Berekul,1946/1947?)

Póczos Sándor (Istenmezeje, 1926.- Karaganda, 1946/1947.)

Stelczer András (Kerény 1915.-Karaganda)

Tátrai Ferenc (-1927., Karlag-Berekul, 1946/1947?)

Unger József (Nagykanizsa, 1927., Zsezkazgan-Sztyepni, 1952. 06.10.)

Varga István (Szeged, 1912-Csurbajnur).

4.) Magyar civil elítéltek

A civil elítéltek egy csoportjából mások mellett kiemelkednek azok a bátor magyar férfiak, akik lakhelyükön az erőszakoskodó szovjet katonákkal szembeszállottak.

Például a ***Bátor Joachim*** (Kocsér, 1928) gazdálkodó, ***Tassi István*** (Páhi, 1921) tanyasi cseléd, ***Csikós János*** (Orgovány, 1913) parasztgazda azok közzé tartozott, akik megvédték édesanyjukat, lánytestvérüket, illetve az adott település lányait és asszonyait. A nőkkel erőszakoskodó szovjet katonákat fékeztek meg, amely halálos kimenetelű volt. Vagy önvédelemből egy fegyverrel garázdálkodó, támadó szovjet katonaszökevényt öltek meg.

Egyesek csoportos verekedés alatt garázdálkodó szovjet katonákat sebesítettek meg. Míg mások (***Horváth Pál*** (Kecskemét, 1908) fosztogató szovjet katonákkal kerültek összetűzésbe. ***Németh Ferenc*** (Iklódbördőce, 1915) lakóhelyén, 1945 áprilisában férfitársaival verekedés közben agyonvertek egy szovjet katonát, mivel a csellengő katonaszökevények részegen meg akartak erőszakolni két várandós falubeli asszonyt. A szovjetek részéről a bosszú nem maradt el. Az életben maradt férfiakat letartóztatták, kegyetlenül megkínozták, majd a hadbíróság egyeseket golyó általi halálra, míg másokat Gulág-rabságra ítélt. Így kerültek Kazahsztán javító-nevelő munkatáboraiba.

A szovjet Btk „58-as paragrafussa" alapján elítéltek között kiváló szakembereket is találunk, akik a lágerparancsnokság kedvezményezettjeinek sorába tartozott. Például ***Déri János Frigyes*** (Linz, 1921) a Csepeli Weiss-Manfred Művek egykori kohómérnöke Karagandában rézkohókat tervezett, épített, ezért nagy megbecsülésben részesült. 1953-ban tért haza. ***dr. Leber (Várkonyi) Ferenc*** (Szeged, 1920) orvostanhallgató az ekibasztusi láger rákkórházban emberi életeket mentett meg, a fentebb említett ***Szolzsenyicin*** hasüregi rák műtétjét ő végezte el. 1955-ben tért haza.

Az elítélt közéleti személyiségek egyike volt ***Pongho István*** (Szín, 1917) nyíregyházi újságíró, akit 1944 végén a szovjet hadbíróság halálra ítélte, majd az SZSZKSZ Legfelsőbb Bírósága 10 évre módosította, őt a szpasszki láger munkatelepén dolgoztatták. Feleségét, ***Pongho Istvánné Halász Teréziát,*** (Békéscsaba, 1917.-) férjével együtt tartóztatták le és hurcolták Kazahsztánba. Ő a szpasszki női lágeréből szabadult, 1953-ban férjével együtt tért haza.

A kiskorúként elítélt magyar állampolgárok sorába tartozott ***Tóth Benedek*** (Sárospatak, 1927.-), aki Beregszászban élő nagynénjénél lakott, amikor ősz folyamán odaért a megszálló szovjet hadsereg, így Kárpátalján ragadt. 1947-ben kérte a helyi hatóságoktól, hogy engedjék hazatelepülni Magyarországra. Ehelyett 1947 októberében a Donyec-medence egyik szénbányájába deportáltak *„málenkij robotra"*, vagyis jóvátételi kényszermunkára. Körülbelül két hónap múlva *„csak úgy engedély nélkül, visszaszökött onnan Beregszászra, a nagynénjéhez..."*[319] *Ezért a lágerből való hazaszökésért az ungvári hadbíróság 25 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A Karagandi* és *Csurbájnur*, majd Omszk lágereiben raboskodott. Közben 1955-ben a katonai bíróság a büntetését 10 évi szabadságvesztésre mérsékelte. 1957 június 7-én szabadult a lágerből és visszatérhetett Beregszászra. Csak 1976-ban települhetett át Magyarországra.

A „nép ügyvédjeként" ismert ***Erdődi Lajos*** (1902-1970) szociáldemokrata beállítottságú gyulai ügyvéd például nem volt hajlandó a megszálló, diktatórikus, bolsevista hatalom szolgálatába állni. Ezért 10 év átnevelő munkaszolgálatra ítélték, aminek egy részét Ekibasztuzban, ***Rózsás János*** társaságában töltött le, aki fogolytársáról így írt róla könyvében: *„Az egyik legnagyobb műveltségű és tudású magyar volt, akivel a fogságban összehozott a sors. Sokszor beszélgettünk*

[319] Rózsás János 2000: 380.

a barakk tövében, boldogan hallgattam színes visszaemlékezéseit, biztató szavait".

Több civil értelmetlen halálát a Karlag táborrendszerének embertelen körülményei nagyban elősegítették (éhezés, végelgyengülés, tüdőtuberkulózis stb.). Az ismertebb közéleti személyiség egyike volt ***Dr. Lajos Iván*** (Pécs, 1906) történész, politikai író. 1939-ben jelent meg Pécsett nagy nemzetközi feltűnést keltő (és a hatóságok által elkobzott) könyve: Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében. Ebben megállapította, hogy a küszöbön álló világháború csak a hitleri Németország vereségével végződhet. A Magyarországot 1944-ben megszálló németek ezért elfogták és Mauthausenbe hurcolták. 1945 júniusában tért haza. 1946 júniusáig osztálytanácsosként a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban dolgozott. 1946-ban a szovjet katonai hatóságok letartóztatták és a Szovjetunióba vitték, ahol kémkedés és az angol felderítőkkel fenntartott kapcsolat hamis vádjával 15 évi munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték. A kazahsztáni Karagandában, egy lágerkórházban halt meg 1949. szeptember 19-én. (Sorsáról a család hivatalos helyekről sohasem kapott választ.)

Mészáros László (1908) festő és szobrászművész a II. világháború előtt emigrált a Szovjetunióba. Ott, mint kémgyanús személyt GULÁG-rabságra elítélték. A Karagandi egyik lágerrészlegéből szökést kísérelt meg, üldözés közben agyonlőtték. A 6 évre elítélt ***dr. Eperjessy József*** (Ungvár, 1882.03.29.-Karlag, Szpaszo-Zavodszk, 1954.02.23) kassai ügyvéd a büntetését az oroszországi Karabasban és az akmolinszki lágerben töltötte le. Ezt követően a Karagandi melletti Szpaszo-Zavodszk településre száműzték (Kazahsztán). Hazatérési kérelmét elutasították. Ott halt meg 1954. február 23-án.

Galgóczy Árpád[320] személyében az utolsó kazahsztáni magyar politikai foglyot tisztelhetjük. A II. világháború után a szovjetek el-

[320] ***Galgóczy Árpád*** (Szamosangyalos, 1928.novemberr 8.-) József Attila-díjas magyar költő, műfordító, egykori Gulág-rab.

leni diákszervezetet hozott létre. 1947-ben letartóztatják őket. A letartóztatást a magyar rendőrség végezte, de másnap átadták őket az „illetékes" szovjet katonai szerveknek, akik 20 év kényszermunkára ítélték. Egyenes út vezetett Budapest, Sopronkőhidán, Lembergen át a Gulágra, Cseljabinszk és Karaganda lágereibe. Sztálin halála után a lágerből kiszabadult, de Kazahsztánban örökös száműzetésbe kényszerül. *„Hosszú évekig együtt raboskodott olyan magyarokkal (...) Akik jelesre vizsgáztak emberi tartásból, áldozatvállalásból, összefogásból. Akik példát mutattak számos nemzet hasonló sorsú fiainak és rajtuk keresztül az egész világnak."*[321] Végül a politikai helyzet változásai nyomán 1960 májusában jöhetett haza. Itthon kiváló nyelvtudása és tehetsége révén több kötetnyi verset jelentetett meg a klasszikus orosz irodalomból, sőt az Anyegin fordításával kiemelkedő sikert aratott. József Attila-díjas és orosz irodalmi társaságok kitüntetettjével a budapesti GULÁG-emlékműnél rendezett egyik megemlékezésen személyesen is megismerkedtünk és a Kazahsztánban töltött évekről, a kényszermunkatáborban meghalt leventékről is többször elbeszélgettünk. Egyébként a sokat idézett gondolatával is egyetértek: *„...egyetlen nép szellemiségét, lelkiségét, művészetét sem szabad azonosítani az Őt megnyomorító és elaljasító politikai rendszerrel. Az ilyen esetekben egyenlőségjelnek nincs helye, és nem is lesz soha."*[322]

Kazahsztánban elhunyt/ eltűnt magyar civilek:

Derdák József (Horvátkút, 1909-Karaganda-Peszcsani, 1952. 05.04.) földműves

Dóri József (-Karlag-Burma, 1948/1950-)

---

[321] Galgóczy Árpád 2007: Előszó. A túlélés művészete. Magyarok a Gulág haláltáboraiban, VALÓ-ART. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/kiskassa/szemelvenyek_a_gulag_memoar_irodalmabol/pages/025_szerzok.htm (2019. augusztus 13.)

[322] Lásd: idézet szöveg. ***Galgóczy Árpád,*** Wikipédia.

Elek Béla (-1916-Szpasszk?)

dr. Eperjessy József (Ungvár, 1882.03.29.-Karlag, Szpasszo-Zavodszk, 1954.02.23) kassai ügyvédet

Gelencsér István (Dunapentele, 1915.-Karlag-Karagandi, Zsezsdi, 1946/1947?)

Gyímesi János (Kaposvár, 1925.-Szpasszk, 1949.07.13.)

Gyuris Béla (Budapest, 1918.-Szpasszk, Ekibasztuz1946/1947?)

dr. Hadzsi József (Budapest-Karaganda, 1949-) budapesti gyógyszerész

Horváth Zoltán (Székesfehérvár, 1925-Szpasszk, 1949.04.-)

id. Kiss Albert (Mezőkövesd környéki-Szpasszk, 1950 elején-) tanyasi gazdálkodó

id. Kiss Albertné (Mezőkövesd környéki-Szpasszk, 1950 elején-) tanyasi lakos

Id. Kiss Bertalan (Mezőköved, -Szpasszk-) mezőkövesdi lakos

d***r. Lajos Iván*** (Pécs, 1906.-Karaganda, 1952 nyarán-) történész

Mészáros László (-1908.-Karaganda,1946/1947-) festő és szobrászművész

Nagy Kálmán (Pacsa, 1903.-Dolinka, 1946/1947?-) földműves

Pálffy József (Szpasszk, 1946/1947?) Bácskából származott

Pfeifer István (Barcs, 1902.-Szpasszk, 1950 nyarán-) földműves

Széll János (Apátfalva, 1905.-Szpasszk, 1950.06.30.) hajóács

Takács Gyula János (-1908.-Szpasszk, 1949-) munkás.

5.) Kárpátaljai civilek

Kárpátalján végzett kutatások eddigi eredményei szerint különösen nagy méreteket öltött a politikai tisztogatás, haladéktalanul Gulágra küldték azokat a személyeket, akik akadályozhatták a szovjetizálási folyamatot. A kazah fölön raboskodott túlélők közül a teljesség

igénye nélkül alább néhány kiváló kárpátaljai patrióta nevét azért említem meg, mert peranyagukkal és egyesek sorsával közelebbről is megismerkedtem.

A magyar rendszerben vállalt közpozíciója miatt a nép ellenségévé nyilvánították mások mellett ***dr. Kovács János*** (Ungvár? – Pavlodár, Ekibasztuz, 1956) ungvári ügyvédet. Büntetését a kazahsztáni Pavlodár, Ekibasztuz, Szarány lágereiben töltötte le. 1956-ban szabadult és hazajutott Kárpátaljára a családjához.

Karjnyák György (Havasköz /Ljuta, 1914. 07. 03.–Ungvár?) – ungvári járási néptanító, tartalékos hadnagy volt. Magyar kémnek nyilvánították. Szerencsésen hazatért. Fia, *Krajnyák Zoltán* tragikus halála bekövetkeztéig több mint két évtizeden át az általam vezetett egyik civilszervezetben megbecsült munkatársam volt.

Szarkánics Gyula (Munkács, 1919. május 19.-) munkácsi pincér bűne az volt, hogy a mulató bezárása után hajnalban, amikor illuminálatlan indult haza a cigányzenészekkel együtt – megállt a főtéren a Sztálin szobor előtt, és szerenádot adott neki: *„Hazugság volt minden szavad, hazugság volt, most már ne is tagadd! ..."*[323] A Kárpátaljai belügy hadsereg haditörvényszéke Ungváron 1948. június 29-én az 54. § 1/a pontjai alapján 25 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Kazahsztán lágereiben dolgoztatták. Amnesztiával szabadult. Belső Ukrajna egyik városában telepedett le.

6.) Magyarországi és kárpátaljai lelkipásztorok

Gulágra elhurcolt és megtorlásban részesült magyarországi és az elszakított területek római katolikus, görögkatolikus, református és evangélikus lelkipásztorok, illetve más felekezetek képviselői a

[323] Rózsás János 2000: 350.

GULÁG lágerrendszerében tudtak egymásról, összehangoltan „lélekmentő missziós munkát" végeztek a rabok körében.

Az ökumenizmus jegyében Isten igéjét bátran hirdették ***Olofsson Placid, Mészáros Tibor, Harangozó Ferenc*** római katolikus atyák, ***dr. Böröcz Sándor*** körmendi evangélikus lelkész, és még sokan mások.

Harangozó Ferenc[324] atya például egy ideig a 7. sz. karagandi börtönlágerben ismerkedett meg ***Chira Sándor*** teológiai tanárral, a munkácsi görögkatolikus egyházmegye titokban felszentelt püspökével. Innen elkerült a Bajkál-tó vidékére, a *32. sz. Ozerlagba,* ahol a fadöntőbrigádban együtt dolgozott ***Bacsinszky Gyula*** görögkatolikus rahói esperessel, ***Lozán Bazil Polikárp*** (1908–1972) görögkatolikus bazilita szerzetessel, az ungvári születésű, ***Bártfay Kálmán*** nagyszőlősi római katolikus plébánossal, ***Sörös János*** munkácsi római katolikus esperessel. ***Harcsár János*** kassai római katolikus lelkészen kívül más népek képviseletében litván, lengyel papok is ebben a táborban végeztek kényszermunkát. ***Harangozó*** atya elmondásából tudjuk, hogy Ungvárról kapott kis kehellyel misézett. Titokban paptársaival gyóntatott és áldoztatott is. Erre így emlékszik: *„munkába menet mellém állt, aki gyónni akart. Az áldoztatás is így történt. menet közben az áldozó kezébe adtam egy kis kenyeret, ő magába mélyedt, nagyon megható volt. (...) a fogságban töltött évek megerősítettek abban, hogy lehet bízni az emberekben. Jó ember minden fajtában van, arany is, de minde-*

[324] ***Harangozó Ferenc*** (1908) Csendlakon r.k. esperes-plébános. 1948. március 11-én Szombathelyen a nyílt utcán tartóztatta le (rabolta el) a titkosrendőrség. 1948. december 10-én szovjet katonai törvényszék először halálra, majd 25 évi szibériai kényszermunkára ítélte őt és néhány társát, volt diákjait, akik részt vettek több száz menekültnek a határon való átsegítésében. A Gulág büntetőtáborából hazaérkezvén a magyar titkosszolgálat újra letartóztatta. Budapest, Gyűjtőfogház (1956. július-november 2.) 1956. november 2. A forradalmárok szabadították ki a Gyűjtőfogházból. 1956. november 5. Nyugatra menekül és haláláig szolgál különböző országok katolikus közösségében.

nütt van salak is."[325] Az idősebb papokat sem kímélte meg a halál. Mások mellett ***Pásztor Ferenc*** beregszászi római katolikus plébános vikárius az Ozerlágban halt meg. ***Járosi Andor*** (Sándorfalva, 1897-1944, Magnyitogorszk) az erdélyi evangélikus lelkészt, teológiai tanárt, írót több mint 200 társával együtt internálták a Szovjetunióba, *Magnyitogorszkban* végelgyengülésben visszaadta teremtőjének a lelkét.

Kárpátalján a „szovjet társadalom ellensége" vádjával 25 évre elítélt római katolikus atyák közül ***Heveli Antal*** aknaszlatinai plébános többek között karagandi börtönlágerben töltötte le büntetését.

A 22 éves ***Hudra Lajos*** beregszászi segédlelkészt előbb halálra ítélték, majd később „enyhítésképpen" a büntetést 25 év kényszermunkára változtatták. Büntetését többek között *Karagandiban* töltötte. Egy későbbi visszaemlékezéséből: *„A lágerben dolgozni kellett. Aki nem csinált marhaságot, nem ment fejjel a falnak, az csak eltengődött valahogy. Lakásokat építettünk (...) Mindennap misézhettem. Az ostyát kaptuk, a bort meg csináltuk. Küldtek mazsolát, abból csináltuk a bort. Rendesen gyóntattunk mindenkit, aki akart. Az ünnepekről mindig megemlékeztünk. Amikor munkánkért már fizetést is kaptunk, voltak, akik ittak, lezüllöttek. Amikor a lágert szétoszlatták, csak a komolyabb bűnösöket tartották benn. A politikai foglyok kiköltözhettek a faluba. Két nagy veszély jelent meg: az ital és a nők. A kárpátaljai magyarokat meg a ruszinokat mi, papok, nagyon szépen kézben tartottuk. Mondtuk nekik: „Fiúk! Most ez a két veszély fenyeget benneteket. Ha eddig kitartottatok, most vigyázzatok, mert tönkremehettek." Sikerült is őket visszatartani."*[326] 1956. július 2-án tért haza.

---

[325] Harangozó Ferenc 2012: *A csendlaki parókiától a szibériai hómezőkig.* Kilenc év börtönökben és munkatáborokban. Összeállította Gyürki László. Szombathely, Martinus Kiadó. https://www.martinuskiado.hu/misc/products/1351-a_csendlaki_parokiatol_a_sziberiai_homezokig.pdf

[326] Személyes visszaemlékezéséből, Hetényi 1996: 253-254. Ilyés Csaba (szerk.). 2006: A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa. Szatmárnémeti, Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség. 331.

Horváth Ágoston dolhai plébános az 1954-es kingiri rablázadást is túlélte: *„Nálunk a lágerben (Kingirben) is 42 napig tartott. De letiporták. Szent Péter és Pál éjszakáján (1954.jún.29-én) éjjel kettőkor megnyíltak a lágerkapuk jöttek a tankok, lőttek és az egész lágert összetaposták... Vagy 500 halott volt. Az egyik katolikus papunk is ekkor halt meg."* Büntetésének letöltése után 1956 nyarán hazakerült.

A 25 évre elítélt ***Plackingher Pál*** ungvári lelkipásztor Sztálin halála után, 1953 augusztusában szabadult. Egy ideig Ungváron tevékenykedett. Mivel nem támogatta a *„békepapi mozgalmat"*, a letartóztatás elől 1961-ben újra menekülnie kellett. Ismét Kazahsztánban keresett magának menedéket, ahol *Karagandi* városban és környékén a németajkúak lelkipásztori ellátását vállalta magára. Munka volt bőven. Jöttek – *Kazahsztánon* kívül – *Taskentből, Dusanbéből, Novoszibirszkből,* hogy megkeresztelkedjenek, egyházi esküvőt köthessenek, szentgyónásban, szentáldozásban részesülhessenek. 1964-ben másodszor is hazatért a száműzetésből.

Lőrincz István ődarmai plébános 10 évi rabság után, 64 évesen szabadult a *Karagandiból.* Itt raboskodott ***Heveli Antal*** (Kaplony, 1916-Szolyva, 1999), aknaszlatinai plébános is, aki amnesztiával szabadult.

***

A kényszermunkára elítélt több mint 120 elítélt görögkatolikus *(lásd a mellékletben közölt listát)* pap közül többen Kazahsztánból sem tértek haza, egyesek tragikus körülmények közepette vesztették életüket.

Duliskovics Viktor túrjaremetei görögkatolikus parochust 25 évre elítélték, a Kingirben 1954. június 26-án kitört, az életkörülmények javítását követelő rablázadás idején haslövést kapott.[327]

[327] A kengiri eseményekről, okairól, a mintegy 700 meggyilkolt és sebesült áldozatról igen részletesen szól A. Szolzsenyicin, A. *GULÁG-szigetcsoport* című közismert könyve: V.12.fejezet. *Kengir negyven napja.*

Mereszti Gyula görögkatolikus bazilita szerzetest 1951-ben Karagandi spec. politikai táborban látták utoljára, a továbbiakban sorsa ismeretlen.

Mózer Mihály tiszakirvai görögkatolikus parochust a lágerben végzett pasztorizációjáért 1955. február 25-én „eltették láb alól" – letaszították egy magas építőállványról. Szörnyethalt.

Thegze Miklós Zsukó parochusát *Szpasszkban* halára dolgoztatták, 1953.március 21-én ismeretlen körülmények közt meghalt.

Zseltvay Fedor taracközi (tereszvai) görögkatolikus ismeretlen helyen nyugszik Karagandi környékén.

***

A kárpátaljai református lelkészek közül többen a kazahsztáni javító-nevelő munkatáborba kerültek.

Asszonyi István forgolányi lelkipásztort 1949.március 20-án 25 évre ítélték és Dzsezkazgan börtönlágerében raboskodott. 1956 áprilisában szabadult.[328]

Pázsit József munkácsi lelkipásztort 25 évre ítélték, őt is Dzsezkazganba irányították, Sztálin halála után meghirdetett amnesztia idején, 1956. június 20-án térhetett haza a fogságból és Magyarországon telepedett le.

Vass József técsői lelkipásztor 25 évből hat évet raboskodott Karagandiban és Petropavlovszkban.1956-ban perét újra tárgyalták. Felmentették a koholt vádak alól. Hazajött a lágerből.[329]

---

[328] Fodor Gusztáv 2015: A kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. A kommunizmus áldozatai. 170-197. http://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2017/01/A-kommunizmus-áldozatai-2015.pdf;
Dupka György (szerk.) 2017: Egyházüldözés Kárpátalján 1944-1991. Tiszabökényi r. kat. templom állandó kiállítása. Katalógus. 17-18. tabló. Tárol változat: https://mek.oszk.hu/18100/18119/18119.pdf

[329] Fodor Gusztáv 2016: A kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. 170-197.https://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2017/01/A-kommunizmus-%C3%A1ldozatai-2015.pdf

Gulácsy Lajos munkácsi segédlelkész (későbbiekben püspök) *Dzsezkazganban* hét évig fogyasztotta a rabok kenyerét. 1956. május 15-én jött haza.

Képes emlék:
Gulácsy Lajos *egyik sorstársával Dzsezkazganban*

Emlékiratában a lágeri ökumenizmusról a következőket írta: *„A hét év alatt sokmindent tapasztaltam és láttam. Ott, ahol több mint nyolcvan nemzetiség és szinte a világ minden egyházából valók voltak összezárva, az emberek nagyon is egymásra voltak utalva a halál árnyékának völgyében. Akiben csak egy parányi istenfélelem volt, az a másik emberben sorstársat, vándortársat, embert látott. Ez az összetartozás segített átvészelni a nehéz időket. (...) Az ünnepeket közösen tartottuk. 1954 húsvétján elbújva a láger területén egy vályogvető gödörben úrvacsoráztunk közösen református, római katolikus, görögkatolikus, baptista és pravoszláv testvérekkel. Kenyerünk volt, bor helyett vizet használtunk. Hittük a feltámadást. A lehetőség szerint igyekeztünk sokszor találkozni. A gyakorlat az volt, hogy minden alkalommal más és más*

tartott egy beszámolót, tanítást. Visszaemlékszem egy zsidó rabbira, milyen különösen jó magyarázatát adta Mózes könyveinek. Egy görögkatolikus lelkész Máriáról tartott előadást, azóta jobban értem, mit jelent a Mária-tisztelet: Isten eszközévé lenni. Nem szabad elfogultnak lenni. Mi, reformátusok nem imádjuk, de jobban tisztelhetnénk."[330]

A hazatért túlélők közül számosan megírták emlékiratukat, illetve szenvedés történetüket.[331]

6.) Dolinka: a Karlag-múzeumban

Karaganditól 38 kilométerre dél-nyugati irányban felkerestük a *Serubajnura* folyó menti *Dolinkát.* A Volga menti németek 1909-ben alapították, majd a sztálini megtorlás idejében örökös száműzetésre idehurcolt ukrán, litván, fehérorosz, német családok, politikai elítéltek jelentősen gyarapították a lakosságát. Napjainkban közel 5000 lakosa van.

Ezen a településen található az 1931–1959 között működött *Karlag,* az ázsiai térség legnagyobb börtönláger-hálózatának irányítóközpontja, a létesítményt a rabok építették fel. Itt székelő igazgatósága 28 éven keresztül – a szovjetrendszer és a dolgozó nép ellenségének kikiáltott – 3 778 254 politikai elítéltet fogadott a karlagi lágerekben, foglakozott ügyeikkel. A táborrendszer területének átmérője észak-déli irányban 300 kilométer, kelet-nyugati irányban 200 kilométer.

---

[330] *Mélységből a magasba.* Bizonyságtétel az elmúlt időkről. ***Gulácsy Lajos*** önéletírása. Szerkesztette és a kiadásért felel: SZÁNTÓ János. Kiadja a Kárpátaljai Református Egyház sajtóosztálya, év nélkül. Mélységből a magasba. Egy önéletrajz: GULÁCSY Lajos. Magyar Elektronikus Könyvtár, 2005, http://mek.oszk.hu/03500/03531

[331] DUPKA György (szerk.) 2017: *Egyházüldözés Kárpátalján 1944-1991.* Tiszabökényi r. kat. templom állandó kiállítása. Katalógus. 17-18. tabló. Tárol változat: https://mek.oszk.hu/18100/18119/18119.pdf

A múzeum bejáratánál egy installáció látható – A jelképes jurta eltörött része a családok széthullását szimbolizálja

Dolinka, a KARLAG Politikai represszió/megtorlások múzeuma előtt. Balról jobbra: ***Dupka György, Fuchs Andrea, Schmidt Antal, Halmai Keve Kund, Varga László, dr. Muszabekova Róza*** *irodalomtörténész,* ***Szári Norbert Gergely, dr. Arajlim Muszagalijeva*** *történészprofesszor,* ***dr. Szandibajev Ulbolszin*** *filozófus,* ***Dmitrienko Anna, dr. Szilágyi Péter Ferenc, Yazhyan Teréziya, Walterné Müller Judit, Magasi Ágnes, Horváth Adrien, Rozsnyai Ilona, dr. Máthé Áron, Matkovits Réka Aléna, Matkovits-Kretz Eleonóra, Csornay Boldizsár László, Árvai Attila, Molnár József***

A Karlag történetével, a fogvatartottak életével ***Bajnova Szvetlana Klimentyevna*** múzeumigazgató és munkatársai kalauzolása által ismerkedtünk meg. Kazahsztán függetlenségének elnyerése után a település központjában található adminisztratív központ épületét teljesen felújították, és a kommunista diktatúra áldozatainak emlékére a *KARLAG Politikai represszió/megtorlások múzeumát* nyitották meg benne 2001-ben.[332]

A neosztálinista stílusban épített kétszintes, több mint 2 ezer négyzetméteres adminisztratív központ 17 termében helyeztek el tematikus kiállítási anyagokat.

Tablóképek igazolják, hogy a 30-as években a holodomor, az éhínség a kazah gyermekkolóniákon, árvaházakban, javító-nevelő intézetekben is szedte áldozatait

[332] Oroszul: КАРЛАГ, Музей памяти политических репрессий (Казахстан, поселок Долинка, ул. Школьная 39.) Lásd még: https://mearas.kz/karpro/index.php/listing/karlag/?lang=ru

Gyakran rendeznek tudományos tanácskozásokat, emlékkonferenciákat, könyvbemutatókat, filmvetítéseket.

A börtönlágerben raboskodó nők életet bemutató installációk

Börtönfotók a fogvatartott nőkről és férfiakról a dolinkai Karlag-emlékmúzeumban

Gulág lágerbe zárt neves tudósok, kutatók életét bemutató installáció

Gulág-rabok barakkokban szalmazsák nélküli emeletes fapriccseken aludtak

Bemutatták a pincebörtönt is, melynek egyik részében felújították a borzalmat keltő kínzó-, bűntető- és siralomcellákat. Az utóbbiban tartották a halálra ítélteket, akiket kegyelmi kérvényük elutasítása után innen a kivégzőcellába vittek, ahol golyó által hajtották végre a halálos ítéletet.

Büntető karcer, népi nyelven rókalyuk: világítás nem volt, felegyenesedni nem lehetett, a rab a kiszabott büntetését ülőhelyzetben töltötte le

Dolinka külterületén megtekintettük a golyó által kivégzettek két nagy temetőjét. Tovább haladva itt található a csecsemők, gyerekek ún. *„Anyácska temetője" (500 m²),* amely a múzeum szabadtéri emlékparkjához tartozik.

Döbbenettel értesültünk arról, hogy az 1930–1940-es években a börtönlágerhez tartozó szülészet és bölcsőde szomszédságában temették el a csecsemőket végelgyengülésben elhunyt anyjukkal együtt, akik a Karlag foglyai voltak. Legtöbben szülés közben haltak meg, illetve a későbbiekben éh- és fagyhalál, járványos betegség végzett velük.[333] A rabnőket általában a tábor őrei és a köztörvényes rabok ejtették teherbe. Télidőben a szülészeten elhunyt újszülötteket hordóban tárolták, majd a tavasz folyamán tömegsírba temették.

[333] *https://informburo.kz/stati/mamochkino-kladbishche-kak-horonili-detey-repressirovannyh-zhenshchin.html* (2017. szeptember 18.)

Az „Anyácska temető" főbejárata.
Fotó: 2017, Infomburo.kz

A dolinkai *„Anyácska temetőben"* a csecsemőkön kívül a börtönlágerben elhunyt orosz, kazah, ukrán, német, magyar és más nemzetiségű rabokat szintén elhantolták. A 60-as évek elején bezárták, 2003-tól szabadtéri emlékmúzeummá nyilvánították.

A temetőt a 60-as évek elején bezárták, 2003-tól szabadtéri emlékmúzeum komlexummá nyilvánították. 2005. szeptember 21-én

***A boldog Alekszej Zarickij** görögkatolikus pap emlékjele.*
Fotó: 2017, Infomburo.kz

az Ukrán Görögkatolikus Egyház felállíttatta az ukrán áldozatok emlékoszlopát, ahol már más társadalmi szervezetek, egyházi felekezetek korábban felavatott emlékjele is látható. A javító-munkatábor sírkertjében mások mellett 1959-ben itt volt eltemetve ***Alekszej Zarickij*** görögkatolikus pap.

A vértanú földi maradványait Ukrajnába átszállították, akit boldoggá avatott ***II. János Pál pápa*** 2001.június 27-ei ukrajnai látogatása idején Lembergben, ahol egyidőben mintegy harminc, többségükben görögkatolikus szerzetest, apácát, főpapot szintén boldoggá avatott.[334]

7.) A „feleségláger" Múzeum-Emlékkomplexum Akmolában

A népnyelvi megnevezésű /ALZhIR/ALZSIR[335] (Aszobij Lager dlja Zson Izmennyikov Rogyini, továbbá: Akmolinszkij lager zson izmenyikov Rogyini) (Hazaárulók feleségei számára létesített különleges tábor helyén létesített Múzeum-Emlékkomplexum[336] a kazah fővárostól kb. 36–40 km-re, a R-2. számú *Nur-Szultan-Korgolzsin* főutról leágazó útvonal mentén, *Akmolában* található[337] (a rabtelep korábbi elnevezései: *„m-26-os munkástelepülés"*, 2007-ig *Malinovka*).

---

[334] MTI 2001: Megbékélés és megbocsátás. II. János Pál pápa Ukrajnában. – *Kárpátalja,* 2001.június 29. Tárolt változat: https://karpataljalap.net/?q=2001/06/29/megbekeles-es-megbocsatas (2019. szeptember 12.). Lásd még: Папа покинул Украину (англ.) (28 июня 2001). (2017.szeptember 18.)

[335] Oroszul: Акмолинский лагерь жён изменников Родины (А. Л. Ж. И. Р.), magyarul: Akmolinszki hazaárulók feleségei láger.

[336] Oroszul: Музейно-мемориального комплекс жертв политических репрессий и тоталитаризма «АЛЖИР»!. Magyarul: ALZSIR a politikai represszió és a totalitarizmus áldozatainak múzeum-emlékkomplexuma. A továbbiakban rövidítve: Múzeum-Emlékkomplexum. WEB: https://museum-alzhir.kz/ru/

[337] 2017. július 3-án.

A csoportunk által felkeresett egykori kazah *aul* legfontosabb látnivalói: az idehurcolt németek római katolikus temploma; a 30-as, 50-es években megtorlásban részesült áldozatok emlékfasora stb. Valamennyi kegyeletteljes emlékhely egyben Kazahsztán egyik leghíresebb sztálinista táborában elhunyt nők és gyermekek iránti tisztelgés megrendítő jelképévé vált.

A megtorlásban részesült áldozatok emlékfasora Akmolában

Akmolát manapság a belföldi és külföldi érdeklődők, a meghurcoltak leszármazottjainak sokasága keresi fel, hogy megtekintsék a Múzeum-Emlékkomplexum egyedülálló kiállításait. Megjegyzem, 2011-ben már járt itt magyar expedíció. Az emlékútról a kutatótársunk, ***Havasi János*** által szerkesztett *Háborús Keresőszolgálat* fényképes beszámolót is közölt: *„A kazahsztáni Karagandai Egyetem kezdeményezésére – az asztanai magyar nagykövetség segítségével – kétfős kutatóexpedíció indult július 29-én a kazak lágervilág feltérképezésére. Egyik célpontjuk a hírhedt női GULAG, az „Alzsir" emlékhelyének fölkeresése volt, ahol magyar nők*[338] *is raboskodtak.* ***Halmy Kund*** *és* ***Havasi Dániel*** *fölkereste a Karaganda melletti Karlag lágerrendszer*

[338] Feltehetően moszkvai magyar nők, akiknek férjeit kivégezték.

maradványait és emlékhelyeit. Munkájukhoz jelentős személyes segítséget nyújtott a karagandai egyetem rektora, ***Nurlan Dulatbekov*** *történészprofesszor, aki három értékes kiadvánnyal látta el a Magyarország Kazahsztáni Nagykövetsége által támogatott magyar kutatókat. A kéthetes kutatóút során számos fotó- és videófelvétel készült...”*[339]

A hazaárulók feleségei számára 1937–1953 között működtetett akmolinszki büntetőtábor felirata. Forrás: haboruskeresoszolgalat.hu

Csoportunk is nagy érdeklődéssel tanulmányozta a „feleséglágerrel”, szenvedéstörténetükkel kapcsolatos levéltári iratokat,[340] tárgyakat és emlékjeleket. ***Tergembayev Samat Ilyasovich*** főigazgató elmondása szerint az egykori „ALZSIR”[341] tábor területén a Múzeum-Emlékkomplexum létrehozását ***Nazarbajev*** államfő kezdeményezte, és ***Sz. Zs. Narinov*** építész tervei alapján valósult meg. 2007. május 31-én a politikai megtorlások áldozatainak emlékévében az állandó tárlatokat is megnyitották.

[339] Kazahsztáni lágerek nyomában. 2011.07.19.http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=&page=1#id=&page=1

[340] Honlap: https://museum-alzhir.kz/en/contacts, orosz nyelven: https://museum-alzhir.kz/ru/kontakty

[341] Orosz elnevezése: Акмолинский лагерь жён изменников Родины (А. Л. Ж. И. Р.)

Az Élet-halál kapuja az emlékparkban

A múzeumi szabadtéri létesítmények közül kimagaslik a sztálini politikai megtorlást jelképező *Élet-halál kapuja,* mögötte látható:

- a sztálini rabszállító vagon;
- a különböző országok kazahsztáni nagykövetségei által állított emlékjelek sétánya;
- a végletekig legyengült férfit ábrázoló műalkotás;
- a reménykedő nőt ábrázoló szobor;
- a kazahsztáni GULÁG táborrendszer sematikus térképét ábrázoló emlékfal;
- a rabnők élethű barakkja;
- az Alas-park, a rabnők által telepített gyümölcsöskert (területe 1,5 ha);
- fekete márvány-emlékfal: melyen 7 200 eddig ismert rabnő nevét (köztük 7 magyarét is) örökítették meg.[342]

[342] Гринёв, В. М., Горецкий В. В. (szerk.) 2003: *Узницы «АЛЖИРа»: Список женщин-заключённых Акмолинского и других отделений КарЛага* / Ассоциация жертв незаконных репрессий г. Астаны и Акмол. обл., Междунар. о-во «Мемориал» М., Звенья.

A fekete márvány emlékfalon több mint hétezer eddig ismert rabnő nevét örökítették meg

Az orosz hazaárulók asszonyain kívül politikailag elítélt magyar nőket is fogva tartottak itt. 2014 májusában a Kazahsztánt felkereső ***Barkaszi Ödön*** arról értesített, hogy az ALZSIR emlékmúzeumban őrzött egyik listán egykor itt raboskodó magyar nők neveire bukkant:

Iró Mária *Sztepanivna*
Kelen-Frid Jolanta *Ljudvigovna*
Kun Teréz *Albertovna*
Magyar Jelizabeta *Karlovna*
Majerhoffer Margarita *Marcelovna*
Péper Irina *Joszifovna*
Rejk Magda *Joszifovna*

A komplexum közepén egy hatalmas kónusz alakú, ablaktalan, de a kupola belsejéből megvilágított épületegységben rendezték be a múzeumot, amely a leírás szerint az emberi szenvedés titkait őrző dobozra is emlékeztet.

Emlékműavatással egybekötött megemlékezés a múzeum szomszédságában

Az épület első szintjén az *Alas* teremben Kazahsztán szovjet korszakát megjelenítő kiállítási anyagok sorakoznak. A második szinten az ALZSIR-teremben az akmolinszki láger történetével ismerkedhetünk meg. Összességében sok ezer Kazahsztánba deportált (német, türk, koreai, lengyel, csecsen, krími tatár) népcsoportnak állítottak emléket, akiknek egy része végül ebben az országban telepedett le.

A tablósorozat az 1986. december 16-i almati kazah diákok, fiatal munkások demokratikus jogokat követelő békés felvonulásának eseményeit is megörökíti, amelyet a Kreml urai vérbefojtottak. A krónika szerint a nacionalista megmozdulásnak minősített eseménynek számos halottja, sebesültje volt. Ezenkívül 90 főt letartóztattak és elítéltek, az ifjúság egyik szószólóját, a 19 éves ***K. Riszkulbekovot*** halálra ítélték és kivégezték.

A női tábor történetét 1990–91-ben ***Szuraganova Zubajda Kobijevna*** kazah történész és kutató dolgozta fel. *Malinovkán (Akmolán)* találkozott a még élő politikai foglyokkal, hozzátartozóikkal, a lágerbörtön egykori őreivel, akikkel interjúkat is készített.[343] A múze-

[343] Сураганова, З. К. 2018: *АЛЖИР как феномен «женской» несвободы в репрессированной памяти казахского народа* // Северо-Восточный гуманитарный вестник. № 5 (22). 65-66.

umban a női munkatábort (ALZSIR) orosz nyelven bemutató helytörténeti kiadványokat is kaptam. Ezekben a meghurcolt, megalázott nőkről, családos anyákról megdöbbentő történeteket olvastam.[344]

Zhaksybayeva Raissa Ramazanovna, a múzeum munkatársának tájékoztatása szerint az NKVD felügyelete alá tartozó *karagandi Karlag R-17.* sz. javító-nevelő munkatábor különleges női részlege 1937 augusztusában *Zsalanas-tó* partján, 30 hektáros körbezárt területen került felépítésre a 26. számmal újonnan létrehozott zárt településen, amely az örökre kitelepített egykori kulákcsaládok lakhelyévé vált. Az ALZSIR-lágert a kommunista diktatúra idejében a „GULÁG szigetcsoport" harmadik legnagyobb női lágerekként jegyezték. Az ALZSIR női büntetőtáboron kívül még három hasonló funkcionált *Gorkij* vonzáskörzetében, 40 km-re *Temljakovszkijban,* a kirgizföldi *Frunzétól* (Biskek) 100 km-re *Dzsangidzsirszban* és Mordvinföldön, *Potyma* település határában, *Temnyikovszkijban,* 1948. augusztus 1-i állapot szerint a 13 877 elítéltből 4 371 nő volt.

Az NKVD 00486. számú[345] operatív rendeletének értelmében 1938. január 6-án fogadták a kopaszra nyírt nők első csoportját. Különösen 1937-től egészen 1953-ig (Sztálin haláláig) a Szovjetunióhoz tartozó Oroszország, Ukrajna, Belorusszia, Grúzia, Örményország, Közép-Ázsia térségéből közel 20 ezer rabnőt (63 nemzetiséghez tartoztak) idehurcoltak. Valamennyinek a férjét (különösen a kultúra, a tudomány és az alkotóértelmiség képviselőit) az NKVD halállistája alapján a vérbírák, a trojka döntése folytán kivégezték. A nép ellenségének bélyegzett hazaárulók feleségeit az 58. § 17. pontja alapján 5-8-10 évi javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték. Az ellenük felhozott vád az volt, hogy *„nem jelentették fel házastársukat."*

---

[344] *Малиновские вехи* 2003: *Сборник публикаций и воспоминаний* // От АЛЖИРа до современной Малиновки.

[345] Lásd a rendelet elektronikus változatát: *Оперативный приказ НКВД СССР № 00486 «Об операции по репрессированию жён и детей изменников Родины».*

Az NKVD hóhérai 1942-ben úgynevezett tisztogatást hajtottak végre, 50 elítélt nőt agyonlőttek. Az áldozatok között volt a hitvalló ***Jevdokija Prohorovna Andriánova*** (1875–1942) ortodox vallású nővér, akit az NKVD ellenforradalmi, szovjetellenes, vallási hitterjesztés vádjával 11 társával együtt golyó általi halálra ítélt. A Prohorovna-tanítványokat szintén 2 évtől 10 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték. Andriánova vértanú nővért 1993-ban rehabilitálták, 2003 augusztusában a Kazahsztáni Pravoszláv Egyház boldoggá avatta.[346]

1943–1950 között a Karlag részlegein több mint 10 ezer politikai elítélt halt meg. A legnagyobb elhalálozás az 1943. évi ínséges időkhöz kötődik. Naponta több százan hunytak el az éhség okozta végelgyengülésben, az áldozatok nagy részét az akmolai lágertemetőben, tömegsírokban hatolták el.

Közel 10 ezer szabadságvesztésre ítélt nő 5 és 8 éves büntetését letöltötte. Az ALZSIR tábor területén egy barakkban mintegy 300 nőt zsúfoltak össze. Csak két év elteltével engedélyezték számukra a levelezést hozzátartozóikkal. A lágerlakók a tó mentén nyáron forró hőségben, télen 45 fokos hidegben nádvágással foglalkoztak, és náddal fedték be az objektumokat. Az újonnan érkezőknek barakkokat, az őrségnek helyiségeket építettek, mezőgazdasági munkát végeztek. A lábadozó betegeket, rokkantakat, a nyugdíjasokat és a tizenéves gyerekeket a varrodában foglalkoztatták.

A helyi lakosok, az aulbéli kazahok szolidárisak voltak a lágerbörtön lakóival, az ellenőrzéseket kijátszva élelemmel, gyógyszerrel, meleg ruhával és más eszközökkel segítették az éhezőket.

A megtorlásban részesült anyáktól 25 342 gyermeket erőszakkal szakítottak el. Szülés után a csecsemőket hároméves korukig az anyáknál hagyták, majd a gyerekeket zárt gyermekotthonokban, fegyverrel őrzött nevelőintézetekben helyezték el, közben valameny-

[346] Королёва, В.В. *„Евдокия (Андрианова)" // Православная энциклопедия,* 17. kötet. 121. Tárolt változat: http://www.pravenc.ru/text/187065.html

nyiük valódi család- és keresztnevét megváltoztatták, hogy a hozzátartozók később véletlenül se tudják megtalálni fiaikat, lányaikat. 1951. április 24-től a terhes nőket, az egy vagy többgyermekes anyákat szabadlábra helyezték, azonban örökös száműzöttként a települést engedély nélkül nem hagyhatták el.

Sztálin halála után némileg javult a fogvatartott nők helyzete, ekkor már a táborból sok százan amnesztiával szabadultak. 1953-ban a javítótábort – ***Juzuipenko Mihail Terencsevics*** parancsnoksága idejében – felszámolták. Az elítélt, majd rehabilitált nők 1958-ig nem hagyhatták el *Akmolát,* megfigyelés alatt tartották őket.

A Hruscsov-korszakban az ALZSIR-béli túlélő anyáknak engedélyezték, hogy az árvaházakban felkutassák életben maradt gyermekeiket, és magukhoz vegyék őket.[347]

***

Magyarország Kazahsztáni Nagykövetségének köszönhetően Magyarország a 12. azon országok sorában, melyek a magyar áldozatok tiszteletére emlékművet avattak. Ez ott-tartózkodásunk során történt.

A magyar emlékjelről a későbbiekben a nagykövet így nyilatkozott: *„Büszkeséggel tölt el, hogy bár nem hirdetjük, mégis, aki Magyarországról Asztanába utazik, általában ellátogat az emlékműhöz is."*[348]

A kazah államban már 20 éve hagyomány, hogy minden év májusában megemlékezést tartanak az érintett országok nagykövetségeinek bevonásával, és engedélyezik további emlékjelek felállítását.[349]:

[347] Lásd bővebben: Gyetyi GULAGa (1934-1953). AZ „Amanat ALZHIR" Közalapítvány kiadványa, az ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum anyagaiból közölt válogatást, Akmol, év. nélkül.

[348] Sitkei Levente 2018: *Gyökerek.* Baranyi András a magyarok iránti rokonszenvről és a kazah felhőkarcolókról. *Magyar Idők,* július 24. https://magyaridok.hu/lugas/gyokerek-3309578/

[349] Legutóbb *Zsezkazganban* egy volt Gulág-tábor helyszínén a SZÓRAKÉSZ (Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete) egy magyar, angol és kazah nyelvű feliratos emlékművet avatott. Felirata: *A GULAG rabtelepeire hurcolt magyar áldozatok emlékére. Állította: Szovjetunióban volt magyar politikai rabok és kényszermunkások Szervezete. 2019. szeptember.* A zsezkazgani lágerben raboskodott többek között

Az emlékműavatás:
***Matkovits-Kretz Eleonóra**, a Pécsi Német Kör elnöke,*
***Baranyi András** rendkívüli és meghatalmazott nagykövet és*
***Dorogi Sándor** első beosztott konzul társaságában*

Az ALZSIR-múzeum emlékparkjában leleplezett emlékmű felirata:
„A kommunista diktatúra éveiben az ALZSIR-ba és más kazahsztáni lágerekbe hurcolt magyar politikai foglyok és kényszermunkások emlékére.
Magyarország Nagykövetsége, Asztana, 2017.VII.3."

Szolzsenyicin és ***Menczer Gusztáv*** (a SZÓRAKÉSZ megalapítója) is. Utóbbi gyermekei, nevezetesen ***Menczer Erzsébet*** (a SZÓRAKÉSZ elnöke) és ***Menczer Gusztáv*** és unokája is fejet hajtott az ide elhurcoltak emléke előtt.

III. ALMATIBAN, A „LEFOKOZOTT" EGYKORI KAZAH FŐVÁROSBAN

Nur-Szultánból a belső kazah repülőgépjáraton jutottunk el[350] az ország legnagyobb, és több mint 1,5 millió lakosú, fővárosi rangjától 1994-1997-ben megfosztott *Almatiba*[351] és az azonos nevű *Hotel Almatiban* szálltunk meg, ahol ***Blaumann Ferenc*** főkonzul és felesége, ***Amler Terézia*** vendégszeretetében részesültünk.

1.) Az „almafák közt nőtt" hegy-völgyi városban

A város első írásos emléke egy 684-ből való ezüst dirhamon szerepel. A XIV. században mongol uralom alá került, majd 1854. február 14-én elfoglalták az oroszok.

1929-től a Kazah Szocialista Köztársaság, majd 1991-1997 között a független Kazahsztán fővárosa volt. Az egykori fővárosnak Közép-ázsiai és európai arca, sőt hangulata van.

A városnézés során többek között a zöld piacra is eljutottunk és megmustráltuk a hatalmas csarnokba felhozott közép-ázsiai termékeket (legalább száz féle gyümölcs, főleg lóhús, bárányhús stb.), vevőkre vadászó árusokat és az egzotikus portékáikat.

Megcsodáltuk a város kiemelt ékességét, a keresztény ortodox *Zenkov-székesegyházat*, amely a világ második legmagasabb faépít-

[350] 2017. július 4-én.

[351] Almati kazakul: Алматы / Almatı, oroszul: Алма-Ата / Alma-Ata. A Kazah Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa első ízben 1994július 6-án döntött arról, hogy a fővárost *Akmolába* (ma: *Nur-Szultan*) helyezzék át, amire végül ***Nurszultan Nazarbajev*** elnök 1997.október 20-i rendeletével került sor. A kormányzati szervek költözése 1997 decemberében kezdődött.

ménye, szögek használata nélkül építették fel. Szomszédságában van a Kazah Népi Hangszerek Múzeuma. A Panfilov-hadosztály huszonnyolc hős gárdistájának emlékparkját is megtekintettük. A központi emlékmű előtt a II. világháborúban elhunyt kazah katonáknak a tiszteletére örök láng ég.

A *Köztársasági tér* legmagasabb objektuma a *Függetlenségi emlékmű*, itt van a közigazgatási központ és a téren elhelyezett az *alma alakú* emlékmű, amely arra emlékeztet, hogy Almati az almák városa, illetve az „almafák közt nőtt város."

A turisták kedvenc kiránduló és tartózkodási helye a 1100 méter magas *Kok-Tobe* hegyre emlékeztető „zöld domb", ahonnan Almati városára nyílik kilátás.

A város hegyes, dombos környéke is látványosságban bővelkedik. Szálláshelyünktől mintegy 15 km-re van a *Nagy Almati-tó* 2511 méteres tengerszint feletti magasságban, az *Ile-Alatau Nemzeti Park* részét képezi és a hatalmas *Sovetov,* az *Oziorni* és a *Turiszt* hegy kiváló díszlete a tájnak. Azonban a legvonzóbb helynek számít télen és nyáron is a *Medeu & Csimbulak*, a sziklás hegyoldalban létesített *Medeo sport-komlexumot* bérelt autóbusszal közelítettük meg.

A télen síparadicsomnak számító *Csimbulakba* az első etápig libegővel jutottunk fel. 2017-ben például itt rendezték meg az ázsiai téli játékokat.

A csoport vállalkozó kedvű tagjai, köztük a nejem is újabb felvonókkal 3200 méter magas hegy csúcsára gyalogolva is feljutottak, a táj szépsége miatt megérte a fáradságot.

2.) Főhajtás az almati hadifogoly-temetőben

A nevezetességek futólagos megtekintése mellett idejövetelünk fő céljáról sem feledkeztünk meg, programunkban szerepelt a hadisírok

meglátogatása. ***Blaumann Ferenc*** főkonzul az almati 40. sz. tábor 7. sz. részleg hadifogolytemetőjébe tervezett látogatásunkat is körültekintően megszervezte. Sőt, kísérőt is biztosított ***Muhammed Zsylgedinov*** vezető szakértő, az elnöki archívum munkatársa személyében.

Tájékoztatása szerint a hadifoglyokról, a politikai elítéltekről, internáltakról eddig 35 ezer lágerben őrzött fogoly nevét gyűjtötték össze, ennyien szerepelnek nyilvántartásukban, akiknek ország szerinti származásával is tudatában vannak. A kimutatásban főleg japánok, németek és elvétve magyarok is szerepelnek. Példaként említette, hogy Almatiban, a Kaganovicsi kerület 40. sz. GUPVI főtábor 7. sz. részlegének itteni temetőjében az elhunytak között csak egy magyar neve vált ismerté. Az elferdítve leírt honfitársunk nevét közösen próbáltuk kibogozni: ***Winzent Wogi*** (1906-1946.10.19.) ***Vági Vince*** nevére tippeltünk, aki az almati 1. sz. temetőben nyugszik.

Muhammed Zsylgedinov kalauzolásával felkerestük a városi köztemetőben elkülönített parcellában kialakított hadisírkertet,

A 40. sz. főtábor 7. sz. részlegének temetője

ahol német, japán, magyar hadifoglyok és civil internáltak sírjai katonás rendben követik egymást.

A kazah főlevéltáros elmondása szerint 1946-1949 között a 40 sz. hadifogolytábor 7. sz. részlegének rabjait a városi építkezéseken dolgoztatták.

A Karagandai GUPVI-központ fennhatósága alá tartozó *almati (Alma-Ata) 40. sz. tábornak* 1946. június 1-jei állapot szerint 5 954 lakót regisztráltak.[352] Struktúrája 1947. január 1-ig 10 lágerrészleggel és 1 lágerkórházzal bővült. Ezekben összesen 8096 főt tartottak fogva, ebből 669 internált személy volt.

1949. január 1-jére a Kazah SZKSZ OPVI MVD főparancsnokságához tartozó 1. számú lágerében már csak 362 a német hadifogoly katona tartózkodott, a többieket repatriálták. A 40. főtábor parancsnoka ***Bodalev*** alezredes, az operatív ügyek helyettese ***Bajmurzin*** kapitány, a termelési ügyek helyettese ***Filatov*** őrnagy, a politikai ügyek helyettese ***Tokár*** kapitány volt.

Muhammed Zsylgedinov levéltáros állítása szerint a jelzett időszakban főleg német és japán hadifoglyok tartózkodtak. Közel száz oldalnyi levéltárból származó listát adott át nekünk, amelyek a GUPVI-lágerekben elhunytak névsorát, temetők helyrajzát tartalmazza. Külön összefoglalót készített az itt raboskodott és elhunyt hadifoglyokról.

Az átnyújtott iratokban magyar vonatkozású anyagot nem találtam. Nem hittem el, hogy Almatiba nem hoztak magyar hadifoglyokat. Feltevésem beigazolódott, a Magyar Nemzeti Levéltár AOL -Szovjet táborok magyar foglyai – Adatbázisban[353] csupán kíváncsiságból a *40.sz. tábor (лагерь № 40) rabjaira rákerestem, meglepetésemre több mint száz olyan magyar nevére bukkantam, akik ebben a lágerben raboskodtak 1944-1949 folyamán, majd őket csoportosan máshová vitték, illetve megszervezték hazatérésüket.*

[352] Dulatbekov, Nurdan Orinbaszaruli 2013: 96 old.

[353] https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/adatlap/

Az első hazaindulók közt volt ***Ernst Tibor*** (1920) polgári személy, aki 1945.június 15-én hagyta el a tábort.

Az adatbázisban található információk elemzése alapján, sikerült kimutatni, hogy az első, 20 fős csoportot 1945. augusztus 29-én a 40. sz. táborból indították útnak. Majdnem minden rab (honvéd, rangfokozattal rendelkező katona, levente, polgári személy) esetében hiányzik a születési hely, lakcím:

Antal Márton (1915) honvéd
Babi János (1916) honvéd
Bagoly József (1913) honvéd
Balla Antal (1914) szakaszvezető
Balla Joakim (1915) őrmester
Benedek Ignác (1899) honvéd
Besenyei Sándor (1910) szakaszvezető
Bok Márton (1902) honvéd
Gergelyi István (1925) honvéd
Gotsák János (1908) honvéd
Gold József (1927) levente,
Kádár Imre (1922) szakaszvezető
Kiss István (1916) őrvezető
Kiss József (1924) polgári személy
Lados Miklós (1910) honvéd
Maklári Bertalan (1916) honvéd
Nagy Béla (1926) honvéd
Nagy László (1917) őrvezető
Pataki Péter (1911) őrvezető
Takács László (1925) honvéd

A második 17 fős csoport távozási dátuma 1945. szeptember 4.:

Balaton János (1922) honvéd
Bánfalvi István (1907) őrvezető
Bárkányi Ödön (1918) honvéd
Benedek János (1897) szakaszvezető
Borbás Károly (1918) őrmester
Bozi István (1921) szakaszvezető
Gast István (1919) honvéd
Glázovics Sándor (1913) őrmester
Haubl János (1905) őrvezető
Horváth Márton (1925) levente
Huj János (1904 honvéd
Jangel István (1923) honvéd
Kalina Imre (1922) honvéd

Kalmár István (1918) őrmester ***Kopházi Enki*** (1924) honvéd
Kocsis Károly (1925) honvéd ***Matus Ákos*** (1913) honvéd

Almati környékéről az év végéig, szeptember-november napjaiban hat magyar hadifoglyot szállítottak el: ***Ando György*** (1912) honvéd, ***Bogdán István*** (1918) őrvezető, ***Cseteg István*** (1910) őrmester, ***Gredics József*** (1921) honvéd, ***Hornyák Mihály*** (Budapest, 1923) polgári személy, ***Oláh János*** (Ballasagyarmat, 1911) honvéd.

Adatunk van arról, hogy a Sztolipin rabszállító kocsikban 1946 július-szeptember folyamán további nyolc magyar ment el a lágerből: ***Dezső József*** (Lajtafalu/Lajostanya, 1914) őrmester, ***Kolb József*** (Debrecen, 1909) polgári személy, ***Marosvölgyi József*** (Pitvaros,1918) tizedes, ***Molnár Károly*** (Budapest, 1914) polgári személy, ***Mollner Károly*** (1923) alhadnagy, ***Rajki Sándor*** (Pusztaföldvár, 1904) polgári személy, ***Ratkos Zoltán*** (Nagyszőlős, 1918) őrmester, ***Schlajcho József*** (Budapest, 1920) honvéd.

Az itt elhunyt magyarokról információt az adatbázisban nem találtam. Azonban a fentebb felsorolt magyar rabok névsora is igazolja, hogy a 40.sz. tábor lakói voltak, részt vettek különböző objektumok létesítésében, útvonalak építésében.

Eddig 6 magyar katonafogolyról tudjuk, hogy egy ideig a 40. sz. tábor részlegeiben is megfordult. A későbbiekben máshová szállították őket és különböző hadifogoly-temetőben van a sírhelyük:

Avar Oszkár Oszkár (Szügy,1914-Rosztov, 251/8 Hdf temető, 1945.10.19.) törzsőrmester,

Bereczky Lajos Lajos (Belényesújlak/Marosfelfalu,1921-Rosztov, 251/8 Hdf temető, 1945.11.07.) zászlós,

Erdőkerti László János (Budapest,1904-Rosztov, 251/8 Hdf temető, 1945.10.19.) honvéd,

Kugler János Ilona (Dévaványa/Újiráz,1907-Dzsezkazgan 39 hdf tábor temetője, 6/3 parcella, 1947.08.07.) honvéd,

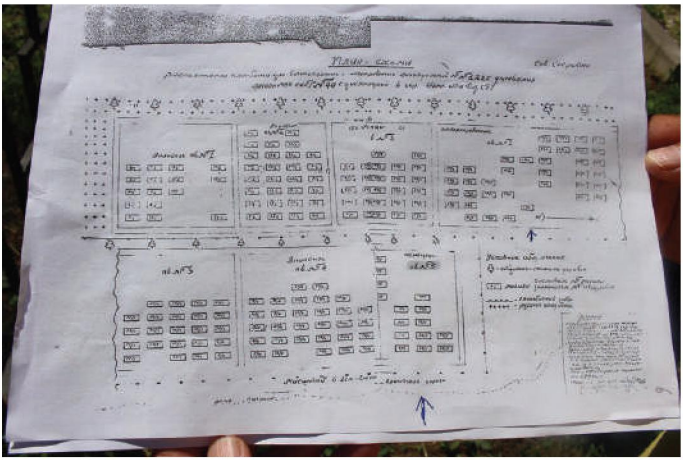

A 40. sz. főtábor temetőjének sematikus alaprajza

Ritter Antal Antal (Budapest,1910- Rosztov, 251/8 Hdf temető, 1946.10.12.) honvéd.

Az almati hadifogoly-temető központi emlékművénél főhajtással, imával emlékeztünk az ismeretlen áldozatok sokaságára

A levéltáros rendelkezésünkre bocsátotta a 40. sz. főtábor 7. sz. részlege temetőjének térképét, amelyen 178 számozott, név nélküli sírhely (ebből 5 tömegsír) van feltüntetve.

Talán hiányérzettel, de tudomásul vettük, hogy csak a fentebb említett ***Winzent Wogi*** (1906-1946.10.19.) ***Vági Vincéről*** van adatunk, aki az almati 40. sz. tábor 7. sz. részlegének temetőjében, a 2/9. parcella sírjában nyugszik.

A japán és német kormány támogatással helyreállított almati sírkertet a város egyik közüzemi alegysége gondozza, gyakran tartanak megemlékezéseket. Csoportunk is a sírkert központi emlékjelénél megemlékezést és koszorúzást tartott.

***

3.) Eszmecsere a helyi német és magyar nemzetiségi szervezetek vezetőivel

Búcsúest Almatiban
Balról jobbra: ***Blaumann Ferenc*** *főkonzul,* ***Szilágy Péter*** *államtitkár-helyettes,* ***Papp Sándor***

A délutáni órákban a „Wiedergeburt" Német Kör almati székházában a szervezet vezetőjével ***Kornyejeva Szvetlana*** asszonnyal találkoztunk, aki az itt élő németek kulturális tevékenységéről, a német nyelv oktatásának fontosságáról, a német színházról és egyéb a németek érdekvédelmét szolgáló projektről részletesen is beszámolt.

A zsúfolt programmal telített napot a szálláshelyünkön ***Blaumann Ferenc*** főkonzul társaságában búcsúesttel zártuk.

Meghívott vendégként mutatta be ***dr. Papp Sándort***, a kazahsztáni magyarok markáns képviselőjét, a kárpátaljai származású földinket, aki évek óta az Almati Magyar Kulturális Központ elnöke.

Megjegyzem, a korábbi elnököt, a beregszászi származású ***Leskó László*** még a rendszerváltás előtti időkből volt szerencsém megismerni. Társaival 1990-ben a kazah fővárosban létrehozták kulturális szervezetüket.

Mint ismeretes, Kazahföldön is 1992-ben legálissá vált a katolikus egyház működése, ennek következtében a németekkel és a lengyelekkel összefogva, részt vállaltak a helyi római katolikus egyházközség felvirágoztatásában, hitéleti programjainak megvalósításában.

Az 1995-től ***Papp Sándor*** mérnök vezetésével működő magyar egyesület tagsága főleg kárpátaljai magyarokból állt, akik Kazakisztánban élnek és dolgoznak, illetve ezt az országot választották hazájuknak. Soraikban anyaországiak is vannak (ápolják a magyar hagyományokat, a magyar nyelv fakultatív oktatásával is foglalkoznak, megemlékezéseket tartanak a GULÁG-GUPVI emlékhelyeken, a magyar emlékjeleknél stb.).

A magyar szervezet mostani elnökétől, ***Papp Sándor*** mérnöktől megtudtam, hogy ugocsai földim, *Nagyszőlősön* született (nagyapja, ***Papp Gergely*** gör. kat. esperes volt, majd kivándorolt és USA-ban hunyt el). A nyolcvanadik évéhez közeledő Sándor bátyánk érzelmileg mégis *Beregdédához* kötődik, hiszen gyerekkorát itt töltötte, testvérei és rokonai is itt élnek. Évente egyszer hazalátogat.

Lenyűgöző az életpályája. A műszaki, gépészeti pályán indult el, ezen a területen műszaki mérnöki diplomát, majd tudományos címeket szerzett. Büszkén említette, hogy ***Nurszultan Abisuli Nazarbajevnek***, Kazakisztán elnökének éveken át egyik tanácsadója, az elnök mellett működő nemzetiségi tanács tagja volt. A helyi gépgyártóipar fejlesztésében elért feltalálói és novátori tevékenységének eredményeit figyelembe véve, a Kazahsztáni Tudományos Akadémia megbecsült tagja lett. Elismert vállalkozó is, épületgépészeti ter-

Búcsúest Almatiban: ***Papp Sándor*** *és* ***Dupka György***

mékeket előállító Kelet cégcsoportja hatalmas forgalmat bonyolít le. A családi vállalkozásba már magyarnak nevelt unokáit is bevonta. Így a magyar szervezetnek is biztosította az utánpótlását.

Torokszorító élményként mesélte, hogy az országot járva, gyakran találkozott egykori hadifoglyokkal, politikai elítéltekkel, azok leszármazottjaival, akik Kazahsztánban örökre itt maradtak.

Barátainktól búcsút véve, mi is úgy éreztük, hogy emlékeink tárháza újabb szenvedéstörténetekkel és ismeretekkel tovább bővült, amely végig kíséri földi életünket, mert belénk ivódott a komisz ar-

culatú ázsiai tájak páratlan vendégszeretete és a mesésen szép keleti építészet valamelyest ellensúlyozta a szomorú apropójú utazást.

ÜZBEGISZTÁN

Kora délelőtt Almatiból közép-ázsiai emlékutunkat repülőgéppel az Üzbég Köztársaság fővárosába, Taskentbe/Taschkentbe folytattuk.[354]

Írásos források először a III. században említik. 1966-ban földrengés pusztította el, ezt követően szovjet mintavárost teremtettek belőle, ezt tükrözik szovjet mintájú épületek sokasága is az ezredforduló után létesült modern házak, középületek, mecsetek stb. gyűrűjében. A repülőtérről busszal indultunk az *Uzbekistan* szállodába. Majd találkoztunk ***Szántó Péter*** diplomatával, Magyarország taskenti nagykövetével, aki itteni programunkat segítette.

***

[354] 2017. július 05.

Arról már ideérkezésünk előtt a sajtóból értesültünk, hogy itt járt ***Szijjártó Péter*** külgazdasági és külügyminiszter, aki hivatalos üzbegisztáni látogatása alkalmával 2017. június 27-én megnyitotta Magyarország taskenti nagykövetségét. Azóta felgyorsultak a diplomáciai események. Az Üzbég Köztársasággal több olyan kétoldalú megállapodás is előkészítés alatt áll, illetve aláírásra került, amely a magyar-üzbég baráti kapcsolatokat, a gazdasági és kulturális együttműködést magasabb szintre emeli. Azóta a modern gyógyszeripar, az egészségipar, a vízgazdálkodás, valamint a logisztika és az építőipar területén a magyar vállalatok egyre több piaci lehetőséghez jutnak. A *Türk Tanács* országaiból több mint 700 ösztöndíjas hallgató tanul magyarországi egyetemeken.

A népi diplomácia szintjén is fellendült a kapcsolatépítés, például a tradicionális magyarországi *Kurultáj*-találkozón a *Bugaci pusztán* a Kárpát-medence magyar hagyományőrzői mellett szinte az összes *hun-türk tudatú nép*[355] – köztük az *üzbég, üzbegisztáni madzsar* is – képviselteti magát. Sőt, ***Bíró András Zsolt*** antropológus, a rendezvény főszervezője legutóbbi találkozásunk idején elmondta: a rendszerváltás után az újra felfedezett közép-ázsiai madzsar törzsből is érkeznek vendégek a *Kurultájra* (a kazakisztáni madjar és az üzbegisztáni madzsar törzsek, illetve törzstöredékek valószínűleg közös eredetűek).

[355] A Kurultajon 2012-ben résztvevő nemzetek és törzsek listája: *azeri, avar (dagesztáni), baskír, bolgár, burját, japán, karakalpak, kazak, kazakisztáni madjar, kirgiz, mongol, üzbég, üzbegisztáni madzsar, tatár, török, türkmén, ujgur, yakut, magyar.* A magyar törzsek is tartottak törzsi gyűléseket. Az első modernkori, magyar részvétellel megtartott Kurultájt 2007-ben rendezték Kazakisztánban, *Saga* településen. Azon az eseményen a kazakisztáni madjar törzs ünnepelte máig élő rokonságát a magyar néppel: a kapcsolatot ***Bíró András Zsolt*** munkatársaival már 2006-ban bebizonyította. 2011-ben megkezdte az üzbegisztáni madzsar törzs településrendszere és genetikai karakterének feltérképezését. Forrás, Kurultaj, honlap: http://kurultaj.hu/2013/10/dns-vizsgalat-es-eredetkutatas-interju-biro-andras-zsolttal/madzsarok/ (Letöltés, 2017.)

Ott-tartózkodásunk idején is alapvetően stabil volt az ország politikai helyzete.

Taskent lakossága 2 millió körül van, közte több ázsiai népcsoport is képviselve van. Elvétve élnek itt magyarok is, az egykori első és második világháborús magyar hadifoglyok utódai és Kárpátaljáról ide vezényelt diplomások leszármazottjai. Az 1989-es hivatalos népszámlálás adatai alapján nyomon követhetjük a Kárpátaljáról elszármazott magyarok szétrajzását. Így a volt Szovjetunió területén végzett felmérések adatai az akkori köztársaságokra lebontva a következőképpen festenek: Üzbegisztánban 211, Kirgizisztánban 57, Türkmenisztánban 35, Tadzsikisztánban 21 magyar él, a számuk Közép-Ázsiában összesen 324 fő.[356] Egyesek úgy tudják, hogy az afgán határ melletti *Szuhandarja* járásban vannak még magyarok.

Az ország nagy része száraz, sivatagos terület, a meglévő folyók, tavak – köztük az *Aral-tó* is – kiszáradnak, illetve a kiszáradás szélén állnak. Az általános felmelegedés miatt a patakokat, folyókat tápláló *Tien-Shan* magashegyi gleccserei eltűnőben vannak. Ez hosszú távon veszélyt jelent az öntözéses mezőgazdasági termelésre is. Az ivóvíz becsült kincsnek számít.

A házigazdák a vallási és viselkedési kultúra kapcsán megfelelő információval láttak el minket. Az előbbi tekintetében Üzbegisztánra/Usbekistanra is hagyományosan az iszlám mérsékelt vonala a jellemző (a lakosság 88-92%-a *muszlim*, főleg *szunita*, 6-9 százaléka *orosz ortodox*). Többek között a mecsetek és más történelmi, kultikus építmény látogatásánál a nők részére ajánlott a fedett fő, a térd alatt érő szoknya és a vállat is takaró ruházat és nem ajánlják fényképezni a hosszú fehér

[356] Dupka György 1994: *I. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján.* (1910-től napjainkig). In: Kovacsics József szerk. Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 164-174. Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/konyvtar/demografia/reszletes/i-a-magyarsag-szamanak-osszetetelenek-es-telepulesi-teruleteinek-valtozas-karpataljan-1910-tol-napjainkig.

szakállú, hagyományos öltözékben, turbánban és kaftánban járó személyeket (akszakálok: helyi idős, bölcs vezetők), a zöldpiacok árusait. Az éttermekben az alkoholfogyasztást nem tiltják, igénylőknek felszolgálják. A kézrázással történő üdvözlés csak férfiak között szokás. A férfi helyi nőt úgy üdvözölhet, hogy a jobb kezét a (saját) szívtája felett a testére helyezi és alázatosan meghajol.

A mai Üzbegisztán – Magyarországnál ötször nagyobb – területe hajdan a perzsa birodalom része volt. Időszámítás előtt a IV. században aztán ***Nagy Sándor*** hódította meg. Majd az XIII. században a szeldzsuk törököktől a ***Dzsingisz kán*** által vezetett mongolok vették át a régió irányítását. Virágzó kultúrák éledtek és buktak el Üzbegisztán hosszú történelme során, de mindegyikük nyomot hagyott maga után. A ***Timur Lenk*** nevéhez fűződő építmények nagyrészét a földrengés lerombolta. A terület 1924-ben lett Üzbég Köztársaság, 1925-ben pedig a Szovjetunió részévé vált.

A sztálini évtizedek alatt a koncepciós perek és tisztogatások Üzbegisztánt sem kerülték el. 1928-ban, majd 1937-38-ban számos letartóztatásra és kivégzésre került sor. Mások mellett ***Fejzullah Hodzsajevet,*** az Üzbég Népbiztosok Tanácsának Elnökét, és ***Akmal Ikramovot*** az Üzbég Kommunista Párt főtitkárát a ***Buharin*** perben ítélték halálra. *„A sztálini tisztogatások végére a Közép-Ázsia szovjet uralom alá hajtását levezénylő kommunista pártelit jelentős része likvidálva lett."*[357] Sztálin utasítására az NKVD-akciót indított a szovjethatalom ellen fellépő *baszmacs mozgalom* híveinek felkutatására, likvidálására. A több hullámban sikertelen felkelést szervező, tömeges támogatás nélkül maradt vezetőket és híveiket megsemmisítették. A *Bukharába* érkezett és a felkelők élére állt török ***Enver Pa-***

[357] WÁGNER Péter 2012: *Hasonlóságok és különbségek a politikai iszlám tevékenységében Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban a modernizáció időszakában (1917-2011).* Pécs, PhD értekezés. 26., 28. https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/wagnerpeterphd.pdf, internetről letöltve, 2020. február 8.

sát 1922-ben *Dusanbében* megölték. Az üzbég *lokaj* törzsből származó ***Ibrahim Béget*** 1931-ben elfogták, és a hadbíróság ítélete folytán kivégezték. A szovjet hatóság az iszlám és annak vallási vezetői ellen is harcot hirdettek, üldözték. Első körben a vallási intézmények (mecset, medresze, vallási szeminárium, mecsetiskola stb.) 95-97%-át bezárták. A kommunista agitátorok a helyi lakosságra rákényszerítették a modern szovjet ember típusát, életmódját, szokásait. Az iszlám vallás intézményesülése csak a második világháború után indult el.

1928-1953[358] között Üzbegisztánba telepítettek néhányat a deportált népcsoportok közül (1937-ben kurdokat, koreaiakat, kínaiakat; 1940-ben lengyeleket; 1944-ben csecseneket, meszheti törököket, ingusokat, kalmüköket, karacsájokat, balkárokat, krími tatárokat, görögöket, örményeket), ami később etnikai konfliktusok forrásává vált. 1940-1941-ben Lengyelországból idehurcolt hadifoglyok, internált polgári személyek, családok részére gyűjtő-, fogadótábort szerveztek *Szamarkand*[359] *közelében, ahol tömegek pusztultak el. A második világháború alatt Sztálin leginkább az üzbégek közül választotta ki katonáit. 1946-ban egy sikertelen Sztálin-merénylet oka miatt több, mint 30 000 üzbéget vetettek börtönbe.*[360]

Üzbegisztán 1991-ben vált függetlenné. Az elnöki köztársaságot a szamarkandi születésű ***Islom Karimov*** üzbég tejhatalmú elnök 1990-től 2016-ban bekövetkezett haláláig vezette. Kiépített rendszerének, legnagyobb ellensége az Üzbegisztáni Iszlám Mozgalom, melynek célja a Karimov-rendszer megdöntése és az iszlám állam létrehozása. Még életében csapást mért a mozgalom híveire.

---

[358] *„Sztálini deportálások 1928-1953"* forráskiadványból, Moszkva, 2005, 789-798. Lásd bővebben: http://bfl.archivportal.hu/sites/default/files/atoms/files/2018.01.2_karpatalja_dokumentumvalogatas_beszamolo.pdf

[359] Zurowski, Michael 1994: *A második lengyel hadsereg és a brit politika.* In: Klió, 1994/2. 3. évfolyam: http://www.c3.hu/~klio/klio942/klio174.html

[360] Lásd: *Üzbegisztán történelme.* https://hu.wikipedia.org/wiki/Üzbegisztán_történelme

2005-ben[361] az *Andizsanban* kitört iszlamista lázadást vérbe fojtotta, a hangadókat bebörtönözte, sokan külföldre menekültek. Még halála előtt stabilizálta az ország helyzetét.

Ott-tartózkodásunk idején az ország elnöke ***Shavkat Mirziyoyev***, aki próbál jóba lenni Oroszországgal, Kínával és az USA-val is. Törekszik arra, hogy minél több befektetés jöjjön az erősen állami szektor által dominált gazdaságba. Fő bevételi forrásaik: gyapot, arany, uránium és gáz. A világon a 4. legnagyobb aranylelőhelye van itt. Évente 80 tonna aranyat termelnek ki. Az ország a térség legszegényebb és legnépesebb országa: a legutóbbi népszámlálás szerint közel 34 millió a lakosága, amely gyapottermelésből, állattenyésztésből és bányászatból él.

A főleg európai ruhában járó üzbég emberek kedvesek és segítőkészek. A vidéki nők hosszú tunikát és nadrágot hordanak. Egyébként a taskenti óváros egyik kávézójában is több olyan férfival találkoztunk, akik közül egyesek felfigyeltek a magyarul beszélő társaságunkra, oroszul szót is váltottam velük, illemtudóan közölték, hogy sorkatonaként, valamikor a 70-es, 80-as években Magyarországon is szolgáltak, egy-két magyar szót (*köszönöm, szervusz* stb.) is felemlítettek. Egyébként az orosz nyelvet sokan beszélik.

Az ajánlott programunk alapján megnéztük azokat az építményeket, köztük az *Alisher Navoi Operaházat*, a Függetlenség téri palotákat, valamint a lakóházakat, amelyeket a japán, német, magyar és más nemzetiségű hadifoglyok 1945-1947 között felépítettek. A főtéren, megtekintettük az 1966-os földrengés, valamint a II. világháború áldozatainak emlékművét is.

---

[361] 2005. május 13-án az üzbegisztáni *Andizsánban* iszlamista fegyveres lázadás tört ki, melyet az üzbég hadsereg százas nagyságrendű áldozatokkal járó összecsapásokban keményen levert. Egyes szakértők szerint *„Sok áldozat árán, de sikerült megakadályozni (vagy legalábbis elhalasztani) egy olyan iszlamista forgatókönyv realizálódását, mint amit ma Szíriában láthatunk."* Forrás: http://www.oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=5826

Megcsodáltuk a történelmi műemléknek számító *Khast Imon* („nyolc imám") komplexumot – az ország vallási központját, a *Telyashayakh (Tilla Sejk) mecsetet,* amely az *Uthman koránt* őrzi. A gigantikus méretű *Korán* 665-ből, amit ***Timur Lenk*** hozott magával Szíriából. Majd a hódító oroszok hadizsákmányként *Szentpétervárra*, s csak 1924-ben került vissza *Taskentbe.*

A felújított *Romanov-palota* mellett is elsétáltunk. Kísérőink elmondása szerint ***Nyikolaj Konsztantyinovics*** nagyherceget az orosz koronaékszereket is érintő gyanús ügyei miatt ide száműzték. Rezidenciája ma a külügyminisztérium egyik épülete. Az üzbég *Szépművészeti Múzeumnak* hatalmas festménygyűjteménye származik a nagyhercegtől – kölcsönkérték, de soha nem adták vissza. Gyönyörű, hímzett suzani faliszőnyegeket, buddhista szobrokat, zoroasztra műremekeket is őriznek itt.

Nem hagytuk ki a programunkból az öreg város mellett *Chorsu bazárt* sem, ahol az ázsiai kereskedők pultjain volt ott *„minden, mi szem-szájnak ingere és még azon is túl..."*

I. világháborús magyar katonai sírkert a Botkinó Temetőben

A nagykövetség fontosnak tartja az emlékezetpolitikát, hogy az első és a második világháborús magyar hadifoglyok életéről, sorsáról Üzbegisztánban fellelhető dokumentumok felkutatásra kerüljenek, majd tudományos feldolgozásukat követően azokat a szélesebb magyar közönség is megismerhesse. Üzbegisztán területén és *Taskentben* elhunyt magyar hadifoglyok emlékének ébrentartására törekednek. Legutóbb például 2017.november 1-jén ***Szántó Péter*** nagykövet a munkatársaival először hajtottak fejet és koszorúzták meg az Üzbegisztán területén az I. világháborúban elesett magyar

katonák és hadifoglyok tiszteletére a taskenti *Botkinó Temetőben* emelt magyar síremlékművet.[362]

Az *Üzbég Történész Szövetség* adataira hivatkozva, az I. világháború során mintegy 200 ezer hadifoglyot szállítottak Közép-Ázsia orosz birodalomhoz tartozó részeire, a hadifoglyok jellemzően osztrákok, magyarok és németek voltak, a jelenlegi Üzbegisztán területén mintegy 30 hadifogolytábor működött. A 200 ezer hadifogolyból mintegy 45 ezer hunyt el 1915-ben a járványok következtében.

A gyakori elhalálozásokat Taskentre vonatkozóan ***Fábián Béla*** hadifogoly feljegyzése megerősíti: *„Napok teltek, a kedélyek mindinkább lecsendesedtek, Szibériáról, evakuálásról semmi hír, csak a bakák haltak nyugodtan tovább. A przemysliek közül alig élt már valaki. Nem volt kétséges, hogy a legénységi táborok az utolsó szál emberig ki fognak halni. A bakák szomorú temetési menete, a koporsókkal megrakott szekér után kullogó néhány vedlett ember már annyira megszokott képe volt a városnak, hogy az volt a ritkaság, ha ilyen menettel naponként nem találkoztunk."*[363]

Tóth György visszaemlékezése szerint: *„240-en voltunk egy barakkba, s estétől reggelig 3-4 halottunk volt örökké. A halottakat minden reggel szedték össze, tették szekérre, s vitték a mezőre. Itt nagy síkság, óriási síkság, csupa homokmező volt. A gödröt megásatták a bajtársakkal, akik élve voltunk, de csak olyan hetven centis gödröt lehetett ásni, mert a homok szaladt össze. Akkor belerakták oda a meghaltakat, leklórozták, s azon módon reá kellett azt a port hinteni. De mikor jött egy nagy vihar, úgy nevezték az ottaniak, hogy burává, [buran] akkor a lábuk, fejük, térdük mind ki voltak a földből. Mintha valami libák lettek volna. Úgy."*[364]

---

[362] *Megemlékezés halottak napja alkalmából.* In: Magyarország Nagykövetsége Taskent, Honlap: https://taskent.mfa.gov.hu/news/megemlekezes-halottak-napja-alkalmabol

[363] FÁBIÁN Béla é.n.: *6 ló – 40 ember. Hadifogoly feljegyzések.* Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.T. kiadása, 276. Tárolt változat: https://mtdaportal.extra.hu/books/fabian_bela_6_lo_40_ember.pdf

[364] GAZDA József 2003: *Emlékek Ázsiája.* Budapest, Terebess Kiadó. Tárolt változat: http://

Buharában például 1916-ban[365] a magyar hadifoglyok közül 46 tiszt, 1 orvos, 720 legénységi katona volt, és további 2400 főnyi osztrák-magyar hadifogoly dolgozott a *Buhara–Kács–Termesz* vasútvonal építésén. *„Az októberi forradalmat követő polgárháborúban a magyar hadifoglyok táborai hol a fehérek, hol a vörösök fennhatósága alá kerültek, s rábeszéléssel vagy erőszakkal mindkét fél igyekezett közülük minél többet a maga oldalára állítani. A történészek által idézett források szerint a magyar foglyok zöme a bolsevikok mellett szállt harcba, arányuk a nemzetközi alakulatokban minden más nációét felülmúlta. Összesen mintegy százezerre teszik az internacionalisták soraiban küzdött magyarok számát, közülük harmincezer el is esett a frontokon."*[366] Turkesztánban a hadifoglyok 70 százalékát a magyarok tették ki. Hasonló volt az arányszámuk a helyi Vörös Hadsereg internacionalista alakulataiban is.[367]

A taskenti hadifogolytábor mellett katonai kórházat is működtettek, az itt elhunyt magyar hadifoglyokat *Botkinó Temetőben* helyezték örök nyugalomra. Az 1920-as évek elején a kiszabadult hadifoglyok elhunyt bajtársaiknak emlékművet is emeltek. Magyar és orosz felirata: *„Magyar tisztek az elhunyt magyar katonáknak." „Bajtársaknak a bajtársak."* A mintegy három méter magas kőszobor a szentistváni koronára emlékeztető fejdíszt viselő szfinxet ábrázol, amely előtt összegörnyedt magyar katona jelképezi mindazt a fájdalmat és kínt, amit a hadifoglyoknak el kellett viselniük. A tas-

mek.niif.hu/03800/03835/03835.htm

[365] Tóth Marcell 2019: *Németi Lajos, a hadifogoly –egy furfangosan megírt levél.* In: Bonus Nuntium. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára: https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2019/05/Tóth-Marcell-Németi_levél_szentes_Tanulmány.pdf

[366] Farkas József György 2018: *Magyarok az I. világháborúban* – Taskent. Ma 7, 2018.jún.29. https://ma7.sk/kultura/magyarok-az-i-vilaghaboruban-n-taskent

[367] Györkei Jenő és Józsa Antal főhadnagyok 1957: *Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában részt vett magyar internacionalisták történetéhez (1917-1922).* In: *Hadtörténeti Közlemények,* 4. évf. 3-4. sz. (Budapest, 1957). Tárolt változat: http://epa.hu/00000/00018/00104/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1957_03-04_021-069.pdf

kenti magyar hadifogoly-temető és emlékműve (***Gách István*** alkotása). A fentebb idézett ***Farkas József György*** tudósításából tudjuk, hogy a tömegsír feletti emlékművet a hatvanas évek végén fedezték fel újból a *TV Híradó* arra járt munkatársai; ***Pásztor Ferencnek*** és ***Zih Bélának*** még sikerült néhány ott maradt idős magyart is megszólaltatnia. Azt a hírt a helyi múzeumigazgató is megerősí-

A magyar hadifoglyok 1920-ban emelt emlékműve.
Az archív felvétel az átadáskor készült.
Forrás: https://nuz.uz/obschestvo/38524-vengriya-vosstanavlivaet-pamyat-voennoplennyh-umershih-v-tashkente.html

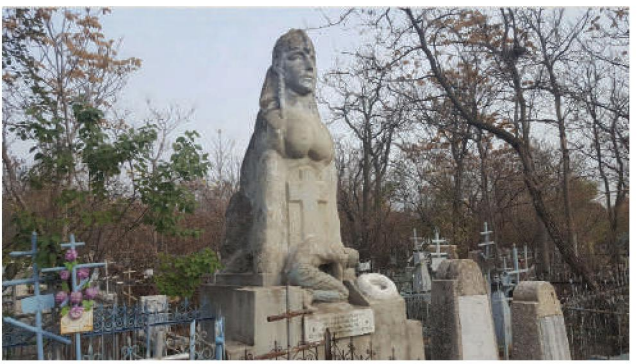

A taskenti Botkinó Temetőben emelt magyar emlékmű
Forrás: https://nuz.uz/obschestvo/38524-vengriya-vosstanavlivaet-pamyat-voennoplennyh-umershih-v-tashkente.html

A hadifogságban elhunyt ***Lipthay Jenő*** *tizedes sírja is a taskenti temetőben*
Forrás: Omnia, Békés Megyei Tudásház és könyvtár

tette, hogy a nemzetközi alakulatokban harcolt magyar katonák és a hadifogo[illegible]t, felvették a szovjet á[illegible]olyanok is, akik bekö[illegible]i temetőt.

Három db ***Tordai István*** *tűzmester 1916-1918 hadifogoly levelezése az oroszországi Taskent és Aulie-Ata hadifogolytáborokból vegyes orosz, osztrák, magyar cenzúrabélyegzéssel.*
Forrás: http://bedo.hu/kepek/adat/papir/249/0852.JPG

Az I. világháborús hadifogságban elhunyt ***Lipthay Jenő*** tizedes sírja is a taskenti (Üzbegisztán) temetőben van. A tizedes a helyi kórházban kiütéses tífuszos betegeket ápolt, majd ő is megfertőződött, és elhunyt.[368]

Emlékezés a taskenti hadifogolysírkertben

Taskent egyik második világháborús német hadifogoly temetőt is felkerestük, amely a SZU MVD 386.sz. lágeréhez tartozott. A múzeum melletti főleg muzulmán temetőben német-osztrák emlékmű 2 osztrák és 17 német van eltemetve. Feltehetően itt nyugszik ***Körtvési Zsigmond*** (Földes,1921) honvéd, aki a 386/84. sz. lágerben 1945.július 28-án elhunyt.

A felújított 386. sz. 1. sz. német hadifogolysírkert Taskentben a polgári muszlim temetőn belül

[368] Magyar katona sírja az üzbegisztáni Taskentben. OMNIA Békés Megyei Tudásház és Könyvtár, HU. http://www.omnia.ie/index.php?navigation_function=2&navigation_item=%2F09408%2Fjetspeed_portal_browser_psml_docID_21861_secID_43050&repid=1

Szántó Péter nagykövet társaságában az ismeretlen katonaáldozatokra emlékeztünk

Egy lágermúzeum magánkézben

Üzbegisztán egyetlen és magánkézben lévő *Láger-múzeumát* is meglátogattuk, melyet 1998-ban nyitották meg a főváros központjában. Az intézmény létrehozása ***Szultanov Dzsalil Dzsalalovics*** (1944) helytörténész nevéhez fűződik. Érdekes, hogy a saját tulajdonában lévő ingatlanból alakított ki emlékmúzeumot. Üzbegisztán függetlenné válása után elindított szorgos kutatómunkájának tárgyi és papíralapú emlékeit, relikviáit, a GUPVI lágerek hétköznapjait, a túlélők vallomásait mutatta be.

A múzeum egyetlen nagy kiállítótér, állandó otthont adott a falra felfüggesztett, különböző méretű pannóknak, a beüvegezett dokumentumoknak. A falmentén sorakozó vitrinek is tömve vannak látnivaló érdekességekkel is. Szemünk előtt megelevenednek a történelem újkori és legújabb kori szomorú eseményei: 1945-től napjainkig. Ezen belül a hadifoglyok megnyomorított életét, halálát tükröző dokumentumok sokasága köti le tekintetünket.

Szultanov Dzsalil Dzsalalovics

Az eredeti, orosz nyelvű GUPVI lágerdokumentumok, archív felvételek, fotók, lágernaplók, levelek, térképek, rajzok, rablisták, hadifogoly-temetők és más iratok főleg a japán hadifoglyokkal foglalkozik. Hozzájuk hasonlóan kegyetlen bánásmódban részesültek a német, a magyar és más nemzetiségű sorstársaik is. Az emlékkiállítás sematikus térképeiről, rajzairól leolvasható, hogy Üzbegisztán minden nagyobb lakott településeken, valamirevaló városban volt GUPVI és GULÁG láger, illetve táborrészleg. A kettős szögesdrót-kerítés (tiltott terület, rabok nyelvén: halálsáv, illetve *zapret zona*), négy sarkában őrtornyok, a kerítésen belül pedig barakkok, ahová a napi robotolás után bezárták éjszakára a rabokat.

Szultanov Dzsalil igazgató szívesen fogadta az általunk hozott magyar, német és angol nyelvű kiadványokat, iratokat (pld. a *Szolyvai Emlékpark* történetét) és jelezte, hogy ezek is ki lesznek állítva. Sőt, még több anyagot kért tőlünk, mivel az Üzbegisztánban raboskodó magyarokról alig van információja. Megígértük, hogy kérésének eleget teszünk.

Látogatás Szultanov Dzsalil emlékmúzeumában

A múzeum kiállított tárgyai között egy bölcső is van. Az igazgató elmesélte ennek történetét is. Egy japán hadifogoly faragta az egyik üzbég családnak, annak cserébe, hogy élelemhez juttatták. A több generációt kiszolgáló bölcső a rendszerváltás után került a múzeum tulajdonába. Az egymásrautaltság, egymás megsegítésének ékes példája ez.

A helytörténész adatai szerint 1945-től 23-25 ezer japán hadifogoly katona lett az üzbegisztáni táborok lakója 1945-1947 között. Az eddigi kimutatások szerint 812 japán halt meg Üzbegisztánban. Csak 1978-ban engedték meg a japánoknak a temetőlátogatást. A rendszerváltás után Üzbegisztán függetlenségét az elsők között Japán ismerte el. A két ország közötti együttműködésről sok dokumentumot írtak alá. Főleg az iparfejlesztésben nyújtottak jelentős segítséget. Többek között három repteret is felújítottak. A múzeumnak évente sok száz japán látogatója van, akik adományokkal segítik az intézmény fenntartását.

Megtudtuk, az országban nincs más ilyen intézmény, amely sok ezer hadifogolynak állít emléket, akik Üzbégföldön raboskodtak és az embertelen körülmények közepette elhaltak. Az igazgató szerint a megoldás az lehetne, ha a múzeumot átvenné a város önkormány-

zata és állami intézménnyé alakítanák át, de húzódik az erre vonatkozó képviselőtestületi döntés.

A pécsi Német Kör elnöke köszöntő beszédében méltatta a következetes taskenti emlékezetpolitikát, és nagyrabecsülését fejezte ki az idehurcolt hadifoglyok emlékének példamutató ápolásáért.

Munkatáborok Üzbégföldön

Nem messze a taskenti emlékmúzeumtól, az egykori külváros peremterületén a *Sariko'l* utcában található a GUPVI 380. sz. tábor és a 386. sz. főtábor. Egykori épületeit ***Szultanov Dzsalil*** múzeumigazgató mutatta meg. Az ideérkező hadifoglyok koncentrációs és elosztó tranzittábora is volt.

Dzsalil bemutatja a GUPVI 380. sz. és a 386. sz. főtábor épületeit

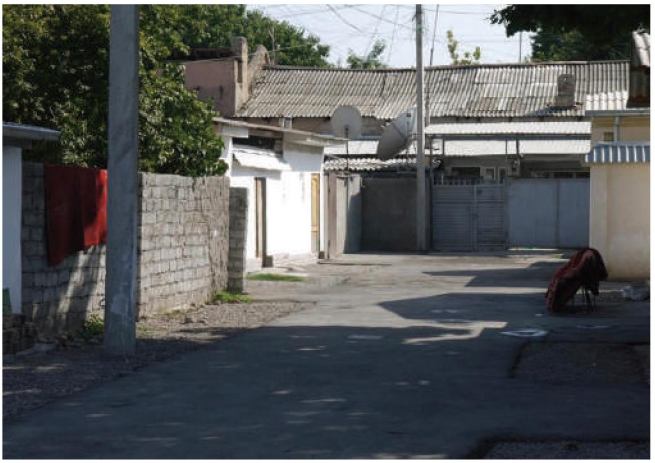

A SZU MVD 386/0. sz. hadifogolytábor, a 17. sz. különálló munkásszázad egykori taskenti szálláshelye, az átalakított barakkokban jelenleg üzbég családok laknak

A 380. sz. és a 386. sz. lágernek számos magyar fogoly lakója[369] volt:

Bancsi Gábor (Mezőkövesd,1914) őrvezető, a 386. sz. lágerben sorsa ismeretlen;

Biber Béla (1920) őrvezető, a 380/30. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.01.,

Dolecsak József (Szentes, 1909) honvéd, a 386. sz. lágerben sorsa ismeretlen;

Eszterle József (Budakeszi,1919) őrmester, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.05.08;

Forrai László (Arad, 1905) százados, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.11.02;

Grof Ludvig (Goldstein,1898) honvéd, a 386. sz. lágerben sorsa ismeretlen; ***Henyecz György*** (Endrőd,1914) honvéd, a 386. sz. lágerben sorsa ismeretlen;

[369] MNL, AOL Adtabázis online: https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/

Kata Lajos (Hajdúszoboszló, 1900) hadnagy, a 380. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.11.02.,

Kertész Imre (Fapuszbokacel? Sopron vm.,1907) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.04.29;

Kovács Gyula (Székesfehérvár, 1917) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.03.10;

Körtvési Zsigmond (Földes,1921) honvéd, a 386/84. sz. lágerben elhunyt 1945.07.28;

László Domokos (Székelydobó,1922) honvéd, a 380/27. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.10.28;

Lázár József (Szocsol,1920) alhadnagy, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.05.08;

Lőrincz Bertalan (USA, 1917) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.01.22;

Mészáros Lázár (Domafalva, 1914) őrmester, a 380/4. sz. lágerből nyomtalanul eltűnt;

Patyi János (Rákospalota, 1911) internált civil, a 380/37. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.10.11;

Piller Gyula (Odosztavaveszprém?,1922) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.04.29;

Poják Béla (Gergyen-Ojiri? 1905) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.10.05;

Pop/Pap Lajos (Novoj Borsodszkoj,1910) honvéd, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.02;

Radics Vilmos (Vágőr,1918) honvéd, a 386/13. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.09.29;

Somogyvári János (Szolcsány,1905) őrmester, a 386. sz. lágerben sorsa ismeretlen.

Szlávik Ferenc (Nagybáka?, 1914) őrmester, a 380/26. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.11.07;

Vusits János (Tokod,1912) főtörzsőrmester, a 386. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.04.29;

A 386. sz. láger több mint félezer japán nemzetiségű lakói barakkokat és a hozzátartozó parancsnoki házakat, istállókat, mozitermet építettek. Majd német, magyarés más nemzetiségű hadifoglyokat is ide hurcoltak, többen meghaltak vagy nyomtalanul eltűntek.

Négy-öt év alatt ipari objektumok, téglagyárak, városnegyedek, kórházak, közintézmények, kulturális színterek, utak, terek, parkok létesültek a rabok keze nyomán.

Napjainkban ezekben az átalakított objektumokban taskenti polgárok laknak. Például 1947-ben japán, német és magyar hadifoglyok eklektikus stílusban felépítették az *Aliser Navoj Operaházat* és *Balettszínházat*, amely ma is az üzbég kultúrát szolgálja.

A taskenti GUPVI munkatábornak is voltak magyar lakói. Például a mátraderecskei ***Horváth B. József*** hadifoglyot a tambovi lágerből – életben maradt sorstársaival – tovább szállították Üzbegisztánba. Mint írja *„Én többedmagammal Taskentben kötöttem ki, ahonnan egy idő után tovább vittek Cseljabinszkbe. Itt farönk esett a lábamra, emiatt sebesültként engedtek haza 1945 augusztusában."*[370]

A japánok mellett a második több ezres hadifogoly-kontingensét a német legénység alkotta, többsége „sztálingrádi veterán", akik túlélték a halálmeneteket, gyűjtőtáborokat, rabszolgamunkára Üzbegisztánba hozták őket, közülük sokan örökre itt maradtak. A feljegyzések szerint Kazahföldről és más táborokból magyarok, illetve erdélyi származású foglyok is idekerültek.

Az üzbegisztáni lágerekben elhaltak, a túlélők pontos száma és sírhelyek mennyisége, helyrajza nem deríthető ki. A fogolytáborokban uralkodó embertelen feltételek közzé sorolható többek között az éhezésből fakadó alultápláltság, szomjúság, járványos betegségek, orvosi ellátás hiánya, nehéz kényszermunka, kimerültség, az őrök brutalitása stb. Mindez kimeríti az emberi kínzás fogalmát, sok fo-

[370] Horváth B. József: *„Én túléltem, de a szüleim nem... „* Hadifoglyok írják. https://mek.oszk.hu/02200/02237/html/frame2.htm

goly életébe került. Sokukat a legkisebb lágerbéli kihágások vádjával GUPVI-rabból elítélt GULÁG-rabbá minősítettek át, akik aztán Üzbegisztánból is csak 1955 után térhettek haza.

Azt is tudomásul vettük, hogy az üzbegisztáni GULÁG-GUPVI táborrendszer és a kapcsolódó levéltári iratok feltárása még várat magára. Feltűnően érdekes, hogy az első világháborús magyar hadifoglyok felkutatásának, már jelentős szakirodalma van, sőt tucatnyi visszaemlékezés látott napvilágot könyvalakban is. Előrehaladás a japán és a német hadisírgondozás területén tapasztalható. A *Japán M. Goja Alapítvány* és a német civilszervezetek figyelemreméltó eredményeket értek el a hadisírgondozás, az emlékezet politika, az adatgyűjtés és elemzés terén.

A kelet-üzbegisztáni, Ferganai-medence délkeleti szélén található *Andizsán/ Andizhan* (350 ezer fős település), amely Kirgizisztán határa közelében terül el, és az *Andijon régió* adminisztratív, gazdasági és kulturális központja. 1944-1945-ben itt állították fel a SZU MVD 26/0. számú lágert. Megjegyzem, hogy ugyanitt működött 1916-1920 között az első világháborús hadifogolytábor is több ezres keretszámmal. Az elhunyt német, osztrák és magyar eltemetettek száma nem ismeretes. A régióhoz kapcsolódik az egyik legvéresebb történet. A korabeli feljegyzések szerint a kirgizisztáni *Osh* határában felszámolásra ítélt hadifogolytáborból az üzbegisztáni *andizsáni* táborba 1919 áprilisában gyalogosan elindult 170 monarchiabeli tisztet, köztük 42 magyart. Útközben a szovjetellenes *szárt* lázadók vezérének, ***Halhodzsának*** parancsára lemészárolták *„A dráma Aim község szomszédságában, a Kara Darja nevű folyó hídjánál játszódott le."*[371] Ez a tömeggyilkosság a korabeli magyar sajtóban is egy darabig kedélyeket borzoló beszédtéma volt.

[371] Kaba Eszter 2011: Az osi hadifogoly mészárlás, avagy egy rémtörténet természete. 2011.10.12. 07:14 : https://nagyhaboru.blog.hu/2011/10/12/az_osi_hadifogoly_meszarlas_avagy_egy_remtortenet_termeszete

A GUPVI 26. számú andizsáni hadifogolytábort (GPS hosszúság 40 78 33, GPS szélesség 72 33 33) a II. világháborút követően a rabokkal építtették fel és működtették az 50-es években. Itt tartottak fogva:

Balajti Sándor Sándor (Kondoros/Tiszaszőlős, 1908-1945.01.17.) honvédet, temetés helye: 126. Hdf. tábor temetője, *Nyikolajevszk;*

Benda István Miklós (Kézdimartonfalva, 1909-1947.05.04.) őrvezetőt, temetés helye: 62. Hdf. tábor temetője, *Kijev* 1/1 parcella/sír;

Bugyik Ottót (1905-1943.04.22.),

Kováts István István (Kolozsvár/Budapest, 1913-1944.12.29.) honvédet, temetés helye: 62/4. Hdf. tábor temetője, Kijev;

Wagenhofe Frank Rudolfot (Sopron, 1918-1945.09.08.) honvédet, temetés helye: 199/4. Hdf. tábor temetője, *Novoszibirszk.*

A felsorolt öt foglyot később *Andizsanból* más táborba vitték, ahol meg is haltak.

A hatodik fogoly a 26. sz. táborban halt meg:

Marosy János János (Berhida, 1926-1946.01.12.) honvéd, temetés helye: 26. sz. tábor temetője, *Andizsán* 2, parcella 2. sír. A sírkertben német és japán halottak is itt vannak eltemetve.

A szerencsésen hazatérttek közt nyilván tartják a magyarnak tartott **Hohmann Józsefet** (Untharul Mogucs Bereonsz Kransz? 1922), távozásának dátuma: 1946.szeptember 7.

Üzbegisztán keleti részében elterülő és a legtermékenyebb régió, Fergana tartomány fővárosában, *Ferganában/Fargana* (214 ezer fő) volt a 387. számú hadifogoly láger közigazgatási központja (GPS hosszúság 40.3864, GPS szélesség 71.7863). A láger fogolyállományának tagjai között magyar hadifoglyok és internáltak is voltak:

Bencsik József (Visk,1926) internált civil, a 387. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.12.07;

Erdei István (Hadad,1915) honvéd, a 387. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.06.18;

Hajdú János (Karcag, 1905) internált civil, a 387. sz. lágerből a távozás dátuma: 1948.07.05;

Simon János (Szoleta_Zol?,1919) őrvezető, a 387. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.06.17;

A leírások szerint a 387.sz. tábor 1. sz. temetője 2000 m keletre *Kzil-Kijtől*, a *„Dzsaj"* völgyben található.

A Ferganában állomásozó 3670. számú hadifogoly kórházban halt meg mások mellett ***Lajosi Imre Imre*** (Szikszó, 1920-1945.07.26.) honvéd, temetés helye: 3670 hadifogolykórház temetője, *Fergana,* 17/24. parcella/sír;

Vince Bálint (Magyarország, 1918-1946.06.21.) honvéd, temetés helye: *Fergana*. ***Illés Miklós Miklóst*** (Zakárfalva, 1904-1947.01.09.) felgyógyulása után a 284. sz hadifogolytáborba szállították, *Bresztben* van eltemetve.

A Taskenti területi *Angren/Ahan-Garan* településen működött 372 sz. hadifogolytáborban, itt halt meg 1946. július 9-én ***Szabó László*** (Nagykáta, 1923) őrvezető.

1944-1947-ben itt raboskodott

Balog Imre (Visk,1911) internált civil, a 372. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.10.08;

Gulyás László (Zabos, 1905) őrmester, a 372. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.02;

Lemberg István (Budapest,1918) honvéd, a 372. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.06.12;

Nagy Sándor (Morvarév,1919) honvéd, a 372. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.02;

Sápi Lénárd (Nagygombos,1902) internált civil, a 372. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.10.08.

A Rezsevszki/Jihvimaai járás Ahtme településen állították fel a 135 sz. hadifogolytábort, ahol magyarokat is dolgoztattak. Az egyik listán 10 tiszt és 10 honvéd van feltűntetve.

Ávrám Arnold (1891?) százados, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.03.04;

Bodvai András (1919) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.03.04;

Enisz Zoltán (1894) hadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.08.25;

Garaj József (1905) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.06.16;

Gjovai Ferenc (Kispest, 1905) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.04.20;

Gyorsok Lázár (Budapest, 1927) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.07.18;

Gyurcsek László (Budapest, 1927) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.08.15;

Horosta István (1916) hadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.03.04;

Kis-Fekete István (Kispest, 1909) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.02.12;

Kerekes Lajos (Csongrád, 1906) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.11;

Kakuk István (Salgótarján, 1928) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.04.01;

Lapu Ferenc (Szövérd?, 1923) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.04.01;

Lóránt László (1905) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.12.13;

Mozga Endre (Patroha, 19023) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.04.20;

Nemesházi József (1891) százados, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1946.03.04;

Nun Lőrinc (Budapest, 1909) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.07.27;

Oravec Barna (1924) honvéd, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.08.11;

Ortutay Sándor (Ószemere, 1905) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945.03.17;

Revoly Mihály (Győr, 1905) alhadnagy, a 135. sz. lágerből a távozás dátuma: 1947.04.20;

Talabér János (Tatabánya, 1924) honvéd, a 135/7. sz. lágerből a távozás dátuma: 1945?.10.17.

Ferghani területi Begovat/Bekabad 288.sz. hadifogolytábor részlegeiben a 25 magyarnak ismeretes a távozás dátuma, azonban négy honvédnek ismeretlen a sorsa:

Barati István (Kistelek, 1924)
Konter Zoltán (Elina?, 1921)
Ipcsics János (Kaptol, 1898)
Vitéz Miklós (Botpalád?, 1916) tizedes.

A 360. sz. hadifogolytábor rabjait főleg a Csircsiksz-724-es üzemben foglalkoztatták. Az 5. sz. részlege Csinazban volt telepítve. A németek, japánok között 5 magyart találtunk a névsorban, akik 1947-1948-ban a lágerből eltávoztak, köztük ***Kolhman József*** (Elina?,1921) honvédnek ismeretlen a sorsa.

A 382. sz. hadifogolytábor keretében *Angrenben* önálló munkászászlóaljat (ORB) állítottak fel. Az angreni 1. sz. temetőben 133 fő japán, német van eltemetve

1945/47-ben. Néhány magyart is idehurcoltak. Például ***Zádor Ferenc*** (Felsőgalla, 1900) főtörzsőrmestert is a munkászászlóaljban dolgoztatták, 1946. november 13-án más táborba vitték.

A SZU MVD-nek alárendelt 3670 sz. lágerkórházat (szpjecgoszpital) Kokand-Bogolovszkban helyezték el. Több sebesült és végelgyengülésben vagy járványos betegségben szenvedő magyar hadifogoly (***Czinke Sándor*** (Páczin, 1921), ***Szojka/Szujer Ferenc*** (Anarcs, 1918) tizedes, ***Rácz Viktor*** (Kányavár, 1903) életét mentették meg. A gyógyíthatatlan betegeket Kokand melletti sírkertben temették el.

A taskenti lágermúzeumban kiállított hatósági dokumentumok segítségével (ezeknek fotómásolatával is rendelkezünk) került összeállításra az alább közölt táblázat, amely tartalmazza a SZU MVD üzbegisztáni táborrendszerének helyeit, fontosabb adatait.

SZU MVD hadifogolytáborok, munkás zászlóaljak, kórházak, temetők kimutatása az Üzbég SZSZK területén

Terület	Tábor, táborrészleg, kórház száma	Temető elhelyezkedése	Az eltemetettek száma
Taskenti terület	187. sz. hdf.	Fergan	
	372/0 sz. hdf.	Angren, Ahan-Garan	1
	UPVI munkatábor	UPVI-hadifogoly és Internáltügyi Parancsnokság	
	135/0. sz. hdf.	Ahtme Rezsevszki/ Jihvimaai járás	
	SZU MVD 386/0. sz. hdf. hadifogolytábor,17. sz. különálló munkásszázad, Taskent.	A felújított 1. sz. német hadifogolysírkert a taskenti polgári muszlim temetőn belül	1945/48-ban eltemetve: 197 német, 2 osztrák, összesen 19 fő.
		2. sz. temető	1 magyar és 79 német és japán katona van eltemetve 1945/48-ban
	SZU MVD 288.sz. hdf. Ferghani terület-Begovat Hdf táborrészlegek: 1. sz., 3. sz., 4. sz., 5. sz., 7. sz. táborrészlegek Bekabad. A 2. sz lágerrészleg Tamasában.	Öt település 5 temetője (likvidálva)	286 fő van eltemetve 1945/48-ban (1 magyar 90 német és 195 japán katona)
	SZU MVD 382. sz. hdf. Angren	1. sz. temető, Angren	133 fő van eltemetve 1945/47-ben
	SZU MVD 360. sz. hdf. Csircsiksz-724-es üzem hadifogolytábor, Az 5. sz. részleg Csinazban.	Temető a település peremkerületében	13 fő van eltemetve 1945/47-ben
	SZU MVD 400. sz. ORB, Taskenti vasút	2. sz. temető Taskent perem részén	8 fő eltemetve
	372/0. sz. hdf. Angren	Temető a település peremkerületében	2 fő van eltemetve 1945/47-ben

Terület	Tábor, táborrészleg, kórház száma	Temető elhelyezkedése	Az eltemetettek száma
Andizsani terület	SZU MVD 26. sz. hdf. Andizsán, Csuama/ Chuama, Izbaskanti körzet,	1.sz. temető, Csuama, Izbaskanti körzet	109 fő van eltemetve 1945/47-ben (61 német, 30 japán, 18 más nemzetiségű)
	SZU MVD 26. sz. hdf. 1.sz. táborrészlege, Juzsnij Alamisnik Hadjaabad körzet	1. sz. temető *Juzsnij Alamisnik* perem részén	5 fő van eltemetve 1945/47-ben
		2. sz. temető, Andizsan	1 magyar
Bukharai terület	1529. sz. lágerkórház, Kogan,	*Kagan* város peremén, létező sírkert	222 fő van eltemetve 1945/47-ben (168 japán, 47 német, 7 norvég)
Ferganai terület	SZU MVD 387.sz. hdf. 1. sz. táborrészleg, Fergana	*Fergana* város peremén, létező sírkert	összesen 2 fő van eltemetve1945/47-ben
	SZU MVD 387. sz. hdf. 2.sz. táborrészleg, Kokand	*Kokand* város peremén, létező sírkert	304 fő van eltemetve 1945/47-ben
	SZU MVD 387. sz. hdf. 3.sz. táborrészleg, Kzil-Kija	1 sz. temető, 2000 m keletre *Kzil-Kijtól*, a „Dzsaj" völgyben *Kirgiz SZSZK területén*	X
	SZU MVD 3670. sz. lágerkórház, Kokand-Bogolovszk	2000 m északra *Kokandtól*	241 fő van eltemetve 1945/47-ben (ebből 1 magyar)

***

1934-ben Szovjetunió-szerte sorra jöttek létre Gulág-táborok. Ilyen volt az üzbegisztáni *Szazlag*, ahol a rabok kollektív gazdaságokban dolgoztak.[372] 1939–1940-ben építették meg Üzbegisztá-

[372] Applebaum, Anna 2005: *A Gulág története*. Budapest, Európa Könyvkiadó. Tárolt változat: https://datenpdf.com/download/anneapplebaum-a-gulag-tortenete-i-ii_pdf

ni területén a *Nagy Fergana-csatornát,* csákánnyal és ásóval, a civil lakosság tizezreinek munkába vetésével. Későbbiekben a csatorna előidézte az *Aral-tó* elapadását.[373]

A székesfővárosban GULÁG-börtönlágert is működtettek és megfigyelés alatt tartották a mindenkori száműzötteket és az NKVD által a közéletből kiemelt, idetelepített nem kívánatos személyéket. A mindenható cárokhoz hasonlóan Sztálin is az üzbég fővárosba száműzte a kegyeiből kiesett kommunista értelmiségieket. Köztük volt a marxizmus nemzetközi hírnevet szerzett teoretikusa a filozófus és esztéta ***Lukács György*** is, a Szovjetunió 1941-es megtámadásakor *Taskentbe* telepítették. Ezt megelőzően 1941.június 29 az NKVD kémkedés vádjával letartóztatta, három hónapig eltartó vallatás után – bizonyítékok hiányában – a vád alól felmentették és kiengedték a hírhedt *Lubjankáról.*[374]

Alekszandr Szolzsenyicint, a sztálini börtönállam a Gulág világhírű krónikását még kazahsztáni raboskodása idején egy magyar orvos gyógyította a rákos daganatát. Néhány héttel Sztálin halála előtt – a dzsezkazgani börtönlágerből kiengedték. Nyolc év munkatábor tapasztalatával Kazahsztán déli részére száműzték, a háromezres *Birlikbe,* ahol matematika tanárként dolgozott. A későbbiekben a daganat megint kiújult, ***Sztolipin***-vagonban érkezett Üzbegisztán főváro-

---

[373] Czéh Zoltán: *Ahol a folyók visszafelé folynak. „Természetátalakítás" és vízszennyezés a Szovjetunióban.* 72.
Tárolt változat: http://docplayer.hu/35091403-Ahol-a-folyok-visszafele-folynak-termeszetatalakitas-es-vizszennyezes-a-szovjetunioban.html

[374] Lásd: *Vallatás Lubjankán 2002: Lukács György vizsgálati ügyiratai* – Életrajzi dokumentumok. Budapest, Argumentum Kiadó – Lukács Archívum, 30-31., 110., 197-198. Tárolt változat: https://core.ac.uk/download/pdf/35134762.pdf (A hozzáférés ideje: 2019.október 19.)
Megjegyzendő: máig megbocsáthatatlan bűnt követett el a Magyar Tanácsköztársaság idején ***Lukács György*** közoktatásügyi népbiztos, aki parancsot adott, hogy gyávaságért tizedeljék meg a románok elől meghátráló vöröskatonákat. Hét személyt végeztek ki. Forrás: Megyeri Dávid 2019: *Lukács György népbiztos katonákat tizedeltet.* Ez történt száz éve. Magyar Nemzet, 2019.05.12. https://magyarnemzet.hu/belfold/lukacs-gyorgy-nepbiztos-katonakat-tizedeltet-6911717/

sába, ahol *Taskentben* megműtötték, és nem csak felgyógyult – és élt 90 éves koráig – az itt szerzett élményeiből, hiteles korrajzzal írta meg a *Rákosztály*[375]-t. A neves írót 1957-ben hivatalosan is rehabilitálták.

A politikai rabok közzé került a távoli Kárpátaljáról idehurcolt ***Keselya János*** (Ódávidháza, 1904-Taskent környékén, 1949) izsnyétei (zsnyatinói) görögkatolikus parochus, akit az aposztázia elutasítása miatt a KGB 1947. május 22. letartóztatta, az ungvári megyei bíróság 5 év szabadságvesztésre, 5 év jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélte. Taskent környékén, a kényszermunkatáborban ismeretlen körülmények közt halt meg 1949-ben.[376]

Margitics Mihály Mihály Christofer[377]* (1923) Kárpátalján élő görögkatolikus lelkész volt. A Szovjet Hadsereg katonai törvényszéke 8 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Üzbegisztánban és Kazahsztánban töltötte a büntetését. További sorsa ismeretlen.

Misányi Pál[378] (Alsódabas, 1912) frontharcos katona 10 évig raboskodott Taskentben az egyik speciális politikai táborában (építkezésen, rézbányában). 1954-ben tért haza.

A selyemúton Szamarkand felé

A mi úticélunk is *Szamarkand-Navoi,* a fővárosból bérelt busszal nekivágtunk a 475 km-es útszakasznak és elindultunk az ezredéves *Selyemúton*[379], amely pusztákat, sivatagokat szel át és egykor nagy ókori

[375] Szolzsenyicin, Alekszandr 1990: *Rákosztály.* Regény. Fordította Szabó Mária. Budapest, Árkádia.

[376] Bendász István- Bendász Dániel 1994: *Helytállás és tanúságtétel.* A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Ungvár-Budapest, Galéria-Écriture, 59.

[377] Rózsás János 2000: 236.

[378] Rózsás János 2000: 252.

[379] 2017. július 6-án.

és középkori lovasbirodalmakat, ezredéves, misztikus karaván-városokat (*Taskent-Samarkand-Navoly-Bukhara-Hiva/Khiva*) köt össze, és mélyen bevésték titkaikat az Üzbégföld történelmébe is.

A Selyemútnak több magyar vonatkozása is van. Közel 200 éve például az üzbegisztáni Bukhara/Buchara érintésével, ***Szkander bég*** néven ***Kőrösi Csoma Sándor***[380] (Csomakőrös, 1784. – Dardzsiling, 1842.) vándorló székely nyelvtudós, tibetológus. Közel 160 éve pedig ***Vámbéry Ármin***[381] (1832-1913) akadémikus járt erre őseink kutatásának útján. A sajtóból is értesültem arról, hogy az üzbegisztáni *Hivában/Chiwában* (régi nevén: *Khoraszan*), a magyar keletkutató, ***Vámbéry Ármin*** tiszteletére emléktáblát avatott ***Kövér László,*** az Országgyűlés elnöke, amikor Kazahsztánban és Üzbegisztánban 2013-ban tett hivatalos látogatást. A ***Vámbéry***-emléktábla avatása kapcsán a meglévő magyar-üzbég közös történelmi gyökerekről is beszélt.[382]

Az emlékút során bejárt térséget is főleg muszlim (főleg szunnita) vallású lakosság uralja. A külső hódítókkal évszázadokon át harcoltak. A szabadságot szerető üzbégek ellenállását a vörös terror hatalmas emberi áldozatok árán sem tudta véglegesen megtörni. ***Lenin*** és ***Sztálin*** parancsára baszmakok/antibolsevista ellenállók ezreit semmisítették meg, a törzsi kötelékeket ide telepített népcsoportokkal akarták felhígítani, ami később konfliktusokat gerjesztett.

---

[380] ***Kőrösi Csoma Sándor*** saját szavaival: székely-magyar Erdélyből, nyelvtudós, könyvtáros, a tibetológia megalapítója, a tibeti-angol szótár megalkotója. Forrás: Wikipédia).

[381] ***Vámbéry Ármin*** az MTA pénzügyi támogatásával 1861 őszén indult útnak Ázsiába, hogy a magyarok nyomai után kutasson. ***Rasid Effendi*** néven, szunnita dervisnek öltözve indult el Isztambulból. Többek között átutazta Közép-Ázsia sivatagjait, városait. 1863-ban megérkezett az üzbég Khoraszanba (mai nevén: Chiva), majd Buharán keresztül Szamarkandba érkezett, majd a térség kegyuraival (kán, emír) találkozása után, innét újra Isztambulba tartott.

[382] *Magyar-üzbég rokonságról beszélt Kövér László. Közép-Ázsiába látogatott az Országgyűlés elnöke.* In: Oroszvilág.hu, (2013-10-30.) http://oroszvilag.hu/?t1=magyarorszag_es_a_posztszovjet_terseg&hid=4377

A történelmi Selyemutat a 40-50-es években a hadifoglyok, GULÁG-rabok közreműködésével a szovjet katonai vezetés igényei szerint hadi útként újították fel. A helyiek mondták, hogy egyes sziklákkal, kőpusztasággal és homoksivataggal, övezett szakaszai csontokra épült, hiszen a nehéz fizikai munkával járó kőtörésbél belerokkant rabokat az út mentén vájt gödrökben temették el. A Selyemút felújításán magyar, német és más nemzetiségű hadifoglyok dolgoztak, mint a mérföldkövek, úgy sorakoznak a névtelen sírok is, ahol a halálra dolgoztatott rabok nyugszanak.

A 40-45 °C hőségben az országút menti pihenő-oázisban – kísérőink tanácsát megfogadva – forró teát ittunk (hagyományos törökülésben), és valóban éreztem, hogy a gyötrő szomjúság eltűnt. Az út menti beton csatornában hűsítő víz hömpölygött tova, vizétől felfrissültem én is. Láttuk, tapasztaltuk, hogy az itteni lakosoknak életben maradásért ma is keményen meg kell küzdeniük. Legfőbb kincsük a víz! A közeljövőben már drámai lesz a víz kérdése, mert olvadásnak indultak a magas sziklahegyek tetejét borító gleccserek.

A mezőgazdaság, az állattenyésztés, a zöldség- és gyümölcstermesztés, a gyapotültetvények csakis öntözéses módszerrel valósíthatók meg, mivel állandó a nyári hőség, a szárazság. Megfigyeltük, a számunkra igen mostoha természeti körülmények közepette az üzbégek otthonosan, gyakorlatiasan élnek. Az évezredes selyem út is csak annyiban változott, hogy aszfalt borítja.

Egyik Selyemút-pihenő helyet szoborcsoport örökíti meg

A vidék legkorábbi építményénél is rövid pihenőt tartottunk és megtekintettük ***Mirzo Ulughbek*** (***Amir Temur*** (1336-1405) unokája) csillagász obszervatóriumát.

Mirzo Ulughbek csillagvizsgálója

A csillagvizsgáló, már a ***Krisztus*** előtti időkben is mágikus titok övezte a mindentudó csillagászokat, akik bölcs jóslataikkal, mete-

rológiai előrejelzéseikkel segítették népük vezetőit, hogy az adott év folyamán mire számítsanak. Ezek az államilag védett emlékhelyek ma megbecsült turistalátványosságot szolgálnak.

A „Kelet Rómájában" ...

Az aszfaltozott történelmi selyemúton nomád tájakon haladva, értük el a 2750 éves *Szamarkandot.* Az ősi települést *Kelet Rómájának* s a muszlim világ gyöngyszemének nevezték költők és történészek. Történelmi jelentősége vitathatatlan, hiszen ez volt a térségben ***Timur Lenk,*** másnéven ***Amir Temur*** (1336-1405) az ég császárának tartott király „oktatási központja".

A látottak és a hallottak alapján meggyőződhettünk, hogy napjainkban is fontos egyetemi város, amely évszázadokon át volt az iszlám vallásos oktatás egyik keleti fellegvára, olyanokkal vetekedett, mint *Bagdad, Iszfahán.* A félmilliós *Szamarkand* Üzbegisztán műemlékekben leggazdagabb városa és egy letűnt korszak egykori gazdagságot szimbolizálják.

***Amir Temur** (1336-1405) portréja*

A belvárosában emlékmű-néző sétánk folytán az egyik étteremben valódi üzbég piláfot ettünk. Szinte minden étteremben ez a főétel, mellé zöldséges salátát, lepényt és forró teát adnak. A piláf első írásos emléke ***Nagy Sándorhoz*** köthető, aki a Perzsa Birodalom meghódítása során ismerte meg ezt az ételt.

Ellátogatunk a ***Timur Lenk,*** a hatalmas XIV-XV. századi világhódító sírjához, melyet egy jade kő őrzi, amellyel ***Mirzo Ulughbek*** állított emléket nagyapjának. A világ legnagyobb jade köve volt 1740-ig, amikor ***Nádir sah*** megpróbálta eltávolítani, s a kő kettétört. ***Timur Lenk*** nagyságát méltatva a kőbe vésve ez áll: *„Ha én felemelkedem, a világ beleremeg."*

Sétát tettünk a történelmi belvárosban, a türkiz, bordázott kupolákkal díszített épületek között. Ez után ***Bibi Khanim/Khanum, Timur*** kedvenc feleségének mecsetjéhez látogatunk. A monumentális imaház építésekor, mely a maga idejében a leghatalmasabb mecset volt szerte az iszlám világban, úgy tartják, hogy 95 elefánttal szállították a márványtömböket Indiából és Perzsiából.

Felkerestük a szamarkandi híres *Sziáb bazárt*, ámulatba ejtett bennünket az üzbég és tadzsik kereskedők pultjain, a földre terített

Bibi Khanim/Khanum mecset

szőnyegeken felvonultatott árucikkek hatalmas választéka. Sajnos, a piacon a fotózást tiltják.

Az egyik medresze homlokzata

Késő délután Szamarkandból a 170 km-re lévő *Navoiba* indultunk bérelt busszal. Emlékutunk utolsó állomása volt a közelében lévő *Zarafshan Hotel.* Ez már a *Malik-rabatovsky* kistelepüléshez tartozik. A hajnali órákban a közeli repülőtérről elindultunk *Moszkvába.*

Üzbegisztán egy részének látképe a repülőgép ablakából, az ország keleti és déli részét a Tien-san vonulatai hálózzák be

MOSZKVA A GULÁG-GUPVI EMLÉKEZETPOLITIKA KÖZPONTJA

„A táborokat azért találták ki,
hogy embereket semmisítsenek meg."
Alekszandr Szolzsenyicin,
orosz Nobel-díjas író

Az üzbegisztáni *Navoiból* a moszkvai seremetyevói nemzetközi repülőtérre érkeztünk.[383] Ez volt eddig a leghosszabb repülő utunk, közel 3,5 órát tartózkodtunk 11 ezer kilométer magasságban és 860 kilométeres óránkénti sebességgel szeltük át Közép-Ázsia napfényes térségét, ahol a sztyeppéken 45 fokos hőhullámban csontszáraz volt a levegő is.

Majd elértük Moszkvát, esőfelleg borította el az orosz impérium fővárosát. A forró övezetből hideg, esős időjárásba csöppentünk, 12 °C fokot mértek a műszerek. A csoport dideregve érkezett meg a légiflotta kikötőjébe.

Az elszállásolás után a szovjet típusú és berendezésű szálloda előtérben ***Kozlov Sándor***, kulturális attasé, a *Moszkvai Magyar Intézet* vezetője fogadta csoportunkat.

A csapatból kilencen jelentkeztünk az általa szervezett külön programra. Ebből csak a moszkvai *GULÁG Történet Állami Múzeum* és a magyar kulturális központ megtekintése valósult meg. Sajnos a *Vojennije Memoriály* (Hadisír gondozók) igazgatója más elfoglaltságára hivatkozva lemondta a velünk való találkozást. Ennek tudható be, hogy közel három órát töltöttünk Oroszország központi GULÁG múzeumában.

***

[383] 2017. július 7-én.

Oroszországban 4 kiemelt GULÁG múzeumból 3 Moszkvában, egy pedig az Ural közeli Perm területen, a Csuszovaja folyó melletti Kucsino település közelében van.[384] A *Perm-36 Múzeum*[385] *(Пермь–36)* az azonos nevű egykori GULÁG[386] láger területén található, ***Viktor A. Smirjov*** (1946) permi történész kezdeményezésére 1994. augusztus 30-án nyitotta meg kapuit a látogatók előtt. Évi viszonylatban 35 ezer turista keresi fel az intézményt. Korábban, a tábor bezárása előtt, 1946-1987-ig 3 kolóniában (VSZ-389/35, VSZ-389/36, VSZ-389/37) tartottak itt a szovjet államra veszélyes politikai foglyokat. Közülük az egyik legismertebb ***Vaszil Sztusz*** (1938-1985) disszidens, ukrán patrióta költő, meghalt a lágerben. 2005-től Ukrajna Hőse (posztumusz).

Moszkvában található a *GULÁG – Alkotások, Személyi Tárgyak Múzeum*[387] *(Музей «Творчество и быт ГУЛАГа»)*. A Memorial Társaság[388] 1990-ben alapította. Állományának alapját képezik a Gulag rabságra ítélt festők grafikai és olajfestményei. A kollekció állományának gyűjtését 1988-ban indították el. A Társaság felhívására jelentkező túlélők, hozzátartozók az elítéltek személyes tárgyait is a szervezőknek adományozták. Az 1990-ben megnyílt múzeum első igazgatója ***V. A. Tyihonov*** művészettörténész lett. A 2015-ben készített kimutatás szerint az állománya közel 2400 egységgel bővült. Ebből az 1500 képzőművészeti alkotás szerzője: ***Vaszil Suhajev, Mihail Szokolov, Mihail Rudakov, Borisz Szvesnyikov, Lev***

[384] 2012-ben kutatócsoportunk ott is járt.

[385] Weboldal: http://perm36.com/

[386] GULÁG (oroszul: *ГУЛАГ: Главное управление исправительно-трудовых лагерей* [Glavnoje upravlenyije iszpravityelno-trudovih lagerej], azaz 'Javítómunka-táborok Főigazgatósága')

[387] Weboldal: www.museum.ru/M1767

[388] A Memorial vagy Memorial Társaság az egykori Szovjetunióban 1989-ben alapított, oroszországi központú jogvédő társadalmi szervezet. 2009-ben elnyerte a társaság első elnökéről elnevezett, az Európai Parlament által alapított Szaharov-díjat. Jelentős munkát végzett a kommunizmus bűneinek, a Gulag-áldozatok neveinek feltárásában, nyilvánosságra hozatalában.

Kropivnickij, Juloo Szooster és más politikailag elítélt festőművész. Ezenkívül a múzeum birtokába került 700 különféle láger béli használati tárgy, eszköz, személyi dokumentum.[389]

Oroszországban is végbement rendszerváltás, a kibeszélés felszínre hozta a GULÁG világát ecsettel, tollal ábrázolt művek sokaságát. Számos nyilvánosságra került könyv, album, képregény az interneten is elérhetővé vált. Például a legelterjedtebb GULÁG-képregények közzé sorolható az erős idegzetű ember lelkét is erősen felkavaró ***Dancig Baldajev*** (1925 -2005) karikatúra-rajzai (Рисунки из ГУЛАГа)[390], illetve több világnyelven, köztük magyarul is elérhető képfeliratok.[391] A 43 rajz készítője maga is megjárta a Gulágot, de nem rabként, hanem börtönőrként.[392]

Figyelemre méltó GULÁG-gyűjteménnyel rendelkezik a *Szaharov Központ*[393] *(Са́харовский центр).* 1996-ban alapította ***Jelena Benner*** vezette Andrej Szaharov Alapítvány. Több más funkciót ellátó intézmény gyűjteményében mintegy 600 festményt, szobrot, kisplasztikát, fényképet, szamizdat kiadványt, a GULÁG történetéhez kapcsolódó dokumentumokat, különféle tárgyakat, jogvédők és közéleti személyiségek archívumát tárolják. Ugyanitt 2008-tól kezdte el működését a *Virtuális GULÁG Múzeum.*

---

[389] Тиханова, В. А. (Сост.) 1998: Творчество и быт ГУЛАГа: Каталог музейного собрания общества «Мемориал»/предисл.: С. А. Ковалев; худ.: Б. В. Трофимов; отв. ред.: Н. Г. Охотин. - М.: Звенья, 208.

[390] Live Journal (*Журнал для умеющих* думать /A gondolkodni tudók folyóirata) honlapra 2013.május 10-én töltötték fel, azzal a megjegyzéssel, hogy a gyengeidegzetűeknek nem ajánlják a megtekintését. https://iov75.livejournal.com/2469042.html

[391] A Baldajev rajzok magyar képfeliratokkal is olvasható: http://www.kodaly-bp.sulinet.hu/pefele/Egyetemes történelem/Jelenkor/GULAG képregény.pdf

[392] a magyarul is ismertté vált képregény címe: GULÁG-SZTORI. Írta és rajzolta ***Dancig Szergejevics Baldajev*** MVD őrnagy. ***Dancig Baldajev*** az alapiskolák elvégzése után 1940-41-ben az irkutszki képzőművészeti főiskolán tanul. A háború kitörésekor önként jelentkezik a frontra. Leszerelése után a belügyi alakulatokhoz irányítják, ettől kezdve egészen 1981-ig nem kerül le róla az egyenruha: volt tűzoltó, börtönőr, NKVD-katona és belügyes tiszt. A leningrádi bűnügyi nyomozóosztály őrnagyaként ment nyugdíjba.

[393] *Szaharov Központ, Moszkva, web*-lap, https://www.sakharov-center.ru/

A moszkvai Állami GULÁG Történeti Múzeumban

Időhiány miatt az *Állami GULÁG Történeti Múzeum* (Государственный музей истории ГУЛАГа) megtekintését választottuk. Kalauzunk, egyben a múzeumlátogatásunk megszervezője ***Kozlov Sándor*** kulturális attasé, a Moszkvai Magyar Intézet vezetője volt.

Az Állami GULÁG Történeti Múzeum (Moszkva) főbejárata

Csoportunkat ***Galina Ivanovna,*** a múzeum igazgatóhelyettese fogadta. 2014-től alaposan felkészült GULÁG-szakértőként, képzett történészként, a történelemtudományok doktoraként aktívan részt vesz az intézmény irányításában. Tudni kell róla, 2002-ben *A GULÁG a szovjet állam rendszerében (1920-1950)* témakörben védte meg doktori értekezletét a Moszkvai Lomonoszov Egyetemen. Számos publikáció szerzője, egyben az Orosz Történettudományi Intézet munkatársa is.

A *Moszkvai Állami GULÁG Történeti Múzeum*[394] létrehozását ***Vlagyimir Putyin*** Oroszország jelenlegi elnöke rendelte el. A mú-

[394] Lásd bővebben: Moszkva, A Gulag történetének múzeumában, 2017.07.07. http://lh-dfv30.livejournal.com/11079.html

zeum alapítója ***Anton Antanov-Ovszejenko*** (1920-2013) ismert történész, publicista, közéleti személyiség, egykor „népellenség" vádjával elítélten 13 évig volt GULÁG-rab, szülei is a sztálinizmus áldozatává váltak. A túlélő tervei alapján, közvetlen irányításával 2001-től valósult meg. Majd 2012-től az intézmény irányítását ***Román Romanov*** vette át, igazgatósága alatt egy felújított, 1906-ban emelt téglaépületben talál végleges otthonra[395] az országos viszonylatban is egyedinek számító múzeum, amelynek felavatására 2015. október 30-án került sor. Megtudtuk, hogy ***Román Romanov*** igazgató ugyanebben az évben létrehozta az oroszországi emlékmúzeumok szövetségét, eddig 32 tagja van. A Gulág történetével, bemutatásával intenzíven foglalkoznak, évente közös szemináriumokon vesznek részt.

A központi múzeum filiáléjaként működik a *„Ház a parton" Múzeum (Музей «Дом на набережной»)*[396], 1989-ben ***T. M. Ter-Egizarjan*** alapította, évente 1200 látogatót regisztrálnak. Oroszországban nincs párja, sőt világviszonylatban is unikális emlékmúzeumnak számít, mivel a kiállítása a tömbház 30-as évekbeli egykori, megtorlásban részesült lakóinak (köztük politikusok, katonai vezetők, irodalmárok, színészek, tudósok, közéleti személyiségek) életébe, illetve autentikus életvitelébe enged betekintést. Az áldozatok emlékét a külső falon 25, a lépcsőházban 6 elhelyezett emléktábla örökíti meg. Köztük van az NKVD- letartóztatás előtt öngyilkosságot elkövetett ***Mihail Kaganovics*** (1888-1941) népbiztos, ***Konsztantyin Psenicin*** (1892-1937) politikus, ***Jakov Doleckij*** (1888-1937) a TASZ-hírügynökség akkori vezetője.

Vendéglátóink szóltak a múzeum távlati fejlesztéséről. A múzeum előtti területen *Emlékpark* épül, amelyet az ország különböző

[395] Lásd. 127473 Moszkva 1-voj Somotecnij körút 9.-1.

[396] Lásd: *„Ház a parton" Múzeum (Музей «Дом на набережной»), igazgatója* ***Трифонова О. P:*** Moszkva, honlapja: dnnmuseum.ru

térségében egykor működött fogolytáborok környékéről idehozott fákkal, bokrokkal zöldítik be.

A múzeumtól nem messze lévő téren a moszkvai képzőművészek közreműködésével 2017. október 30-án felállították az *Emlékezés és fájdalom falát*. A 30 méter hosszú és közel 6 méter magas félkör alakú, elmosódott emberi arcok sokaságát ábrázoló monstrumot a széles nyilvánosság előtt ***Vlagyimir Putyin*** elnök, ***Kirill*** pátriárka, ***Szergej Szobjanyin*** Moszkva polgármestere avatta fel.

Projektjükben szerepel a nagyobb távol-keleti GULÁG lágerek feltérképezése, dokumentálása, videofilmek készítése. Ilyenkor a túlélőket, a hozzátartozókat, szemtanúkat is felkeresik, visszaemlékezéseket, adatokat gyűjtenek. Közreműködnek az áldozatok rehabilitálásának elősegítésében, a levéltári iratok feldolgozásában és elemzésében.

A múzeum munkatársai

A múzeum gyűjteményének állományát folyamatosan gyarapítják, szakszerűen feldolgozott állapotban a látogatók elé tárják. A tárlatot egyébként havi bontásban is több száz belföldi és külföldi turista, a téma iránt érdeklődő felnőtt és diák keresi fel. Törzslátogatóik a 8-11 osztályos tanulók, különböző egyetemek, főiskolák hallgatói és a történelemtanárok. A három kategória részére külön módszertani programot állítottak össze, melynek keretében rendhagyó történelmi órákat, kutató-író-olvasó találkozókat, tematikus és a lágervilágot megjelenítő

fotó és képzőművészeti kiállításokat, színművészek közreműködésével felolvasásokat, szépirodalmi felolvasásokat, elemzéseket tartanak. Gulág színműveket mutatnak be, játékfilmeket és dokumentumfilmeket vetítenek. Az írói alkotások közül ***Szolzsenyicin*** művei a legnépszerűbbek. A múzeum kutatói tudományos konferenciákat bonyolítanak le. A szaktanulmányokat könyvalakban is megjelentetik.

Külön kategóriába tartoznak a táborok mai helyzetéről, a túlélőkről stb. forgatott dokumentumfilmek, tényfeltáró sorozatok.

A Gulág-téma filmes ábrázolásáról számos tévéfilm és nagyjátékfilmet tárolnak és kerülnek az előzetesen bejelentkezett csoportoknak igény szerinti levetítésére:

Vaszilij Suksin: *Kalina krasznaja*/ Vörös kányafa; ***Alekszandr Proskin***: *Holodnoje leto 53-go* / '53 hideg nyara /1988; ***Alekszandr Mitta:*** *Zatyerjannij v Szibiri* / Elveszve Szibériában -1991; ***Gennagyij Zemel:*** *Ljudojed*/Emberevő, 1993; ***Alekszej German***: *Hrusztaljov, masinu!* / Hrusztaljov, a kocsimat! (1998) stb.

Megjegyzem, hogy a magyar filmgyártásnak is van mit bepótolnia, hiszen a rendszerváltás óta, különösen a GULÁG-GUPVI Emlékbizottság támogatásával az elhurcolás, láger témában eddig csupán két sikert aratott nagyjátékfilm került a mozikba: ***Zsigmond Dezső*** *A sátán fattya,* ***Nagy Zoltán Mihály*** azonos című művéből készült forgatókönyv alapján készült a filmet 2018-ban mutatták be. Több díjat aratott a ***Havasi János*** *Lánykák, az idő eljárt* című filmnovella alapján ***Köbli Norbert*** (forgatókönyvíró), ***Szász Attila*** (rendező): *Örök tél* (2018) című film is.

Az emlékezést elősegítő tárgyak, dokumentumok világában

A múzeum főmunkatársa tételesen mutatta be a kiállítás színtereit. Az első két terem felépített cellák, priccsek, eredeti börtönajtók ki-

állításával, a táborok életére jellemző hangeffektusok, tompított zajkeltések kíséretében stílszerűen ábrázolják az elítéltek barakk-világát. Közben a nagyméretű kivetítőn a kivégzett politikai rabok szinte végnélküli listája követi egymást, majd megszakításokkal korabeli krónikák hangzanak el, korabeli filmhíradókat, kisfilmeket is levetítenek.

A padlón 6-10 m^2 bontott séma-rajzok jelzik a standart méretű cellák nagyságát. Információs táblán az olvasható, hogy a moszkvai *Butirka,* a *Vlagyimirszki* központi börtön 7 m^2 alapterületű cellában rendszerint 20 rabot is összezsúfoltak.

Cellaajtókból kialakított börtöncella

Megtekinthettük a Penzai területi *kuznyecki* gyűjtőfogházából, a Szaratov fegyházból és börtönből, a távol-keleti *Csukotkáról,* a moszkvai *butirkai* börtönből ideszállított cellaajtókat, amelyek 1940–1950 között működő börtönökben voltak használatban ugyanilyen formában, kiadóablakkal és kémlelőnyílással felszerelve.

A következő teremben a politikai rabok életvitelével kapcsolatos, a lágerekben használt eredeti berendezéseket, eszközöket és tárgyakat szemléljük meg. Van itt többek között kovácsolt vasból készült ruhafogas (ráfüggesztve a rabruha, vattakabát), petróleumlámpa,

fésű, szemüveg, szemüvegtok, sakktábla, 1947-ből való cigarettatárca. A másik tárlóban 1952-es újévi üdvözlőlapot, pipát, pipatartót, varródobozt stb. helyeztek el.

Láttunk falra függesztett, lehajtható vaságyat, szíjakból font ágybetétet, mosdót, csuklós bokabilincset, eredeti szögesdróttekercset. A kiállított bőrönd csakis az engedélyezett holmikat tartalmazta.

A rabélet tárgyai, eszközei

Mellette kirzacsizma, vattakabát és vattanadrág, ebben a rab dolgozott és aludt. A falakra a kommunista ideológiát tükröző plakátokat, munkára, normateljesítésre, a brigádok szocialista versenyére felszólító lózungokat függesztettek. Az itt elhelyezett vetítőn meginterjúvolt túlélők mesélnek lágerbeli életvitelükről. A szolovecki hírhedt koncentrációs táborról, a Belamor-Balti csatorna építéséről készült archívfelvételek bekeretezve lógnak a falon. A tárlókban, páncélszekrényekben a rabok személyi dossziéi és más lágerdokumentumok sorjáznak.

A negyedik teremben a Szovjetuniót ábrázoló nagyméretű interaktív térkép köti le figyelmünket, ezen tűntették fel az elítéltek milliói által létrehozott ipari létesítmények országos szintű hálózatát,

amely a Balti-tengertől a Krímet érintve Csukotkán át a Szahalinig terjedt. A szomszédos teremben filmvetítés zajlik, a meghurcoltakról és a lágerek munkatársairól mutattak be portréfilmeket.

Külön kiállítótermet szenteltek a perbe fogott moszkvai zsidó *„orvosok ügyének."* A letartóztatott és elítélt orvosokkal kapcsolatos iratok, személyes holmik sokaságát helyezték el a tárlókban. A faliképernyőkön a kiszabadított elítéltek visszaemlékezései hallhatók, közben Sztálin temetésének napját is felidézik. A korabeli dokumentumok szerint a zsidógyűlölő Sztálin közreműködésével 1952-1953 között a szovjet állambiztonsági szervek „terrorista összeesküvést" lepleztek le a Kremlben*: „fehér köpenyes gyilkosok ártó kezelésekkel akarták megrövidíteni a szovjet vezetők életét"*. A letartóztatott Amerika- és Izrael-barát kozmopolita zsidó orvosok likvidálását és a zsidó értelmiség állítólagos kitelepítését az utolsó pillanatban Sztálin halála akadályozta meg. Megjegyzem, a sajtóban olyan vélemény is olvasható, hogy a szovjet zsidók elleni gyűlöletkeltő kampányt elindító Sztálin szándékában állt, hogy *„befejezi azt, amit Adolf Hitler elkezdett. Ebben akadályozta meg 1953. március 1-jei agyvérzése."*[397]

A kiállítási tér az ismert és meghurcolt értelmiségiek sorstragédiáival fejeződik be. A múzeum „Halhatatlan barakk"[398] online adattárában 1 853 420 politikai elítélt nevével, sorsával ismerkedhetünk meg. Például 1937-1941-ben 463 költőt, írót, irodalmárt, bölcsészt, és újságírót ítéltek golyóáltali halálra, további 253-an 5-25 évig terjedő javító nevelő kényszermunkára ítéltek, küldtek örökös száműzetésbe vagy követtek el öngyilkosságot.

Kiemelten mutatják be ***Alekszandr Szolzsenyicin*** (1918-2008) világhírű írót és munkáit: *Ivan Gyenyiszovics egy napja, 1963, A Gu-*

[397] Pécsi Tibor 2013: Sztálin befejezte volna, amit Hitler elkezdett. Egy modern Hámán halála. *Hetek,* 03/01. (XVII/9). Tárolt változat: http://www.hetek.hu/hatter/201303/sztalin_befejezte_volna_amit_hitler_elkezdett

[398] https://bessmertnybarak.ru/article/repressirovannye_poety/

lag szigetvilág, 1973-1975, A rákosztály, 1990 stb. A Nobel-díjjal kitüntetett író az ötvenes években 11 évet töltött börtönben, munkatáborban, száműzetésben.

Mögötte sorakozik fel a zürjén /komi/ nemzetiségű ***Varlam Salamov*** (1907-1982) orosz költő, író. Összesen 28 évet töltött a szovjet kényszermunkatáborokban.[399] A távol-keleti lágerekről személyes élményeit írja le 1973-ban a *Kolima* címmel magyarul is, 1989-ben kiadott elbeszélésekben. Megjegyzem, az orosz irodalomtörténészek közül többen Szolzsenyicinnél is jelentősebb Gulág-írónak tartják, akinek az emberi lelket, köztük a kortárs írókat is megrémisztő munkái Oroszországban csak a halála után jelentek meg.[400]

A Gulag-irodalom jeles gyarapítói közt nevezik meg ***Jevfroszinyija Kersznovszkaja*** (1908-1994) orosz emlékiratíró nőt, aki 12 évet töltött a távolkeleti *Norilszkban*, mint politikai elítélt, majd büntetése letelte után, mint száműzött, ugyanott dolgozott nyugdíjazásáig. Az 1960-as években *Jeszentukiba*n 12 füzetben megírta visszaemlékezéseit, amelyhez 680 rajzott is készített.[401] Emlékirat kivonatait 1968-1910 között kezdték el terjeszteni először a szamizdatokban, majd a rendszerváltás után a folyóiratokban. 2001-ben jelent meg a teljes mű 6 kötetben Oroszországban. Azóta több nyelvre lefordították, magyarul *„Mennyit ér egy ember?"* címmel jelent meg 2012-ben.

---

[399] Lásd ***Varlam Salamov*** archívum honlapját: https://shalamov.ru/

[400] ***Varlam Salamov*** prózai műveit csak halálát követően, 1988-ban adták ki először. Szülővárosában, Vologdában 2001-ben egy lelkes helyi muzeológus ***Marina Vorono*** elérte, hogy szülőházában emlékmúzeum nyíljon. Síremlékét ***Fedot Sztucskov*** szobrászművész (aki szintén megjárta a Gulágot) készítette. A síremléket 2000-ben máig ismeretlen tettesek lerombolták, a bronz plasztikát elvitték. 2001-ben a vologdai Szevesztal munkásainak segítségével a síremléket helyreállították. 2005. december 26-án ***Marina Voronó***t, a Salamov Múzeum alapítóját és a Salamov Társaság kurátorát bestiális módon meggyilkolták.

[401] ***Керсновская Евфросиния Антоновна*** *(1907-1994)* земледелец, ветеринар, шахтёр, художник, https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=author&i=1243

A többiektől eltérően ***Szegej Dolatov*** (1941-1990) lágerőrként szolgált egy köztörvényes táborban. A fogvatartók és a fogvatartottak komisz, embertelen lágeréletét írja le *A zóna* című, magyarul is megjelent könyvében.

Nyikolaj Gumiljov (1886-1921) orosz költő, az akmeista irányzat vezetője a kommunista diktatúrának esett áldozatául. Családját meghurcolták. Házastársa ***Anna Ahmatova*** (1989-1966) az orosz irodalom egyik legnagyobb költője szintén szembekerült a szovjetrendszerrel Így 1946-tól 1956-ig teljes megjelenési tilalom alá esett. Közös gyermeküket, ***Lev Gumiljov*** (1912-1992) neves történész-antropológust 10 év kényszermunkára ítélték, 1956-ban szabadult.

Jaan Kross (Tallin, 1920-2007) észt író és költő, többszörös Nobel-díj-jelölt. 1944-ben a németek tartóztatták le, 1946-ban a szovjetek, ezt követően 8 év Gulag következett. 1954-ben tért vissza Észtországba, akkortól kezdett el hivatásszerűen írni.

Vaszilij Litkin vagy ***Illja Vasz*** (1895-1981) komi-szovjet költőt, a permi nyelvek kutatóját 1933-ban letartóztatták. Öt év kényszer-

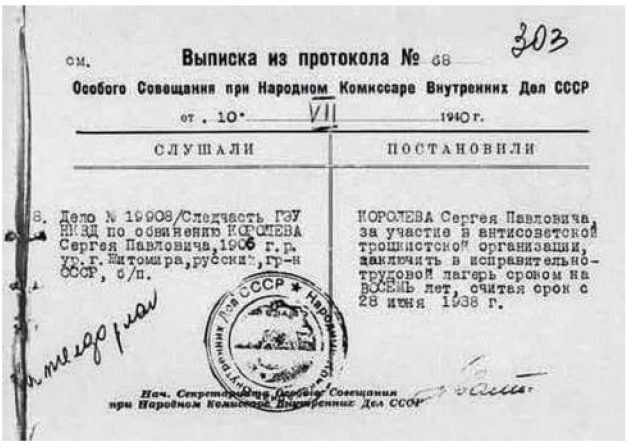

Выписка из протокола № 68

Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

от . 10. VII 1940 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
8. Дело № 19908/Следчасть ГЭУ НКВД по обвинению КОРОЛЕВА Сергея Павловича, 1906 г.р. ур.г. Житомира, русский, гр-н СССР, б/п.	КОРОЛЕВА Сергея Павловича, за участие в антисоветской троцкистской организации, заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЕМЬ лет, считая срок с 28 июня 1938 г.

Нач. Секретариата Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

NKVD különleges tanács jegyzőkönyvi kivonata
Szergej Koroljov *tudós ítélethozataláról*

munkára ítélték, amit távol-keleti munkatáborban töltött le. 1956-ban rehabilitálták.

A kiállítási anyag szerint Sztálin a tudósokat, mérnököket, feltalálókat sem kímélte meg. Mások mellett ***Szergej Koroljovot,*** a szovjet rakéta- és űrprogramok első vezetőjét, ***Andrej Tupoljev*** repülőgép-tervezőt, a TU (Tupoljev) repülőgépek tervezőjét, a Tupoljev tervezőiroda alapítóját és vezetőjét, ***Mihail Levin*** sugárfizikust és mások az NKVD elhurcolta az úgynevezett tudósok lágerébe, másnéven a *Saraska börtönlágerbe*, ahol felsőbb utasításra a külvilágtól telesen elzártan tudományos kutató-fejlesztő munkát végeztek.

Az NKVD határozata alapján egyes nem kívánatos személyt, másként gondolkodó értelmiségit úgynevezett *Pszihuskába (психушка): elmegyógyintézetbe* zárták, gyógyszeres kezelésben részesítették.

Hátborzongatóak az 1938-as évekből, különböző lágerekből származó rabok *életjel-üzenetei,* ezeket fehér gyolcsdarabokra, falemezekre tintaceruzával írták.

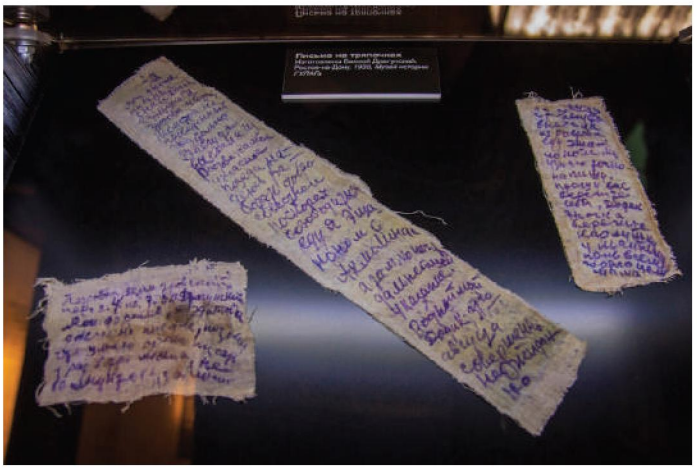

A rabok gyolcsra írt életjel-üzenetei

A gyermekjátékokból (teherautó, buldózer, tüzérségi löveg makettja stb.) is látható egy kollekció, amelyeket ügyes kezű rabok készítettek.

A távol-keleti 40-50 fokos sarki hidegben dolgozó rabok arcvédő maszkjait is láthatjuk, amelyek rongydarabokból készültek, ilyeneket használtak 1948–1953 között.

A dokumentumok részlegén Sztálinnak és Molotovnak szánt *Kedves Sztálin Elvtárs! Kedves Molotov Elvtárs*! megszólítású leveleket, a bírósági ítéletek felülbírálását és kegyelmet kérő folyamodványokat láttunk, amelyeket a politikai elítéltek írtak. Ezekben beszámolnak a szívszorítóan mostoha körülményekről is.

Szabványosított GULÁG-levelező lap

Közben a terem fapadlójára írt kronológiai szövegeken átsétálunk, ebből is idézek:

1950.01.12. *– A politikai indíttatású bűnök megtorlásaként halálos ítéletek visszaállítása.*

1953.03.27. *– rendelet az amnesztiáról, melynek következtében több mint 1 millió elítélt nyerte vissza szabadságát.*

1955.02.25. *– Ny. SZ. Hruscsov beszámolója a személyi kultuszról és annak következményeiről...*

Eseményrészletek a kommunista diktatúra történelméből a kiállítóterem padlójára vésve

Sztálin önkényuralmának bűncselekményei, társtettesei, áldozatai

Az állandó kiállítás egyik poszterét is figyelmesen áttanulmányoztam. A közölt adatok szerint 1930-1954 között 350 GULÁG főláger és mintegy 4 ezer melléktábor, illetve táborrészleg hálózta be a Szovjetunió hatalmas területét. Az „emberfogyasztó" lágerek utánpótlását a grúz nemzetiségű ***Joszif Sztálin***[402] vörös diktátor folyamatosan biztosította, aki közismerten a GULÁG-építés[403] sta-

[402] ***Joszif Visszarionovics Sztálin*** (1922. április 22. – 1953. március 5.) grúzul: *Ioszeb Dzsugasvili*, az SZKP KB főtitkára (1922-1934) majd titkára (1934–1953), 1941-től előbb a Népbiztosok Tanácsa, majd a Minisztertanács elnökeként kormányfő, 1943-tól a Szovjetunió marsallja, 1945-től generalisszimusz.

[403] A GULÁG gyökerei a cári Oroszország idejére nyúlnak vissza: a 17. században kényszermunkatáborokat, ún. katorgákat hoztak létre a politikai ellenségek száműzetésére Szibéria lakatlan részein és az orosz Távol-Keleten. A bolsevikok a cárizmustól örökölték meg a kényszermunkatáborok rendszerét, ezt fejlesztették tovább.

fétáját ***Lenintől***[404] vette át és 31 esztendeig tartó uralkodása alatt, emberek tízmillióira mért halálos csapást. Hatalomféltésből paranoid indíttatással gyilkolt, majd megbűntette, kivégeztette bűntársait is.

A múzeumban kiállított levéltári okmányok is igazolják, hogy a gyilkosságok forgatókönyvét is ő írta, kiváló stratégiai érzékkel az NKVD-t használta a párt ellen, és fordítva, a pártot az NKVD ellen. A Nyugat csak a rendszerváltás követő években megnyílt levéltárak korábban titkosított iratok történészi feldolgozásából szerzett tudomást minderről, hogy a „Kreml rettegett despotája" Hitlert is megelőzte az államilag szervezett tömeges és etnikai népírtásban.

A Kommunárka lőtéren felállított emlékfal a megtorlásban részesült áldozatok neveivel

[404] ***Vlagyimir Iljics Uljanov,*** mozgalmi nevén ***Lenin*** (1870-1924) ügyvéd, kommunista forradalmár, a Szovjetunió első vezetője, marxista gondolkodó, a leninizmus névadója és a 20. századi történelem kiemelkedő hatású alakja.

Az is furcsa egybeesés, hogy az 1901-1951 közötti Nobel-békedíjra jelöltek listájának adatbázisába került a hírhedt és a véres kezű ***Adolf Hitler*** 1939-ben, ***Sztálin*** 1945-ben és 1948-ban.[405]

A múzeum kutatóinak adatai szerint Sztálin első számú tettestársai: ***Dzserzsinszkij–Jagoda–Jezsov–Berija*** által vezetett NKVD-KGB gyilkos gépezet minden tizedik állampolgár életét kioltotta. A nagy terror éveiben a politbüró tagjai 384 kivégzési listát láttak el saját kézjegyükkel, amelyeken összesen 43 768 áldozat neve szerepelt.

A múzeum munkatársai a halálraítéltek titkos vesztőhelyeit is feltérképezték, majd hatósági úton emlékhelyekké nyilvánították. Például a Moszkva környéki *Kommunarka lőtéren* 1937-1941-ben 11 400 főt végeztek ki, ebből 5 ezer főnek a nevét is azonosították, itt oltották ki a külföldi, köztük több magyar állampolgár életét is.[406]

A fővároshoz közeli *Butovói lőtéren* 1930-1950-ben ugyancsak 20 561 főt, köztük a szovjet emigrációban élt magyar baloldali politikusokat is likvidáltak.[407]

---

[405] https://hu.wikipedia.org/wiki/Nobel-békedíj

[406] Kommunárka lőtéren kivégzett nevesebb magyar baloldali beállítottságú személyek:
Bajáki Ferenc (1883-1939) köztisztviselő,
Hajdu Pál (1896-1938) újságíró,
Haubrich József (1883-1938) honvédelmi miniszter 1919-ben,
Kelen (Klein) József (Nagybocskó,1892-1938) mérnök, pártmunkás,
Kun Béla (1886-1938) népbiztos,
Lengyel Gyula (1888-1938) közgazdász,
Pogány József (1886-1938) újságíró, politikus.
A magyarokkal együtt végezték ki ***Alekszandrt Harutjani Bekzadjánt*** (1879-1938) örmény bolsevik, szovjet diplomata, a Szovjetunió első magyarországi követe 1934-1937-ben.

[407] Butovóban kivégzett magyar személyek:
Barta Sándor (1897-1938) író, költő, szerkesztő,
Boross F. László (1890-1938) újságíró,
Jancsik Ferenc (1882-1938) pártmunkás,
Jankovics Lajos (1881-1938) pártmunkás,
Karikás Frigyes (1891-1938) író, újságíró,
Landler Ernő (1877-1938) ügyvéd,
Magyar Lajos (1891-1940) újságíró,
Matusán Béla (Beregszász, 1887-1938) pártmunkás,
Schillinger László (1903-1938) konstruktőr, politikus,
Sugár Tivadar (1897-1938) pártmunkás és mások

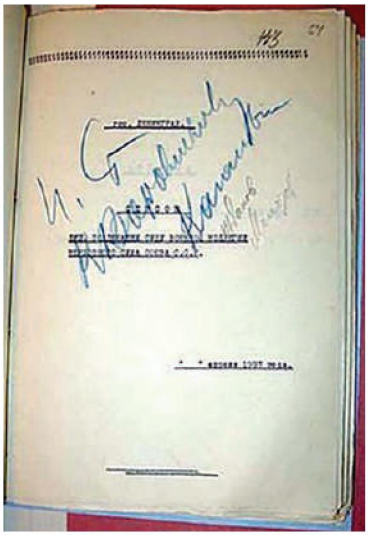

A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága katonai kollégiuma által halálra ítélt leningrádiak kivégzési listája, amelyet Sztálin, Vorosilov, Kaganovics, Zsdanov és Molotov hagyott jóvá 1937 áprilisában.
Forrás: AP, RF, 24. sz. iratcsomó, 409 sz. ügyirat, lap 54.

A Szaharov Társadalmi Központ és Múzeum által elindított projektnek köszönhetően összeállították a golyó általi halálraítéltek adatbázisát, és a kivégzőhelyeket a fővárosban és a Moszkvai terület hat helyszínén:

Butovó, az NKVD nagy lőtere – 15 037 fő;
Butovó-Kommuárka – 4 763 fő;
Donszki temető – 5 075 fő;
Vaganykovai temető – 1008 fő;
Juzki kórház területe – 106 fő;
ismeretlen sírhelyen – 101 fő.

A világhálóra is feltöltötték az 1938-1953-ban agyonlőtt és eltemetett, 57 nemzetiséghez tartozó, eddig azonosított 26 097 áldozat (köztük 1076 nő) mártirológiáját.

A 185 kivégzett magyar nemzetiségű személy a tragikus lajstrom adattárában a 8-ik helyen van (előtte 8859 orosz, 2338 zsidó, 1464 lett, 1232 lengyel, 672 német, 596 ukrán, 453 fehérorosz stb.)[408]

A Leningrád környéki *Levasovón* 1937-1952-ben 45 ezer főt semmisítettek meg. A Szmolenszki terület *katiny erdejében* 1940 tavaszán 21 857 lengyel tisztet tarkón lőttek. Az NKVD még számos helyen működtetett kivégzőhelyeket, ahol napjainkban az áldozatok tiszteletére emlékparkokat létesítettek. Az orosz hatóság közreműködésével 1990-től kezdve minden év október 30-án ,a *politikai megtorlás áldozatainak emléknapján* országos szinten koszorúzással egybekötött megemlékezéseket, és egyéb rendezvényeket tartanak Oroszországban.

Fentebb már említettem, hogy a Gulag legismertebb foglya, ***Alekszandr Szolzsenyicin*** író becslése szerint összesen mintegy 50 millió ember járta meg a szovjet kényszermunkatáborokat. További ezrek rokkantként hunytak el szabadulásuk után különböző gyógyíthatatlan betegségekben. Megbocsáthatatlan intézkedésük folytán a halálbüntetést a 12-16 év közötti csavargó gyerekekre is kiterjesztették, ennek következtében sok ezer árvaházból megszökött kamaszt végeztek ki. Felbecsülhetetlenül sokba került az ország népének Sztálin csillapíthatatlan hatalomvágya, bosszúálló könyörtelensége.

A múzeum tudományos munkatársaival ***Oleg Hlevnyuk*** *Sztálinról*[409] írt angol nyelvre is lefordított és nagy port felvert könyve

[408] A politikai elnyomás, Moszkvában és a Moszkvai területen agyonlőtt és eltemetett áldozatainak mártirológiája 1938-53. Мартиролог жертв политических репрессий, расстрелянных и захороненных в Москве и Московской области в 1918-1953 гг., https://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/

[409] Baberowski, Jörg 2014: A sztálinizmus mint zsarnokság. Hatalmi technikák a Szovjetunóban (1917-1941). in: *Világtörténet,* .3/546.
Tárolt változat: https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagtortenet/vt_2014_3/baberowski.pdf. Lásd még: Khlevniuk, Oleg V.: *Master of the House. Stalin and His Inner Circle.* New Haven–London, Yale University Press, 2009. XVII, 313 p. (The Yale–Hoover Series on Stalin, Stalinism, and the Cold War.)

(szaktanulmánya) segítségével kíséreltük meg értelmezni a diktátor gyilkos szándékait, amelynek lelki mozgatórugója a bosszúvágy, hatalomféltés, az élet és halál uraként való viselkedés. Jómagam is egyetértek a monográfiát elemző egyik kortárs történész tömör megállapításával, hogy *„Sztálin kiállt rémtettei mellett, maga írta alá a terrorparancsokat, követőitől pedig elvárta, hogy részt vegyenek a tömeges megsemmisítés végrehajtásában."* Sztálinnak sikerült a Politbüró tagjaival, az NKVD mindenkori vezetőségével, a talpnyaló és túlbuzgó apparatcsik-csinovnyik híveivel elfogadtatnia a *„saját hajlíthatatlan szabályait."* Vakon követték, ellenvetés nélkül hajtották végre utasításait. Kik is voltak a sztálini önkény első számú végrehajtói?

A kérdésre a moszkvai múzeum tablóira kinyomtatott ismertetőkből, a kiállított korabeli dokumentumokból, a történészek szaktanulmányaiból is bőséges választ kapunk. A dokumentációs részleg online adattára pedig 3 millió beírást, nevet tartalmaz a megtorlásban részesült személyekről, kért információ a számítógépen pillanatok alatt lehívható.

A múzeum dokumentációs részlege

A diktátor által elindított *„nagy tisztogatás"* 1934-1940 között még a zsidó származású ***Genrih Jagoda***[410] belügyi népbiztos hiva-

[410] ***Genrih Grigorjevics Jagoda*** születési neve: Jenoh Gersonovics Ijegoda (Jehuda), (1891-1938) Egy zsidó kézműves családjában született. A Szovjetunió belügyi népbiztosa, a sztálini tisztogatások szervezője 1934-1936 között, majd áldozata, árulás és kormányellenes összeesküvés vádjával kivégezték.

tali ideje alatt 1934-1936 között kezdődött, azonban az elvárt gyors eredményeket nem tudta hozni, ezért ő is Sztálin „halállistájára" került, árulás és kormányellenes összeesküvés vádjával kivégezték.

A „tisztogatás" legintenzívebb időszakát az orosz származású ***Nyikolaj I. Jezsov***[411] produkálta, ezt az orosz történetírás is elismeri és „emblematikus alakjaként" nevezi meg, mivel a kétéves belügyi népbiztosi működése, az úgynevezett *„jezsovscsina"*, illetve a *Jezsov-éra* alatt a teljes szovjet katonai és politikai elit csaknem felét „lefejezte", és a saját hatalmi szervezetén belül is erőteljesen generálta a tömeggyilkosságok gigantikus „sztahanovista versenyét". Sőt, Sztálin kedvében járva, a megyékre, területekre kiszabott kvóta szerint küldték a Vezér iránti hűtlenséggel vagy „aknamunkával" megvádolt személyek ezreit a halálba, lágerbörtönökbe. A „Nagy terror"

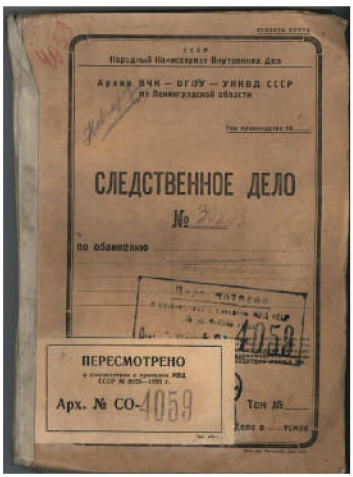

Dokumentum. A 30203. szám alatti vádlott,
***Hanina Grorgij Tyihonovics** nyomozati ügye öt kötetben, 4. kötet, 1937.*

[411] ***Nyikolaj Ivanovics Jezsov*** (1895-1940?) orosz, a Szovjetunió belügyi népbiztosa 1936-1938 között. 1939. április 10-én letartóztatták, kémkedés és árulás vádjával bíróság elé állították, amely golyó általi halálra ítélte, és (valószínűleg 1940. február 4-én) ki is végezték.

folyamán letartóztatott 1 575 259 főből 681 692 embert kivégeztek. Azonban Sztálin és Molotov még így is kevesellte az NKVD megtorló akcióit, kegyvesztett lett, 1938-ban őt is kivégeztette.

Sztálin ekkor kedvenc földijét és hűséges hívét, a grúz származású ***Lavrentyij P. Beriját***[412]***, Jezsov*** első helyettesét neveztette ki a Szovjetunió belügyminiszterének, aki a zsarnok feltétlen bizalmát élvezve. Közel 20 évig rettegett főnökként, véreskezű vezetőként irányította 1938-1953 között a kegyetlenségeiről hírhedt NKVD-ét. Berija Sztálin halála után egyike volt a Szovjetunió első 4 emberének, ***Malenkov***, ***Hruscsov*** és ***Molotov*** mellett. Az ekkor kialakult hatalmi harc nagy vesztese lett. Az SZKP KB 1953. június 26-ai plénumon ***Nyikita Hruscsov*** kezdeményezésére a ***„kapitalista ügynöknek"*** is titulált Beriját megfosztották tisztségeitől, letartóztatták, halálra ítélték és tarkón lőtték.

A véres kezű *Berija-bandához* tartozott ***Viktor Abakumov*** (1908-1954), aki az NKVD vezér „jobbkeze" volt és 1943-tól a SZMERS[413] különleges módszerű kémelhárítás vezetője, majd a Szovjetunió állambiztonsági minisztere (nemzetvédelmi komiszár) lett. Sztálin parancsára 1951. július 12-én államellenes tevékenység, és az „MGB-cionista összeesküvésben" való részvétel vádjával letartóztatták. Sztálin halála után ügyét a leningrádi bíróságon, zárt ajtók mögött újra tárgyalták és a „leningrádi ügyben", párttársai hóhérkézre való átadásában bűnösnek találták, 1954.december 19-én halálra ítélték és

[412] ***Lavrentyij Pavlovics Berija*** (1899-1953) grúz, szovjet politikus, a szovjet titkosszolgálat vezetője volt 1938-1953 között. a sztálini koncepciós perek egyik legfőbb felelőse volt. A hivatalos verzió szerint a letartóztatása után elítélték, majd 1953.december 23-án kivégezték.

[413] A SZMERS-et (oroszul: Специальные Методы Разоблачения Шпионов, *Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Spionov*, azaz *Különleges Módszerű Kémelhárítás)*, 1943.április 19-én hozták létre az NKVD három alosztályából, állítólag a SZMERS allegórikus megnevezése, a Halál a kémekre! is Sztálintól származott. 1944-től, a Vörös Hadsereg előretörését követően, a megszállt területeken a SZMERS feladata lett a rendszer ellenségeinek titulált és a Szovjetunió általháborús bűnökkel vádolt személyek hollétének felderítése és elhurcolása, esetenként meggyilkolása is. 1946.május 4-én szüntették meg, szerepkörét az Állambiztonsági Minisztérium (MGB) egyik alosztálya vette át.

agyonlőtték. Ez elégtétel a magyarok számára is, hiszen a történelmi Magyarország megszállt területein ***Berija*** és ***Abakumov*** parancsára az NKVD-vel szorosan együttműködő SZMERS-különítmény nyomozó tisztjei sok ezer magyart tartóztattak le és szovjetellenesség, háborús bűnösség vádjával végeztek ki, hurcoltak el GULAG-rabságra. A SZMERS fogságába került többek között a kárpátaljai ruszin politikusok, országgyűlési képviselők és felsőházi tagok többsége, mint például ***Bródy András, Demkó Mihály, Kricsfalusi-Hrabár Endre, Fenczik István, Demjanovics Péter Pál, Benda Kálmán*** is. A vádirat alapján mindet halálra ítélték és kivégezték. A múzeum igazgatóhelyettes asszonyától hallottam elégtételként azt a megnyugtató hírt, hogy ***Berija-Abakumov*** híveinek többszöri próbálkozása ellenére az orosz hatóság hivatalosan ejtette rehabilitálásukat.

Halállisták

A múzeumban megismert ***Vlagyimír Petreckij*** *Katalógusá*ban felvonultatott 162 szerző 600 szócikkéből és más úgynevezett *„sztálini halállistákból"* közelebbről megismerhetjük, hogy milyen megsemmisítő csapást mért a *„Kreml hegylakója"* a marxista-leninista eszmetársaira, az ős-bolsevikokra, köztük ***Trockijra***[414] és küzdőtársaira. Különösen a ***Kirov***[415]***-gyilkosság*** ürügyén könyörtelenül lesújtott

[414] ***Trockij Lev Davidovics*** (1879-1940) marxista politikus, forradalmár. Lenin halála után Sztálin kemény ellenzéke, bírálója lett. 1930-ban szovjetelleneség vádjával kiutasították a Szovjetunióból. Végezetül Mexikóban telepedett le. A sztálini Szovjetuniót állandó bírálatának keresztttüzében tartotta. 1940. augusztus 20-án egy ***Ramon Mercader*** nevű NKVD-ügynök otthonában jégcsákánnyal agyonverte. Coyoacánban, Mexikóban temették el.

[415] **Szergej Mironovics Kirov** (1886-1934) vezető szovjet kommunista politikus volt, az Összszövetségi Kommunista (bolsevik) Párt (ÖK(b)P) leningrádi szervezetének főtitkára, akinek meggyilkolása tömeges politikai tisztogatások ürügyévé vált a Sztálin vezette Szovjetunióban. A Kirov-gyilkosság nagyszabású, milliókat érintő tisztogatásokat indított el. A legtöbben ma úgy vélik, hogy a gyilkosságot maga Sztálin tervezte meg, és az NKVD közreműködésével hajtották végre, bár erre minden kétséget kizáró bizonyíték nem maradt fenn.

a párton belül és kívül felbukkanó ellenzékére, a másként gondolkodó értelmiségiekre. A legismertebb a *„tizenhatok pere"* (1936. augusztus), melynek kiemelkedő vádlottja volt a halálra ítélt ***Kamenyev***[416] és ***Zinovjev***[417]. A sztálini leszámolás a politikusok híveit, közeli és távoli ismerőseit is érintette, fizikailag őket megsemmisítette, haláláig üldöztette vagy öngyilkosságba kergette, mert folyamatosan rettegett a puccstól. Sztálin összesen 357 listán kanyarította alá monogramját, s több mint 44000 személy kivégzését hagyta jóvá személyesen.

A listákat először Sztálin szignálta, őt követve a politbüró tagjai is aláírták: ***Vjacseszlav Molotov*** (1890-1986), ***Lazar Kaganovics*** (1893-1991), ***Kliment Vorosilov*** (1881-1969) és ***Andrej Zsdanov*** (1896-1948), illetve többször felbukkan ***Anasztasz Mikojan*** (1895-1978), valamint a később, 1939-ben főbe lőtt ***Sztanyiszlav Koszior*** (1889-1939) neve is.

Számos kiállított dokumentum igazolja, hogy Sztálin antiszemitaként viszonyult a zsidókhoz, kozmopolitának bélyegezte őket. A zsidó származású ***Iona Jakir*** (1896-1937) tábornok, az egyik legjelentősebb katonai reformer a sztálini tisztogatások áldozata lett az úgynevezett ***Tuhacsevszkij-ügyben***. Családját, hozzátartozóit kivégezték, kényszermunkára ítélték. ***Oszip Mandelstam*** (1891-1938) neves költő Sztálint *„Kremli hegylakónak"* titulálta egyik élesen elítélő epigrammájában, emiatt lett a művészvilág egyik áldozata. Az egyik kifüggesztett „halállistán" a 346 kivégzendő főleg zsidó sze-

[416] ***Kamenyev, Lev Boriszovics*** (1983-1936) író, politikus, Lenin baráti köréhez tartozott, az SZKP KB titkára. A tizenhatok perének egyik fő vádlottját többek között azzal vádolták, hogy tudott a Kirov-gyilkosságról.1936. augusztus 5-én agyonlőtték. Gorbacsov pártfőtitkár kezdeményezésére 1988-ban rehabilitálták.

[417] ***Zinovjev, Grigorij Jevszejevics*** (1883-1936) ős bolsevista, Lenin szűk köréhez tartozott, kommunista politikus, gazdasági vezető. A tizenhatok perének (Kamenyev, Szmirnov mellett) egyik fő vádlottja. Többek között azzal vádolták, hogy tudott a Kirov-gyilkosságról.1936. augusztus 5-én agyonlőtték. Gorbacsov pártfőtitkár kezdeményezésére 1988-ban rehabilitálták.

mély között ***Iszaak Babel*** (1894-1940) író, drámaíró és újságíró neve is szerepel a 12-ik sorban.

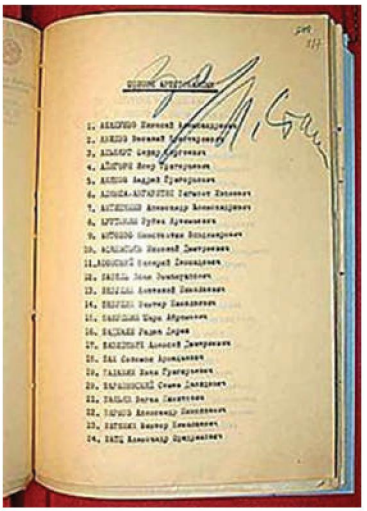

Sztálin egyik halállistája, a 346 kivégzendő személy nevét tartalmazó jegyzék első oldala. ***Iszaak Babel*** *a 12. sorban szerepel*

Berija közreműködésével a szovjet zsidóértelmiség kimagasló egyéniségeit, köztük a *Zsidó Antifasiszta Bizottság (ZSAB)* tagjait, köztük költőket, írókat, színészeket is 1952. augusztus 12-én kivégeztette. Szomorú eset a *„meggyilkolt költők"* éjszakájaként vált ismertté.[418] A becsült adatok szerint 1932-1933-ban, a nagy terror idején és az azt követő években több mint 100 000 szovjet zsidó halt meg.

A „halállista", NKVD zsargon szerint „album procedúra" alapján kivégzett áldozatok feleségeit rendszerint a Kazahföldön felállított

[418] Lugosi Péter 1917: *Zsidó értelmiségieket végeztek ki Sztálin parancsára.* Tudomány, 08/13. https://24.hu/tudomany/2017/08/13/zsido-ertelmisegieket-vegeztek-ki-sztalin-parancsara/, Lásd még: A meggyilkolt költők éjszakája: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_meggyilkolt_költők_éjszakája

ALZSIR bűntetőtáborba. Az *ALZSIR (АЛЖИР*-Акмолинский лагерь жён изменников Родины/*Akmolinszkij lager zson izmenynyikov rogyini*) a kivégzett, elítélt hazaárulók feleségei számára létesített különleges tábort a kazahsztáni Akmolinszki megye, *Akmol* település közelében hozták létre.

Natalia Szac alma-atai száműzetésben művészettörténetből ledoktorált

A múzeum munkatársai a hazaárulók feleségeiről is gyűjtöttek anyagokat, készítettek életinterjúkat és portrékat. Érdekesnek találtam az oroszországi német zeneművész családból származó ***Natalia Szac***[419] (1903-1993) zeneművész élettörténetét, aki 28 évesen már a berlini operában is vendégszerepelt. A külkereskedelmi vonalon Németországban is tényked ő férjét német kémnek titulálták, és a 30-as években kivégezték, ő pedig 5 évig az ALZSIR női táborban raboskodott, majd Alma-Atában (Almati) örökös száműzetésben élt. Közben művészettörténetből ledoktorált, zenész gyermekszínházat működtetett. A professzori tudományos címet is megszerezve 61 évesen térhetett vissza Moszkvába, ahol életpályája sikerek sorozatával bővelkedik. Az egyik művészeti főiskola professzora, zenés gyermekszínházat alapított, és zeneművészettel kapcsolatban több szakkönyvet, zenepedagógiai könyvet írt.

[419] https://bessmertnybarak.ru/article/zhena_izmennika_rodiny/

2014 májusában a Kazahföldet felkereső ***Barkaszi Ödön*** arról értesített, hogy az ALZSIR-emlékmúzeumban őrzött egyik listán egykor itt raboskodó magyar nők neveire bukkant:

Iró Mária *Sztepanivna,*
Kelen-Frid Jolanta *Ljudvigovna,*
Kun Teréz *Albertovna,*
Magyar Jelizabeta *Karlovna,*
Majerhoffer Margarita *Marcelovna,*
Péper Irina *Joszifovna,*
Rejk Magda *Joszifovna.*

Feltevésemet igazolja, hogy az orosz hazaárulók asszonyain kívül a kelet-európai térségből is szállítottak ide politikailag elítélt magyar, zsidó, német és más nemzetiségű nőket.

Itt kiállított tablók hirdetik, hogy Sztálin lelkén szárad a *kulákság* teljes felszámolása. Szovjetunióban 11 millió főt érintett a kitelepítés, egymillióan meghaltak. Emiatt többek között éhínség tombolt Kelet-Ukrajnában is. Az előidézett népirtási tragédia „golodomorként" (éhínség) vonult a történelembe. Hét-nyolc millióra becsülik az elhunytak számát, amiből 3 millió volt a gyermekáldozat.

A hitleri nemzetiszocializmussal szemben Sztálin az internacionalizmust hirdette, azonban a II. világháborút követően a politikájának egyik meghatározó eleme volt a kirekesztő *„nagyorosz nacionalizmus"*, melynek következtében napirenden tartotta a népcsoportok (német, csecsen, ingus, görög stb.) megalázását, Szibériába és más távoli vidékekre történő kitelepítését. Az eddig ismert adatok szerint 1930-1950-ben a nemzetiségek népirtását szító sztálini rasszista politika következtében több, mint 6 millió, különböző nemzetiségű embert (koreai, német, kalmük, csecsen, ingus, balkár, karacsajev, krími tatár, krími görög) deportáltak. Ebből közel 1,5 millió fő, tehát minden ötödik, szállítás közben vagy a száműzetésben meghalt.

Határozottan gyűlölte és üldözte az ukránokat, a lengyeleket és a baltikumiakat. Amikor a *Molotov-Ribbentrop paktum* (1939) értelmében Lengyelország keleti felét a szovjet hadsereg elfoglalta, a lengyel értelmiség, tisztek tömeges kivégzését is megszervezték Moszkvában. A szovjet leigázók szétzúzták a litvánok, lettek, észtek és más elnyomott nemzetek polgári társadalmát. A zsarnoknak nem tetsző neves személyeket (politikusok, katonák, mérnökök, orvosok, írók, zenészek, színészek és más művészek stb.) szintén megsemmisítette.

A munkatáborok földrajzi elhelyezkedése

A Gulág táborok nagy része teljesen lakatlan területre került. Rengeteg működött Szibériában, ezek közül a leghírhedtebbek a *Kolima* folyó környékiek.

A mai Kazahföldön, főleg a *KarLag* (Karaganda) lágerkörzetben is számos „emberaszaló" tábor volt.[420]

A kiállítási anyagból az is jól kiolvasható, hogy a Szovjetunóban számos nagy ipari objektum, csatorna, út- és vasút, víz- és hőerőmű (*Moszkva-Volga csatorna, Balti-Fehér-tengeri,* más néven *Belamor csatorna*) a rabok csontjaira épült. Az iparosítás során kényszermunkára ítéltek mindenhol, ahol szükség volt olcsó munkaerőre, ahol végkimerülésig dolgoztattak őket. Például egy bányásznak a tervszámok szerint napi 13 mázsát kellett kibányásznia. Ha valaki nem teljesítette az egy főre kiszabott kvótát, kevesebb élelmet kapott, így fokozatosan csökkent a teljesítőképessége, és ez sokszor odáig vezetett, hogy az illető megnyomorodott, végelgyengülésben hunyt el.

A szakirodalomból az is ismeretes, a kényszermunkát a világon sehol sem ismerik el gazdaságnövelő munkának, ezzel szemben a

[420] Lásd: ennek a témának külön fejezetet szenteltem.

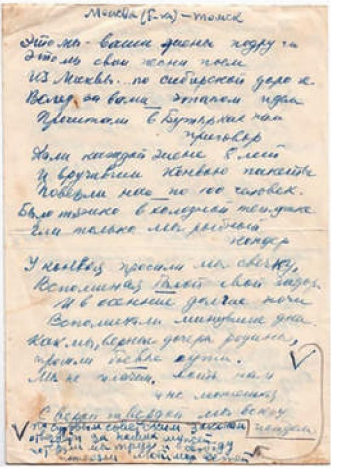

1937-ben a Moszkva-Tomszk rabszállító szerelvényen keletkezett orosz lágerének szövege ***Groszblat E. Sz.*** *lejegyzésében*

motivált szabad munkának nincs alternatívája. 2017-ben Oroszországban ez szintén vita tárgya lett. A baloldali történészek, közgazdászok egyik csoportja Sztálint effektív menedzsernek tartotta, míg az ellentábor ráfizetésként értékelte a Sztálin nevével fémjelzett kényszermunkát. Például az utóbbiak hangadója, a moszkvai ***Leonyid Borodkin***[421] orosz történész szerint a GULÁG-ra került, hatalmas ipari beruházásokon dolgoztatott rabok a bruttó nemzeti összetermelés átlag 3% termelték meg, miközben a táborvezetők körében virágzott a korrupció, gyakran megdézsmálták és eladták a raboknak járó élelmiszerszállítmányokat, amely előidézte a rabok éheztetését. Ezt az állítást két kollégájával, ***Oleg Hlevnyuk, Pol Gregor*** kutatókkal a *GULÁG gazdálkodásáról* közösen megírt monográfiájukban tételesen is bebizonyították. Példaként említették a XIX.

[421] Орлова, Ольга 2017: Историк Леонид Бородкин: «Экономика ГУЛАГа была неэффективна» «Троицкий вариант». 8.07.2017 / № 233 / с. 10–11. https://trv-science.ru/2017/07/18/istorik-leonid-borodkin-ekonomika-gulaga-byla-neeffektivna/

századi amerikai rabszolgatartó rendszert, amely a maga nemében a GULÁG kényszermunkánál is effektívebb volt, mivel a rabszolgák maguknak külön lakhelyet alakíthattak ki, családot alapíthattak. A rabszolgatartó érdekelt volt abban, hogy a drága áron megvásárolt rabszolgának alapvető életkörülményeket biztosítson, hogy a rabszolga motiváltnak érezze magát (étkezés, egészségügyi ellátás, ruházkodás stb.) és ennek tudatában hasznot hozó munkát végezzen.

A monográfia szerzői rámutattak arra, hogy a rabszolgamunkával szemben a GULÁG táborokban jellemzően rettenetes állapot uralkodott: túlzsúfoltság, rossz higiénia, elégtelen egészségügyi ellátás, az őrök brutalitása, ok nélküli kivégzések, az óriási termelési irányszámok, napi 10-12 órás kemény fizikai munka, rossz időjárás, megfelelő öltözet, gyógyszerek, élelmiszer hiánya stb. A súlyos és járványos betegségek sorában a leggyakoribb a flekktífusz, vérhas, sárgaság, malária, skorbut stb.

A legtöbb áldozatot a szibériai táborok szedték: a kolimai aranylelőhelyeken például a rabokat –50 °C fokig dolgoztatták. A halálozási arány sok lágerben a 80%-ot is elérte. Mindezt előidézte az élelemhiányból fakadó éheztetés, mivel egy GULAG-rabra mindössze 1200 kilokalória tápértékű élelmiszer jutott (leginkább szárított kenyérszelet (szuhari/сухари), tengeri halaprólék, üres leves, híg kása formájában), szemben az ott végzett fizikai munkához szükséges 3100–3900 kilokalóriával.

A totalitárius rendszer ellenes lágerzendülések, felkelések

A múzeum történészei a GULÁG kiemelt tragikus eseménye közül több *rablázadást és hangadót*[422] említettek, amelybe mintegy 30 ezren bekapcsolódtak. Még *Berija-éra* közepén, 1942. január 24-márci-

[422] Lásd: Категория: Участники восстаний в ГУЛАГе Материал из Википедии — свободной энциклопедии, https://ru.wikipedia.org/wiki/

us 26-a között a GULÁG-történet első felkelése tört ki a távoli északi *Usza* folyó mentén felállított *Uszty-Usza büntetőtáborban*, ahol a rabok fakitermeléssel foglalkoztak. A felkelést ***V. A. Szimakovnak,*** az ASZSZK NKVD helyettes vezetőjének irányításával brutálisan leverték. Az úgynevezett zöldlágerben a felkelés folyamán 42 főt megöltek, 50 főt ítéltek halálra és végeztek ki, 18 főt kényszermunkára ítéltek, ezenkívül számosan megsebesültek, illetve megfagytak.

Sztálin halála után az amnesztiában[423] nem részesült elítéltek nagy csoportjai az elsők között a távol-keleti *Gorlaghoz* tartozó *Norilszk* város kényszermunka táboraiban szerveztek a szovjethatalomnak is gondot okozó felkelést. 1953. május 26. – augusztus 4. közti megmozdulásban 16 378 rab vett részt 6 lágerrészleg képviseletében. Á 6. női lágerrészleg sztrájkbizottságának elnöke ***Alekszandra M. Zelenszkaja*** (1927-?) ukrán polgárjogi harcos, aki a vádirat szerint azért bűnhődött, mert az Ukrán Felszabadító Hadsereg (UPA) szimpatizánsa volt, szabadulása után további sorsa ismeretlen.

Két író is részt vett a norilszki felkelésben. Az egyik a tbiliszi származású ***Amiredzsibi, Csabua Iraklijevics*** (1921-2013) grúz író, a XX. századi grúz irodalom klasszikusa. A másik ***Cseslovas Kavaljauskas*** (1923-2013) litván lelkipásztor, költő, *Biblia*-fordító. A felkelés idején buzdító verset írt, amely a litván felkelők himnuszává vált. A hivatalos jelentésben az állt, hogy 150 felkelőt megöltek, 226-an megsebesültek. A túlélő rabok vallomása szerint ezer főre tehető a halottak és sebesültek száma.

A szakirodalom szerint *magyar vonatkozása* is van további két lágerfelkelésnek. Az egyik a *Vorkutlag* kényszermunkatáborral kapcsolatos, ahol a szénbányászatáról híres *Vorkutában* a mostoha körülmények miatt a szénbányászatra kényszerített és a Sztálin halála

[423] 1953. március 27 jelent meg a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete Az amnesztiáról, ennek értelmében több mint 1 millió ember nyerte vissza szabadságát és leállítottak mintegy 400 bűnügyi nyomozást

utáni első amnesztiában nem részesült politikai elítéltek (*a 6. sz. szigorított „Recslag" -ban)* 1953. július-augusztus 1-je között sztrájkba léptek, amelyet ***Gyerevjanko*** táborparancsnok kegyetlenül szétvert, közéjük lövetett. A hivatalos adatok szerint a halálos lövés 53 rabot érintett. A rabok adatai szerint több mint 70 társukat megölték. Később vált ismertté, hogy egyik fő szervezője a budapesti ***Április Ferenc***[424] hadnagy, politikai fogoly volt. ***Gregorovics István*** a beregsziklási (Scserbovec) g. kat. templom 25 évre elítélt parochusa egyik levelében leírja a vorkutai rablázadást: *„...Az összes láger beszt rájkolt, egy egész hétig nem ment ki dolgozni. A többi láger egy hét után feladta a sztrájkot és munkába állt, a mi 10. sz. lágerünk makacsul kitartott. De a nyolcadik nap tragikusan végződött, mert a lágert körülvette a hadsereg, sortüzet nyitottak és így – vagy 60 halott, 200 sebesült láttán – a láger megadta magát. Ekkor esett el egy lett szerzetes (**Jānis Mendriks** lett katolikus pap a szerző megjegyzése) és **Csépes János** kárpátaljai görögkatolikus lelkész. A vért tűzoltó fecskendőkkel mosták le, a halottakat pedig elszállították. A kórházban három napig éjjel-nappal operálták a sebesülteket és szedték ki testükből a golyókat. Ezután az életben maradt rabokat szétszórták a többi lágerekbe. Ebben a lágerben én is a lábamat törtem, s amikor felépültem, átszállítottak a 7-es, majd a 14-es lágerbe, amelyből aztán szabadultam."*[425]

Dr. Ortutay Elemér görögkatolikus teológiai tanár is ide, *Vorkutára* került több görög- és római katolikus paptársával. Emlékiratában ezt írja: *„az olasz jezsuita P. Leoni, két litván és egy galíciai, Danilo atya, dr. Hazai János ügyvéd, Suta vagy Sata debreceni cigányprímás, Vaszil Bilják horincsevói fiatal ukrán szicsista és Böröcz Sándor evangélikus paptestvérem Magyarból... cigány barátunk ott maradt, de mi mindnyájan hazatértünk."*[426]

---

[424] Rózsás János 2000:15.

[425] Bendász István- Bendász Dániel 1994: 41.

[426] Ortutay Elemér1993: 43-44.

A Kazah SZSZK területén a 4. sz. *Sztyeplaghoz tartozó Kengir*-ben 1954. május 16. és június 26. közt lezajlott rablázadás 40 napig tartott, az MVD belügyes tábornok (***V.M. Bocskov, V.V. Gubin, Sz.J. Jegorov, I.I. Dolgih***) vezetésével 1700 katonával, öt T-34-es tankkal lerohanták az 5200 fellázadt foglyot (vezetői: ***A.A. Mihajlevics,*** az 1. sz., ***J.A. Knopmus*** a 2. sz., ***A.A. Avakjan*** a 3. sz. lágerrészleg képviseletében).

Az összecsapásnak a rabok részéről 500-700 halottja lett, köztük rabnőket is megöltek. Kárpátaljáról került ide a turjaremetei ***Duliskovics Viktor*** görögkatolikus parochus, aki haslövést kapott. A Gulág táborrendszerében ez volt az első nagyméretű felkelés. Szemtanúja és krónikása volt mások mellett ***Szolzsenyicin, Jurij V. Grunin*** (1921-2014) orosz és kazahsztáni költő és az ukrajnai származású ***Ruf M. Tamarina*** (1921-2005) orosz prózaíró, költő, aki a női lágerrészlegen vészelte át az öldöklést. A magyar szemtanúk között említik ***Rózsás Jánost*** és ***Várkonyi-Leber Ferenc***[427] politikai foglyokat.

Az 1953-1954 közötti *lágerzendülések* leverésében közreműködött ***Berija*** utóda, egyben helyettese az orosz származású ***Ivan Szerov***[428] szovjet állambiztonsági tiszt, aki ***Hruscsov*** híveként az NKVD-ből átszervezett KGB[429] elnöke lett 1954-1958 között.

Szerov KGB-tábornok hatalmi idejében a GUPVI-GULÁG-táborok fokozatos felszámolása, és a politikai elítéltek aktáinak hadbírósági felülvizsgálata elindult. A szovjethatalom „belső ellenzékhez" tartozó túlélők szerint a sok emberi áldozattal járó megmozdulásnak

[427] Варкони-Лебер, Франц 1975: « Пока однажды... » *Континент*, № 3.

[428] ***Ivan Alekszandrovics Szerov***, (190-1990) szovjet állambiztonsági tiszt, vezérezredes, 1955-től hadseregtábornok, a KGB (Állambiztonsági Bizottság) elnöke 1954-1958 között. Munkastílusa miatt 1958-ban kritikák érték, a KGB éléről menesztették. Majd a Felderítő Főcsoportfőnökség (GRU) elnöke 1958-1962 között. Ebből a tisztségéből akkor mentették fel, amikor ***Oleg Penkovszkijt,*** akivel Szerov személyes barátságban állt, CIA-ügynökként azonosították. Vezérőrnaggyá vetették vissza és 1965-ben kizárták a pártból, mert *„németországi tevékenysége közben megsértette a jogállamiságot"*.

[429] KGB: Állambiztonsági Bizottság, 1991. november 6-ig, a Szovjetunió összeomlásáig létezett.

mégis volt értelme, mert a totalitárius rezsim falán „bevakolhatatlan repedést” okozott. Lényegében százezrek nyerték vissza szabadságukat. A GULÁG lágerek felszámolásával párhuzamosan elindult a rehabilitálási folyamat is, amely 1989-1995 között tetőzött.

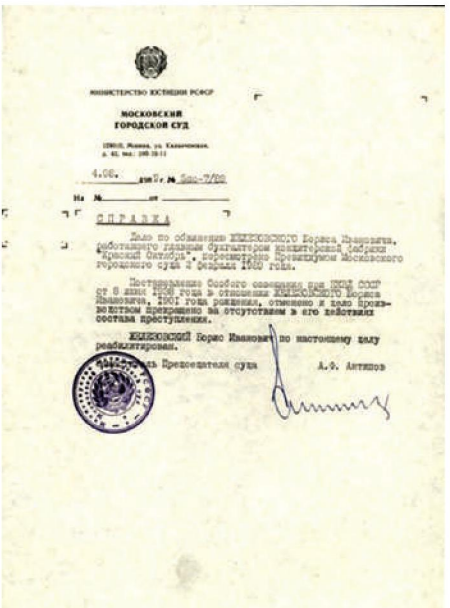

МИНИСТЕРСТВО ЮСТИЦИИ РСФСР

МОСКОВСКИЙ ГОРОДСКОЙ СУД

4.08. 1989 г. № 5ас-7/89

На № от

СПРАВКА

Дело по обвинению ЖЕЛЕЗОВСКОГО Бориса Ивановича, работавшего главным бухгалтером кондитерской фабрики "Красный Октябрь", пересмотрено Президиумом Московского городского суда 2 февраля 1989 года.

Постановление Особого совещания при НКВД СССР от 8 июня 1938 года в отношении ЖЕЛЕЗОВСКОГО Бориса Ивановича, 1901 года рождения, отменено и дело производством прекращено за отсутствием в его действиях состава преступления.

ЖЕЛЕЗОВСКИЙ Борис Иванович по настоящему делу реабилитирован.

Заместитель Председателя суда А.Ф. Антипов

1989-ben kiállított rehabilitálási igazolás az 1938-ban elítélt moszkvai ***Zselezovszkij Borisz*** *részére*

Magyar szempontból ***Szerov*** KGB-tábornok egyik legnagyobb negatív cselekedete, hogy 1956-ban inkognitóban az országba érkezve a magyar belügyminisztérium szovjet tanácsadójaként ő vezette a magyar forradalom és felkelés elleni *Vihar* nevű hadműveletet. Majd ***Nyikita Hruscsov*** titkos budapesti útját is ő szervezte, aki ***Kádár János*** (1912-1989), ***Münnich Ferenc*** (1986-1967) moszkovita, kemény vonalas pártvezetők körében az újév napján ünnepelte meg a magyar forradalom és felkelés leverését. ***Leonyid Brezsnyev*** (1906-

1982) Központi Bizottsági titkár közreműködésével ő rendelte el a letartóztatott magyar fiatalok Szovjetunióba történő internálását. ***Jurij Andropov*** (1914-1984) akkori szovjet nagykövet közreműködésével, mindketten felelősei annak a szovjet döntésnek, melynek értelmében 1956-ban a szovjet csapatok megszállták Magyarországot. A balsors ***Szerovot*** is elérte, 1965-ben ő is kegyvesztett lett, megfosztották tisztségeitől, kizárták a pártból. 1990-ben, 84 évesen hunyt el szívinfarktusban. Halála után ***Vera Szerova, Ivan Szerov*** egyetlen unokája megtalálta nagyapja, a volt KGB-főnök emlékiratait. Kezdeményezésére egy orosz könyvkiadó 2016-ban 632 oldalas könyvben jelentette meg. Többek között leírja az 1956-os magyar forradalom vérbe fojtásának általa levezetett folyamatát. *Emlékiratában* a tábornok azt is állítja, hogy a svéd diplomatát, (a magyar zsidók tízezreinek megmentője) ***Raoul Wallenberget*** (1912-1947) amerikai és német kémnek nyilvánítva, 1947-ben Sztálin, valamint ***Molotov*** külügyminiszter parancsára ***Viktor Abakumov***, a szovjet titkosrendőrség egykori főnöke közreműködésével kivégezték. [430]

Szemelvények a GULÁG-mártirológiából

Bemutatni és felsorolni is borzasztóan sok tábor és táborrészleg[431] kapcsán a múzeumban talált dokumentumokból, forráskiadványokból és más adatbázisból is számos magyar vonatkozású információhoz jutottam és dolgoztam fel. Meggyőződéssel vallom én is, hogy ***Adolf Hitler*** (1889-1945) mellett Sztálin is látványosan hozzájárult

[430] Серов. И.А., Хинштейн, А.Е. 2017: *Записки из чемодана. Тайные дневники первого председателя КГБ, найденные через 25 лет после его смерти.* (Биографии и Мемуары). М.: Просвещение, 223. https://www.rulit.me/books/zapiski-iz-chemodana-tajnye-dnevniki-pervogo-predsedatelya-kgb-najdennye-cherez-25-let-posle-ego-sme-read-459649-1.html

[431] Lásd bővebben a mintegy 500 kényszermunkatábor lajstromát: http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/

a magyarok II. világháború vesztességlistájának jelentős növeléséhez. Mint ismeretes, a fronton harc közben kevesebb magyar katona (340-360 000 fő) vesztette életét. A szovjet fogság éveiben az elhurcolt több mint egymillió magyarból közel 400 000 fő (katona, málenkij robotos civil, politikai elítélt) halt meg a kegyetlen szovjet fogságban. A II. világháborúban *„arányosított"* emberveszteségünk Közép-Európában, illetve a világon a harmadik legnagyobb volt, Lengyelország (14,96%), a Szovjetunió (8,42%), és Magyarország mögött csak negyedikként következik Németország (6,49%).[432] „Trianon országcsonkítását" hozzáadva még drámaibb képet mutatnak a statisztikai adatok.

A Szovjetunióban mintegy 6 millió ember került fogságba, 15% magyar nemzetiségű volt. Több ezerre tehető azoknak a magyar állampolgároknak, katonáknak, leventéknek és civileknek a száma, akiket a szovjet katonai törvényszékek, a rendkívüli bíróságok háborús bűntett vádjával, legtöbbször alaptalanul halálra, vagy 5-től 25 évig terjedő javító kényszermunkára ítéltek. A hatalom átvétele szempontjából veszélyesnek vélt civilek, köztük nők felett is „pálcát törtek". ***Menczer Gusztáv*** volt politikai elítélt adatai szerint a Szovjetunióba elhurcolt összes magyar állampolgárnak a száma 810 000 fő, ebből hadifogoly 760 000 fő, málenkij robotos (internált) polgári személy 50 000 fő. Csak a szovjet hadbíróságok által elítéltek száma 1944-1952 között 40 129 fő, ebből kivégzett 2 911 fő, elpusztult 35 064 fő.[433] A veszteséggel kapcsolatos számháború, az adatrevízió napjainkban sem látszik elcsitult ügynek.

Az ismert GULÁG-GUPVI-kutató, ***Bognár Zalán*** egyik legutóbbi szaktanulmányában már a következőképpen teszi fel a kér-

[432] Markó György1996-2000: *Magyarország vesztessége a második világháborúban.* In: Magyarország a XX. században. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Főszerkesztő: Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó, 398. Tárolt változat: https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/74.html

[433] Menczer Gusztáv 2016: 159.

dést: *„960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi) fogoly?"*[434] A történész kimutatásába többek között felvette a határon túli magyar kutatók eddig feltárt és nyilvánosságra hozott adatait az erdélyi, felvidéki, délvidéki és kárpátaljai elhurcoltokra vonatkozóan.

Történelmi jelentőségű gesztusnak tekinthetjük az oroszországi *Vojennije Memoriali Társaság* ama kezdeményezését, hogy az ezredforduló előtt a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattárának 66 ezer hadifogoly és internált kartonjának másolatát adta át, akik a GUPVI-GULÁG táboraiban vesztették életüket. A kartonok feldolgozását követően az adatbázis az intézet honlapján mindenki számára elérhetővé vált.

Fontosnak tartom megjegyezni a fentebb értelmezett adatok kapcsán, hogy a két világháború között is a Szovjetunióban rekedt magyarok pusztítása nyomon követhető és feltáratlan. Elsősorban a haza nem tért, közel 100 ezer magyar hadifogoly jelentős részére gondolok, akik a szibériai táborokban a bolsevik propaganda hatására vörös katonák (vagy fehér gárdisták) lettek, végig harcolták a szovjet polgárháborút, majd az 1930-as évekbeli sztálini tisztogatás áldozatává váltak. Ezúttal a 2012-es uráli kutatóutunkra utalok, amikor a Jekatyerinburgtól 12 km-re lévő *Központi Memorial Park*ot felkerestük. Megdöbbenve szemléltük meg az 1930-1940-ben lezajlott sztálini terror szovjet áldozatainak emlékmű komplexumát, amelynek márványtábláira eddig 19 000 kivégzett állampolgár nevét vésték fel. A névsorában magyar nevű áldozatokat is bőven találtunk. A csoportunkat kalauzoló ***Vlagyimír Motrevics*** jekatyerinburgi történészprofesszor és kiváló régész szerint I. világháborús hadifoglyok lehettek, akik a bolsevikok oldalán kénytelen voltak részt venni az 1917-1922-ben lezajlott oroszországi

[434] Bognár Zalán: *960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi) fogoly?* In: Muskovics, Andrea Anna; Bognár Zalán (szerk.) Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi, Kairosz Kiadó; Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2017. 66-98.

polgárháborúban, majd sokukat szovjetellenes elemnek nyilvánították és kivégezték.[435] A csekisták a fehérgárdisták oldalán küzdött túlélőket is lemészárolták. Megjegyzem, a fehérgárdisták is könyörtelen voltak, az ellenük harcoló *Nemzetközi Vörös Gárda* foglyul ejtett magyar harcosait agyonlőtték. Ilyen végzetes sorsra jutott a kiskőrösi származású, költő, újságíró ***Ligeti Károly*** (1890-1919) *Omszkot* védő, majd fogságba került egysége, 150 társával együtt meggyilkolták.

Az NKVD letartóztatások, kivégzések, lágerbe hurcolások 30-as évekbeli akciósorozata magyar baloldali emigrációt[436] sem kímélte.

Az 1939-1941 között a baloldali propaganda hatására a Szovjetunióba átszökött, jobb megélhetést kereső magyar állampolgárok (magyar, ruszin, zsidó, szlovák és más nemzetiségűek) százait a szovjet határőrök gyűjtötték be, és továbbították őket az NKVD galíciai koncentrációs táboraiba, ahol német-magyar kémkedési váddal ítéltek el őket GULÁG-rabságra[437], akiknek a további sorsa ismeretlen, felkutatásra vár.

---

[435] Dupka György 2012: 116-117.

[436] A sztálini tisztogatások áldozatai, rehabilitált személyiségei, akinek a nevei ismertté váltak:
Aradi Viktor (1883-1937) geológus, szociológus, történész,
Bauer Ervin (1890-1938) orvos, elméleti biológus,
Chlepkó Ede (1883-1938) vasesztergályos, politikus,
Fiedler Rezső (1884-1939 v.40) politikus,
Gavró Lajos (1894-1938 v.40) katona, komisszár,
Greiner László (1901-1945) újságíró,
Helfgott Ármin (1878-1942) vegyészmérnök,
Kocsis János (1899-1938) politikus,
Madzsar József (1871-1ász, 944) politikus,
Mathejka János (1895-1940) író, újságíró,
Müller Ernő (1886-1937) szabó, pártmunkás,
Pór Ernő (1889-1937) politikus,
Rabinovits József (1884-1940) politikus,
Sebes Pál (1899-1938) magántisztviselő, politikus,
Seidler Ernő (1899-1938) ezredparancsnok, pártmunkás
Steinbrüch Ottó (1892-1937) főhadnagy, ezredparancsnok Kun Béla adjutánsa,
Szabados Sándor (1874-1937) újságíró, politikus,
Szamuely György (1890-1938) pártmunkás,
Székely Béla (1889-1939) közgazdász,
Vági István (1883-1938) mozgalmár,
Vágó Béla (1881-1939) újságíró,
Varjas Elemér (1909-1937) pártmunkás,
Őry Károly (1898-1946) pártmunkás szibériai száműzetésben halt meg

[437] Dupka György 2015: 157-175.

Amint tapasztaljuk, az NKVD-KGB a magyarok elítélésének, kivégzésének, rabszolgamunkára kényszerítésének gyakorlatát a II. világháborút követően is folytatták. Az életben maradt politikai elítéltek, csak 1953-1960-ban hagyhatták el a Szovjetuniót.

Sokan azonban örökös száműzetésben élték le életüket a távoli Szibériában, illetve a *„zárt városokban"*, akinek lehetősége volt, családot alapított. Ezek leszármazottjaival is volt szerencsém találkozni a 2012-es Urálon túli *Nyizsnyij Tagilt* is felkereső kutatóutunk során, ahol a keresztények hitük megtartása érdekében római katolikus templomot is építettek, amely napjainkban is működik.[438] 2017-ben a kazahföldi *Karagandában* is jártunk, kivételesen olyan templomot kerestünk fel, amelynek felépítését az 1949-ben GULÁG-rabságra ítélt, majd örökös száműzetésben maradt katolikus lelkipásztor, a *„tiszteletre méltó"* ***Chira Sándor***[439] (1944-től titkos püspök) valósította meg. 86 évet élt német, lengyel, magyar és más nemzetiségű hívei körében, a templomban helyezték örök nyugalomra.

Az utolsó 1956-os politikai elítélt ***Bucsella József***[440] (1936-2012) személyében 2004-ben térhetett vissza Kárpátaljára, 50 esztendőt vettek el életéből.

A magyar alkotók közül két írót még életében neveztek „magyar Szolzsenyicinnek". Elsőként 1963-ban ***Lengyel József***[441](1896-1975) érdemelte ki a megtisztelő elnevezést, aki *Norilszkban, Kanszkban,* illetve a *NarLag*-ban töltötte le büntetését és száműzetését 1938-1946-ban. 35 évi távollét után hazakerült és 1961-ben az *Igéző* című prózakötetében, az *Elejétől végéig* című el-

[438] Dupka György 2012: 91-92.

[439] *Magyar Életrajzi Lexikon,* http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02490.htm

[440] Dupka György: 2006.

[441] Hegedüs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka.* Magyar Elektronikus Könyvtár. http://mek.niif.hu/01100/01149/html/lengyej.htm (Hozzáférés: 2015. július 26.)

beszélésében írta meg a szibériai táborok és kényszerlakhelyek világát. Az utóbbi alkotása – nagy érdeklődést és heves vitákat kiváltva – 1963-ban az *Új Írásban* jelent meg. Műveiből 1963-1989 közt 8 filmet, tévéfilmet készítettek.

A másik „magyar Szolzsenyicint" ***Rózsás János*** (1926-2012) hadifogoly katona, levente személyében tisztelhetjük, aki 9 esztendőből 3 évet töltött *Kazahföldön* ***Alekszandr Szolzsenyicin*** társaságában. 1953. decemberében szabadult. Kényszermunkán töltött éveiről – a Nobel-díjat nyert író hatására – több könyvet is írt: *Keserű ifjúság* (1986), *Éltető reménység* (1987), *Duszja nővér* (1995), *Leventesors* (2005) és adta ki a *GULÁG Lexikon*t (2000, 2008). A Magyar Írószövetség 1997-ben vette fel tagjai közé.

Azonos időszakban a *Karlag* foglya volt ***Galgóczi Árpád*** (1928-) József Attila-díjas magyar költő, műfordító is, aki politikai fogolyként került 1947-ben *Kazahföldre*, rabtársa és barátja volt ***Ajaz Giljazov/ Аяз Гилязов*** (1928-2002), a későbbi híres tatár írónak, akinek *„Imádkozzunk!"* című, 2017-ben magyarul is megjelent regényéhez előszót ***Galgóczi Árpád*** írt,[442] aki 1954-ben szabadult, azonban az örökös száműzetésből 1960-ban tért haza. Lágerélményeiről és a „túlélés művészetéről" több versében, könyvben *A túlélés művészete (2007)*, *Fények a vaksötétben (2008)* és élőszóban is mesélt. *„A történelem azé, aki megírja"* – mondta egyszer ***Galgóczy Árpád***. De *„a magyar nem elveszett ember"*.[443]

---

[442] Giljazov, Ajaz: *Imádkozzunk!* Memoárregény. (Ajaz Giljazov Davaj, pomolimszja! Nauil Ismuhametov orosz fordítása alapján magyarra fordította Vértes Judit és Soproni András. Előszó: Galgóczy Árpád. A GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány, Budapest, 2017.

[443] Szalma György, 2019: Túlélni a Gulágot – egy magyar fogoly emlékei. *Origo,* 02/25. https://www.origo.hu/itthon/20190221-galgoczy-arpad-gulag.html

Magyar nők

Az NKVD és a SZMERS különítmények magyar nők százait erőszakkal tartóztattak le. A vádak kémkedés, ellenséges tevékenységek voltak, amelyeket a letartóztatás, vallatás után a kikényszerített vallomás követett, koholt vádak alapján az ítélet akár 10-25 év is lehetett. A magyar hatóság közreműködésével hurcoltak el őket a Gulagra. A magyar nőkről még nem készült teljes lista, ez a feleadat ránk és jövő kutatóira vár.[444] Adatbázisomból mégis fontosnak tartom néhány túlélő sorstörténetet felidézni, akik közül néhányat ismertem, illetve a nevük fellelhető a különböző magyar és orosz Gulág-irodalomban.

A Gulág lágerlét hiteles magyar költő-krónikásai közzé került a szociáldemokrata politikus, ***Karig Sára***, (1914-1999) a későbbi kiváló József Attila-díjas műfordító, költő, szerkesztő, aki ítélet nélkül 7 évig a komiföldi *Vorkuta* politikai foglya volt. A lágerben 1947-1953-ban – egyes esetekben fejben – írt verseit a *Sarkövezet* című gyűjteményében adta ki 1995-ben.[445] Egy ideig *Lembergben* rabtársa volt a szovjetellenességért elítélt ***Mandrik Erzsébet*** viski parasztlánynak és *Vorkután* az ungvári ***Mészáros Sándorné*** tanítónak.

1946. január 30-án a 7. Szovjet Gárdahadsereg katonai törvényszéke kémkedés vádjával ***Marczin Borbálát*** (Budapest, 1927-2015) tízévi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte el társaival együtt. Mintegy 7 évet raboskodott *Norilszkban (Norillag)*, ahol a kényszermunkatábor-rendszer tíz lágerében közel 200 ezer foglyot, köztük 40 ezer nőt őriztek. 1953. decemberben, az utolsók között érkezett Magyarországra.

---

[444] Lásd a témával érdemben a *Magyar nők a Gulágon* SÁRA Sándor 3 részes dokumentumfilmje foglalkozott. A három rész alcíme: *Mikor vittek Szibéria felé... (96 perc)*, *A nép ellenségét átvettem (102 perc)* és *Hallgatásra ítélve (101 perc)*. Az 1992-ben bemutatott film a GULÁG-GUPVI táborokba hurcolta magyar nőkről szól.

[445] Lásd bővebben a lágerbeli életét: *A szerencse lánya. Karig Sára. Tények és tanúk*. 2019, Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Akár iskolai tanprogramokban is szerepelhetne a meghurcolt, megerőszakolt ***Rohr Magdolna*** (Bátaszék, 1928-2007) Gulág-túlélő története is, akit 1946. január 30-án a katonai törvényszék 10 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélt. A 18 éves sváb lány 7 évet raboskodott *Donbasz, Tajset, Bratszk, Zajarszk* munkatáboraiban. 1953. végén szerencsésen visszatért Magyarországra. Hazatérése után férjhez ment ***Pintér Károlyhoz***, akivel a Gulagán ismerkedett meg. Ő az alapítója *A Gulagon Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítványnak*[446], mely a budapesti V. kerületi Honvéd téren 1993-ban emlékművet állíttatott a Gulág áldozatainak. A carrarai márványból és ólomból készített *Emberkereszt* című alkotást ***Veszprémi Imre*** készítette. Közel állt hozzám, mint kutatóhoz ***Szikszay Edit*** (Szombathely, 1924-1997) tanár, néprajzkutató is, akit 24 éves korában, 1949 februárjában koholt vádak alapján hazaárulással, kémkedéssel vádoltak meg és 25 évre ítélték, mint a Szovjetunió elleni kémet. *Szibériába* vitték, erdőirtáson dolgozott. 1955. november 25-én ért haza.

Egyházi emberek a Gulágon

Gulágra került történelmi egyházak tagjairól szenvedéstörténetéről az oroszországi levéltári anyagokat is feldolgozó magyarországi és a határon túli kutatók, történészek publikációinak köszönhetően egyre többet tudunk. Sokan hadifoglyok voltak. Egyetlen „bűnük" volt, hogy lelkipásztori szolgálatot végeztek a hadseregben, hogy szembe kerültek a fennálló rendszerrel, hogy egyes papok ellen a szovjet mintát követő vád: a nép ellensége, antibolsevista propaganda, terrorcselekmény, tömegmészárlásra való buzdítás volt. En-

[446] Anyja halála után Gulág Alapítvány elnöke a lánya, ***Pintér Jolán*** lett, aki a szervezet által elindított emlékezetpolitika lelkes folytatója, szervezője.

nek egyik szenvedő alanya a szovjet politikai börtönlágereket megjárt ***Böröcz Sándor*** (Borgáta, 1913 – Kapuvár, 2006) evangélikus lelkész. A szovjet hadbíróság 1949. február 24-én 25 évi javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. 1955. január végén szabadult. A magyar belügyi hatóság újra börtönbe csukta. Végül 1956. november 2-án szabadult.[447]

P. Kiss Szaléz (Szeged, 1904 – Sopronkőhida, 1946) ferencest 1946 húsvét vasárnapján több fiatallal együtt elhurcolták. A szerzetes elleni eljáráshoz ürügyül szolgált, hogy néhány fiatal fiú szovjet katonák ellen merényletet követett el. A koholt vád szerint a bűncselekmények elkövetésére ***P. Kiss Szaléz*** biztatta a hozzá rendszeresen járó fiúkat. A szovjet katonai bíróság öt társával együtt 1946. december 10-én golyó általi halálra ítélte, melyet még aznap végre is hajtottak.

Vitéz Kölley György (Budapest, 1919-Leányfalu, 2005) magyar katolikus pap és cserkészvezetőt a szovjet hadbíróság 8 évre ítélte. A Gulág-túlélő 5 éven keresztül raboskodott *Karéliában* és 1954. februárjában tért haza.[448]

Járosi Andor (Újsándorfalva, 1897 – Magnyitogorszk, 1944.december 26.) evangélikus lelkészt, teológiai tanárt és írót 1944. őszén az *Erdélybe* bevonuló szovjet csapatok több mint 200 társával együtt elvitték. Fogolytáborban halt meg 1944. karácsonyán. Ott temették el tömegsírba.

Harangozó Ferenc (1908–1991) katolikus papot 1948-ban a magyar államvédelem közreműködésével a szovjet hatóság először halálra, majd 25 évi kényszermunkára ítélték. 1955-ben térhetett haza a Szovjetunióból, 1956-ban emigrált.

A legendás ***Olofsson Placid Károly*** (Rákosszentmihály, 1916-Budapest, 2017) bencés szerzetes pap, tanár 1946-1955 között mint-

[447] Böröcz, Sándor 1993: *Kiáltás a mélyből.* Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör.

[448] Keményfi, Béla: *Magyar Leventék a sarkkörön túl* címmel írta meg. Kaposvári levente a sarkkörön túl/>

egy 10 évig Gulág-rab volt, ahol több ezer embernek adta vissza a hitet és az élni akarást.[449] 1955. novemberében szabadult, papi hivatását a rendszerváltoztatás után gyakorolhatta.

Magyar katonák, tisztek

A szovjet GULÁG büntetőtáborokba azok a magyar katonák, tisztek kerültek, akiket a magyar hatóságok közreműködésével vagy tudta nélkül a szovjet hadbíróságok ítéltek el háborús bűntett vádjával, legtöbbször alaptalanul. A fogságban sínylődők közül több mint 10 ezer főt állítottak a katonai törvényszék elé és 10, 20, vagy 25 év javító-nevelőmunka kiszabása után a GUPVI-ból a GULÁG táborokba kerültek. Voltak olyan személyek, akiknek a szabadulásuk után a Szovjetunión belül kényszerlakhelyet jelöltek ki, így csak 1959-ben, vagy 1960-ban sikerült hazatérniük.[450]

A magyar és a szovjet hatósági szervek áldozata lett ***Mikó Zoltán*** (1910–1945) vezérkari százados és ***Dósa Attila*** (1922–1950) hadnagy, akiket kémkedés vádjával tartóztattak le, halálra ítélték, kivégezték őket. A meghurcolt ***Ujszászy István*** (1894–1948?) vezérőrnagy további sorsa ismeretlen. A GULÁG-GUPVI táborok rabszolgasorsában osztozott az 1945-ben tüzérként fogságba esett

[449] *Placid atya szabályai a túléléshez*:
A szenvedést nem szabad dramatizálni! Nem szabad panaszkodni, mert attól gyengébb lesz az ember.
Az öröm szükséges a túléléshez. Ezért észre kell venni és tudatosan kell keresni az élet apró örömeit.
Nem vagyunk tökéletesek, de itt és most kell megmutatnunk, hogy különbek vagyunk rabtartóinknál. Ez mozgósítja az életenergiákat.
Akinek van hová kapaszkodnia, annak könnyebb. Mi hívők, ha a Jóistenbe kapaszkodunk, rájövünk, hogy Ő is akarja túlélésünket.

[450] Katonák a gulágon.hu weblap: http://www.katonakagulagon.hu/index.php?page=kiallitas

Borzsák István (1914–2007) későbbiekben ókortörténész, klasszika-filológus és ***Cziffra György*** (1921–1994) zongoraművész, aki szabadulása után, 1956-ban disszidált.

A Kárpátokban szovjet hadifogságba esett ***vitéz békei Koós Ottó*** (Bécs, 1915-Barcs, 2019) alezredest koholt vádak alapján ítélték el 25 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre. 11 évet töltött a Gulágon. 1956-ban szabadult. 2019. március 5-én elhunyt 104 éves korában, ő volt a legidősebb ludovikás tiszt.[451]

Álgya-Pap Zoltán (Budapest, 1895-Hága,1987) tábornok, katonai attasé 1945-től 10 évet töltött a szovjet lágerekben, majd átadták a magyar hatóságoknak. 1956. október 8-án egészségi okokból szabadon bocsátották. 1957. januárjában emigrált.

A Rongyos Gárdaként ismert szabadcsapat vezetője, ***Prónay Pál*** (Romhány, 1874-1946?) alezredest, lajtai bánt a Szovjetunió Állambiztonsági Szerveinek Különleges Tanácsa 1946. június 10-én 20 év kényszermunkára ítélte. 2001-ben rehabilitálták. ***Keményfi Béla*** (Szigetvár,1929-Kaposvár, 2016) levente, hadifogoly, emlékiratíró, a Vitézi Rend tagja. 1946. június 17-én *Zaporozsjében* 10 év javító-nevelő munkára ítélték. Végigjárta a *dnyepropetrovszki, harkovi, gorkiji, kirovi* rabtovábbító lágereket végül *Usztrimlagban* (rokkantláger), *Vorkuta, Szverdlovsz, Tajset, Novoszibirsztk.* 1953. január 18-án szabadult, vonaton *Lvovon* át november 20-án átlépte a magyar határt. Összesen 8 év 7 hónapot ült le. Mint ismeretes, utolsó magyar hadifogoly, ***Toma András***[452] (1925-2004) csak 2000-ben érkezett haza Magyarországra.

---

[451] Honvédelem.hu weblap: https://honvedelem.hu/cikk/104-eves-koraban-elhunyt-vitez-nemes-bekei-koos-otto/ Lásd még: A ***Koós Ottó*** életét feldolgozó *Sose akartam más lenni, mint katona* című film 2017-ben elnyerte a Rendszerváltó Filmszemle fődíját.

[452] *Toma András hazatérése.* In: Magyarok a Gulágon. https://magyarokagulagon.hu/toma-andras-tragediaja-es kesei-hazaterese/

Politikusok, politizáló értelmiségiek

Koholt vádak alapján a katonai hadbíróságok a „profi politikusokat" és úgymond „politizáló értelmiségieket", az erőszakos szovjetizálásnak ellenálló, másként gondolkodók sokaságát 10-től 25-évig terjedő kényszermunkára ítélték és Gulag-táborokba küldték Szibériába. Az alábbiakban csupán néhány jeles közéleti személyiséget említek, akiknek a neve a szovjet irattárak, és egyéb dokumentumok anyagában is nyomon követhető.

A szovjet börtönökben, táborokban vesztette életét ***Bethlen István*** (1874–1946) Magyarország miniszterelnöke, aki 1946. október 6-án Moszkvában a butirkai börtön rabkórházában hunyt el.

Pálffy Géza gróf (1900–1952) földbirtokos, a Magyar Országgyűlés felsőházának tagját 1946-ban a SZMERS katonai elhárítás a Szovjetunióba szállította, ahol 1952-ben halt meg.

Az 1946 júniusában letartóztatott ***Lajos Iván*** (1906–1952?) jogászt 15 év javító kényszermunkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték. Valószínűleg 1952-ben, egy Gulág táborban vesztette életét.

A sokat emlegetett kisgazdapárti politikus, ***Kovács Béla*** (1908-1959) földművelésügyi minisztert határozott kommunistaellenessége miatt az NKVD állambiztonsági tisztjei letartóztatták és a Szovjetunióba szállították, 20 évre ítélték és több mint 8 évig a Gulágon tartották fogva. 1955-ben a szovjetek átadták az ÁVH-nak, több hónappal később, 1956. áprilisában hazaengedték családjához. Kazahsztáni kutatásom során találkoztam először ***Erdődi Lajos*** (Forrai-Nagyiratos, 1902-Budapest, 1970) gyulai ügyvéd, szociáldemokrata politikus nevével, akit a „nép ügyvédje"-ként a szovjet hadbíróságtól 1947-ben 10 éves „beutalót" kapott. A kegyetlen bánásmódot is túlélte *Karabas, Szpaszk, Volinka, Karaganda* és más lágerekben. 1955-ben szabadult.

Az elszakított területeken, többek között a Felvidék legjelentősebb magyar politikusa, *gróf* ***Esterházy János*** (Nyitraújlak, 1901-Mírov, Csehszlovákia, 1957.) volt, akit először a szovjetek hurcoltak meg, majd koholt vádak alapján 10 év kényszermunkára ítélték és Gulág táborba küldték Szibériába. A szovjet hatóságok 1949-ben kiadták a csehszlovák hatóságoknak. A szlovákok által korábban meghozott halálos ítéletét elnöki kegyelemmel életfogytiglanra változtatták. Súlyos betegségben szenvedve, az egyik csehszlovák börtönben halt meg.

Balázs Dénes (Debrecen, 1924-Budapest, 1994) 3 évig végzett kényszermunkát a *sumgaiti (Azerbajdzsan)* lágerben. Hazatérése után karsztkutatóként, földrajztudósként lett ismert.

Magyar vegyészként számontartott ***Bien György Zoltán*** (Budapest,1928-Fairfax, 2005) 10 évig politikai fogoly a *Kolimai* körzet egyik táborában.[453]

Magyar fényképészként jegyzik ***Miklósi Károlyt*** (Budapest,1926-2017), aki 1945–47 között politikai rab a Gulágon.[454]

Gábor Áron (Kaposvár, 1911-Saarbrücken) magyar újságírót, írót 1945. augusztus 7-én a budapesti Szentkirályi utcai hivatali helyiségéből hurcolták el. Szovjet katonai bíróság halálra ítélte, de a Legfelsőbb Szovjet Bíróság 5 évi kényszermunkára és életfogytiglani száműzetésre változtatta az ítéletet.[455]

A szovjet kényszermunkatáborba azért vitték el a Szovjetunióba ***Wrabel Sándort*** (Budapest, 1926-Budapest,1992), mert 1945-ben az oroszok pisztolyt találtak nála. 1948-ban szabadult. A későbbiek-

[453] Lágeréveiről könyvet írt: *Elveszett évek Egy magyar diák raboskodása a Gulág kelet-szibériai lágereiben (Kolima 1945-1955).* Püski Kiadó, 2000*Lost Years, publisher: George Z. Bien, ©2003.

[454] Miklósi, Károly 2010: *Málenkij robot (1945-1947). Orosz hadifogságom története.* Budapest.

[455] Gábor Áron művei: Túlélés (r., Los Angeles, München, Sydney, 1978). Szibériai Trilógia. Az embertől keletre – visszaemlékezések, 1967, 1992. Szögletes szabadság (visszaemlékezések, 1968). Évszázados emberek (visszaemlékezések, 1971).

ben magyarországi német festőművész, grafikus, „az 1956-os forradalom festője" lett.

Az erdélyi származású festő és grafikus kortársa, ***Doór Ferenc*** (Petrilla,1918-Szentendre, 2015) 3 évig szovjet hadifogságban volt Szibériában. Évekig a szovjet munkatáborok foglya volt az erdélyi ***Ercsey Gyula*** (Alsórákos, 1926-Nagyenyed, 2000) magyar kémiatanár, emlékíró.

Gál Elemér (Csíkszereda, 1929- Eger, 2007) 1945. májusában, mint kiskorú tanulót társaival szovjet hadifogságba, kényszermunkára hurcolták. 1945 októberében tért vissza az akkor már ismét Romániához tartozó Erdélybe. A későbbiekben elismert magyar író, újságíró tanár, pedagógiai szakíró.

Szabó György (Dicsőszentmárton, 1920-Kolozsvár, 2011.) irodalomtörténész, klasszika-filológus, műfordító. 1944. őszén polgári deportáltként az *Urálban* volt fogságban, ahonnan 1945-ben tért haza.[456]

A felsorolásban csak a legismertebb politikai elítélteket említettem meg, akik a kiszabadulásuk után íróvá, költővé, alkotóművészé és kutató tudóssá, illetve közéleti személyiséggé érlelődtek. Máig olvasott emlékirataikból, műveikből tudjuk, hogy az egyszerű politikai elítéltek a szolidaritás, az életmentés jegyében egymásnak, a lágerbe érkező tapasztalatlan újoncoknak is megtanították a kíméletlen Gulág túlélési technikáit, amelyből mi is erőt meríthetünk.

A neosztálinisták és a GULÁG-GUPVI emlékezetpolitika

A múzeum egyik szakreferensétől búcsúzkodás perceiben azt hallottam, hogy ritka az olyan hónap, amikor ne zaklatnák az intézményt és munkatársait az „öntudatra ébredő" neosztalinisták, radikális baloldaliak és a hozzájuk csatlakozó neoliberálisok. A megszólalta-

[456] Szabó György 1994: *Kolozsvári deportáltak az Uralban.* Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság.

tott hangadók a médiában is tiltakoznak amiatt, hogy az állandó tárlat az ország-világ előtt negatív fényben mutatja be rajongásig szeretett vezérüket, Sztálin generalisszimuszt és a bolsevikok impériumát, hatalmi gépezetét. A nagy vezér hívei úgy külföldön, mint belföldön nyíltan tagadják vagy árnyalják Sztálin felelősségét a nevével fémjelzett korszakban elkövetett bűnökért.

Azt magam is tapasztaltam Moszkvában, hogy az utóbbi években Oroszországban egyre-másra növekvő tendenciát mutat a Sztálin-rajongók száma. Az egyik legutóbbi televíziós véleménykutatásnak az lett a végeredménye, hogy a szavazók ezrei első helyen Sztálint az orosz történelem legszimpatikusabb vezéreként nevezték meg, aki úgymond megmentette a világot a fasizmustól.

A fentebb leírtakat mások mellett alátámasztja több orosz személyiség is. Például ***Ljudmila Szaraszkina*** irodalomtörténész, Szolzsenyicin életrajzírója Budapesten a Terror Házában megrendezett *„Egy orosz hazafi – Alekszandr Szolzsenyicin (1918-2008)"* című időszaki kiállítás[457] megnyitóján arra emlékeztetett, *„Moszkvában 2001-ben hozták létre a Gulág múzeumát, amely rémisztő képet mutat be a sztálini üldöztetések méretéről, néhány éve ugyanakkor olyan hangokat is lehet hallani, amelyek a sztálini elnyomás politikáját szükségesnek ítélik, és Szolzsenyicint kárhoztatják."* Beszámolója szerint *„a neosztálinisták úgy gondolják, csak egy Sztálinhoz hasonló, erőskezű vezér képes a korrupciót és a visszaéléseket megszüntetni. A Gulág szigetvilág ma már kötelező olvasmány az orosz iskolákban, Szolzsenyicin mégis az egyik legvitatottabb alak Oroszországban."* [458]

[457] 2013. szeptember 11-ei megnyitón ***Orbán Viktor*** miniszterelnök, ***Ljudmila Szaraszkina,*** Szolzsenyicin életrajzírója és ***Schmidt Mária*** a Terror Háza Múzeum főigazgatója tartott beszédet.

[458] Szolzsenyicin-kiállítás nyílt a Terror Házában. Időszaki kiállítás – Egy orosz hazafi – Alekszandr Szolzsenyicin (1918-2008). [Terror Háza, 2013. szeptember 11. 04:17]

A magyar-orosz emlékezetpolitikai együttműködés kiemelt eseménye kötődik 2019. október 14-ei dátumhoz is, az Országházban megtartott sajtóbejelentés szerint *hatszázezer, a második világháborúban szovjet táborokba került magyar fogoly azonosító kartonjait kapta meg Magyarország* az Orosz-Magyar Levéltári Vegyesbizottság megállapodása értelmében.[459] Az átadók részéről ***Andrej Juraszov,*** az Orosz Levéltári Ügynökség helyettes vezetője, az Orosz-Magyar Levéltári Vegyesbizottság tagja szerint a két ország együttműködésének köszönhető, hogy *„történelmünket nyitottabbá és hozzáférhetőbbé tettük."*[460]

Azóta a Magyar Nemzeti Levéltár honlapján nyilvánosan is böngészhető 681955 hadifogoly és internált nyilvántartó kartonja.[461]

A Gulág-múzeum tudományos munkatársai részéről mi is azt tapasztaltuk, hogy készek ők is az együttműködésre. Segítő közreműködésükkel a múzeum könyvesboltjában és könyvtárában forrásértékű dokumentumgyűjteményekhez is hozzájuthatunk. Kölcsönösen megajándékoztuk egymást GULÁG-GUPVI tematikájú kiadványokkal. Jómagam is egy tucat szakirodalommal lettem gazdagabb, amelyek számos magyar vonatkozású, de orosz levéltári anyagot tartalmaznak. Címcserére is sor került, hogy folyamatos legyen a magyar és orosz kutatók között a kapcsolattartás.

***

Az Úrnak 2017. esztendejében teremtő kegyelmével, nagy erőfeszítések árán – az egyetemes magyarság nevében is – négy kutatóutat valósítottunk meg, az elsők között, történelmi küldetésünket sikeresen teljesítettük.

---

[459] A prezentáción többek között a magyar fél részéről jelen volt ***Szabó Csaba,*** a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója, az Orosz-Magyar Levéltári Vegyesbizottság magyar társelnöke, valamint ***Földváryné Kiss Réka,*** a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnöke.

[460] FARAGÓ, Fanni: *Hazaértek a szovjet táborokba került magyar hadifoglyok aktái.* Honvédelem.hu, 1919.10.14, https://honvedelem.hu/cikk/hazaertek-a-szovjet-taborokba-kerult-magyar-hadifoglyok-aktai/

[461] AOL, a szovjet táborok magyar foglyai: https://adatbazisokonline.hu/gyujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak

FÜGGELÉK

Felhasznált források és irodalom

Források

Papp Tibor (szerk.) 1999: *Hadifoglyok írják. Hadifogolysors a második világháborúban.* Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – Múlt nélkül nincs jövő. Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán. Budapest, Petit Real, http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm

Gyűjteményből idézett hadifoglyok írásai:

Almádi Ferenc: *A baskíriai Ufa-táborban – lassú halálra ítélve.* Heves HH, 1992/1.

Almás István 1994: Szolnok: *Büntetőláger Karagandában.* In: HH. 1994/3.

Barabás Elek – Kenderes HH 1995/9.

Baranyai Béla 1993: Budapest: *A pesti utcáról szovjet fogságba.* In: HH 1993/1

Bizony Ottó: *Az első benyomások és az azerbajdzsáni nyár.* in: HH 1998/4.

Darányi Dénes: *A kaukázusi hajnal csodái.* HH 19.

H A. – Békéscsaba HH 1994/2.

HH 1995/4.

Horváth B. József: *„Én túléltem, de a szüleim nem... „*

Jobbágy Kálmán – Budapest, HH 1997/5.

Kiss István – Budapest HH 1994/2.

Novotni János: *Hadifogság Baskíriában, ahol őseink is jártak.* In: HH 199.

Szabó Sándor – Uppsala, Svédország, HH 1993.

Szilassy Sándor – Budapest HH 1995/5.

Vámosi Ferenc – Homokszentgyörgy HH

Felhasznált archívumok, dokumentumgyűjtemények

Szolyvai Emlékparkbizottság adatbázisa

Dupka György adatbázisa, 2009-2018.

Bisztray Éva (Kállai Erika): *Bisztray János, munkatábori emlékek* (2016. 08. 03.). in: Dupka György személyi archívuma.
Pécsi Német Kör gyűjteménye, Pécs
Gulag Története Múzeum gyűjteménye, Oroszország, Moszkva
Janus Pannonius Múzeum gyűjteménye, Pécs
Jurij Lapsin alias Arnold György magánarchívuma, Oktyabrszkij
„Zsivi Zemlja" múzeum gyűjteménye, Oktyabrszkij
Kasapov-archívum, Kasapov, Ravil, a Nyomkeresők helyi múzeumának igazgatója Oktyabrszkij
Oktyabrszkij Német Kör Voldomar Alekszandrovics Greb elnök, Oktyabrszkij
Sokurov A. P. Helytörténeti múzeum gyűjteménye, Oktyabrszkij
Perm-36 Múzeum gyűjteménye, Perm
Vorkutai múzeum gyűjteménye, Vorkuta
KARLAG Politikai repressziók/megtorlások múzeum gyűjteménye, Kazahsztan, Dolinka
ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum gyűjteménye, Kazahsztán, Akmola.
Taskenti Lágermúzeum gyűjteménye, Üzbegisztán, Taskent

Önálló könyvek

Applebaum, Anna 2005: *A Gulág története.* Budapest, Európa Könyvkiadó. Tárolt változat: https://datenpdf.com/download/anneapplebaum-a-gulag-tortenete-i-ii_pdf

Badzey Imre (szerk.) 1996: *A haláltáborból (Badzey Pál szolyvai lágernaplója).* Kárpátaljai Magyar Könyvek, 87. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Bagu Balázs 2004: *Életutak.* Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 128. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Bakura Sándor – Dupka György – Kovács Elemér – Kovács Erzsébet – Molnár D. Erzsébet – Tóth Zsuzsanna 2009: *„Otthon a könny is édes" 1944–1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallomások tükrében.* Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Bayerné dr. Sipos Mónika (2017. – *Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései.* Pécsvárad.

Bendász István 1991: *Öt év a szögesdrót mögött.* Budapest.

Bendász István- Bendász Dániel 1994: *Helytállás és tanúságtétel.* A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Ungvár-Budapest, Galéria-Ecriture.

Berghoffer Róbert 2010: *Tabu. Élet a fehér pokolban. Leben in der weißen Hölle.* Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.

Bognár Zalán-Muskovics Andrea Anna (szerk.) 2017: *Budapest, Kárpát-medence – 'Malenkij robot', emlékezet.* Gulágkutatók VII. nemzetközi konferenciájának kötete. Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága.

Bognár Zalán- W. Müller Judit 2017.: *A 0060-as parancs.* A német származás indokával Magyarországról elhurcoltak története. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre.

Bognár Zalán, dr. (szerk.) 2009: *Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt..." Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot"-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955.* Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre.

Botlik József, Cseresnyésné Kiss Magdolna (szerk.) 2017: *A Kárpát-medence elveszített területeiről (Kárpátalja, Felvidék, Erdély és Délvidék) szovjet típusú táborokba hurcoltak kálváriája.* Konferenciakötet. 2016. november 25-én a Polgárok Háza Dísztermében tartott konferencia előadásai. Szerkesztette: Keskenyúton Alapítvány.

Botos János 2018: *Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956.* Jakab és Komor tér 5. Egyesület.

Böröcz Sándor 1993: *Kiáltás a mélyből.* Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör.

Dupka György, Zubánics László (szerk.) 2018: *„Nevük élni fog nemzedékről nemzedékre..." Múltidézés a Kárpát-medencében: szovjet katonai megtorlás, GULAG- es GUPVI-táborok, áldozatok, emlékhelyek.* Nemzetközi emlékkonferencia, Beregszász, 2017. november 17. Az emlékkonferencia anyagai. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka György (szerk.) 2017: Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet lágerekben. Történetek, visszaemlékezések, emlékiratok. Kárpátaljai Magyar Könyvek 267. Ungvár-Budapest: Szolyvai Emlékparkbizottság, Intermix Kiadó.

Dupka György (szerk.) 2017: Kárpátaljai magyar nők a Gulágon. Történtek, visszaemlékezések, emlékiratok. Kárpátaljai Magyar Könyvek 266. Ungvár-Budapest: Szolyvai Emlékparkbizottság- Intermix Kiadó.

Dupka György (szerk.) 2017: *Egyházüldözés Kárpátalján 1944-1991.* Tiszabökényi r. kat. templom állandó kiállítása.
Tárol változat: https://mek.oszk.hu/18100/18119/18119.pdf

Dupka György (szerk.) 2017: *Egy eltűnt férfigeneráció nyomában a Gupvi-Gulág kárpátaljai túlélőinek vallomásaiból. Eltitkolt, múltidéző emlékezet a szovjetizálás időszakából, 1944-1990.* Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka György, Zubánics László (szerk.) 2017: *A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Oroszföldön és Kaukázus országaiban.* Nemzetközi emlékkonferencia anyagjai, Makkosjánosi, 2016. november 18. Kárpátaljai Magyar Könyvek 256. Ungvár-Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó.
Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=538

Dupka György (szerk.) 2017: *A Szolyvai Emlékpark névlistája.* A II. világháború és a sztálinizmus áldozatainak gránitlapokra vésett nevei: internált civilek, elesett, meghalt katonák és munkaszolgálatosok. Kárpátaljai Magyar Könyvek 261. Ungvár-Budapes, Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó.

Dupka György, Zubánics László (szerk.) 2017: *A kivégzett, lágerekben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők (1945-1949). Bródy András és társainak emlékkönyve.* Kárpátaljai Magyar Könyvek 264. Ungvár-Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó.

Dupka György, Zubánics László (szerk.) 2016: *„Ezer fogoly küldi imáját az égbe... Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!..."* Internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban. Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése, megtorlás Kárpátalján Nemzetközi emlékkonferencia a GULÁG-GUPVI Emlékév alkalmából a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Kárpátaljai Művelődési Intézet szervezésében (Beregszász, 2015. november 20.) Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó.
Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=511

Dupka György (szerk.) 2015: *Vádolnak a kárpátaljai túlélők és a meggyalázott holtak.* Szemelvények a szovjet fogságból hazatért túlélők (volt katonafoglyok, civil internáltak, politikai elítéltek, kényszermunkások) vallomásaiból, visszaemlékezéseiből, valamint a hozzátartozók adatközléseiből (1944-2015). Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka György 2015: *„Ne ítéljetek el..." Zsidó népirtás, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938-1991).* Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó. Tárolt változat: http://mek.oszk.hu/14300/14370/

Dupka György 2014: *Halottaink-1944-1959.* A kárpátaljai szovjet népirtás eddig ismert áldozatainak névsora. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó. Tárolt változat: http://mek.oszk.hu/13900/13956/

Dupka György 2014: *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944-1991).* A kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos története levéltári források, egyéb dokumentumok alapján. Kárpátaljai Magyar Könyvek 232. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó. Tárolt változat: https://mek.oszk.hu/13300/13350/

Dupka György szerk. 2014: *„Uram... segíts haza minket...!"* Versek, imák, levelek, naplórészletek a sztálini lágerekből (1944-1959) a „malenkij robot" 70. évfordulójára. Kárpátaljai Magyar Könyvek 236. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka György 2012: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben.* (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD jelentések tükrében, 1944 – 1946). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 215. Ungvár-Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. Tárolt változat: https://mek.oszk.hu/10900/10996/

Dupka György 2012: *„Hová tűnt a sok virág..." Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában* (Történelmi szociográfia). Kárpátaljai Magyar Könyvek 221. Ungvár-Budapest, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Intermix Kiadó. Tárolt változat: https://mek.oszk.hu/11300/11392/

Dupka György 2006: *'56 és Kárpátalja.* Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006. Második, javított kiadás: Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2006

Dupka György 1999: *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon.* Lefejezett értelmiség 1944-1959. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka György-Korszun, Alekszej 1997: *A "málenykij robot" dokumentumokban.* Kárpátaljai Magyar Könyvek, 83. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka György 2011: *Emlékezés a sztálinizmus áldozataira* (A 2010. novemberi emlékkonferencia előadásainak szerkesztett anyaga). In: *Trianoni Szemle,* III. évf. 1/30–39.

Dupka György 1993: *Egyetlen bűnünk magyarságunk volt* (Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944-1946). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 9. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka György 1993: *„Sötét napok jöttek..."* (Koncepciós perek magyar elítéltjeinek emlékkönyve 1944-1957). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 10. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka György (szerk.) 1992: *Istenhez fohászkodva...* 1944.Szolyva (Verses levelek, imák a sztálini lágerekből, szemelvények a hozzátartozók visszaemlékezéseiből). Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Fábián Béla é.n.: *6 ló – 40 ember. Hadifogoly feljegyzések.* Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.T. kiadása, 276.
Tárolt változat: https://mtdaportal.extra.hu/books/fabian_bela_6_lo_40_ember.pdf

Forgon Pál 1994: *Ábeltől Antipásig* (Verses Biblia-értelmezések, Koporsók, temetések a Biblia világában). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 51. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Frühwirth Mihály és Vass Erika: *Schubladen Schätze – Fiókok mélyéről című kétnyelvű album.* Szerzői néprajzkutató A német nyelvre fordítást Jaszmann Gabriella végezte. Forrás: http://www.vecses.hu/hirek/fiokok_melyerol_-_konyvbemutato-575e7217581eb

Furkó Béla: *Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkről, holtakról* c emlékiratát. In: http://www.adkiado.hu/FurkoBela/

Gazda József 2003: *Emlékek Ázsiája.* Budapest, Terebess Kiadó. Tárolt változat: http://mek.niif.hu/03800/03835/03835.htm

Gereben Ágnes 2003: *„Engedd el népemet!" Zsidók a háború utáni Szovjetunióban.* Budapest, Athenaeum 2000; Botos János 2018: *Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956.* Jakab és Komor tér 5. Egyesület.

Giljazov, Ajaz 2017: *Imádkozzunk!* Memoárregény. (Ajaz Giljazov Davaj, pomolimszja! Nauil Ismuhametov orosz fordítása alapján magyarra fordította Vértes Judit és Soproni András. Előszó: Galgóczy Árpád. Budapest, A GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány.

Haun, Reinhold (2016): *Anton Oktyabrszkij Berlin.* Elbeszélés az oroszországi Anton községből elszármazott Volga menti németek történetéről. Magyar kiadásának fordítója: Dr. Lendvai Endre, az MTA doktora. Pécs, Kiadja a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2016.

Havasi János 2015: *Helyzet volt.* Összegyűjtött írások a rendszerváltozás korából. Tettye Média Könyvek.

Harangozó Ferenc 2012: *A csendlaki parókiától a szibériai hómezőkig.* Kilenc év börtönökben és munkatáborokban. Összeállította Gyürki László. Szombathely, Martinus Kiadó.
https://www.martinuskiado.hu/misc/products/1351-a_csendlaki_parokiatol_a_sziberiai_homezokig.pdf

Hegedüs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka.* Magyar Elektronikus Könyvtár. http://mek.niif.hu/01100/01149/html/lengyej.htm (Hozzáférés: 2015. július 26.)

Horváth László 2004: Élet a halál árnyékában. Emlékeim a „malenykij robot"- ról.

Horváth Simon. *Sötét ég alatt.* Láger-versek. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 133. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Karig Sára 2019: *Tények és tanúk A szerencse lánya.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Kiss Réka, Simon István (szerk.) 2017: *Gulag-Gupvi. A szovjet fogság Európában.* A Nemzeti Emlékezet Bizottsága, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre által 2015. november 25-én Budapesten (MTA Székháza, Dísztterem) megrendezett nemzetközi konferencia szerkesztett előadásai. A kötet angol nyelvű kiadásának címe: *Gulag-Gupvi. The Soviet Captivvity in Europe.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

Kocsis Csaba 2017: *Elrabolt ötven évem.* XX. századi emlékek szintézise. Bucsella József és 56-os sorstársai emlékére). Illusztrációk: Matl Péter Kárpátaljai Magyar Könyvek 258. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Kodolányi János 1971.: *Julianus barát.* Budapest, Magvető Könyvkiadó. Tárolt változata: http://mek.oszk.hu/01100/01140/html/index.htm

Kormos Valéria 2002: *A végtelen foglyai* (Magyar nők szovjet rabságban 1945–1947). Budapest, Kairosz Könyvkiadó.

Kovács Elemér, 2017: *A vasfüggönyön innen.* Kárpátaljai magyar anekdotakincs. Kárpátaljai Magyar Könyvek 271. – Ungvár-Budapest, Inttermix Kiadó.

Kovács Elemér 2016: *Az igazság mindenekfelett!* Kárpátaljai ötvenhatosok: Varga János. Kárpátaljai Magyar Könyvek 250., Ungvár- Budapest, Intermix Kiadó.

Kovács Vilmos 2007: *Holnap is élünk.* Regény. III. kiadás. Elbeszélések. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Barzsó Tibor. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 155. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Kovács Emőke (szerk.) 2017: *Gulág-Gupvi emlékévek.* Zárókiadvány, 2015. február 25. – 2017. február 25. Közreműködött: dr. Nobilis Márton, dr. Rétvári Bence. Budapest, Gulág-Gupvi Emlékbizottság.

Kun Miklós, Zinner Tibor (szerk.) 2000: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*; ford. Benyhe János. Budapest, Nagyvilág.

Lukács György vizsgálati ügyiratai. Vallatás Lubjankán 2002: – Életrajzi dokumentumok. Budapest, Argumentum Kiadó – Lukács Archívum, 30-31., 110., 197-198. Tárolt változat: https://core.ac.uk/download/pdf/35134762.pdf

Mandrik Erzsébet 1996: A pokol bugyraiban (Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben). Napló. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 79. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Mandrik Erzsébet 2007: A pokol bugyraiban Napló. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 172. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Márkus Beáta (szerk.) 2013: *„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban..."* Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945–1949. „Malenkij robot" interjúkötet. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre.

Mészáros Sándorné 2000: *Elrabolt éveim a GULAGON.* (Emlékirat). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 102. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Miklósi, Károly 2010: *Málenkij robot (1945-1947). Orosz hadifogságom története.* Budapest.

Magyar Életrajzi Lexikon, http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02490.htm

Menczer Gusztáv 2016: *A GULÁG rabtelepei. A bolsevizmus népirtásának színtere.* Századvég Kiadó, Budapest, 2016.

Menczer Gusztáv 2007: *A Gulág rabtelepei, A bolsevizmus népirtásának színtere.* Budapest, Századvég Kiadó. 159.

Muskovics Andrea Anna 2016: *„Mit vétettem, kinek ártottam?" Tárnokiak malenkij roboton.* Tárnok Nagyközség Szlovák Nemzetiségi Önkormányzata.

Gulácsy Lajos önéletírása. *Mélységből a magasba.* Bizonyságtétel az elmúlt időkről Szerkesztette és a kiadásért felel: Szántó János. Kiadja a Kárpátaljai Református Egyház sajtóosztálya, év nélkül. Tárolt változat: http://mek.oszk.hu/03500/03531

Nagy Jenő 1992: *Megaláztatásban.* A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Magnófelvételről lejegyezte és közreadta: Dupka György. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 7. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Nagy Zoltán Mihály 2019: *A Sátán fattya.* Ötödik kiadás. Kárpátaljai Magyar Könyvek 285. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Oroszné Stumpf Éva: *Jóvátették azt, amit el sem követhettek... A szerencsi gyűjtőtáborból donbászi kényszermunkára.* Szerencs Város Német Nemzetiségi Önkormányzata. é.n.

Ortutay Elemér1993: *„...Holnap is felkel a nap".* Emlékeim. Intermix, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Ortutay Péter 2018: *Apage Satanas.* Ungvári történetek az 1980–as évekből. Kárpátaljai Magyar Könyvek 274., Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Ozsváth Lajos 1995: *Királyháza korok váltóin* (Emlékfoszlányok a legrégibb időktől 1945-ig). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 56. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Palabiyik, Mustafa Serdar: *Megérteni 1915 eseményeit: törökök és örmények.* Szófia Kiadó, Budapest, 2017.

Puskás László (szerk.) 2000: *Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála.* Kárpátaljai Magyar Könyvek, 104. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Riskó Marianna 2017: *Chira Sándor munkácsi püspök élete és vértanúsága.* Budapest, Doktori (PhD) értekezés.

Riskó Marian 1995: *Az eskü mindvégig kötelez* (A kárpátaljai görög katolikus egyház kálváriája /1944-1991/; Tanulmány). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 75. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Rózsás János 2008. *Gulág Lexikon.* Rajnai Miklós közreadásában. Nagykanizsa, A Magyar Műveltség Kincsestára.

Rózsás János 2000: *Gulág Lexikon.* Budapest, Püski.

Rózsás János 2005: *Leventesors.* A leventeintézmény története, 1921-1945; Hármas Halom Baráti Kör–Trianon Társaság Nagykanizsai Szervezete, Nagykanizsa.

Stark Tamás 2016: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Budapest. 100.

Szabó György 1994: *Kolozsvári deportáltak az Uralban.* Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság.

Szak István 2006: *A szenvedések országútján.* (Fogolynapló 1983) Hódmezővásárhelyi Művészetekért Közalapítvány. Hódmezővásárhely,

Szolzsenyicin, Alekszandr 1990: *Rákosztály.* Regény. Fordította Szabó Mária. Budapest, Árkádia.

Szolzsenyicin, Alekszander 1989: *A GULag szigetcsoport. 1918-1956.* Budapest, Új Idő. 481. Tárolt változat: https://www.scribd.com/doc/241062650/150395726-Gulag-Szigetcsoport-Szolzsenyicin-

Tardy Lajos: *Kaukázusi magyar tükör – magyarok, grúzok, cserkeszek a kezdetektől 1948-ig.* (Körösi Csoma Kiskönyvtár), Akadémiai Kiadó, 1988.

Timár, Edit: *Érdiek a szovjet hadifogoly-táborokban.* Tárolt változat: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/013_erdiek_a_szovjet_hadifogolytaborokban.htm

Varga Éva Mária (szerk.) 2006: *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban.* Dokumentumok (1941-1953). Moszkva-Budapest, ROSSZPEN-MKTTK.

Varsányi Gyuláné 2016: *Hiányzó láncszemek...,* Nyomda: Dombóvári SZECSOH Kft.

W. Müller Judit (szerk.) 2016. *Idegen ég alatt – orosz földön meggyötörve" Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszermunkán, 1944-1949* – Málenkij robot 70 – A kiállítás és a kiadvány anyagát gyűjtötte: Janus Pannonius Múzeum.

Walterné Müller Judit (szerk.) 2009: *Több, mint élettörténetek. Sorsok.* A magyarországi németség kollektív büntetése a II. világháború után baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Pécs, Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum).

Wágner Péter 2012: *Hasonlóságok és különbségek a politikai iszlám tevékenységében Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban a modernizáció időszakában (1917-2011).* Pécs, PhD értekezés. 26., 28.Tárolt változat: https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/wagnerpeterphd.pdf, internetről letöltve, 2020. február 8.

Zubánics, László (szerk.) 2011: *A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok".* Nemzetközi tudományos konferencia anyagai (2010. február 26.). Kárpátaljai Magyar Könyvek, 209. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

Tanulmánygyűjteményben megjelent tanulmány vagy könyvfejezet

Bognár Zalán 2017: *960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi) fogoly?* In: Muskovics, Andrea Anna; Bognár Zalán (szerk.): Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi, Kairosz Kiadó; Gulágkutatók Nemzetközi Társasága. 66-98.

Dupka György 1994: *A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján /1910-től napjainkig/.* In: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990). Szerkesztette: Kovacsik József. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 164-174.

Fodor Gusztáv 2015: *A kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában.* In: A kommunizmus áldozatai. 170-197. http://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2017/01/A-kommunizmus-áldozatai-2015.pdf;

Galgóczy Árpád 2007: *Előszó.* In: A túlélés művészete. Magyarok a Gulág haláltáboraiban, VALÓ-ART.

https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/nemetek/kiskassa/szemelvenyek_a_gulag_memoar_irodalmabol/pages/025_szerzok.htm, (2019. augusztus 13.)

Makk Károlyné 2017: *A nádasdi németek elhurcolása a Szovjetunióba.* In: *Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései.* Pécsvárad, Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. 63–64. old.

Markó György 1996-2000: *Magyarország vesztessége a második világháborúban.* In: Magyarország a XX. században. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Főszerkesztő: Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó, 398. Tárolt változat: https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/74.html

Márkus Beáta 2017: *„Malenkij robot" Püspöknádasdon.* In: *Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot" -ra való elhurcolásának történései.* . Pécsvárad. Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. 95. old.

Stark Tamás 2017: *Magyar civilek elhurcolás a Szovjetunióba.* In: Végső István: *„A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve Kiskunhalason,"* Kiskunhalas, Pásztortűz Kulturális és Hagyományápoló Egyesület. 24

Folyóiratban, évkönyvben vagy újságban megjelent tanulmányok és cikkek

A sztálini terror elfelejtett epizódja. *Múlt-kor,* 2014. február 26. 14:21. http://mult-kor.hu/20140226_a_sztalini_terror_elfeledett_epizodja

Baberowski, Jörg 2014: A sztálinizmus, mint zsarnokság. Hatalmi technikák a Szovjetunóban (1917-1941). *Világtörténet,* .3/546. Tárolt változat: https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagtortenet/vt_2014_3/baberowski.pdf.

Benkő Tamás 2014: Egy hadifogoly magyar altiszt és egy orosz diáklány szenvedélyes románca. In: *Zalai Hírlap Online.* 11/ 29. http://zaol.hu/hetvege/egy-hadifogoly-magyar-altiszt-es-egy-orosz-diaklany-szenvedelyes-romanca-1662893

BODNÁR Tibor olvasói levele. In: *Kárpáti Igaz Szó,* 1989. július 16.

Czéh Zoltán: Ahol a folyók visszafelé folynak. „Természetátalakítás" és vízszennyezés a Szovjetunióban. 72. Tárolt változat: http://

docplayer.hu/35091403-Ahol-a-folyok-visszafele-folynak-termeszetatalakitas-es-vizszennyezes-a-szovjetunioban.html

Egyelőre nem foroghat a csecsenek deportálásáról szóló film. *Múlt-kor,* 2014. május 28. 13:36 MTI. In: http://multkor.hu/20140528_egyelore_nem_foroghat_a_csecsenek_deportalasarol_szolo_film

Erdélyi Péter 2006: Fekete gőzös. Feldolgozásra vár az azerbajdzsáni magyar hadifoglyok története. *Magyar Nemzet,* július 1., https://mno.hu/migr_1834/fekete-gozos-484681Fekete gozos

Erdélyi Örmény Gyökerek. 20. évf. 226. sz. (2016. november-december). Tárolt változat: http://epa.oszk.hu/01400/01440/00112/pdf/EPA01440_eogyke_2016_226_033-034.pdf

Faragó Fanni: Hazaértek a szovjet táborokba került magyar hadifoglyok aktái. *Honvédelem.hu,* 1919.10.14, https://honvedelem.hu/cikk/hazaertek-a-szovjet-taborokba-kerult-magyar-hadifoglyok-aktai/

Farkas József György 2018: Magyarok az I. világháborúban, Taskent. *Ma7,* 2018.jún.29.
Tárolt változat: https://ma7.sk/kultura/magyarok-az-i-vilaghaboruban-n-taskent

Fogarasy Attila 2009: Magyar-madjar rokonság. *Vörösvári Újság* online, 9/11. Tárolt változat: http://pilisvorosvar.hu/vorosvariujsag-regi/2009/szeptember/11.php

Frank Miklós 2002.: Magyarok Kazahsztánban. *Életünk.* Május/5. Tárolt változat: http://www.magyar-misszio.de/eletunk/2002maj.pdf

Fülep Erzsébet, 2017: Rohamsisak, puska, katonai bakancs. *Válasz.hu,* 03.04.: http://valasz.hu/pest_budai_latkep/rohamsisak-puska-katonai-bakancs-122892

Gyóni Gábor 2011: Németek a történelmi Oroszországban. *OroszVilág,* 06/06. http://oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=2078 (2019. augusztus 10.)

Györkei Jenő és Józsa Antal főhadnagyok 1957: Adalékok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában részt vett magyar internacionalisták történetéhez (1917-1922). *Hadtörténeti Közlemények,* 4/3-4. Tárolt változat: http://epa.hu/00000/00018/00104/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1957_03-04_021-069.pdf

Imre Péter 2008: Vásárhelyen mesélt Szolzsenyicin rabtársa, Rózsás János. 11.08. https://www.delmagyar.hu/hodmezovasarhely_hirek/vasarhelyen_meselt_szolzsenyicin_rabtarsa_rozsas_janos/2076622/ (2019. augusztus 13.)

Kaba Eszter 2011: Az osi hadifogoly mészárlás, avagy egy rémtörténet természete. 2011.10.12. 07:14 : https://nagyhaboru.blog.hu/2011/10/12/az_osi_hadifogoly_meszarlas_avagy_egy_remtortenet_termeszete

Kenesei István: Kinek a teája? *Magyar Nemzet,* Magazin melléklet, 2011.08.13.

keszeghy: 3500 nap – A Gulág rabtelepei, A bolsevizmus népirtásának színtere. http://www.papiruszportal.hu/site/index.php?f=2&p=6&n=1773 (2019.08.23.)

Lugosi Péter 1917: Zsidó értelmiségieket végeztek ki Sztálin parancsára. *Tudomány,* 08/13. https://24.hu/tudomany/2017/08/13/zsido-ertelmisegieket-vegeztek-ki-sztalin-parancsara/

Megyeri Dávid 2019: Lukács György népbiztos katonákat tizedeltet. Ez történt száz éve. *Magyar Nemzet,* 2019.05.12. https://magyarnemzet.hu/belfold/lukacs-gyorgy-nepbiztos-katonakat-tizedeltet-6911717/

Murádin, János Kristóf (szerk.) 2015: által szervezett konferencia anyagát angol nyelven: *Acta Universitatis Sapientiae.* European and Regional Studies, Volumen 7, 2015. Sapientia Hungarian University of Transylvania Scientia Publishing House.

MTI 2001: Megbékélés és megbocsátás. II. János Pál pápa Ukrajnában. *Kárpátalja,* 2001.június 29. Tárolt változat: https://karpataljalap.net/?q=2001/06/29/megbekeles-es-megbocsatas (2019. 09. 12.).

Német katonai temető a Kaukázus lábánál. http://mult-kor.hu/20050901_nemet_katonai_temeto_a_kaukazus_labanal

Pécsi Tibor 2013: Sztálin befejezte volna, amit Hitler elkezdett. Egy modern Hámán halála. *Hetek,* 03/01. (XVII/9). Tárolt változat: http://www.hetek.hu/hatter/201303/sztalin_befejezte_volna_amit_hitler_elkezdett https://bessmertnybarak.ru/article/repressirovannye_poety/

Péterfalvi János István: Grúzia és Kolkhisz /magyar vonatkozásai/. *Magyar megmaradásért,* 2017.03.37.

Riskó Mariann 2017: Chira Sándor hitvalló püspök vértanúságának üzenete. I. II. rész. *Új Hajtás,* 4-5/ XXII.

Rózsás János 2017: Lágeréletről és Szolzsenyicinről. *Rubikon,* 28. évfolyam, 3. sz. március.
http://epa.oszk.hu/03100/03122/00004/pdf/EPA03122_rubicon_2017_03_070-079.pdf

Sitkei Levente 2018: *Gyökerek.* Baranyi András a magyarok iránti rokonszenvről és a kazah felhőkarcolókról. *Magyar Idők,* július 24. https://magyaridok.hu/lugas/gyokerek-3309578/

Szalma György, 2019: Túlélni a Gulágot – egy magyar fogoly emlékei. *Origo,* 02/25. https://www.origo.hu/itthon/20190221-galgoczy-arpad-gulag.html

Toma András hazatérése. *Magyarok a Gulágon.* https://magyarokagulagon.hu/toma-andras-tragediaja-es kesei-hazaterese/

Tímár Máté 1996: Lélekváltság,
http://hgyvk.hu/index.php/a-konyvtarunk/nevadok/timar-mate/timar-mate-versei/58-baskirfoldon

Tóth Marcell 2019: Németi Lajos, a hadifogoly –egy furfangosan megírt levél. *Bonus Nuntium.* Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára: https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2019/05/Tóth-Marcell-Németi_levél_szentes_Tanulmány.pdf

Vang folyó versei: Az örmény ábécé.
http://wangfolyo.blogspot.com/2016/04/az-ormeny-abece.html

Zegernyei 2010: Közös őshaza? Baskírok és magyarok: közelítés a régészet felől. *Nyelv és tudomány,* október 22. https://www.nyest.hu/renhirek/baskirok-es-magyarok-kozelites-a-regeszet-felol?comments

Zurowski, Michael 1994: A második lengyel hadsereg és a brit politika. *Klió,* 2. 3. http://www.c3.hu/~klio/klio942/klio174.html

Felhasznált orosz irodalom

Абдулин, А. (Гл. ред.) 2008: *Караганда. Карагандинская область:* Энциклопедия, иллюстрированное. Алма-Ата: Атамура.

Алтаев А.С., Жангутин Б. ГУПВИ: военнопленные и интернированные на территории Казахстана (1939–1951 гг.): Уч. пособие. В 3-х ч. Алматы: КазНПУ им. Абая, 2006, часть 1, 104 стр.

Айвазян, Наира: Конрад Лоренц и Армения *(Konrad Loren és Örményország),*
Online: https://yerkramas.org/article/121604/konrad-lorenc-i-armeniya
Гаспарян, Валерий: Армянская одиссея нобелианта Конрада Лоренца... Konrád Lorenz nobelista örményországi odisszeája című orosz nyelvre lefordított anyagokat a Német Nagykövetség jereváni munkatársaitól kaptuk.
Алексеева, Людмила: История инакомыслия в СССР.
Online: http://old.memo.ru/history/diss/books/alexeewa/index.htm
Азнабаев И.Х., Ишмухаметов, И.Х., 2015: История Уфы. Библиотека журнала «Уфа». „Уфа-Ведомости".
Ахметшин, А.Г., Бабич, Н.С., Бурма, А.И., 1983. Октябрьский и октябрьцы. Москва, Издательство „Недра".
Бекмагамбетов Р.К., 2014: Военнопленные на территории Казахстана. Монография, Костанай. Костанайская Академия Министерства Внутренних Дел Республики Казахстан. *Hadifoglyok Kazahsztán területén.* Kosztanaj: a kazah köztársaság belügyminisztériumának Kosztanaji Akadémiája.
http://kostacademy.gov.kz/akademija/ooniirid/izdanija/2014/bekmagambetov_1.pdf
Варткиладзе Ш., Кантадзе А., 2016: Уреки. Уникальный курорт
Варкони-Лебер, Франц 1975: « Пока однажды... » *Континент,* № 3.
Гаспарян, Валерий: Армянская одиссея нобелианта Конрада Лоренца... Konrád Lorenz nobelista örményországi odisszeája című orosz nyelvre lefordított anyagokat a Német Nagykövetség jereváni munkatársaitól kaptuk.
Кузеев Р.Г. (red.) 1962: Археология и этнография Башкирии. Том1. Уфа.
Гринёв, В. М., Горецкий В. В. (szerk.) 2003: *Узницы «АЛЖИРа»: Список женщин-заключённых Акмолинского и других отделений Кар-Лага* / Ассоциация жертв незаконных репрессий г. Астаны и Акмол. обл., Междунар. о-во «Мемориал» М., Звенья.
Гарипов, М., 1992: Строим на костях человеческих (Emberi csontokra építkezünk):" In: *„Башкирия"* № 7 /13. Апрель-май.

Дулатбеков, Нурлан, 2013: Венгерские военнопленные в Карагандиской области (Magyar hadifoglyok a karagandai területen, kazah, orosz és angol nyelven). Караганда, РИО «Болашак-Баспа», 248 стр.

Ердели И., 1961: Большая Венгрия. Будапешт. Acta Archaeologica Akademiae Scientiarum Hungaricae.13.

Жангуттин, Б. О., 2008: ГУПВИ: Военнопленные и интернированные на территории Казахстана (1941-1951 гг.).

Иванов, В.А., 1982: Путями степных кочевий (A sztyeppi nomádok nyomában), УФА

Королёва, В.В. *„Евдокия (Андрианова)" // Православная энциклопедия,* том 17. Tárolt változat: http://www.pravenc.ru/text/187065.html

Кривов, Илия (ред.) 2014: Казансок-Богородицкий женский монастырь. Елабуга, 14. стр.

Лапшин, Юрий 2016: Цветные стеклышки. *Москва*, Изд-во „Перо".

Лапшин, Юрий 2011: Прикосновение (Стихи), Октябрьский.

Лебедева, М.В. (red.) 2015: Елабуга. Путефодитель. Авторский коллектив. Издательство Маматов.

Минаева Л.В. 2007: Военнопленные и интернированные в цетральной части Казахстана в XX. ст., между *1941-1950.* Караганда.

Мавлетов В.С., 2008: История и культура Башкортостана. Уфа.

Орлова, Ольга 2017: Историк Леонид Бородкин: « Экономика ГУЛАГа была неэффективна »« Троицкий вариант ». 8.07.2017 / № 233 / с. 10–11. https://trv-science.ru/2017/07/18/istorik-leonid-borodkin-ekonomika-gulaga-byla-neeffektivna/

Сураганова З. К. 2018: АЛЖИР как феномен «женской» несвободы в репрессированной памяти казахского народа // Северо-Восточный гуманитарный вестник. 5 /22. 65-66.

Серов. И.А., Хинштейн, А.Е. 2017: *Записки из чемодана. Тайные дневники первого председателя КГБ, найденные через 25 лет после его смерти.* (Биографии и Мемуары). М.: Просвещение, 223. https://www.rulit.me/books/zapiski-iz-chemodana-tajnye-dnevniki-pervogo-predsedatelya-kgb-najdennye-cherez-25-let-posle-ego-sme-read-459649-1.html

Сураганова, З. К. 2018: *АЛЖИР как феномен «женской» несвободы в репрессированной памяти казахского народа* // Северо-Восточный гуманитарный вестник. № 5 (22). 65-66.

Синенко С.Г., под общ. ред. М.В. Зайнуллина, 2003: Культура народов Башкортостана. Слов.-справ. для учащихся средних и спец. учеб. заведений : утверждено М-вом образования Респ. Башкортостан, Уфа.

Тиханова, В. А. (Сост.) 1998: Творчество и быт ГУЛАГа: Каталог музейного собрания общества «Мемориал»/предисл.: С. А. Ковалев; худ.: Б. В. Трофимов; отв. ред.: Н. Г. Охотин. - М.: Звенья, 208.

Хаун, Рейнхольд, 1992: «Когда обретем память?» In: „Башкирия" № 7/13. апрель-май.

Шокуров, А.П., 1970: Материалы к археологической карте нижнего течения р. Белой и среднего течения р. Ик// Древности Башкирии/ Отв. ред. А.П. Смирновю М.: Наука.

Дети ГУЛАГа (1934-1953). Издание Общественного фонда „Amanat-ALZSIR". Акмол. (A GULAG gyermekei (1934-1953). AZ „Amanat ALZHIR" Közalapítvány kiadványa. ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum anyagaiból közölt válogatást. Akmol, év. nélkül.)

Оперативный приказ НКВД СССР № 00486 «Об операции по репрессированию жён и детей изменников Родины».

Малиновские вехи. Сборник публикаций и воспоминаний (от АЛЖИРа до современной Малиновки). с.Малиновка. – г. Астана, 2003.- 82 с.

Немцы Казахстана: мост между Астаной и Берлином. Материалы международной научно-практической конференции (г.Астана, 5-7.X.2015), (Németek Kazahsztánban: híd Asztana és Berlin között. 2015.október 5-7-ben Asztanában megrendezett nemzetközi tudományos-gyakorlati konferencia anyagai.) Almata: АООНК „Vozrozsgyennyije, 2015.171.

Magyar weblapok

https://adatbazisokonline.hu/gyujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak
https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai/
http://www.hadifogoly.hu/
Hadifogoly adatbázis 700.000 karton

Hadifogoly adatbázis
http://www.militaria.hu/
gulag.hbml.hu/adatbazisok/hazatert-hadifoglyokrol-orszagos
hadifogoly.hu
https://www.honvedelem.hu/
www.katonakagulagon.hu/
haboruskeresoszolgalat.hu/
http://www.nemetkor.hu/
http://gulag.hu/
http://gknt.hu/
http://www.malenkijrobot.hu/
http://www.oroszvilag.hu/
http://oroszhirek.hu/
http://mult-kor.hu/
https://taskent.mfa.gov.hu/
https://kazany.mfa.gov.hu/
http://kurultaj.hu/
https://terebess.hu/
http://finnugor.elte.hu/
https://www.mecseknadasd.hu/
https://www.gomorilovasudvar.hu
http://www.ehumana.hu/
https://www.magyarkurir.hu/hirek/ii-janos-pal-papa-kazahsztani-apostoli-latogatasarol
https://morgomedve.blog.hu/2013/01/13/karaganda_1_resz,
http://www.maszol.ro/index.php/hatter/2192-azeri-ormeny-feszultseg-magyar-kozvetitesselq
https://www.youtube.com/watch?v=9NGX-JwiofY&feature=youtu.be
http://www.kodaly-bp.sulinet.hu/pefele/Egyetemes történelem/Jelenkor/GULAG képregény.pdf
https://iov75.livejournal.com/2469042.html

Felhasznált orosz weblapok

http://www.voennie-memorialy.ru
http://old.memo.ru/history/nkvd/gulag/
http://perm36.com/
https://www.sakharov-center.ru/
http://www.museum.ru/M1173
https://shalamov.ru/
asfcd/martirolog/dnnmuseum.ru
Мартиролог жертв политических репрессий, расстрелянных и захороненных в Москве и Московской области в 1918-1953 гг.
https://museum-alzhir.kz/ru/
https://mearas.kz/karpro/index.php/listing/karlag/?lang=ru
https://informburo.kz/stati/mamochkino-kladbishche-kak-horonili-detey-repressirovannyh-zhenshchin.html
http://elabuga.com/zvet/zvet.html
http://www.bashstat.ru/perepis2010/pub_work/Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года по Республике Башкортостан.pdf
http://www.museum.ru/M1173
http://www.business-gazeta.ru/article/326095,
http://kpfu.ru/philology-culture/ego-pravda-ego-molitva-252052.html
http://www.museum.ru/M1173
http://www.port.hu/idegen_eg_alatt/pls/w/films.film_page?i_film_id=136919 (2012)
https://elibrary.ru/item.asp?id=32720803
http://lh-dfv30.livejournal.com/11079.html

ADATKÖZLŐK

Oroszország
Perm, Szverdlovszk, Cseljabinszk megye és Baskírföld
2012. június 27. – július 15.

Abazalova Jekatyerina, GULAG-kutató és tárlatvezető, Perm-36-os GULAG-Múzeum, Perm megye, Kucsino;

dr. Bajtai Csaba főkonzul, Magyarország Szverdlovszki Főkonzulátusa, Jekatyerinburg;

Farit Szamigullin mérnök, a baskíriai hokicsapat edzője és menedzsere, Baskírföld, Ufa;

Golubev, Mihail Igorevics, a Külkapcsolatok Minisztériumának Szverdlovszk megyei képviselője, Jekatyerinburg;

Greb Voldomár Alekszandrovics. a Német Kör elnöke, Baskírföld, Oktyabrszkij

Haretgyinova Olga idegenvezető, egyetemista, Ufa;

Lapsin Jurij Fjodorovics, egy volt magyar hadifogoly Arnold János fia Baranya megyéből, Szágyról hurcoltak el, Baskírföld, Oktyabrszkij;

Medvegyejeva Irina, a városi helytörténeti múzeum igazgatója, Baskírföld, Oktyabrszkij;

Menysikov Makszim, idegenvezető egyetemista, Ufa;

Motrevics Vlagyimir történész, régész, a Jekatyerinburgi Egyetem professzora, a hadifogolylágerek elismert szakértője, aki a moszkvai Vojennije Memoriali Társaság megbízott képviselője 3 megyében az Urál térségében. Jekatyerinburg;

Obuhov, Leonyid Arkagyijevics történész, a Permi Állami Egyetem történelemtanára, Perm;

Szogbatyan Arezik, idegenvezető, egyetemista, Ufa;

Szpogyin Szergej Dmitrijevics GULAG-kutató és tárlatvezető, Perm-36-os GULAG-Múzeum, Perm megye, Kucsino.

Baskíria
2016. június 24.–július 2.

Cserkasov M. A., a közigazgatási hivatal helyettese, Baskíria, Oktyabrszkij;
Dautova, Dina idegenvezető. az Ufai Állami Repülőfőiskola hallgatója, Baskíria, Ufa
Dobrin Vladimir oktató, Baskíria, Oktyabrszkij;
Farit Szamigullin mérnök, a baskíriai hokicsapat edzője és menedzsere, a Baskír-Magyar Baráti Társaság elnöke, Baskírföld, Ufa;
Gabdulin Ragyik grafikus, Baskíria, Oktyabrszkij;
Greb Voldomár Alekszandrovics, az oroszországi németek Vidergeburt „Újjászületés" Kulturális Egyesület oktyabrszkiji alapszervezet elnöke, Baskírföld, Oktyabrszkij;
Haun Reinhold történész, Berlinben élő író, az oroszországi németek Újjászületés Szövetsége oktyabrszkiji alapszervezetegykori elnöke, Berlin (Baskírföld, Oktyabrszkij);
Kamaletgyinov Ruszlám sportoló, Baskíria, Oktyabrszkij;
Kasapov Rail Akramovics, a Zsivi Zemlja múzeum igazgatója, a helyi nyomolvasó/kereső osztag vezetője, Baskírföld, Oktyabrszkij;
Konstantin ortodox atya, Baskírföld, Oktyabrszkij;
Kontra Ferenc főkonzul, Magyarország Kazanyi Főkonzulátusa, Kazany;
Korolkov J. V., a helyi veterán szövetség elnöke, Baskírföld, Oktyabrszkij;
Lapsin Jurij, alias *Arnold György,* nyugalmazott kőolajipari mérnök, képzőművész, költő (a Pécs környéki *Arnold János* volt hadifogoly Oktyabrszkijban élő fia, apját a baranya megyei Szágyról hurcolták ide), Oktyabrszkij;
Lapsin Tatjána (Lapsin Jurij felesége), Baskíria, Oktyabrszkij;
Latipov Oktyabr Raiszovics, a szociális kérdésekkel foglakozó osztály vezetője, Baskíria, Oktyabrszkij;
Medvegyeva Irina Venyiaminovna, a Sokurov A. P. nevét viselő városi múzeum igazgatója, Baskíria, Oktyabrszkij;
Muhin Vjacseszlav, a „Rodnyik" Alkotók Háza vezetőségi tagja, Baskíria, Oktyabrszkij;
Nyikolajev Oleg építész, Baskíria, Oktyabrszkij;

Smeljov A. N., Oktyabrszkij Közigazgatási Hivatal elnöke, Baskíria, Oktyabrszkij;
Telicsko Szergej vállalkozó, Baskíria, Oktyabrszkij;
Uszmánov Albert, a „Rodnyik" Alkotók Háza vezetőségi tagja, Baskíria, Oktyabrszkij
Uszmánov Ruszmán, a „Rodnyik" Alkotók Háza vezetőségi tagja, Baskíria, Oktyabrszkij.

Csecsenföld, Groznij
2016. augusztus 15-27.

Aszhat, Ajmani Ajdamirova, az Orosz Föderáció érdemes népművésze, a filharmónia szakmai igazgatója. A csecsen központi filharmónia koncerttermének igazgatóhelyettese;
Larszanov Hamzat történész, újságíró;
Magomadov Szupja, a történelemtudományok kandidátusa, a Csecsen Tudományos Akadémia Történelmi és Archeológiai Intézetének igazgatója, és az egykor létrehozott Csecsen-Magyar Baráti Társaság alapítója;
Sajpov Ruszlan, a város közigazgatási hivatala vezetőjének helyettese;
Tamar Umarovna történész, a Csecsen Nemzeti Múzeum igazgatója;
Umiszam Muszajeva, Groznij város alpolgármester asszonya.

Azerbajdzsán
2016. augusztus 15-27.

Abbasov Ehtibar nyugalmazott alezredes, helytörténész, a HUNAZ Magyar-Azeri Baráti Társaság aktivistája, Gandzsa;
Güszejnov Guszejn, a Bakui hadifogolytemető gondnoka, a Zaur Karimov út 1. száma alatt, Baku;
Izmajlov Fikrat, a város nyugalmazott építésze, helytörténész, Goygol/Göygöl;
Kapitány Sándor, Magyarország Bakui Nagykövetségének külgazdasági attaséja, Baku;

Midzsidov Almazova Malek hadifogolytemető gondozó, Azerbajdzsán, Szumgait;

Nadzsir gandzsai pedagógus, a HUNAZ Magyar-Azeri Baráti Társaság aktivistája, Gandzsa;

Rzazadeh Vusala, az Azerbajdzsan Tourism Institut hivatásos idegenvezetője, a Bakui Slavyan Universitet (BSU) doktori iskolájának ruszista filológus PhD-hallgatója Azerbajdzsán, Baku;

Grúzia
2016. augusztus 15-27.

Ardelean Anna újságíró, a Tbiliszi Városi Tanács nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezetője, és a *„Georgia Today"* angol nyelvű hetilap újságírója;

Chaduneli Mariam, a nagykövetség titkárnője, Magyarország nagykövetsége, Grúzia, Tbiliszi;

Dishkarianival David helytörténész, a kutaiszi önkormányzat nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezető-helyettese, Kutaiszi;

Feldmaier Alexander igazgatóhelyettes, Georgiai Németek Egyesületét („Einung" – Assoziationder Deutschen in Georgien), Tbiliszi;

Gabriadze Boris önkormányzati képviselő, Tkibuli;

Garéidé Silva alpolgármester, Tkibuli;

Giorgadze, Koba főépítész, Tkibuli;

Jishkarini David történész, SOVLAB főiskolai docense, Tbiliszi;

Megrelishvili David, a kutaiszi önkormányzat nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezetője, Kutaiszi;

Dr. Pető Szilvia Magyarország nagykövetségének ideiglenes ügyvivője, Tbiliszi.

Robakidze David, Guria régió kormányzóságának egyik helyi képviselője, Magnetiti-Ureki;

Tavberidze Sota nyugdíjas idegenvezető, Magnetiti-Ureki;

Turziladze Tarijev a hadifogolytemető gondnoka, Tkibuli.

Örményország
2017. június 27-július 08.

Ajk Ajken polgármester, Ararat;
Algulyan, Natalia, a Jereváni Német Kulturális Egyesület ügyintézője, Jereván;
Babajan Abraham polgármesteri hivatal tanácsadója, Ararat;
dr. Gevorgyan Marina docens, történész, a Jereváni Nemzeti Egyetem Történelem Kara, Jereván;
dr. Havhannisyan Hovhannes docens, történész, a Jereváni Nemzeti Egyetem Történelem Kara, Jereván;
Kiesler Matthias nagykövet, Németország Örményországi Nagykövetsége, Jereván;
Margaryat Garnik, a polgármesteri hivatal tanácsadója, Ararat;
Nazarjan Hamlet (Jerevan), Budapest, a XVIII. kerületi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat elnöke;
Tadevoszyan Gagyik helytörténész, a Hetazodum Alapítvány ügyvezetője, Jereván;
Vardanyan Vardan helytörténész, a Hetazodum Alapítvány programmenedzsere, Jereván;
Vartanyan Zebet, a Hadifoglyok Háza tulajdonosa, Ararat;
Vartanyan Avah Zebetovics, a Hadifoglyok Háza társtulajdonosa, Ararat;
dr.Vuhrer Viktor Genrihovics (1949) vegyészmérnök, alezredes, történész, a műszaki tudományok kandidátusa, az Örmény Tudományos Akadémia műszaki osztályának tagja, az Örményországi Németek Teuton Szövetségének elnöke, Jereván.

Kazahföld
2017. június 27-július 08.

Dr. Arajlim Muszagalijeva, Szabitovna, a történelemtudományok doktora, az L. N. Gumilev Eurázsiai Nemzeti Egyetem professzora, Nur-Sultan;
Bajnova Szvetlana Klimentyevna igazgató, KARLAG Politikai Represszió Múzeuma, Dolinka;

dr. Baranyi András nagykövet, Magyarország Kazahsztáni Nagykövetsége, Nur-Sultan;

Blaumann Ferenc főkonzul Magyarország Almati főkonzulátusa, Almati;

Muhammed Zsylgedinov levéltáros, vezető szakértő, elnöki archívum almati részlegének munkatársa, Almati;

dr. Muszabekova Róza irodalomtörténész, az L. N. Gumilev Eurázsiai Nemzeti Egyetem docense, Nur-Sultan;

dr. Szandibajev Ulbolszin filozófus, az L. N. Gumilev Eurázsiai Nemzeti Egyetem docense, Nur-Sultan;

Kornyejeva Szvetlana, a „Wiedergeburt" Német Kör almati székházában a szervezet vezetője, Kazahsztán, Almati;

Dr. Papp Sándor gépészmérnök, a Kazakisztáni Tudományos Akadémia tagja, az Almati Magyar Kulturális Központ elnöke, Kazahsztán, Almati;

Zhaksybayeva Raissa Ramazanovna, a múzeum munkatársa, ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum gyűjteménye, Kazahsztán, Akmola.

Üzbegisztán
2017. június 27-július 08.

Szántó Péter diplomata, Magyarország taskenti nagykövete, Taskent;

Szultanov Dzsalil Dzsalalovics (1944.) helytörténész, múzeumigazgató, Taskent.

Moszkva
2017. június 27-július 08.

Ivanovna Galina, a múzeum igazgatóhelyettese, GULAG Történeti Múzeum, Oroszország, Moszkva

Kozlov Sándor, kulturális attasé, a *Moszkvai Magyar Intézet* vezetője;

Piljajev E. A., a Vojennije Memoriali Társaság elnöke, Oroszország, Moszkva.

Tényfeltáró Dokumentumfilmek

Sára Sándor: *Csonka-Bereg.* 1988.

Sára Sándor: *Magyar nők a GULAG-on.* Dokumentumfilm-sorozat I-II-III., 1992.

Gulyás Gyula-Gulyás János: *Malenykij robot.* Filmszociográfia. Századvég Kiadó, Budapest, 1990.

Gulyás Gyula *Kifutás* (Galgóczy Árpád túlélőről) bemutató: Uránia filmszínház, 2018.02.26.

Havasi János– Jurkovics János: *Idegen ég alatt.* (Urál térségi lágerekben elhunyt magyar foglyok emlékének adózik az 57 perces film.) Szeged, 2012. http://www.port.hu/idegen_eg_alatt/pls/w/films.film_page?i_film_id=136919 (2012)

Golovcsuk Okszana film-rekviemje: *ЦІНА ЖИТТЯ НА ЗЕМЛІ ЖИВИХ* фільм-реквієм/Az élet értéke az élő földön film-rekviem, I. rész. Перша частина відеопроекту: Трилогія «Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси 1944–1955 рр.». A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatáról 1944–1955 között.
https://www.youtube.com/watch?v=1IbWRIODDY0&list=LLHH-lqP_5FDFpREps38a4MCA&index=3

Golovcsuk Okszana film-rekviemje: *„Щоб не плакало небо над Україною"* (Hogy ne sírjon az ég Ukrajna felett), 2015 p. „Damit der Himmel über der Ukraine nicht weint". II. rész (ukrán–orosz nyelven). A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatáról 1944–1955 között.
https://www.youtube.com/watch?v=D3g276LcjUI&feature=share&fbclid=IwAR3L3VYRSjMYOyIrwvxnwlo0rpbkOnkAWg_RECbOjs7gD001PwirqQOF0jU

Golovcsuk Okszana film-rekviemje: *Намальована війна,* 2015. Namaliovana viyna (Megfestett háború), 2015. Drawing War, 2014. Okszana Golovcsuk film-rekviemje, III. rész (ukrán–orosz nyelven). A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatáról 1944–1955 között.
https://www.youtube.com/watch?v=bG0Kl0c6ZDA

FOGALOMTÁR, OROSZ/UKRÁN KIFEJEZÉSEK, INTÉZMÉNYEK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ASZSZK / АССР – Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság/Автономная Советская Социалистическая Республика.

AVB/GKO/ГКО – Állami Védelmi Bizottság/Государственный Комитет Обороны. 1941. július 30. – 1945. szeptember 4. között a legfelső állami irányító szerv tagjai voltak: Sztálin I. V. elnök, Molotov V. M. (elnökhelyettes), Vorosilov K. Je., Malenkov G. M., a későbbiekben: Bulganyin Ny. A., Voznyeszenkij Ny. A., Kaganovics L. M., Mikojan A. I., Berija L. P.

balanda – börtönleves

beszkonvojnij – olyan rab, aki jogosult fegyveres őrizet nélkül közlekedni különböző lágerrészlegek között

beszprizornije – szovjet utcagyerekek. Többségük, a polgárháború és a kollektivizáció folytán árva volt

blatnoje szlovo – börtönzsargon, tolvajnyelv (lásd urka)

buslat – hosszú ujjú, vattával bélelt rab- vagy munkászubbony

BIR / BITR, БИР/БИТР – Javító-nevelő Munkaügyi Hivatal/ Бюро исправительно-трудовых работ. A hivatal olyan személyek nyilvántartásával és elhelyezésével foglalkozott, akiket szabadságvesztés nélküli – többnyire saját gyárukban, üzemükben végzendő – kényszermunkára ítéltek. Tevékenységüket az NKVD/MVD is felügyelte.

Cseka Csrezvicsajnaja komisszija – (Rendkívüli Bizottság): titkosrendőrség a polgárháború alatt

csifir – rendkívül erős teafőzet. Emésztése során egyfajta narkotikus bódulatot eredményez

Dalsztroj /Далстрой – Szibéria észak-keleti, sarkköri régiójának meghódítására létesített gazdasági egység az OGPU–NKVD–MVD fennhatósága alatt, amely a lágerrabok munkaerejét használta föl erre a célra. Az itt fölállított lágerek elsősorban a Kolima–medence aranykészleteinek kitermelésével foglalkoztak, köztük kárpátaljai aranyásó rabok is voltak.

dohogyjaga – a halál előszobájába érkezett személy; a szó fordítása rendszerint „távozó"

Dom Szvidanyij – szó szerint „Találkozások Háza", ahol a raboknak lehetőségük nyílt találkozni hozzátartozóikkal

etap / этап – fogolytranszport

felcser – szakképzett vagy szakképzetlen egészségügyi kisegítő

FEZEO (szakiskola), **fezeósok**/Школа фабрично-заводского обучения (школа ФЗО), фезеошники – 1947-ben Kárpátalján is katonai behívóval toboroztak munkaerőt az 1927-1932-es születésűek körében. Sztálin haláláig a katonaköteles kárpátaljai, magyar, német, ruszin/ukrán fiatalokat a Donyec-medence szénbányáiba irányították. Először a donbászi gyáripari szakiskolába (FEZEO) vitték őket, innen kapták a fezeós nevet. Volt, aki 22 hónapos lágerfogság után fezeósként újra munkatáborba került.

FPPL / ФППЛ (Фронтовой приемно-персылочный лагерь) – front melletti átvevő-továbbító táborok, A 4. Ukrán Front táborrendszeréhez tartozott a hírhedt galíciai szambori láger, egyben hozzátartozott a szolyvai gyűjtőtábor is.

GPU Goszudarsztvennoje polityicseszkoje upravlenyije (Állami Politikai Igazgatóság): titkosrendőrség az 1920-as évek elején, a Cseka jogutódja.

GULAG / ГУЛАГ – Lágerek Állami Főhatósága/ Главное Управление Лагерей.

GUPVI/ГУПВИ (Главное управление по делам военнопленных и интернированных). A Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság a SZU NKVD Belügyi Népbiztosságához tartozott. Nem azonos a GULÁG-táborrendszer fogalmával. Főleg a kelet-európai országokból származó katona- és civil fogolyállományt alkalmazták kényszermunkaerőként a szovjet népgazdaságban (nehézipar, bányászat, építésügy stb.). A hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó önálló főhatóság Sztálin haláláig létezett. Az UPVI-t még *Beria* pár hónapos belügyminisztersége alatt feloszlatta, funkcióit az MVD Börtönparancsnokságának.

glasznoszty – szó szerint „nyíltság". A nyílt vita és szólásszabadság politikája, melyet Mihail Gorbacsov kezdeményezett az 1980-as években

gyezsurnaja vagy dnyevalnyij – afféle mindenes. A lágerben az a férfi vagy nő, aki egész napra ott marad a barakkban, hogy kitakarítsa és őrizze

Gyermekkolóniák, az NKVD zárt gyermekotthonai – a munkakolóniákba az árván maradt kiskorúakat, szökött ipari tanulókat, a politikai megtorlásban részesült, illetve likvidált szovjet elit gyermekeit zárták.

Hruscsovi olvadás / Хрущёвская оттепель – Sztálin halálát követő rövid reformidőszak. Az 1956-os XX. kongresszuson Nyikita Hruscsov által el-

mondott beszéd nyitotta meg, és Hruscsov utóda, Leonyid Brezsnyev vetett véget neki 1964-ben.

ITL/ИТЛ – javító munkatáborok / Исправительно- трудовые лагеря. A GULAG táborrendszeréhez tartozott. Köztük a leghírhedtebb az 1950. július 24-ig működő Pecsorai ITL (Észak-pecsorai ITL), amelyet a KOMI ASZSZK területén működtettek, a Kozsaviszki körzetben, az ide került foglyok vasútvonalat építettek.

KGB/КГБ – Államvédelmi Bizottság / Комитет государственной безопасности. Titkosszolgálati és állambiztonsági feladatokat látott el bel- és külföldön egyaránt. Fő célja a Szovjetunió, a szovjet típusú kommunista államforma védelme és fenntartása a belső és a külső ellenséggel szemben, valamint az úgynevezett imperialista tábor gyengítése.

KPRSZ / КПРС – a Szovjetunió Kommunista Pártja / Комуністична партія Радянського Союзу.

KPZU/КПЗУ (Коммунистическая партия Западной Украины) – Zakarpatszka Ukrajina Kommunista Pártja (1944-1946).

KTAL / ДАЗО – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár/ Державний архів Закарпатської області.

KU/ КУ (Карпатська Україна) – Karpatszka Ukrajina (1939).

katorga / каторга – a GULAG táborrendszeréhez tartozó katorga-lágerek, kényszermunkatáborok. Itt tartották fogva a „hazaárulásért" elítélt férfiakat és nőket, akik különösen szigorú büntetésben részesültek, illetve akik a halálos ítéletet csak különféle „enyhítő körülményeknek" köszönhetően kerülték el.

Kolima – a Kolima folyó völgye Oroszország északkeleti részén, a Csendes-óceáni partvidékén. Itt működött a Szovjetunió egyik legnagyobb lágerhálózata.

kolonyija /колония – telep (régiesen: telepfogház): a lágerektől elsősorban az különböztette meg, hogy többségükben a kisebb vétségekért és bűncselekményekért, három évnél rövidebb időtartamú szabadságvesztésre ítélt 17 éven felüli nők és férfiak kerültek ide.

Koncentracionnije lagerja / Концентрационные лагеря – koncentrációs táborok/lágerek. Még Lenin idejében kezdték létrehozni a koncentrációs táborokat, például lásd a *Szolovki-szigeti lágereket*, ahová az izolálás útján az osztályellenséget gyűjtötték össze és nagy részüket likvidálták. A

politikai foglyokat eleinte nem, de a későbbiekben teljes mértékben munkára kényszeríttették.

kollektivizáció – azon intézkedések sora, melyekkel az összes parasztot magángazdasága, földje és más javai beszolgáltatására kényszerítették, 1929 és 1932 között. A kollektivizáció következménye volt az 1929 és 1932 közötti éhínség és a szovjet mezőgazdaság tartós meggyengülése.

Komintern – a Harmadik Kommunista Internacionálé, a világ kommunista pártjait tömörítő szervezet, melyet 1919-ben, a Szovjet Kommunista Párt vezetésével hoztak létre. 1943-ban, szovjet kezdeményezésre szűnt meg.

Komszomol / комсомол- a kommunista párt ifjúsági szervezete, 14-28 év közöttiek részére. A 14 év alattiakat az úttörőszervezet tömörítette.

Kulák, kuláklista / Кулак – zsírosparaszt vagy nagyparaszt, a Szovjetunióban az 1920-as évek végén kezdődött erőszakos és kényszerű szövetkezetesítést durva kampány kísérte a gazdag parasztokkal – a kulákokkal – szemben, akik általában nem akartak belépni a kolhozokba. Kárpátalján 1946-ban kezdték összeállítani a *kuláklistát*, a jegyzékbe azokat vették fel, akik a megengedettnél több szántóföldde rendelkeztek és megtagadták a kolhozba lépést. A szovjet korszakban kuláknak minősült mindenki, akit azzal vádoltak, hogy szemben áll a szovjet hatóságokkal vagy a kollektivizáció politikájával. 1930 és 1933 között több mint 2 millió kulákot tartóztattak le és deportáltak.

kum – a lágerigazgatóság azon tagja, aki a besúgóhálózat irányításáért felelős.

Különleges bíróság, Ungvár – 1944. december 18-án a Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa hozta létre, hogy az NKVD felügyelet alatt leszámoljon a *„nép ellenségeivel”*, a szovjetellenes elemekkel. Döntése megfelebezhetetlen volt.

KVCS Kulturno-Voszpitatyelnaja Csaszty – a minden lágerben működő kulturális-nevelési részleg, melynek a rabok politikai nevelése, továbbá színházi és zenei előadások szervezése volt a feladata.

„Levelezési jog nélküli” zárt lágerek – Az NKVD különleges tanácskozások testülete 25 évre elítélt áldozatait távoli szibériai zord helyeken letöltendő lágerbüntetésre ítélték *„levelezési jog nélkül”*, ami gyakorlatilag az elítélt halálos ítéletét jelentette.

l/punkt, lagpunkt: л/пункт, лагпункт, – a lágerrendszer egyik al/tábora

LSZLZ / ЛСЛЗ (Лінійний суд Львівської залізниці) – Lembergi Vasút Vonalbírósága. Koncepciós perek keretében kárpátaljaiak százait ítélte el.

mahorka – szovjet munkások és rabok által szívott durva szűzdohány

maloletki – fiatalkorú rabok

mamka – női rab, aki a börtönben szült gyermeket

MVD/МВД – az SZSZKSZ Belügyminisztériuma/Министерство внутренних дел СССР.

MGB / МГБ – Állambiztonsági Minisztérium / Министерство государственной безопасности.

MID / МИД СССР – az SZSZKSZ Külügyminisztériuma / Министерство иностранных дел СССР.

„Malenkij robot" vagy „kicsi munka", „három napos munka" – köznyelvi kifejezés a magyar nyelvű irodalomban, a tudományos szakirodalomban meghonosodott terminológia, többnapos, éves munkára utal.

Memorial – az 1980-as években alapított szervezet, melynek célja a sztálinizmus áldozatainak összeszámolása, bemutatása és segítése. Jelenleg az egyik legismertebb oroszországi emberi jogi csoport, amellett a történelmi kutatások fő központja.

mensevikek – Az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt Leninnel szemben álló szárnya. A bolsevik forradalom után a mensevikek a legális ellenzék szerepére törekedtek, ám a vezetőiket 1922-ben száműzetésbe küldték. Sokukat később kivégezték vagy a Gulágra küldték.

monaski / монашки – különböző felekezetekhez tartozó vallásos asszonyok. Szó szerint „apácák".

MVD / МВД – Belügyminisztérium /Министерство внутренних дел. A háború utáni időszak börtönökért és lágerekért felelős titkosrendőrsége.

MVSZ / МВС – Fegyveres Erők Minisztériuma /Министерство вооруженных сил.

nadziratyel / надзиратель – börtön- vagy lágerőr

narjadscsik – az a lágertisztviselő, aki kiosztja a raboknak a munkafeladatokat

NEP Novaja ekonomicseszkaja politika (új gazdaságpolitika) – 1921-ben beindított szovjet gazdaságpolitika. Rövid időre engedélyezték a kisvállalkozásokat (a kisboltokat és kereskedéseket). Lenin stratégiai visszavonulásnak tekintette, Sztálin pedig teljesen eltörölte.

népbiztos – egy-egy minisztérium vezetője

Népbiztosok Tanácsa (vagy Szovnarkom) – elméletileg a kormányzati testület, a miniszteri kabinet megfelelője, a gyakorlatban a Politikai Bizottság alárendeltje.

NKO, SZU / НКО СССР (Народный комиссариат обороны СССР) – Szovjetunió Honvédelmi Népbiztosság. 1946. március 5-től SZU MVSZ – Fegyveres Erők Minisztériuma. 1941-1947-ben *Sztálin I. V.,* 1947-1949-ben *Bulganyin Ny. A.,* 1949-1953-ban *Vasziljevszkij A. M.* és mások a vezetői.

NKVD Narodnij komisszariat vnutrennyih gyel – belügyi népbiztosság, titkosrendőrség az 1930-as években és a második világháború idején.

NKVD (SZSZKSZ NKVD) / **НКВД** (НКВД СССР – Народный комиссариат внутренних дел) – Belügyi Népbiztosság – a szovjet politikai rendőrség feladata az állambiztonság védelme volt. 1946-tól MGB (Állambiztonsági Minisztérium) néven működött. Sztálin halála (1953.) és az azt követő legfelsőbb szintű leszámolások után, 1954. március 13-án jött létre a szovjetrendszer fennállásának végéig működő KGB (Állambiztonsági Bizottság).

norma – az egy rabtól egy műszak alatt megkövetelt munka mennyisége

normirovsik – a munkanormák megállapításáért felelős lágertisztviselő

NRZU/НРЗУ (Народна рада Закарпатської України) – Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa.

obscsaja rabota – szó szerint „közös munka": A lágerekben rendszerint képzettséget nem igénylő fizikai munka, például favágás vagy árokásás.

OGPU Objegyinyonnoje goszudarsztvennoje polityicseszkoje upravlenyije – Egyesített Állami Politikai Igazgatóság, titkosrendőrség neve az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején.

OK/OK, Okások – egészségjavító osztag, ozdorovityelnaja komanda.

ORB / ОРБ (отдельный рабочий батальон) – elkülönített munkászászlóalj. Állománya: civil internáltak, jóvátételi munkára mozgósított németek stb.

OSZP/ ОСП (отдел специальных поселений) – kényszerletelepítéssel foglalkozó osztály.

Osszobije lágerja/ «особые лагеря» – különleges lágerek: a GKO 1941. december 27-i 1069. sz. számú rendelkezésével felállítottak 26 ún. *különleges tábort*, amelyben a német fogságból szabadult szovjet katonákat, tiszteket, köztük a vlaszovistákat őrizték.

oszobije lágerja – „különleges lágerek". 1948-ban, különlegesen veszélyes politikai foglyok részére létesített lágere.

ON NKVSZ SZRSZR / OH HKBC CPCP, Особлива нарада при НКВС СРСР – Az SZSZKSZ Belügyi Népbiztossága mellett működő különleges tanács. Koncepciós perek keretében kárpátaljaiak százait ítélte el.

ON MD SZRSZR, Особлива нарада при міністерстві держзбезпеки СРСР) – Az SZSZKSZ állambiztonsági minisztériuma mellett működő különleges tanács. Koncepciós perek keretében kárpátaljaiak százait ítélte el.

Osszobije papki/ «Особые папки» – különleges dossziék: a legfelsőbb állami és pártvezetés részére megküldött speciális jelentések, beszámolók, adatközlések hitelesített változatai.

oszoboje szovescsanyije – „különleges bizottság". Az 1930-as évek végétől rendszerint ilyen bizottságok ítélkeztek a tömeges letartóztatások áldozatai fölött.

otkazcsik – munkamegtagadó

otlicsnyik – kiváló dolgozó

OUN Organyizacija Ukrajinszkih Nacionalisztov – az ukrán nacionalisták szervezete. Nyugat-ukrajnai partizánok, akik a második világháború alatt és után a Vörös Hadsereg ellen harcoltak.

párasa – a börtöncellákban vagy barakkokban rendszeresített kübli

pellagra – alultápláltság okozta betegség

PPV/ППВ (приемный пункт военнопленных) – hadifogoly-átvevőállomások. A 4. Ukrán Fronthoz tartozó SZPV-k filiáljai, az UPVI frontvonal melletti ún. mozgó táborhálózatához tartoztak. A katonai egységektől 25-30 km-re helyezkedtek el, a foglyok az ezredek és hadosztályok gyűjtőpontjairól kerültek a hadseregek melletti gyűjtőállomásokra. Feladatuk a hadifoglyok fogadása, szűrése, továbbküldése az SZPV gyűjtőállomásokra.

Politbüró / политбюро – a kommunista párt központi bizottságának politikai bizottsága. A gyakorlatban a Szovjetunióban a Politbüró volt a legfontosabb döntéshozó testület: rendelkezései kötelező érvényűek voltak a kormány – a Népbiztosok Tanácsa – számára.

postai levelező lap/почтовая карточка – Az NKVD-táborok többségében engedélyezték a raboknak a nyílt postai levelezőlapok hazaküldését. A megírt lapok előzetesen kemény cenzúrán estek át és a fogvatartás körülményeiről kimondottan pozitív információt tartalmazhattak.

pridurok (többes szám pridurki) „közös munkát" nem végző fogoly, akinek könnyebb vagy nagyobb képzettséget igénylő feladata van.

pszihuska / психушка – pszichiátriai intézet politikai elhajlók, azaz másként gondolkodók részére.

PVSZ URSZR / ПВС УРСР – USZSZK Legfelsőbb Bíróságának Elnöksége. Президія Верховного Суду УРСР. Sorozatosan jóváhagyta a kárpátaljaiakra is kiszabott halálos ítéleteket.

RB / РБ (рабочий батальон) – munkászászlóalj. Állománya: civil internáltak, jóvátételi munkára mozgósított németek stb.

RGAVI/РГАВИ – Orosz Állami Hadtörténeti Levéltár (Moszkva) / Российский Государственный Архив Военной Истории.

RGVA/РГВА – Orosz Állami Katonai Levéltár (Moszkva) /Российский Государственный Военный Архив.

RF/РФ – Orosz Föderáció / Российская Федерация

Repatriációsügyi Megbízott Igazgatóság – a hadifoglyokat hazasegítő kormányszervet a Népbiztosok Tanácsa 1944. október 23-i rendelete alapján hozták létre. 1945. elejétől a hivatal a GUPVI illetékes szervei mellett párhuzamosan a külföldi állampolgárok repatriálását is végezte.

rezsim – börtönszabályzat

ROA, vlaszovisták / РОА, власовцы (Русская освободительная армия) – az Orosz Felszabadító Hadsereg katonái. A német fogságba került szovjet katonák körében szerveződött hadsereg, amelynek élén ***Vlaszov Andrej Andrejevics*** (1900-1946) tábornok állt, a későbbiekben a szovjet Legfelsőbb Bíróság halálra ítélte, kivégezték, katonái a GULAG táboraiban évekig sínylődtek.

„saraska" / «шарашка» – a szovjet hadiipari kutató és tervező intézetek rendszere, azok részlegei, ahol a külvilágtól elzártan, állambiztonsági felügyelet alatt különböző kihágásokért elítélt tudósokat, kutatókat, mérnököket, feltalálókat dolgoztattak.

SIZO / СИЗО – vizsgálati fogda / следственный изолятор

szamizdat / самиздат- illegális kiadványok. Az állami kiadó jelentésű „goszizdat" szó mintájára alkotott ironikus kifejezés.

szpeclágok / спецлагеря, спецлаги – a speciális, különleges rendeltetésű GULÁG lágerekben a szovjethatalommal szemben álló politikai foglyokat őrizték, dolgoztatták.

szpeclagerja – a szovjet katonai igazgatás által a megszállt Németországban, 1945 után létrehozott koncentrációs táborok.

Szpecposzelenyec vagy szpecpereszelenyec, illetve szpecposzelenyije / спецпоселенец, спецпереселенец, спецпоселение – kényszerletelepítés, kényszerletelepített. Olyan *„szabad állampolgár”*, aki szabadságvesztés terhe mellett hagyhatja csak el a neki kijelölt lakóhelyet. Többségükben olyan személyek, társadalmi, illetve népcsoportok alkották e távoli települések lakóit, akiket eredeti lakóhelyükről karhatalmi úton telepítettek ki és telepítettek át a számukra kijelölt kényszerlakhelyre, amelyet többé nem hagyhattak el (pl. a kuláktalanítás során kitelepített parasztok milliói, egyes *„autonóm területek”* népcsoportjai).

SZSZKSZ, SZU / СССР – Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Szovjetunió / Союз советских социалистических республик., Советский Союз.

SZU NKID / НКИД СССР (Народный комиссариат иностранных дел СССР) – Szovjetunió Külügyi Népbiztossága, 1946. március 15-től SZU MID, a Szovjetunió Külügyminisztériuma. 1939-1949-ben Molotov V. M, 1953-1956-ban *Visinszkij A. J.* a vezetője.

SZU NKVD, NKVD/MVD / НКВД, МВД – 1946. március 15-tól SZU MVD – Szovjetunió Belügyi Népbizottsága, Belügyminisztériuma, az államigazgatás központi szerve.

SZU NKVD/MVD GULAG – a táborok főparancsnoksága, Glavnoje upravlenyije lagerej. Elítéltek, illetve politikai foglyok és köztörvényesek alkották rabállományát, akik a javító-nevelő munkatáborokban, munkatelepeken rabszolgamunkát végeztek.

SZU MVD TYU/ ТУ МВД СССР (Тюремное управление МВД СССР) – a SZU Belügyminisztériumának Börtönparancsnoksága.

SZU NKVD Különleges Tanácsa – hatáskörébe tartozott a kitelepítések, száműzetések, 5 évig terjedő javító-nevelő munkatábor, az ország területéről való kiutasítás stb. elrendelése.

Szovjetizálás/szovjetesítés: a Szovjetunióban meghonosított és bevezetett, a SZU sajátosságainak megfelelően kialakult kommunista rendszer *„exportálása”* a közép- és kelet-európai országokba a II. világháború után.

SZMERS/ГУКР „Смерш” (Главное упарвление военной контрразведки „Смерш” НКО СССР) – *Kémelhárítási Főcsoportfőnök-*

ség, oroszul: a Смерть шпионам */Szmerty Spionam! – Halál a kémekre!* kifejezés rövidítése, szovjet katonai kémelhárítás. Kémelhárító és megtorló alakulatai 1941.02.08-án alakultak meg az NKVD egyik szerveként. 1941.07.17-től az NKVD egyik igazgatósága, amely a Vörös Hadsereg soraiban folyó kémelhárítással foglalkozott.

szigorított rezsimben működő egységek, részlegek, táborok – a GUPVI táborrendszerhez, a 4. csoportba tartoztak. Ezekben a szigorított táborokban a szökött, szabotáló, az egykori SS, SD, SA és Gestapo tagjainak és a kegyetlenségeket elkövető hadifoglyokat őrizték, dolgoztatták.

Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa – 1946. március 15-től Minisztertanács. 1941-1953-ban *Sztalin J. V.,* 1953-1955-ben *Malenkov G. M.* az elnöke.

SZKP KB PB / ПБ ЦК КПСС – a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának Politikai Bizottsága / Политическое бюро Центрального комитета Коммунистической партии Советского Союза.

SZLON Szevernije Lagerja a Oszobovo Naznacsenyija – Speciális Fontosságú Északi Lágerek.

Szovnarkom (vagy: Népbiztosok Tanácsa) – elméletileg a kormányzó testület, a miniszteriális kabinet megfelelője. A gyakorlatban a Politbüró alárendeltje

szplosnije nari – hosszú, elkülönítetlen, fadeszkából készült fekhely – alvópadozat –, amelyen egyszerre sok fogoly aludt.

SZPV/ СПВ (сборный пункт военнопленных) – hadifogoly-gyűjtőállomások, a FPPL-ek filiáljai, az UPVI frontvonal melletti ún. mozgó táborhálózatához tartozott. A megszállt Kárpátalján egy ilyen tábor volt: №2. SZPV/СПВ Szolyva hadifogoly-átvevőhely *hadifogoly-gyűjtőtábor.*

sztahanovista – olyan munkás vagy paraszt, aki túlteljesítette az előírt munkanormát. Az elnevezés Alekszej Sztahanovra utal, arra a bányászra, aki 1935 augusztusában egyetlen műszak alatt a 7 tonnás norma helyett 102 tonna szenet fejtett ki.

sszilka / ссылка – száműzetés. A GULÁG lágerből szabadultak többsége a büntetés letöltése után szszilno-poszelenyec lett, vagyis kényszerlakhelyeket jelöltek ki számára, ahol meghatározott időközönként jelentkeznie kellett a helyi állambiztonsági szerveknél.

sztaroszta – szó szerint „rangidős". A börtöncellákban, barakkokban és vasúti kocsikban a sztaroszta volt felelős a rend fenntartásáért.

Sztolipin-vagon vagy Sztolipinka – a fogolytranszportokhoz használt, valójában átalakított személyszállító vasúti kocsik gúnyneve. Az elnevezést tévesen szokás Pjotr Sztolipinnek tulajdonítani, aki 1906-tól 1911-ben történt meggyilkolásáig a cári Oroszország miniszterelnöke volt.

SZSZ ZU – Спеціальний суд Закарпатської України – Kárpátátontúli Ukrajna Különleges Bírósága. Koncepciós perek keretében kárpátaljaiak százait ítélte el. Döntésük ellen fellebbezésnek nem volt helye.

szuki – szó szerint: „szukák". A lágerszlengben így nevezték a hatóságokkal együttműködő köztörvényes rabokat.

„Trojka" (Тройка) **gyorsított bírósági eljárása** – az úgynevezett trojka a helyi NKVD-vezetőből, egy ügyészből és a helyi párttitkárból verbuválódott. Ők bírálták el a helyi NKVD által összeállított vádiratot, amely sok esetben egyetlen feljelentésből állt. Az ítélkezésnél két kategória volt: az I-es halálbüntetést jelentett azonnali ítéletvégrehajtással, amely főbelövés volt, a II-es GULAG-ot vagy börtönt. Döntésük ellen fellebbezésnek nem volt helye. A döntésről csoportos kimutatás készült, amelyet albumnak neveztek, és gyakran több száz nevet tartalmazott – ezt felterjesztették Moszkvába, ahol általában Sztálin és munkatársai jóváhagyták.

trudoszposzobnoszty – munkaképesség

tufta – a munkanorma meghamisítása a lágerekben, nagyobb élelmiszer-fejadag megszerzése céljából.

Tundra / тундра – sarkvidéki táj, ahol a talaj állandóan fagyott. A föld felszíne nyaranta rövid időre felenged és mocsárrá válik. Fű és némi bozót borítja, fák azonban nem élnek meg rajta.

udarnyik – munkás vagy paraszt, aki teljesítette az előírt munkanormát. 1935-től a „sztahanovista" szó vált elterjedtebbé.

UNO – Ukrán Nemzeti Szövetség.

UPVI, GUPVI (SZU NKVD GUPVI, 1951-1953-ban SZU MVD UPVI) – Glavnoje Upravlenyije Vojennih i Internyirovannih/ Upravlenyije Vojennih i Internyirovannih. A Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság a SZU NKVD Belügyi Népbiztosságához tartozott. Nem azonos a GULAG-táborrendszer fogalmával. Főleg a kelet-európai országokból származó katona- és civil fogolyállományt alkalmazták kényszermunkaerőként a szovjet népgazdaságban (nehézipar, bányászat, építésügy stb.). A hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó önálló főhatóság

Sztálin haláláig létezett. Az UPVI-t még Berija pár hónapos belügyminisztersége alatt feloszlatta, funkcióit az MVD Börtönparancsnokságának (MVD Tyuremnoje Upravlenyije) adták át, 1954-től a megszűnt intézmény feladatkörét az MVD 2. sz. majd az MVD 3. sz. osztálya vette át.

urka/урка – zsargon nyelven bűnöző, bandita, rabló

USZSZR/УССР – Ukrán szovjet Szocialista Köztársaság / Украинская Советская Социалистическая Республика.

vagonki / вагонки – 4 ember részére készült, kétszintes priccsek a lágerbarakkokban.

vahta/вахта – a láger bejáratánál lévő őrszoba

valenki – nemezcsizma

vlaszovisták – Vlaszov tábornok hívei; Vlaszov a második világháborúban a nácik oldalán harcolt a Vörös Hadsereg ellen.

VCS. – „Vezetői csatornán". Eredetiben: Napiszano po „VCS' (Viszokaja csasztota). Szó szerint „nagyfrekvencia". Ez esetben egy védett és titkosított rádiótelefon-hálózat a legmagasabb szintű politikai összeköttetés biztosítására.

VH, SZA / KA, CA- Vörös Hadsereg, Szovjet Hadsereg / Красная Армия, Советская Армия.

VOHR / ВОХР – fegyveres őrség / Военная охрана. Egy-egy láger fegyveres őrei.

vor / вор – bűnöző; ugyanezen jelentésben az urka vagy blatnoj szavak is használatosak.

zek, z/k / зек – elítélt avagy rab szó rövidítése / заключенный.

zemljanka – földbe vájt ház vagy barakk.

zona / зона – koncentrációs tábor. Szó szerint a szögesdróton belüli terület.

Levéltári forrásokkal kapcsolatos egyéb rövidítések

Арк. – arkus/lap

4. Укр.ф. – 4. Ukrán Front

ф. – fond

г., гг. – god/év, évek

Д. – gyelo/ügyirat

Ед.хр(ан). – őrzési egység

Л. – liszt/lap, oldal

оп. – opisz/állag, raktári jegyzék
п. – papka/ügyirat-csomó
Р. – rik/év
спр. – szprava/ügyirat
стр. стор. – sztranyica/sztorinka/oldal
т. – tom/kötet, könyv.

FÜGGELÉK

Magyar hadifoglyok a karagandai területen

A könyv borítója, lásd: Дулатбеков, Нурлан, 2013: Венгерские военнопленные в Карагандиской области (Magyar hadifoglyok a karagandai területen, kazah, orosz és angol nyelven). Караганда, РИО «Болашак-Баспа», 248.

Magyar hadifoglyok a karagandai területen (Hadifoglyok és internált magyar állampolgárok listája[462]*)*

№	Név	Nemzetiség	Születési idő	Rang
1.	Aberman János József	magyar	1921	őrvezető
2.	Agusztin József	magyar	1925	közlegény
3.	Ádám Miklós	magyar	1923	katona, mesterlövész
4.	Ajnl János	magyar	1913	őrmester
5.	Almási István András	magyar	1921	őrvezető
6.	Anga István	magyar	1905	őrmester
7.	Anda Károly	magyar	1910	-
8.	Andrejkovicse Iván	ukrán	1893	katona – sofőr
9.	Andrási Sándor	magyar	1913	közlegény
10.	Anzelped Mózes	magyar	1909	-
11.	András Sándor	magyar	1909	katona
12.	Auver János	magyar	1908	katona – mesterlövész
13.	Babka József	magyar	1900	katona
14.	Babik Gyula	magyar	1914	őrvezető
15.	Bain Edde Sámuel	zsidó	1915	munkaszolgálatos
16.	Bajton László János	magyar	1913	altiszt
17.	Baj Sándor János	magyar	1922	őrvezető
18.	Bakk Mogaly P.	magyar	1931	szakaszvezető
19.	Bakalár Sándor	magyar	1921	őrvezető
20.	Bakó István	magyar	1902	közlegény
21.	Balázs István	magyar	1920	őrvezető
22.	Balázs János	magyar	1920	katona – mesterlövész
23.	Balasi Endre Rezső	magyar	1921	hadnagy
24.	Balog István	magyar	1905	tizedes
25.	Balog Stefán István	magyar	1913	közlegény
26.	Balog Sándor Károly	magyar	1914	közlegény
27.	Bán Nándor Izidor	magyar	1911	tizedes
28.	Bandura Mihály	magyar	1916	tizedes
29.	Banusz Ferenc	magyar	1911	katona
30.	Bányai Domokos	magyar	1921	szakaszvezető
31.	Barabaj Móric József	magyar	1925	katona – rádiós
32.	Baranyai Zoltán János	magyar	1922	szakaszvezető
33.	Bárkány József Róbert	magyar	1914	közlegény
34.	Barna János Lajos	magyar	1908	közlegény
35.	Barok Ferenc Rózsa	magyar	1918	közlegény

[462] Forrás: Fond 410. A hadifoglyok adatlapja. A 99. sz. szpasszki láger. Közreadta: **Dulatbekov Nurlan Orinbaszaruli:** *Vengerszkije vojenoplennije v Karagandinszkij oblaszty* (Magyar hadifoglyok a karagandai területen). (Kazah, orosz és angol nyelven) Karagandi, 2013.170-203.old.

36.	Bartalis Domokos	magyar	1920	alhadnagy
37.	Badó Pál Pál	magyar	1915	katona
38.	Boumgarsner József	magyar	1918	katona
39.	Bejdok Kálmán	magyar	1926	katona
40.	Bedő Mihály Mátyás	magyar	1917	közlegény
41.	Beke Rezső/Dezső Béla	magyar	1926	közlegény
42.	Beldes József	magyar	1918	-
43.	Bender János	magyar	1915	közlegény
44.	Benej Iván István	magyar	1914	őrvezető
45.	Benek István	magyar	1914	tizedes
46.	Bence Béla	magyar	1912	tizedes
47.	Bence Béla József	magyar	1912	tizedes
48.	Bergman Miksa Ignácz	zsidó	1911	tizedes
49.	Berej Ferenc Zsigmond	magyar	1915	közlegény
50.	Berendi Sándor Mihály	magyar	1915	közlegény
51.	Béres Pál Pál	magyar	1905	közlegény
52.	Berecki Dezső János	magyar	1907	őrmester
53.	Bernát Georg Zoltán	magyar	1920	katona
54.	Berta Lyugi Ferenc	magyar	1910	őrmester
55.	Berta Lajos Ferenc	magyar	1910	tizedes
56.	Bilác János	magyar	1914	közlegény
57.	Bilec János	magyar	1914	közlegény
58.	Biró Sándor Elek	magyar	1914	főhadnagy
59.	Bloger Imre Mud	zsidó	1908	katona
60.	Blájer Miklós Emánuel	zsidó	1917	katona
61.	Bobonics Vaszil Gafa	ruszin	1916	katona
62.	Bódi László András	magyar	1924	katona
63.	Bogdán Péter János	magyar	1911	katona
64.	Bogdán Ferenc József	magyar	1911	katona
65.	Bognár István István	magyar	1923	katona
66.	Bod Andor Lajos	magyar	1916	alhadnagy
67.	Bornyár István Flora	magyar	1919	őrmester
68.	Bagya Alexander	magyar	1906	tartalékos
69.	Bozser Vaszil Tanasz	román	1907	-
70.	Bajton László Johanovics	magyar	1913	hadnagy
71.	Bokor Péter János	magyar	1922	őrvezető
72.	Bakos Anton	magyar	1919	katona
73.	Bakos Anton	magyar	1919	katona
74.	Bolgár Sándor János	magyar	1904	tartalékos
75.	Balogh István	magyar	1913	katona
76.	Boltos János	magyar	1915	hadnagy
77.	Bolocs Lajos Lajosovics	magyar	1912	őrmester
78.	Borsos Sándor	magyar	1912	közlegény
79.	Borosi Sándor Mihály	magyar	1909	katona
80.	Baróti Sándor	magyar	1904	katona
81.	Borovás Balázs	magyar	1921	őrvezető
82.	Bocskai István Áron	magyar	1916	katona
83.	Bosodi István	magyar	1920	zászlós
84.	Badécs János Sándor	magyar	1915	őrmester
85.	Bugár Lajos János	magyar	1919	közlegény
86.	Budai László	magyar	1913	közlegény
87.	Budai Sándor	magyar	1908	altiszt

88.	Budai András	magyar	1906	közlegény
89.	Budai Lajos Mihály	magyar	1918	katona
90.	Budusán László Zerge	roman	1909	katona
91.	Buzás Vencel József	magyar	1905	őrmester
92.	Buzás József Ferenc	magyar	1913	katona
100.	Bukor Kálmán	magyar	1915	közlegény
101.	Buncsa Jurkó András	ruszin	1916	közlegény
102.	Burjász László Jurkó	ruszin	1914	katona
103.	Buta György Teodor	magyar	1920	közlegény
104.	Buta György Teodor	román	1920	őrmester
105.	Berec István József	magyar	1920	katona
106.	Vajk Dezső	zsidó	1913	tartalékos
107.	Veisz Jákob Sándor	magyar	1908	közlegény
108.	Veisz Dezső Vilmos	zsidó	1913	közlegény
109.	Vajszenbaker István	magyar	1911	katona
110.	Vajnberger Asuar	zsidó	1904	katona
111.	Vale László	román	1911	katona
112.	Valkó András	magyar	1913	katona
113.	Vámosi Sütő József	magyar	1904	tartalékos
114.	Vappensmidt Henrich	magyar	1919	őrvezető
115.	Váradi Béla Sándor	magyar	1919	katona
116.	Varga András	magyar	1911	lövész
117.	Varga János György	magyar	1906	közlegény
118.	Varga Imre Péter	magyar	1912	katona
119.	Varga András Andrásovics	magyar	1911	katona
120.	Varga Béla Gusztáv	magyar	1910	katona
121.	Vadkondi István János	magyar	1915	őrmester
122.	Váradi János	magyar	1901	katona
123.	Vaha Zoltán József	szlovák	1920	őrvezető
124.	Vac Pál Mihály	magyar	1922	katona
125.	Vaskó Mihály	magyar	1923	-
126.	Veisz Jákob Sándor	zsidó	1908	katona
127.	Vajitfger Aladár	zsidó	1904	katona
128.	Vejszgerbauor Anton	magyar	1920	szakaszvezető
129.	Veger Bauer Anton	magyar	1920	szakaszvezető
124.	Velkovics Menyhért	zsidó	1911	katona
125.	Vensely Emirih Ihnát	magyar	1918	katona
126.	Veres András	magyar	1910	kartalékos
127.	Veres András György	magyar	1910	katona
128.	Veres Miklós György	magyar	1924	őrvezető
129.	Veres Károly Gáspár	magyar	1920	őrmester
130.	Vibling János	magyar	1914	katona
131.	Vibling János	magyar	1914	katona
132.	Víg László József	magyar	1922	katona
133.	Víg Mihály János	magyar	1913	katona
134.	Víg Mihály János	magyar	1913	katona
135.	Vizvári László Dezső	magyar	1921	katona
136.	Viik Sándor	magyar	1913	tartalékos
137.	Vik Sándor	magyar	1913	katona
138.	Vikkert Inrih Konrád	magyar	1923	katona
139.	Villand József Mihály	magyar	1912	-
140.	Vili István Jákob	magyar	1902	közlegény

141.	Vinkler István Mihály	magyar	1909	közlegény
142.	Vinner Gyula	magyar	-	munkaszolgálatos
143.	Vinoj Mihály	magyar	1909	őrmester
144.	Vinner Julia	magyar	1916	katona
145.	Bod János	magyar	1914	őrmester
146.	Bod János	magyar	1914	őrmester
147.	Volkó András	magyar	1913	közlegény
148.	Volfinger Ferenc	magyar	1913	katona
149.	Vona György József	magyar	1910	katona
150.	Varga István Lajos	magyar	1913	őrmester
151.	Varga István Laurél	magyar	1913	főtörzsőrmester
152.	Varga János	magyar	1920	őrmester
153.	Varga Emra Péter	magyar	1912	katona
154.	Váradi Béla	magyar	1919	katona
155.	Vomtyár József László	magyar	1920	katona
156.	Vas Imre István	magyar	1926	katona
157.	Vostyár József László	magyar	1920	katona
158.	Vuhinger Kálmán János	magyar	1916	tiszt
159.	Vucskán Mihály Péter	ruszin	1910	katona
160.	Gáál Béla András	magyar	1920	hadnagy
161.	Gál Emerih József	magyar	1913	katona
162.	Gabrsi József	magyar	1911	katona
163.	Gábor Károly	magyar	1919	katona
164.	Gak Filen Georgovics	magyar	1915	?
165.	Gál Lajos András	magyar	1917	katona
166.	Gál Gyula István	magyar	1921	őrmester
167.	Gál Lajos András	magyar	1917	katona
168.	Gáll Sándor Károly	magyar	1898	hadnagy
169.	Hamburger János	magyar	1915	katona
170.	Hamburger János	magyar	1915	katona
171.	Gane László János	magyar	1921	közlegény
172.	Gaig Gábirel József	magyar	1908	katona
173.	Gartman Imre Leopárd	magyar	1911	-
174.	Gartman Ferenc József	magyar	1915	őrmester
175.	Gauvic István János	magyar	1923	közlegény
176.	Geberming Johann Jákob	magyar	1926	katona
177.	Henrich Vendelt József	magyar	1926	katona
178.	Gelencsér József	magyar	1919	katona
179.	Gelencsér János György	magyar	1917	katona
180.	Gelman József	zsidó	1906	katona
181.	Gelman András	zsidó	1913	katona
182.	Gelocsák József János	magyar	1910	tizedes
183.	Gemenga János György	magyar	1917	katona
184.	Gemes Géza József	magyar	1921	alhadnagy
185.	Gembes János Árpád	magyar	1926	katona
186.	Georgij Ferenc	magyar	1913	katona
187.	Georgij Ferenc	magyar	1910	őrmester
188.	German Antal Sándor	magyar	1921	alhadnagy
189.	Georgij József Károly	magyar	1911	?
190.	Georgej Imre János	magyar	1906	alhadnagy
191.	Gergke István András	magyar	1926	-
192.	Gelrrel István János	magyar	1911	?

193.	German Endre Ignác	zsidó	1913	közlegény
194.	Ges Ferenc	magyar	1914	közlegény
195.	Girászin Troján Ferenc	magyar	1921	közlegény
196.	Glac Dénes János	magyar	1904	közlegény
197.	Goldman Edde German	zsidó	1904	munkaszolgálatos
198.	Goldstejn Sándor	zsidó	1909	közlegény
199.	Gomec Sándor	magyar	1910	tartalékos
200.	Gordusi János Ferenc	magyar	1926	közlegény
201.	Gordosi Ferenc	magyar	1924	közlegény
202.	Horvát Géza Sándor	magyar	1919	őrvezető
203.	Gofman Gyula Sándor	zsidó	1916	munkaszolgálatos
204.	Gofsteter Ádám	német	1912	közlegény
205.	Granfild Franc	magyar	1919	közlegény
206.	Grejner Adolf Jákob	zsidó	1919	közlegény
207.	Grecsuk Nikoláj	ruszin	1906	közlegény
208.	Greskov György János	magyar	1921	őrvezető
209.	Grinfeld Ignác	zsidó	1907	közlegény
210.	Grinfeld Ferenc	zsidó	1919	közlegény
211.	Grnacs József János	magyar	1909	közlegény
212.	Grungut Dezső Károly	magyar	-	közlegény
213.	Gubner Somi Salamon	zsidó	1911	közlegény
214.	Hudák Alekszander	ukrán	1919	közlegény
215.	Huledző István György	ukrán	1913	közlegény
216.	Guld Iván Ádám	magyar	1925	közlegény
217.	Gummelberger Valter	magyar	1924	közlegény
218.	Guti Mihály	ukrán	1915	közlegény
219.	Gutman Franc Antal	német	1920	őrvezető
220.	Gutmájer Béla György	magyar	1918	őrevezető
221.	Girnacs József János	magyar	1909	közlegény
222.	Grunhut Dezső Károly	zsidó	1919	közlegény
223.	Dávid Ferenc	magyar	1917	zászlós
224.	Dapilics Iván Aleksza	orosz	1914	közlegény
225.	Dán József	magyar	1911	közlegény
226.	Deák István Imre	magyar	1904	közlegény
227.	Deák István Imre	magyar	1904	közlegény
228.	Devics Mihály Anton	magyar	1920	közlegény
229.	Dezső Zigmond	magyar	1902	alhadnagy
230.	Delok Nikolaj	ruszin	1913	közlegény
231.	Demeter Károly	magyar	1919	közlegény
232.	Demeter Miklós	magyar	1926	megbízott ?
233.	Demjén János	magyar	1911	főhadnagy
234.	Dénes Dezső	magyar	1914	alhadnagy
235.	György Tamás István	magyar	1919	közlegény
236.	Deregán János Sámuer	magyar	1913	közlegény
237.	Györfi József János	magyar	1920	őrmester
238.	Dobi Péter	magyar	1904	közlegény
239.	Dolmájer Ganprih György	magyar	1917	közlegény
240.	Dombóvári Vilmos	magyar	1913	főtörzsőrmester
241.	Dokát Rudolf János	magyar	1911	közlegény
242.	Dragon László Ferenc	magyar	1912	tizedes
243.	Dubinszkij András	magyar	1906	-
244.	Dugal József Károly	magyar	1914	közlegény

245.	Dudás János Ferenc	magyar	1916	közlegény
246.	Ducsán József Károly	magyar	1914	közlegény
247.	Ducsoj József Károly	magyar	1914	közlegény
248.	Duc István Gyula	magyar	1918	közlegény
249.	Dincler István	ukrán	1908	közlegény
250.	Dénes Dezső	magyar	1916	alhadnagy
251.	Djuker András István	magyar	1900	-
252.	Gyurkó Gyula István	magyar	1917	közlegény
253.	Gyurkó Gyula István	magyar	1917	közlegény
254.	Ejonó Miklós	magyar	1915	közlegény
255.	Elembah Ferenc József	magyar	1907	közlegény
256.	Epistáen Paul Kondor	zsidó	1908	közlegény
257.	Efdej József	magyar	1907	közlegény
258.	Erojm Imre	magyar	1915	-
259.	Eszvej Mihály	magyar	1900	közlegény
260.	Jezsocs János	magyar	1914	hadnagy
261.	Zseni István József	magyar	1918	őrvezető
262.	Zsiroj Imre	magyar	1919	közlegény
263.	Zsombok András Lőrinc	magyar	1919	közlegény
264.	Zsudu István Mihály	magyar	1905	közlegény
265.	Zsula Gyula Románovics	román	1900	alhadnagy
266.	Zsurzs Todor György	román	1907	közlegény
267.	Zabos Péter Mihály	magyar	1920	közlegény
268.	Zájberling Lőrinc	magyar	1910	közlegény
269.	Zalzcman László József	zsidó	1905	közlegény
270.	Zámbori István János	magyar	1916	őrvezető
271.	Zacs Károly	magyar	1915	közlegény
272.	Zelmanovics Zoltán	zsidó	1920	közlegény
273.	Zilberstejn German	zsidó	1919	közlegény
274.	Zilahi László Sándor	magyar	1923	hadnagy
275.	Zinger Miklós	magyar	1912	munkaszolgálatos
276.	Zinger Miklós	zsidó	1912	közlegény
277.	Zotykó Pál	magyar	1903	közlegény
278.	Zitás Pál Péter	magyar	1904	százados
279.	Znyázev János	magyar	1915	közlegény
280.	Iván Ferenc	magyar	1910	közlegény
281.	Ignát Petro János	ukrán	1914	közlegény
282.	Izsák József Zelyman	zsidó	1916	közlegény
283.	Izsák Péter József	magyar	1926	közlegény
284.	Izrael Imre András	magyar	1920	közlegény
285.	Imerglyuk Károly	zsidó	1912	közlegény
286.	Imre László Mihály	magyar	1912	őrvezető
287.	Indig Géza Mihály	zsidó	1914	közlegény
288.	Jova Tivadar	magyar	1920	őrvezető
289.	Jover Mihály	magyar	1900	közlegény
290.	Jóna Miklós	magyar	1915	közlegény
291.	Jozsef Simon	zsidó	1913	közlegény
292.	Irsek Zoltán Lajos	magyar	1913	közlegény
293.	Iszák Péter Tódor	román	1902	közlegény
294.	Ispán Ferenc	magyar	1923	közlegény
295.	Kakuk József István			
296.	Kauar Gyula	magyar	1915	közlegény

297.	Kauar Gyula	magyar	1915	alhadnagy
298.	Kázmér Miklós	magyar	1918	közlegény
299.	Kajzer Mihály	német	1897	közlegény
300.	Kakuk József István	magyar	1918	őrvezető
301.	Naluzsa András János	magyar	1919	alhadnagy
302.	Kaluzsa András János	magyar	1919	alhadnagy
303.	Kalló Viktor	magyar	1916	közlegény
304.	Kolozsi Lajos Ignác	magyar	1905	közlegény
305.	Kalic József	magyar	1918	Fő jefrejtor (őrvezető)
306.	Kalc József József	magyar	1918	közlegény
307.	Kapac Mihály	ukrán	1915	közlegény
308.	Károly Jorgu Georgij	román	1912	közlegény
309.	Karabcsuk István	ruszin	1908	közlegény
310.	Katona Ferenc László	magyar	1918	közlegény
311.	Kac Gyula Lajos	zsidó	1920	közlegény
312.	Kac Zoltán Sámuel	zsidó	1914	közlegény
313.	Kac Mózes Herman	zsidó	1907	közlegény
314.	Kácser Pál Simon	magyar	1901	közlegény
315.	Kasa István	magyar	1919	közlegény
316.	Kvásznicsák Károly László	magyar	1915	őrvezető
317.	Kövesdi István Pál	magyar	1912	közlegény
318.	Keszeg Lajos János	magyar	1917	közlegény
319.	Kelemen Imre Lajos	magyar	1911	közlegény
320.	Kelemen Martin	magyar	1916	közlegény
321.	Kelemen Mihály	magyar	1920	közlegény
322.	Kelemen Mihály	magyar	1923	őrvezető
323.	Kemenes Csezó Mária	magyar	1921	őrmester
324.	Kenéz – Nativ Livkuszkresztya	magyar	1926	hadnagy
325.	Kenzo Mihály Márton	magyar	1909	közlegény
326.	Keresztesi György	magyar	1920	közlegény
327.	Kereszcsegi György Lyudvig	magyar	1894	ezredes
328.	Keresztes György	magyar	1920	közlegény
329.	Kertész ImreAndrás	magyar	1907	közlegény
330.	Kertész István	magyar	1924	közlegény
331.	Kergu Lajos Miklós	magyar	1908	őrvezető
332.	Kertész Lajos János	magyar	1924	közlegény
333.	Keravica Sztanko Deka	szerb	1919	munkaszolgálatos
334.	Kerekes József Pál	magyar	1923	internált
335.	Keszecs Lajos János	magyar	1917	közlegény
336.	Keszics Mide Bore	szerb	1915	közlegény
337.	Kecsejs Géza	magyar	1916	őrmester
338.	Kecskés Géza László	magyar	1916	őrmester
339.	Kecskés Ferenc Péter	magyar	1923	közlegény
340.	Kis János András	magyar	1909	tizedes
341.	Keserű József	magyar	1922	közlegény
342.	Kilik József Márton	szlovák	1914	közlegény
343.	Kilik József Márton	magyar	1914	közlegény
344.	Kintesi György	román	1920	őrmester
345.	Kigersz István	magyar	1914	alhadnagy
346.	Kirner György	magyar	1904	meghatalmazott
347.	Kirhner Zájprih	magyar	1907	katona
348.	Kihner József József	magyar	1908	meghatalmazott

349.	Kiszely Mihály	magyar	1911	katona
350.	Kiss Gyula Gyula	magyar	1920	közlegény
351.	Kiss Imre József	magyar	1903	közlegény
352.	Kiss István József	magyar	1911	közlegény
353.	Kiss Lajos Lajos	magyar	1923	közlegény
354.	Kiss Ferenc József	magyar	1906	közlegény
355.	Kiss Ferenc	magyar	1906	közlegény
356.	Kimpaj János	magyar	1897	tizedes
357.	Klapa Sándor	román	1912	közlegény
358.	Klájn Bernár Menyhért	magyar	1901	közlegény
359.	Klájn Gábor Henrih	magyar	1920	közlegény
360.	Klejn Endre Árpád	zsidó	1918	közlegény
361.	Klebecskó János	szlovák	1920	közlegény
362.	Kleeb Péter Johán	magyar	1902	meghatalmazott
363.	Kliber Illés István	magyar	1922	közlegény
364.	Kliber János	német	1913	közlegény
365.	Klein Bernát Májhort	magyar	1901	munkaszolgálatos
366.	Koboj Miklos Péter	magyar	1904	katona
367.	Kovács Antal László	magyar	1919	közlegény
368.	Kovács Béla Mihály	magyar	1908	közlegény
369.	Kovács Béla Mihály	magyar	1908	közlegény
370.	Kovács László Jurko	ruszin	1912	közlegény
371.	Kován Károly Sándor	magyar	1918	közlegény
372.	Kovács Károly	magyar	1918	közlegény
373.	Kovács László Albert	magyar	1906	meghatalmazott
374.	Kovács Ferenc János	magyar	1918	főtörzsőrmester
375.	Kovács Edinton	magyar	1914	közlegény
376.	Kovácsevics József	magyar	1908	közlegény
377.	Kovács Sándor	magyar	1912	közlegény
378.	Kovács Erics József	magyar	1921	közlegény
379.	Kovács János György	magyar	1923	őrvezető
380.	Kovács Ede Antal	magyar	1917	közlegény
381.	Kovulya Imre	magyar	1919	tizedes
382.	Kohutics Iván Jurkó	ruszin	1919	közlegény
383.	Jozsdi Lajos	magyar	1922	őrvezető
384.	Kozma Sándor János	román	1920	közlegény
385.	Kozma György Mihály	magyar	1906	közlegény
386.	Kakuk József István	magyar	1918	közlegény
387.	Kakas János	román	1907	közlegény
388.	Koleszár Béla	magyar	1923	közlegény
389.	Kolman József	zsidó	1919	közlegény
390.	Kolozsvári Gyula	magyar	1921	közlegény
391.	Kollár László Sándor	magyar	1917	közlegény
392.	Kolompár Sándor	magyar	1914	tizedes
393.	Kondrák Bertalan	magyar	1914	főtörzsőrmester
394.	Kopasz Boldizsár Gábor	magyar	1921	őrmester
395.	Kondisz Béla	magyar	1919	közlegény
396.	Konigár Enoj	magyar	1914	őrvezető
397.	Kondás József András	magyar	1920	feljebbvaló
398.	Konicsár Jenő	magyar	1914	őrmester
399.	Konituh János András	magyar	1902	főtörzsőrmester
400.	Kony János	magyar	1908	közlegény

401.	Kardó Albert László	magyar	1915	őrmester
402.	Kornya Dimitrij	román	1916	közlegény
403.	Korocsán László Sándor	zsidó	1912	közlegény
404.	Karácsonyi László Sándor	zsidó	1912	közlegény
405.	Korsós Mihály Péter	magyar	1897	meghatalmazott
406.	Karádi János Márton	magyar	1914	őrvezető
407.	Kardos János	magyar	1893	közlegény
408.	Koszcsev Miklós	magyar	1913	közlegény
409.	Kosztó János	magyar	1908	közlegény
410.	Kónya Ferenc Miklós	magyar	1911	közlegény
411.	Kósa Zsigmond Lőrinc	magyar	1917	közlegény
412.	Kocán Sándor	ukrán	1913	közlegény
413.	Kocs József András	magyar	1905	őrmester
414.	Kocsu István Albert	magyar	1909	közlegény
415.	Kocsigi István	magyar	1909	közlegény
416.	Kosi Nikolájev	magyar	1913	közlegény
417.	Krájsz Lorisz József	magyar	1914	rehabilitált
418.	Krágуevik Mihájlo	szerb	1920	közlegény
419.	Krájnik János	magyar	1914	közlegény
420.	Kreszli Ferenc	magyar	1914	altiszt
421.	Kreszl Ferenc	magyar	1914	altiszt
422.	Krac Pál	magyar	1913	közlegény
423.	Krévenko László György	ruszin	1914	közlegény
424.	Krisztonszeles József	magyar	1917	közlegény
425.	Krison Ion Pál	román	1913	közlegény
426.	Kristán Gergán Mátol	magyar	1912	őrmester
427.	Kristán György	magyar	1912	őrmester
428.	Kristály Dávid	magyar	1915	közlegény
429.	Kristof Lajos András	magyar	1909	tizedes
430.	Kremmer Ferenc	magyar	1907	közlegény
431.	Kövesdi István Pál	magyar	1912	közlegény
432.	Kulgár József Károly	magyar	1917	őrmester
433.	Kuncer József Péter	magyar	1914	közlegény
434.	Kuris Gáspár István	magyar	1912	-
435.	Kutelyás István János	magyar	1919	közlegény
436.	Kusáj János József	magyar	1917	altiszt
437.	Kusáj János	magyar	1917	altiszt
438.	Keszeg Zsiment Zsigmond	magyar	1908	közlegény
439.	Lavra Mihály	ukrán	1912	közlegény
440.	Lázok Károly	magyar	1920	közlegény
441.	Lázó Sándor Berti	cigány	1912	közlegény
442.	Lázó Sándor Berci	magyar	1912	közlegény
443.	Lázárovics Ármin Bene	zsidó	1917	közlegény
444.	Lázár Julikó Albert	zsidó	1907	munkaszolgálatos
445.	Lázár Sándor Sándor	magyar	1920	őrvezető
446.	Lajos Rájnhold József	magyar	1919	közlegény
447.	Lakatos Halman Imre	cigány	1912	közlegény
448.	Lakatos János	magyar	1922	közlegény
449.	Larea Ion	román	1919	közlegény
450.	Lászlo Ferenc	magyar	1913	őrvezető
451.	Lászlo András Flórián	magyar	1917	közlegény
452.	Lászlo Kálmán	magyar	1920	közlegény

453.	Latranyi János	magyar	1917	-
454.	Laku Sándor Antal	magyar	1920	őrmester
455.	Láhocsinszkij Béla	magyar	1910	közlegény
456.	László András Florián	magyar	1917	közlegény
457.	Levon János Dezső	magyar	1920	közlegény
458.	Levák András	ukrán	1920	közlegény
459.	Levkovics Lajos	zsidó	1919	munkaszolgálatos
460.	Levaj László	magyar	1917	közlegény
461.	Levi Tibor	zsidó	1913	közlegény
462.	Ledig Johán György	német	1924	közlegény
463.	Lengyel Ferenc József	magyar	1920	közlegény
464.	Lengyel Sándor	magyar	1919	őrvezető
465.	Lebovics András	zsidó	1919	közlegény
466.	Lelekács György	ukrán	1914	közlegény
467.	Lengl Sándor	magyar	1919	őrvezető
468.	Lengyel László	ruszin	1918	közlegény
469.	Lentur György	ukrán	1915	tizedes
470.	Lejárt József György	magyar	1913	közlegény
471.	Lőrinc Béla András	magyar	1916	közlegény
472.	Liber János	magyar	1919	közlegény
473.	Linderdenfeld Andor	zsidó	1914	közlegény
474.	Lipp Károly Ferenc	magyar	1902	közlegény
475.	Lipp József Johánn	magyar	1927	közlegény
476.	Lihman Miklós	zsidó	1910	munkaszolgálatos
477.	Ladányi László	magyar	1915	közlegény
478.	Lodrori Sándor József	magyar	1917	közlegény
479.	Lakatos Kálmán Imre	magyar	1912	közlegény
480.	Lőrinc József Mihály	magyar	1923	közlegény
481.	Lőrinc Béla András	magyar	1916	közlegény
482.	Luger Ármin Abrálkám	zsidó	1913	közlegény
483.	Lukács Béla István	magyar	1912	közlegény
484.	Lukács Béla Sándor	magyar	1926	-
485.	Lukács Pável Francisek	magyar	1907	közlegény
486.	Lukács Benő János	magyar	1902	őrvezető
487.	Lukuc László	ruszin	1920	közlegény
488.	Lukács Béla	magyar	1902	őrvezető
489.	Lucser Ármin Ábráhomics	zsidó	1913	közlegény
490.	Lejvon Gyula	magyar	1913	közlegény
491.	Láng Johán	német	1925	közlegény
492.	Mág Pál	magyar	1922	őrvezető
493.	Madnár István	magyar	1912	tizedes
494.	Magyar Sándor János	magyar	1916	tizedes
495.	Magyar Sándor	zsidó	1915	közlegény
496.	Managyján György	román	1914	közlegény
497.	Manrik Pál	magyar	1911	közlegény
498.	Májer Lyudvig	magyar	1912	közlegény
499.	Maki László	magyar	1920	őrvezető
500.	Majkó Rudolf János	magyar	1920	főtörzsőrmester
501.	Mokki László	magyar	1920	őrmester
502.	Mánán Gyula	magyar	1920	hadnagy
503.	Malf Martin Mor	zsidó	1909	munkaszolgálatos
504.	Malinics Dezső László	magyar	1913	hadnagy

505.	Máner János József	magyar	1918	közlegény
506.	Mari György	magyar	1914	közlegény
507.	Markovics Béla	zsidó	1919	-
508.	Markovics Lipod	zsidó	1917	közlegény
509.	Markovics Szurel Ignác	zsidó	1914	közlegény
510.	Markus Alyámir	zsidó	1905	közlegény
511.	Markus Rudolf	magyar	1912	közlegény
512.	Markus Elemér	zsidó	1905	-
513.	Marosveldi Károly	magyar	1921	főtörzsőrmester
514.	Márton György	magyar	1915	őrmester
515.	Márton György	magyar	1915	őrmester
516.	Marcsevszkij Márján Ján	lengyel	1919	közlegény
517.	Maten István Ferenc	magyar	1912	közlegény
518.	Máte – Tót Gyula	magyar	1919	alhadnagy
519.	Matusenkó Sándor	magyar	1923	főtörzsőrmester
520.	Máurer Rudolf István	magyar	1909	őrmester
521.	Macak Vilman János	magyar	1919	őrmester
522.	Mackó János Menyhért	magyar	1905	közlegény
523.	Masiscs István	magyar	1919	-
524.	Majárik Pál	magyar	1911	közlegény
525.	Megella Mihály György	orosz	1904	közlegény
526.	Megesi Árpád	magyar	1919	alhadnagy
527.	Megon Róbert	magyar	1900	százados
528.	Megukó László	magyar	1924	közlegény
529.	Mezei Béla Mihály	magyar	1910	hadnagy
530.	Méláj János	magyar	1923	-
531.	Merg Ádám Teréz	magyar	1920	közlegény
532.	Meri József László	magyar	1914	közlegény
533.	Meri Modvig Gyula	magyar	1920	közlegény
534.	Merk János István	magyar	1909	-
535.	Merk János István	magyar	1909	-
536.	Mészáros Mihály	magyar	1901	közlegény
537.	Mehi Gyula	magyar	1909	megbízott
538.	Meskó Andor Kálmán	magyar	1907	őrmester
539.	Migali Péter	román	1919	közlegény
540.	Mizsen Zoltán	magyar	1913	főhadnagy
541.	Mikás János	román	1911	közlegény
542.	Miklós Dezső István	magyar	1919	őrmester
543.	Miklós József Imre	magyar	1918	közlegény
544.	Miklós Endre	magyar	1910	százados
545.	Miller Károly Ferenc	magyar	1917	őrmester
546.	Miller Károly	magyar	1917	főtörzsőrmester
547.	Miron László	román	1907	közlegény
548.	Mihali Péter	román	1919	közlegény
549.	Miskovics Kálmán	magyar	1917	közlegény
550.	Miskolci Ferenc	magyar	1920	közlegény
551.	Moderi Sándor	magyar	1917	közlegény
552.	Molnár Balázs – Árpád	magyar	1915	őrvezető
553.	Molnár Dénes	magyar	1921	közlegény
554.	Molnár János József	magyar	1918	közlegény
555.	Molnár István	magyar	1912	közlegény
556.	Molnár Lajos	magyar	1919	közlegény

557.	Molnár János	magyar	1911	közlegény
558.	Molnár András	magyar	1911	közlegény
559.	Molnár József	magyar	1922	közlegény
560.	Monda Fedor	ruszin	1917	közlegény
561.	Mornák József István	magyar	1913	-
562.	Morovics István Antal	magyar	1911	közlegény
563.	Morcupó István	magyar	1915	közlegény
564.	Mocer József János	magyar	1907	őrmester
565.	Mocsár István	magyar	1915	főtörzsőrmester
566.	Molnár József	magyar	1908	őrmester
567.	Munkó Imre Tamás	magyar	1900	őrvezető
568.	Muntyján Illés	-	1905	közlegény
569.	Müller Vencel	magyar	1907	közlegény
570.	Hagi Alekszander	magyar	1921	közlegény
571.	Nagy György	magyar	1921	közlegény
572.	Nagy József János	magyar	1916	közlegény
573.	Nagy István	magyar	1911	közlegény
574.	Nagy István Imre	magyar	1908	közlegény
575.	Nagy Lajos Dénes	magyar	1924	közlegény
576.	Nagy István	magyar	1911	közlegény
577.	Nagy Sándor	magyar	1913	közlegény
578.	Nagy János László	magyar	1913	közlegény
579.	Nagy János	magyar	1916	közlegény
580.	Német Lajos	magyar	1921	őrvezető
581.	Németh Lajos Sándor	magyar	1901	-
582.	Németh Pál Johan	magyar	1913	őrmester
583.	Német Dezső Dénes	magyar	1925	közlegény
584.	Németh Pál János	magyar	1913	tizedes
585.	Nemes Ferenc János	magyar	1922	közlegény
586.	Német Sándor	magyar	1927	közlegény
587.	Neszuj Iván	orosz	1907	közlegény
588.	Nikita Illyá Szemen	román	1914	közlegény
589.	Nikita Ion	román	1920	közlegény
590.	Nyilasi Béla Ferenc	magyar	1920	-
591.	Nesztor Mihály	magyar	1919	közlegény
592.	Nesztor István Pál	magyar	1916	közlegény
593.	Nif György	magyar	1911	őrmester
594.	Nicsinger Gáza Mátyás	magyar	1927	közlegény
595.	Nisák Bertalan	magyar	1927	munkaszolgálatos
596.	Novák Gyula	magyar	1917	őrmester
597.	Nogi Sándor Kálmán	magyar	1913	közlegény
598.	Nagy Béla	magyar	1924	főhadnagy
599.	Nagy Béla Lajos	magyar	1920	őrmester
600.	Nagy Gyula Gusztáv	magyar	1924	közlegény
601.	Nagy József Ferenc	magyar	1907	őrvezető
602.	Nagy Zoltán Sándor	magyar	1922	közlegény
603.	Nagy István	magyar	1921	megbízott
604.	Nagy István	magyar	1927	közlegény
605.	Nagy Lajos	magyar	1914	őrmester
606.	Nagy Sándor	magyar	1920	közlegény
607.	Nagy János	magyar	1913	őrmester
608.	Oberszt Antal József	magyar	1908	közlegény

609.	Ovics Sámuel Ábrahám	zsidó	1914	közlegény
610.	Olasz Zoltán István	magyar	1908	tizedes
611.	Almási István András	magyar	1921	őrvezető
612.	Ondó József Luhán	magyar	1904	közlegény
613.	Onodi Árpád	magyar	1926	közlegény
614.	Orbán Géza	magyar	1900	megbízott
615.	Ordek István	magyar	1924	közlegény
616.	Oros Lajos László	magyar	1923	közlegény
617.	Orszák István Mátyás	magyar	1920	őrmester
618.	Orsós György János	magyar	1911	közlegény
619.	Over János	magyar	1908	közlegény
620.	Orha László Mihály	román	1900	közlegény
621.	Palori Zigmund	magyar	1915	közlegény
622.	Pál Gyula Sándor	magyar	1921	őrvezető
623.	Pál György	magyar	1919	feljebbvaló
624.	Páldi András	magyar	1912	közlegény
625.	Pálfi Ferenc	magyar	1906	főtörzsőrmester
626.	Pand Nándor József	magyar	1916	hadnagy
627.	Pankovics Mihály	ukrán	1915	közlegény
628.	Panykó Lajos	magyar	1910	őrvezető
629.	Pán Lajos	magyar	1920	alhadnagy
630.	Pán Sándor	magyar	1920	őrmester
631.	Pán Sándor János	magyar		közlegény
632.	Papp Gábor János	magyar	1921	közlegény
633.	Papp Szamul	magyar	1916	alhadnagy
634.	Pár Konrád	német	1910	közlegény
635.	Parteni József	magyar	1907	őrmester
636.	Pászterok Vender	magyar	1916	közlegény
637.	Pataki Sándor	magyar	1911	közlegény
638.	Patai Károly	magyar	1913	közlegény
639.	Paua László	magyar	1903	közlegény
640.	Pahi Lajos	magyar	1922	közlegény
641.	Penderik Mihály	magyar	1918	őrvezető
642.	Perduk István	magyar	1905	közlegény
643.	Perejs Endre	magyar	1914	alhadnagy
644.	Perec Miter Ilyku	ruszin	1920	közlegény
645.	Peres Dalakas	magyar	1919	őrmester
646.	Petreus Sándor Ion	román	1919	közlegény
647.	Petri Jákob Károly	magyar	1915	közlegény
648.	Pesró András	magyar	1915	közlegény
649.	Pece Ferenc István	magyar	1923	közlegény
650.	Pécsi Amamir Imre	magyar	1917	alhadnagy
651.	Piaras Szemen Gvardil	román	1919	tizedes
652.	Pilkovics István Mihály	magyar	1923	közlegény
653.	Pinter András Dávid	magyar	1912	közlegény
654.	Pinter Lajos István	magyar	1919	főhadnagy
655.	Pinter András Dávid	magyar	1912	közlegény
656.	Pogoni Sándor Bernát	magyar	1913	közlegény
657.	Todájusani Tivadar Rezső	magyar	1919	közlegény
658.	Poludoj Sándor	magyar	1919	tüzér
659.	Polyák Menyhért György	magyar	1915	őrvezető
660.	Pongrád Pál Bertalan	magyar	1925	-

661.	Poosa Mihály András	magyar	1917	-
662.	Pop Georgij	-	1919	közlegény
663.	Pop Illés	román	1919	közlegény
664.	Poszlé András Mihály	magyar	1914	közlegény
665.	Paszterek Vendel	magyar	1906	közlegény
666.	Pocsu István Péter	magyar	1903	közlegény
667.	Polyák Menyhért	magyar	1915	közlegény
668.	Prejtel Vender	magyar	1918	közlegény
669.	Prikup György János	román	1920	közlegény
670.	Prémusz Jákob	magyar	1918	közlegény
671.	Poszler István	magyar	1919	közlegény
672.	Pacs Márkus János	magyar	1911	főhadnagy
673.	Pintér András Dávid	magyar	1912	közlegény
674.	Proc János Ábrahám	magyar	1913	közlegény
675.	Proceler Tamás	magyar	1909	őrvezető
676.	Tulocsek János	magyar	1921	őrmester
677.	Puskás Dimitrij	román	1919	közlegény
678.	Pfaff György Boldizsár	német	1925	közlegény
679.	Raberg János	magyar	1924	közlegény
680.	Ravó János Mihály	magyar	1914	közlegény
681.	Ráhuckij József János	magyar	1912	főtörzsőrmester
682.	Rájner Tibor	zsidó	1898	közlegény
683.	Rájner Tibor	magyar	1898	tiszt
684.	Rájtog György István	szlovák	1919	közlegény
685.	Ráj Sándor István	magyar	1912	közlegény
686.	Rájner Károly	magyar	1921	őrvezető
687.	Ráj Géza	magyar	1911	főhadnagy
688.	Redlives Lininoj	magyar	1907	közlegény
689.	Rejzlives Lipovt	magyar	1907	közlegény
690.	Rejs Dezső János	magyar	1911	közlegény
691.	Reut József	magyar	1919	közlegény
692.	Rigó Ferenc Antal	magyar	1909	-
693.	Rinkács József	magyar	1920	közlegény
694.	Ring Béla József	magyar	1924	-
695.	Riszt János István	magyar	1902	közlegény
696.	Ric József Lajos	magyar	1925	altiszt
697.	Rocsán József Lajos	magyar	1927	közlegény
698.	Rogoz Todor	román	1905	őrmester
699.	Rodácsi Berno Számuil	magyar	1913	közlegény
700.	Rozsa Béla István	magyar	1917	őrmester
701.	Rozenberg József	zsidó	1920	közlegény
702.	Rokk Ferenc János	magyar	1904	százados
703.	Ropcsu György	magyar	1917	közlegény
704.	Rár János Hejnrich	magyar	1908	közlegény
705.	Rosztás Banku Mihály	román	1914	közlegény
706.	Rotis László György	román	1914	közlegény
707.	Rotman Elgi Leopold	zsidó	1914	közlegény
708.	Rotman Ján Lipot	zsidó	1914	közlegény
709.	Rostás Péter János	román	1916	közlegény
710.	Ruskó Sándor Ferenc	magyar	1920	közlegény
711.	Ribár János	ruszin	1909	közlegény
712.	Ruly Sándor	magyar	1927	-

713.	Szász István Lajos	magyar	1920	őrvezető
714.	Szabó Dávid	magyar	1913	közlegény
715.	Szabó József Imre	magyar	1921	őrvezető
716.	Szabó József Lajos	magyar	1911	őrmester
717.	Szabó József Lajos	magyar	1911	őrmester
718.	Szabó István József	magyar	1913	közlegény
719.	Szabó István József	magyar	1913	közlegény
720.	Szabó László Márton	magyar	1911	közlegény
721.	Szabó Ottó György	magyar	1921	közlegény
722.	Szabó Ferenc	magyar	1911	közlegény
723.	Szabó Ferenc	magyar	1901	-
724.	Szájder Mihály Ferenc	magyar	1920	hadnagy
725.	Szájferma József Ludvig	magyar	1920	közlegény
726.	Szokol Sándor	magyar	1908	közlegény
727.	Számudejkó Iván	ruszin	1905	közlegény
728.	Szasel István Pál	magyar	1911	őrmester
729.	Szalkó Ferenc	magyar	1904	közlegény
730.	Szántó Sándor József	magyar	1921	őrvezető
731.	Szántos Elek József	magyar	1904	közlegény
732.	Szarkó István András	magyar	1926	közlegény
733.	Száraz István József	magyar	1927	közlegény
734.	Szarkó Tamás	magyar	1913	közlegény
735.	Szatszut Antal	magyar	1925	közlegény
736.	Szeberényi László	magyar	1913	közlegény
737.	Székely Gusztáv	magyar	1919	őrmester
738.	Szölösi Lajos	magyar	1920	közlegény
739.	Szekeres József	magyar	1913	százados
740.	Szekeres László	magyar	1920	altiszt
741.	Szekeres Ferenc Dávid	magyar	1920	őrmester
742.	Székely Jenő József	magyar	1919	őrmester
743.	Szelesán Gergely	magyar	1912	-
744.	Szelesjánszkij Szamuil	jugoszláv	1914	közlegény
745.	Szenina András	ruszin	1920	közlegény
746.	Szentszorgij Idau	magyar	1907	munkaszolgálatos
747.	Szentpéteri János	magyar	1919	közlegény
748.	Szentesi János	magyar	1902	-
749.	Szepsman Upserpogo	zsidó	1914	munkaszolgálatos
750.	Szepesi Gugó Miksa	zsidó	1914	közlegény
751.	Szecsejdi István Imre	magyar	1914	közlegény
752.	Szecsudi István Imre	magyar	1914	közlegény
753.	Szécsi Ján	zsidó	1901	közlegény
754.	Szécsi Ján	zsidó	1903	közlegény
755.	Sziber Franc	magyar	1923	közlegény
756.	Sziber Emirâh Franc	magyar	1920	közlegény
757.	Szigl János Franc	német	1919	közlegény
758.	Szidej György	ruszin	1910	közlegény
759.	Székely Gusztáv József	magyar	1919	őrmester
760.	Szikra László Mihály	magyar	1912	-
761.	Szikra László Mihály	zsidó	1912	közlegény
762.	Szikmet Emil	magyar	1909	közlegény
763.	Székely Ján József	magyar	1919	híradós
764.	Székely János József	magyar	1921	őrvezető

765.	Szily Lajos József	magyar	1917	közlegény
766.	Szilágyi András	magyar	1911	őrmester
767.	Szilácsi György	magyar	1906	közlegény
768.	Szilágyi Dezső Sándor	magyar	1926	közlegény
769.	Szilágyi József	magyar	1911	közlegény
770.	Szilágyi József	magyar	1911	közlegény
771.	Szli János	magyar	1918	közlegény
772.	Szirankó István	szlovák	1909	közlegény
773.	Szitya – Sutinszkij György	magyar	1912	főtörzsőrmester
774.	Szics Sándor Ferenc	magyar	1921	közlegény
775.	Szics János	magyar	1917	közlegény
776.	Szkurtú Teodor	román	1909	közlegény
777.	Szlávik Imre	magyar	1925	közlegény
778.	Szlávik Géza	magyar	1924	közlegény
779.	Szabó Pál	magyar	1899	altiszt
780.	Szoktiló József	magyar	1926	-
781.	Szlojsju Lajos	magyar	1920	közlegény
782.	Sztároj János	magyar	1918	főtörzsőrmester
783.	Sztankovics József	magyar	1920	őrmester
784.	Stefán Lajos	magyar	1917	közlegény
785.	Sztefánik Rudolf	szlovák	1919	közlegény
786.	Szupják István	magyar	1910	őrmester
787.	Szuhodi Lajos	magyar	1914	főtörzsőrmester
788.	Szigl János Ferenc	magyar	1919	közlegény
789.	Szusz Lajos József	magyar	1917	közlegény
790.	Szécsényi Antal	magyar	1923	-
791.	Szücs Miklós	magyar	1909	őrvezető
792.	Szjásze Imre	magyar	1913	közlegény
793.	Takács Pál	magyar	1912	főtörzsőrmester
794.	Talata János Mihály	magyar	1920	közlegény
795.	Tanko Szálas Menyhért	román	1921	közlegény
796.	Tanka Péter	magyar	1913	közlegény
797.	Tamusi János	magyar	1913	közlegény
798.	Tardoskedi Gábor	magyar	1909	főhadnagy
799.	Tari István János	magyar	1910	altiszt
800.	Tatár Iván Mihály	ruszin	1909	közlegény
801.	Taub János	magyar	1914	közlegény
802.	Tezser Béla	magyar	1910	őrvezető
803.	Temesvári István	magyar	1919	közlegény
804.	Ten Vendel János	magyar	1910	közlegény
805.	Tencel Juliusz János	magyar	1912	altiszt
806.	Terih Lapos	magyar	1903	közlegény
807.	Terek István	magyar	1911	közlegény
808.	Tibolca Erneszt István	magyar	1913	közlegény
809.	Tillman Miklós	magyar	1920	közlegény
810.	Totij János	magyar	1920	őrvezető
811.	Tolvaj Gyula	magyar	1923	hadnagy
812.	Tromna Tibor	magyar	1921	hadnagy
813.	Tamás András	magyar	1910	közlegény
814.	Topja Péter	román	1910	közlegény
815.	Tomsa Todor	román	1910	közlegény
816.	Tomatok Fedor	ukrán	1919	közlegény

817.	Törőcsik Béla	magyar	1919	őrmester
818.	Tar Ferenc Mihály	magyar	1920	alhadnagy
819.	Tót Barkó Miklós	magyar	1917	közlegény
820.	Tót Béla	magyar	1928	-
821.	Tót Valentin János	magyar	1910	közlegény
822.	Tót Ezsár János	magyar	1919	közlegény
823.	Tót Imre Mihály	magyar	1922	őrmester
824.	Tót Imre Ferenc	magyar	1919	közlegény
825.	Tót László	magyar	1923	őrmester
826.	Tót Lajos	magyar	1914	őrvezető
827.	Tót Mihály	magyar	1924	közlegény
828.	Tót Pál	magyar	1915	hadnagy
829.	Tót Franc Ludvig	magyar	1919	őrmester
830.	Tót János József	magyar	1912	őrmester
831.	Tót András	magyar	1919	közlegény
832.	Tót Gábor	magyar	1925	közlegény
833.	Tót István	magyar	1916	közlegény
834.	Tót István	magyar	1916	közlegény
835.	Tót László	magyar	1916	altiszt
836.	Tót Ferenc	magyar	1919	közlegény
837.	Tót János	-	-	-
838.	Tót József	magyar	1910	tizedes
839.	Tótfalusi Pászláv	magyar	1911	őrmester
840.	Trajlinger Tamás	magyar	1924	-
841.	Tresz János József	magyar	1894	-
842.	Trombitás István	magyar	1919	őrmester
843.	Trum Zsulo Mihály	magyar	1912	közlegény
844.	Turi Elek János	magyar	1903	főtörzsőrmester
845.	Turi Géza	magyar	1916	alhadnagy
846.	Turzó József Károly	magyar	1919	főtörzsőrmester
847.	Turi Elek János	magyar	1903	őrmester
848.	Tusán András	magyar	1919	őrmester
849.	Török Sándor	magyar	1899	közlegény
850.	Tüzér Imre István	magyar	1915	közlegény
851.	Turocsik Béla József	magyar	1919	őrvezető
852.	Uj András Ferenc	magyar	1906	közlegény
853.	Uzonyi István Sándor	magyar	1902	közlegény
854.	Ulics András János	magyar	1919	közlegény
855.	Ulics András János	magyar	1919	közlegény
856.	Ungvári Ludvig	magyar	1919	közlegény
857.	Uortej József	magyar	1907	meghatalmazott
858.	Urbán László Imre	magyar	1914	közlegény
859.	Urbán János Miklós	magyar	1919	közlegény
860.	Urbán László Imre	magyar	1914	közlegény
861.	U György Mihály	magyar	1898	hadnagy
862.	Fábián Ferenc József	magyar	1915	közlegény
863.	Fadacsi Benő Sándor	magyar	1913	közlegény
864.	Fazekas Béla	magyar	1913	tizedes
865.	Fazekas Béla József	magyar	1913	altiszt
866.	Fazekas Béni József	magyar	1906	közlegény
867.	Fájfer Frájcsisz József	magyar	1917	közlegény
868.	Fekete László András	magyar	1920	őrvezető

869.	Fekete Jákob András	magyar	1916	közlegény
870.	Fancsi László	magyar	1921	főhadnagy
871.	Farkas István	magyar	1920	közlegény
872.	Farkas József Ferenc	magyar	1920	őrmester
873.	Farkas József Ferenc	magyar	1920	őrmester
874.	Farkas Mojse Dániel	zsidó	1920	közlegény
875.	Farkas Sámuel Herman	zsidó	1906	közlegény
876.	Farkas Toblat	zsidó	1906	közlegény
877.	Farkas Ferenc István	magyar	1901	őrvezető
878.	Fahir Zoltán	magyar	1925	munkaszolgálatos
879.	Fehér István	magyar	1908	közlegény
880.	Fehér Fedor László	ruszin	1920	közlegény
881.	Fekete Jenő Mihály	magyar	1915	főhadnagy
882.	Feldman Jokon Dávid	zsidó	1918	közlegény
883.	Ferenci Antal Géza	magyar	1899	őrmester
884.	Ferenci Pál János	magyar	1915	főtörzsőrmester
885.	Ferenci Tál János	maygar	1915	őrmester
886.	Fecsák Sándor József	magyar	1919	közlegény
887.	Fink Johan József	magyar	1912	közlegény
888.	Fiser Aleksz Ernő	magyar	1909	-
889.	Fiser Béla Henrih	zsidó	1904	-
890.	Fcsleki Dávid János	magyar	1913	őrvezető
891.	Filet Imre Kálmán	magyar	1919	őrmester
892.	Filler Károly	magyar	1910	közlegény
893.	Fiser János györgy	magyar	1913	-
894.	Füstös Sándor Ferenc	magyar	1917	közlegény
895.	Fábián ferenc Dávid	magyar	1919	őrvezető
896.	Fodor Imre János	magyar	1922	közlegény
897.	Fodor János István	magyar	1919	közlegény
898.	Farkas Hendrich	német	1910	közlegény
899.	Fazekas Francsisek	magyar	1924	őrmester
900.	Foris Lajos László	magyar	1918	közlegény
901.	Farkas Péter	magyar	1912	közlegény
902.	Farkas Dénes	magyar	1920	őrmester
903.	Farkas Ferenc István	magyar	1901	-
904.	Farkas Ernő	magyar	1927	közlegény
905.	Farkas János Sándor	magyar	1902	közlegény
906.	Fridmann József	magyar	1912	közlegény
907.	Franc József	német	1915	közlegény
908.	Frisman Miklós	zsidó	1901	közlegény
909.	Floleset Elek	magyar	1901	közlegény
910.	Fgoles Eleke István	magyar	1901	közlegény
911.	Habron Ferenc Menyhért	magyar	1912	közlegény
912.	Havelant István Imre	magyar	1916	őrmester
913.	Hadnagy Béla István	magyar	1907	alhadnagy
914.	Haz Mihály József	magyar	1897	-
915.	Halász Ferenc Mihály	magyar	1907	közlegény
916.	Hálápé Ferenc András	magyar	1919	közlegény
917.	Hardvecs Pál	magyar	1905	közlegény
918.	Harkoj Ferenc Bálint	magyar	1913	közlegény
919.	Heks Ferenc	zsidó	1912	munkaszolgálatos
920.	Heks Ferenc	zsidó	1912	közlegény

921.	Helli Viktór Miklós	magyar	1919	tizedes
922.	Herva György	magyar	1913	közlegény
923.	Herva György	magyar	1913	-
924.	Híros Rudolf	magyar	1922	őrmester
925.	Hoverland István Imre	magyar	1916	őrmester
926.	Hojdú József György	magyar	1925	őrmester
927.	Holasz Sándor	magyar	1920	közlegény
928.	Holonyi István	magyar	1917	hadnagy
929.	Holdics István	magyar	1900	alhadnagy
930.	Homec Sándor Mihály	magyar	1910	közlegény
931.	Honinec Francsisek	magyar	1910	közlegény
932.	Hovárt Lajos András	magyar	1920	őrvezető
933.	Horvát Antal Imre	magyar	1906	közlegény
934.	Horvát Géza Sándor	cigány	1919	őrmester
935.	Horváth Zoltán József	magyar	1924	civil
936.	Horváth Zoltán István	magyar	1913	őrmester
937.	Horváth Pál János	magyar	1921	közlegény
938.	Horváth Sándor Emerich	magyar	1914	közlegény
939.	Horváth Sándor	magyar	1915	közlegény
940.	Horváth Sándor	magyar	1915	közlegény
941.	Horváth József	magyar	1915	közlegény
942.	Horváth János	magyar	1918	közlegény
943.	Horáni István	magyar	1919	közlegény
944.	Horics István János	magyar	1920	közlegény
945.	Horkai Ferenc Bálint	cigány	1913	közlegény
946.	Hortmon Franc	magyar	1915	őrmester
947.	Horbely Pál	magyar	1898	-
948.	Hofman Júlia	magyar	1916	-
949.	Ciró László József	magyar	1925	közlegény
950.	Cájer Mátyás József	magyar	1904	-
951.	Cimerman Ottó Dezső	magyar	1922	őrmester
952.	Cipka Alekszander	magyar	1925	közlegény
953.	Csaaka József János	magyar	1910	közlegény
954.	Csabai József István	magyar	1905	közlegény
955.	Csákov Mihály Sándor	magyar	1909	közlegény
956.	Csamaj Ferenc György	magyar	1902	közlegény
957.	Csántos Sándor	magyar	1911	tizedes
958.	Császár Gyula Lajos	magyar	1905	őrmester
959.	Csatlós István	magyar	1913	őrmester
960.	Csenka Dezső Vince	magyar	1918	őrmester
961.	Csongori Péter	magyar	1911	közlegény
962.	Csermej Ferenc	magyar	1910	főtörzsőrmester
963.	Csernovuckij Károly	magyar	1914	közlegény
964.	Cseterli József Martin	német	1908	közlegény
965.	Csegedi Sándor	magyar	1921	őrmester
966.	Csiki Ludvig József	magyar	1911	közlegény
967.	Csatári János	magyar	1919	közlegény
968.	Csobály József István	magyar	1905	közlegény
969.	Csotlovus István	magyar	1913	őrmester
970.	Csontonyi Sándor Antal	magyar	1911	altiszt
971.	Csopó Alekszander Ludvig	magyar	1920	közlegény
972.	Csori János	magyar	1906	közlegény

973.	Csoszó József	magyar	1906	közlegény
974.	Csatári Zoltán László	magyar	1921	hadnagy
975.	Salaj Ludvig Mihály	magyar	1910	közlegény
976.	Sándor József Ludvig	magyar	1914	közlegény
977.	Sándor László József	magyar	1914	közlegény
978.	Sándor Henrich	zsidó	1914	közlegény
979.	Sándor Henrich Ignác	zsidó	1914	közlegény
980.	Saff Salamon Judó	zsidó	1902	munkaszolgálatos
981.	Sárközi Géza	magyar	1920	tizedes
982.	Sárközi Géza	magyar	1920	tizedes
983.	Sározdi János	magyar	1908	őrvezető
984.	Sározdi János	magyar	1908	őrmester
985.	Sárosi József	magyar	1911	közlegény
986.	Svájcer Alfréd	zsidó	1903	közlegény
987.	Svarckopp György	magyar	1913	-
988.	Svájcer József	lengyel	1924	közlegény
989.	Svarc Dezső Viktor	zsidó	1921	közlegény
990.	Svarc Ferenc	zsidó	1907	közlegény
991.	Svarc Gyula Ferenc	zsidó	1907	-
992.	Svarc Dezső Viktor	magyar	1921	munkaszolgálatos
993.	Svarc Miklós	zsidó	1905	közlegény
994.	Svarc Miklós	magyar	1905	közlegény
995.	Sebestyén Károly	magyar	1906	közlegény
996.	Serman Ferenc	magyar	1909	őrmester
997.	Sefer Ignác János	magyar	1917	őrvezető
998.	Sikó Mihály József	magyar	1904	közlegény
999.	Simet Sándor	magyar	1920	közlegény
1000.	Simon László Sándor	magyar	1914	őrvezető
1001.	Simon Major Izsán	zsidó	1906	közlegény
1002.	Simon Menyhért Bálint	magyar	1908	őrvezető
1003.	Simon Johan	magyar	1906	főtörzsőrmester
1004.	Simonovics Ják Herman	zsidó	1910	munkaszolgálatos
1005.	Sipos Sándor	magyar	1918	közlegény
1006.	Siskó András János	magyar	1918	tizedes
1007.	Slezák András Mihály	magyar	1914	őrmester
1008.	Slezák András Mihály	magyar	1914	közlegény
1009.	Smid Hajnrich	magyar	1925	közlegény
1010.	Smidt Péter Mihály	magyar	1912	közlegény
1011.	Sobián György János	magyar	1906	őrvezető
1012.	Sojnovics Mátyás György	magyar	1915	közlegény
1013.	Somádi József Mátyás	magyar	1919	-
1014.	Somádi Mihály Lajos	magyar	1927	megbízott
1015.	Somádi Jógen András	magyar	1924	közlegény
1016.	Somádi Ferenc	magyar	1917	főtörzsőrmester
1017.	Somádi János István	magyar	1926	közlegény
1018.	Son Antal József	német	1901	altiszt
1019.	Sopa Károly	magyar	1912	közlegény
1020.	Soplyák András	ruszin	1914	közlegény
1021.	Sárkádi Zájton Lajos	magyar	1917	közlegény
1022.	Sofron Imre István	magyar	1914	közlegény
1023.	Snilka János János	magyar	1920	őrmester
1024.	Spic Ferenc József	magyar	1915	őrmester

1025.	Srájner Katar János	magyar	1904	közlegény
1026.	Stájn Konrád Johan	német	1907	közlegény
1027.	Stájner Miklós Lajos	zsidó	1910	munkaszolgálatos
1028.	Steri Imre	magyar	1916	közlegény
1029.	Stern – Rotsild László	zsidó	1920	közlegény
1030.	Sten Rotmild	zsidó	1920	közlegény
1031.	Stoszer Sándor János	magyar	1908	közlegény
1032.	Strájher Franc	német	1914	közlegény
1033.	Strak József	magyar	1908	közlegény
1034.	Stern Lyuzeli Sándor	zsidó	1911	közlegény
1035.	Stefán Antal János	magyar	1908	közlegény
1036.	Stef Ilesz Gavrilovics	román	1915	közlegény
1037.	Sugó Mátyás István	magyar	1910	közlegény
1038.	Sulák Mihály Antal	magyar	1926	közlegény
1039.	Suli Jurkó Lajos	magyar	1917	közlegény
1040.	Suller Jákob	magyar	1913	megbízott
1041.	Suszter József Antal	magyar	1908	közlegény
1042.	Egri Gyula László	magyar	1920	őrvezető
1043.	Jeben László Mihály	magyar	1916	őrmester
1044.	Jepl János	magyar	1913	őrmester
1045.	Elekes Béla Tamás	magyar	1922	őrmester
1046.	Elek Géza	magyar	1918	őrvezető
1047.	Elenbah Ferenc József	magyar	1907	közlegény
1048.	Jelpop Lajos Csuhaj	magyar	1921	főtörzsőrmester
1049.	Emisrlug Károly	zsidó	1912	munkaszolgálatos
1050.	Emmer Lőrinc	magyar	1926	közlegény
1051.	Erdei István	magyar	1915	alhadnagy
1052.	Erdei Gábor	magyar	1917	közlegény
1053.	Jerejn Imre	magyar	1915	közlegény
1054.	Eridsner László	magyar	1916	őrvezető
1055.	Esztrajher István	zsidó	1919	közlegény
1056.	Etki Ferenc János	magyar	1913	őrmester
1057.	Etki Ferenc	magyar	1913	őrmester
1058.	Ecsedi Gyula Károly	magyar	1903	közlegény
1059.	Juhász András	magyar	1904	közlegény
1060.	Juhász Sándor József	magyar	1913	hidász
1061.	Juzsé Nándor Lajos	magyar	1912	közlegény
1062.	Ekáj István	magyar	1913	közlegény
1063.	Jung Henrich Dániel	német	1912	közlegény
1064.	Jánkó Géza	magyar	1912	megbízott
1065.	Jávor Tamás Henrik	zsidó	1909	munkaszolgálatos
1066.	Jákob István Pál	magyar	1912	őrmester
1067.	Jákob Miklós Károly	magyar	1914	őrmester
1068.	Jákob István Mihály	magyar	1919	közlegény
1069.	Jákob József Antal	magyar	1918	őrmester
1070.	Jámbor János Imre	magyar	1928	-
1071.	Jánics István Lajos	magyar	1905	közlegény
1072.	Jánosi Antal István	magyar	1921	őrmester
1073.	Jánosi Miklós	magyar	1915	közlegény
1074.	Jánosi Mátyás Ferenc	magyar	1906	közlegény
1075.	Járosi Gyula József	magyar	1903	alhadnagy

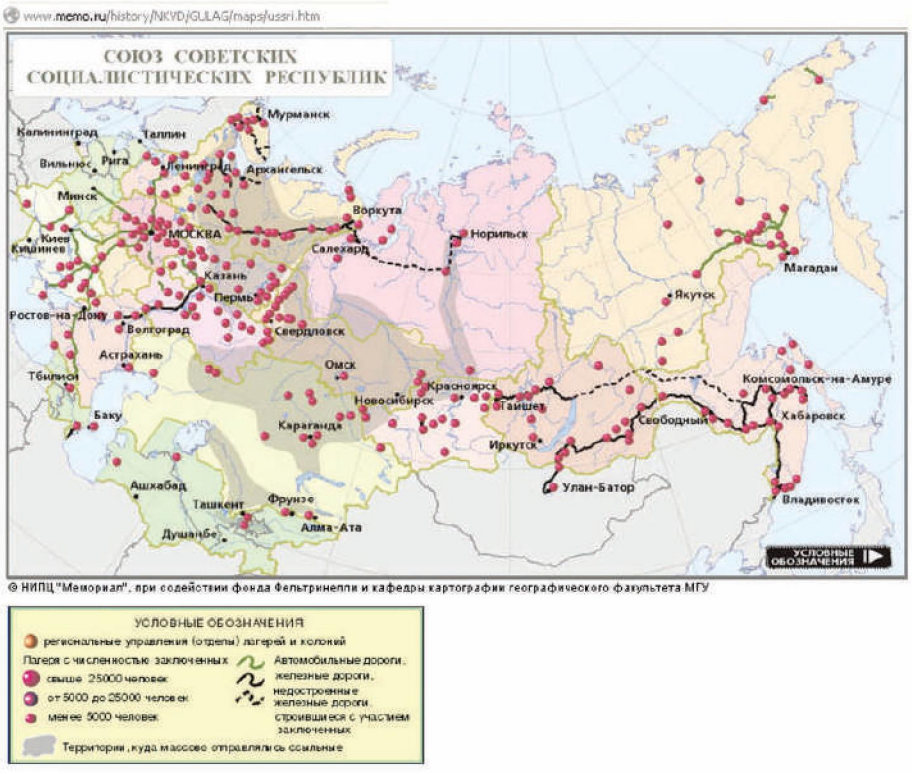
www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/maps/ussri.htm
СОЮЗ СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК
Мурманск
Калининград
Таллин
Вильнюс
Рига
Ленинград
Архангельск
Минск
Воркута
Киев
Кишинев
МОСКВА
Салехард
Норильск
Магадан
Казань
Якутск
Пермь
Ростов-на-Дону
Волгоград
Свердловск
Астрахань
Омск
Тбилиси
Красноярск
Комсомольск-на-Амуре
Новосибирск
Тайшет
Баку
Караганда
Свободный
Хабаровск
Иркутск
Ашхабад
Улан-Батор
Ташкент
Фрунзе
Владивосток
Алма-Ата
Душанбе
УСЛОВНЫЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ
© НИПЦ "Мемориал", при содействии фонда Фельтринелли и кафедры картографии географического факультета МГУ
УСЛОВНЫЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ
региональные управления (отделы) лагерей и колоний
Лагеря с численностью заключенных
свыше 25000 человек
от 5000 до 25000 человек
менее 5000 человек
Территории, куда массово отправлялись ссыльные
Автомобильные дороги,
железные дороги,
недостроенные железные дороги,
строившиеся с участием заключенных

TARTALOM

BEVEZETÉS
A KUTATÓ-, EMLÉK-, ZARÁNDOKUTAKHOZ 5

HARMADIK EMLÉKÚT (2016) 21

„AZ EMLÉKEZÉS A MEGMARADÁS MÉRFÖLDKÖVE..." .....
BASKÍRIÁBAN ÉS TATÁRFÖLDÖN 23

Sikeres landolás Ufában 23
A magyar-orosz-baskír civil összefogással 28
Adalékok Oktyabrszkij város „megtisztított" múltjához 37
Magyar és német „katonalágerek", felújított sírkertek Ufában 50
Az eltitkolt lágervilág Oktyabrszkijban 56
Sztarije Tujmazi: „a mobilizáltak 1852. sz. munkalágere" 60
Sztarije Urussi: az 1852. sz. tábor lágerrészlege 80
Az 1701 sz. munkásszázad 83
Az oktyabrszkiji „lágerszerelem" gyermekei 89
Akiket a fogságban megfosztottak legszebb életéveiktől 94
Előkerült okiratok a vitatott és letagadott lágerek létezéséről 99
Oktyabrszkij: a 9001/1. számú láger temetője 105
Oktyabrszkij: ORB 9001. számú főláger, Moszkovka település 3. számú lágerrészlege 111
A világháborús és a „málenkij robot" emlékhelyei Tatárföldön 117
Jelabugában 121
A feledésbe kényszerített halottak emlékének tatár és magyar megörökítői 132
„Magna Hungária" kapujában 136
A Baskír-Magyar Baráti Társaság úttörői 142

NEGYEDIK EMLÉKÚT (2017) ... 147
A KAUKÁZUS LÁBÁNÁL CSECSENFÖLDÖN ... 149
Hadifoglyok és internáltak táborai, temetői ... 153
A 237. sz. tábor 1. és 2. sz. részlegének temetője ... 156
A 424. sz. tábor grozniji 4. sz. részlegének sírkertje ... 159
Az 1702. sz. és az 1701. sz. r/b (munkazászlóalj) temetőjének leírása ... 161
Az 1701., 1702. sz. munkazászlóalj hétköznapjainak megidézése ... 164
Az andrejevszki-völgyi „magyar láger" helyén ... 179
Találkozó a grozniji polgármesteri hivatalban ... 181
Ahová nem sikerült eljutni... ... 185
AZERBAJDZSÁNBAN, „A TŰZ ORSZÁGÁBAN" ... 187
A „kis Dubajnak" becézett Bakuban ... 187
Sumgait, a hadifoglyok, internáltak csontjaira épült város ... 195
Gandzsába (Kirovábád) ... 202
Halottaink a temetői jegyzőkönyvek évek szerinti bontásában ... 209
Hanlar ... 212
Kirihli ... 221
Baku ... 227
Sumgait ... 228
A német telepesek városában, Goygolában ... 230
GEORGIA/GRÚZIA ... 235
Tbiliszi (Tiflisz) ... 235
Magyar rabok hajóúton, vonattal a Kaukázus felé ... 242
Rustavi ... 258
Gori, ahol őrzik Sztálin emlékét ... 271
Tkibuli ... 275
Kutaiszi ... 279
Magnetiti-Ureki ... 281

ÖTÖDIK EMLÉKÚT (2017) 289
ÖRMÉNYORSZÁG 291
1.) Abovian/Abovjan (Elar), a 115/5. sz. lágerrészleg 303
2.) Varser (Sevan, Szevan), a 115/3. sz. lágerrészleg 304
3.) Jereván – „Aljuminsztroj" /Alumínium factori, Arapkir-Kanaker GESZ, 115. sz. főtábor 1. sz. táborrészleg temetője 312
4.) Örmény-magyar II. világháborús emlékhely Jerevánban és Budapesten 316
5.) Tairov/Merdzavan 115. főtábor 6. sz. lágerrészlege 321
6.) Az „Örmény ábécé mezején" 323
7.) Spitak/Szpitak (Amamlu), 115. főtábor 2. sz. lágerrészlege 325
8.) Kirovakan/Vanadzor 115. sz. főtábor 10. sz. lágerrészlege 328
9.) Az örmények szent emlékhelyein 329
10.) Jerevan-Shengavit, 115. sz. főtábor 8. sz. lágerrészleg 331
11.) Jerevan-Noragavit, 115. sz. főtábor 9. sz. lágerrészlege 332
12.) Ararat, 115. főtábor 0. sz. lágerrészlege 333
Időhiány miatt kihagyott emlékhelyek, temetők 341
1.) Leniakán/Gyumri, / az armijanszki 115. sz. főtábor 1474. sz. hadifogolykórház temetője 341
2.) Kapan, az armijanszki 115. sz. főtábor egyik lágerrészlegének temetője 344
3.) Katschagan, az armijanszki 115. sz. főtábor 8.sz. lágerrészlegének temetője 344
3.) Arasdajan (ma: Yerashk): az armijanszki 115. sz. főtábor egyik lágerrészlegének temetője 345
4.) Artyk: az armijanszki 115. sz. főtábor egyik lágerrészlegének temetője 345
5.) Az armjanszki 115. sz. főtábor halottjai 346
KAZAHSZTÁN 351
NUR-SZULTANBAN 353

I. MAGYAR FOGLYOK A GUPVI TÁBOROKBAN 364

1.) A Karagandi területi Szpasszk (Szpaszo-zavod) 99. sz. táborának temetőjében 370

2.) Dzsezkazgan/Zsezkazgan, 39. sz. tábor 380

3.) A dzsezkazgani/zsezkazgani 502. sz. tábor 384

4.) Az akmolai (Akmolinszk, 2019-től Nur-Szultan) 330. sz. tábor ... 385

5.) Uszty-Kamenogorszk (ma: Öszkemen), 45. sz. tábor 390

5. A pahta-arali 29. sz. tábor 395

6.) Taskumir, 364. tábor 399

II. MAGYAR GULÁG-RABOK KAZAHFÖLDÖN 401

1.) A száműzött munkácsi püspök városában 405

2.) Karabas a politikai rabok vasúti „kikötője" 413

3.) Leventék, katonák a Karlag börtönlágereiben 416

4.) Magyar civil elítéltek 426

5.) Kárpátaljai civilek 430

6.) Magyarországi és kárpátaljai lelkipásztorok 431

6.) Dolinka: a Karlag-múzeumban 437

7.) A „feleségláger" Múzeum-Emlékkomplexum Akmolában 444

III. ALMATIBAN, a „lefokozott" egykori Kazah fővárosban 454

1.) Az „almafák közt nőtt" hegy-völgyi városban 454

2.) Főhajtás az almati hadifogoly-temetőben 455

3.) Eszmecsere a helyi német és magyar nemzetiségi szervezetek vezetőivel 461

ÜZBEGISZTÁN 464

I. világháborús magyar katonai sírkert a Botkinó Temetőben 470

Emlékezés a taskenti hadifogolysírkertben 475

Egy lágermúzeum magánkézben 476

Munkatáborok Üzbégföldön 479

A selyemúton Szamarkand felé 492
A „Kelet Rómájában" 496

MOSZKVA A GULÁG-GUPVI EMLÉKEZETPOLITIKA KÖZPONTJA 499

A moszkvai Állami GULÁG Történeti Múzeumban 502
Az emlékezést elősegítő tárgyak, dokumentumok világában 505
Sztálin önkényuralmának bűncselekményei, társtettesei, áldozatai 513
Halállisták 521
A munkatáborok földrajzi elhelyezkedése 526
A totalitárius rendszer ellenes lágerzendülések, felkelések 528
Szemelvények a GULÁG-mártirológiából 533
Magyar nők 539
Egyházi emberek a Gulágon 540
Magyar katonák, tisztek 542
Politikusok, politizáló értelmiségiek 544
A neosztálinisták és a GULÁG-GUPVI emlékezetpolitika 546

FÜGGELÉK 549

Felhasznált források és irodalom 549
Adatközlők 569
Fogalomtár, orosz/ukrán kifejezések 576
Magyar hadifoglyok a karagandi területen c. könyv borítója 589
Magyar hadifoglyok a karagandai területen (Hadifoglyok és internált magyar állampolgárok listája) 590
A Szovjetunió lágerhálózata 611

Az ismert GULÁG–GUPVI-kutató a szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek, magyar hadifoglyok tragikus sorsával foglalkozik, hiteles adatközlők, levéltári dokumentumok segítségével bemutatja szenvedéstörténetük elfeledett helyszíneit.

INTER
mix
ISBN 978-963-9814-87-5
9 789639 814875